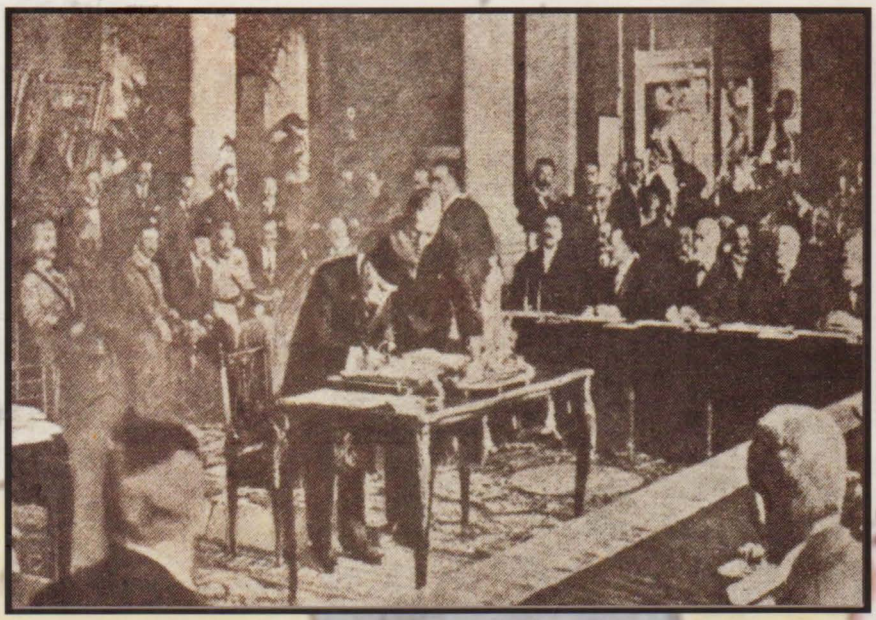

SEVR'E GİDEN YOL

A.HURŞİT TOLON

GÜNAL BASIM YAYIN

SEVR'E GİDEN YOL

AHMET HURŞİT TOLON

G Ü N A L

BASIN - YAYIN REKL. PRODÜKSİYON

Ünal İNANÇ

ISBN - 975-98504-1-9

Yayın No: 1

Kitabın Adı:

Sevr'e Giden Yol

Kitabın Yazarı:

A. Hurşit Tolon

Dizgi:

Necla Zeren

Kapak Tasarım:

Havva İnanç

Baskı ve Cilt: Step Ajans

Birinci Baskı: Atatürk Araştırma Merkezi 2004

İkinci Baskı : Temmuz 2005

Baskı Adedi: 1500

© Bu kitabın yayın hakları Günal Basın-Yayın Rekl. Prodüksiyon Ünal İnanç'a aittir.

GÜNAL
BASIN-YAYIN REKL, PRODÜKSİYON
Ünal İNANÇ
Kardelen Mah. 505 Sk. Siyasal-2 Sit. No:104 Batıkent/ANKARA
Tel : 256 56 80 - 255 80 34

ÖNSÖZ

Türkiye geçmişte olduğu gibi bugün de jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı bir çok iç ve dış düşmanlarının tehdidi altındadır. Türkiye'nin dünya coğrafyasındaki konumu değişmeyeceğinden, hiç şüphesiz gelecekte de söz konusu iç ve dış düşmanların beklentileri, sınamaları, baskıları ve entrikaları devam edecektir.

Bu araştırma "Sanayi Devrimi"nden sonra sömürgecilik faaliyetlerine başlayan XIX. yüzyılın önde gelen Avrupa Devletleri'nin (İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya) ve Rusya'nın "hasta adam" olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'nin mirasından pay almak için izledikleri politikaları ve çevirdikleri entrikaları kapsamaktadır. Ayrıca adı geçen devletlerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin mirası yüzünden, aralarından çıkması muhtemel anlaşmazlıkları önlemek amacıyla yaptıkları, Osmanlı topraklarının paylaşımını konu alan "Gizli Taksim Antlaşmaları"nı ve Mondros Mütarekesi'nden sonra yapılan "Gizli Taksim Antlaşmaları"nı hayata geçirmek için özellikle Anadolu'da gerçekleştirdikleri işgalleri içine almaktadır.

Bütün bunların dışında, araştırmada üzerinde durulan önemli konulardan birisi de başlıca Müttefik Devletlerin (İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan) yaptıkları işgallerle hakimiyetleri altına aldıkları bölgelere hukuki açıdan da tam anlamıyla hakim olabilmek için Paris, Birinci Londra ve San - Remo konferansları sonucunda kararlaştırdıkları barış antlaşmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek için yaptıkları baskılar olmuştur. Ayrıca, Türkleri tamamen esaret altına almayı hedefleyen söz konusu barış antlaşmasının şartları çok ağır olan maddelerinin yumuşatılması için Osmanlı Devleti'nin ileri gelen devlet adamlarının gösterdikleri çaba ve Müttefik Devletler nezdinde yaptıkları girişimler de incelenmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin mirasından pay almak için sömürgeci Avrupalı Devletlerin ve Rusya'nın izledileri siyaset ile bu devletlerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşımı için kendi aralarında yaptıkları İstanbul, Londra, Sykes - Picot ve Saint Jean de Maurienne "Gizli Taksim Antlaşmaları" konularını Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Dışişleri Bakanlığının, Londra, Paris, Roma ve Atina'daki büyükelçilikleri ile (söz konusu konuları kapsayan) çoğunluğu telgraf alışverişi şeklinde olan ve "Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı" adlı eserde yer alan belgeler sergilenmektedir. Ayrıcı Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan

gizli "Gizli Taksim Antlaşmaları" ile ilgili yazılmış çeşitli kitap ve makalelerden yararlanılmıştır.

Barış antlaşmasının maddelerinin kararlaştırıldığı konferanslar için (Paris, Birinci Londra ve San - Romeo) konferans tutanaklarından geniş ölçüde istifade edilmiştir. Dönemin basını, olaylara yakından tanık olan şahsiyetlerin anıları da çalışmanın daha geniş bir açıdan ele alınmasına yardımcı olmuşlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti üstüne korkunç planları açığa vuran, şartları Türkler açısından çok ağır olan barış antlaşması karşısında Osmanlı devlet adamlarının tutum ve davranışları ise, "Cumhurbaşkanlığı Arşivi"nde bulunan belgelerden araştırılmıştır. Söz konusu belgelerin büyük bir bölümü Paris'te bulunan Osmanlı delegeleri ile Osmanlı Hükümeti arasında yapılan telgraf alışverişlerini ve Osmanlı delegelerinin Paris Barış Konferasında Müttefik Devletlere verdiği memorandumu kapsamaktadır.

Sonuç olarak; bu kitapla, günümüzde, ülkemizin bütünlüğüne, ulusal birlik ve beraberliğine yönelik oluşumların tarihi geçmişinin anımsanmasına bir ölçü de yardımcı olmak amaçlanmıştır.

Bu araştırmanın danışmanı olan, önerileriyle yön veren Prof. Dr. Sayın Ünsal YAVUZ'a, belgelerin teminindeki büyük desteklerinden dolayı "Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma Geliştirme Vakfı" kurucusu Sayın Ertuğrul Zekai OKTE'ye, Genelkurmay Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi Başkanlığı'na, kitabın basılmasında yardımları nedeniyle Türkiye Gaziler Vakfı'na teşekkürlerimi sunuyorum.

Dr. Hurşit TOLON

İstanbul, 15 Haziran 2005

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ III
İÇİNDEKİLER V
KISALTMALAR XI
GİRİŞ 1

I. BÖLÜM

A. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI 21
1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SEBEPLERİ 21
a. Toplumların Düşünce ve Hayat Tarzlarında Meydana Gelen Değişimler 21
b. Uluslararası Güç ve Rekabet Mücadelesinde Savaş Dışı Araçların Yetersiz Kalması 24
c. İttifak Sistemleri ve Bunun Sonucu Olarak Meydana Gelen Bloklaşmalar 24
2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE OSMANLI DEVLETİNİN SAVAŞA KATILIŞI 26
a. Savaşın Başlaması 26
b. Osmanlı Devleti'nin İttifak Yapma Teşebbüsleri 28

c. Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlığına Verilen Önem 30
ç. Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri Yanında Savaşa Katılması ve Osmanlı Devleti'nin Savaş Planı 33

II. BÖLÜM

A. SAVAŞ SIRASINDA YAPILAN TAKSİM ANLAŞMALARI 39
1. İSTANBUL ANLAŞMASI (4 Mart-12 Nisan 1915) 40
a. İstanbul Anlaşması'nın Sebebi 40
b. Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul İle İlgili İsteklerini Müttefiklerine Bildirmesi 42
(1) Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul Konusunda İngiltere Politikasına Bakışı 44
(2) Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul İle İlgili İsteklerine İngiltere'nin Bakışı 46
(3) Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul İle İlgili İsteklerine Fransa'nın Bakışı 51
(4) Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul İle İlgili İsteklerine İtalya'nın Bakışı 51
c. İstanbul Anlaşması'nın Sonucu 52
2. LONDRA ANLAŞMASI (26 Nisan 1915) 53
a. İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'na Girme Teşebbüsleri 53
b. İtalya'ya Londra Anlaşması ile Anadolu'dan Verilen Yerler . 54
3. SYKES - PİCOT ANLAŞMASI (3 Ocak 1916) 55
a. Anlaşmanın Neden ve Amaçları 55
b. Sykes- Picot Anlaşması'na Göre Türkiye'nin Taksimi 66
c. İngiliz - Fransız - Rus Müzakereleri ve Sonuç Metni 68

4. SAINT JEAN DE MAURIENNE ANLAŞMASI
(19 - 21 Nisan 1917) 74
a. İtalya'nın Türkiye'nin Taksimi İle İlgili Yapılan Gizli Anlaşmaları Öğrenmesi 74
b. Londra Konferansı 77
c. Saint-Jean de Maurienne Konferansı 82
B. TAKSİM ANLAŞMALARI İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRME 86

III.BÖLÜM

A. MONDROS MÜTAREKESİ (30 EKİM 1918) 91
1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONA ERMESİ VE İTİLAF DEVLETLERİ İLE OSMANLI DEVLETİ ARASINDA MÜTAREKE MÜZAKERELERİ 91
a. Savaşın Sona Ermesi 91
b. İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti Arasında Mütareke Müzakereleri 93
(I) İngiliz Generali Towshend'in Mütareke İçin Arabuluculuk Görevini Üstlenmesi: 94
(II) Mütareke Görüşmeleri İçin Tayin Edilen Osmanlı Delegeleri ve Osmanlı Mütareke Heyetine Verilen Talimat 94
2. MONDROS MÜTAREKESİ 98
a. Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İşgaller 102
(I) İngiliz İşgali 103
(I) Fransız İşgali 107
(III) İtalyan İşgali 108
(IV) Yunan İşgali 109
B. MÜTAREKE'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ 111

IV. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PAYLAŞIMI İLE İLGİLİ ANLAŞMALAR 115
A. PARİS BARIŞ KONFERANSI 116
1. PARİS BARIŞ KONFERANSI'NIN TOPLANMASI 116
2. PARİS BARIŞ KONFERANSI'NDA YUNANLILARA VERİLEN YERLER 117
3. İTALYA'NIN TUTUMU 126
4. OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN KONFERANSA KATILMASI .. 128
B. BİRİNCİ LONDRA KONFERANSI 137
1. OSMANLI DEVLETİ TOPRAKLARININ BAŞLICA MÜTTEFİK DEVLETLER ARASINDA TAKSİM EDİLMESİ 142
a. İngiltere'ye Bırakılan Yerler 142
(I) Filistin 143
(II) Musul 144
(III) Mısır 146
(IV) Kıbrıs 150
b. Fransa'ya Bırakılan Yerler 152
(I) Suriye 152
(II) Kilikya 152
c. İtalya'ya Bırakılan Yerler 155
(I) Antalya ve Çevresi 155
(II) On İki Adalar ve Meis Adası 156
d. Yunanistan'a Bırakılan Yerler 158
(I) Trakya 159

(II) İzmir 160
(III) Ege Adaları 165
2. İSTANBUL VE BOĞAZLARIN DURUMU 165
3. DOĞU ANADOLU'DA KURULMASI DÜŞÜNÜLEN ERMENİ DEVLETİ 172
4. KÜRDİSTAN 175
5. BATUM 176
6. TÜRKİYE'NİN SINIRLARI 178
7. YAPILACAK BARIŞ ANLAŞMASINA GÖRE TÜRKİYE'NİN KARA, DENİZ VE HAVA GÜCÜ 179
8. MALİ HÜKÜMLER 180
9. KAPİTÜLASYONLAR 182
10. AZINLIKLARA VERİLECEK HAKLAR 223
11. ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER 225
C. SAN-REMO KONFERANSI 225
1. AMERİKAN NOTASINA VERİLECEK CEVAP 226
2. MALİ KONULAR 227
3. TRAKYA SINIRI MESELESİ 228
4. İZMİR MESELESİ 230
5. YENİ ERMENİSTAN DEVLETİ VE ERZURUM 231
6. KÜRDİSTAN MESELESİ 236
7. BATUM'UN SON DURUMU 236
8. FİLİSTİN MESELESİ 237
9. MUSUL MESELESİ 239
10. MISIR MESELESİ 241
11. SURİYE SINIRI 241

12.HİCAZ'IN BAĞIMSIZLIĞI ..... .242
13.TÜRKLERİN PARİS'E ÇAĞRILMASI ..... .243
D. PAYLAŞIM ANLAŞMALARI SONUCU GENEL GÖRÜNÜM . .254
E. TAKSİM ANLAŞMALARI KARŞISINDA OSMANLI DEVLETİNİN TUTUM VE DAVRANIŞLARI ..... .260

SONUÇ ..... .265

KAYNAKÇA ..... .285

EKLER ..... .301
EK-1 BELGELER VE ORJİNALLERİ ..... .301
EK-2 MEZOPOTAMYA'NIN COĞRAFİ SINIRLARI ..... .403
EK-3 SYKES-PICOT ANTLAŞMASINA GÖRE ANADOLU'NUN TAKSİMİ HARİTASI ..... .404
EK-4 GİZLİ ANTLAŞMALARA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN PAYLAŞIMI ..... .405
EK-5 MONDROS BARIŞ ANTLAŞMASINA GÖRE ANADOLU'NUN TAKSİMİ HARİTASI ..... .406
EK-6 SEVR BARIŞ ANTLAŞMASINA GÖRE ANADOLU'NUN TAKSİMİ HARİTASI ..... .407

DİZİN ..... .409

KISALTMALAR

a.g.e : Adı geçen eser
a.g.g. : Adı geçen gazete
a.g.m.: Adı geçen makale
a.g.t.: Adı geçen tez
A.Ü.S.B.F : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.Ü.S.B.F.D. : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
B.: bölüm
B.O.A.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bk.: bakınız
BTTD: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C. : cilt
çev. : Çeviren
ÇTTAD: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Ks. : kısım
MV: Meclis-i Vükela
p.: page
pp.: page to page
s.: sayfa
S.: sayı
ss.: sayfadan sayfaya
T.T.K.: Türk Tarih Kurumu
ty. : tarih yok
vd.: ve devamı
yy.: yayın yeri yok

Atamız'ın Cumhuriyeti'nin Güvencesi Yurtsever İnsanımıza...

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldan itibaren maliyesinde başlayan gerilemenin sonucu olarak iç karışıklıklar, idari bozukluklar toprak kayıpları ve bölgenin stratejik önemi sınırsız toprak altı ve üstü zenginlikleri nedeniyle sanayileşmiş ülkelerin bir anda çıkarlarının çatıştığı bir bölgeye dönüşmesine yol açmıştı. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik açıdan zayıf duruma düşmesi, sömürge siyaseti izleyen Avrupa devletlerinin Osmanlı toprakları üzerindeki iştahlarını kabartmıştır. XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin idari, mali, askeri ve siyasi bakımdan yeniden yapılanmaya yöneldiği "İmparatorluğun en uzun yüzyılı"[1] olmuştur.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın sonunda; Kıbrıs ve Mısır'da söz sahibi olan İngiltere, Tunus ve Cezayir'i ele geçiren Fransa, Bosna - Hersek'te nüfuz elde eden Avusturya - Macaristan[2] devletlerince kuşatılmıştır.

---

1 İlber ORTAYLI; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,** İstanbul, 1999, s. 1.

2 Bosna-Hersek'in Avusturya - Macaristan tarafından ilhakı sırasında İngiltere, Osmanlı Devleti'ni destekler görünse de sorunun, bir savaşla değil sadece alınacak maddi bir tavizatla sonuçlanmasından yanaydı. Fransa, Bosna-Hersek sorunundan dolayı, Müttefiki olan Rusya'nın yanında Avusturya ile savaşmaktan çekiniyordu. Çünkü Rusya ilhaka karşı çıkıp Sırbistan'ı desteklemek için Avusturya'ya karşı bir savaşa girecek olursa, Avusturya'nın Müttefiki olan Almanya'da Fransa'nın karşısında savaşa katılmış olacaktı. Aynı çekince, Rusya için de geçerliydi. Ayrıca, Rusya'nın iç durumu da karışıktı ve bu nedenle savaşı göze alamayarak, Sırbistan'a sakin olmasını tavsiye etmişti. Ancak özellikle Sırbistan ve Rusya'nın, Avusturya tarafından aldatıldıklarını düşünmeleri, ilerideki düşmanlığın tohumlarını atmıştı. Bu bakımdan Bosna-Hersek'in ilhakı, Avrupa dengelerini alt üst edecek gelişmelere yol açmıştır.

Ayrıca, 1908 yılındaki Jön Türk ihtilalinin de Balkanlar üzerinde değişik etkileri olmuştu. Bu ihtilal ile Balkan Devletleri, Meşrutiyetin iyi uygulandığı takdirde Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarının, ekonomik ve siyasi açıdan gelişebileceğini düşünüyorlar ve böylece bugüne kadarki reform tasarılarının altüst olacağından korkuyorlardı. Avusturya'nın da ihtilalin Bosna - Hersek vilayetleri üzerindeki etkisi konusunda şüpheleri vardı. Nitekim 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden daha yirmi dört saat geçmeden, Avusturya'nın İstanbul Elçisi Marki Palla Vicini, Babıali'ye gelerek Sad-

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki genel siyasi durumuna bir göz atıldığında; Mısır, Suriye ve Arabistan üzerindeki egemenliğinin zayıfladığı, Balkanlardaki Slav kökenli Hristiyan azınlıkların Rusya'nın Panslavizm politikasının da etkisiyle bağımsızlıklarını kazanmak için sık sık ayaklandıkları, Anadolu'da dahi idare şeklen valilere ait görünse de gerçekte duruma hakim olanların derebeyleri, beyler, mahalli beyzadeler ve büyük toprak sahiplerinin olduğu görülmektedir. [3]

Söz konusu yüzyılda Osmanlı Devleti; Balkanlar'daki Hristiyan azınlıkların, Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, Yanya'da Tepedelenli Ali Paşa'nın ayaklanmaları gibi iç meselelerin yanında, İstanbul ve Çanakkale boğazını ele geçirerek sıcak denizlere inme politikasını güden Rusya ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır.[4]

Rusya ile tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Osmanlı Devleti, 1798 - 1878 yılları arasında Rus tehlikesine karşı İngiltere'ye, 1888 - 1918 yılları arasında ise Rus ve İngiliz tehlikesine karşı Almanya'ya dayanma siyasetine yönelmiştir.[5]

Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak için Birinci Dünya Savaşı yıllarında itilaf devletlerinin aralarında yaptıkları taksim anlaşmalarına bakıldığında İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Osmanlı Devleti'nin mirasından aldıkla-

---

razam ile görüşmüş, daha sonra Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya Bosna-Hersek'in ilhakı ile ilgili notayı vermiştir. Avrupa'daki diğer devletler arasında da büyük bir sorun yaratan Bosna-Hersek'in ilhakı, Avusturya'nın Rusya ve Sırbistan ile ilişkilerini olağanüstü gerginleştirerek Birinci Dünya Savaşına neden olacak şartların ilk aşamasını oluşturmuştur. Bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan'a hakim olamayacağını gören Avusturya-Macaristan, hiç vakit geçirmeden Bosna-Hersek'in koruyuculuğunu kaldırdığını ve bu eyaletlerin bundan böyle ikili monarşiye bağlandığını ilan etmiştir. Slav çoğunluğunun yaşadığı bu iki eyalet, Jön Türk Devrimi'ni, kendi özgürlüğünün ve Avusturya baskısı altında hiçbir zaman elde edemeyeceği seçme ve seçilme hakkının garantisi olarak görüyordu. Bu durum ise, Avusturya-Macaristan'ın Bosna - Hersek'i ilhak etmesini hızlandırmıştır. Bu nedenle, Bosna - Hersek'in ilhakı sonrasında devletlerin birbirlerine karşı aldıkları tavırlar, Birinci Dünya Savaşı'nın bir provası niteliğini taşımıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mehmet Emin ELMACI; **Avusturya'nın Bosna Hersek'i İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir, 1996. Ayrıca bkz., William M. SLOANE, **Bir Tarih Laboratuarı Balkanlar,** Süreç yay. İstanbul 1987. s. 130. E. Zekai ÖKTE; **Ben Bir Türk'üm,** Tarihi Araştırmalar ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995. s. 298.

3 Bernard LEWİS; **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** Ankara, 1993, s. 123.

4 Ziya GÖKALP; "Boğazların Serbestisi", **Küçük Mecmua,** S. 19 (1922), s. 9.

5 Fahir ARMAOĞLU, **20'nci Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 -1980)**, 2.B., Ankara, 1984, s. 43.

rı bölgelere XIX. yüzyıldan itibaren yerleşmek istedikleri ve bunun için bu bölgelerle yakından ilgilenerek buralarda çeşitli yatırımlar yaptıklarını ve sömürge haline getirmek istedikleri bu yerlerde demiryolu yaparak işletme imtiyazlarına sahip oldukları ve itilaf devletlerinin Osmanlı topraklarını taksim anlaşmalarında; Rusya'nın önemli bir aktör olarak yer aldığı görülmüştür. Rusya, Boğazlar'a inip tarihi emelini gerçekleştirmek amacıyla Osmanlı Devletini parçalama planları içinde yerini almış ve XIX. yüzyıl boyunca ele geçirmek için fırsat kolladığı İstanbul ve Boğazları gizli anlaşmalara dahil ettirmiştir.[6]

Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin Kilikya, İzmir, El - Cezire (Irak), Basra ve Suriye gibi yeraltı ve yerüstü kaynakları zengin, stratejik öneme sahip bölgelerini sömürge haline getirebilmek için, ticari, mali, sınai biçimde Osmanlı Devleti'ni Avrupa sermayesinin bir uydusu haline getirmişlerdir. Avrupa devletleri XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni mali bakımdan istila ederek siyasi itaatini sağlamak maksadıyla, ticaret anlaşmaları yapmışlardır. 1838 yılında Mısır meselesi yüzünden Osmanlı Devleti'nin dar boğaza girmesini değerlendiren İngiltere, Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nı imzalatmayı başarmıştır. 1838 Osmanlı - İngiliz Ticaret Anlaşması'nın en önemli yönü, bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'nde tekellerin kaldırılması hususudur. 1838 Ticaret Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nde yerli tüccara % 12, yabancı tüccara % 3 gümrük vergisi uygulanmaya başlanmıştır. 1838 Osmanlı - İngiliz Ticaret Anlaşması ile devlet himayesinden mahrum kalan yerli sanayi ve ticaret çökmüş, tarlalar boş kalmıştır. Devlet ve halk hızla yoksulluğa itilmiştir.[7] Kırım Savaşı'nın masrafını karşılayamayan Osmanlı Devleti, ilk defa Avrupa'dan borç almak zorunda kalmıştır. Yerinde kullanılamayan borçlar ödenemez hale gelince bu borçların tasfiyesi için 1881'de *"devlet içinde devlet"* olarak nitelendirilebilecek *"Düyun-u Umumiye İdaresi"* kurulmuştur.[8] Bu anlaşmalar gereğince Osmanlı Devleti'nin ithalat gümrüğü %3, transit

---

6 Bernard LEWIS; "Osmanlı İmparatorluğu'nun İnhitatı Üzerine Batı Düşünceleri" çev. Salih TUĞ, **İTED** S.1-2 (1959 -1960) s. 16 vd.

7 Burhan ULUTAN; **İktisadi Doktrinler Tarihi.** İstanbul, 1978, s. 415.

8 Ahmet YÜCEKÖK, "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri", **SBFD**, C. XXIII, S. 1-2 (1968), s. 115 vd

gümrüğü ise %1 olarak belirlenmiştir. Siyasi, adli ve iktisadi imtiyazlarla donanmış Avrupa sermayesi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatında önemli bir değişiklik meydana getirmiştir. 1851 yılında Avrupa ithalatına denk olan Türk ihracatı, XX. yüzyılın başında genel ticaret hacminin üçte biri gibi bir orana gerilemiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan mali bunalım ve ekonominin hızla iflası, Avrupalıların Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşma yönündeki hareket tarzını hızlandırmıştır.[9]

Kırım Savaşı'nın masrafları Osmanlı bütçesinde 80 milyon Franklık bir açık meydana getirerek Osmanlı ekonomisinde büyük bir yıkıma yol açmıştır. Kırım Savaşı sırasında Osmanlı idaresindeki gayrimüslim topluluklar üzerlerine düşen her türlü maddi manevi görevi yerine getirmeye hazır olduklarını, yayınladıkları beyannameler ve Babıali'ye sundukları arizalarla açık bir şekilde ifade ederek devlet millet bütünleşmesinin güzel bir örneğini sergilemişlerdir.[10] Osmanlı Devleti, bütçesindeki açığı Avrupa devletlerinden borç alarak kapatmaya çalışmıştır. 1854 - 1862 yıllarındaki Hükümet borçlanmalarından sonra Osmanlı dış borçları hızla çoğalmıştır. 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı Türk maliyesine ağır bir darbe indirmiştir. Osmanlı Devleti, 600 milyon Frank tutarında bir de savaş tazminatı ödemek zorunda kalmış ve bu borç mali iflasa yol açmıştır.[11]

1881 yılında Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenebilmesi maksadıyla, İmparatorluğun tuz, ispirtolu içkiler, tütün, ipek, balık avcılığı, pul ve damga resminden elde edilecek gelirlerle, Balkan Hükümetlerinden tahsil olunacak vergilerin toplanma işlerini takip için İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturya -Macaristan alacaklılarının vekilleri ile Türk temsilcilerinden oluşan Düyun-u Umumiye adı altında bir kuruluş teşkil edilmiştir. Düyun-u Umumiye idaresi 1914 yılı itibarıyla 720 şubesi ve 5000 memuru ile Osmanlı Devleti bünyesinde faaliyet göstermiştir. Düyun-u Umumiye idaresinin yüzlerce

9 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**. çev. Kurmay Yarbay Babaeskili Hüseyin Rahmi, Belge Yayınları 4. İstanbul 1972. s 21

10 Besim ÖZCAN, "Gayrimüslim Osman" Tebasının 1853 Kırım Harbi'ndeki Siyasetleri", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 391

11 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**, s. 23

şubesi, Avrupa sermayesinin birer kalesi şeklinde Osmanlı ülkesine yayılmıştır. Bu kalelerin müdafaa merkezi Osmanlı Devleti'nin merkez bankası sayılan Osmanlı Bankası olmuştur.[12] Osmanlı Bankası, 1863 yılında Fransız ve İngiliz mali grupları tarafından tesis edilmiştir. Devlet hazinesi görevini üstlenen banka, Hükümet gelirlerinin toplanmasında, para basılmasında, ticari faaliyetlerin yürütülmesinde ve devlet ödemelerinin yapılmasında görev üstlenmiştir.[13]

Osmanlı Bankası ve Düyun-u Umumiye idaresi, Avrupa sermayesine geniş bir yayılma imkanı sağlamış ve ekonomik hayat Avrupalıların eline geçmiştir. Avrupa sermayesi Osmanlı topraklarında iki yönde faaliyet göstermiştir. Bir yandan Osmanlı toprakları demir yolları, bankalar, ithalat ve ihracat bürolarından oluşan bir ağla sarılmış diğer yandan politik ve stratejik açılardan kıymetli Osmanlı topraklarında egemenlik kurulmasına çalışılmıştır. Örneğin Fransa, mali ve ekonomik çıkarlarını Suriye'de, İngiltere Irak'ta, Rusya ise Doğu Anadolu'da geliştirmeye çalışmıştır.[14]

Avrupa devletleri özellikle demir yollarına büyük önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nin demiryolu şebekesinin % 55'i Fransa kontrolündeki Suriye'de bulunmaktaydı. Fransa Yakın-Doğu'daki nüfuz sahasına hareket üssü olarak ticari ve stratejik önemi yüksek olan Suriye'yi seçmiştir. Akdeniz çevresinde Mısır, Arabistan, Küçük Asya ve Irak gibi dört büyük bölgeyi birbirine bağlayan Suriye, bu bölgeler arasındaki ticaret bağlantısını sağlayacak önemli bir konumdadır. Fransız müteşebbisleri, Suriye'ye ekonomik yönden yerleşmek maksadıyla Lübnan ipek atölyelerini modern makinelerle donatmışlar ve Lübnan koza ve ipeklerinin satışını ipekçilere avans vererek kontrolleri altına almışlardır. Kısa zamanda Suriye'nin bütün ipek ürünü Lyon isimli Fransız firmasının tekeline geçmiştir. Böylece Suriye ve özellikle Lübnan'da Fransız nüfuzu tam anlamıyla hakim olmuştur.[15] Fransa, Suriye ile ti-

12 A. Gündüz ÖKÇÜN, "1909 -1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler I Araştırmalar**, s. 411-412, İsmail CEM, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, 12. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul Şubat 1995, s. 299, 300.

13 Tevfik ÇAVDAR, **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, Ankara, 1970, s. 28 -31.

14 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**, s. 28

15 AD. NOVİÇEV, **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi**, çev. Nabi DİNÇER, Ankara, 1979, s. 75 - 11

cari ilişkilerini geliştirmeye yönelik pek çok adım atmıştır. Suriye'nin Beyrut, Yafa gibi önemli liman şehirlerinde Credit Lyonnais adlı Fransız bankasının şubeleri açılmış, bu bankalar, ticaret ve kredi işleriyle uğraşarak bölgenin ekonomisini yönlendirmişlerdir.[16] Fransa'nın Suriye'de hakimiyet kurmada uyguladığı bir diğer yöntem de demir yolları inşa etmek olmuştur.

Gerçekten de Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Fransızların Suriye'de 788 km. uzunluğunda demir yolları vardır ve bu miktar Suriye demir yollarının % 40'ını teşkil etmektedir. Fransız demiryolları Halep, Humus, Hama ve Şam gibi memleketin başlıca merkezlerini birleştirmekte, Beyrut ve Trablus'ta denize dayanmaktadır. Söz konusu yolların değerini arttıran etkenlerden birisi de bu demiryolu ile Bağdat hattının Mısır'a bağlanmasıdır.[17]

Fransa, Suriye'de demiryolu inşasına paralel olarak bir çok imar işlerine de girişmiştir. Mesela; Beyrut limanı, birçok şehirlerde tramvay inşaatı, elektrik ve telefon tesisatlarının bağlantılarının yapılması gibi faaliyetler Fransızlar tarafından gerçekleştirilmiştir.[18]

Fransa, Suriye'ye yakın olan Kilikya bölgesine de ekonomik yönden sızmaya çalışmış ancak bölgede yatırım imkanına sahip olamamıştır. Fransa, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Adana'ya ekonomik anlamda yerleşmeyi başaramamıştır. Adana'nın en önemli gelir kaynağı olan pamukçuluk Almanlara, İngilizlere ve hepsinden çok Rumlara ait olarak kalmıştır. Böyle olmakla beraber Fransızlar, Orta Doğu'da Kilikya'yı kendi nüfuz bölgeleri içinde saymaya devam etmişlerdir. Bu hususdaki iddialarını Suriye'nin kuzey tarafının Adana ile coğrafi ve ekonomik bir bağlılık içinde bulunduğunu sebep göstererek bir temele dayandırmaya çalışmışlardır. Fransa, Suriye halkının önemli bir bölümünü teşkil eden ve bilhassa Lübnan'da yaşayan Maruni ve Doğu Katolikleri üzerindeki himayesini de genişletmiştir. Birçok Fransız okulu ve

16 A. Du VELAY; **Türkiye Maliye Tarihi,** Der. Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, 1978, s. 201.

17 Bayram KODAMAN, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları", **Milli Kültürü,** C. II, S. 1(1980), s. 24-33.

18 Tanju DEMİR; **Türkiye'de Posta ve Telgraf ve Telefon Örgütünün Tarihsel Gelişimi 1840 – 1920** Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2001, s. 133 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı,** s.40-41

hayır kurumu bölgede Fransız kültürünün propaganda merkezlerini teşkil etmiştir.[19]

Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki menfaatleri şu dört alanda toplanmıştır:

(I) Ekonomik menfaatler: Osmanlı Devleti'nin sunduğu kapitülasyon imtiyazından en çok faydalanan ülke Fransa olmuştur. Fransa, 1740 kapitülasyonları ile Osmanlı topraklarında imtiyazlarını genişletme fırsatını yakalamış ve bu imtiyazı sonuna kadar kullanmıştır. 1740 anlaşması ile kapitülasyonlar karşılıklı bağlayıcılığı olan, süreklilik ifade eden ticaret anlaşmaları haline gelmiştir.[20] Padişah değişikliğinde kapitülasyonların da yenilenmesi usulü 1740 yılında kaldırılmıştır. Fransa'ya tanınan imtiyazlar kurumsallaştırılmıştır.[21] Fransa 1535 yılında Osmanlı Devleti'nden elde ettiği ilk kapitülasyonlardan sonra sürekli olarak adli kazanımlar elde edebilmek için çabalamış, Osmanlı Devleti'ndeki Fransızların kendi istekleriyle bile olsa Osmanlı mahkemelerine başvurmalarına şiddetle karşı çıkmıştır.[22] Nitekim Fransa, 1740 anlaşmasıyla Fransız vatandaşlarının aralarındaki davaların Fransa kanunlarına göre, Fransız elçi ve konsoloslarının izniyle yapılabilmesi şartını ve Fransız vatandaşları için ikamet ve dolaşma özgürlüğü hakkını elde etmiştir.[23] 1740 öncesinde Osmanlı tebaası bir yabancının evine devlet memurları rahatlıkla girebilme hakkına sahipken 1740 kapitülasyonlarının tanınmasıyla yabancı bir vatandaşın evine, kişinin bağlı olduğu devletin konsolosuna haber verildikten sonra, bir yabancı görevli huzurunda girilebilmesi karara bağlanmıştır.[24] 1861 yılında Fransız tacirlerin Osmanlı Devleti'nin iç ve dış ticaretinde tamamen serbest olmasını sağlayan gümrük vergi indirimi anlaşması

---

19 Abdurrahman ÇAYCI; **Büyük Sahra'da Türk - Fransız Rekabeti (1858 -1911),** Erzurum, 1970, s 50 141.

20 Niyazi BERKES, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** İstanbul. 1979, s. 77.

21 Buna karşılık, 1740 Anlaşması'nda, 23 maddesi gereği, yabancıların Osmanlı ülkesine girişlerine ancak ellerinde Müruriye tezkeresi olduğu takdirde izin verileceği gibi bazı şartların da olduğu belirtilmişti. K.D, **Kapitülasyonlar,** Sancakyan Matbaası, 1329, s. 11

22 Turgut IŞIKSAL, "Kapitülasyonlar, Lozan'da İngiliz Heyetine Verilen Gizli Raporun Tam Metni III, **B.T.T.D,** Sayı 36, Eylül 1970... s. 63

23 Jacques THOBIE, **Interets et Imperialisme Français dans L'empire Ottoman, 1895-1914,** Puplications de la Sarbonne, Paris. 1977. s. 43

24 Ahmet Nusret **İmtiyazat-ı Ecnebiye yahud Uhud-u Atika,** Dersaadet, 1325, s. 8.

imzalanmıştır.[25] Aynı yıl İngiltere, İtalya ve Belçika ile 1862 yılında ise Rusya, Amerika, Hollanda, İsveç, Norveç, Danimarka, İspanya, Prusya ve Avusturya[26] gibi ülkelerle de anlaşmalar imzalanarak adı geçen devletlere ticari haklar tanınmıştır. Bu anlaşmaların olumsuzlukları zamanla ortaya çıkmış, anlaşmaların dolaylı sonucu olarak devlet gelirlerinin azalması Osmanlı Devleti'nin dış borç tuzağına düşmesine yol açmıştır. Dış borçlar ve kapitülasyon anlaşmaları, Osmanlı maliyesini denetim altına alacak olan Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankası gibi kurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Barış anlaşmalarıyla yabancı ülkelere tanınan iktisadi kapitülasyonların yanında, adli ve idari kapitülasyonlarla Osmanlı Devleti sömürülmüş, Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankası gibi kurumların özerkliği yabancı devletlerin insiyatifine bırakılmıştır.[27] Osmanlı Devleti üzerinde imtiyaz elde eden devletler ise ellerindeki hakları kullanarak Osmanlı ülkesinde isyanlar çıkartmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni zayıflatma yönünde faaliyetler göstermişlerdir.[28]

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde faaliyette bulunan ticari kurumların çoğunu Londra ve Paris'ten yönetilen Avrupa şirketleri oluşturmuştur. Bu şirketlerin faaliyetleri; bankacılık, sigortacılık, demiryolları inşası, rıhtım onarım ve inşası, madencilik, elektrik, su, hava gazı, tramvay ve tünel gibi hizmet sektörlerinde yoğunlaşmıştır.

İkinci Meşrutiyet (1908)'e kadar Şirketi Hayriye ve Ziraat Bankası dışında yabancı sermayenin iştiraki olmayan yerli şirket kurulamamıştır.[29] 1854 yılında Kırım Savaşı'nı finanse etmek amacıyla başlatılan borçlanma süreci Osmanlı Devleti'nin yabancı yatırımcılara birçok yeni imtiyaz tanımasına neden olmuştur.[30] 1854 - 1914 yılları arasında Fransa'dan gelen sermaye

25 THOBIE, **a.g.e.**, s. 45.

26 Reşat Ekrem (KOÇU); **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar,** Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934,s. 206-207.

27 Hayri SEVİMAY, **Cumhuriyete Girerken Ekonomi.** Kazancı Kitap Ticaret A.Ş, İstanbul, 1995, s. 194

28 H.C. ARMSTRONG, **Türkiye Nasıl Doğdu,** Arma Yayınları, İstanbul, 1997, s. 129

29 Zafer TOPRAK; **Türkiye'de Milli İktisat (1908 - 1918),** Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 39 -40.

30 Örneğin, yabancıların 1867 yılında birçok diplomatik girişimden sonra elde ettikleri Osmanlı topraklarında arazi satın alma hakkı onlara sadece yerleşme ve yatırım yapma yollarını açmakla kalmıyor, aynı zamanda çöküş halindeki bir imparatorluğu "yarı - sömürge haline getirme olanağını" da sağlıyordu.

1910 yılına kadar gelen tüm sermayenin % 20,3'ünü oluştururken 1910 - 1913 döneminde bu oran % 55,8'e yükselmiştir. İşletme hakkı Fransa'ya ait olmak kaydıyla demir yollarına yapılan yatırımın % 49,8'i Fransız sermayesi tarafından karşılanmıştır. 1875 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti, borçlarını ödemesinin ve yabancı yatırımları karşılamasının imkanı kalmadığına hükmederek mali iflasını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının ülkelere göre dağılımında, Fransa'nın payı % 53 ile en başta gelmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin mali iflasını ilan eden tebliğe, başta Fransa olmak üzere alacaklı ülkelerin tepkisi üzerine Osmanlı Devleti'nin borçlarının tasfiyesini alacaklı devletlerin kuracağı komisyona bırakan "Muharrem Kararnamesi" yayımlanmıştır.[31] 20 Aralık 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi ile Düyunu Umumiye idaresinin kuruluşu sağlanmış ve Osmanlı Devleti'nin belli başlı gelirlerinin yabancı devletlerin denetimine verilmesi kabul edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti topraklarının paylaşılması konusunda İtilaf Devletleri arasında anlaşma yapılırken, 1919 yılından sonra bu topraklardan pay almak isteyen İtalya ve Yunanistan'ın isteklerine Fransa tepki göstermiştir. Bu tepkinin en büyük sebebini, Osmanlı Devleti'ndeki Fransız yatırımlarının İtalya ve Yunanistan'ın kontrolüne geçeceği endişesi oluşturmuştur.[32]

(II) "Doğu Katoliklerinin koruyucusu olma iddiası ile sağlanan menfaatler: Fransa kapitülasyonlara dayanarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmış hatta askeri müdahalede bulunmuştur.[33] Bu koruyuculuk kendisini Ermeni meselesinde de göstermiştir. 1691'de Fransız Katolikleri, İstanbul'da 30.000 Ermeni'yi Katolik yapmak suretiyle Fransa'ya bağlamaya çalışmıştır. Ermeni Patriği, Fransa Kralı XLV. Louis'i "Yeni Konstantin" unvanıyla kutsamıştır. İstanbul dışında Katolik propagandasının en yoğun yapıldığı yer Suriye olmuştur.[34]

---

31 A. Du VELAY; **Türkiye Maliye Tarihi,** Der. Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, 1978, s. 201.

32 Bige YAVUZ; Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919. 1922, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 20.

33 Kapitülasyonlar Fransa'ya tabiyetine bakmaksızın "Latin" ibadet usulüne mensup tüm Doğu Katoliklerini Osmanlı Hükümeti nezdinde koruma hakkı tanımıştır.

34 Ahmet Refik (ALTINAY) **Türkiye'de Katolik Propagandası**, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 01 EYLÜL 1340 (1925), Sayı: 5, s. 264.

(III) Kültürel alandaki menfaatler: Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki kültürel nüfuzunu, yabancı uzmanlar, öğretmenler, rahip ve rahibeler vasıtasıyla kazanmıştır. Bu süreç kapitülasyonların tanınmasıyla başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, sadece İstanbul ve civarında 53 ilk ve orta dereceli Fransız okulu faaliyet göstermiştir. Bu okullarda 12.000 civarında öğrenci öğrenim görmüştür.

(IV) Siyasi ve askeri alanlardaki menfaatler: Fransa'nın Suriye üzerinde haçlı seferlerinden beri emelleri bulunmaktadır. Fransızlar Birinci Dünya Savaşı öncesinde Suriye'nin kendilerine ait olduğunu iddia etmeye başlamışlardır.[35] Bu menfaatlere yönelik Fransız politikaları Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kendisini açık bir şekilde göstermiştir. Sonuçta Fransa 1920'de Suriye'de bir manda yönetimi elde etmiştir.

Fransızlar Suriye'nin haricinde Kuzey ve Batı Anadolu Bölgeleri ile de ilgilenmişlerdir. Fransız sermayesi bu bölgelerde bir çok yatırımlar yapmıştır. Mesela, Batı Anadolu'da İzmir-Kasaba demiryolu hattı Fransızlar tarafından yapılmıştır. Bu hat verimli Gediz çayı vadisini izleyerek İzmir vilayetinin zengin topraklarından geçer. Fransa, Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan gizli anlaşmalarda bu bölgedeki isteklerinden vazgeçtiğini açıklamıştır. Bunun üzerine İzmir ve çevresi önce İtalya'ya sonra da Yunanistan'a bırakılmıştır. Fransızlar Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Doğu Anadolu'da uygulanmak üzere demiryolu projeleri hazırlamış, 1914 yılında Anadolu'da beş hattan oluşan demiryolu inşası hususunda Osmanlı Devleti ile bir sözleşme imzalamışlardır. Planlanan demiryolunun ana hattını 440 km. uzunluğundaki Samsun - Sivas bağlantısı oluşturmuştur. Demiryolu bağlantısının Tokat, Çorum gibi yerlerde de istasyonları bulunmaktadır.[36]

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Fransız sermayesi Anadolu'da özellikle liman, rıhtım inşası ve maden ocaklarının işletilmesi konularında büyük bir çaba göstermiştir. Zonguldak bölgesinde kömür çıkaran Ereğli maden şirketi

35 David FROMKIN; **Barışa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? 1814 - 1922,** çev. Mehmet HARMANCI; İstanbul, 1993, s. 84.

36 Zafer TOPRAK; **Türkiye'de Milli İktisat (1908 - 1918),** Yurt Yayınları, Ankara. 1982, s. 39 - 40

ile Aydın'da gümüşlü kurşun ve linyit çıkaran Balya - Karaaydın maden şirketi Fransız yatırımcılarca işletilmiştir.[37]

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatına katılması dar bir çerçeve içinde olmuştur. Anadolu'da sadece Aydın demiryolu İngiliz sermayesince inşa edilmiş ve işletilmiştir. Anadolu'da İngiltere'ye ait endüstri ve ticaret kurumlarının sayısı az olmakla beraber bu teşebbüslerin bazıları Türk milli ekonomisinin bütününü içine alacak kadar kuvvet elde edebilmişlerdir.[38] Çıkarları gereği, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin toprak bütunlüğünü koruma politikası uygulayan İngiltere 1878 Berlin Anlaşması sonrasında politikasını değiştirmiştir. Osmanlı Devleti, Berlin Anlaşması ile İngiltere'ye karşı hukuki bir taahhüt altına girmiştir. Böylece İngiltere, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha fazla karışmaya başlamıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury, İstanbul'daki İngiliz elçisi Layard'a 8 Ağustos 1878 tarihinde gönderdiği talimatta, Anadolu'da kurulacak denetleyici mahkemelerin başına Avrupalı yargıçların getirilmesini önererek, anlaşmanın verdiği yetkilerle Babıali üzerinde idari kapitülasyon kurmayı planladığını ifade etmiştir.[39] Osmanlı Devleti'nin adli sistemindeki eksiklikleri bahane ederek adli kapitülasyonların etkisini artırmayı düşünen İngiltere, özellikle Doğu Anadolu bölgesinde bir *"Islahat Reformu"* yapılmasını amaçlamıştır. *"Doğu Sorunu"* adı altında Osmanlı Devleti'nin iç işlerine yapılan müdahalelerde, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim unsurlara haklarının yeterince sağlanmadığı vurgulanmış, azınlıklar konusu gündeme getirilerek yeni kazanımlar sağlanmaya çalışılmıştır.[40] Özellikle Doğu Anadolu'daki Ermeniler lehinde istenilen adli re-

37 Osman NEBİOĞLU, **Bir imparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar,** Ankara 1986. s. 41, Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881 - 1908),** Çeviren: Sabri Tekay, Yurt Yayınları 14, Ankara Şubat 1987, s. 61.

38 Orhan KURMUŞ, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Ankara. 1982. s. 127. Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye 1,** Tercüme Eden: Bahür Kuzucu, Gözlem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul. Ocak 1977, s. 109.

39 Yuluğ Tekin KURAT, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği.** Üniversite Basımevi, Ankara, 1968, s. 172.; Sir Henry LAYARD. İngiltere'nin Osmanlı politikasını değiştirdiği bir dönemde, 20 Nisan 1877'den 2 Nisan 1888 tarihleri arasında, İngiltere'nin İstanbul Elçiliği görevinde bulunmuştur.

40 Osmanlı'daki gayrimüslimlerin sınıflandırılması için bk. Yavuz Ercan, "Türkiye'de 15 ve 16 Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuk, İçtimai ve İktisadi Durumu" Belleten, Cilt XLVII., Sayı.188, Ekim 1983.

formlar, Osmanlı Devleti'ni adli yönden tamamen denetim altına alacak şekildeydi.[41] İngiltere, Fransa ve Rusya'nın müdahaleci tutumlarına karşılık Osmanlı Devleti denge politikasına devam etmiş, özellikle Bağdat demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesinden sonra Osmanlı ülkesi, Alman mallarına ve sermayesine boğulmuştur.[42]

İngilizler ise Süveyş kanalının kazılmasından önce Akdeniz kıyısının Fırat'a en yakın bir noktasından başlamak ve daha sonra Basra körfezine kadar nehri takip etmek üzere doğru bir kara yoluyla ana vatanı Hindistan'a bağlamayı düşünmüşlerdir. İlk kez bu nehrin mecrasını gösteren bir kara yolu projesi 1831'de IV. Wuillame'e İngiliz ordusundaki Albay Chesney tarafından sunulmuştur.[43]

Ticari olduğu kadar siyasi açıdan da önemli olduğu daha ilk bakışta anlaşılan bu projenin hayata geçirilmesi için 1831 yılında incelemelerden sonra hazırlıklar tamamlandı, 1835 ve 1837 yılları arasında da bir takım araştırmalar yapıldı. Bundan sonra Doğu Mezopotamya'nın büyük bir kısmı İngiliz subay ve memurlarınca sıkı bir incelemeye tabi tutulmuştur.[44]

Görülmektedir ki, İngilizler Anadolu'dan çok, toprakları son derece verimli ve zengin petrol kaynaklarına sahip El - Cezire (Irak) bölgesi ile ilgilenmiş ve bu bölgeyi kontrolleri altına almak için çaba göstermişlerdir. İngilizlerin Irak'ta iktisadi bakımdan yerleşmeleri büyük nehirlerin açtığı yollar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. 1861 yılında Fırat ve Dicle nehirlerinde "Lynch" adı altında bir gemi şirketi kuran İngiltere, bu şirket vasıtasıyla Şatt-ül Arap nehri üzerindeki hakimiyetini gittikçe genişletmiştir. Basra körfezindeki deniz ulaşımını tekeline alan İngiltere, Irak'ın dış ticaretine hakim olmuştur. 1912'de Basra körfezinde çalışan gemilerin %90'ı İngiliz bayrağını taşımaktaydı.[45] Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı ülkesini ziyaretleri sonrasında Almanya'nın Orta Doğu üzerindeki etkinliği artmış, bölgedeki İngiliz

41 Gülnihal BOZKURT, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu(1839 - 1914)**, TTK. Yayınları, Ankara, 1996, s. 102.

42 Mahmut Muhtar, **Maziye Bir Nazar,** Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 98.

43 V, A. Du ELA Y; Türkiye ve Maliye Tarihi, Ankara 1978, s.419 vd.

44 Lothar; RATHMANN, **Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi;** HAZ: R. Zarakolu Z.B. İstanbul 1982, s. 183.

45 Ahmet Saip, **Şark Meselesi,** İstanbul, 1327, s. 14., KURMUŞ; **a.g.e.,** s. 127.

hegemonyası sarsılmaya başlamıştır. Buna rağmen İngiltere Birinci Dünya Savaşı'na kadar Irak'ın dış ticaretinde ön sıradaki yerini korumuştur.[46] İngiltere Orta Doğu'daki varlığının devamını bölgede kendisine bağlı fakat birbirleriyle geçinemeyen Arap şeyhliklerinin kurulmasında ve bu şeyhliklerin birbirine karşı kullanılmasında görmüştür. Arabistan'a gönderilen İngiliz casusu Thomas Edward Lawrence, Arap milliyetçilerinin o zamanki merkezi olan Suriye'ye gitmiştir. O dönemde Suriye'deki Amerikan kolejinde Arap milliyetçisi gençler yetiştiriliyor, onlara istiklal ruhu aşılanıyor ve eylem metotları öğretiliyordu. Lawrence ve beraberindeki kurul, Vehhabileri tahrik etmiş, şeyhlere gereken yardımı yapmış, onları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya teşvik etmiştir.[47]

Birinci Dünya Savaşı'nda Arap topraklarında İngilizlerle savaşan Türk ordusunun Araplar tarafından arkadan vurulmasında bu politikalar etkili olmuştur.

Irak bölgesinde İngilizlerin en önemli siyasetleri, aşiretleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmak olmuştur. Nitekim, *"Orta Doğu"*[48] daki İngiliz istih-

---

46 ÇAVDAR, **a.g.e.,** aynı yerde.

47 Lawrence; kendi ülkesinde ve diğer batı ülkelerinde Arabistanlı Lawrence adıyla ün yapmıştır. 16 Ağustos 1888'de İngiltere'nin Camarjon kasabası Tremadok köyünde doğmuştur. Oxford üniversitesinde eğitim görmüş ve arkeoloji doktorası yapmıştır. Mısır, Suriye Filistin ve Ürdün'de arkeolojik araştırmalarda bulunmuş, ileri derecede Arapça öğrenmiştir. Mısır'daki İngiliz karargahında Yüzbaşı rütbesi ile istihbarat görevinde kullanılmıştır. Hicaz'da Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal'ın askeri danışmanı olarak hizmet gören Lawrence, İngilizlerin desteği ile Arapları örgütlemiş, Türklerle Araplar arasında çıkan savaşlarda önderlik etmiş, bilhassa Hicaz demiryolu, tünel, köprü, vagon ve istasyonlarını tahrip etmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin Arap yarımadası ile irtibatını zayıflatmıştır. Lawrence, Arap ayaklanmasındaki başarılarından dolayı İngiliz ordusunda Albaylık rütbesine kadar yükseltilmiştir. 1922 yılında 34 yaşında iken Albaylık rütbesini terk ederek İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne er olarak katılmış ve adını değiştirmiştir. Hava kuvvetlerinde 13 yıl hizmet ettikten sonra 1935 yılında 47 yaşında iken terhis olmuş 19 Mayıs 1935 tarihinde de tartışmalı bir motosiklet kazası sonunda İngiltere'nin Dorset eyaleti civarındaki Bovington kışlasında ölmüştür. İzzettin ÇAPUR; "Hicaz, Filistin ve Suriye Cephesi'ndeki Arap Ayaklanması, Bu Ayaklanmada İngiliz Lawrence'in Rolü", **Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni,** Sayı: 1, Eylül 2001, Ankara, 2001, s. 197.

48 Kainatın merkezi olarak kendisini gösteren Avrupa'nın Asya'ya hatta bütün dünyaya kabul ettirdiği kavramlar Orta Doğu, Yakın Doğu ve Uzak Doğu'dur. The Middle East And The West" adlı eserin yazarı Bernard LEWIS'e göre, Orta Doğu tabiri 1902 yılında doğmuştur. Bu tabiri ilk kez kullanan ise Amerikan deniz tarihçisi Alfred Thayer MAHAN'dır. Görüldüğü gibi, Orta Doğu, sun'i bir kavramdır ve bölgede belli bir siyaset takibine karar veren devletler tarafından uydurulmuştur. Bugünkü anlamda Akdeniz'in doğu ucundaki ülkeleri belirtmek için İkinci Dünya Savaşı'ndan beri kullanılmaktadır. Orta Doğu kendisine bu ismi veren Batı devletleri için bir stratejik zaruretler zinciridir. Orta Doğu yada "Şark Meselesi" ilk olarak Yunanların bağımsızlıklarını sağlamak için Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandıkları zaman (1821) ortaya çıkmıştır. Bkz. Cemil MERİÇ; Kırk Ambar, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 285.

baratının en önemli ismi olan Tümgeneral Sir Francis Reginald Wingate, Irak'ta Türk düşmanlığı propagandasını uyandırmayı amaçlayan bir bildiri yayımlayarak, *"Türkleri sırtlarından atarlarsa İngiltere tarafından bağımsızlıklarının tanınmasının garanti edileceğini"* ilan etmiştir.[49]

İngilizler, 1915'ten itibaren Orta Doğu'da beyannameler dağıtmaya ve Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı isyan için teşvik etmeye başlamışlardır. Bölgede istihbarat ve propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi için İngilizlerin casuslarına para aktarmada çok ilginç metotlar kullandıkları bilinmektedir.[50] Yapılan araştırmalarda İngilizlerin aşiretlerin reislerine yazdıkları mektuplar ele geçirilmiştir. Nasıriye'deki İngiliz siyasi hakimi ile İngilizlerin Sevkuşşuyuh'da bulunan kaymakamları vasıtasıyla aşiret reislerine, 1916 Ağustos ayında gönderilen 30 Arapça mektup bulunmuştur.[51]

İngilizlerin Irak'taki faaliyetlerinin en sadık uygulayıcıları Hristiyan ve Yahudiler olmuştur. Bunlar, aşiretleri ayaklandırmak için kullanılacak para akışını sağlayarak propaganda amaçlı istihbarat ve casusluk hizmetleri yaparak İngiltere'ye büyük katkılar sağlamışlardır.[52]

İngiltere Hükümetinin savaş sonrası Orta Doğu'suna ilişkin planları, *tampon-devletler (buffer-states)* oluşturulmasını ön görmüştür. İngiltere Savaş bakanlığına doğu işleri uzmanı Storrs tarafından, 1914 yılı sonlarında yazılan bir mektupta, Müslüman Filistin Krallığı ve İsrail Devleti kurulması fikirleri değerlendirilirken, tampon-devletler yaratma kavramı da ortaya konulmuştur.[53]

Tampon devletler meydana getirilmesine ilişkin genel strateji çerçevesinde, zamanın Savaş Bakanı Kitchener'in danışmanı Sir Mark Sykes *"Savaş Sonrası Orta Doğu"* isimli raporunu Haziran 1915 tarihinde kabineye sunmuştur. Bunu takiben Fransız Georges Picot ile Mark Sykes arasında görüş-

49 Servet AVŞAR; "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'ndeki Aşiretler ve Casusluk Faaliyetleri", **Askeri Tarih Bülteni,** sayı 52, Ankara, 2002, s. 131.
50 AVŞAR; **a.g.m.,** s. 132.
51 AVŞAR; **a.g.m.,** s. 133.
52 AVŞAR; **a.g.m.,** s. 134.
53 FROMKİN; **a.g.e.,** s.143.

meler başlamış ve *Sykes-Picot Anlaşması* olarak isimlendirilen gizli bir uzlaşma sağlanmıştır. Bu uzlaşmaya göre, kurulacak yeni devletlerden Suriye ve Lübnan'ın Fransa, Ürdün ve Irak'ın ise İngiltere'nin denetiminde olması, Kudüs ve Filistin'in ise ayrıntıları bilahare tespit edilecek uluslararası bir statüye kavuşturulması kararlaştırılmıştır.

Irak'taki İngiliz ticareti ve mali çıkarlarının öncüsü Bağdat'ta da bir şubesi olan *Şark Bankası* olmuştur. Bu dönemde Bağdat'ta bulunan sekiz yabancı firmanın altısı İngilizlere aittir.[54] İngiliz sermayesi ticaretten daha önemli gördükleri Irak petrollerine yönelmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Alman ve İngiliz jeologları, Musul'dan Basra körfezinde Benderabbas'ın güneydoğusuna kadar uzanan kuvvetli ve geniş bir petrol sahası keşfetmişlerdir. Türkiye ve İran sınırları içinde bulunan bu bölgede imtiyaz elde etmek isteyen güçler arasında sürekli bir rekabet yaşanmıştır. Bu konuda ilk başarı İngilizler tarafından İran'da elde edilmiştir. İran petrol kaynaklarının imtiyazı *"Anglo - Persian"* adındaki kumpanya tarafından ele geçirilmiştir.[55]

İngiliz'lerin Irak'ta siyasi ve iktisadi egemenlik kurma mücadelesi XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlamıştır. İngiltere'nin, Mısır'dan Basra körfezine kadar uzanan Araplarla meskun araziyi kendi tabiiyeti altına almak için düzenlediği genel yayılma planı egemenlik mücadelesinin bir parçası sayılabilir. XIX. yüzyılda İngilizlerin Arabistan'ı kontrolleri altına almak istemelerinin en önemli sebebi Hindistan'a giden yolların Arabistan etrafından geçmesidir.[56] XIX. yüzyıldan itibaren İngiliz dış politikasının ana amacı Britanya İmparatorluğu'nun güvenliğini korumak ve refahını devam ettirmek olmuştur. Bunun sağlanabilmesi ise üç temel prensibe bağlanmıştır. Birincisi, açık denizlerin İngiliz donanması tarafından kontrolü, ikincisi, Avrupa'daki kuvvetler dengesinin devamı ve üçüncüsü ise İngiliz İmparatorluk sınırları-

54 Ergün AYBARS; "Orta Doğu Emperyalizm Petrol ve Türkiye", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** (23 – 25 Ekim 1995 - İstanbul), c.1 Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 509 vd.

55 AYBARS, **a.g.m,** s. 518.

56 Hülya TOKER; "Birinci Dünya Savaşı'nda Mekke Şerifi Hüseyin'in isyanı" **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** (23 - 25 Ekim 1995 - İstanbul), c. 1. Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 193.

nın korunması ve ulaşım güvenliğinin rahatça sağlanmasıdır.[57] İngilizler XX. yüzyılın başında, Arabistan yarımadasının çevresini nüfuzları altına alarak Kızıldeniz ve Basra körfezi üzerinden geçen kıtalar arası iki önemli yolu ellerine geçirmişlerdir.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden 1899 yılında Konya - Bağdat demiryolu imtiyazını alması, İngiltere'yi fazlasıyla tedirgin etmiştir.[58] Zira, Almanlar Bağdat demiryolu imtiyazını alarak Irak bölgesine nüfuz etmişlerdir. Bu durum, İngiltere'nin Irak bölgesindeki menfaatlerini olumsuz yönde etkilediği gibi İngiliz sömürgelerine giden Hindistan yolu da tehdit altında kalmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı İngiltere, Almanya'nın Bağdat demiryolu imtiyazını almasından sonra bütün dikkatini Irak'a çevirmiştir. Bağdat demiryolunun Basra'ya kadar uzatılması imtiyazının Almanlara verilmemesi için İngiltere büyük bir çaba harcamıştır.[59] Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nda düştüğü zor durumu değerlendirmek isteyen İngiltere, Osmanlı Devleti ile itilaf Devletlerinin çıkarlarını pekiştiren bir anlaşma yapmıştır. Anlaşma hükümlerine göre Osmanlı Devleti , İngiltere'nin Kuveyt üzerindeki himayesini tanımış, Bağdat demiryolunun son durağı olarak Basra tespit edilmiş, Basra - Kuveyt bölümünü İngiltere'nin kendi imkanlarıyla inşa etmesi karar-

57 Harold NİCOLSON, **Curzon: The Last Phase, 1919 - 1925: a Study in Post War Diplomacy,** London, 1934'den nakleden Dr. Kemal MELEK, İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890 - 1926), İstanbul, 1983, s. 11).

58 Bağdat demiryolu projesi, Osmanlı Devleti topraklarında Avrupa'nın bir paylaşma aracı olarak görülmüştür. Padişah II' nci Abdülhamit döneminde başlayan bu proje önce çok uluslu bir konsorsiyum tarafından planlanmış daha sonra yaşanan gelişmelerle Almanya tarafından sahiplenilmiştir. İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşüren faaliyetleri ve düşmanca tutumları bunda etkili olmuştur. Osmanlı Devleti Avrupa'da kendisine bir Müttefik olabilecek yeni bir gücün desteğini bulmakta gecikmemiştir. Sömürgesi olmayan ama sanayini sürekli büyüten bu yeni güç Almanya olmuştur. Almanya Bağdat demiryolu sayesinde Osmanlı topraklarında nüfuz elde etme imkanına kavuşmuştur. Almanya imparatoru II. WILHELM, Abdülhamit ile kurduğu yakın ilişkilerle projeyi Almanya'ya kazandırmıştır. Almanya'nın projeye sahip çıkmasıyla Bağdat demiryolu, "Berlin - Bağdat hattı" olarak yeniden düzenlenmiştir. Proje bu haliyle, İngiliz, Fransız ve Rusların Orta Doğu'daki emellerine engel teşkil etmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı başlarında İngiltere'yi en çok tedirgin eden ihtimallerden biri Osmanlı Devleti'nin Berlin – Bağdat demiryolu üzerinden gelecek Alman desteği nedeniyle Orta Doğu'daki İngiliz çıkar bölgelerini Almanya'ya kaptırmak olmuştur. Berlin - Bağdat demiryolu projesi, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesine neden olan en büyük etkenlerden biridir. Herbert Feis; **Europe, the World's Banker 1970 - 1914**, New Haven, 1930, p.p. 349 - 351.

59 Edward Mead EARLE; **Bağdat Demiryolu Savaşı,** İstanbul, 1972, s. 15 - 17.

laştırılmıştır.[60] Bağdat demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi, Orta Doğu'da Alman emperyalizminin gücünü artırıcı bir gelişme olmuştur. Ancak, Almanların Orta Doğu'da nüfuz oluşturması Rusya'nın tarihi yayılma siyasetini engelleyebileceğinden Rusya durumdan rahatsız olmuştur. Nitekim proje tamamlanmadan Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bağdat demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi, Rusya'yı Birinci Dünya Savaş'ına sürükleyen sebeplerden birisi olmuştur.[61]

Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki en önemli isteği İstanbul'a hakim olarak Boğazları ele geçirmek ve buradan Akdeniz'e inmekti. Ayrıca Rusya, Doğu Anadolu Bölgesi'nde kendine bağlı büyük bir Ermenistan devleti kurdurarak Doğu Anadolu topraklarına sahip olmak istiyordu. Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki bu tarihi emellerini gerçekleştirmek için XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti ile mücadele etmiştir. Bu yüzyılın sonuna kadar Rusların bu tarihi emellerine İngiltere, Osmanlı Devleti'ne destek vererek engel olmuştur. Zira, Rusya gibi güçlü bir devletin Boğazları ele geçirerek Akdeniz'e inmesi ihtimali İngiltere'nin sömürge yolunun Rus tehdidine açık olması tehlikesini ortaya çıkarıyordu.[62]

Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki tarihi emellerini gerçekleştirmek için İngiltere ve Fransa'nın yaptığı gibi ele geçirmek istediği yerlere önce ekonomik yönden yerleşmek siyasetini gütmeyerek bu yerleri doğrudan askeri güçle ele geçirmek istemiştir.[63] Bu yüzden Rusya, Osmanlı ekonomik hayatında önemsiz bir rol oynamıştır. Rus sermayesi ne devlet borcuna (Düyun-u Umumiye'ye) ne de Osmanlı Bankası'na katılmıştır. Anadolu'da Rusya tarafından bir kilometre demiryolu bile yapılmamıştır. Çarlık Rusya'sı Doğu Anadolu'da ve Kuzey Anadolu'da Fransa'nın elde etmek istediği demiryolu imtiya-

60 Mahmut Muhtar, **Maziye Bir Nazar,** Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 40 vd.

61 Süleyman HATİPOĞLU, "Rusya'nın Bağdat Demiryolu ve Doğu Anadolu Siyaseti". **Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu,** 17-21 Haziran 1991. ATATÜRK Üniversitesi Yayınları, s. 252

62 Muammer DEMİREL, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri,** Ankara, 1996, s. 1 - 15.

63 Yavuz ERCAN, "Bloklar arası çatışmalarda Osmanlı Topraklarının Stratejik Önemi", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** (23 - 25 Ekim 1995 - İstanbul),c.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s 116-117.

zına karşı çıkmıştır. Rus Hükümeti, 1900 yılının Mart ayında Osmanlı Hükümeti ile yaptığı bir anlaşma ile doğrudan doğruya Kafkas sınırına temas eden Doğu Anadolu bölgesinde demiryolu inşası imtiyazının yabancılara verilmemesini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiştir.

Doğu ve Kuzey Anadolu'da demiryolu yapma imtiyazının kendisine verilmesi konusunda Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu yoğun baskılar sonucunda Osmanlı Devleti 1900 yılında Rusya ile yaptığı ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki demiryolu inşası imtiyazının Ruslar ve Türklerin dışındakilere verilmeyeceği hususlarını kapsayan anlaşmanın yürürlüğünü tanımaktan vazgeçmiştir. Böylece, Rus Hükümeti için Kuzey Anadolu'da Amerikan veya Fransız demiryolu teşebbüslerinden birini seçmekten başka yapacak iş kalmamıştır. Nihayet 1911 yılı Nisan ayının sonunda bir uzlaşma yolu bulunmuştur.[64] Buna göre Rusya, Samsun - Sivas çizgisinin batısındaki bölgede 1900 yılı demiryolu imtiyaz anlaşmasının uygulanmasından vazgeçmiş, ancak bu çizginin doğusundaki arazide bahsi geçen anlaşmanın bütünüyle uygulanmasını istemiştir. Fransa'nın Rusya üzerindeki baskıları sonucunda, Rusya, yasak bölgeyi Erzurum'un doğusu ve batısı olmak üzere iki bölüme ayırmaya razı olmuştur. Ancak doğu bölümündeki statükoyu ciddi bir suretle korumaya çalışmıştır. Rusya'nın Fransa'nın bu isteğini 6 Haziran 1912 tarihinde kabul etmesini müteakip, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında demiryolu inşası için bir Fransız grubuna imtiyaz verilmesi hakkında ön sözleşme imzalanmıştır.[65] Sözleşme Samsun - Sivas, Sivas - Erzincan ve Erzincan -Erzurum hatlarını kapsamıştır ve kumpanyaya 25 yıl süreyle işletme hakkı tanınmıştır. 21 Ekim 1913 tarihinde imzalanan sözleşme sonucunda ise Fransa; Samsun - Sivas (400 km) ve Riyak - Ramle (200 km) demir yollarının inşası imtiyazını almıştır. Hayfa, İskenderun ve İnebolu limanlarının tesisine dair imtiyazların bir Fransız şirketine verilmesi hakkında nihai sözleşme ise 13 Nisan 1914 tarihinde imza edilmiştir. [66]

---

64 Murat ÖZYÜKSEL, **Anadolu - Bağdat Demir Yolları,** İstanbul, 1988, s. 47 vd.

65 Vahdettin ERGİN, **Rumeli Demir Yolları,** İstanbul, 1992, s. 171. Lothhar RATHMAN, Berlin - Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, çev. Ragıp Zarakolu, İstanbul, 1982, s. 9 vd.

66 Murat ÖZYÜKSEL; **Anadolu - Bağdat Demir Yolları,** İstanbul, 1984, s. 133.

İtalya'nın, Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatında tuttuğu yer hemen hemen Rusya ile aynıdır. Osmanlı Devleti'nin borçlarında (Düyun-u Umumiye'de) İtalya'nın payı % 5 gibi az bir meblağ olmuştur, İtalya, Anadolu'da demiryolu inşa ve işletme hakkına sahip olamamıştır.[67]

İtalya, Anadolu'nun Ege denizi ile Akdeniz kıyılarında bir takım çıkarlara sahip olduğu için bu bölgelerin ele geçirilmesine öncelik vermiştir. Ancak 1905 -1907 yılları arasındaki dönemde bile İtalyanların Batı ve Güney Anadolu kıyılarındaki deniz ticareti faaliyetleri Dikili, Yeni İskele ve Antalya limanlarında sıfır; öteki limanlarda ise hiç denilecek kadar azdır.[68] İtalyan sermayesinin bu zengin bölgelerin ekonomik hayatındaki faaliyeti hakkında da aynı sözler söylenebilir.[69]

1913 - 1914 yıllarında İtalya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan müzakereler sonunda İtalyanlar, Akdeniz Bölgesi'nde iki büyük demiryolu imtiyazı elde etmişlerdir (Fethiye - Muğla, Fethiye - Antalya - Kızılkaya, Antalya - Alanya hatları). Ancak bu teşebbüs, İzmir bölgesinde önemli çıkarları olan ve menfaatleri İtalya ile çatışan İngiltere'yi endişeye sevk etmiştir.[70]

---

67 Charles ISSAWI; **The Economic History of Turkey 1800 -1914,** Chicago and London, 1980, p. 353.

68 Bkz. **Gümrükler Müdüriyeti Umumiyesi, Memalik-i Şahaneye İdhal Olunan ve Diyar-ı Ecnebiyeye İhraç Olunan Eşyanın İstatistiki,** İstanbul, 1327; 1852 - 1913 Direzione Generale Dele Dogane, Movimento Commerciale, İtalya Yıllık yayın. Maliye Tetkik Kurulu, **Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyıl Sonunda Üretim ve Dış Ticaret,** Ankara. 1970; Şevket PAMUK, **19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti,** Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1995.

69 Raziye KİŞİ: **İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İzmir'de İktisadi Hayat,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990, s. 14. Tevfik ÇAVDAR, **Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu,** İstanbul 1982, s. 209: Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,** T.T.K. Yayınları, Ankara, 1994, s. 5.

70 Selahi Ramazan SONYEL; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", **Belleten,** Ağustos 1997, s. 231.

I. BÖLÜM

A. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ SEBEPLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerini; toplumların düşünce ve hayat tarzlarında meydana gelen değişimler, uluslararası güç ve rekabet mücadelesinde savaş dışı araçların yetersiz kalması ve ittifak sistemleri sonucunda ortaya çıkan bloklaşmalar olmak üzere üç grupta toplayabiliriz:[71]

a. Toplumların Düşünce ve Hayat Tarzlarında Meydana Gelen Değişimler:

1789 Fransız İhtilali'ni takiben XIX. yüzyılda meydana gelen siyasi ve sosyal ağırlıklı devrimler, sanayi ve teknolojideki gelişmeler, başta Avrupalılar olmak üzere tüm dünyada düşünce ve yaşam tarzlarında değişiklikler meydana getirmiştir.[72] Avrupa'da teknoloji alanında yapılan gelişmeler, bireylerin ve toplumların mekân ve zaman anlayışında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Ulaşım araçlarının gelişmesiyle Avrupalılar yaşadıkları bölgeden dışarı çıkarak değişik yerler, insanlar tanımaya başlamışlardır. Bu durum, düşünce tarzlarında ve yaşam biçimlerinde bir takım değişikliklere yol açmıştır. Teknolojik gelişmeler sayesinde tarım ürünleri artmış ve çeşitlenmiş, kıtalar ve denizaşırı ülkelerle ithalat ve ihracat yapılmaya başlanmıştır.[73]

---

71 ÖKTE; **Ben Bir Türküm,** İstanbul, 1995. s. 282-284.
72 Haluk ÜLMAN; **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş,** Ankara, 1973, s. 46
73 **Dünya Savaşları Ansiklopedisi.** Görsel yayınları, 1988, C.I, s. 283.

Fransız ihtilali sonucunda milliyetçilik akımı önce Avrupa'ya daha sonra bütün dünyaya yayılmış ve siyasi hayatta devlet millileşmiştir. Siyasi iktidarın meydana gelmesi, devamı, görev ve sorumlulukları milli düşüncelerle yeniden ele alınmıştır. Meşruti anayasalar siyasi gücün milletçe paylaşılması ve milli çıkarlar doğrultusunda kullanılması ilkelerini toplum hayatına egemen kılmıştır.[74] Milli devletler daha güçlü bir konuma gelmek için ülke ekonomilerini kalkındırmaya çalışmışlar, bu amaçla daha fazla üretim, daha fazla sermaye ve daha fazla iktisadi güç elde etme yönünde politika izlemişlerdir. Bu dönemde liberalizm ve kapitalizm bir hayat tarzı olarak kabul edilmiştir. Hedeflerine ulaşmak ve uluslararası rekabet gücünü artırmak isteyen devletler için emperyalizm bir devlet politikası olarak görülmüştür.[75] Emperyalizm; genel olarak bir devletin kendi asıl alanı dışına taşmayı amaç edinen hükümdarlık biçimidir. Emperyalizm, kuvvetli bir ulusalcılıktan veya çok uygar bir ulusun kültür üstünlüğünü diğer uluslara da kabul ettirmek ve böylece iktidarını genişletmek isteğinden doğmuştur. Marksistlere göre emperyalizm, kapitalizmin son gelişme basamağıdır. Latince imperium = İmparatorluktan gelen emperyalizm sözcüğü, İmparatorluk kurma eğilimi, sosyoekonomik bütün içinde, etnik ve kültürel bakımdan farklı halkların, hakim halkın elinde olan merkezi iktidarın otoriter yönetimi altında bir araya getirilmesi eğilimi[76] veya bir devletin kendi sınırları dışında yaşayan başka halklar üzerinde, onların rızası olmaksızın denetim kurmayı amaçlayan politikası olarak[77] tanımlanmıştır. İmparatorluk kurma eğilimi, insanlık tarihinin en eski çağlarına kadar uzanmaktadır. İmparatorlukların sömürgeci karakterleri XVI. yüzyıldan itibaren belirgin hale gelmiştir. Her İmparatorluk sömürgeci olmasa da İmparatorluk olma ile sömürgeci olma arasında sıkı bir bağ vardır.

Emperyalizmin başlıca üç devresi göze çarpmaktadır: XV ve XVII. yüzyıl arasında İngiltere, Fransa, Hollanda, Portekiz ve İspanya sömürgeci İmparatorluklar kuran başlıca devletler olmuşlardır. Bunu izleyen yüzyılda em-

74 E. Zekai ÖKTE, **a.g.e** s. 282.

75 PİCHON, Jean, **Cihan Harbinin Şarka Ait Kaynakları,** Çev. Hüseyin Cahit Yalçın. İstanbul. 1939. s. 13.

76 **Larousse**; c. XII -11. s. 238.

77 **Ana Britannica;** c. VIII, Ana yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 166.

peryalizme karşı güçlü bir tepkinin doğması sonucu, uluslararası sahada durgunluk hakim olmuş, XIX. yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde yoğun emperyalist politikalar yeniden ortaya çıkmıştır. Sömürgeci genişlemelerin yoğun biçimde görüldüğü son yüzyıldan itibaren emperyalist doktrinler, açık ve sistematik bir şekilde ifadelerini bulmuşlardır. Emperyalizm terimi özellikle 1880 - 1914 yılları arasında, büyük devletlerin denizaşırı bölgelerdeki iktidar ve ekonomi politikaları anlamında kullanılmıştır. Emperyalizm politikasının amacı, büyük bir sömürge imparatorluğu kurarak anayurda endüstrisi için hammadde ve pazar, artık nüfus için de kolonize edilecek topraklar sağlamaktır. Bu anlamdaki emperyalizm ilk önce İngiltere'de Dilke ile başlamıştır, fakat asıl kurucusu 1874 - 1880 yılları arasında Başbakan olan Disraeli'dir.[78]

XIX. yüzyıl başlarında milli devletler, ülke topraklarının bütünlüğünü sağlamak ve korumak amacıyla çeşitli politikalar üretirken, yeni kurulan milli devletlerin genişleme siyasetleri, toprak bütünlüğünü korumada kararlı olan devletlerle aralarında anlaşmazlık çıkmasına sebep olmuştur. Almanya'nın milli birliğini kurduktan sonra, bir dünya devleti olmak idealiyle genişleme politikası izlemesi, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında en önemli sebeplerden biri olmuştur.[79]

XIX. yüzyılın başında Almanya, İtalya ve Japonya'nın iktisadi ve teknolojik gelişmelerini devam ettirebilme isteği, bu devletleri sömürge elde etme çabası içine sokmuştur. Yeni sömürge bulmakta zorlanan devletler ise diğer ülkelerin sömürgelerini ele geçirmeye çalışmışlardır.[80] Bu durum, aynı bölgede yeni sömürge elde eden devlet ile önceden sömürge elde etmiş devlet arasında rekabete yol açmış ve bu rekabet, iki devleti çatışmaya götürmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sebeplerinden birisi de yeterli kaynak ve pazara sahip olmayan devletlerin gelişmelerini devam ettirebilmek için başlattıkları sömürge faaliyetlerinin rakip devletlerle çatışmayı zorunlu kılmasıdır.[81]

---

78 Coşkun ÜÇOK; **Siyasal Tarih 1789 - 1950.** Başnur Matbaası, Ankara, 1967, s. 230.

79 Kazım KARABEKİR; **Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik,** İstanbul, 1937, s. 45.

80 Haluk ÜLMAN; **a.g.e** s. 83.

81 Lother RATHMANN, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi,** Gözlem Yay., İstanbul, 1976, s.13.

b. Uluslararası Güç ve Rekabet Mücadelesinde Savaş Dışı Araçların Yetersiz Kalması:

Uluslararası ilişkilerin yapısında bulunan güç ve rekabet mücadeleleri, diplomasi ve ticaretin yetersiz kalması durumunda savaş araçlarıyla yapılmaktadır. XIX. yüzyılı geçmiş asırlardan ayıran en önemli özelliklerin başında, bu yüzyılda devletler arası ilişkilerde diplomasi ve ticaret araçlarının etkin bir şekilde kullanılması hususu gelir. XIX. yüzyılda 1814 Viyana, 1856 Paris Kongreleri ve anlaşmaları, Avrupa'da çıkması muhtemel bir savaşı önlemiştir.[82]

Avrupa'da uluslararası dengenin uzun süre korunmasında kapitalizmin ve emperyalizmin sonucu olan sömürgecilik politikaları önemli bir rol oynamıştır.

Sömürgeciliğin devletlerarası ilişkilerde kullanılması, rakip devletlerin hayati çıkar alanı olarak görmedikleri yerlerin sömürgeleştirilmesinde birbirilerine müsamaha göstermeleri şeklinde olmuştur. Afrika topraklarının, denizaşırı coğrafi alanların, Osmanlı Devleti hakimiyet sahalarının, İran'ın, Çin'in ve Asya kıtasının Avrupalı devletler ve Rusya tarafından ele geçirilip birer hammadde deposu veya pazar şeklinde kullanılması, devletlerarası güç ve rekabet mücadelesinde sömürgeciliğin araç şeklinde uygulanmasının bir sonucudur.[83] 1880 yılından sonra diplomasi, ticari ve mali ilişkiler ile sömürgecilik gibi araçlar yaklaşmakta olan savaşı önlemede yetersiz kalmaya başlamıştır.[84]

c. İttifak Sistemleri ve Bunun Sonucu Olarak Meydana Gelen Bloklaşmalar:

Avrupa'da ittifak sisteminin ortaya çıkması, Almanya'nın milli birliğini kurmasını müteakip 1866 yılında Avusturya'ya, 1870 - 1871 tarihinde de Fransa'ya karşı kazandığı zaferler sonucunda Avrupa'da güçlü bir devlet haline gelmesinden sonra olmuştur.[85]

---

82 Ulrich TRUMPENER; **Germany and the Ottoman Empire 1914-1918.** New York, 1989, p. 12.

83 E. Zekai ÖKTE; **a.g.e** s. 284.

84 Veli YILMAZ; **I. Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar,** İstanbul, 1993, s.21.

85 Coşkun ÜÇOK; **a.g.e.**, s. 102 vd.

Almanya'nın güçlü bir devlet haline gelmesi, Germenlerin Avrupa'daki üstünlüğünün kanıtı şeklinde kamuoyuna yansıtılarak Pan - Germen hareketleri, siyasal bir niteliğe kavuşmuş ve Panslavizm'in karşısında yerini almıştır.[86]

Avrupa'daki ittifaklar sisteminin başlangıcını 1871 - 1872'de Almanya ve Avusturya arasında yapılan ittifak oluşturur. Bu ittifaka 1872 yılında Rusya'da katılmıştır. Fakat Rusya bu ittifak içinde uzun süre kalamamıştır. Zira, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı'ndan sonra Balkanların paylaşımında Müttefikleriyle savaşmasından dolayı Ruslar ittifaktan ayrılmak zorunda kalmıştır.[87]

Almanya ile Avusturya - Macaristan arasındaki birliğe 1882 yılında İtalya'nın katılmasıyla üçlü ittifak bloğu kurulmuştur. Anlaşmaya göre ittifakı oluşturan üç devletten birisine, herhangi bir Avrupa devleti saldıracak olursa, saldırıya uğrayan devlete ittifakın diğer iki devleti bütün güçleriyle yardım edecektir.[88]

Denizaşırı sömürgecilik faaliyetlerinin Almanya'yı zayıflatacağını düşünen Bismarck, Almanya'yı Avrupa kıtası dışına taşırmamaya özellikle dikkat ederek, iktidarda olduğu süre içinde Avrupa'daki dengelerin korunmasını sağlayıp Almanya'yı güçlü bir devlet haline getirmiştir.[89]

Almanya'da 1888 yılında hükümdar olan II. Wilhelm, dış politikada Bismarck'tan farklı düşündüğünden Almanya'nın dış politikasını tamamen değiştirmiştir. II. Wİlhelm, Bismarck'ın tersine Almanya'yı büyük devlet yapabilmek için denizaşırı sömürgecilik faaliyetlerine başlamış ve yayılmacı bir dış politika izlemiştir. Almanya'nın dış politikasında meydana gelen bu değişiklik, Almanya'ya rakip durumunda olan Rusya, Fransa ve İngiltere'de endişe uyandırmıştır. Sonuçta, Avrupa'daki Alman tehdidine karşı 1894 yılında Fransa - Rusya ittifakı, 1904'te İngiliz - Fransız Anlaşması ve 1901'de İngiliz - Rus Anlaşması yapılarak Almanya'nın kurduğu üçlü ittifak bloğuna karşı üçlü itilaf bloğu meydana gelmiştir.[90]

---

86 V. CLEMENTIS; **Panslavism Past and Present**, London, 1943. p. 5

87 Akdes Nimet KURAT; **Türkiye ve Rusya,** Ankara, 1970, s. 211.

88 Haluk ÜLMAN; **a.g.e** s. 98.

89 Ziya Şakir; **1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?,** İstanbul, 1943, s. 23.

90 Mahmut Muhtar; **Maziye Bir Nazar,** Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 98

Bu bloklar arasında dengeyi sağlayacak harici bir gücün olmayışı, savaşı engelleyecek caydırıcı bir sebebin (nükleer güç) bulunmaması ve bloklar arasındaki güç ve rekabet mücadeleleri, savaşı zorunlu kılmıştır.[91]

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE OSMANLI DEVLETİNİN SAVAŞA KATILIŞI

a. Savaşın Başlaması :

Birinci Dünya Savaşı, Avrupa devletlerinin uluslararası güç ve rekabet mücadelesinde ortaya çıkan sorunları savaş aracıyla çözme davranışlarının sonucu olarak çıkmıştır. Bu devletlerin kendi çıkar ve amaçları doğrultusunda yaptıkları anlaşmalarla kurdukları ittifak grupları, savaşın çıkmasının en önemli sebeplerinden biridir.[92] Zira, 1904 yılında İngiliz - Fransız Anlaşması'nın imzalanmasından sonra üçlü ittifak ve üçlü itilaf blokları tam bir çatışma içine girmiştir. İki ittifak arasındaki çatışmanın en önemli nedeni Almanya'nın, karşısına çıkan Fransa - İngiltere Anlaşması'nı bozamamasından dolayı Fransa ve İngiltere ile aynı anda başa çıkabilmesi için bu iki devletin gücünden daha üstün bir duruma gelebilmek maksadıyla silahlanmaya başlamasıdır. Almanya'nın bilhassa denizlerde silahlanmaya başlaması, deniz üstünlüğünü başkalarına kaptırmaktan korkan İngiltere'yi donanma bakımından hızlı bir silahlanmaya yöneltmiştir.[93] Silahlanma yarışı neticesinde her iki tarafın da kendini diğerinden üstün bir güçte görmesi birbirlerine karşı sert bir tavır takınmalarına ve en ufak meselelerden bile büyük sorunlar çıkarmalarına neden olmuştur. Avusturya ile Rusya'nın Balkanlara hakim olma mücadelesi, iki blok arasındaki gerginliği arttıran bir başka sebep olmuştur.[94]

İşte iki blok arasındaki münasebetlerin iyice gerginleştiği bu atmosfer içinde 28 Haziran 1914 günü Avusturya - Macaristan veliahdı Arşidük Ferdinand'ın bir Sırp genci tarafından öldürülmesi üzerine Avusturya, Sırbistan'a

91 E. Zekai ÖKTE; a.g.e., s.284.
92 E. Zekai ÖKTE, a.g.e, s. 292.
93 Haluk ÜLMAN; a.g.e., s. 101.
94 Haluk ÜLMAN: a.g.e., s. 111.

savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine Rusya'nın Sırbistan'ın, Almanya'nın da Avusturya'nın arkasında yer alması Avrupa'yı bir hafta içinde dünya çapında bir savaşa sürüklemiştir.[95]

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve Avusturya - Macaristan gibi merkezi devletler kara kuvvetleri bakımından daha güçlü olmasına rağmen denizlerde İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere daha güçlüdür. Almanya ve Avusturya'nın Rusya ve Fransa ile aynı anda iki cephede savaşmaları İtilaf Devletlerine avantaj sağlamıştır. Gerçi, Almanya planlarını iki cepheli bir savaşa göre yapmıştı. Almanya'nın savaş planına göre; Rusya'nın seferberliği demir yollarının azlığı ve yüz ölçümünün geniş olması sebebiyle uzun sürecekti. Bu yüzden Almanya ilk önce asıl kuvvetleri ile Fransa'ya yüklenecek ve Fransa'yı altı haftada yendikten sonra Rusya'ya dönecekti. Bu altı haftada Avusturya Rusya'yı oyalayacaktı. Savaş başladıktan sonra Almanların bu planı gerçekleşmedi. Zira, Fransa ve Rusya da planlarını, Almanya'nın önce Fransa üzerine yürüyeceğini hesaplayarak yapmışlardı. Bu sebeple onların planlarına göre de Rusya üç hafta içinde seferberliğini tamamlayacaktı.[96]

Alman orduları yapılan plan gereği Belçika'ya girdikten sonra Fransa'ya sarkarak Fransız orduları ile şiddetli bir savaşa tutuşmuşlardır. Fransız orduları Almanların yoğun saldırısına karşı koyamayıp Ağustos ayının sonlarına doğru geri çekilmeye başlamışlar ve Paris'in kuzeyinde bulunan Marne nehri üzerinde kuvvetli bir savunma hattı kurarak Almanları bu hatta durdurmayı başarmışlardır.[97] Almanlar 6 - 9 Eylül arasında üç gün boyunca şiddetli taarruzlarda bulunduysalar da Marne cephesini yaramamışlardır.[98] Böylece Almanya'nın altı hafta içinde Fransa'yı yenerek Rusya üzerine yürüme planı başarısızlığa uğramıştır. Almanlar, Fransa Cephesi'nde daha fazla zaman kaybetmeyerek doğu cephesine ve Ruslara dönerek Polonya'da Rusları iki defa ağır yenilgiye uğratmışlardır.[99]

---

95 Haluk ÜLMAN; **a.g.e.**, s. 112.

96 Fahir ARMAOĞLU; **20nci Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, 2.B., Ankara 1984, s.106.

97 Selma YEL; **"Türkiye - AB ilişkilerinin Hatırlattıkları: Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Kaybedilen Yüz Bin Türk Askeri"**, 2023, 28 Nisan Pazartesi, s. 13.

98 George LESTEIN - Roger GERE; **İki Dünya Savaşı,** Varlık Yay., İstanbul, 1966, s. 29.

99 Haluk ÜLMAN: **a.g.e.**, s.112.

Avusturya orduları ise savaşın başlangıcında Belgrad'ı ele geçirmişse de daha sonra Sırplar savaşa büyük bir hırsla devam ederek Belgrad'ı geri almışlardır. Avusturyalılar Ruslar karşısında da yenilmişler ve Galiçya, Rusların eline geçmiştir. Deniz muharebelerinde ise üstünlük İngilizlerdedir.[100]

Marne Muharebeleri'nin, Almanya'nın Fransa'yı altı haftada mağlup etme planını suya düşürmesi ve Avusturya'nın Galiçya Cephesi'nde Rusya'ya yenilmesi üzerine Almanya, Ruslara yeni bir cephe açtırarak ittifak devletlerinin yükünü hafifletmek maksadıyla savaşın başında kendisi ile gizli bir ittifak yapmış olan Osmanlı Devleti'nin savaşa bir an önce girmesi için baskısını artırmaya başlamıştır.[101] Osmanlı Devleti bu gizli ittifakı, İtilaf Devletlerinin bilmemesinden yararlanarak savaşa hemen girmeyip tarafsızlığını ilan etmişti.[102]

b. Osmanlı Devleti'nin İttifak Yapma Teşebbüsleri:

Osmanlı Devleti iki bloğa ayrılmış Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtarmak için bir takım teşebbüslerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti, ittifak için ilk teşebbüsünü geleneksel dostu saydığı İngiltere'ye yapmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey tarafından 1911 Ekim'inde İngiltere'de Bahriye Bakanı Winston Churchill'e yapılan ittifak teklifini Churchill, Dışişleri Bakanı Grey'e danıştıktan sonra "Şimdilik yeni siyasi bağlar altına giremeyiz" diyerek reddetmiştir.[103]

İttifak için 1913 yılında Bulgaristan ile yapılan görüşmelerde Bulgarların Makedonya'dan çok geniş topraklar istemeleri ve Türk - Bulgar ittifakına Almanya'yı da sokmak arzusunda olmaları fakat Almanya'nın bu ittifaka katılmaya yanaşmaması yüzünden bu teşebbüs de sonuçsuz kalmıştır.[104] Bunun temelde sebebi ise Almanya ve Avusturya'nın Balkan devletleriyle ilişki kurmalarındaki görüş farklılığıydı. Almanya sebep ve etkenleri ne olursa olsun Balkanlarda Slav olmayanlardan Romanya, Yunanistan ve Osmanlı Devleti-

100 Haluk ÜLMAN: **a.g.e.**, s.112.

101 George LESTEIN - Roger GERE; **a.g.e.**, aynı yerde.

102 Fahri ÇELİKER; "Birinci Dünya Harbi'nde Osman İmparatorluğu", **Askeri Tarih Bülteni**, VII. 12 (1981), s. 47-85.

103 Fahir ARMAOĞLU; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 - 1980)**, 2.B., Ankara 1984, s. 107

104 Cemal Paşa; **Hatırat**, İstanbul, 1996, s. 102.

ne dayanan bir ittifak ileri sürüyordu. Avusturya ise Balkan Slavlarını (Sırbistan ve Bulgaristan) birbirine düşman iki devlet halinde tutmak ve kendisiyle dost olan tarafı (Bulgaristan) Osmanlı Devleti'yle bağlaştırıp kuvvetlendirmek tezi üzerinde duruyordu.[105]

Osmanlı Devleti Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından Temmuz 1914 yılında Fransız Dışişleri Bakanlığı yetkililerine yapılan ittifak teklifini Fransa Hükümeti; "Rusya razı olmadıkça bu ittifak gerçekleşmez" sözleriyle Fransa'nın bu konudaki tutumunun olumsuz olduğunu belli etmiştir.[106]

Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri bloğuna katılmak için İngiltere ve Fransa nezdinde yaptığı teşebbüslerden olumlu bir cevap alamaması üzerine siyasi yalnızlıktan kurtulmak için ister istemez üçlü ittifak bloğuna katılmak zorunda kalmıştır. Üçlü ittifak bloğuna katılması için Avusturya'dan gelen teklifi Osmanlı Devleti olumlu karşılayarak üçlü ittifaka katılmak üzere 22 Temmuz 1914 tarihinde Almanya'ya başvurmuştur.[107] 27 Temmuz tarihinde İstanbul'da başlayan ittifak görüşmeleri 2 Ağustos 1914 tarihinde Türk - Alman ittifakının imzalanması ile sonuçlanmıştır.[108]

---

105 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1nci cilt Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi** Ank. Genelkurmay Basımevi 1991. s. 37.

106 Cemal Paşa, **a.g.e.,** s. 107.

107 Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'nın 28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya'nın Sırbistan'a taarruzu ile başladığı tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin ittifak tekliflerini hep geri çevirmişlerdir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı bir paylaşım savaşı olacaktır ve bu paylaşımda Osmanlı Devleti'nin karşı blokta yer alması gerekmektedir. Savaş başlayınca durum aniden değişmiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte Alman Büyükelçisi Wangenheim, Sadrazam Sait Halim Paşa'ya ittifak yapmak arzusunu iletmiştir.

108 1878 Berlin Anlaşmasından sonra Sultan II. Abdülhamit'in İngiltere, Rusya ve Fransa gibi büyük devletlerden gördüğü düşmanlık sebebiyle Almanya'ya meyilli bir politika izlemesi Almanlar'ın Türkiye'ye "muhlisane hülul" politikalarıyla nüfuz etmelerine yardımcı olmuştur. 1883'te "Alman Askeri ıslah heyeti"nin Türkiye'ye gelmesi ve özellikle 1898'de Bağdat demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi, bu hülul politikasının temel taşlarını teşkil etmiştir. Askeri heyet; "Alman emellerine hizmet edecek bir subay grubu" oluşturmaya çalışırken, Bağdat demiryolu ile de Orta Doğu ve Hindistan'a Alman yayılmacılığını planlamış, bundan çekinen büyük devletler, Almanya ve Türkiye'ye cephe almışlar, Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sebeplerinden biri de Bağdat demiryolunun stratejik hedefleri olmuştur. Osmanlı ordusu ve ekonomisine girmeyi başaran Almanlar'ın bir genel savaş sırasındaki hedefleri, "Avrupa'da çembere alınmamak için Osmanlı Devleti'nin de üçlü ittifaka dahil olması idi. Alman imparatoru II. Wilhelm, 1888 ve 1889'da Sultan II. Abdülhamit'i iki kez ziyaret ederken Osmanlı Devleti'nin adı geçen ittifaka girip girmeyeceği konusunda nabız yoklamış, Sultan ret cevabı verince Almanlar, istediklerine evet diyecek bir iktidarı kurmak için Alman askeri heyetindeki subaylarını faaliyete geçirmişlerdir. Bu subaylar, Enver Paşa'yı iktidara getirmek için her türlü desteği sağlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Almanya'ya büyük bir yakınlık duyan Enver Paşa artık iktidara gelmiştir ve Almanya ile ittifak

c. Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlığına Verilen Önem:

4/5 Ağustos 1914 tarihinde İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilanıyla Birinci Dünya Harbi süreci başlamış oluyordu. Osmanlı Devleti Almanlarla yapmış olduğu gizli ittifakı İtilaf Devletlerinin bilmemesinden de faydalanarak savaşa hemen katılmamış ve tarafsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması için İtilaf Devletleri içinde en fazla gayret gösteren devletin Rusya olduğunu, Rus Dışişleri Bakanı'nın İstanbul, İngiltere ve Fransa'daki büyükelçilikleri ile yaptığı diplomatik yazışmalardan anlamaktayız. Nitekim Osmanlı Sadrazamının İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'ne; *"Rusya'nın Türkiye aleyhinde düşmanca teşebbüs ve niyetleri olmadığı hakkında İngiltere ve Fransa Türkiye'ye teminat verebilir mi?"* şeklindeki müracaatı üzerine Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof'un aynı gün Londra'daki Rus Büyükelçisi Benckendorff'a çektiği telgrafta *"üç Hükümetin İstanbul'da derhal Türkiye'nin tarafsızlığı halinde ülke bütünlüğünün garanti edilmekte olduğu hakkında beyanatta bulunmaları arzuya şayandır"* demektedir.[109] Hatta Sazanof daha ileri giderek Türkiye'nin tarafsızlığının korunması için şu mütalaayı öne sürmüştür: *"İstanbul'daki büyükelçimizin üst üste bildirdiğine göre arazi tavizi olmaksızın Türkiye'nin kazanılması imkanı yoktur. Bu sebeple aşağıdaki uzlaşma alternatifinin incelenip muhakeme edilmesi mümkün değil midir? Türkiye, Limni Adası'nı alsın. Öteki adalar üzerindeki iddialardan vazgeçsin. Yunanistan'a da Limniye karşılık Epir vadedilir. Limni Adası'nın Türkiye'ye geri verilmesi, gerek Türkiye'nin gerekse üçlü imar devletlerinin hayati çıkarlarına da uygundur. Zira Limni'nin bütün önemi Boğazların selametini sağlamaktan ibarettir."*[110]

---

kurma çabası içinde olmuştur. Sonuçta Türk - Alman ittifak Anlaşması 31 Temmuz 1914 tarihinde "gizli" kaydı ile imzalanmıştır. Buna göre, Almanya savaşa katılırsa Türkiye de katılacaktı. Almanya, Osmanlı Maliyesi ve ordusunu güçlendirmek için para, silah, teçhizat, subay vs. yardımında bulunacaktı. Sonra, Osmanlı ordusunun yönetimi de neredeyse Almanlara teslim edilmişti. Birliklerden birinin komutanı Türk ise kurmay başkanı Alman, Alman ise kurmay başkanı Türk subayı olacaktı. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Jehuda L. WALLACH, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya - Almanya Askeri Heyetleri 1835 - 1919**, Çev. Fahri Çelikcr, Genelkurmay ATAŞE Bşk.lığı. Yayınları, Ankara, 1958, s. 134. Ulrich TRUMPENER, **Germany and The Ottoman Empire 1914 - 1918**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press. 1968, pp. 20 - 28.

109 **Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s.175.

110 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**, s. 105-106.

Rusya, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruması için ülke bütünlüğünün garanti edilmesi ve iktisadi bağımsızlığının tanınarak kapitülasyon usulünün kaldırılması ile ilgili isteklerine olumlu yaklaşmıştır.

İngiltere ve Fransa ise Rusya'nın tam tersine Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını korumasını devam ettirmek konusu ile fazla ilgilenmeyerek bu konuda kendilerini bağlayıcı, ileride kendi menfaatlerine ters düşecek taahhütlerde bulunmaktan çekinmişlerdir. Bu yüzden Rusya'nın tüm çabalarına rağmen İstanbul'daki İtilaf Devletlerinin büyükelçileri (Fransa Hükümetinin İstanbul'daki Büyükelçisine bu konu ile ilgili talimat göndermemesinden dolayı), Türkiye'nin tarafsızlığını koruması karşılığında ülkesi bütünlüğünün garanti edildiğini yazılı olarak bildirememişlerdir. Rus Hariciye Nazırı Sazanof'un Petrograd'daki Fransız ve İngiliz büyükelçileri ile birlikte hazırladıkları; *"Osmanlı ülkesinin bütünlüğünün garanti edilmesi ve Babıali'nin adli ve iktisadi isteklerinin de tetkik ve muhakemeye hazır olduklarının İstanbul Hükümetine bildirilmesi ve Osmanlı Devleti'nden de hali hazırda Avrupa'nın geçirmekte olduğu anlaşmazlıkların devamı müddetince tarafsızlığını koruyacağını taahhüt etmesinin istenmesi hususlarını"* kapsayan projeye bu sefer de İngiltere karşı çıkmıştır. İngiltere bu projedeki ülke bütünlüğü hakkındaki ibareye şu hususu ekletmiştir: *"Türkiye arazisinin dokunulmazlığı yalnız bu savaştan faydalanmak isteyen bir düşmana karşı taahhüt edilecektir."* Ülke bütünlüğünün keyfiyetinin halihazırdaki savaşla sınırlandırılmış olması pek tabi ki Osmanlı Devleti'ni tatmin etmemiştir. (Üstelik İtilaf Devletleri bu projeyi Osmanlı Devleti'ne İstanbul'daki elçilikleri vasıtasıyla şifahen bildirmişlerdir.)[111]

Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruması karşılığında ülke bütünlüğünün garanti altına alınması ile ilgili yazılı bir taahhütte bulunmaktan kaçınan İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığının korunması karşılığında kapitülasyonların kaldırılarak adli ve iktisadi bağımsızlığına kavuşması ile ilgili isteklerini pazarlık konusu bile yapmadan reddetmişlerdir. Osmanlı

111 Andre MANDELSTAM; **Le Sort de L'empire Ottoman,** Libraire Payot Et Cie Lausanne - Paris, 1917. s. 34.

Devleti'nin Ege adalarının tekrar kendisine geri verilmesi, Mısır meselesinin çözümlenmesi gibi toprak isteklerine ise hiç yanaşmamışlardır. [112]

Osmanlı Devleti'nin çözülüp dağılmasına Paris ve Londra da çok önem veriliyordu. Zira, Fransız ve İngiliz başkentlerindeki hesaba göre savaştan sonra Rusya zayıflayacak ve Anadolu'da Batı devletleri için daha elverişli şartlar meydana gelecektir. Fransa savaştan sonra iktisadi imkanlara kavuşacağını, İngiltere ise savaştan önce ilgilendikleri arazi meselelerinin kendi lehine hallini düşünüyordu. Bu yüzden kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı Devleti'ne tam bir iktisadi bağımsızlık verilmesi gerek Fransa ve gerekse İngiltere tarafından hemen reddedilmiştir.[113] Daha sonra Rusya da aynı şekilde reddetmiştir. İşin garibi bunu İngiliz, Fransız ve Rus Elçileri ile birlikte, Almanya ve Avusturya Elçileri de bir nota ile protesto etmişlerdir.[114] İngiliz ve Fransız temsilcileri önce gemilerin derhal iadesini istediler. Daha sonra hiç olmazsa silahlarının sökülmesi ve mürettebatının geri gönderilmesi yolunda baskıda bulundular. Ancak buna da Almanya şiddetle karşı çıkıyordu.[115]

Seferi Türk ordusunun kara birlikleri; 13 Kolordu (biri bağımsız), 38 Tümen (ikisi bağımsız), dört ihtiyat süvari tümeni bir Süvari Tümeni, bir Van ihtiyat Süvari Tugayı, bir Van Jandarma Tümeni, baş müstahkem mevkii (Akdeniz, Karadeniz, Çatalca, İzmir, Erzurum) Irak ve Havalisi Komutanlığı idi.[116]

İngiltere ve Fransa'nın bu tutumu, Osmanlı Devleti'ni ister istemez Almanya tarafına itmiştir. Eğer itilaf devletleri samimi şekilde arzu etmemiş ve esasen bir ön proje ile mühim kısmını paylaşmış oldukları için toprak bütünlüğünü garanti edemeyeceklerini bildirmemiş olsalardı, Osmanlı Devleti Bi-

112 MANDELSTAM; **a.g.e.**, s. 38.

113 Joseph HELLER; **British PolicyTowards Ottoman Empire**, Frank Cass and Company Limited, London, 1983, p. 121.

114 Mithat SERTOĞLU; **Birinci Cihan Savaşına Girişimizin Gerçek Sebepleri**, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul, 1968, Sayı 15, s. 3 -13.

115 A. Fuat TÜRKGELDİ; **Görüp İşittiklerim**, TTK. Yayını II. Dili TTK Basımevi Ankara, 1984 s. 115.

116 **Birinci Dünya Harbinde** c. 1 s.119.

rinci Cihan Savaşı'na girmez, böylece de bu savaş iki yıl evvel sona erer ve insanlık daha az ızdırap çekmiş olurdu.[117] Ne var ki savaşa girip girmemek tamamen Osmanlı Devletine bağlı değildi. Bu konuda inisiyatif büyük ölçüde itilaf devletlerince kendi planları doğrultusunda, Osmanlı Devletini savaşa dahil etmek yolunda kullanılmıştır.

ç. Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri Yanında Savaşa Katılması ve Osmanlı Devleti'nin Savaş Planı:

Almanya - Avusturya arasındaki 1879 ittifakına karşı Rusya ve Fransa arasında 1892'de başlayarak bir ittifaka dönüşen askeri yakınlaşmanın yanı sıra Almanya ve İngiltere arasındaki ekonomik rekabet, Birinci Dünya Savaşı'nın ana sebepleri arasında sayılmıştır. Almanya "Berlin - Bağdat projesi" ile hayata geçirdiği "Drang Nach Osten" (Şarka Doğru) politikasını uygulamaya koyduktan sonra Orta Doğu'da İngiltere ile siyasi ve ekonomik bir rekabete girişmiştir.[118] Bu rekabet silahlanma yarışını da beraberinde getirmiştir. İngiltere, Almanya'nın Afrika ve Uzak Doğu'daki faaliyetlerinden rahatsız olmuş, denizlerde kendisine rakip olacak güçlü bir Almanya'nın varlığını kendisi için büyük bir tehdit olarak görmüştür. Fransa ise 1870'de Alsace - Loren bölgesinin kaybını unutamamış ve Almanya'nın güçlenmesinden kaygı duymuştur. Böylece Rusya ile birlikte Avrupa'nın büyük devletleri XIX. yüzyıl sonlarında bloklaşmaya başlamışlardır. Bu bloklaşmaların savaşa dönüşmesi yalnızca bir kıvılcım bekliyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın görünen sebebi ise; Avusturya veliahdının Saraybosna'da bir Sırplı tarafından öldürülmesi olmuştur. 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya veliahdı Ferdinand'ın öldürülmesi üzerine Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle Birinci Dünya Savaşı fiilen başlamıştır Almanya, savaşın çıkışından itibaren Osmanlı Devleti'nin kendi saflarında savaşa girmesi için baskı yapmıştır. Osmanlı Devleti, Almanya'nın bu baskılarına seferberliğini tamamlayamadığını, ordusunun silah ve cephane durumunun iyi olmadığını ileri sürerek savaş dışı kalmaya çalışmıştır. Almanya'nın 1914 Eylül ayında Fransa'nın Marne hat-

117 Mithat SERTOĞLU; **Birinci Cihan Savaşına Girişimizin Gerçek Sebepleri,** Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul, 1968, Sayı 15, s. 3 - 13.

118 G. A. SCHREİNER; **From Berlin To Bagdad,** London, 1918, p. 12 vd.

tındaki savunmasını çökertemeyerek Fransa'yı saf dışı edememesi ve Rusya'nın Avusturya'yı yenerek Galiçya'yı alması, Avusturya'nın Rusya karşısında bir varlık gösterememesi, Almanya'yı Rus Cephesi'nde zor duruma düşürmüştür. Böylece Almanya hem Fransız Cephesi'nde hem de Rus Cephesi'nde birden savaşmak zorunda kalmıştır. Bu durum Almanya'yı zor durumda bıraktığından Almanya, Osmanlı Devleti'ne bir an önce savaşa girmesi ve Rusya'ya yeni bir cephe açması konusunda baskısını iyice artırmıştır. 1914 yılı yaz aylarında Osmanlı Devleti seferberliğini tamamladığından Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi konusundaki isteklerine karşı çıkacak bir bahanesi kalmamıştır. Buna rağmen Osmanlı Devleti savaşa girmemek için bahane bulmakta zorlanmamış,[119] mali durumunun iyi olmadığını ileri sürerek paraya ihtiyacı olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine Almanya, Osmanlı Devleti'ne borç vermiş; fakat, Osmanlı Devleti savaşa girmeme konusunda direnmiştir. Hatta Almanya'ya karşı bir müddet için bu ittifakın yalnız savunucu olduğunu iddia etmiştir.[120] Bu durum karşısında Almanya, Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa sokmak için 1914 Ağustos ayı içerisinde Akdeniz'de İngiliz donanmasının önünden kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınan ve Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını bozmamak için satın aldığını ilan ederek Yavuz ve Midilli adını verdiği Goeben ve Breslau adlı savaş gemilerinden faydalanmayı düşünmüştür.[121] Almanya, Amiral Souchon komutasındaki filonun Ruslara saldırmayacağına dair teminat vermiş olmasına rağmen, Amiral Souchon komutasındaki filonun 29-30 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'e çıkarak Odesa ve Sivastopol gibi Rus limanlarını topa tutması üze-

119 Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki sadrazamı Talat Paşa'nın konu hakkındaki değerlendirmeleri için bk. **Talat Paşa'nın Hatıraları,** Hüseyin Cahit Yalçın'ın önsözüyle, Güven Basımevi, İstanbul, 1946.

120 Mithat SERTOĞLU; **Birinci Cihan Savaşına Girişimizin Gerçek Sebepleri,** Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul.1968, Sayı 15. s. 3 -13.

121 Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti tarafından İngiliz tersanelerinde yapılmak üzere Reşadiye ve Sultan Birinci Osman adlarıyla modern Osmanlı Donanmasının başlangıcını oluşturacak dretnot sınıfı iki savaş gemisi sipariş edilmiştir. Ancak, İngilizler Churchill'in politik planı sonucu bu gemilere İngiltere Kraliyet Donanması adına el koymuştur. 1913'te denize indirilmiş olmasına rağmen Reşadiye adlı dretnotun teslim edilmemesine bahane olarak Osmanlı Devleti'nin böyle bir gemi için gerekli olan modern liman tesislerine sahip olmaması öne sürülmüştür. Osmanlı Devleti, gerekli tesisleri tamamlasa da bu gemilerin Osmanlı Devleti için önemini fark eden Churchill yaklaşmakta olan savaşta İngiltere aleyhine güç dengelerini değiştirebilecek bu gemilerin Osmanlı Devleti'ne verilmemesini sağlamıştır. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** İstanbul, 1968, Sayı 15, s. 3 -13.

rine önce Rusya olmak üzere İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Said Halim Paşa başkanlığındaki Balkanlar Kurulu İttihat Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi Azası ile toplantı yapmıştır. Toplantıda tarafsız kalma fikri tekrar ortaya konmuştur. Ancak birkaç cepheden kendine taarruz halinde savaş dışı kalınamayacağı gerekçesiyle 11 Kasım'da Osmanlı Devleti İtilaf Devletlerine savaş ilan etmiştir.[122] Böylece, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir.[123]

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini istemeyen kabine üyelerinden yalnızca üçü kendilerinden habersiz bir biçimde gerçekleştirilen bu oldu bittiye istifa ile karşılık vermişlerdir.[124]

Osmanlı Devleti, Balkan yenilgisinden sonra ordusunu yeniden düzenleme yoluna gitmiştir. Bu amaçla Almanya'dan bir uzman askeri heyet de çağıran Osmanlı Devleti, ordusundaki bu yeniden yapılanma projesini bitiremeden Birinci Dünya Savaşı'na girmek zorunda kalmıştır. Savaştan önce dört ordu müfettişliği şeklinde örgütlenmiş olan Türk ordusunun kara birlikleri; 13 kolordu, 38 piyade ve 4 süvari tümeninden oluşuyordu.[125] 1912-1913 Balkan savaşlarında büyük yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti ordusunun hiç de iç açıcı olmayan görüntüsü, reorganizasyon adına yapılan çalışmaların başarısızlığının en açık delili olmuştur.[126] Savaş çıktığında seferberlik ilan ederek mevcut birliklerinin kadrolarını seferi kadrolara çıkarmak suretiyle ordusundaki asker sayısını 2.850.000 kişiye ulaştıran Osmanlı Devleti'nin Almanlarla birlikte yaptığı savaş planına göre; Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerinden Rusya'ya bir darbe vurularak İngiltere'nin Hindistan'a giden sömürge yolunu kesmek için Süveyş Kanalı'na ve Mısır'a karşı bir harekat yapılacak,

---

122 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.** c. I, s.104. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.** İstanbul. 1968. Sayı 15, s. 3 -13.

123 Dönemin önemli simalarından olan ve hem İttihat Terakki partisiyle olan yakınlığı hem de Tanin Gazetesi başyazarlığı dolayısıyla Hüseyin Cahit'in görüşleri için bk. Hüseyin Cahit. **Siyasal Anıları,** T. İş Bankası.

124 PTT Nazırı Oskan Efendi, Ziraat ve Ticaret Nazırı Süleyman Elbistani Efendi ve Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa istifa etmişlerdir. Bk. Cemal Paşa. **Hatırat,** Arba Yay., İstanbul, 1995, s. 76.

125 Zekai ÖKTE, **a.g.e** s. 300.

126 Joseph POMIANKOWSKİ: **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü,** Çev. Kemal Turhan, Kayhan yayınevi, İstanbul, 1990, s. 36

Çanakkale'yi korumak için Trakya'da önemli bir kuvvet bırakılacaktı.[127] Bu Türk - Alman planına karşılık İngiltere de Osmanlı Devleti'nin hassas noktalarından vurmak için ilk önce Güney Irak'ta ve ondan sonra da Çanakkale'de iki cephe açınca Osmanlı Devleti daha savaşın başında dört cephede birden savaşmak zorunda kalmıştır.[128] Sadrazam Mahmut Şevket Paşa Alman Büyükelçisine *"sizin ülkeniz Osmanlı Devleti'nin yeniden biçimlenmesinde özel bir rol oynamak zorundadır."* Demiş ve ordunun ancak *"bir Alman generalinin diktatörce kontrolü altında"* modernleşebileceğini ifade etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletlerinin Osman'ı Devleti ile çeşitli cephelerde yapmış olduğu savaşlarda aralarında tam bir iş birliğinin olmadığı görülmüştür. Bu durumun en önemli sebebi ise savaşa katılan Avrupa Devletlerinin çıkarlarının çarpışmakta olduğu Türkiye Asyası'nda stratejik gayenin ikinci planda kalmasıdır.[130] Bu durum İtilaf Devletlerinden birisinin elde edeceği başarı, diğer İtilaf Devletlerinde hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Bu nedenle İtilaf Devletlerinin Türkiye Asya'sında ön plana aldıkları hedef Dünya Savaşı'ndan önce ele geçirilen özel çıkar bölgelerini kendileri için kayırmaktır. Bu yüzden İtilaf Devletlerinden her biri kendi nüfus bölgesini diğerlerini işgal ve istilasına karşı titiz bir kıskançlıkla korumuştur. Böylece Ermenistan'da hareket Rusya'ya, Irak'ta İngiltere'ye, Suriye Filistin kıyılarında da Fransız donanmasına kalmıştır.

Rekabet halindeki İtilaf Devletlerinin sayısı savaşın ilk yıllarında üç iken (Rusya, İngiltere ve Fransa) Mayıs 1915'te İtalya'nın katılmasıyla dörde çıkmıştır. Fakat 1917 - 1918 yılında Rusya'nın sahneden ayrılmasıyla tekrar üçe düşmüş ve en sonunda rekabet yalnız Fransa ve İngiltere arasında kalmıştır.[131]

---

127 Geoffrey MİLLER; **British Policy Towards the Ottoman Empire and the Origins of the Dardanelles Campaign,** The University of Hull Press, 1997.

128 **Talat Paşa'nın Hatıraları,** s. 26.

129 Alan Palmer; **Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Yeni Tarihi,** çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994, s. 244.

130 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,** 1. C., s. 165-166.

131 David ARNOLD; **Britain, Europe and The World 1871 - 1971,** London, 1973. p. 112.

İtilaf Devletlerinin, Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki anlaşmazlıkları daha XIX. yüzyılda başlamıştır. Buna göre; İngiltere, Rusya'nın Boğazları almasını sömürgelere giden yolun üzerinde güçlü bir devletin olması açısından istemiyor ve Boğazların kendi hakimiyeti altında kalması için Rusya ile mücadele ediyordu. İngiltere, Mısır konusunda da Fransa ile rekabet halindeydi. Fransa'nın Anadolu'da elde etmek istediği menfaatler de İtalya'nın menfaatleri ile çatışmaktaydı. İtilaf Devletlerinin Türkiye Asya'sındaki ortak menfaatleri, ciddi sorunların çıkmasına sebep oluyordu. İtilaf Devletleri daha savaş sürerken ileride aralarında daha büyük anlaşmazlıkların çıkmaması ve birbirlerine olan güvensizliklerinin ortadan kalkarak iş birliklerinin daha da artması amacıyla kendi aralarında bir takım gizli anlaşmalar yapmışlardır.

İtilaf Devletlerinin savaş sırasında yaptıkları bu anlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin mirasını, savaştan önce elde etmiş oldukları nüfuz bölgelerine uygun olarak paylaştıkları tespit edilmiştir.

II. BÖLÜM

A. SAVAŞ SIRASINDA YAPILAN TAKSİM ANLAŞMALARI

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletleri arasında; Osmanlı Devleti'nden elde etmek istedikleri yerler konusunda bir rekabetin olduğu, bu çekişmenin İtilaf Devletleri arasında güvensizliğe yol açtığı, bu yüzden savaşta ortak bir harekat yapmakta zorlandıkları görülmüştür. Savaşın en büyük ganimetlerinden olan Osmanlı topraklarının paylaşımı İtilaf Devletlerinin çekişme ve nüfuz mücadelelerinde ilk sırada yer almaktaydı. İtilaf Devletlerinin Birinci Dünya Savaşı devam ederken aralarındaki rekabet ve çekişmeyi ortadan kaldırmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaştıklarını görmekteyiz. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak amacıyla İtilaf Devletleri arasında yapılan anlaşmalar şunlardır:

1. Mart 1915'de Fransa - İngiltere ve Rusya arasında, ***İstanbul Anlaşması*** adıyla anılan nota alışverişleri.

2. 26 Nisan 1915 tarihli ***Londra Anlaşması*** (İngiltere, Fransa ve İtalya arasında),

3. 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında, yine nota alışverişleri, biçiminde gerçekleştirilen ***Sykes - Picot Anlaşması,***

4. İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 1917 yılında yapılan ***Saint Jean de Maurienne Anlaşması***[132]

---

132 Osman OLCAY; **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara, 1981, A.Ü.S.B.F. yayınları s. VI.

1. İSTANBUL ANLAŞMASI (4 Mart -12 Nisan 1915)

a. İstanbul Anlaşması'nın Sebebi:

1915 yılının Mart ayında İngiltere'nin önderliğinde İngiliz ve Fransız donanması Çanakkale Boğazı'na gelerek Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmek için harekata başlamışlardır. İngiltere liderliğindeki Çanakkale harekatı, Boğazlar üzerinde tarihi emelleri olan Rusya'yı endişelendirmiştir.[133]

Çanakkaleye yapılan harekat için Ruslara danışılmadı. Karar alındıktan, sonra Ruslara haber verildi. Rus Hükümeti bu durumdan dolayı İngilizlerin İstanbul ve Türk Boğazları'nda ihtirasları olabileceklerini ve kendilerini bir oldubittiye getirebileceklerinden endişeye düşmüşlerdir.[134] Rusya, İngiltere'nin Çanakkale harekatıyla Boğazlar'a ve İstanbul'a hakim olacağı ihtimalini değerlendirerek, Boğazlar üzerindeki tarihi emellerini İngiltere ve Fransa'ya da kabul ettirmek suretiyle savaş sonucunda Boğazlar'a ve İstanbul'a hakim olmak için harekete geçmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof, İngiltere ve Fransa Hükümetlerine bildirilmek üzere 2 Mart 1915 tarihinde Londra ve Paris'te bulunan Rus büyükelçiliklerine çektiği telgrafta; *"Boğazlar'da milletler arası ticaretin serbestçe yürütülmesinin sağlanması için Marmara denizindeki adalarla Bozcaada ve İmroz adalarının Rusya'ya ilhak edilmesini, ayrıca Fransız ve İngiliz kamuoylarının, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki Rus hukukunun tanınması yolunda hazırlanması amacıyla çalışmalara başlanmasını"* istemiştir.[135]

Sazanof'un telgrafında İngiliz Hükümetine bildirilmesini istediği hususları iletmek üzere Londra'daki Rusya Büyükelçisi Benckendorff, 02 Mart

---

133 Üçlü İttifak ve itilaf bloklarının doğmasının ardından İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinde büyük devletler arasındaki hakimiyet çekişmeleri olmuştur. Rusya'nın savaşa girişinin başlıca iki ana hedefi vardı: Türk Boğazlarını ele geçirmek ve Avrupa'daki Slav – Cermen mücadelesinde Cermenleri çökertmek. Rusya savaşa Boğazlar sebebiyle giriyordu. Cemal Paşa anılarında bu konu hakkında şunları yazmıştır: "Dünyada hiç kimsenin inkar edemeyeceği hakikatlerdendir ki, Rusya Osmanlı Devleti'nin can düşmanıdır ve İstanbul'u almak başlıca emelidir... Şimdi artık (1905 Japon yenilgisinden sonra) emellerin ezeli kâbesine dönmekten başka kurtuluş çaresi görmüyor ve bütün hırsı ile iki buçuk asırlık avına son hücumu yapmaya hazırlanıyordu."

134 Kemal MELEK; **Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası** Boğaziçi Üniversitesi yayınları İstanbul 1978, s.25.

135 Süleyman KOCABAŞ; **a.g.m.** s. 90, 97.

1915 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Grey ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Benckendorff, Grey'e; *"Rusya'nın Marmara denizinin güneyinde bir teminat elde etmesi gerektiğini ve buraların Rusya'ya ilhakı suretiyle Rusya'nın buralarda bilfiil yerleşmesinin icap edeceği görüşünde olduğunu, şahsi fikrine göre de İngiliz kamuoyunun da bu çözüm tarzına hazırlanmış ve alışmış olduğunu"* ifade etmiştir. Grey ise Benckendorff'un görüşlerine verdiği cevapta; *"Bu hususta şimdilik bir şey söyleyemeyeceğini, fakat İstanbul'un Rusya'ya verilmesini imkansız sayan İngilizlerin pek azaldığını ifade ettikten sonra herhangi bir karara varmadan evvel İngiltere Hükümetince Fransız Hükümetinin görüşünün bilinmesi gerektiğini, Rusya'nın arazi ilhakı keyfiyetinin ortaya bütün Türkiye'nin taksimi sorununu çıkaracağını, bu durumun da birçok Hükümetin iştahlarının uyanmasına sebep olacağını, İngiltere Hükümetinin, Basra körfezi bölgesindeki bazı noktalar hariç olmak üzere, Küçük Asya'nın herhangi bir bölümünde ve Suriye'de gözünün olmadığını, ancak taksim keyfiyetinin de ortaya çıkmasına taraftar olmadıklarını, zira Türkiye'nin henüz mağlup edilmediğini belirttikten sonra, herhangi bir hükümetin hangi savaş alanlarında hareket ederse etsin sonunda o hükümetin bizzat harekata katılmadığı alanlardaki çıkarlarının ve haklarının hep birlikte temin edileceğini, bu sebeple Rus hukuk ve çıkarlarının bulunduğu bölgelerde de bunların temin edileceğine Rusya'nın güvenmesi gerektiğini"* söylemiştir.[136]

Benckendorff, Grey ile yapmış olduğu bu görüşmeyi 03 Mart 1915 tarihinde telgrafla Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof'a bildirirken, Rusya'nın İstanbul üzerindeki görüşlerine karşı bir takım engeller bulunduğunu, bu engellerin Londra'dan ziyade Paris'ten çıktığını, bilhassa Paris'in takındığı bu olumsuz tavrın Grey'in tutumunu da karmaşık bir hale soktuğuna dair izlenimlerini de eklemiştir.[137]

Paris'teki Rus Büyükelçisi İzvolski'nin 04 Mart 1915 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanı Delkase ile yaptığı görüşmede Delkase, İzvolksi'ye; "Rus-

136 Ahmet Şükrü ESMER; **Siyasi Tarih,** İstanbul, 1953, s. 477, Pierre RENOVİN; Birinci Dünya Savaşı Tarihi, I, s. 365, Şevket Süreyya AYDEMİR, **Tek Adam,** c. 1, İstanbul, 1974, s. 229, 230.

137 Mete TUNÇOKU: "Çanakkale Muharebeleri ve Yunan Dış Politikası", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** (23 - 25 Ekim 1995 - İstanbul), c.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 15.

ya'nın İstanbul'a hakim olma yolundaki tarihi isteklerine yardım için elinden gelen her şeyi yapmaya samimiyetle hazır olduğuna güvenmesini rica ettikten sonra, inancına göre Rus isteğinin gerçekleşmesinin her şeyden önce Boğazların tam serbestisi hususuna karar verilmesine bağlı olduğunu" söylemiştir. Bunun üzerine İzvolski'nin Delkase'ye, "tam serbesti" deyiminden ne kastettiğini sorması üzerine Delkase; "Tam serbesti deyiminden, Boğazlarda kim tarafından olursa olsun tahkimat yapılmasına müsaade edilmemesini ve Boğazların Tuna'da olduğu gibi milletler arası bir komisyonun idaresine bırakılmasını kastettiğini ifade ettikten sonra, Boğazların her iki kıyısının Rusya tarafından işgal edilmesine esas bakımından karşı olmadığını, ancak böyle bir işgale razı olmanın da diğer bir sorunun, yani bilhassa Türkiye'nin Asya'daki arazisinin taksimi işine bağlı bulunduğunu" söylemiştir.[138]

b. Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul ile ilgili isteklerini Müttefiklerine Bildirmesi:

Rusya, Boğazlar ve İstanbul'un kendisine verilmesi konusuna İngiltere ve Fransa'nın temelde karşı çıkmadıklarını ve bazı şartlarla bu isteklerini kabul edebileceklerini tespit ettikten sonra nihayet 4 Mart 1915 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof tarafından İngiltere ve Fransa Hükümetlerine bildirilmek üzere Londra ve Paris'teki Rus büyükelçiliklerine gönderilen telgrafta; *"İstanbul ve Boğazlar sorununun artık kesin ve nihai olarak, Rusya'nın tarihi isteklerine uygun biçimde çözümlenmesini"* istemiştir.[139] Rusya, Fransa ve İngiltere arasında Boğazlar ve İstanbul konusunda nota ve telgraf alışverişleri şeklinde yapılan İstanbul Anlaşması'nın ilk telgrafı olan söz konusu telgrafın Türkçe metni (aslı Fransızca'dır) şöyledir:

"Rus Hariciye Nazırı (Sazonof)'dan Paris ve Londra'daki Rus büyük elçilerine telgraf:

No: 937 *4 Mart 1915*

138 FROMKIN; a.g.e., s. 127.

139 Tevfik BIYIKLIOĞLU; "Birinci Dünya Harbi'nde (1914 - 1918) ve Mondros Mütarekesi Sırasında (30 Ekim 1918) Boğazlar Problemi", Belleten, XXIV/96 (1960)'tan ayrı basım.

Bugün, Fransız ve İngiliz büyükelçileriyle birlikte, aşağıdaki şekil ve muhteviyatta, tarafımdan bir muhtıra düzenlenmiştir:

Son olayların oluşum ve gidişatı İmparator hazretlerine şu inancı vermiştir ki, (İstanbul) ve (Boğazlar) sorunu, artık kesin ve nihai olarak, Rusya'nın tarihi isteklerine uygun biçimde çözümlenmelidir. Şayet (İstanbul) şehri ile (Boğaziçi)'nin , Marmara denizinin ve Çanakkale Boğazı'nın batı sahilleri ve keza (Midye-Enez) hattına kadar Güney Trakya, daha başlangıçta Rus İmparatorluğu'nun sınırları içine sokulmazsa, her türlü çözüm şekli yetersiz ve devamsız kalacaktır.

Ve yine stratejik neden ve zorunluluklardan ötürü (Boğaziçi) ile (Sakarya) nehri arasında ve İzmir Körfezi üzerinde belirtilecek bir noktada Asya sahilinin bir bölümü, Marmara denizindeki adalarla Bozcaada ile İmroz adaları İmparatorluğun sınırları içine sokulmalıdır.

Fransa ve İngiltere'nin yukarıda sözü edilen bölgelerdeki özel çıkarları büyük bir dikkat ve itina ile korunacaktır.

Yine, yukarıda sözü geçen hususların her iki Müttefik Hükümet tarafından müsait bir tarzda kabul edileceği ümidi ile İmparatorluk Hükümeti kıvanç duymaktadır.

Müttefik Hükümetler de, Osmanlı Devleti ve diğer yerlerdeki istek ve planlarının gerçekleşmesi yolunda İmparatorluk Hükümetinden en büyük anlayış ve yardım göreceklerinden emin olabilirler.[140]

Görülüyor ki, İngiltere Hükümeti Rusya devletinin desteğinin devamını sağlamak amacıyla Boğazların Türkler tarafından kontrol siyasetini terk etmişti. Fransa ise Boğaz geçiş kurallarının devamı ile daha az ilgileniyordu. Fransa'nın esas sıkıntısı Rusya'nın ittifaktan ayrılma olasılığıydı. Bu durum ise Fransızları İngilizlerden daha fazla korkutuyordu.[141]

---

140 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı,** çev. Kurmay Yarbay Babaeskili Hüseyin Rahmi, İstanbul 1972, Belge Yayınları 4, s. 189-190.

141 P. Philip GRAVES; **İngilizler ve Türkler (Osmanlıdan Günümüze Türk - İngiliz İlişkileri 1789-1939)** (çev. Yılmaz TEZKAN) 21nci Yüzyıl Yayınları Ankara 1999, s.134.

(1) Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul Konusunda İngiltere Politikasına Bakışı:

Böylece Rusya, İstanbul ve Boğazlar ile ilgili isteklerini çok açık bir tarzda İngiltere'ye Fransa'ya bildirerek bu isteklerinin kabul edilmesini istemiştir. Rusya Çanakkale harekatından sonra Boğazlar ve İstanbul'un İngilizlerin eline geçeceği endişesine kapılarak Boğazlar üzerindeki tarihi emellerini bir an önce gerçekleştirmek için Müttefiklerine baskı yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine İngiltere, Rusya'nın Çanakkale harekatından dolayı İstanbul ve Boğazlar ile ilgili tarihi emellerine kavuşamayacağı konusundaki şüphe ve endişesini bertaraf etmek ve aralarındaki güvensizliği ortadan kaldırmak için 6 Mart 1915 tarihinde Petrograt'daki Büyükelçisi vasıtasıyla Rus Dışişleri Bakanı Sazanofa verdiği muhtırada; "Büyük Britanya Hükümetinin bu harekattan kendisi için doğrudan doğruya bir çıkar sağlamak kaygısında olmadığını; orada yerleşmek niyetlerinin *bulunmadığını, Kraliyet Hükümetinin kendi kara ve deniz askerleriyle gemilerini, bir yandan Osmanlı Devleti'ni Almanya için faydasız bir Müttefik haline sokmak öte yandan da Rusya ve İngiltere aleyhine yönelmiş saldırı kuvvetlerini zayıflatmak amacıyla gözden çıkarıp tehlikeye attığını, yine Çanakkale'deki bu fedakarlıkların tarafsız Balkan Hükümetlerini Müttefikler lehine çekmek için yapıldığını"* belirtmiştir. İngiltere, Çanakkale harekatı ile herhangi bir menfaat sağlamak amacını gütmediğini ve Boğazlar'a da yerleşmek niyetinde olmadığını bu muhtırada açıkça belirtmiş olmasına rağmen Rusya'nın, Boğazlar üzerindeki endişelerini gidereməmiştir. Zira aynı muhtırada Çanakkale harekatının başarıya ulaşabilmesi için Yunanistan'ın da yardımının sağlanmasından söz ediliyordu. Gerçi söz konusu muhtırada İngiltere, Boğazların herhangi bir bölümünün Yunanistan'a ilhakını hiçbir zaman düşünmediğini, Yunanistan için düşünülen bir kara parçası varsa, bunun İzmir olduğunu, kendilerinin Rus çıkarlarına karşıt olan bir durumun yani Yunanistan'ın Boğazlar'da bir direnme noktası elde etmesi ihtimalinin gerçekleşmesine razı olmayacaklarını belirtmiştir.[142] Fakat, İngiltere'nin çok ince bir siyaset izlediğini bilen Rusya, İngilte-

142 BIYIKLIOĞLU; **a.g.m.**, s. 6.

re'ye Boğazlar konusunda hep şüpheyle bakmıştır. İngiltere'nin Çanakkale harekatına Yunanistan'ı da karıştırmak istemesini ise Boğazlar'da hakimiyet kurmasını önlemeye yönelik bir teşebbüs olarak değerlendirmiştir.[143]

Rusya'nın Boğazlar konusunda İngiltere'ye şüphe ile yaklaşmasında tamamen de haksız olmadığı görülmektedir. Zira İngiltere, Boğazlar'da, Süveyş kanalında yürürlükte olan usulün uygulanmasını, bu maksatla milletler arası bir komisyonun kurulmasını düşünüyordu. Ayrıca Çanakkale harekatına katılması ve yardım etmesi için Yunan zırhlılarından istifade edilmesini teklif ederek; böylece Yunanistan'ı da işin içine çekip önemsiz de olsa Rusya'nın karşısına bir rakip daha çıkartmak politikasını izlemekteydi.[144]

İngiltere'nin Çanakkale harekatına Yunanistan'ı da dahil etmek istemesi ve Yunanistan'ın daha harekata katılmadan Boğazlar ve İstanbul ile ilgili bir takım planlar yapmakla uğraşması Rusya'yı bu konuda ciddi bir şekilde endişelendirmiştir. Bu yüzden Yunanlıların ruh ve yüreği Ayasofya ile birleşerek Yeni Bizans imparatorluğu düşü yeniden canlanınca bu kez Rusların İstanbul düşü İngiltere'yi rahatsız edecek ölçüde dile getirilmeye başlanmıştır.[145]

Yunanistan'ın, Rusların Boğazlar üzerindeki milli menfaatlerini önlemeye yönelik çalışmalar içinde olduğunu öğrenen Rusya, Dışişleri Bakanı Sazanof tarafından 7 Mart 1915 tarihinde Yunan Hükümetine bildirilmek üzere Atina'daki elçisi Demidoft'a (Demidov) bir telgraf çekerek konu ile ilgili Yunan Hükümetinin dikkatinin çekilmesini istedi. Sazonof'un bu telgrafında; *"Güvenilir bir kaynaktan aldıkları bir habere göre Yunan Hükümetinin, Girit'te uygulanan esaslar dahilinde olmak üzere, İstanbul'un yakın gelecekte milletler arası mahiyette işgali ve idaresine dair bir plan düzenlemekle uğraştıklarını, bu hususta Atina kabinesinin uyarılması için Atina'daki Rus el-*

143 Alparslan ORHAN; "Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Boğazı'na Karşı Saldırının Nedenleri ve Saldırının Başarılı Olup Olamayacağı Konusundaki Düşünceler", **Harp Tarihi Bülteni,** III/5 (1978), 25-40.

144 Fahri ÇELİKER; "Birinci Dünya Harbinde Osmanlı İmparatorluğu" **Askeri Tarih Bülteni,** VI/12 (1981), 47 - 85.

145 FROMKIN, **a.g.e.,** s. 127.

çisi'nin dikkatini çekmekte ve Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar sorununun, Rus milletinin isteklerine uygun düşecek şekilde başka bir tarzda çözümlenmesine asla göz yummayacaklarını belirttikten sonra Yunanistan'ın Türkiye aleyhine savaşa katılması halinde, Küçük Asya'da geniş ölçüde mükafatlandırılacağını, fakat bu mükafatın, Rusya'nın denize çıkmak hukukunun sağlanması için kesin surette gerekli olan bölünmez Rus egemenliğinin kurulacağı bölgelerde asla olamayacağı" vurgulanmıştır.[146]

Rus Dışişleri Bakanı Sazanof tarafından 7 Mart 1915 tarihinde İngiltere ve Fransa Hükümetlerine bildirilmek üzere Londra ve Paris'teki Rus elçiliklerine çekilen telgrafta ise; *"Boğazların Asya sahillerinin de Rusya'ya ilhakı istenmekte ve Boğazların tahkim edilmesinden vazgeçilemeyeceği ileri sürülmektedir. Ayrıca Boğazlardaki deniz ulaşımı serbestliğinin sağlanması için Fransa ve İngiltere ile müzakereye hazır olunduğu"* da belirtilmektedir. Rusya'nın bu şekilde Boğazlar ile ilgili isteklerini arttırmak suretiyle Boğazlar'da tam bir hakimiyet kurmak istediği görülmektedir.[147]

(2) Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul İle İlgili İsteklerine İngiltere'nin Bakışı:

Rus Hükümetinin Boğazların ve İstanbul'un hakimiyetinin kendisine verilmesine dair 04 Mart 1915 tarihinde Müttefik devletlerine gönderdiği telgrafa ilk olumlu cevap İngiltere'den gelmiştir. Petrograt'daki İngiliz Büyükelçisi'nin Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a 12 Mart 1915 tarihinde vermiş olduğu notada: *"Büyük Britanya ile Fransa'nın, gerek Osmanlı Devleti gerekse diğer yerlerdeki istekleri gerçekleştirilirse, Kraliyet Hükümeti de Rus Hükümeti tarafından İstanbul ve Boğazlar hakkında ileri sürülen ve mahiyeti 4 Mart 1915 tarihinde Sazanof tarafından İngiliz Büyükelçisine bildirilen hususlara muvafakat ettiğini"* bildirmiştir.[148]

İngiliz Büyükelçisi'nin bu notasını açıklayan aynı tarihli bir diğer notasında ise; Rus Hükümetinden, İstanbul'a girdiği vakit orada serbest bir liman kurmasını ve Boğazlar'dan geçecek ticaret gemileri için de serbestlik sağla-

146 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı, s.** 190.
147 FROMKIN, **a.g.e.,** s. 129.
148 FROMKIN, **a.g.e.,** s. 129.

masını istiyordu. Ayrıca Çanakkale'ye yönelik İngiliz askeri harekatının ne kadar başarılı olursa olsun barışın akdi sırasında Kraliyet Hükümetinden daha ziyade Rus Hükümetine fayda sağlayacağını, bu yüzden Müttefiklerin harekatına katılmayı teklif edecek herhangi bir Hükümetin sunacağı yardıma Rus Hükümetinin engel çıkarmaması gerektiği, Boğazlar'da harekata katılabilecek yegane hükümetin ise Yunanistan Hükümeti olduğunu belirtmiştir. Yine bu muhtırada İngiltere, Çanakkale harekatının başlıca amaçlarından birisinin Balkan Hükümetlerinin Müttefiklere katılmasını tahrik ve teşvik etmek olduğunu, İstanbul ve Boğazları Rusların elde etmesini kendileri için sakıncalı olacağını düşünen Bulgaristan ve Romanya'nın kuşkularını dağıtmak üzere Rusya'nın elinden gelen her şeyi yapacağından Kraliyet Hükümetinin ümitli olduğu, savaş sonrasında Rusya'nın İstanbul'u aldığı gibi, kutsal İslam beldelerinin ve Arabistan'ın mutlaka bağımsız bir Müslüman devletinin idaresi altında kalması hususunda Kraliyet Hükümetinin ısrar edeceği, nihai barış anlaşması için İngiliz ve Fransız emellerini daha belirli bir halde tespit edilmesine kadar; Rusya, Fransa ve İngiltere arasında varılmış olan anlaşmanın gizli tutulmasının pek ziyade arzuya şayan olduğu da belirtilmektedir.[149]

Petrograt'daki İngiliz Büyükelçisi tarafından 12 Mart 1915 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a verilen ve Boğazlar ile İstanbul üzerindeki Rus isteklerinin İngiltere tarafından kabul edildiğinin belirtildiği bu nota, İstanbul Anlaşması kapsamındaki nota alışverişlerinden birisidir ve Türkçe metni şu şekildedir:

"Eğer savaş başarılı bir sonuca ulaşıncaya kadar sürdürülür ve Rus Hükümetinin aşağıda hatırlatılan tebliğinde de belirtildiği gibi İngiltere ile Fransa'nın gerek Osmanlı Devleti, gerekse diğer yerlerdeki istekleri gerçekleştirilirse, Kraliyet Hükümeti de Rus hükümeti tarafından İstanbul ve Boğazlar hakkında ileri sürülen ve mahiyeti 4 Mart 1915 tarihinde Mösyö Sazanof tarafından İngiliz Büyükelçisine bildirilen hususlara muvafakat eder". (12 Mart 1915)[150]

149 Christopher M. ANDREW, **The Climax of French Imperial Expansion: 1914 - 1924**, Stanford University Press, 1981, p. 180 - 181.

150 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**, s. 199

Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul ile ilgili isteklerini kapsayan 4 Mart 1915 tarihli notasına karşılık İngiltere Hükümeti tarafından 12 Mart 1915 tarihinde verilen notanın Türkçe metni ise şu şekildedir;

"Büyük Britanya Hükümeti büyükelçiliğinin İmparatorluk Hükümetine 12 Mart 1915 tarihinde sunmakla şeref kazandığı muhtıraya aşağıdaki hususları da eklemek için, Kraliyet Hükümeti büyükelçiliği talimat almıştır:

İmparatorluk Hükümeti tarafından 4 Mart 1915 tarihiyle verilen muhtırada ileri sürülen hususlar, bundan birkaç hafta önce Mösyö Sazanof'un açıkladığı istekleri pek ziyade aşmaktadır. Kraliyet Hükümeti, barışın akdi halinde, diğer yerlerde kendi özel isteklerinin nelerden ibaret olacağını henüz açıklamaya bile fırsat bulamadan Rus Hükümeti, bütün savaşın en değerli kazancını teşkil edecek olan bir bölgede kendisine belirli vaatlerde bulunulmak suretiyle, dileklerinin yerine getirilmesini rica etmektedir. Halbuki yukarıda sözü geçen 12 Mart tarihli muhtırayı vermekle Kraliyet Hükümeti, Rus Devleti hakkında en büyük ve en önemli bir dostluk eseri göstermiş olduğunu; dostluğuna bundan daha kuvvetli delil sayılabilecek başka bir şey yapmanın ise artık mümkün olamayacağının Mösyö Sazanof tarafından dikkat nazarına alınacağını, Sir E. Grey ümit etmektedir. Bu muhtıra, Kraliyet Hükümetinin geleneksel siyasetindeki bir değişikliğe de işaret etmekte ve bir zamanlar İngiltere'ye hakim olan ve bugün bile etkisi görülen duygu ve düşüncelerle doğrudan doğruya tezat teşkil etmektedir. Bundan dolayı Sir E. Grey ümit ediyor ki bir süre önce Mösyö Sazanof tarafından verilen ortak garanti, büyük bir sadakatle yerine getirilecektir.[151]

Kraliyet Hükümeti bugün, işbu muhtırasını sunarken, şunu da umuyor ve inanıyor ki; teklif ve tasavvur edilen anlaşma hasıl olur olmaz, Rusya ile İngiltere arasında sürekli bir dostluk sağlanmış olacaktır.

İngiltere Hükümetinin muhtırasından şu manayı da çıkarmak lazımdır ki, Kraliyet Hükümetinin istekleri, dünyanın diğer bölümlerinde İngiltere için ne kadar önemli olsalar da 4 Mart 1915 tarihli Rus muhtırasında açıklanan arazi üzerindeki Rus hakimiyetini zorluğa uğratacak hiçbir şartı ihtiva etmeyecektir.

151 Bu konuda bkz. H.H. ASQUITH, **Letters to Venetia Stanley,** Oxford, 1982, s. 300.

İstanbul şehri, Güneydoğu Avrupa ve Küçük Asya için her zaman bir ticaret merkezi olarak kalacağı cihetle, Rus Hükümeti bu şehre girdiği vakit, orada Rus olmayan memleketler arasında alınıp verilecek malların transit suretiyle ulaşımını sağlamak üzere serbest bir liman kurmasını Kraliyet Hükümeti rica edecektir. Ve yine Kraliyet Hükümeti, Mösyö Sazanof tarafından vadedildiği gibi Boğazlar'dan geçecek ticaret gemileri için serbestlik sağlanmasını da rica edecektir.

Artık bugün iyice gün ışığına çıkmıştır ki, Çanakkale'ye yöneltilen İngiliz askeri harekatı sadece Müttefiklerin ortak amaçları için büyük bir önemi haiz olarak kalmakta yoksa bu harekatın sonu ne kadar başarılı olursa olsun barışın akdi sırasında Kraliyet Hükümeti hesabına fayda sağlamayacaktır. Savaş eğer başarılı bir sonuca ulaşırsa bunun meyvelerini doğrudan doğruya ve sadece Rusya toplayacaktır. Bu nedenle Kraliyet Hükümetinin fikrine göre, savaşın başarıya ulaşmasına yarayacak biçimde Müttefiklerin harekatına katılmayı teklif edecek herhangi bir Hükümetin sunacağı yardıma Rus Hükümeti engel çıkarmamalıdır. Boğazlar'da harekata katılabilecek yegane devlet, Yunanistan'dır. Amiral H. Carden, donanma başkomutanlığından kendisine daha bazı savaş gemileri gönderilmesini istemiş ise de 'artık elimizde bu çeşit gemiler yoktur. Bu nedenle şayet mümkün olsaydı, Yunan donanmasının yardımı Kraliyet Hükümeti için pek makbule geçecekti' demiştir.

Kraliyet Hükümeti tarafından Çanakkale harekatına girişildiği zaman göz önünde tutulan başlıca amaçlardan birisi de, tarafsız Balkan Hükümetlerinin Müttefiklere katılmasını tahrik ve teşvik etmekti. İstanbul ve Boğazları Rusların elde etmesinin kendileri için sakıncalı olacağını düşünen Bulgaristan ile Romanya'nın kuşkularını dağıtmak üzere Rusya'nın elinden gelen her şeyi yapacağından Kraliyet Hükümeti ümitlidir. Yine bu Hükümetlerin Müttefiklere katılmasını sağlamak için, onların tabiatlarına mülayim gelecek tarzda Rusya'nın her çareye başvuracağını da Kraliyet Hükümeti ümit etmektedir. Sir E. Grey, İngiliz ve Fransızların Türkiye Asya'sında bugün mevcut ve yakın gelecekte ortaya çıkacak olan menfaatlerinin elbette dikkat nazarına alınması gereğinin takdir edileceğine işaret etmektedir. [152]

152 Bu konuda bkz. H. H. ASQUITH, **a.g.e.**, 8.183.

Kraliyet Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'na ait arzu ve emellerini tespit için, Rus Hükümeti'yle olduğu gibi, Fransız Hükümetiyle de görüşecektir. Ancak şurası bilinmelidir ki savaş sonrasında Rusya, İstanbul'u aldığı gibi bütün anlaşma müzakerelerinde, kutsal İslam beldelerinin ve Arabistan'ın mutlaka her türlü olaya rağmen bağımsız bir Müslüman devletinin idaresi altında kalması hususunda Kraliyet Hükümetinin ısrar edeceğini, Sir E. Grey şimdiden beyan etmek ister.

İngiliz isteklerinden herhangi biri hakkında Sir E. Grey, şimdilik belirli bir teklif yapacak durumda değildir. Fakat bu isteklerden birinin, 1907 İngiliz - Rus anlaşmasının (İran hakkındaki), tekrar gözden geçirilip değiştirilmesi ve halen tarafsız sayılan yerlerin İngiliz nüfuz bölgesine ilhakı olduğu açıklanabilir.

Öte yandan Müttefikler, Balkan Hükümetlerine ve bilhassa Romanya ve Bulgaristan'ın sınırları yakınında bulunup da öteden beri kendi topraklarına katmayı arzu ettikleri arazinin ortaklaşa durumu hakkında onları memnun edecek teminatı da şimdilik vermeğe muktedir değillerdir.

Bununla birlikte, nihai barış anlaşması için İngiliz ve Fransız emelleri daha belirli bir halde tespit edilinceye kadar; Rusya, Fransa ve İngiltere arasında varılmış olan anlaşmanın gizli tutulmasının pek ziyade arzuya şayan olduğunu da Sir E. Grey ifade etmiştir. 12 Mart 1915."[153]

İngiltere'nin Petrograt'daki Büyükelçisi tarafından Rus Dışişleri Bakanına verilen 12 Mart 1915 tarihli notasına karşılık; Rus Dışişleri Bakanı Sazanof tarafından İngiltere Hükümetine iletilmek üzere Londra'daki Rus Büyükelçisi Benkendorf'a gönderilen 20 Mart 1915 tarihli telgrafta, Rusya'dan çıkmayan ve Rusya'ya girmeyecek olan mallarla öteki ticari eşyanın İstanbul'dan transit suretiyle geçebileceği, aynı şekilde ticari gemilerin de Boğazlar'dan serbestçe geçebileceği belirtilmektedir. Yine bu telgrafta Çanakkale harekatına katılması İngiltere ve Fransa tarafından uygun görülen devletlerin makul şartlar altında katılmalarını Rusya'nın kabul edeceği, İngiltere Hükümetinin İslam'ın kutsal yerlerinde bağımsız bir Müslüman devletinin elinde

153 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, s.199-202.

kalması görüşüne İmparatorluk Hükümetinin de katıldığı, ancak bu tasarının nasıl uygulanacağının, yani buraların Türk idaresi altına mı bırakılacağının yoksa bu yerlerde yeni bağımsız bir Müslüman devleti mi kurulmasının düşünüldüğünün açıklanması istenmiştir. Ayrıca İran'daki tarafsız bölgenin İngiliz nüfusu altına geçmesine razı oldukları ancak, İsfahan ve Yezd şehirlerini kapsayan bölgelerde Rus çıkarları olduğundan bu yerlerin kendilerine verilmesinin gerektiği belirtilmiştir.

(3) Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul İle İlgili İsteklerine Fransa'nın Bakışı:

Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar ile ilgili isteklerinin belirtildiği 4 Mart 1915 tarihli notasına Fransa'nın 10 Nisan 1915 tarihinde verdiği cevapta, savaşa başarılı bir sonuca ulaşıncaya kadar devam edilmesi ve Rus notasında da yer aldığı üzere, Fransa ile İngiltere'nin gerek doğuda, gerek öteki yerlerdeki planların gerçekleştirilmesi halinde rıza göstereceği belirtilmiştir.[154]

(4) Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul İle İlgili İsteklerine İtalya'nın Bakışı:

Rusların İstanbul ve Boğazlar üzerindeki hakimiyetinin İngiltere ve Fransa tarafından tanınmasını kapsayan İstanbul Anlaşması ile ilgili Müttefik devletler arasındaki nota alışverişleri Mart ve Nisan 1915 tarihleri arasında olduğundan dolayı henüz bu tarihte tarafsızlığını koruyan ve ancak savaşa Müttefik devletler yanında 20 Mayıs 1915 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na savaş ilan etmek suretiyle giren İtalya, bu yüzden İstanbul Anlaşması'nın dışında kalmıştır. Bu durum karşısında Rusya, İstanbul ve Boğazlar ile ilgili isteklerini İtalya'ya da kabul ettirmek için fırsat kollamıştır. Fakat İngiltere ve Fransa ile yaptığı İstanbul Anlaşması'nın gizli olmasından dolayı bu anlaşmayı İtalya'ya açıklamayı uzun süre uygun görmemiştir.[155] Nihayet İtalya'nın Mayıs 1916 tarihinde üç Müttefik devletin Türkiye Asya'sını taksimi ile ilgili kendi aralarında yaptıkları bu gizli anlaşmaları öğrenerek söz konusu anlaşma belgelerinin kendisine de verilmesini istemesi üzerine bu

154 Christopher M. ANDREW; a.g.e., s. 75.
155 ANDREW, a.g.e., s. 81.

gizli anlaşmaların belgeleri İtalya'ya verilmiştir. Böylece Rusya İtalya'nın İstanbul Anlaşması'na vakıf olmasından sonra İstanbul ve Boğazlar üzerindeki isteklerini İtalya'ya da kabul ettirmek için harekete geçmiştir. Bu amaçla Rusya 2 Aralık 1916 tarihinde İstanbul ve Boğazlar hakkındaki anlaşmayı bir hükümet bildirisiyle parlamentosunda açıklayacağını, şayet İtalya, İngiltere ve Fransa devletleri tarafından uygun görülmesi halinde İtalya Hükümeti'nin onurunu kırmamak için tasarlanan Hükümet bildirisinde evvelce akdedilmiş olan Rus Fransız - İngiliz Anlaşmasına İtalya'nın da katılmış olduğundan bahsedebileceğini belirtmiştir. Rusya'nın bu teklifini İngiltere ve Fransa kabul ettiklerini bildirmişlerdir. İtalya ise konu ile ilgili verilecek olan İtalya muhtırası metninin sonuna da "İngiltere ve Fransa'ya sağlanacak bütün çıkarlardan İtalya da faydalanacak" ibaresinin eklenmesi şartıyla bu anlaşmayı kabul edeceğini bildirmiştir. İtalya'nın bu şartlarının Rusya tarafından kabul edilmesi üzerine İtalya'da 2 Aralık 1916 tarihinde Roma'daki Rus Büyükelçisine verdiği muhtırada İstanbul ve Boğazlar ile ilgili Rus isteklerini kabul ettiğini beyan etmiştir.[156]

c. İstanbul Anlaşması'nın Sonucu:

Böylece, Rusya kağıt üzerinde de olsa İstanbul ve Boğazlar'a hakim olma isteğine Müttefiki İngiltere, Fransa ve İtalya'ya kabul ettirmek suretiyle kavuşmuş oluyordu. Rusya kağıt üzerinde kavuştuğu bu isteğine gerçekte hiçbir zaman kavuşamamıştır. Zira, Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmek için İngiltere ve Fransa tarafından başlatılmış olan Çanakkale harekatı Mustafa Kemal ATATÜRK'ün üstün askeri dehası ve Mehmetçiğin kahramanca savaşarak ölüme hiçbir korku belirtisi göstermeden koşarak gitmesi sonucunda başarısızlığa uğramıştır.

Müttefikler arasında nota alışverişleri şeklinde yapılmış olan İstanbul Anlaşması, Rus Çarlığının yıkılmasından sonra geçerliliğini kaybetmiştir.

156 Süleyman KOCABAŞ, "Birinci Dünya Harbinde Boğazlar Meselesi", **Askeri Tarih Bülteni**, XX/39 (1995), s. 91.

2. LONDRA ANLAŞMASI (26 Nisan 1915)

a. İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'na Girme Teşebbüsleri :

Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce sömürge elde etme yarışı ve diğer ekonomik ve siyasi sebepler yüzünden ittifak ve itilaf devletleri olarak ikiye ayrılan Avrupa devletlerinden İtalya, ittifak bloğu[157] devletlerinden biri olmasına rağmen savaş çıktığında üyesi olduğu ittifak devletlerinin yanında savaşa katılmamıştır. Zira, İtalya'nın savaşa girmesinden ziyade tarafsızlığına önem veren Avusturya-Macaristan, Almanya'nın isteğine rağmen İtalya'ya hiçbir taviz vermemiştir. Bunun üzerine İtalya, savaş çıktığında kendini üçlü ittifakla bağlı saymayarak tarafsızlığını ilan etmiştir. İtalya'nın bundan sonra izlediği politikada daha fazla toprak tavizi koparabilmek amacıyla hem Almanya ile hem de Rusya ile pazarlık yaptığını görmekteyiz. Nihayet İtalya, ittifak devletlerinin kendisine yeteri kadar taviz vermeyeceklerini anladığında savaşa İtilaf Devletlerinin yanında girmek için teşebbüse geçmiştir. İtilaf Devletlerinin İtalya'nın bu teşebbüsünü olumlu karşılaması üzerine 1914 yılı Ağustos ayının ortalarından itibaren İtalya ile Rusya, İngiltere ve Fransa arasında görüşmeler başlamıştır. Fakat bu görüşmeler İtalya'nın askeri yardım da istemesi ve İttifak Devletlerinin savaşta üstün bir durumda olmasından da faydalanarak fazla pay istemesi yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine, İtalya bu sefer de ittifak Devletlerine yanaşarak Avusturya ile anlaşmak istemiştir. Eylül 1914 yılında Almanya'nın Marne Muharebelerinde başarıya ulaşamayarak burada tıkanıp kalması yüzünden İtalya'nın önemi artmıştır. Bu yüzden Almanya İtalya ile bir anlaşma yapması konusunda Avusturya'ya yoğun bir baskı yapmıştır. Bu baskı neticesinde, Avusturya İtalya'nın istediği, Avusturya sınırları içinde bulunan fakat halkı İtalyan olan Güney Tirol, Grodica, Trentino ve Izona nehrinin batısındaki toprakları ayrıca Arnavutluk'ta Valonayı ve Adriyatik adalarını İtalya'ya vermeyi kabul etmiş-

157 Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya devletlerinden oluşan İttifak devletleri bloğunun meydana gelmesine İtalya ön ayak olmuştur. Zira İtalya 1880 yılından sonra başladığı sömürgecilik faaliyetlerinde çıkarları Fransa ile çatışmıştır. Özellikle Fransa'nın İtalya'nın düşündüğü Tunus'u ondan önce alması İtalya'nın Fransa ile arasının iyice açılmasına neden olmuştur. Bu yüzden İtalya sömürgecilik faaliyetlerine daha rahat devam edebilmesi için Fransız tehlikesine karşı Almanya ile anlaşmıştır. Daha sonra bu anlaşmaya Avusturya-Macaristan Devletinin de katılmasıyla üçlü ittifak devletleri meydana gelmiştir.

tir. Fakat bu seferde Avusturya'nın söz konusu topraklan İtalya'ya savaştan sonra bırakmak istemesi, İtalya'nın ise bu toprakları hemen sınırları içine almak istemesi yüzünden pazarlık görüşmeleri kesilmiştir.[158]

b. İtalya'ya Londra Anlaşması ile Anadolu'dan Verilen Yerler:

Müttefiklerin Mart ayının ortalarına doğru Çanakkale cephesini açmalarıyla Rusya'nın yoğun baskısı sonucunda İstanbul ve Boğazların İngiltere ve Fransa tarafından Rusya'ya bırakılabileceğini ve Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılabileceğini gündeme getirmesi üzerine İtalya da Müttefik devletleri ile savaşa girmesi halinde alacağı yerler konusunda görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda 26 Nisan 1915 tarihinde İtalya ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Londra Anlaşması imzalanmıştır.[159] Londra Anlaşması toplam 16 maddeden ibarettir ve anlaşmanın 8, 9 ve 10 uncu maddeleri İtalya'ya Osmanlı Devleti'nden verilecek yerleri kapsamaktadır. Anlaşmanın 8 nci maddesine göre İtalya, Ege denizinde Trablusgarp Savaşı'ndan sonra işgal ettiği On iki Ada'yı tamamen mülkiyeti altına alacaktır.[160] Anlaşmanın 9 ncu maddesine göre ise; Fransa, İngiltere ve Rus Hükümetleri, İtalyan Hükümetinin Akdeniz'deki kuvvet dengesinin korunması hususunda ilgisi bulunduğunu ve Türkiye Asyası'nın tamamıyla taksimi halinde İtalya'nın da Akdeniz havzasında bunlara eşdeğer değerde arazi almaya hakkı olmasını tasdik etmektedir. Bu arazi İtalya'nın bir takım çıkar ve haklar kazanmış bulunduğu Antalya eyaletinin bitişiğindeki bölgelerdir. İtalya'ya verilmesi muhtemel olan bu bölgenin sınırlarının tespitinde Fransa ile İngiltere'nin çıkarları göz önünde tutulacaktır. Savaş sırasında Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Türkiye Asya'sı arazisini işgal etmeleri halinde İtalya'da Antalya bölgesine bitişik araziyi işgal etme hakkına sahip olacaktır. Anlaşmanın onuncu maddesi ise, Uşi Anlaşması gereğince, Bingazi ve Derne bölgelerinde halen Osmanlı Sultanına ait bulunan imtiyazların İtalya'ya geçmesini kapsamaktadır.[161]

158 Fahir ARMAOĞLU; **20 nci. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980),** Ankara 1984, s. 117.

159 George LESTEIN, **İki Dünya Savaşı**, İstanbul, 1966. s. 50.

160 Cemil BİRSEL, **Lozan**, C II, İstanbul, 1933. s. 242 ve **1911-1912 Osmanlı - İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal,** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.128.

161 Ahmet Şükrü ESMER; **Siyasi Tarih,** İstanbul, 1953, s. 485.

3. SYKES - PİCOT ANLAŞMASI (3 Ocak 1916)

a. Anlaşmanın Neden ve Amaçları:

Birinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik devletlerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmalardan en önemlisini teşkil eden Sykes-Picot Anlaşması, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Mart 1916 tarihinde başlayan ve birkaç ay devam eden nota ve mektup alışverişlerini kapsamaktadır. Ancak anlaşmanın hazırlanmasından önce İngiltere'nin Orta Doğu'nun paylaşılması konusunda çok önceden hazırlıklar yaptığı görülmektedir. İngiliz Dışişleri ve Savaş Bakanlıklarının Birinci Dünya Savaşı'nın henüz ilk günlerinde yaptıkları yazışmalar bu iddiayı doğrular niteliktedir.[162] Bu yazışmalar ve yapılan planlar incelendiğinde Çanakkale zaferinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. İtilaf devletlerinin tüm güçleriyle ve sömürgelerinden getirdikleri destek kuvvetleriyle yüklendikleri Çanakkale'deki Türk müdafaası bu planları büyük ölçüde bozmuştur.

1915 yılı Nisan ayında İngiltere'nin Orta Doğu'daki istekleri konusunda kabineye öneri sunmak üzere Başbakan Asquith'in kurduğu bakanlıklar arası "de Bunsen" Komitesi, 8 Nisan 1915 tarihinde işe başlamış ve raporunu 30 Haziran 1915'te vermiştir. Komitede Başbakanlıktan, Deniz Kuvvetleri Bakanlığından ve gerekli dairelerden birer temsilci bulunuyordu. Lord Kitchener'in Savaş Bakanlığı, Askeri Harekatlar Genel Müdürü General Charles Calwell tarafından temsil edilmekteydi. Kitchener komisyona ayrıca (bakanlık temsilcisinden ayrı olarak) kendi özel temsilcisi sıfatıyla Mark Sykes'ı[163]

---

162 C. Ernest DAWN: **From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism** (Urbana Chicago), University of Illinois Press, 1973, s. 54 - 68.

163 Mark SYKES; Katolik ve zengin bir aileden gelmektedir. SYKES, Avam Kamarasına 1911'de seçilmiştir. Cambridge Üniversitesinde okuduğu yıllarda Türkiye'ye birçok defa gelip gitmiştir. Dört yıl İstanbul'daki İngiliz elçiliğinde çalışmıştır. 1914 yılının yaz aylarında Winston CHURCHILL'e yazdığı bir mektupta Türkiye'ye karşı çalışabileceği bir iş istemiş, "yerlileri ayaklandırabileceğini, ağa ve şeyhleri kendi tarafına çekebileceğini" bildirmiştir. 1915 yılında Lord KITCHENER. Orta Doğu'yu iyi bilen genç bir politikacı olarak Mark SYKES'ı Savaş Bakanlığına almıştır. SYKES, o dönemde Osmanlı topraklarının parçalanması konusunda çalışmalar yürüten "de BUNSEN" Komitesine katılmıştır. SYKES, "de BUNSEN" Komitesinde İngiltere'nin önündeki alternatifleri açıklamıştır. Buna göre, İngiltere'nin önünde dört seçenek vardı: "Osmanlı Devleti'nin topraklarının itilaf devletleri tarafından ilhakı; bölgeleri ilhak yerine etki alanlarına bölmek; Osmanlı Devleti'nin topraklarını olduğu gibi bırakmak ama Hükümeti tabi kılmak; Osmanlı Devleti topraklarının yarı özerk bölgeler biçiminde yerinden yönetilmesi."Ko-

göndermişti. Savaş Bakanı Kitchener, Sykes aracılığıyla komiteye hakim durumdaydı. Sykes, bundan sonra savaş boyunca "Orta Doğu işlerinden sorumlu bürokrat" olarak kalmıştır.[164]

Sykes'a, Savaş Bakanlığına girmesinin hemen ardından, de Bunsen komitesi'nde görev verilmiştir. De Bunsen komitesinde kısa sürede Lord Kitchener'in temsilcisi durumuna gelmiştir. De Bunsen komitesinde İngiltere'nin önündeki alternatifleri açıklayan yine Sykes olmuştur. Sykes, değişik toprak anlaşmalarının yararlarını araştırmış ve şu seçenekleri ortaya koymuştur: "Osmanlı topraklarının itilaf devletlerince ilhakı; bölgeleri ilhak yerine etki alanlarına bölmek; Osmanlı Devleti'ni olduğu gibi bırakmak ama hükümetini tabi kılmak; yada Osmanlı Devleti'nin yarı - özerk bölgeler biçiminde yerinden yönetilmesi (Komite sonunda en kolayı olduğu için önce sonuncu seçeneğin denemesini tavsiye etme kararı aldı.)[165]

De Bunsen komitesi bu konuları tartışabilmek için Osmanlı Devleti'ni bölmek istedikleri çeşitli bölgelere ne ad vereceklerini kararlaştırmak zorundaydı. İmparatorluğun vilayetler biçimindeki siyasal bölümlenmesine uymamaları ve Orta Doğu'yu uygun gördükleri gibi biçimlendiren yaklaşımları, görevlerini nasıl bir anlayışla yürüttüklerinin göstergesidir. Her ne olursa olsun, genelde İngiliz yönetici sınıfının olduğu gibi komite üyelerinin de eğilimi, bu konularda okudukları Latin ve Yunan klasikleriyle yönlendirilmekteydi.

---

mite İngiltere tarafından uygulanması en kolay seçenek olduğu için dördüncü teklifin denenmesi yönünde tavsiye kararı almıştır. SYKES'ın başında bulunduğu komite, merkeziyetçilikten uzaklaşmış olan Osmanlı Devleti'nde beş büyük özerk vilayet oluşturulmasını öngörmüştür. Bu bölgeler; Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu ve El Cezire (Irak)'den meydana gelmektedir. Komiteye göre İngiliz nüfuzu yada kontrolü Akdeniz'den Basra körfezine kadar geniş bir bölgeyi kapsayacaktı. Bir Akdeniz limanından (Hayfa veya İskenderun) Mezopotamya'ya uzanacak olan demiryolu karadan ulaşımı sağlayacaktı. KICHENER bu limanın İskenderun olmasında ısrar ederken, SYKES Hayfa'nın daha uygun olduğunu belirtmiştir. SYKES, 01 NİSAN 1915 tarihinde Türkiye taraftarı İngiliz Parlamento üyesi Aubrey HERBERT'e yazdığı mektupta fikirlerini şöyle özetlemiştir: **"...Mektubundan hala Türk yanlısı olduğunu anladım. Politikan tümüyle yanlış. Türkiye diye bir şey artık var olmamalı, İzmir Yunanların olacaktır. Adana İtalyan, Güney Toroslar ve Kuzey Suriye Fransız, Filistin ve Mezopotamya İngiliz ve geri kalan, İstanbul da dahil Ruslara verilecektir. Ayasofya'da ve Ömer Camii'nde Latin ilahileri okuyacağım. Bunu bütün kahraman küçük uluslar şerefine Galce, Lehçe, Keltçe ve Ermenice okuyacağız..."**

164 Jukka NEVAKIVI; **Britain, France and the Middle East 1914 -1920,** University of London, the Athlone Press, 1969, p. 13 vd.

165 FROMKIN; **a.g.e,** s.139

di. İki bin yıl önce Helen coğrafyacılarının icat ettikleri belirsiz Yunanca terimlerini kullanıyorlardı. Arabistan'ın kuzeyindeki Arapça konuşulan bölgelerden, doğuda *"Mezopotamya" ve* batıda *"Suriye"* olarak söz ediliyordu. Ancak, bu bölgelerin kapsayacağı alanlar pek açık değildi. Suriye'nin güney kısmına "Filistin" adı verilmişti. Gerçekte Filistin, Hristiyan batı dünyasının *"Kutsal Topraklar"*ı tanımlamak için kullandığı bir coğrafya terimiydi ve o topraklara Filistin diyen bir devlet hiçbir zaman var olmamıştı.[166]

Sykes'ın başında olduğu de Bunsen komitesi merkeziyetçilikten uzaklaşmış Osmanlı Devleti'nde "beş büyük özerk vilayet yaratılmasını" öngörüyordu: Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu ve El - Cezire - Irak (Mezopotamya'nın güneyi ve kuzeyi). Komiteye göre, İngiliz etkisi ya da kontrolü Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar geniş bir bölgeyi kapsayacaktı. Bir Akdeniz limanından Mezopotamya'ya uzanacak olan demiryolu, Doğu'ya karadan ulaşım sağlayacaktı. Kitchener limanın İskenderun olmasında ısrar ederken, Sykes bunun Hayfa olmasını istemiştir.[167]

Sykes diğer bakımlardan bazı değişiklikler yapsa da planlarında Kitchener'in görüşlerine yakın bir yol izlemiştir. Kitchener gibi o da halifeliğin Rusya'nın erişebileceğinden daha güneye kaydırılmasını savunuyordu. Halifelik böylelikle aynı zamanda Fransa'nın mali kontrolünden de uzaklaşmış olacaktı. Sykes'a göre Osmanlı kamu borçlarındaki büyük Fransız yatırımı nedeniyle Osmanlı maliyesi büyük ölçüde Fransızların denetiminde olacaktı.[168]

Londra, Çanakkale'de kazanılmasına kesin gözüyle baktığı zaferin politik sonuçlarıyla uğraşmaya başladıysa da savaş alanında donanma o kadar hızlı ilerlemiyordu. Donanmanın başarısızlığını karadaki büyük yenilgi takip etmişti. İtilaf Devletleri 259 gün sonra Çanakkale'den çekilirken Orta Doğu planlarını da yeni baştan kurgulamak zorunda kalmışlardı.

---

166 İngilizler Orta Doğu'daki coğrafi terimleri kullanırken bilinçli olarak belirsiz bölgelerden söz ediyorlar ve sınırlarını tam olarak vermekten kaçınıyorlardı. Bundaki temel amaçları ise ileride verilecek sözlerle belirli bir bölge için taahhütte bulunmuş olmamaktı. FROMKIN; **a.g.e.**, s. 139-140.

167 Jukka NEVAKIVI; **a.g.e.**, p. 13 vd.

168 Roger ADELSON; **Mark Sykes: Portrait of an Amateur,** London. 1975, s. 182.

Çanakkale Savaşı'nın Avrupa'yı Orta Doğu işlerinde uzun vadeli bir değişikliğe yol açmak gibi çok önemli bir sonucu böylece ortaya çıkmıştır. İtilaf Devletlerinin bu yenilgisiyle İngiltere yönünü Orta Doğu'ya çevirmiş ve planlarını Arap milliyetçiliğini desteklemek üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Kitchener Orta Doğu politikasını planlama yetkisini kendi elinde tutmuştur. 1915 yılı sonunda Londra'ya döndüğünde yaveri Mark Sykes da Orta Doğu'ya yaptığı uzun bir araştırma gezisini henüz bitirmiştir. Sykes, İngiltere ile ittifaka girebilecek olan Orta Doğu liderlerine ilişkin haberler getirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti ile yapılan savaşın gidişatını İngiltere'nin lehine çevirmek için özel bir plan hazırlamıştı. Kitchener bu programı kabineden geçirmeyi başaracaktır.[169]

Mark Sykes'ın rehberliğindeki de Bunsen komitesi, 30 Haziran 1915'te *"Savaş Sonrası Orta Doğu"* konulu raporunu verdikten sonra İngiltere Hükümeti Sykes'ı komitenin tavsiyelerini subay ve yetkililerle görüşmek üzere Doğu'ya göndermiştir. Sykes, Balkanlara, Mısır'a, Mezopotamya ve Hindistan'a gitmiştir. Sykes, çok çeşitli görüş açılarını yakından inceleme fırsatı bulmuştur.

Sykes, yolculuğu sırasında Arap işlerinin yönetimini ele alacak bir büro kurma fikrini araştırmıştır. 13 Aralık 1915 tarihinde bir Yakın Doğu Bürosu'nun çekirdeği oluşturulmuştur. Asquith, 1916 Ocak ayı başlarında bir "İslam Bürosu" kurulmasını ele alacak bakanlıklar arası bir konferans düzenlenmesi talimatını vermiştir. [170]

Konferansta Sykes'ın teklifi kabul edildiyse de yapılan büyük bir değişiklikle planın özü kayboluyordu. Arap Bürosu adı benimsenmişti; ancak ayrı bir kurum olarak değil Kahire İstihbarat Dairesinin bünyesinde çalışması kararlaştırılmıştı.

Deniz istihbaratının başkanı Kahire'de Sykes ile Clayton'un önerdikleri doğrultuda bir büro kurulmasına karşı çıkmıştı; onu yatıştırmak için büronun başına David G. Hogarth getirilmiştir. Deniz istihbarat subayı olarak görev

169 FROMKIN; **a.g.e.**, s. 158 - 159.
170 ADELSON; **a.g.e.**, s. 187.

yapan Hogarth, Oxford Üniversitesi mezunu bir arkeologdu ve savaştan önce de İngiliz haber alma bürolarında çalışmış olan karanlık bir insandı.

Sudan Hükümetinde memur olarak çalışan Kinahan Kornwallis, Hogarth'ın vekili olmuştur. Bir diğer istihbarat subayı G.S. Seymes Sudan'dan Arap bürosu'na gelmiştir. Times'ın eski muhabiri Philip Graves[171] de bu teşkilata dahil edilmiştir. Hogarth, Oxford'da Ashmolean Müzesi'nde yanında çalışmış olan Thomas Edward Lawrence'ı, da büroya almıştır. Lawrence daha sonra "Arabistanlı Lawrence" olarak ün kazanacaktır.[172]

Başlangıçta Clayton'un Türklerle ilgili bir uzmanı yoktu. Daha sonra savaştan önce Osmanlı zaptiye teşkilatında modernizasyon uzmanı olarak görev yapmış olan Wynham Deeds 10 Aralık 1915'te Gelibolu'dan Kahire'ye gelmiştir. 1916 yılı Ocak ayı başlarında müdür yardımcısı olarak göreve başlayan Deeds, Türkiye konusunda önemli bilgiler vererek Arap Bürosunun faaliyetlerinde önemli rol oynamıştır.[173]

Sykes'ın Arap Bürosu projesinin gerçekleşmesinden sonra ikinci önemli faaliyeti de 1916 yılında başlamıştır. Gezisi sırasında Muhammed Şerif El - Faruki adlı bir Araptan aldığı bilgiler Sykes'ı yeni bir plan kurmaya sevk etmiştir. Gizli Arap Cemiyeti üyesi olan El - Faruki, Şam'da bulunan diğer gizli cemiyet üyeleriyle sürekli haberleşiyordu. El-Faruki 1915 sonbaharında Gelibolu'daki Osmanlı ordusundan kaçarak İtilaf Devletleri saflarına geçmiştir.[174] Elinde İngiliz istihbaratının işine yarayacak önemli bilgiler olduğunu söyleyince Kahire'ye gönderilmiştir. İngiliz istihbarat subayları tarafından sorguya çekilen El -Faruki, "el - Ahd"[175] adındaki gizli Arap cemiyetinin üyesi olduğunu ve cemiyetin ileri gelenlerinden birinin Şam'da bulunan Os-

171 Philip GRAVES; Briton and Türk adlı kitabın da yazarıdır.

172 FROMKIN; **a.g.e.**, s. 163.

173 Briton Cooper BUSCH; **Britain, India and the Arabs,** London, 1971, p. 69.168 Philip GRAVES, Briton and Türk adlı kitabın da yazarıdır.

174 O günlerde komplocu olduklarından kuşkulanılan Arapların cepheye gönderilmesi Cemal Paşa'nın ihanetleri önleme politikası olarak görülüyordu.

175 İttihat Terakki Cemiyetinin merkezi politikasına (Türkleştirme) ve Arapça konuşanlara hak ettikleri rütbeyi vermemesine karşı çıkan Osmanlı Ordusuna bağlı Arap subaylar el - Ahd adında küçük bir gizli cemiyet kurmuşlardır. Aziz Ali El - Masri adındaki Gürcü asıllı ittihatçı Osmanlı Subayı Harbiye Nazın Enver Paşa tarafından 1914 yılı başında uydurma suçlamalarla mahkum ettirilmiştir. Böylece el - Masri istemeyerek de olsa Arap ihtilalcisi rolüne girmiştir. 1914 yılı Eylül ayında El - Masri Kahire'deki İn-

manlı 12 nci Tümeni Kurmay Başkanı General Haşim El - Haşimi olduğunu söylemiştir.[176]

El-Faruki'nin iddialarına inanılırlık kazandıran etken, Şerif Hüseyin'in İngilizlerle yazıştığını ve Hüseyin'in Kahire'ye 1915 yazında gönderdiği isteklerini bilmesiydi. Bunları Şam'daki arkadaşlarından öğrenmişti.

Sözde Şam'daki Arap subayları adına konuşan El - Faruki, İngiltere'den Şerif Hüseyin'in çizdiği sınırlar içinde bağımsız bir Arap devletinin desteklenmesi sözünü istemiştir. Eğer bu destek verilmez ise, tüm Arap hareketi Almanya ve Osmanlı Devleti'ne yakınlaşacaktı.[177] Bu beklentiler sonunda karşılığını bulmuş ve İngiltere Gelibolu'daki yenilgiyi telafi etmek için büyük bir Arap isyanı çıkarmaya yönelmiştir.[178]

Kahire'deki Arap Bürosu yetkilileri Londra'dan El - Faruki'nin isteklerini yerine getirmek için yetki isterken bu isteklerin pazarlığa açık olduğunu da bildirmişlerdi. Sonunda altında büyük bir sahtekarlık olduğu ortaya çıkacak bu olayda El -Faruki ülkelerin ve İmparatorlukların sınırlarını yeniden çiziyordu.

Kahire istihbaratının Osmanlı Devleti uzmanı Wyndham Deeds, 1916 yılı başlarında durumu şöyle analiz etmiştir: *"Üç grup Arap vardır ve dürüst olmak gerekirse İngiltere bunlardan herhangi birinin isteklerini yerine getirme sözünü veremezdi. Suriyelilerin başlıca amaçları nefret ettikleri Fransa'nın ülkeye sokulmamasıydı.*[179]

---

giliz temsilciliğini ziyaret edip Clayton ile görüşmüştür. El Ahd subayları İttihat Terakki Cemiyetinin Türkçü tavrına karşıtlık noktasında birleşmişlerdi. Arapça konuşan halka merkezi Hükümetle daha büyük bir iktidar payı verilmesini ve yerel düzeyde özerklik sağlanmasını istemişlerdir. El - Ahd'ın lideri olan El- Masri için Lord Kitchener aracı olmuş ve Cemal Paşa'nın bağışlamasıyla El - Masri Mısır'a sürülmüştür. Mısır'daki İngiliz yönetimine karşı olan Alman yanlısı El - Masri ve çevresindeki bir avuç subay İngiliz istihbarat birimlerince yanlış algılanmıştır. C. Ernest DAWN, **From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arap Nationalism,** Urbana. Chicago and London: University of Illinois Press, 1973, p.p. 54 68.; P.V.F. WINSTON, **Illicit Adventure,** London-Jonathan Cape, 1982, p. 380.

176 H.v. F. WINSTONE, **Gerthrude Bell,** London, 1978 p. 162.

177 Elie KEDOURIE, **In the Anglo - Arab Labyrinth: The Mac Mahon Huseyn Correspondence and It's interperents 1914 -1939,** Cambridge, 1976, s. 77.

178 Elie KEDOURIE, **The Chatam Hause Version and Other Middle Eastern Studies,** London, 1970, p. 14.

179 John Presland, **Deeds Bey: A Study of Sir Wyndham Deeds 1883-1923,** London, 1942. p. 244-45.

Sykes'ın 1915 Aralık ayında Hükümetine verdiği rapora göre El - Faruki, İngiliz idaresindeki Mısır'ın Filistin ve Suriye'yi işgale başlaması durumunda bir isyanı tetikleyeceğini ve Osmanlı Devleti'nin Arapça konuşulan eyaletlerinde Osmanlı ordusundaki Arap kökenli askerlerin İtilaf Devletleri safına katılacaklarını ifade etmişti. Ancak İngiltere için asıl sorun, böyle bir harekata yönelik olarak batı Cephesi'nden kuvvet sevk etmek için Fransa'nın iznine ihtiyaç duymasıydı. Sykes bakanlara bu izni derhal almalarını istemiştir.[180]

Sykes aynı zamanda başka bir konuyu daha dile getirmişti: Arapça konuşulan dünyadaki Fransız emellerinden çekinen Şerif Hüseyin, İngiltere ile birlikte hareket etmeye cesaret edemiyordu. Sykes'a göre, bu korkuları yatıştırmanın çaresi bir an önce Fransa ile görüşmelere başlamaktı. Fransa ile bu sorunlar kısa zamanda çözülmediği taktirde Hüseyin, Türkler tarafından devrilip öldürülebilir ve kutsal yerlerdeki olaylar gerçek bir "Kutsal Savaş"ı başlatabilirdi.[181]

Sykes'ın Orta Doğu'dan getirdiği yeni radikal görüş, savaşın kazanılması açısından Arapların Fransızlardan daha önemli olduklarıydı.[182] Fransa savaşa sekiz milyon insanını seferber etmiş, sanayileşmiş modern bir güçtü. Sınai, mali, askeri ya da insan gücü kaynakları olmayan Hüseyin ise sadece Osmanlı tarafına olan bağlılıkları saptırmak konusunda belirsiz olanaklar getirmekteydi. Sykes'in bu yeni görüşü tutarsız görünüyorsa da İngiltere Hükümeti Sykes'in istediği ödünleri Fransa'dan almak için harekete geçmiştir.

Fransız temsilcisi François Georges Picot, 23 Kasım 1915 tarihinde Londra'ya gelerek görüşmelere başlamıştır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Arthur Nicholson'un başkanlığındaki İngiliz heyetinde Dışişleri, Hindistan ve savaş bakanlıklarından üst düzey yetkililer bulunuyordu. Sykes, Aralık ayında Londra'ya döndüğünde, müzakereler tıkanmıştı. İngiliz Hükümeti bu tıkanıklığı gidermek için Nicholson'un yerine Kitchener'in yakın çalışma arkadaşı olan Sykes'ı atamıştır.[183]

180 FROMKIN, a.g.e., s. 180.
181 ADELSON, a.g.e., s. 196 - 197.
182 ADELSON, a.g.e., s. 199.
183 ADELSON, a.g.e., s. 200

Görüldüğü gibi, İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda daha ziyade zengin petrol kaynaklarına sahip olan ve Hindistan'daki sömürgelerine giden yolun üzerinde bulunan, Güney Irak ve Arabistan ile ilgilenmiştir. İngiltere bu bölgeyi Osmanlı Devleti'nden koparark kendi nüfuzu altına almak amacıyla ince bir siyaset gütmüştür. Bu maksatla İngiltere, 1915 yılının Ekim ayında Mekke Şerifi Hüseyin ile Arap dilinin konuşulduğu bütün araziyi Mekke Şerifi Hüseyin'in emrine vermek üzere bir anlaşma yapmıştır.[184] Anlaşma gereğince Mekke Şerifi Hüseyin bütün Arapları Türkler aleyhine ayaklandıracaktır. İngiltere de silah ve teçhizat yardımı yaparak bu ayaklanmayı destekleyecek ve sonuçta Arapların bulunduğu bölgeleri kapsayan bağımsız bir Arap devletinin kurulması sağlanacaktır.[185]

İngiltere ve Fransa arasında Şubat 1916 tarihinde bağımsız bir Arap Devletinin kurulması ve Osmanlı topraklarının taksimi konusunda Londra'da müzakereler yapıldığı sırada Rus orduları da Kafkas Cephesi'nde önemli başarılar elde ediyordu. Rus ordularının Kafkas Cephesi'nde 5 gün süren taarruzları sonucunda bölgenin en önemli bir kalesi olan Erzurum, Rusların eline geçmiştir. İstanbul, Trabzon ve Bağdat kara yollarının kavşak noktasında bulunan Erzurum'u ele geçiren Ruslar, geri çekilen Türk kuvvetlerini takip etmek için ordularını üç kola ayırmışlardır. Bu kollardan kuzey bölümü Trabzon üzerine, merkez bölümü Erzincan ve Sivas üzerine ve nihayet en önemlisi olan güney bölümü ise Musul üzerine yani Irak genel istikametinde İngiliz nüfuz bölgesine doğru ilerlemiştir. Rus ordusu güney istikametindeki ileri harekatını sürdürmekle yetinmeyerek geri bölgelerine baskınlar yapan bazı çeteleri temizleme gayesiyle İran arazisi içinde de harekata girişmişlerdir. Bu harekat sonucunda Kirmanşah, Bicap ve İsfahan şehirlerini ele geçirmişlerdir.

Rus Kafkas ordusunun Musul'a girmesi Bağdat ve Basra körfezi arazisini işgal etmeleri İngiltere ve Fransa politikacılarını (bu yerlerin Rusların hakimiyeti altına girebileceği konusunda) endişelendirmiştir. Bu nedenle İngil-

184 William L. CLEVELAND; **A History of the Modern Middle East,** Oxford, 1999, p. 153 -156
185 Cemal Paşa. **Hatıralar**, Düzenleyen: Behçet Cemal, İstanbul, 1977, s. 215.
186 Yusuf Hikmet BAYUR; **Türk İnkılabı Tarihi,** c. III, Ks. 3, Ankara, 1957, s. 244.

tere ve Fransa politikacıları Osmanlı topraklarındaki kazançlarını tespit edecek bir anlaşmanın yapılması için harekete geçmişlerdir.[187] İşte bunun sonucunda da Müttefiklerin gizli anlaşmalarını belgeleyen Sykes - Picot Anlaşması ortaya çıkmıştır. Orta Doğu'daki Osmanlı topraklarının İngiltere, Fransa ve Rusya arasında paylaşılmasını öngören bu taksim anlaşması İngiltere adına Suriye ve Arabistan konusunda uzman olan Sir Mark Sykes ile Fransa adına Beyrut'un eski Fransız siyasi temsilcisi George Picot[188] birlikte hazırladıklarından dolayı tarihe Sykes-Picot Anlaşması olarak geçmiştir.[189]

Sykes-Picot Anlaşması'nın temel projesi 9 Mart 1916 tarihinde Petrograt'daki İngiliz ve Fransız büyükelçilikleri tarafından Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a verilen muhtırada açıklanmıştır. Bu muhtırada, İngiltere ile Fransa'nın üzerinde anlaşmaya vardıkları maddeler sıralanmakta ve Rusya'nın da bu anlaşmaya katılması teklif edilmektedir. Söz konusu projede belirtilen hususlar özetle şu şekildedir; "İngiltere ve Fransa'nın himayesinde bağımsız bir Arap Devleti (veya birleşik Arap devletleri) teşkil edilecektir. Teşkil edilecek bu bağımsız Arap devleti, Fransız ve İngiliz himaye bölgelerine ayrılacaktır. Filistin'de ise milletler arası bir idare kurulacaktır. Ayrıca Hayfa ve Akka limanları İngiltere'ye verilecektir. İskenderun, İngiltere'nin ticaret işleriyle ilgili hususlarda serbest bir liman olacaktır. Hayfa Limanı da Fransa Hükümetinin veya onun himayesi altına girecek ülkelerin yada sömürgelerin ticaret malları için serbest bir liman sayılacaktır. Kızıldeniz'in doğu kısmındaki adalar bağımsız Arabistan devletine verilecektir.[190]

9 Mart 1916 tarihinde Petrograt'daki İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a verdikleri ve Sykes-Picot Anlaşması'nın temel projesini açıklayan bu muhtıranın günümüz Türkçe'sine çevrilmiş şekli şu şekildedir:

---

187 Jukka NEVAKIVI; **a.g.e.**, p. 13 vd.

188 PICOT, sömürgeci bir Fransız ailenin oğludur. Babası "Fransız Afrika'sı Komitesinin kurucusudur. Kardeşi ise "Fransız Asya"sı Komitesi'nin saymanıdır. PICOT, Fransa Hükümetindeki sömürgecilik taraftarı grubun sözcüsü olmuş ve Fransız Suriye'si fikrini savunmuştur. PICOT, 1915 yılında Paris'te, Orta Doğu konusunda İngiltere'ye taviz vermeye hazır olan bakanlara karşı bir parlamento kampanyası başlatmıştır.

189 Orhan ÇEKİÇ, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Kurtuluş Savaşı Belgeseli 1917-1920,** Or Yayınları, İstanbul, 2001, s. 10 - 11.

190 M. Seyfi SAZAK; Sir Mark Sykes ve 1900 - 1920 Arası İngiltere'nin Orta Doğu Politikasına Etkileri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1988, s. 55 vd

"Gerek Arap yarımadasında gerekse Osmanlı Devleti'nin öteki yerlerinde bulunan Arap milletlerinin Türk hakimiyeti aleyhinde bir duygu ve düşünce ile yaşamakta olduklarına dair kendilerine gelen bilgilerin doğruluğuna inanan ve halihazırda Türk Hükümetine düşman ve bu yolda ittifak etmiş olan Hükümetlerin yanında yer almaya yatkın ve elverişli bir Arap devletinin (veya birleşik Arap devletlerinin) teşkil edilmesini mümkün gören İngiliz ve Fransız Hukümetleri, bu halklarla müzakerelere giriştiler ve sorunu ortaklaşa incelediler.

İşbu görüşmeler sonunda aşağıdaki esaslar üzerinde anlaşmaya varan İngiliz ve Fransız Hükümetleri, daha ileriye gitmeden önce, bu esasları Rus Hükümetine bildirmek istiyorlar:

Madde (1) Ekli haritada[191] gösterildiği gibi (A) ve (B) bölgelerinde bağımsız bir Arap devleti (veya birleşik Arap devletleri) teşkil ve tesis etmeyi ve bunları kendi himayeleri altına almayı Fransız ve İngiliz Hükümetleri kabul etmişlerdir.

(A) bölgesinde Fransız Hükümeti, (B) bölgesinde de İngiliz Hükümeti imtiyaz, borç verme ve sair teşebbüslerde rüçhan hakkına sahip olacaklardır. İşbu bağımsız Arap devletinin (veya birleşik Arap devletlerinin) istek ve ricası üzerine yabancı danışman ve memurlar ataması hususunda (A) bölgesinde Fransa Hükümeti, (B) bölgesinde de İngiltere Hükümeti özel haklara sahip olacaktır.

Madde (2) (Mavi) ile işaretlenen bölgede Fransız Hükümeti, (kırmızı) ile işaretlenen bölgede de İngiliz Hükümeti, Arap devleti (veya birleşik Arap devletleri) ile anlaşmak suretiyle, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak istedikleri ve gerekli gördükleri biçimde bir yönetim tarzı kurmak hakkına malik olacaklardır.

Madde (3) (Beyaz) ile boyanmış bölgede, Rus Hükümeti ile müzakerelerden sonra, yine öteki Müttefik Hükümetlerin ve Mekke Şerifi'nin temsilcilerinin rızaları alınarak, milletler arası bir yönetim kurulacaktır.

---

191 Sözü edilen harita EK-3 'dedir.

Madde (4) İngiltere'ye şunlar verilecektir:

I. Hayfa ve Akra limanları: II. (B) bölgesi için (A) bölgesindeki Fırat ve Dicle nehirlerinden belirli miktarda su, bunlardan başka Fransız Hükümetine bilgi verip muvafakatini almadan, İngiliz Kraliyet Hükümeti Kıbrıs Adası'nı üçüncü bir devlete bırakmamayı taahhüt eder.

Madde (5) İskenderun, İngiltere'nin ticaret işleriyle ilgili hususlarda serbest bir liman olarak bulunacak, burada İngiliz gemileri ve ticari malları hakkında farklı hiçbir liman rüsumu ve saire konulmayacaktır. Gerek İskenderun Limanın'dan, gerekse (mavi) renkle işaretlenen bölgedeki demir yollarından taşınacak olan İngiliz ticaret malları transit suretiyle geçirilecek ve bu demir yolları ister (kırmızı) bölgeden (A) ve (B) bölgelerine girsinler, isterse bu bölgelerden gelsinler, hiçbir fark gözetilmeyecek; İngiliz ticaret mallarının zararına olarak doğrudan doğruya veya dolaylı olarak hiçbir rüsum yüklenmeyecektir.

Hayfa Limanı da, Fransız Hükümetinin veya onun himayesi altına girecek ülkelerin yada sömürgelerinin ticaret malları için serbest bir liman sayılacak; limandan faydalanma hususunda hiçbir fark gözetilmeyecek; İngilizlerin sahip olduğu imtiyazlardan Fransızlar da aynen faydalanacaktır. Gerek Hayfa Limanın'dan, gerekse (beyaz) ile boyanmış bölgedeki demir yollarından Fransız ticaret eşyası transit suretiyle geçirilecek; bu mallar ister (mavi) bölgeden, isterse (A) ve (B) bölgelerinden gelsinler veya buralara girsinler, işbu transit işleminde hiçbir fark gözetilmeyecek; yine bu bölgelerin faydalandıkları liman ne olursa olsun, gerek limanlarda, gerekse demir yollarında, Fransız gemilerinin ve ticaret mallarının zararına olarak doğrudan doğruya veya dolaylı yoldan hiçbir rüsum istenmeyecektir.

Madde (6) Bağdat demiryolu (A) bölgesinde Musul'un daha güneyine; (B) bölgesinde ise Samara'nın daha kuzeyine uzatılmayacak. Şu kadar ki şayet o zamana değin Fırat nehri vadisi boyunca Halep'i Bağdat'a bağlayan demiryolunun inşası sona ermemiş ise işbu uzatma işi iki Hükümetin uyuşmasıyla yapılabilecektir.[192]

192 Bu maddenin Bağdat demir yolunun tamamlanmasını engellemek amacıyla konulduğu değerlendirilmektedir.

Madde (7) İngiltere Hükümeti, Hayfa şehrini (B) bölgesiyle birleştiren demiryolunun inşası, idaresi ve kendisinden ayrılmaz mülkiyeti hukukuna sahip olacaktır. Bundan başka askeri birliklerini bu demiryoluyla taşımak için sürekli bir hukuka malik bulunacaktır.

Madde (8) Türk gümrük tarifeleri, gerek (mavi) ve (kırmızı), gerekse (A) ve (B) bölgelerinde yirmi yıl süreyle geçerli olarak kalacak ve iki Hükümetin ortaklaşa muvafakati olmadan gümrük vergisi artırılmayacaktır.

Yukarıda adı geçen bölgeler arasında hiçbir dahili gümrük vergisi alınmayacaktır. İşbu bölgeler için alınacak olan belirli gümrük vergileri limanlarda tahsil edilerek ait oldukları bölgelerdeki idarelere teslim edilecektir.

Madde (9) Arap devletinin hamisi olacak olan İngiliz ve Fransız Hükümetleri, üçüncü bir devletin Arap yarımadasında arazi işgal etmesine veya Kızıldeniz'in doğusunda deniz üsleri kurmasına müsaade etmeyeceklerdir. Bununla beraber Türklerin son zamanda yaptıkları saldırıyla ortaya çıkan lüzuma binaen Aden sınırının genişletilmesine bu madde engel olmayacaktır.

Madde (10) Arap devletinin (veya birleşik Arap devletlerinin) sınırları hakkında Araplarla girişilen müzakerelere, şimdiye kadar olduğu gibi iki Hükümet tarafından devam olunacaktır.

Madde (11) Arabistan arazisine silah sokulmasının ancak iki Hükümet tarafından yapılması ve bu işin de kontrol altında tutulması kabul olunmuştur.[193]

b. Sykes-Picot Anlaşması'na Göre Türkiye'nin Taksimi

Birinci Dünya Savaşı'nın İtilaf Devletleri lehine zaferle sona ermesi halinde Türkiye Asya'sının İtilaf Devletleri arasında taksimine dair Sir M.Sykes ve G. Picot tarafından hazırlanan[194] bu plana göre; (EK-4)

(1) Karadeniz ile Urmiye Gölünden başlayarak Van, Bitlis, Muş ve Harput'un güneyinden; Toros Dağları'ndan geçerek Anamur mevkiine kadar uzanan hattın arasında bulunan bütün arazi, ileride Anadolu'da kalacak olan

193 Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, s. 240-244.
194 A. L. TIBAVI, British Interests in Palastine, London, 1961, p. 6 vd.

Türk Sultanlığı ile Rusya arasındaki sınır çizgisini teşkil etmek üzere, Rusya'ya verilmektedir.

(2) Akka'dan başlayarak Anamur'a kadar devam eden Suriye ve Kilikya'dan mürekkep deniz kıyısına yakın dar arazi ile, Rusya'ya verilecek arazinin güneyinde bulunan ve kuzey sınırını da takriben Ayıntep (Gaziantep), Urfa, Urmiye Gölü çizgisi teşkil eden arazi Fransa'ya verilmektedir.

(3) Bugün, Arabistan Irak'ı adıyla tanınan, İran ve Basra körfezine bitişik olan eyalet İngiltere'ye bırakılmıştır.

(4) Fransa ile İngiltere'nin aldıkları bölgelerin arasında kalan bütün arazi ise bağımsız bir Arap devletinin (veya birleşik Arap devletlerinin) ülkesini teşkil edecektir.

(5) Filistin'de, milletler arası denetim altında ayrıca bir muhtar eyalet kurulacaktır.[195]

Rusya, bu planda kendilerine bırakılan arazinin güney sınırını Fransa'ya bırakılan arazinin oluşturması yüzünden pek memnun kalmamıştır. Zira Rusya, güneyinde Fransa'nın yerine daha güçsüz bir Türk sultanlığını veya Arap hilafeti gibi diğer herhangi bir İslam devletiyle komşu olmayı kendi menfaatlerine daha uygun buluyordu.[196]

Rus Dışişleri Bakanı Sazanof tarafından 17 Mart 1916 tarihinde Petrograt'daki İngiliz ve Fransız elçilerine verilen muhtırada; *"Bitlis geçitlerinin ve Urmiye Gölü bölgesinin Rus sahasına dahil edilmesini; buna karşılık da Fransa'ya Küçük Ermenistan'da Sivas, Harput ve Kayseri arasındaki arazinin bırakılacağı, Filistin ile ilgili olarak da burada öteden beri mevcut olan hukuk ve imtiyazların korunması şartıyla her türlü projeye olumlu bakılacağı; ayrıca Yahudi kolonistlerinin bu memlekette yayılıp iskan edilmesine muhalefet edilmeyeceği ve nihayet Rusya'nın bu sorunlara muvafakatinin, İngiltere ve Fransa ile İstanbul ve Boğazlar hakkında evvelce yapmış olduğu anlaşmanın gerçekleşmesine bağlı olduğu" belirtilmiştir*[197]

195 **a.g.e,** s. 249-250.
196 BAYUR; **Türk İnkılabı Tarihi,** c. III. Ks. II. s. 25.
197 BAYUR; **Türk İnkılabı Tarihi,** c. III, Ks. II, s. 25.

Paris'deki Rus büyükelçisi İzvolski, 21 Mart 1916 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a çektiği telgrafta Fransız Hükümetinin Sykes-Picot projesi ile ilgili Rusya'nın ileri sürdüğü şartları kabul ettiğini bildirmiştir.[198]

Öte yandan Petrograt'daki İngiliz Büyükelçisinin 20 Mart 1916 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof'a verdiği bir muhtırada[199], "Sykes-Picot Anlaşması ile pay edilen Türkiye Asya'sındaki yerlerde mevcut Türk gümrük rüsumu (vergi) tarifelerinin yirmi yıl süreyle geçerli olması, gerek gümrük rüsumunda gerekse kıymet üzerine gümrük vergisinde tarafların rızası olmaksızın artırma yapılmaması, söz konusu yerlerde dahili gümrük rüsumunun konmaması, ticaret malları hangi bölge için sevk edilirse gümrük rüsumunun da bölgesindeki limanlarda tahsil edilmesi hususlarını Rus Hükümetinin de, Türkiye'den Rusya'ya geçecek bütün arazide uygulanmasını temenni" etmiştir.

Rusya, İngiltere'nin vermiş olduğu bu muhtıraya; "Savaştan sonra bu bölgelerde kendi mali düzenlerini kurmak istediklerini" belirtmek suretiyle olumsuz cevap vermiştir. Rusya'nın bu cevabına, 29 Mart 1916 tarihinde İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Sir E. Grey tarafından verilen karşılıkta; "Küçük Asya'dan Rusya'nın kendi sahası içine katabileceği bölgelerde eski Türk gümrük tarifelerinin uygulanması için Kraliyet Hükümetinin ısrar etmeyeceği, fakat söz konusu bölgelerden İngiliz ticaret mallarının transit suretiyle serbestçe geçirilmesi hususunu istemekte devam edeceklerini" belirtmiştir. [200]

c. İngiliz - Fransız - Rus Müzakereleri ve Sonuç Metni:

M. Sykes ve G. Picot tarafından "Türkiye'nin Asya'daki arazisinin taksimi" hakkında düzenlenen proje, Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'un teklifi üzerine Rus Çarı'nın emri gereği Başbakan Boris V. Şturmer'in başkanlığında oluşturulan özel komisyon tarafından incelenmiştir. Komisyon, daha ziyade Küçük Asya'daki Rus batı sınırının tayini üzerinde durmuştur. Uzun tartışmalardan sonra özellikle Bahriye nazırının şiddetli arzusu neticesinde batı sı-

198 BAYUR, a.g.e , c. III, Ks. II, s. 26.
199 BAYUR, a.g.e., c. III, Ks. II, s. 85.
200 FROMKIN, a.g.e., s. 361 vd.

nının Sinop dahil olmak üzere bu şehre kadar olan sahil kısmının Rus bölgesinde kalması kararlaştırılmıştır. Görüşmeler sonunda Rus Dışişleri Bakanı burayı elde etmek için çaba harcayacağını belirtmiştir.[201]

Petrograt'daki Fransız Büyükelçisi tarafından 18 Nisan 1916 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a verilen muhtırada; *"Sykes - Picot projesi ile Türkiye Asya'sından Rusya'ya bırakılan yerlerde daha önceden Osmanlı Hükümeti tarafından Fransa'ya verilen demiryolu ve öteki imtiyazların muhafaza edilmesini, şayet Rus Hükümeti sonradan kendi kanunları gereği olarak bunların değiştirilmesini isteyecek olursa, bu değiştirme işinin ancak Fransa Hükümetinin rızasının alınmak suretiyle yapılabileceği, diğer yandan Fransa Hükümetinin, Türkiye'den arazi alacak her devletin Osmanlı Düyunu Umumiye idaresi Hizmet Teşkilatı'na katılması prensibine de büyük bir önem verdiği"* ifade edilmiştir.[202]

Rus Dışişleri Bakanı Sazanof tarafından 26 Nisan 1916 tarihinde Petrograt'daki Fransız Büyükelçisine verilen notada; *"Bir Arap devletinin veya (birleşik Arap devletlerinin) teşkili ve Suriye, Kilikya, Irak arazisinin kimlere ait olacağının tayinine dair Fransa ile İngiltere arasında akdedilen anlaşmanın tanınması hakkında özel temsilci Picot ile yapılan görüşme sonucunda, Rusya'nın kendisine tebliğ edilen esaslar çerçevesinde söz konusu anlaşmayı aşağıda sayılan şartların sağlanması halinde kabul edebileceğini"* bildirmiştir.[203] Buna göre,

(1) Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon vilayetlerinin, Karadeniz kıyısında ise Trabzon'un batısında tayin edilecek bir noktaya kadar olan yerlerin Rusya'ya verilmesi.

(2) Muş ile Van ve Bitlis'in güneyine doğru Siirt, Dicle vadisi, Cezire-i İbni Ömer ve İmadiye'ye hakim bulunan dağların arasında kalan Kürdistan bölgesiyle Mergever arazisinin Rusya'ya bırakılması. Rusya'nın da buna karşılık Aladağ ile Kayseri, Akdağ, Yıldızdağı, Zara, Eğin ve Harput arasındaki arazinin Fransa'ya aidiyetini onaylaması,

---

201 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı,** s. 250, vd.

202 **a.g.e.,** aynı yerde.

203 Andre MANDELSTAM: **Le Sart de l.'empire Ottaman,** Librairie Payot Et Cie Lausanne - Paris, 1917, s. 171.

(3) Mergever bölgesinden başlayan Arap devletinin sınırının, hali hazırdaki Osmanlı arazisini İran topraklarından ayıran dağlar hattını izlemesi istenmiştir.

Öte yandan söz konusu muhtırada Rus Hükümetinin, Rusya'ya bırakılan Osmanlı arazisinde evvelce Osmanlı Hükümeti tarafından Fransızlara verilmiş olan demiryolu ve diğer imtiyazların muhafazasını kabul ettiğini, ayrıca Rus ve Fransızlara ait din, eğitim, kültür ve sağlık kurumlarıyla bunların yönetimlerinin evvelce olduğu gibi kalacağı ve Osmanlı Hükümeti'yle akdedilen anlaşma ve sözleşmelerle sağlanmış olan imtiyazlardan yararlanmaya devam edecekleri, bununla birlikte her iki Hükümetin Türkiye Asya'sından ilhak edecekleri arazideki dini ve adli himayelerle kapitülasyonları[204] devam ettirmeyecekleri; ancak bu gibi kurum ve idarelerin varlıklarını şimdilik korumak suretiyle iki Hükümet arasında yakın gelecekte bu konular hakkında yapılacak müzakerelere yol açılacağı ve nihayet Osmanlı arazisini işgal eden her iki Hükümetin, Osmanlı Düyun-u Umumiye idaresi Hizmet Teşkilatına katılmayı kabul etmeleri gerektiği belirtilmektedir.[205]

Suriye, Kilikya ve Irak arazilerinin Fransa'ya verilmesi ile bir Arap devleti veya (birleşik Arap devletlerinin) teşkili hakkında Fransız ve İngiliz Hükümetleri arasında varılan anlaşmanın Rusya tarafından da onaylanması için bu devlet tarafından 26 Nisan 1916 tarihinde Petrograt'daki Fransız büyükelçiliğine verilen notada sıralanan şartların Fransa tarafından kabul edildiği aynı gün Petrogratda ki Fransız Büyükelçisi vasıtasıyla Rus Dışişleri Bakanı'na verilen nota ile bildirilmiştir.[206]

Sykes - Picot Anlaşması daha sonra çıkan anlaşmazlıkların temeli olmuştur. Bu hususu Thomas Edward Lawrence 11 Eylül 1919'da Times gazetesinde yazdığı *"Suriye Meselesi" başlıklı yazıda vurgulamıştır. Yazıda İngilizle-*

---

204 İtilaf Devletleri aralarında yaptıkları görüşmeler ile Türkiye üzerindeki hakimiyetlerinin ne şekilde olacağına dair kararlar almaktaydı. Kapitülasyonlar konusunda daha Sykes-Picot Anlaşmasıyla, bu devletler Anadolu'daki imtiyazlarını koruma yolunda anlaşmışlar ve din, öğretim ve sağlık kuruluşlarının da aynen devamına karar vermişler ancak, bununla kapitülasyonların sürdürülmesinin amaçlanmadığı şeklinde ilginç bir açıklama da yapmışlardı.

205 MANDELSTAM, a.g.e., s. 173

206 William D. SHORROK, **French Imperialism in the Middle East**, yy., 1975, p.167.

rin Emir Faysal ve Arap liderlerine vadettiklerini sıralayan Lawrence, Fransızlarla iş birliğine gidilerek Arapların aldatıldığını vurgulamıştır. Meydana gelen anlaşmazlıklar konusunda da "şimdi 'İngiltere, Fransa ve Arapların arasındaki sürtüşme nedir?' diye sorulabilir. Bütün bunlara sebep olan İngiltere - Fransa Anlaşması, yani Sykes - Picot tarafından hazırlanan planın tatbikidir. Bu plan gerçekte İngiltere'nin zararına işleyen bir anlaşmadır..." ifadelerini kullanmıştır.[207]

Fransa ve Rusya arasında Türkiye Asyası'nın paylaşılması konusunda 26 Nisan 1916 tarihinde varılan anlaşma metnine uygun olarak İngiltere de 30 Mayıs 1916 tarihinde Rusya'ya Türkiye Asyası'nın paylaşımı ile ilgili olarak bir anlaşma metnini kabul etmesi için vermiştir. Rusya ise anlaşma metninin dördüncü maddesine itiraz etmiştir. Zira bu madde, Fransızların Rusya'ya sunduğu anlaşma metninden farklıdır. İngiltere'nin Rusya tarafından kabul edilmesi için sunduğu bu anlaşma metninin 4 üncü maddesinde Rusya'nın karşı çıktığı bölüm, "Rusya'ya bırakılmış olan Osmanlı Devleti arazisinde mevcut bütün İngiliz hukuku, bilhassa deniz ulaşımında imtiyazlı olma hakkı" meselesidir. Rusya, deniz ulaşımında İngiltere'nin istediği bu geniş imtiyazları kabotaj hakları açısından kabul edilemez bulmuştur. Öte yandan İngiltere 12 Haziran'da Mekke ile öteki yerlerde Arap kabilelerinin isyan çıkardıklarını bahis konusu ederek Araplara belirli vaatlerde bulunmak istediğini bu yüzden Türkiye Asyası'nın paylaşımı konusundaki anlaşmanın İngiltere ve Fransız Hükümetleri tarafından süratle imzalanmasını istemiştir. İngiltere'nin anlaşma metninin imzalanması konusundaki isteğine Fransa 14 Haziran 1916 tarihinde olumlu cevap vermiştir.[208]

Rusya'nın söz konusu anlaşma metnini imzalama konusundaki cevabının gecikmesi üzerine İngiltere Hükümetinin Dışişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Clark tarafından Londra'daki Rus Büyükelçisi Berkendorf'a anlaşma metni ile ilgili verilen notaya verilecek cevabı çabuklaştırıp çabuklaştıramayacağı sorulmuştur. Berkendorf ise cevabında anlaşma metninde değişti-

207 Philip KNIGTHLEY - Colin SIMPSON; **Lawrence'in Gizli Hayatı,** çev. Cüneyt Emiroğlu, İstanbul, 1975, s. 177-178.

208 M. KANT; Great Powers and the End of the Ottoman Empire, yüzyıl, 1984, s. 46.

rilecek üçüncü[209] ve dördüncü maddeler hariç, işbu notayı imza etmeye yetkili olduğunu ve bu maddeler hakkında da her an talimat beklediğini söylemiştir. Bunun üzerine Clark, meselenin gecikmeye tahammül edemez bir halde bulunduğunu; çünkü, Arabistan isyanının kaydettiği başarı üzerine, üç Hükümet arasında varılan anlaşma gereğince hareket etmesi için Hindistan Hükümetine imkan verilmesi lazım geldiğini belirtmiştir. Berkendorf ise Clark'ın bu görüşüne verdiği cevapta; *"Hükümetler arasındaki anlaşmanın en önemli maddeleri üzerinde görüş birliğine varıldığından ve bu maddeler için kendisine imza yetkisinin bile verilmiş olduğundan"* bahsederek, "bu durumdan Hindistan Hükümetinin haberdar edilmesinde bir engel görmediğini" söylemiştir.[210]

Öte yandan Rus Dışişleri Bakanı Sazanof tarafından 23 Haziran 1916 tarihinde Londra'daki Rus büyükelçisi Berkendorf'a çektiği telgrafta söz konusu anlaşma metnini kapsayan İngiliz notasındaki 4 üncü maddede İngilizlerin ne kastettiklerinin açıklanması gerektiği istendikten sonra, Rusya'ya geçecek Osmanlı bölgelerinde İngilizlerin ne gibi deniz ulaşım hakları bulunduğunun da bilinmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bunun üzerine Londra'daki Rus Büyükelçisi, Rus Dışişleri Bakanının söz konusu anlaşmanın 4 üncü maddesi ile ilgili açıklanmasını istediği hususları İngiltere Hükümetine iletmiştir. Rusya'nın bu izahat isteğine karşılık olarak İngiltere, verdiği notada; "Anlaşma metninin 4 üncü maddesinde belirtilen İngilizlerin deniz ulaşım hakları deyimi ile savaş öncesine kadar Karadeniz'deki Rus, İngiliz, Fransız ve İtalyan gemilerinin faydalanmakta oldukları kabotaj hakkının kastedildiği" belirtilmiştir. İngiltere'nin bu notası, Londra'daki Rus büyükelçisi tarafından Rus Dışişleri Bakanına 4 Temmuz 1916 tarihinde çekilen bir telgraf ile bildirilmiştir. İngiltere'nin bu cevabı üzerine 17 Ağustos 1916 tarihinde Rusya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Şturmer ta-

209 Anlaşmanın üçüncü maddesi, Osmanlı İmparatorluğundan Rusya'ya bırakılan arazide, daha önce Osmanlı Hükümeti tarafından İngiliz tebaasına verilmiş olan bütün imtiyazların Rus Hükümeti tarafından tanınmasını kapsamaktadır.

210 David FROMKIN; **Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı 1914 - 1922**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s.178 - 179.

rafından İngiltere Hükümetine bildirilmek üzere Londra'daki büyükelçi Berkendorf'a çekilen telgrafta; "Rus kanunları gereğince Rus limanları arasındaki deniz ulaşım hakkının (kabotaj), yalnız Rus bayrağını taşıyan gemilere mahsus olduğu, bu amaçla birçok Hükümetlerle ve hatta İngiltere Hükümeti'yle de bir takım sözleşmeler yapıldığı, bununla birlikte bu sorunun daha derin incelemelere muhtaç olduğu, bu yüzden çözümlenmesine imkan olmadığı" belirtilmiştir. Ayrıca aynı telgrafta; *"Anlaşmazlık konusu olan dördüncü madde hariç olmak üzere, Türkiye Asyası hakkındaki anlaşma projesinin İngiltere tarafından kabul edilmesine bu durumun engel olmaması gerektiği"* vurgulanmıştır.[211]

Böylece, Türkiye Asya'sının taksimi konusunda Sykes - Picot tarafından ortaya konan paylaşma planında Rusya'nın yaptığı ufak değişiklikten sonra İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından kabul edilmiştir. Ancak savaşın bitiminde özellikle Rus Çarlığı'nın yıkılmasından dolayı Sykes - Picot Anlaşması'nda önemli değişiklikler yapılmıştır.[212]

Sykes - Picot Anlaşması'nın, Fransa'nın Suriye üzerindeki uzun ve sürekli talebi sonucunda gerekli hale geldiği de söylenebilir. Fransa, haçlı seferleri ve Fransız kraliyet yönetimi zamanından beri bu bölgelere ilgi duyuyordu. Napolyon'un Suriye seferi de bu ilgiyi doğrular nitelikteydi. Eskiden beri Fransa, genelde Osmanlı Devleti'ndeki ve özellikle Suriye'deki tüm Hristiyanların koruyucusu olduğunu iddia ediyordu. 1860'tan beri Lübnan halkına Fransızlar tarafından özel bir ilgi gösteriliyordu. Bu vesile ile Suriye'de Fransız okulları açıldı. Fransız sermayesi bu bölgede yatırımlar yapmış, Fransız dili ve kültürünün bu bölgede derin izler bıraktığı görülmüştür.[213] Sykes - Picot Anlaşması, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın diğer Müttefiki olan İtalya'ya bildirilmemiştir. Ancak, İtalya böyle bir anlaşmanın varlığını. keşfetmiştir. Bunun üzerine yeniden yapılan düzenlemelerle İtalya'da anlaşma-

211 D. PIPIS; **Hidden Hand, Middle East Fears of Consipiracy,** New York, 1996, 8. 345.

212 Derek HOPWOOD; **Arab Nation, Arab Nationalism,** t.y yüzyıl, 8. 211.

213 Celal ÇITAK; **Sir Mark Sykes Hayatı ve Orta Doğu'daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997, s. 119.

ya iştirak etmiş ve paylaşmaya dahil edilmiştir. [214] Bu paylaşma yeni bir anlaşmayla, Saint Jean de Maurienne Anlaşması ile olmuştur.

4. SAINT JEAN DE MAURIENNE ANLAŞMASI (19-21 Nisan 1917)

a. İtalya'nın Türkiye'nin Taksimi ile ilgili Yapılan Gizli Anlaşmaları Öğrenmesi:

Orta Doğu'nun paylaşımı konusunda İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan Sykes-Picot Anlaşması'na; İngiltere'nin Başbakanı M. Asquith tarafından 9 Mayıs 1916 tarihinde Duma Meclisi üyeleri şerefine düzenlenen bir ziyafette, "Bizim ittifaklarımızın en mutlu sonuçlarından birisi de doğu sorunları hakkında Rus ve İngiliz Hükümetleri arasında varılan tam anlaşmadır" demek suretiyle üstü kapalı bir şekilde değinmesi üzerine Londra'daki İtalyan Büyükelçisi, Hükümetinden aldığı talimata binaen İngiltere Hükümetine Türkiye hakkında Rusya ile gerçekten bir anlaşma yapılıp yapılmadığını sormuştur. İngiltere Hükümeti, İtalyan Büyükelçisinin bu sorusuna verilecek cevap hakkında Rusya ve Fransa'nın da görüşlerini almak için zaman kazanmak maksadıyla Başbakan tarafından Duma Meclis üyelerine verilen nutkun genel bir nitelik taşıdığını belirtmek suretiyle geçiştirmiştir. İtalya'nın bu cevaptan tatmin olmayarak yapılan anlaşmanın mahiyetini öğrenmekte ısrar etmesi üzerine İngiltere aralarında Türkiye Asyası'nın paylaşımı ile ilgili olarak yapılan anlaşmanın İtalya'ya açıklanıp açıklanmaması konusunda Rusya ve Fransa'nın da görüşlerini aldıktan sonra Londra'daki İtalya Büyükelçisi İmperiali'ye; "Şayet İtalyan Hükümeti Müttefikler arasında olup bitenlerin hepsini öğrenmek istiyorsa, o halde durumunu bir Müttefik sıfatıyla, vakit kaybetmeden açıklamalı ve Almanya aleyhine derhal savaşa katılmalıdır." cevabını vermiştir. [215]

---

214 Hulusi ÇELİK; Mütareke Döneminde İngiltere'nin Orta Doğu Politikası (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Ankara, 1989, s. 64.

215 Sovyet **Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**, 8. 250, vd.

Bu konu üzerinde uzun tartışma ve nota alışverişinden sonra nihayet İtalya 28 Ağustos 1916 tarihinde Almanya'ya karşı savaşa girmiştir. Böylece İtalya Müttefiklerin kendi aralarında yapmış oldukları gizli anlaşmaları kendilerine de açıklanması konusunda Almanya aleyhine savaşa girme şartını yerine getirmiş olduklarından şimdi bu gizli anlaşmaların kendilerine biran önce bildirilmesi için İngiltere, Fransa ve Rusya nezdindeki baskılarını daha da artırmıştır. Nitekim Rus Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Şturmer 1 Eylül 1916 tarihinde Paris ve Londra'daki Rus büyükelçiliklerine çektiği telgrafta *"Petrograd'daki İtalya Büyükelçisinin kendisinden Rus, İngiliz ve Fransız Hükümetleri arasında, İtalya katılmaksızın, savaş münasebetiyle akdedilmiş olan bütün siyasi anlaşmaların metinleri hakkında açıklamada bulunulmasını, ayrıca İtalyan Hükümetinin, bu husus hakkında, başkentlerin hangisinde müzakere açılmasının tasarlanabileceğini öğrenmek istediğini belirttikten sonra böyle bir teklifin İngiltere ve Fransa Hükümetlerine de yapılıp yapılmadığının öğrenilerek bildirilmesini"* istemiştir.[216]

İngiltere ve Paris'teki Rus elçiliklerinin Şturmer'e verdikleri cevapta İtalya'nın bu konu ile ilgili benzer müracaatlarını İngiltere ve Fransa'ya da yaptıklarını bildirmişlerdir. İtalya'nın üç Müttefik devletin kendinden habersiz yaptıkları gizli anlaşmaların açıklanması için söz konusu üç Müttefik devletin her birine ayrı ayrı müracaat etmesi üzerine, İngiltere, Fransa ve Rusya aralarında Türkiye Asyası'nın paylaşımı konusunda yapmış oldukları gizli anlaşmaların İtalya'ya nasıl ve ne şekilde bildirilmesi konusunda bir dizi nota ve telgraf alışverişi yapmalarını müteakip gizli anlaşmaların İngiltere tarafından İtalya'nın Londra'daki Büyükelçisi İmperiali'ye Londra'da hiçbir itiraza yer vermeyecek surette aynen tebliğ edilmesini kararlaştırmışlardır. Ayrıca söz konusu gizli anlaşmaları ihtiva eden nota ve belgeler İtalyan Hükümetine tetkik ve muhakeme hakkı tanımaksızın sadece bilgi edinmesi kabilinden verilmesi konusunda da görüş birliğine varmışlardır.[217]

216 M. S. ANDERSON: **Eastern Question 1774-1923**, New York, 1966, s. 403.
217 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**, s. 250, vd.

İngiltere Dışişleri Bakanı Grey tarafından daha önce kararlaştırıldığı şekilde İtalya'nın Londra Büyükelçisi İmperiali'ye söz konusu gizli anlaşmaların belgeleri verilmiştir. Grey'in İmperali'ye verdiği belgeler şunlardır;

(1) İstanbul ve Boğazlar hakkında 4 Mart 1915 tarihli Rus tamim notası,

(2) Yukarıda sözü edilen muhtıraya cevap olarak 12 Nisan 1915 tarihinde Fransa tarafından Rusya'ya verilen nota.

(3) Petrograt'daki İngiliz Büyükelçisi tarafından düzenlenen muhtıra ile birlikte, yukarıda sözü edilen 4 Mart 1915 tarihli Rus notasına eklenerek Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a İngiltere Hükümetinin notası.

(4) Aşağıda yazılı ekleriyle birlikte Türkiye Asyası'na dair İngiliz Fransız anlaşmasının metni;

(a) İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Grey tarafından Fransa'nın Londra'daki Büyükelçisi Kombon'a hitaben söylenen 15 Mayıs 1916 tarihli sözlü nota,

(b) Kambon tarafından Grey'e hitaben söylenen 15 Mayıs 1916 tarihli sözlü nota,

(c) Türkiye Asyası hakkında 17 Mart 1916 tarihli Rus Hükümeti muhtırasının metni,

(d) Aynı mesele hakkında 26 Nisan 1916 tarihli Rus-Fransız anlaşmasının metni ile Petrograt'daki Fransız Büyükelçisi Paleolog tarafından 26 Nisan 1916 tarihli Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a hitaben söylenen Fransız şifahi notası.[218]

Böylece İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Türkiye Asya'sını kendi aralarında paylaştıkları gizli anlaşmaların muhteviyatını öğrenen İtalya 4 Kasım 1916 tarihinde üç Müttefik devlete verdiği Küçük Asya'daki iddialarını kapsayan muhtırada; "1915 yılında imzalanan Londra Anlaşması ile kendisine bırakılan Antalya'ya ilaveten Adana, Konya, İzmir dahil olmak üzere Aydın'ın da kendisine verilmesini istemiştir." İtalya'nın aynı tarihli İstanbul hakkındaki muhtırasında ise, "Boğazlar'dan serbestçe geçiş, İstanbul'da serbest bir liman kurulması, din eğitimi ve sağlık kurumları vb. gibi öteki Müt-

218 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**, s. 386 -387.

tefiklerin faydalandıkları her türlü hak ve imtiyazların İtalya'ya da sağlanması halinde İtalya Hükümetinin İstanbul ve Boğazlar üzerindeki Rus isteklerini kabul edeceği belirtilmiştir."

b. Londra Konferansı

İtalya'nın 4 Kasım 1916 tarihli muhtırası ile dile getirdiği Anadolu'da Antalya'nın haricinde, Adana, Konya ve İzmir dahil olmak üzere Aydın vilayetinin de İtalya'ya verilmesi hakkındaki isteklerini Fransa olumsuz karşılamıştır. İngiltere ise İtalya'nın bu yeni istekleri konusunda çekimser kalarak herhangi bir görüş belirtmemiştir. Rusya ise konu ile ilgili İngiltere ve Fransa'nın tepkisini beklemiştir.[219]

Petrograt'daki İtalya Büyükelçisi Karloti tarafından Rusya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Şturmer'e 19 Kasım 1916 tarihinde verilen İtalya Dışişleri Bakanı'nın muhtırasında son derece açık ve düzgün bir ifadeyle, İtalya'nın istekleri geniş bir şekilde dile getirilmiştir. Bu muhtırada, Müttefiklerin evvelce kendi aralarında yaptıkları görüşmelerde ele alınan milli çıkarları istikametinde üzerinde anlaşmaya varılan bütün hususların İtalya için de geçerli sayılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı muhtırada İtalya için tam bir eşitlik; Arap Hükümetiyle karşılıklı ilişkiler; İngiltere - Fransa anlaşmasıyla karara bağlanan Kızıldeniz'deki idare tarzının yeniden tetkik ve muhakemesine varıncaya kadar bütün sorunlara katılması isteniyordu.[220]

İtalya'nın Türkiye Asya'sının taksimi ile ilgili yeni istekleri daha ziyade Fransa'nın menfaatleri ile çatıştığından dolayı Fransa İtalya'nın bu isteklerine doğrudan doğruya karşı çıkarak, üç hükümetin, tam bir birlik içerisinde İtalya'ya olumsuz cevap vermeleri konusunda Rus Hükümeti'yle de hemen anlaşmıştır. Zira Rus Hükümeti de, İtalya'nın Boğazlara ve kendisine verilen diğer araziye ilerlemesinden endişe duymaktadır. İngiltere Hükümeti ise bir süre çekimser kaldıktan sonra üç hükümetin İtalya aleyhine uyuşup birleşmeleri yerine, İtalya da dahil olmak üzere dörtlü bir konferans yapılması görü-

219 Kenan KIRKPINAR; **Milli Mücadele Döneminde İngiliz Basını ve Kamuoyu**, (Yayımlanmamış Doktora tezi) İzmir, 1993. s. 162.

220 KIRKPINAR; **a.g.t.**, s. 163 -178.

şünü ileri sürmüştür. İngiltere bu görüşünü (İtalya'nın yoğun baskısı sonucunda) Fransa ve Rusya'ya da kabul ettirmiştir.

İtalya'nın Türkiye Asya'sının paylaşımı ile ilgili ileri sürdüğü yeni iddiaları görüşmek üzere üç Müttefik devletin yapmayı planladıkları dörtlü konferansın ne zaman ve nerede yapılması konusunda birbirleri ile yaptıkları telgraf alışverişinden sonra Fransa ve Rusya'nın toplantı yerinin Londra olmasını istemeleri ve İngiltere'nin de bu isteği olumlu karşılaması sonucunda dörtlü konferansın Londra'da yapılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu konferansın biran önce yapılması için İtalya'nın Dışişleri Bakanı Sonnino, İngiltere nezdinde yaptığı ısrarlı istekler sonucunda konferans Londra'da 29 Ocak 1917 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour, Fransa'nın Londra büyükelçisi Kambon, İtalya'nın Londra büyükelçisi İmperiali ve Rusya'nın Londra'da maslahatgüzarı Nabokof'un katılımıyla başlamıştır.[221] Konferansta Fransız Büyükelçisi; İtalya'nın Adana, Mersin ve buraya bitişik olan Anamur Burnu'na kadar olan sahayı istemesine karşı çıkarak; Konya için, Mersin'den daha fazla Antalya Limanının denize bir mahreç teşkil ettiğini, Adana bölgesinin tarihi bağlarla Suriye'ye bağlı bulunduğunu belirterek İtalya'nın kendi arazi kazançları arasına sokmak istediği Güney-Batı Anadolu'nun çok verimli ve tabii servetlerle zengin bir bölge olduğunu, bu servetlerin de kolaylıkla işletilebileceğini; Fransa, Rusya ve İngiltere'ye bırakılan arazinin, genişlik bakımından daha büyük olmasına karşılık, İtalya'nın alacağı sahanın da bunlardan önemli derecede küçük olmadığını beyan etmiştir.[222]

İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour ise yaptığı konuşmada; Konferansın gerçek amacının üç Müttefik devlet arasında daha önce yapılmış gizli anlaşmalarla kesin bir şekilde kararlaştırılmış bulunan arazi taksim ve tahdidi konusuna dokunulmadan; İtalya için de değeri üç Müttefik devletin kazandıkla-

---

221 Rusya'nın Londra Konferansı'na. Rus Devletini temsilen Londra'daki Maslahat güzarını görevlendirmesinin sebebi Londra'daki elçisinin konferansın başlama tarihinden kısa bir süre önce vefat etmiş olmasından dolayıdır. Her ne kadar Rusya konferansın başlangıç tarihinin Londra'ya 25 Ocak 1917 tarihinde atadığı eski Dışişleri Bakanı Sazanof'un Londra'ya gidip göreve başlangıç tarihine kadar (1.5 veya 2 ay) ertelenmesini talep etti ise de İtalya'nın müzakerelere hemen başlamasında ısrar etmesi yüzünden konferans tarihi ertelenmemiştir.

222 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, s. 428-429.

rı arazinin değerine denk olabilecek bir bölgenin tayin edilmesi olduğunu ifade etmiştir.[223]

Rusya'nın Londra Maslahatgüzarı Nabokof ise Balfour'un bu görüşüne cevap olarak *"Küçük Asya yarımadasında yaşama kabiliyetine sahip olan bir Türkiye'ye yer verilmesi yolundaki inancına herkesin katılması gerektiğini ileri sürerek, Türkiye'nin bu sebeple İzmir Limanını elinde bulundurmasını Rus Hükümetinin Türkiye için hayati önemde değerlendirdiğini"* söylemiştir.[224]

Nabokof'un, İzmir'in Türkiye'de kalması yönünde görüş bildirmesinin en önemli nedeni; Rusya'nın İzmir'in Akdeniz'de güçlü bir devlet olan İtalya'nın eline geçmesi halinde; Boğazların ve İstanbul'un İtalya tehdidine maruz kalacağı endişesi içinde olmasıdır.[225] Bu yüzden Rusya, İzmir'in kendisi için bir tehdit olacak derecede güçlü olmayan Türkiye'de kalmasını gelecekteki menfaatleri açısından daha uygun görmektedir.[226]

Balfour, Fransız ve İtalyan bölgelerinin sınırlarını tayin edecek bir plan hazırlanarak, Rus ve Fransa Hükümetlerine verilmesini ve söz konusu planı Rusya ve Fransa'nın da uygun bulması halinde bu planın İtalya'ya yapılacak karşı teklifin esasını teşkil etmesini önermiştir.[227]

Balfour'un bu önerisinin kabul edilmesi üzerine konferans (Balfour'un İzmir hakkında gayet genel bir şekilde İngiltere'nin de bu limanda büyük çıkarları bulunduğu yolunda konuşmasını müteakip), söz konusu plan yapılıncaya kadar çalışmalarına ara vermiştir.[228]

Londra Konferansı'nın ikinci birleşimi 12 Şubat 1917 tarihinde açılmıştır. Bu birleşimde bir önceki toplantıda alınan kararlar gereğince, İngiltere Dışişleri Bakanlığı uzmanlarınca hazırlanan ve İtalya'nın kazanacağı bölgeyi gösteren bir harita üzerinde durulmuştur.

---

223 Laurence EWANS. **United States Policyand the Partition of Turkey 1914 - 1924,** Baltimore, 1965, s. 280.

224 Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, s. 429.

225 David Lloyd GEORGE; **Memoirs of the Peace Conference, Yale,** 1939, p. 669.

226 L. BINDER; Study of the Middle East, New York, 1976. p. 487.

227 FROMKIN; **a.g.e,** s. 271.

228 Orhan ÇEKİÇ; **a.g.e.,** s.138.

Balfour'un açıkladığı bu haritaya göre İtalyan bölgesinin sınırı şu şekildedir; Doğu'da Fransız etki bölgesi, Güney'de Akdeniz, Batı'da Ege denizi ve Kuzey'de İzmir Körfezi'nin güney kıyısını oluşturan yarımadanın tam güneyindeki Kuşadası Körfezi'nden batı-doğu yönünde uzanan ve Ürgüp'ten geçen çizgiyi kapsar. Ayrıca İzmir ilinin kuzey bölümü de (İzmir bölgesi hariç) bu bölge kapsamının içindedir.[229] Anadolu'da İtalya'ya bırakılacak yerleri belirten bu çizgi (Konferansta Balfour tarafından açıklanmasından dolayı) Balfour çizgisi olarak bilinir.

Balfour; İtalya'ya verilen bu yerlerin diğer üç Müttefik devletin aldığı yerlerle aynı değeri taşıdığının uzmanlarca onaylanmakta olduğunu, İzmir'in Türkiye'ye bırakılması için Rusya tarafından ileri sürülen gerekçelerin göz önünde tutulduğunu ve Fransız çıkarlarının da korunduğunu belirtmiştir.

Balfour'un görüşülmesi için öne sürdüğü İtalya'nın arazi isteklerini yerine getiren, fakat Fransız ve Rus Hükümetleri arasındaki anlaşma gereğince ve İngiltere'nin açığa vurulmayan gizli niyetlerine uyularak İzmir bölgesini ihtiva etmeyen bu plan ile ilgili İtalya'nın Londra büyükelçisi İmperiali; bu teklifin ısrarla savunması için emir ve talimat aldığı İtalyan isteklerine uymadığı iddiasıyla, müzakeresinden kesinlikle kaçınmıştır.[230]

İtalya Büyükelçisini, bu karşı teklifin sadece müzakerelere bir zemin teşkil etmek üzere yapıldığına inandırmak için üç Müttefik devlet temsilcilerinin ortaklaşa harcadıkları bütün çabalar bir sonuç vermemiştir. Bunun üzerine, teklifin dayandığı gerekçelerin de ilavesiyle, İtalyan Hükümetine bölgelerin sınırlandırılması hakkında bir muhtıra verilmesi ve bu muhtırada ayrıca konferansa İtalya'yı temsilen katılan elçinin İtalyan iddialarına uymayan her şeyi reddetmekle yetindiği, elçiye meseleyi ortaya sürülen haliyle müzakere ve münakaşa edebilmesi için kendisine yetki verilmesi konusundaki ortak arzunun da belirtilmesi kararlaştırılmıştır.

İngiliz Dışişleri bakanlığınca düzenlenen ve 16 Şubat 1917 tarihinde Londra'daki İtalya büyükelçisi imperiali'ye verilen muhtırada; *"Türkiye As-*

229 Osman OLCAY; **Sevres Andlaşmasına Doğru,** Ankara 1981, A.Ü.S.B.F. yayınları; s. LXIII.
230 Osman OLCAY; **a.g.e,** aynı yerde.

ya'sının güneybatı bölümünde İtalya'ya teklif edilen bölgenin sınırı, nüfusu, maden v.s. mahalli zenginlikleri, demiryolu ve şaseleri, göl ve nehirleri, ticaret ve zanaatı, limanları hakkında yapılan tarafsız inceleme sonucu belirtildikten sonra her iki bölge arasında yapılan kıyaslamadan, arazinin taşıdığı değerler itibarıyla İtalyan sahasının Fransız bölgesine denk olduğu" vurgulanmıştır.[231]

İtalyan temsilcisi, verilen bu muhtıra üzerinde de tartışmayı reddetmiştir. Bu durum karşısında üç Müttefik devlet temsilcileri, İtalyan sahasının Fransız bölgesine denk olduğunu savunan bu muhtırayı İtalyan büyükelçisi imperiali'nin muvafakati ile Roma'ya göndermiştir. Böylece konferansa tekrar ara verilmiştir. İtalya, Türkiye Asya'sının taksiminde İtalya payına düşen bölümünün Fransa'nın payına düşen bölgeye denk olduğunu savunan söz konusu ortak teklife karşı itirazlarını kapsayan bir muhtırayı 6 Mart 1917 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'a ve Fransa ile Rusya'nın Londra'daki büyükelçilerine vermiştir. Bu muhtırada itirazların ağırlık noktasını; Fransız bölgesinde düzenlenmiş liman olarak Beyrut ve İskenderun limanları bulunduğu halde İtalyan sahasında İzmir'den başka böyle bir limanın mevcut olmaması teşkil etmektedir.[232]

Sonuç olarak Londra Konferansı'nda; İtalya'nın isteklerinden hiçbir taviz vermemesi, hatta bu konuda üç Müttefik devlet temsilcilerinin ortaklaşa olarak ortaya koydukları planları müzakere bile etmeden reddetmeleri ve buna karşılık diğer üç Müttefik devletin de İtalya'nın bu yeni isteklerini kabul etmemeleri yüzünden anlaşmaya varılamamıştır.[233]

Mart 1917 ihtilali ile Rus Çarlığı'nın yıkılmasından sonra Rusya'da kurulan geçici Hükümetin Rusya'nın yapmış olduğu bütün anlaşmaların devamını istemek suretiyle Rus diplomasisinin tutumunda hiçbir değişiklik olmadığını göstermesine rağmen İngiltere'nin, Rusya'ya bakış açısı değişmiştir. İngiltere iç meselelerle uğraşmaktan cephelerde bir varlık gösteremeyen ve

---

231 Stefanos YERAİMOS; **Devrimden Milli Mücadeleye Türk Sovyet İlişkileri**, İstanbul, 1979, s. 23.

232 Yusuf Hikmet BAYUR; **Türk İnkılabı Tarihi**, C. III, Ks. 1., s. 213.

233 Osman OLCAY; **a.g.e**, aynı yerde.

savaş gücü gittikçe zayıflayan Rusya'ya karşı daha soğuk bir politika izlemeye başlamıştır.[234] Rus kuvvetlerinin Alman ve Avusturyalılar üzerindeki baskısının zayıflaması sebebiyle İngiltere'nin İtalya ile olan ilişkilerini daha sıcak tutmaya gayret ettiği, bu yüzden İtalya'nın Türkiye'nin taksim planında İzmir bölgesinin kendisine verilmesi ile ilgili isteklerine bile daha olumlu yaklaştığı görülmektedir. İngiltere'nin İtalya'ya karşı politikasındaki bu değişiklik Fransa'yı da etkilemiştir. Nihayet zayıflayan Rus gücüne karşılık, İtalya'nın savaş gücünden daha fazla yararlanmak maksadıyla Türkiye Asya'sının taksim planı ile ilgili İtalya'nın isteklerini tekrar değerlendirmek için Nisan ayı içerisinde İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin temsilcileri Saint-Jean de Maurienne'de bir araya gelmişlerdir.

c. Saint-Jean de Maurienne Konferansı:

İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin temsilcileri;[235] 10-21 Nisan 1917 tarihleri arasında Saint Jean de Maurienne'de yaptıkları konferansta; Türkiye Asya'sının taksimi meselesini görüşmüşler ve sonuçta bir uzlaşmaya varmışlardır.

Saint-Jean de Maurienne'de ve Türkiye Asyası ile ilgili daha sonraki konferanslarda (Savoie Konferansı) Fransa, İngiltere ve İtalya Hükümetleri arasında yapılan müzakerelerin sonuçlarını kapsayan ve yürürlüğe girmesi Rus Hükümetinin onaylaması şartına bağlı olan Saint Jean de Maurienne Anlaşması diye bilinen metin; 18 Ağustos 1917'de Londra'da, 21-22 Ağustos 1917'de Paris'te (sadece İtalya ile Fransa arasında) ve 2 Eylül 1917'de yine Londra'da Fransız Büyükelçiliğinin 18 Ağustos tarihli ilk mektubunun, Paris'te Başbakana da ulaştığını bildiren son bir mektuptan oluşan bir mektuplar alışverişidir.[236]

Saint Jean de Maurienne' Anlaşması'nın ilk mektubu Londra'daki İtalyan Büyükelçisi İmperiali tarafından 18 Ağustos 1917 tarihinde İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Balfour'a gönderilmiştir. Söz konusu mektupta İmperiali; Hü-

234 Akdes Nimet KURAT; **Türkiye ve Rusya**, KB Yay.. Ankara. 1990, s. 287.

235 SAINT Jean de Maurienne Konferansına mesafenin uzaklığı sebep gösterilerek Rus devletinin temsilcileri çağırılmamıştır.

236 Osman OLCAY. **a.g.e.**, s. LXIV.

kümetinden aldığı emre uygun olarak Fransa, İngiltere ve İtalya Hükümetleri arasında, Saint Jean de Maurienne ve daha sonraki konferanslarda, Türkiye Asyası hakkında yapılmış olan görüşmelerin sonucunu oluşturan hükümleri İtalya Kralı'nın kabul ettiğini belirttikten sonra bu hükümlerin gizli kalması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca mektuptan İngiltere Hükümetinden bunları resmen kabul ettiğini bildiren bir cevap göndermesi de istenmektedir.

Bu mektuba aynı tarihte Balfour tarafından verilen cevapta; "Fransa, İngiltere ve İtalya Hükümetleri arasında Saint Jean de Maurienne ve daha sonraki konferanslarda Türkiye Asyası hakkında yapılmış olan görüşmelerin sonucunu oluşturan hükümleri Rusların da kabul etmesi şartıyla İngiltere Hükümetinin kabul ettiği belirtilmiştir. Ayrıca verilen cevapta bu hükümlerin gizli kalması gerektiği de vurgulanmıştır.

İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour tarafından 18 Ağustos 1917 tarihinde İtalya Hükümetinin Londra elçisi İmperiali'nin aynı tarihli mektubuna verdiği cevapta Saint Jean de Maurienne ve daha sonraki konferanslarda Türkiye Asyası hakkında yapılmış olan görüşmelerin sonucunu oluşturan hükümler şu şekilde belirtilmektedir:

(1) İtalyan Hükümeti, 9 ve 16 Mayıs tarihli bağımsız bir Arap devleti kurulması hakkındaki Fransız-İngiliz anlaşmalarının birinci ve ikinci maddelerindeki hükümleri kabul edecektir. Buna karşılık Fransız ve İngiltere Hükümetleri de, ekli haritada[237] yeşil renkteki bölge ile (C) bölgesinin, idare ve çıkarlar bakımından aynı şartlar altında İtalya'ya verilmesini kabul edeceklerdir.

(2) Fransa'nın sömürgeleri ve himayesi altında bölgelerin ticareti ile ilgili hususlar ve keza İngiltere ile ona bağlı ticaretiyle ilgili hususlar için İtalyan Hükümeti, İzmir'de serbest kurulması zorunluluğu kendi üzerine olacaktır.

9 ve 16 Mayıs tarihli Fransız-İngiliz anlaşmalarının beşinci maddesine göre, Fransız ve İngiliz Hükümetlerinin İskenderun, Hayfa ve Akka limanlarında kendilerine karşılıklı olarak sağlamış oldukları hak ve imtiyazlardan

237 Söz konusu harita EK-5'dedir.

İtalya da faydalanacaktır. İtalya'ya, sömürgeleri ve himayesi altındaki memleketlere ait ticareti yönetmek için Mersin serbest bir liman olarak verilecek; limandan faydalanma hususunda gerek İtalyan filosunun, gerek ticaret mallarının tabi olacağı liman rüsumu (vergisi) hakkında hiçbir fark bulunmayacaktır. İtalya'dan İtalyan bölgelerine, ve yahut İtalyan bölgelerinden İtalya'ya gönderilecek her çeşit ticari eşya Mersin Limanından ve Adana vilayeti sınırları içindeki demir yollarından transit suretiyle geçirilecektir. Kilikya - Adana kıyılarındaki limanlardan hangisi olursa olsun, kendi bölgelerine ticaret malları sevki hususunda faydalandığı takdirde gerek İtalyan malları gerek ticaret gemilerinin vermekle yükümlü olacakları dolaylı ve dolaysız rüsum usulünde işbu İtalyan malları ve gemilerinin zararına hiçbir fark bulunmayacaktır.

(3) Yukarıda sözü edilen 9 ve 16 Mayıs tarihli anlaşmanın üçüncü maddesinde söz konusu edilen (beyaz) bölgede kurulacak milletler arası idarenin şekli, İtalyan Hükümetinin muvafakatiyle kararlaştırılacaktır.

(4) Yukarıda adı geçen anlaşmanın dördüncü maddesinde yazılı Hayfa ve Akka limanları hakkında alınan kararlardan, İtalya kendisiyle ilgili maddeleri kabul edecektir.

(5) Fransız-İngiliz anlaşmalarının (9 ve 16 Mayıs 1916 tarihli anlaşmadır) sekizinci maddesinin iki fıkrasında sözü edilen (mavi) ve (kırmızı) bölgelerle, (A) ve (8) bölgelerinde muhafaza edilecek olan gümrük rüsumu sistemine, İtalyan Hükümeti (yeşil) bölge ile (C) bölgesi için de muvafakat edecektir.

(6) Diğer devletlere bırakılan bölgelerde her devletin sahip bulunduğu çıkarların tamamıyla ve dikkatle muhafaza edileceği ve fakat bu çıkarlarla ilgili olan devletlerin işbu çıkarlardan siyasi harekat için faydalanmayacakları kararlaştırılmıştır.

(7) Fransız-İngiliz anlaşmasının on, on bir ve on ikinci maddelerinde yazılı Arabistan Yarımadası ve Kızıldeniz'e ait kararlar, tıpkı Fransız ve İngiliz Hükümetleri gibi İtalyan Hükümeti de bu anlaşmanın akidleri arasında bulunuyormuşçasına, İtalyan Hükümetini de kapsamı içine alacaktır.

(8) Osmanlı İmparatorluğu arazisinden her birine bir parça verilecek olan Müttefik Hükümetler arasında düzenlenen işbu anlaşmalarla öngörülen çıkarların, barışın akdi sırasında Müttefik Hükümetlerden birinin veya birkaçının faydasına olmak üzere bütünüyle sağlanması ve uygulanması mümkün olmazsa, o takdirde Osmanlı İmparatorluğu arazisinin her defaki değişmesinde veya yeniden düzenlenmesinde, 26 Nisan 1915 tarihli Londra Anlaşması'nın dokuzuncu maddesine uyularak, Akdeniz'deki dengenin kurulması sorununun genel surette göz önüne alınması karara bağlanmıştır.

(9) İşbu hükümler, kendi görüşünü bildirmek üzere Rus Hükümetine de tebliğ edilecektir.[238]

İngiltere ve İtalya'nın karşılıklı olarak kabul ettikleri bu hükümlerin yer aldığı bir mektubu İngiliz Dışişleri 18 Ağustos 1917 tarihinde Londra'daki Fransız Maslahatgüzarı Fleurau'ya vermiştir. Fleurau kendisine verilen bu mektubu 24 Ağustos tarihli bir mektupla Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Ribo'ya göndermiştir. Ribo 2 Eylül 1917 tarihinde Londra'daki Fransız büyükelçisi Kambon'a gönderdiği mektupta; "İngiliz Dışişleri Bakanı tarafından Londra'daki Fransız maslahatgüzarına verilen 18 Ağustos tarihli mektubun eline geçtiğini belirterek mektupta belirtilen hususları kabul ettiğinin İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'a bildirmesini istemiştir." Ribo aynı mektubunda söz konusu sorun hakkında 21-22 Ağustos tarihlerinde İtalya'nın Paris'teki Büyükelçisi Marki Salvago Ragi ile kendi arasında teati edilen mektupların da bir kopyasını göndermiştir.

İtalya'nın Paris'deki Büyükelçisi Marki Salvago Ragi tarafından 21 Ağustos 1917 tarihinde Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Ribo'ya verdiği mektupta Türkiye Asyası'nın taksimi hakkında yer alan hükümlerle 18 Ağustos 1917 tarihinde İtalya ve İngiltere arasında teati edilen mektuplarda belirtilen söz konusu konu ile ilgili hükümler birbirleri ile aynıdır. Fransa, İtalya'nın 21 Ağustos 1917 tarihli bu mektubuna 22 Ağustos 1917 tarihinde olumlu cevap vermiştir.

238 **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**, s. 531-532.

Saint Jean de Maurienne Anlaşmasını kapsayan mektuplarda belirtilen Türkiye Asya'sının taksimi ile ilgili hükümlerin Sykes - Picot Anlaşması temel alınarak İtalya eklenmek suretiyle düzenlendiği görülmektedir. Ancak anlaşmanın yürürlüğe girmesi Rusya'nın onayına bağlıydı.[239]

Saint Jean de Maurienne Anlaşması ile İtalya; İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan Sykes -Picot Anlaşması'nı kabul ediyordu. Buna karşılık Mersin hariç Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgeleri İtalya'ya veriliyordu.[240] Buna göre İtalya, Türkiye'den 112.000 metre karelik bir toprak parçası almış oluyordu.[241]

İngiltere ve Fransa tarafından Rusya devleti'nce onaylanması şartı konan Saint Jean de Maurienne Anlaşması bu devlet tarafından onaylanmadığı için sadece kağıt üzerinde kalarak yürürlüğe girmemiştir. Bundan dolayı Paris Barış Anlaşması'nda İngiltere ve Fransa Saint Jean de Maurienne Anlaşması ile İtalya'ya bırakılmış olan İzmir'i bu devlete vermeyerek kendi menfaatleri açısından daha uygun gördükleri Yunanistan'a bırakmışlardır. Bu durum karşısında İtalya her ne kadar İzmir'in Saint Jean de Maurienne Anlaşması ile kendisine verildiği yönünde itirazlarda bulunmuş ise de İngiltere ve Fransa, Rusya tarafından onaylanmamış olan bu anlaşmanın yürürlükte olmadığını belirtmişlerdir.

B. TAKSİM ANLAŞMALARI İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRME

İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarını korumak için anlaşmaya varmak ve ortak hareket etmek zorunda olduklarının bilincindeydiler. Nitekim, İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale'ye saldırmaları üzerine meydana gelen gelişmelerin sonucunda Rusya'nın Boğazlar ve çevresini ele geçirmek istemesi ve bunun yanında Doğu Anadolu'da yine isteklerde bulunması, ayrıca İtalya'nın Anadolu'da egemenlik kurma talepleri İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirmiş, Osmanlı Devleti'nin geri kalan top-

239 Orhan ÇEKİÇ; **a.g.e.**, s.14.
240 Fahir ARMAOĞLU; **20 nci Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, 2.B., Ankara 1984, s. 135.
241 Selahattin TANSEL; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I., 3.B, İstanbul 1991, s. 154.

rakların aralarında bölüşmek ve diğer istilacı güçlere karşı menfaatlerini korumak üzere bir takım anlaşmalar yapmaya sevk etmişti.

Bu sıralarda, Fransa, Rusya'nın Boğazlar'a yerleşmesine karşılık kendisi de Suriye ve Çukurova'yı istiyordu. İngiltere de bu konuda Fransa'nın önce Rusya ile anlaşmasını öneriyordu. İngiltere'ye gelince; bu devlet de 1915 yılına gelindiğinde Araplarla yakın ilişkiler içerisine girmişti. Kendi koruyuculuğunda Arapların bağımsızlığını benimsemişti ve Mekke Şerifi Hüseyin ile bu amaçla iş birliği yapıyordu. Bu gelişmeler Sykes - Picot Anlaşması'nın doğmasına neden olan gelişmelerdi.[242]

İngiltere, Fransa ve Rusya Sykes - Picot Anlaşması'nın imzalanma amacını kendi aralarında alınması mecburi bir savaş tedbiri olarak açıklamışlarsa da alınan kararlar ve yapılan anlaşma çok önceden planlanan bir paylaşımın resmiyete dökülmesinden başka bir şey değildir. Ancak, yine de ideal çözümler sunan veya çözüme yakın yollar içeren bir uzlaşmaya tam olarak varılamadığı da görülmektedir, İngiltere en büyük Müttefiki Fransa'nın kendi çıkarlarına engel oluşturabilecek şekilde Orta Doğu'ya yayılmasını istemediği gibi, Rusya'nın da Kafkasya'dan güneye inmesine engel olmak istiyordu. Bu amaçla İngiltere, tüm planlarında Mısır'ın güvenliğini, Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü, Hindistan yolunun daima kendisi için tehlikesiz kılınmasını sağlamak üzere ince bir siyaset güdüyordu. Mark Sykes tarafından 1915 yılında de Bunsen komitesine verilen taslak planlar incelendiğinde her planda Basra'nın ve Irak topraklarının neredeyse tamamının İngiliz nüfuz bölgesi olarak belirlendiği görülmektedir. Ayrıca Akdeniz'de Hayfa ya da İskenderun gibi bir limanın mutlaka İngiliz kontrolünde bulundurulması istenmiştir.

Anlaşmayı müzakere eden İngiliz ve Fransız temsilcilerinin adlarından dolayı Sykes - Picot Anlaşması diye anılan anlaşma aslında gizli bir anlaşmaydı ve büyük eleştirilere maruz kalmıştı. Askeri bir sefer planı gibi gizliliğin hayati olduğu çok önemli meseleleri ele alıyordu. Koşulları ve varlığı bir buçuk yıldan daha uzun bir süre gizlenmişti. Fakat bu gizlilik Rus Bolşeviklerinin iktidara gelmesiyle sona ermiştir. Bolşevikler, Çar Hükümetini ve

242 Ömer KÜRKÇÜOĞLU; **Türk - İngiliz İlişkileri.** Ankara, 1978, s. 42.

Batılı güçlerin kapitalist yönetimlerini kötüleme arzusuyla Lenin ve Trotsky liderliğinde o zamana kadar İmparatorluk Rusya'sının arşivlerinde saklanan Sykes - Picot Anlaşması belgelerini ve diğer gizli anlaşmaları tek tek ortaya çıkardılar. Ancak, yapılan bu faaliyetler ve kamuoyuna sunulan bilgiler yalnızca küçük bir bölümden ibaretti.[243]

Mark Sykes, yapılan bu anlaşmayı tam olarak yeterli görmüyordu. Arap davasının ateşli bir dostu ve taraftarı olsa da Arap meselesi için o zamanki şartlar elverdiği ölçüde en iyi çözümleri getirdiğini düşünüyordu. Ayrıca anlaşmanın herkes tarafından tanınan ismine kendi adının verilmesini asla kabullenememişti. Bu, ona göre tam bir serbestliğin imkansız olduğu bir durumdu ve katı bir şekilde kısıtlanmış şartlar altında hakim olan gerçekler ışığında yapılacak şey ne ise onu yapmaya zorlanmıştı. Onun nazarında anlaşma İngiltere, Fransa ve Rusya arasında alınması gereken mecburi tedbirlerden biriydi ve ismi ile anlaşma arasında bağ kurulması ona göre şartları hazırlayanın kendisi olduğunu çağrıştırıyordu ve Sykes'da bu durumdan hiç memnun değildi.[244]

Anlaşmanın ele almaya çalıştığı durumun karmaşıklığı, gerçeklerin kısa bir şekilde değerlendirilmesiyle daha iyi anlaşılabilir. Fransa ve Rusya'nın bölgesel emelleri ile İngiltere'nin Süveyş Kanalı ve Kızıl Deniz İngiliz su yolundaki hayati ve geleneksel menfaatlerinin dengeye oturtulması gerekiyordu. Yalnız Avrupalı büyük güçler arasında değil, Avrupa ve Arap ülkeleri arasında da çıkarlara uygun bir denge kurulmak istenmişti. Kral Hüseyin'e ve Araplara verilen İngiliz taahhütlerini yerine getirmek de bunun için önemliydi. Filistin'in veya Kudüs'ün durumunu da açıklığa kavuşturmak diğer bir meseleydi. Araplara verilen sözler dolayısıyla Fransa ve İngiltere'nin sürtüşme noktasına gelmeleri de ayrı bir zorluk oluşturuyordu.

Sykes - Picot Anlaşması'nın, Fransa'nın Suriye üzerindeki uzun ve sürekli talebi sonucunda gerekli hale geldiği de söylenebilir. Fransa, haçlı sefer-

243 Celal ÇITAK; **Sir Mark Sykes Hayatı ve Orta Doğu'daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 118.

244 ÇITAK; **a.g.t.**, aynı yerde.

leri ve Fransız Kraliyet yönetimi zamanından beri bu bölgelere ilgi duyuyordu. Napolyon'un Suriye Seferi de bu ilgiyi doğrular nitelikteydi. 1860 yılından beri Fransa tarafından Lübnan halkına özel bir ilgi gösteriliyordu. Bu vesile ile Suriye'de Fransız okulları açılmış, Fransız sermayesi o bölgede yatırım olanağı bulmuş, Fransız dili ve kültürünün derin izler bıraktığı görülmüştür.[245] Kısaca bu anlaşma Suriye ve Mezopotamya bölgelerinde bir Arap devleti veya bir Arap devletleri konfederasyonunu tanınması ve muhafaza edilmesi ihtiyacını karşılıyordu; fakat bu Arap devletinin veya devletler konfederasyonunun kısmen dolaylı Fransız kontrolüne ve benzer bir İngiliz kontrolüne veriyordu. Yani Suriye'nin batı kısmında ve Güneydoğu Anadolu'da, Çukurova ve Sivas'a kadar uzanan bölgede eğer uygun görürse Fransa'nın dolaylı veya doğrudan bir yönetim kurmasına izin verecekti. İngiltere de Mezopotamya'nın güney kısmında aynı ayrıcalığa sahip olacak ve Kudüs ve çevresi, uluslararası bir yönetime verilecekti.

Bu anlaşma aynı zamanda da Filistin ile yukarıda da belirtilen bazı özel düzenlemeler dışında Sevr Anlaşması'nın bölgesel uygulama koşullarının esasını oluşturuyordu.[246] İşte bu bakımdan Sykes - Picot Anlaşması'nın günümüz Türkiye'si için önemi büyüktür. Avrupa'nın Türkler ile ilgili halen içinde yaşanılan bir çok probleme yaklaşım tarzının Sevr Anlaşması, dolayısıyla Sykes - Picot Anlaşması esaslarıyla büyük bir uyum içinde olduğu görülmektedir.

Saint Jean de Maurienne Anlaşması da İtalyanların Sykes - Picot Anlaşmasını öğrenmesinden sonra imzalanmıştır. Bu bakımdan İtalya'ya Fransa ve İngiltere tarafından verilmiş bir "sus payı" olarak değerlendirilebilir.

Saint Jean de Maurienne Anlaşmasının geçerlilik kazanması için Rusya'nın onayının şart koşulmuş olması İtalya ile Müttefikleri arasında önemli problemler yaratmıştır. Rusya'da 1917 Ekim devrimi ile iktidara gelen Bol-

245 Ömer Osman UMAR; **Osmanlı Yönetiminde ve Fransız Mandası Döneminde Suriye'de Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908 - 1938),** Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ. 1999, s. 42.

246 Joseph HELLER; **British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914,** London, 1983, s. 208.

şevikler bu anlaşmayı onaylamadıkları gibi İtilaf Devletleri arasında yapılmış olan gizli anlaşmaları dünya kamuoyuna açıklamışlardır. Diğer taraftan 1915'te Yunanistan'ın İtilaf Devletleri safında savaşa girmesi söz konusu olunca İzmir ve hinterlandının kendisine verilmesini şart koşmuş, İngiltere, İzmir konusunda Yunanistan'a da vaatte bulunmuştur. Böylece İzmir hem İtalya'ya hem de Yunanistan'a vadedilmiş oluyordu. İtalyanlara bırakılan bölge Rusya tarafından tasdik edilmediğinden Yunanistan da savaşa hemen giremediğinden savaş sonunda İzmir meselesi açık kalmıştır. İzmir'in kendisine verilmeyeceğinden endişelenen İtalya'nın savaşın son yılında yaptığı girişim de sonuçsuz kalmıştır. İtalya Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino, 1918 ilkbaharında Rodos'ta bulunan İtalyan birliklerinin İzmir'i işgal etmelerini emretmiştir. Bu emir, böyle bir sorumluluğu üstlenmek istemeyen Rodos'taki İtalyan birliklerinin komutanı General Elia tarafından "tahkik edilmek" gerekçesiyle geciktirilmiştir.[247] Yeni girişim başlamadan da savaş sona ermiştir.

247 Mevlüt ÇELEBİ; **Milli Mücadele Döneminde Ankara - İtalya İlişkileri (1920 - 1923)** (Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü; İzmir, 1994. s. 9 – 11.

III. BÖLÜM

A. MONDROS MÜTAREKESİ (30 EKİM 1918)

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ SONA ERMESİ VE İTİLAF DEVLETLERİ İLE OSMANLI DEVLETİ ARASINDA MÜTAREKE MÜZAKERELERİ.

a. Savaşın Sona Ermesi:

Birinci Dünya Savaşı'nın üçüncü yılından itibaren mali ve ekonomik durumu sarsılmış olan Osmanlı Devleti'nde üretimin azalması ve buna ilave olarak ulaştırma işlerinin de yetersiz olması, halk ve ordunun beslenmesini güçleştirmiştir.[248]

Bütün bu güçlüklere ve Türk olmayan unsurların savaş aleyhindeki fikir ve hareketlerine rağmen, Osmanlı Devleti'nde Müttefiklerde olduğu gibi devletin dayanağı olan Türk unsurunda savaş aleyhtarlığı ve siyasi cereyanlar neticesinde fikir ayrılıkları olmamıştır. Savunma imkanlarını elinde tutan ve bir ölüm kalım mücadelesi yapmakla olduğuna inanan devlet, sonuna kadar Müttefiklerin yanında dövüşmek ve nihai zafere ulaşmak azmindedir. Ancak 1918 yılından itibaren savaş Osmanlıların ve Müttefiklerin aleyhine olmuştur.

---

248 Selçuk URAL; **Vilayat-ı Şarkiye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilaf Devletleri Tarafından Kontrolü,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum, 2002, s. 11 vd.

Zira 1918 Mart'ında Irak'taki İngiliz birlikleri Bağdat'ın yüz kilometre kuzeybatısına varmış ve 7 Mayıs'ta Kerkük'ü işgal etmişlerdir. Suriye'deki İngiliz kuvvetleri de Şubat 1918'den itibaren taarruz halindedir. Gerçi bu bölgedeki İngiliz kuvvetleri Birinci ve İkinci Şeria savaşlarında başarı kazanamamışlar ise de bir taraftan Hind askerleriyle bir taraftan da Fransız birlikleriyle takviye edilmiştir.[249] Diğer yandan Mekke Emiri Hüseyin'in oğlu Faysal, Hicaz kuvvetleriyle Amman'ı aldıktan sonra Türk ordusunu arkadan vurmaya başlamıştır. İşte 19 Eylül 1918'de İngilizlerle yaptıkları Nablus Savaşı'nı bu şartlar altında kaybeden Osmanlılar Şam, Havza, Humus gibi önemli şehirleri de terk ederek hızla Halep'e doğru çekilmiştir. Osmanlıları Nablus savaşını kaybederek Halep'e kadar çekilmelerinden daha ziyade Trakya'dan gelen tehlike endişeye sevk etmiştir. Çünkü itilaf kuvvetleri Yunanistan'dan İstanbul'a doğru harekete geçerek Türklerle Almanlar arasındaki kara yolunu kesmiş ve doğu Trakya sınırlarına yaklaşmışlardır. Bu düşman kuvvetinin karşısına çıkabilecek Osmanlı kuvvetleri yedi sekiz bin kişiyi geçmemektedir. Öte yandan 26 Eylül 1918'de Bulgarların İtilaf Devletlerine mütareke teklif etmeleri ve 30 Eylül'de Selanik'te bir mütareke imzalamaları Makedonya cephesinin çökmesine yol açmış ve Osmanlı Devleti'nin Almanya ile olan irtibatı kesilmiştir. Böylelikle Almanya'dan gelen silah ve cephane yolu da kapanmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'ni büsbütün güç duruma düşürmüştür.[250]

Almanya, 1918 yılının Eylül ayından itibaren İtilaf Devletlerinin ağır taarruzları karşısında tutunamayarak geri çekilmeye başlamış ve 3 Ekim 1918'den itibaren İsviçre vasıtasıyla İtilaf Devletleri nezdinde barış teşebbüsünde bulunmuştur.

Bulgarların yenilerek mütareke yapmalarından sonra yedi sekiz tümenlik itilaf kuvvetlerinin İngiliz Generali Milne'nin komutasında İstanbul'a girmek için Meriç'e yaklaşmakta olduğu öğrenilince, saray ve Babıali çevrelerinde panik havası esmiştir.[251]

---

249 **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi**, c. V, Gnkur, Yay., Ankara, 1967, s. 112.

250 Veli YILMAZ; **I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, 1993, s. 37.

251 Ali Fuat TÜRKGELDİ; **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara 1948, s. 29.

b. İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti Arasında Mütareke Müzakereleri:

Bulgarların ve Almanların savaştan çekilmeleri üzerine Osmanlı Devleti savaşa devam edemeyeceğini anlayarak daha Talat Paşa kabinesi döneminde İngilizlere başvurarak barış teşebbüsünde bulunmuştur. Fakat Atina'daki İngiliz elçisi Osmanlı Devleti'nin barış teşebbüsünde bulunmak için 05 Ekim 1918 tarihinde gönderdikleri elçi ile görüşmek istememiş ve Osmanlı Hükümetinin barış için çok geç kaldığını söylemiştir. Buna rağmen Türklerin mütareke isteklerini acele Londra'ya ulaştırmıştır. Bunun üzerine İngilizler, Türklerle yapılacak mütareke konuşmalarında tek söz sahibi olmak amacıyla, Türkiye'nin mütareke isteklerini tetkik etmek üzere Akdeniz İngiliz Donanması Komutanı Amiral Sir Somerset Arthur Gaugh Calthorpe'a yetki vermiştir. İşte bu sıralarda Osmanlı Devleti'nin İsviçre elçisinin, "Savaşa sebep olan kabinenin iktidarda kaldığı süre içinde büyük devletler katında barışa el atmanın olumlu sonuç vermeyeceğini" bildirmesi ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın da, padişaha bir telgraf çekerek Talat Paşa'nın çekilmesini ve onun yerine Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın getirilmesinin yerinde olacağını hatırlatması üzerine kabine daha fazla iş başında kalamayarak 8 Ekim 1918'de istifa etmiştir.[252] 1918 Şubat ayında sadarete gelmiş bulunan Talat Paşa kabinesinin 8 Ekim 1918 tarihinde istifa etmesiyle İttihat ve Terakki Fırkası'nın on yıllık iktidarı sona ermiştir. Talat Paşa kabinesinin istifasını kabul eden padişah, yeni Hükümeti kurmakla Tevfik Paşa'yı görevlendirmiştir. Ancak Tevfik Paşa Hükümeti kuruncaya kadar Talat Paşa kabinesinin göreve devam etmesini istemiştir. Talat Paşa Hükümeti kan dökülmesine son vermek üzere, İspanya Hükümetine barış görüşmelerine girişmeye istekli olduğunu bildirerek, Amerika Cumhurbaşkanı katında barışın yeniden kurulmasına ve mütarekenin imzalanması işine aracılık - etmesini bu Hükümetten istemiştir. Fakat bu yolda yapılan bütün teşebbüslere Amerika cevap vermemiştir.[253]

---

252 Selahattin TANSEL; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** C.I., 3. B, İstanbul 1991, s. 10 -11.

253 İttihat ve Terakki Cemiyetinin örgütlenişinde kendine has özellikleri olmuştur. Üyeleri arasında bir çok subay olduğundan sivil ve askeri olmak üzere iki kanat ortaya çıkmıştır. Cemiyetin genel kongrelerindeki gizlilik ve gerektiğinde terör yöntemlerine başvurması, cemiyetteki kollektif liderlik anlayışı önemlidir. **Osmanlı Devletinde Siyasi Olaylar,** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 59.

Tevfik Paşa kabineyi kurmak için çok çalışmış olmasına rağmen ittihatçılardan bazılarının da bu kabineye sokulmak istenmiş olmasından dolayı kabineyi kurmayı başaramamıştır. Bunun üzerine padişah, Hükümeti kurma görevini A'yan azasından (senato üyesi) ve ittihatçılara meyli olan Müşir İzzet Paşa'ya vermiştir. İzzet Paşa tanınmış bazı ittihatçıları da kabineye almak suretiyle 14 Ekim 1918 tarihinde kabineyi kurmuştur. İzzet Paşa kabinesinin de ilk işi İtilaf Devletleri nezdinde barış teşebbüslerinde bulunmak olmuştur.[254]

İtilaf Devletlerinin Talat Paşa ve İzzet Paşa kabinelerinin ısrarlı barış teşebbüslerine olumsuz cevap vermelerinin sebebini, mütarekeyi geciktirmek suretiyle görüşmeler başlayıncaya kadar daha çok toprak ele geçirme isteklerine dayandırabiliriz. Zira, mütarekeyle birlikte toprak işgalleri mümkün olmayabilirdi.

(I) İngiliz Generali Towshend'in Mütareke İçin Arabuluculuk Görevini Üstlenmesi:

Osmanlı Devleti'nin mütareke yapma yollarını arayıp bir türlü başarıya ulaşamadığı sıralarda, Küt-ül-Amara'da esir düşerek Büyük Ada'da esirlik günlerini geçiren İngiliz Generali Townshend, 14 Ekim 1918'de Sadrazam İzzet Paşa ile görüşmek istemiştir.15 Ekim de de eskiden beri tanıdığı Rauf Bey'e bir mektup göndererek esirliği sırasında gördüğü hoş ve şerefli muameleye karşılık olarak, İngiltere ile müzakereye girişildiği takdirde Osmanlı Hükümetine yardıma hazır olduğunu bildirmiştir. Ancak İngiltere, Fransa ve İtalya Başbakanları daha 7 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile yapılacak mütareke şartlarını karara bağlamışlardı. Fakat gizli olan bu kararlardan haberi olmayan İzzet Paşa, bu müracaatı bulunmaz bir fırsat telakki etmiştir.[255]

General Townshend ile Sadrazam İzzet Paşa ve Bahriye Nazırı Rauf Bey arasındaki görüşme 17 Ekim 1918'de Babıali'de gerçekleşmiştir. Görüşmede; İzzet Paşa Çanakkale Boğazı'nın itilaf donanmalarına açılabileceğini, Irak ve Suriye'ye muhtariyet verilmesinin mümkün olacağını söyledikten

254 Selçuk URAL, a.g.t, s.39.
255 Gottahard JAESCHKE; "Mondros'a Giden Yol", Belleten, XXVIII109 (1964), s. 133.

sonra, Türkiye lehine "şerefli şartlar elde edilmesi" hususunu da ona bırakmıştır. İtilaf Devletlerinin daha savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak için kendi aralarında yaptıkları gizli taksim anlaşmalarından haberi olmayan İzzet Paşa, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının korunmasının dost sayılan İngiliz generalinin araya girmesiyle mümkün olabileceğini zannetmektedir. Fakat zaman, İtilaf Devletlerinin çok önceden Osmanlı Devleti'ni parçalayıp yok etmeye karar vermiş olduklarını gösterecektir.[256]

Townshend, İzzet Paşa ile görüşmesinde daha önce hazırlamış olduğu barış taslağını açıklayarak bu taslağın kabul edilip edilemeyeceğini sormuştur. Townshend'in hazırladığı bu taslak şu hususları kapsamaktadır;

(a) İngiliz donanmasına Boğazların açılması,

(b) Irak ile Suriye'nin Osmanlı hükümranlığı altında muhtariyeti,

(c) Kafkasya için de böyle bir durumun kabulü,

(d) Irak ile Suriye'den üçlü anlaşma ordularının çekilmesi.

(e) Avrupa'da Osmanlı sınırlarının Londra Anlaşması'ndaki gibi Midye Enez hattının olması.

(f) İngiliz ve Hintli esirlerin geri verilmesi.[257]

General Townsend'in bu barış planına karşı Rauf Bey; "Bu şartlar, benim düşündüklerimden daha ağır değildir" derken, İzzet Paşa bunlar karşısında duyduklarını "müthiş" kelimesiyle ifade etmiştir.[258] Bu görüşmeden sonra 18 Ekim de General Townshend, İngiliz Hükümeti yetkilileri ile görüşmek üzere İstanbul'dan gizlice ayrılmıştır. Bandırma üzerinden, 19 Ekim'de öğleyin İzmir'e varan Townshend, oradan Midilli'ye gitmiş ve 20 Ekim'de, İngilizlerin Akdeniz filosu komutanı Amiral Calthorpe ile görüşmüştür. Calthorpe, General Townshend'in getirdiği teklifleri kabul etmemekle beraber, mütareke yapılma isteğini kabul etmiştir. Bu arada Townshend ile Midilli'ye gitmiş

256 Selahi Ramazan SONYEL; **Turkish Diplomacy, 1918 -1923: Mustafa Kemal and The Turkish National Movement,** London, 1975, s. 3.

257 Sina AKŞİN; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,** İstanbul 1976, s. 55.

258 Selahattin TANSEL; **Mondros'tan Mudanya'ya kadar,** C.L, 3.8, İstanbul 1991, s. 19.

ve 22 Ekim'de İzmir'e dönmüş olan Tevfik Bey, mütareke yapılması hususunda Amiral Calthorpe'a İngiltere Hükümeti tarafından yetki verildiği haberini İstanbul'a bildirmiştir.[259] Öte yandan Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'na gelmiş olan İngiliz Akdeniz filosu komutanı Amiral Calthorpe, 23 Ekim 1918 tarihinde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği telgrafta; mütareke için Türk delegelerinin gönderilmesini istemiştir. Böylece, Osmanlı Devleti barış teşebbüslerinden nihayet olumlu bir netice almıştır.[260]

(II) Mütareke Görüşmeleri için Tayin Edilen Osmanlı Delegeleri ve Osmanlı Mütareke Heyetine Verilen Talimat:

İngiliz Hükümeti tarafından Osmanlı Devleti ile mütareke yapmak üzere kendisine tam yetki verilmiş olan Amiral Calthorpe'un barış görüşmeleri için Osmanlı Devleti'nden Türk delegelerinin gönderilmesini istemesi üzere Sadrazam İzzet Paşa, padişaha Nurettin Paşa'nın delege olarak gönderilmesini teklif etmiştir. Padişah bu teklifi asker göndermenin uygun olmayacağını belirterek red etmiş ve delege olarak Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesini istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Sadrazam, Ferit Paşa'nın delege olarak atanmasına razı olmayarak "Bu zat delidir, bu gibi görevler kendisine yüklenemez" diyerek karşı çıktı ise de padişah, "Biz onu idare ederiz" demek suretiyle fikrinde direnmiştir. İzzet Paşa, padişahın bu tutumu karşısında fikrinde daha fazla ısrarcı olmayarak, ertesi gün Ferit Paşa ile görüşmüştür.[261] Ancak bu görüşme sırasında Ferit Paşa'nın yersiz ve dengesiz konuşmasını gören İzzet Paşa, durumu Bakanlar Kuruluna götürmüş ve orada bu atamanın mümkün olmadığı sonucuna varılarak durum padişaha bildirilmiştir. İşin bir Hükümet istifasına kadar varacağını tahmin eden padişah sonuçta Rauf Bey'le birlikte "Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Erkan-ı Harp kaymakamlarından Sadullah Bey'in delegeliklerini kabul etmiştir. Böylece barış görüşmeleri için tayin edilecek delegelerin belirlenmesi hususunda sadrazam ile padişah arasında çıkan anlaşmazlık padişahın geri adım atması neticesin-

259 Celal BAYAR; **Ben de Yazdım**, C.1., İstanbul 1965, s. 41.
260 AKŞİN; **a.g.e.**, s. 55 - 56.
261 AKŞİN; **a.g.e.**, s. 58.

de çözümlenmiştir. Sadrazam İzzet Paşa tarafından teşkil edilen Osmanlı mütareke heyeti, İngiltere'nin Akdeniz filo komutanı olan Amiral Calthorpe ile barış görüşmelerinde bulunmak üzere 24 Ekim 1918 Perşembe günü gece yarısı "Peyki Şevket" torpido kruvazörü ile İstanbul'dan İzmir'e hareket etmiştir. 26 Ekim 1918 tarihinde İzmir'den Midilli'ye doğru "Muzaffer" römorkörü ile yola çıkan bu heyet, yarı yolda İngilizlerin Liverpool kruvazörüne geçmiş ve aynı gün akşam saat dokuzda Midilli'de Mondros Limanı'na varılmıştır.[262]

Mütarekeyi imzalamakla görevlendirilen heyete İstanbul'dan hareketinden evvel, Dışişleri Bakanlığı ve genelkurmay başkanlığınca hazırlanan ve kabinece de uygun bulunan sekiz maddelik bir talimat verilmiştir. Bu talimat şu şekildedir;

(a) Yunan savaş gemileri dışında, Boğazlar tüccar ve savaş gemilerine açık bulundurulacak, savaş gemileri Marmara'da iki günden fazla kalmayacak ve Boğaz istihkamları Osmanlı kuvvetleri elinde bulunacaktır. Fakat bu son teklif kabul edilmezse o zaman barış yapıldıktan sonra çekilmek şartıyla "kontrolör olarak belli bir sayıda" İngiliz subayının Boğazlar'da bulunmasına izin verilecektir.

(b) Güvenliği sağlayacak kuvvetler dışında, öteki Türk kuvvetlerinin terhisi kabul olunacaktır. Orduda bulunan yabancı subay ve erler ise memleketlerine belirli bir süre içerisinde iade edilecektir.

(c) Mütarekenin imzalandığı gün cephelerde saldırı duracaktır. Mütareke bütün cepheleri ve İngiltere ile Müttefiklerini kapsayacaktır.

(d) Osmanlı Devleti'nin idaresine karışılmayacak ve Türk topraklarında herhangi bir noktaya asker çıkarılmayacaktır. Osmanlı Devleti gerek içerde, gerekse kara sularında emniyet ve asayişin sağlanmasını taahhüt edecektir.

(e) Karadeniz havzasında, Almanların yapabilecekleri saldırılara ve kara sularımızı işgal etmeleri tehlikesine karşılık sahillerimizde gerekli tedbir-

262 Ali Fuat TÜRKGELDİ; **Görüp İşittiklerim.** TTK. Yayınları, Ankara, 1949. s. 238, AKŞİN, **a.g.e.**, s. 59 - 60.

leri almak bize aittir. Ancak İngilizler alınacak tedbirlerden emin olmak için bu yerlerde alınacak tedbirleri teftiş etme hakkına sahip olabilirler.

(f) Mütarekenin yapılmasından sonra serbest ticareti mutlak suretle kabul ederiz. Memleketimize hububat ve diğer yiyecek ve içeceklerin ithal edilmesini teklif edeceğiz.

(g) Mütarekeden sonra Almanya'nın Türkiye'ye yardıma devam edemeyeceği muhakkak olduğundan İtilaf Devletlerinden Türkiye'ye para yardımı sağlamaya çalışılacaktır.

(h) Milli namusu küçük düşürecek her çeşit istekler reddedilecektir. Almanya ve Avusturya-Macaristan askerleri ile büyükelçilerinin Türkiye'yi terk etmeleri için en fazla iki ay zaman tanınacaktır. Türkiye'de bulunan Alman ve Avusturya-Macaristan vatandaşlarının memleketlerine gitmeğe mecbur edilmelerini, işbu Hükümetlerin bizim vatandaşlarımız hakkında aynı suretle muamele etmelerine sebep olacağından, bu yolda yapılacak bir teklif reddedilecektir.[263]

Osmanlı mütareke heyetine verilen bu talimatın ana hatları ile uygun olduğu görülmektedir. Ancak Mondros'ta dört gün süren müzakereler sonunda meydana gelen mütarekename ile yukarıdaki talimatın birbirine uymadığı meydandadır.

2. MONDROS MÜTAREKESİ

Osmanlı delegeleri ile İngiltere'nin Akdeniz Donanması Filo Komutanı Amiral Calthorpe arasında mütareke görüşmeleri 27 Ekim 1919 günü saat: 09.30'da Limni Adası'nın Mondros limanında İngiliz Agemennon zırhlısında başlamıştır. İlk oturumda (önceden Osmanlı heyetine verilmiş olan) mütarekename projesi metni okunarak maddeleri üzerinde müzakerelere geçilmiştir. Ancak metindeki şartlar çok ağır olmasına rağmen bu metin üzerinde esaslı herhangi bir değişiklik yapılamayacağı hemen anlaşılmıştır. Zira, Ami-

263 Ali Fuat TÜRKGELDİ; **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara 1948, s. 29.

ral Calthorpe sadece bu şartları Türk delegelerine imza ettirmeğe memurdur. Bu yüzden Osmanlı delegeleri, incelenen maddeler üzerinde küçük bazı değişikliklerden başka bir şey yapamamışlardır.

Maddelerin müzakeresi 27 Ekim sabahından başlayarak dört gün muhtelif saatlerde yapılan beş oturumda bitirilmiş ve mütareke 30 Ekim 1918 Saat: 20.03'de imza edilmiştir. Müzakereler müddetince Amiral Calthorpe ilk oturumda verdiği mütareke metni projesinde yukarıda belirttiğimiz sebepten dolayı fazla bir değişiklik yaptırmamaya çalışmıştır. Osmanlı delegeleri ise maddeler üzerinde küçük bazı değişikliklerden başka bir şey yapamadıkları halde bu şartları aynen kabul etmezler ise kendilerinin "ya imzaya veya geri dönmeye davet" olunacakları, bu takdirde elde edilecek küçük değişikliklerden de yoksun kalınacağı, ayrıca eğer İngilizler savaşa devam ederek İstanbul'a girerlerse o zaman ileri sürecekleri şartların bağımsızlık ve varlığımızla bağdaşamayacak kadar ağır olabileceği şeklinde düşünüyorlardı. Bu yüzden delegeler bu ciddi durumu İstanbul'a çektikleri telgrafla şu şekilde bildirdiler:

"Mütareke şartları gayet ağır ve son derece elimdir. Anlaşma şartları İtilaf Devletleri arasında önceden kararlaştırılmış ve tespit edilmiş olduğundan İngiliz amirali bu şartları bize imza ettirmeye memurdur; mütareke maddelerini müştereken tetkik ediyorsa da müzakereyi kabul etmiyor. Açıklamamız üzerine ufak değişiklikler yapılmakta ise de kararların ruhunu değiştirmiyorlar. Bu şartları kabul etmediğimiz takdirde "ya imzaya veya geri" dönmeye davet edilmemiz muhakkaktır. Bu takdirde elde edilecek küçük değişikliklerden de mahrum kalınacaktır. İngilizlerin harekata devamları halinde harben İstanbul'a girerlerse önümüze koyacakları şartlar istikbal ve varlığımızla bağdaşmayacak kadar ağır olabilir. Halbuki bu gün İngilizlerin bize karşı tutumlarında ilerisi için bir dereceye kadar ümit verecek gibi biraz samimiyet his olunuyor. İlk dört maddenin aynen kabulünde ısrar ediyorlar, diğerlerinde ise cüz'i tadilat mümkün olacaktır. Derhal imza etmek veya dönmek zorunda kalacağız."[264]

264 Selahattin TANSEL; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** C.I. 3.8, İstanbul 1991, s. 24.

Mütareke şartları ile ilgili Osmanlı delegelerinin çektiği bu telgrafa Babıali tarafından 29 Ekim 1918 tarihinde 11 maddelik bir talimat gönderilmiştir. Bu talimatta istihkamların işgalinde İtalyan ve özellikle Yunan askerinin bulundurulmaması, bu işgal yapılırken İngiliz ve Fransızlarla birlikte Türk birliklerinin de bulunması, İstanbul'un mütarekenin yedinci maddesi dışında bırakılması, Yunan gemilerinin Türk limanlarından faydalandırılmaması, Toros tünellerinin işgal edilmemesi gibi hususlar bunların en önemlileridir. Fakat bunların hemen hemen hiçbirisi kabul olunmamıştır. Amiral Calthorpe, sadece Boğazların işgali sırasında Osmanlı birliklerinin bulunmasını ve Yunan gemilerinin Boğazlar'dan geceleyin geçmelerini Hükümetine yazacağını söylemiştir. Osmanlı delegeleri, Amiral Calthorpe'un anlaşma ile ilgili bu son sözlerini Babıali'ye bildirerek konu ile ilgili Babıali'den yeni direktif beklemeye başlamışlardır. Fakat müzakerelerin uzamasına sinirlenen Amiral Calthorpe 30 Ekim günü yapılan müzakereler sırasında, o gün akşam saat dokuza kadar mütarekenin *"ya imza ya reddedilmesini"* istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı delegeleri kendi aralarında konuştuktan sonra Babıali'den cevap almadan mütarekeyi imzalamaya karar vermişlerdir.[265]

Mütarekeyi İtilaf Devletleri adına İngiliz Akdeniz filosu komutanı Amiral Calthorpe, Osmanlı Devleti adına da Rauf, Reşat, Hikmet ve Sadullah Beyler imzalamıştır.

Türk milletinin kaderini büyük ölçüde etkileyen ve altı yüz küsur yıllık Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan Mondros mütarekesi 24 maddeden ibarettir. İtilaf Devletlerinin daha Birinci Dünya Savaşı döneminde kendi aralarında yaptıkları taksim anlaşmalarını uygulamaya sokabilecekleri maddeleri ihtiva eden ve Türk milletine Anadolu'da bağımsız olarak yaşama hakkı vermeyen bu mütarekenin şartları şunlardır:

(a) Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılması, Karadeniz'e serbestçe geçişin temini ve Çanakkale ve İstanbul istihkamlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır.

---

265 Ali TÜRKGELDİ; **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara 1948, s. 29.

(b) Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevzilerinin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ve kaldırmak için yardım edilecektir.

(c) Karadeniz'deki torpiller hakkında bilgi verilecektir.

(d) İtilaf devletlerinin bütün esirleri ile Ermeni esirleri kayıtsız şartsız İstanbul'da teslim olunacaktır.

(e) Hudutların korunması ve iç asayişin temini dışında, Osmanlı ordusu derhal terhis edilecektir.

(f) Osmanlı harp gemileri teslim olup gösterilecek Osmanlı limanlarında tutuklu bulundurulacaktır.

(g) İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir sevkülceyşi noktasını işgal hakkına haiz olacaklardır.

(h) Osmanlı demir yollarından İtilaf Devletleri istifade edecekler ve Osmanlı ticaret gemileri Müttefiklerin hizmetinde bulundurulacaktır.

(i) İtilaf Devletleri Osmanlı tersane ve limanlarındaki, vasıtalardan istifade sağlayacaktır.

(j) Toros tünelleri, İtilaf Devletleri tarafından işgal olunacaktır.

(k) İran içlerinde ve Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetleri işgal ettikleri yerlerden geri çekileceklerdir.

(I) Hükümet haberleşmesi dışında telsiz, telgraf ve kabloların denetimi İtilaf Devletlerine geçecektir.

(m) Askeri, ticari ve denizle ilgili madde ve malzemelerin tahribi önlenecektir.

(n) İtilaf devletleri kömür, mazot ve yağ maddelerini Türkiye'den temin edeceklerdir. (Bu maddelerin hiçbiri ihraç olunmayacaktır.)

(o) Bütün demir yolları, İtilaf Devletlerinin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır.

(p) Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf Devletlerinin kumandanlarına teslim olunacaktır.

(r) Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaktır.

(s) Trablus ve Bingazi'de Osmanlı işgali altında bulunan limanlar İtalyanlara teslim olunacaktır.

(t) Asker ve sivil Alman ve Avusturya uyruğu, bir ay zarfında Osmanlı topraklarını terk edeceklerdir.

(u) Gerek asl.eri teçhizatın teslimine, gerek Osmanlı ordusunun terhisine ve gerekse nakil vasıtalarının İtilaf Devletlerine teslimine dair verilecek herhangi bir emir derhal yerine getirilecektir.

(v) İtilaf Devletleri adına bir murahhas, iaşe nezaretinde çalışarak, bu devletlerin ihtiyaçlarını temin edecek ve isteyeceği her malumat kendisine verilecektir.

(y) Osmanlı harp esirleri, İtilaf Devletleri nezdinde saklı kalacaktır.

(z) Osmanlı Hükümeti, merkezi devletlerle bütün ilişkilerini kesecektir.

(aa) "Altı Vilayet" adı verilen yerlerde bir kargaşa olursa, bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkına İtilaf Devletleri haiz bulunacaklardır.

a. Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İşgaller :

İtilaf Devletleri, Mondros mütarekesi ile XIX. yüzyılın sonlarına doğru hazırladıkları ve Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1915-1917 yılları arasında üzerinde anlaşma sağladıkları "taksim anlaşmalarını" uygulamak için en olumlu şartları ele geçirmişlerdir. Mütareke 31 Ekim'den itibaren uygulanmaya başlanmıştır. İtilaf Devletleri kendi aralarında savaş devam ederken yaptıkları Sykes-Picot Anlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin kendi haklarına düşen toprakları işgal etmeye başlamışlardır.

(I) İngiliz İşgali :

İngilizler Mondros Mütarekesi'nin imzalanışından hemen sonra, savaş sırasında Müttefik Devletlerin kendi aralarında yaptıkları Sykes-Picot taksim anlaşmasında kendi payına düşen yerleri işgal etmeye başlamıştır. İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerindeki işgalleri; Musul-Batum, Musul-İskenderun eksenlerindeki zengin petrol kaynaklarını ele geçirme amacının yanında, Anadolu'yu çevreleyen Doğu ve Güneydoğu savunma ve güvenlik hattı üzerinde küçük ve bağımlı Ermeni-Kürt-Arap gerektiğinde Süryani devletlerinin kurularak, körfezin yandan güvenliğinin sağlanması hedefini de kapsıyordu. Böylece İngiltere, tarihi Süveyş, Körfez, Hindistan yolunu da bu suretle güvenlik altına alarak, gelecekte herhangi bir Rus ilerlemesini de önlemiş olacaktır.[266]

İngiltere, yukarıda belirttiğimiz hedeflerine ulaşmak maksadıyla Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine aykırı olarak Musul'u işgal etmek amacıyla bölgedeki kuvvetlerine talimat verdi. Bu nedenle Musul bölgesindeki İngiliz süvari tümeni komutanı General Cassel, 2 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin 6 ncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya bir mektup göndererek, o gün saat on ikiden itibaren Musul'u işgal edeceğini, kan dökülmemesi için Türk kuvvetlerinin Musul'dan beş mil geri çekilmesini bildirmiştir. Ali İhsan Paşa mütareke maddeleri içinde Musul'un işgal edileceğine dair bir hüküm bulunmadığını ve mütarekenin yedinci maddesinin uygulanması için ortada bir sebep olmadığını, bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin komutanı General Marshall'a bildirdi ise de Marshall, Musul vilayetinin baştan başa işgal edilmesini İngiltere Harbiye Nezareti'nin emrettiğini belirterek, Türk ordusunun çekilmemesi halinde vuruşulacağı cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ali ihsan Paşa durumu İstanbul'a bildirmiştir. Osmanlı Devleti'nin konu ile ilgili İngiltere nezdinde yaptığı girişimlerden olumsuz sonuç alması üzerine Sadrazam İzzet Paşa 8 Kasım 1918'de 6 ncı Ordu Komutanına "mütarekenin yedinci maddesi" gereğince Musul'un boşaltılmasını ve İngilizlerin göstereceği hatta kadar geri çekilmesi gerekeceğini bildirmiştir. Ali İhsan Paşa sadra-

266 E. Zekai ÖKTE; **a.g.e.,** s. 314.

zamdan aldığı bu cevap üzerine "iki millet arasında yeniden savaş başlamasına sebep olmak" istemediği için gerekli protestoyu yaparak Türk kuvvetlerini geri çekmeye başlamıştır. Türk kuvvetlerinin Musul'dan geri çekilmesinden sonra bir İngiliz müfrezesi 9 Kasım 1918 tarihinde Musul'a girerek Hükümet konağındaki Türk bayrağı yerine İngiliz bayrağını çekmek suretiyle Musul'daki İngiliz işgalini başlatmıştır.[267]

Musul'un işgalinden sonra süratle her tarafa yayılan işgallerin sonunda İngilizler; 9 Kasım 1918'de İskenderun'u, 10 Kasım 1918'de Çanakkale Boğazı ve bölgesini, 13 Kasım 1918'de Müttefikleriyle birlikte İstanbul ve Çanakkale boğazını, 24 Kasım 1918'de Adana'yı, 6 Aralık 1918'de Kilis'i, 24 Aralık 1918'de Batum'u, 10 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 24 Mart 1919'da Urfa'yı, 13 Nisan 1919'da Kars'ı işgal ettiler. Ayrıca İngilizler 9 Mart 1919'da Samsun'a bir müfreze çıkarmışlar ve birkaç gün sonra da Merzifon'a bir kıt'a göndermişlerdir.[268]

İngilizlerin Musul, Maraş, Adana, Antep, Kilis ve Urfa'yı işgal etmeleri, Fransızların itirazlarına yol açmıştır. Zira, Birinci Dünya Savaşı esnasında Müttefik devletlerin kendi aralarında Petersburg'ta imzaladıkları Sykes-Picot gizli taksim anlaşmasına göre Musul vilayetiyle Urfa, Maraş ve Antep bölgeleri Fransızlara bırakılmıştır. İngiltere bu anlaşmaya rağmen Mondros Mütakeresi'nden hemen sonra Fransa'ya karşı bir pazarlık konusu olarak ellerinde bulundurmak amacıyla petrol sahası Musul vilayetiyle birlikte Kilis, Urfa, Maraş ve Antep'i de işgal etmiştir.[269]

İngilizler Anadolu'da giriştikleri işgalle birlikte bölücülük faaliyetlerine de başladılar. Bu amaçla Kürtçülük propagandalarına hız verdiler. Kürtçülük propagandası yapmaktaki başlıca amaçları Musul ve Kerkük petrol bölgelerini koruyacak kukla bir Kürt devleti vücuda getirmektir. Basra Körfezindeki Süleymaniye sancağında İngilizlerin siyasi temsilcisi olarak bulunan Yüz-

267 Bu konuda o dönemde Musul'daki Osmanlı kuvvetlerinin komutanı olan Ali İhsan SABİS'in anıları önemli bir kaynaktır. Bk. Ali İhsan SABİS, **Harp Hatıralarım**, 1-3 cilt. 2. Basım, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1943.

268 Ali İhsan SABİS; **İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, Mahir yayınları, İstanbul, 1993.

269 Ali İhsan SABİS; **a.g.e.**, s. 17.

başı Edward Noel'in propagandaları Kürtler üzerinde ağırlık kazanmaya başlamıştır.[270]

Türkiye'de incelemelerde bulunan Amiral Bristol, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığına çektiği 30 Eylül 1919 tarihli telgrafında, İngilizlerin Kürtleri kullanarak Anadolu'da oluşmakta olan Türk milliyetçi akımını boğmak istediğini bildirmiştir.[271]

İngilizlerin bölgede oynamak istediği bu oyunu önlemek ve Kürtçülük faaliyetine engel olmak için Diyarbakır'da bulunan XIII ncü kolordu komutanlığı harekete geçti. Komutanlık Kürtçülük faaliyetlerini önlemek için bazı tedbirler almanın yanı sıra olayın bizzat kışkırtıcısı olan İngilizleri şiddetle protesto etmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaratılmak istenen Kürtçülük cereyanına karşı Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa 06 Kasım 1919 tarihinde kolordulara ve valiliklere gönderdiği bir yazı ile İngilizlerin teşviki ve Kürt Teavün Cemiyeti'nin, Kürtlerin milli hareketinin karşısında olduklarına ve İstanbul'da propagandalar yaptıklarına dair haberler alındığını belirterek, bu hareketi telin ettiklerine dair Kürt ağa ve eşrafının Hükümete ve elçiliklere protesto telgrafı çekmelerini istemiştir.[272]

Mustafa Kemal'in başlattığı Milli Mücadele'yi boğmak için her yola başvuran İngiltere, İstanbul Hükümeti ve padişah üzerinde mutlak bir denetim kurarak Anadolu'da her türlü kışkırtıcılığı hazırlamıştır. İngiliz entrikaları Sivas Kongresi'ni Ali Galip'e dağıttırmak, Amasya görüşmeleri sırasında Sivas'ta ayaklanma çıkartma biçiminde görülmüştür. Başarılı olamayınca Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını kabul ederek Kuvayı Milliye'yi ve Heyeti Temsiliye'yi pasif duruma sokmak isteyen İngiltere, Misakı Milli'nin ilanı üzerine meclisi basarak milliyetçi milletvekillerini tutukladı ve 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmiştir.

---

270 **Documents On British Foreign Policy 1919 - 1939,** First series, Volume, IV, 1919, London, 1952. s. 678 ayrıca bkz. Harp Tarihi Vesikaları Dergisi yıl:1954, Vesika No:147.

271 Kazım KARABEKİR; **İstiklal Harbimiz,** İstanbul 1969, s. 224.

272 Bekir Sıtkı BAYKAL; **Heyet-i Temsiliye Kararları,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974. s. 47.

Amiral Robeck, daha Sivas Kongresi sırasında Türkiye'de cumhuriyete doğru bir gidiş olduğunu, yeni bir devlet kurulduğunu Londra'ya bildirmiş, Amiral Webb, Müttefikler yeterince kuvvetle Türkiye'ye saldırmadıkça milliyetçilere istenilen şartların kabul ettirilemeyeceğini belirtmiştir. Lloyd George[273] bütün uyarılara ve Misakı Milli sınırları içinde kurulacak bir Türkiye'nin İngiltere için daha yararlı olacağının bildirilmesine rağmen Türkiye politikasını değiştirmemiştir. Lloyd George, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'yi yıprattığını, eşit koşullarda yendiğini, Türkleri ancak çok üstün kuvvetlerle yenmeyi başarabileceklerini hatırlatarak Türk başarısının başta bütün Müslüman halklar olmak üzere İngiliz sömürgelerinde kötü etki yapacağını ileri sürmüş ve Türkiye'nin mutlaka yenilmesini ve Halife'nin İngiliz denetiminde olmasını istemiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere de çok yıprandığı için Türkiye'de İngiliz askerini Türklerle savaştırmaya cesaret edememiştir. Kamuoyunun tepkisinden korktuğu için Türkiye'ye Yunanistan'ı saldırtarak ateşi maşa ile tutmaya çalışmıştır. Sakarya Savaşı sonuna kadar Yunanistan'ı destekleyen Lloyd George, Yunan bozgunundan sonra gerek İngiliz Genelkurmayının gerekse kendi kamuoyunun baskısı ve Yunanistan'ı desteklemenin İngiliz ekonomisine verdiği zarar yüzünden Yunanistan'ı kaderine terk etmiştir.

Savaş içerisinde yapılan taksim anlaşmalarında Fransız hakimiyetine bırakılmış olan söz konusu yerlerin mütarekeden sonra İngilizler tarafından işgal edilmesine Fransız kamuoyu çok sert tepki göstermiştir. Diğer taraftan Maraş ve Antep'teki Türkler de İngiliz işgal kuvvetlerini şehirlerinden çıkarmak için harekete geçmişlerdir.

---

273 Asquit'ten sonra İngiltere kabinesinin en zeki ve güçlü politikacısı olan Lloyd George, Birinci Dünya Savaşının başlangıcından sonuna kadar kabinede kalabilen tek üye olmuştur. Galler'den gelen bu dinamik politikacı zamanının en büyük stratejisti yada fırsatçısıydı. Çağdaşları Lloyd George'un politikasındaki zigzaglar yüzünden onun hakkında "Lloyd George için hiçbir politika sürekli, hiçbir vaat kesin değildi, sirkteki at cambazları gibi, bir atın sırtından ötekine atlardı" demiştir Lloyd George. İngiltere için çözümün Osmanlı Devletini yenmek, Balkan ülkeleri ile ittifak yaparak Almanya'yı arkadan vurmak olduğunu düşünüyordu. Lord BEAVERBROOK, **Man and Power 1917 -1918** (London: Hurtinson 1956), p. 17. A.J.P. TAYLOR; **English History 1914 - 1945,** Oxford: Clarendon Press 1965; p. 74.

Bu gelişmeler üzerine İngilizler, kendileri için gittikçe riskli olmaya başlayan Güneydoğu Anadolu'daki bu şehirleri (Fransızların itirazlarını göz önüne alarak) Fransızlara devretmeye razı olmuşlardır. Nihayet İngiliz ve Fransızlar arasında 15 Eylül 1919 tarihinde Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin değiştirilmesi hakkındaki bir anlaşma imzalanmıştır. "Suriye İtilafnamesi" diye bilinen bu anlaşmaya göre Urfa, Antep, Maraş ve Adana Fransız kuvvetlerine bırakılıyor, Musul ise İngilizlerde kalıyordu. Böylece İngiltere bu yerlerin sorumluluğunu Fransızlara devretmek suretiyle onları Türklerle karşı karşıya bırakmıştır.

(II) Fransız işgali

Fransız işgali Anadolu'nun taksim anlaşmalarına uygun olarak Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda Müttefik devletler arasında yapılan taksim anlaşmalarında Fransa'ya Kilikya ve Suriye bölgesi bırakılmıştır. Suriye ve Kıbrıs'ta üstlenmiş olan Fransız Yakın-Doğu ordusu, bu taksim anlaşmalarına dayanarak Anadolu'nun Kilikya bölgesini işgale başlamıştır. Çoğu Ermeni olmak üzere 1500 Fransız askeri 17 Aralık 1918'de Mersin'e çıkmıştır. Bu kuvvetten ayrılan ufak müfrezeler 26 Aralık 1918'e kadar Antakya, Dörtyol, Ceyhan, Tarsus, Adana, Misis ve Pozantı'yı işgal etmiştir. Ayrıca Müttefiklerin kendi aralarında yapmış oldukları taksim anlaşmalarında yer almamasına rağmen Selanik'te bulunan Fransız kuvvetleri Rumeli, Trakya, Boğazlar ve İstanbul'un işgaline de katılmıştır. Selanik bölgesindeki Fransız kuvvetleri tarafından 4 Kasım 1918'de Doğu Trakya'da Uzunköprü - Sirkeci demiryolu ele geçirilmiştir.

Çukurova'yı işgal eden Fransızların yaptıkları ilk iş, bu bölgeye "Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri" unvanlı bir yönetici tayin etmek ve arkasından da Mısır'da eğittikleri Ermenilerden kurulu her biri 10 kişiden oluşan "Legion d'Orient" birliklerini getirmek olmuştur. Fransa, bundan sonra, bir "Ermeni Cumhuriyeti" kurmak maksadıyla Çukurova'daki nüfus dengesini Ermeniler lehine dönüştürmeye yönelik bir planı uygulamaya başlamıştır. Fransa ilk aşamada, tehcire uğrayan Ermenileri ana yurtlarına döndüreceğini

ileri sürerek dünyanın dört bir tarafından on binlerce Ermeni'nin Çukurova'ya gelmesini sağlamıştır. Bunu, Türk halkının Çukurova'dan uzaklaştırılmasını amaçlayan saldırılar izlemiştir. Fransız üniformalı Ermeni işgal kuvvetleri bu saldırılarda önemli rol oynamışlardır. Ayrıca, Fransızlar, Ermeni halkı silahlandırmak suretiyle onlara Türk köylerini basmaları ve köylüleri öldürmeleri için zemin hazırlamıştır. Bu ortamda, Türklere karşı planlı katliamlar yapılmış, yoğun işkence ve tecavüz olayları yaşanmıştır.[274] Mustafa Kemal Paşa, Fransa'nın giriştiği insanlık dışı faaliyetler hakkında şunları söylemiştir: *"...medeniyet maskesine gizlenen Fransızlar ve onlara pişva (lider, yol gösterici) olan Ermeniler Urfa havalisinde ahali-i İslamiye'ye katliama başlamışlardır." "Kilikyada Ermeniler Fransızlar tarafından silahlandırılmış ve Müslüman halka fiilen saldırılmaktadır".*[275]

ABD'nin İstanbul'daki yüksek komiseri Amiral Bristol'da Washington'a gönderdiği raporda "Fransız ve Ermeni birlikleri Türk köylerini yıktılar, ahaliyi katlettiler" ifadesiyle katliamı Hükümetine bildirmiştir.[276]

(III) İtalyan işgali:

İtalyan işgali, Anadolu'nun taksimi anlaşmalarından 1915 Londra Anlaşması'yla İtalya'ya verilen Antalya'nın 28 Mart 1919 tarihinde işgal edilmesiyle başlamıştır. İtalyanlar Müttefik devletlerin kendi aralarında imzaladıkları Türkiye'yi taksim anlaşmalarından 1917 yılında imzalanan Saint Jean de Maurienne Anlaşmasına dayanarak İzmir ve çevresini de işgal etmek istemişler ise de İngiltere ve Fransa İtalya'nın bu bölgeye yerleşmesini kendi menfaatleri açısından tehlikeli bulduklarından dolayı buna müsaade etmemişler ve bu bölgeyi Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'a bırakmışlardır.

İtalya, Anadolu'da geniş bir bölgeyi, bir İtalyan kolonisi haline getirmek amacıyla işgal etmiştir. İtalyan işgaline karşı Osmanlı Devleti pasif tutum takınmış, itilaf devletlerini kızdırmayacak bir politika izlemiştir. İtalyan işgaline ancak yazılı ve sözlü protesto ve gösterilerle tepki verilmesi tavsiye edil-

274 **Türk İstiklal Harbi**, c. IV. Güney Cephesi, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1966, s. 5.
275 **ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, IV, s. 197,233.
276 Laurence EVANS; **United States Policy and the Partition of Turkey**, s. 259.

miş, fiili direniş hareketlerine müsaade edilmemesi dahiliye nezareti tarafından illere gönderilen 18 Haziran 1919 tarihli bir genelge ile bildirilmiştir.[277] İtalyanlar, Anadolu halkının tepkisini çekmemek için, Anadolu'ya padişahın izni ile yerleştiklerini, ülkeye medeniyet getireceklerini, işgalci olmadıklarını belirtmişlerdir. İtalyanlar konumu dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı öncesinde de Antalya ile ilgilenmişlerdir. Paris Barış Konferansı'nda İtalya'nın Antalya'yı işgaline müsaade edilmemesi üzerine İtalya kendi başına 28 Mart 1919 tarihinde, 300'den fazla İtalyan askeri ile şehri işgale başlamıştır.[278] İtalyanlar, Antalya'da ordugah kurmuş, silah ve mühimmat depolarını kendi denetimlerine almışlardır. Antalya'dan Marmaris'e kadar tüm güney sahillerini işgal edeceklerini belirtmişlerdir.[279] İtalya, 24 - 25 Nisan 1919 gecesi Albay Guiseppe di Bisogno'nun komuta ettiği kuvvetlerle Konya'yı; 11 Mayıs 1919'da da Menteşe sahillerini, Bodrum - Marmaris bölgesinden başlayarak işgal etmiştir. 17 Mayıs 1919'da Fethiye İtalyan işgaline uğramıştır. 07 Mayıs 1919'da Regina Elena kruvazörü Kuşadası limanına gelmiş ve bu kruvazörden karaya çıkan İtalyan deniz piyadeleri, 14 Mayıs 1919 tarihinde Kuşadası ve Selçuk ilçelerini işgal etmiştir.[280]

(IV) Yunan işgali :

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Müttefik devletlerin Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak için kendi aralarında yaptıkları taksim anlaşmalarında yer almayan ve Birinci Dünya Savaşı'na Müttefiklerin yanında ancak savaşın sonunda katılan Yunanistan'a İngiltere ve Fransa tarafından Paris Barış Konferansı'nda Anadolu'dan (İtalyanların payına düşen Batı Anadolu'dan) büyük bir pay verilmiştir. İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'ı bu derece koruyup kayırmalarının çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerin içinde en önemlileri; İngiltere ve Fransa tarafından Yunanların antik Yunan kültürünün mirasçıları olarak görülmesi, dönemin Yunan Başbakanı Venizelos'un bu devletler nezdindeki itibarı ve aktif politikası ile Akdeniz'de İtalya kadar güçlü

277 **B. O. A., DH. KMS.** Dosya. 52 - 2, Belge: 44.
278 Gnkur. **ATASE Bşk.lığı Arşivi, K.** 401, D. 2, FH. 4.
279 Gnkur. **ATASE Bşk.lığı Arşivi, K.** 401, D.3, (16 - 5), FH. 14.
280 Orhan ÇEKİÇ; **a.g.e.**, s. 80.

olmayan Yunanistan'ı İngiltere ve Fransa'nın bu bölgedeki menfaatlerinin korunması açısından daha kolay kontrol altında tutulabilir bir devlet olarak görmeleridir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra uygulanmaya konan Anadolu'nun taksimi anlaşmalarında Yunanistan yer almamasına rağmen, yukarıda belirttiğimiz sebeplerden dolayı Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'a da Batı Anadolu bölgesi bırakılmıştır. Böylece bu bölgenin 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Yunanlar tarafından işgal edilmeye başlandığını görmekteyiz.

Anadolu'daki Yunan işgalinin amacı Megalo İdea'nın (Yunanistan'ın büyük ülküsü) gerçekleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Megalo İdea'nın hedefleri içerisinde Trakya'nın, İzmir ve Ege bölgesinin Yunanistan'a bağlanması, Ege denizinde tam egemenlik sağlaması yer almaktadır. Yunanistan, Megalo İdea ülküsünü gerçekleştirmek amacıyla 15 Mayıs'ta İzmir'i işgal etmiştir. Yunanistan İzmir'i işgale başladığı tarihten itibaren destekçileri olan İtilaf Devletlerine müracaat ederek işgal bölgesinin genişletilmesini ve bunu kendi gücüyle gerçekleştirebileceğini, hatta Ankara'nın ötesine kadar ilerleyebileceğini bildirmiştir.[281] İşgal hadisesi halkın ruhunda derin yaralar açmasına rağmen Hükümet çevrelerinde fazla bir hassasiyet ve endişe yaratmış görünmemektedir. Nitekim Dahiliye Nazırı Vekili Mehmet Ali Bey 17 Mayıs günü verdiği demeçte Aydın valisi İzzet Bey'den aldığı telgrafa dayanarak İşgal hadisesinden Hükümetin resmen haberdar olmadığını ifade ederken, İzzet Bey'de işgalin haftasına İzmirde yayınlanan Ahenk gazetesine, Yunanlılarca yapılan bu hadisenin sadece askeri bir gösteriden ibaret olduğu ve Hükümetin eskisi gibi devam edeceği aynı zamanda bunun gerçekleşmesi için de lazım gelen kolaylığı gösterecekleri beyanatını verebilmiştir.

Osmanlı'ların olaylar karşısında duydukları iyi niyet ve gösterdikleri anlayış Yunanlıları daha da tecavüzkâr hale getirmiş ve neticede Anadolu içerlerine doğru uzanan işgal hareketlerine başlamışlardır. Nitekim İzmir işgalini çok geçmeden Manisa'nın işgali olayı takibetti. Manisalılar civarındaki Rum ahalinin hareketlerindeki taşkınlığı görerek bazı emniyet tedbirleri al-

281 Suat BİLGE; **Büyük Düş: Türk - Yunan Siyasi ilişkileri, 1919-2000,** Ankara, 2000, s. 101.

mak ve müdafaa teşkilatı yapmak istemişlerse de Manisa Valisi bulunan Hüsnü Bey, Damat Ferit Paşadan aldığı emre uyarak bütün faaliyetleri önlemiş hatta bir toplantı sırasında, Manisa'nın işgal edilmeyeceğini katiyetle söylemiştir. Lakin bütün bu vaatkar sözlerin aksine Yunan ordusu 25 Mayıs'ta Manisa'yı işgal etmiş ve bu münasebetle neşredilen beyannamede Manisa ve havalisindeki köy ve kasabaların yalnız askeri işgal altına alındığı; memur, jandarma ve polisin vazifelerine devam edeceği, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün ahalinin ırz, mal ve can emniyeti altında bulunduğu belirtilmiştir. Fakat bu teminat boşunadır. Çünkü cinayetler artmış, halk dehşet içinde kalmıştır.[282]

Daha sonra bütün Batı Anadolu bölgesini hakimiyeti altına almak amacıyla faaliyetlerine devam eden Yunan kuvvetleri 17 Mayıs'ta Urla ve Çeşme'yi, 20 Mayıs'ta Torbalı'yı, 21 Mayıs'ta Menemen'i, 28 Mayıs'ta Tire'yi, 29 Mayıs'ta Ayvalık'ı, Turgutlu'yu, 1 Haziran'da Ödemiş'i, 4 Haziran'da Nazilli'yi, 5 Haziran'da Akhisar'ı, 12 Haziran'da Bergama'yı işgal etmiştir.[283] İngiltere'nin, Anadolu'nun parçalanması ve Türklerin Avrupa'dan tamamen çıkarılması planının uygulayıcısı konumunda olan Yunanistan, İngiltere'nin kışkırtması ve desteği ile daha sonraki dönemlerde askeri harekatlarını Anadolu'nun iç kısmına kadar götürmüştür. Girdikleri her yeri yakıp yıkan ve akla hayale gelmeyecek işkencelerle çocuk, kadın, yaşlı demeden yediden yetmişe kadar bütün korumasız silahsız Türk insanını katleden zalim Yunan ordusunun mezalimine Ulu Önder Mustafa Kemal ATATÜRK'ün önderliğinde teşkilatlanan kahraman Türk Ordusu tarafından son verilmiş ve Yunan ordusu Anadolu'dan çıkarılarak Ege denizine dökülmüştür.

B. MÜTAREKE'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki silahlı çatışmayı sona erdiren Mondros Mütarekesi, İngiliz çıkarlarını ve üstünlüğünü sağlayan bir

282 Türkan ÜLKÜTAŞIR; "Mondros Mütarekesinin Sarsıntıları ve Karşı Direnişler" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. s. 23, İstanbul 1969.

283 E. Zekai ÖKTE; a.g.e., s. 316.

anlaşmadır. Görüşmeler süresinde Osmanlı delegeleri ilk İngiliz önerilerini hafifletmek için büyük bir çaba göstermiş olmalarına rağmen, mütareke metninde maddelerin ruhunu değiştirecek değişiklikler yaptırmayı kabul ettirememişlerdir. İtilaf Devletleri anlaşma metnindeki bir takım muğlak cümleleri kendi menfaatleri doğrultusunda yorumlayarak, bu maddeleri kendi ellerinde öldürücü bir silah olarak kullanmışlardır.[284]

İngilizce metni geçerli olan mütarekenin, İngilizce metni ile Türkçe metni arasında farklılıklar vardır. Mesela mütarekenin 16 ncı maddesindeki Türkçe metinde "Muhafız Kıtaat" denilirken, İngilizce metinde "Garnizon", 24 ncü maddede, Türkçe metninde "Vilayat-i Sitte" yani altı vilayet (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas) denilmişken, İngilizce metinde "Six Armenian Vilayets" tabiri kullanılmıştır.[285] Bu durumda hangi birliğin garnizon sayılacağı hangisinin sayılmayacağı, Doğu Anadolu'nun hemen tamamının Ermenistan olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Ayrıca, maddeler içinde yer alan bazı ifadeler değişik biçimde yorumlamaya açıktır. Mesela; Kilikya, Suriye, Irak adı verilen bölgelerin sınırları belli değildir. Bu durumu İtilaf Devletleri kendi lehlerine geniş bir şekilde kullanmışlardır.[286]

İngiltere, Dışişleri Bakanı Balfour'un kaleminden "Türkleri ezmek" kararını saptadıktan sonra bunu uygulamaya geçirmeye başlamıştır. İlk olarak İngiliz orduları Osmanlı ülkesinin Arap illerini istila ederek barış konferansında bu bölgelerin yönetimine şu ya da bu şekilde el koymak için harekete geçmişlerdir. Mondros Mütarekesi'yle birlikte bu işin ilk bölümü tamamlanmıştı. Ancak, Adana, İskenderun, Musul gibi yörelerin ele geçirilmesi isteniyordu ki, bu da Mütareke'yi çiğnemek pahasına sağlanıyordu. Bununla birlikte İngiltere daha ileriye gitmek için farklı bir yöntem geliştirmenin eşiğindeydi. Savaşın yorgunluğu, sarsılan mali durum, İngiliz halkının bir an önce barış düzenine geçme özlemi[287] öbür devletlerin rekabeti, İngiltere itiraf ede-

284 Ali Fuat TÜRKGELDİ; **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,** TDTE yay., Ankara, 1948.

285 Erich Jan Zurcher; **The Unionist Factor: The Role of Comitee of Union and Progress in The Turkish National Movement 1905 -1926.** Leiden, 1984. p. 68.

286 Lawrence EWANS, **a.g.e.,** s. 84 - 85.

287 İngiltere Britanya topraklarından gönderdiği 750.000 askerini kaybetmişti. Terhis işlerinde aksama, yanlışlıklar, bir çok olaylara yol açmıştı. 1919 yazında İngiliz ordusunun %80'i terhis edilmişti.

mese de Türklerden gördüğü büyük direniş, Bolşevik Rusya ile komşu duruma gelmenin isteksizliği, elinde tutabileceğinden çok fazla toprak elde etmiş olması, Türkleri ezme işini Yunanistan'a ve Ermeni militanlara bırakmayı daha uygun görmesine yetiyordu.

İtilaf Devletleri bu mütarekeye, dış görünüşünde Osmanlı Devleti'ni ve Türk milletini yok edici "kayıtsız, şartsız teslim" hissini verecek açık hükümler koymaktan kaçınmışlardır. Bu durum bazı Osmanlı devlet adamlarının mütareke şartlarını olumlu şekilde değerlendirmelerine sebep olmuştur. Mesela anlaşmayı imzalayan Osmanlı delegelerinden Rauf Bey; "Bu mütareke ile devletimizin istiklali, saltanatımızın hukuku tamamıyla kurtarılmıştır" değerlendirmesini yaparken, dönemin sadrazamı İzzet Paşa da söz konusu anlaşmanın oldukça uygun şartlarla imzalanmış olduğunu kabul ederek onu asla onur kırıcı görmemektedir. Başarılı bir anlaşma yapıldığını değerlendiren Danıştay başkanı Reşid Akif Paşa ise İstanbul'a dönen delegeleri Galata rıhtımında karşılayarak onları başarılarından dolayı tebrik etmiştir.[288] Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Nabi Bey de "Mütareke Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarına dokunmaz" değerlendirmesini yapmıştır. Diğer taraftan ileriyi gören o dönemin bazı devlet adamları ise mütareke maddelerindeki elastikiyeti ve bazı kapalı ifadeleri görerek İtilaf Devletlerinin gerçek amaçlarını anlamışlar ve bu yüzden mütareke şartlarını Osmanlı Devleti açısından çok ağır bulmuşlardır.[289] Bu devlet adamlarının başında yüzyılımızın dahisi olarak kabul edilen Mustafa Kemal Paşa gelmektedir. Yıldırım Orduları Grubu komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya göre; *"Osmanlı Hükümeti bu mütareke ile kendini kayıtsız şartsız düşmana teslim etmeğe muvafakat etmiştir. Yalnız muvafakat etmiş değil, düşmanların memleketi istilası için onlara yardımı vaat eylemiştir. Bu mütareke olduğu gibi tatbik edildiği taktirde memleketin baştan sona kadar işgal ve istilaya maruz kalacağı şüphesizdir."*[290]

---

288 Başmabeynci Lütfü Bey; **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri,** Hürriyet Yay., İstanbul, ty., s. 204.

289 Tevfik BIYIKLIOĞLU; "Mondros Mütarekenamesi'nde Elviye-i Selase ile ilgili Yeni Vesikalar I", **Belleten, XXI/81-84** (1957), 567-580.

290 Falih Rıfkı ATAY; **ATATÜRK'ün Hatıraları (1914 -1919).** TİB yay., Ankara 1975, s. 123.

Mondros Mütarekesi'nin İtilaf Devletleri tarafından uygulanışı Mustafa Kemal'in görüşünde ne kadar isabetli olduğunu ortaya koymuştur. Gerçekten de İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı zamanında aralarında vardıkları taksim anlaşmalarını tatbik edebilmeleri için yeteri kadar elastiki ve tefsire müsait bir metin düzenlemekte büyük gayret sarf etmişlerdir. Mondros Ateşkes Anlaşması ile İtilaf Devletleri barış anlaşmasının imzalanmasını beklemeden, Türk topraklarının taksimine girişmişlerdir. Ateşkes Anlaşmasının yedinci maddesi bütün bir memleketin işgali için İtilaf Devletlerine imkan vermiştir.

IV. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PAYLAŞIMI İLE İLGİLİ ANLAŞMALAR

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaptıkları gizli taksim anlaşmaları ile Osmanlı Devleti'nin mirasını kendi aralarında payetmiş olan Müttefik devletler, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın yedinci maddesine dayanarak gizli taksim anlaşmalarında kendi paylarına düşen bölgeleri işgal etmeye başlamışlardır.[291] Müttefik devletler bu aşamadan sonra işgal etmiş oldukları toprakları tamamıyla kendi hakimiyetleri altına almak amacıyla kendi aralarında barış görüşmelerine başlamışlardır. Bu barış görüşmelerinin ilk aşaması Paris'te 18 Ocak 1919 tarihinde başlamıştır. Batı Anadolu ve Trakya bölgelerindeki Yunan isteklerinin Yunanistan Başbakanı Venizelos tarafından dile getirilmesini kapsayan Paris Barış Konferansı'ndan sonra Müttefik devletler 12 Şubat - 20 Nisan 1920 tarihlerinde yaptıkları Birinci Londra Konferansı ile Osmanlı Devleti'nin taksimine ilişkin yapacakları Sevr Barış Anlaşması maddelerinin büyük bir bölümünü karara bağlamışlardır. Birinci Londra Konferansı ile anlaşma sağlanamayan konular ise 18-26 Nisan 1920 tarihlerinde yapılan San-Remo Konferansı'nda bir araya gelen başlıca Müttefik devletlerinin (İngiltere, Fransa, İtalya) Başbakanları arasındaki görüşmelerde karara bağlanmıştır. San-Remo Konferansı ile Sevr Barış Anlaşması'na son şekli verilmiştir. Os-

291 İsmail SOSYAL; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları,** G.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.12.

manlı delegelerinin bu barış anlaşmasının çok ağır olan maddelerinin yumuşatılması için yaptıkları öneriler 20 Haziran 1920 tarihinde yapılan II nci Hytte Konferansı'nda ve 11 Temmuz 1920 tarihinde yapılan Spa Konferansı'nda görüşülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin taksiminin yapılarak Sevr Barış Anlaşması'nın meydana gelmesini sağlayan bu konferanslarda görüşülen konular ve görüşmeler esnasında başlıca Müttefik devletlerin bu konulara bakış açıları ve alınan önemli kararlar Paris Barış Konferansı ile şekillenmeye başlamıştır.

A. PARİS BARIŞ KONFERANSI

1. PARİS BARIŞ KONFERANSI'NIN TOPLANMASI

1918 yılının sonlarına doğru Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra başlıca Müttefik devletler ve merkezi devletlerle savaşmış veya onlara savaş ilan etmiş 32 devletin temsilcileri 18 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Devleti'nin mirasının taksimini kapsayacak barış anlaşmasını görüşmek ve bir nevi dünya haritasını yeniden çizmek için Paris'te toplanmışlardır.[292]

18 Ocak 1919 tarihinde açılarak çalışmalarına başlayan Paris Barış Konferansı'nın vereceği kararları bütün dünya ve özellikle bağımsızlıklarına kavuşacaklarını kabul eden Osmanlı Devleti'nin idaresindeki Rum, Ermeni, Arap ve Kürt gibi Müslüman olan ve olmayan unsurlar sabırsızlıkla bekliyorlardı.

Konferansın kararlarına hakim olan; Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya devletleriydi. Bu devletlerin Başbakan ve Dışişleri bakanlarından meydana gelen bir "Onlar Konseyi" kurulmuştur. [293]

---

292 S.P.TILLMAN; **Anglo - American Relations of the Paris Peace of 1919;** Ayrıca bk. R.B. Mc CALLUM; **Public Opinion and Last Peace,** s. 27 - 60; lo MOVAT; **Britain Between the Wars 1918 - 1940,** s. 2,13.

293 Fahir ARMAOĞLU; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980).** 2.B., ANKARA 1984, s. 145.

Ancak çok geçmeden "Dörtler Meclisi" denilen Amerika Cumhurbaşkanı Wilson ile İngiliz, Fransız ve İtalyan Başbakanları Lloyd George (Lord Core), Clemenceau (Klemensu) ve Orlando'dan oluşan meclis, sözde özel toplantılar yaparak en üstün unsur durumuna geçmiştir.[294] Fakat bu konseye de esas itibariyle Fransa ve İngiltere hakim olmuştur. Çünkü, konferansa şahsen katılan Wilson için bütün mesele, milletler arası münasebetlerde devamlı bir barışı sağlayacak ve koruyacak bir milletler cemiyetinin kurulmasıydı. Bu yüzden Clemenceau ve Lloyd George, Wilson'un Paris Barış Konferansı'ndan bir an önce ayrılmasını sağlamak için konferansın çalışmalarında Milletler Cemiyeti'nin statüsünün belirlenmesine öncelik vermişlerdir. Şubat 1919 tarihinde Milletler Cemiyeti statüsü tespit edilir edilmez Wilson, Amerikan kamuoyunu bu fikre kazanmak için Amerika'ya dönmüştür İtalya'nın ise "Dörtler Meclisi" nde hiçbir ağırlığı yoktur.

2. PARİS BARIŞ KONFERANSINDA YUNANLARA VERİLEN YERLER

Paris Barış Konferansı'nın en çok meşgul olduğu iş, Osmanlı arazisinden Yunanlara verilecek topraklar meselesi olmuştur. Paris'te İngiltere, Amerika ve Fransa temsilcilerinin Türklere bakış açısı bir sene önceye göre çok değişmiştir. Zira, İngiltere Başbakanı Llyod George'un Paris Konferansı'nda Türklerle ilgili beyanatı ile 05 Ocak 1918 tarihinde verdiği beyanat[295] birbirleri ile çelişmektedir. Aynı şekilde Wilson'un Paris Konferansı'nda Yunanların Batı Anadolu ile ilgili isteklerini (nüfus oranının Türklerin lehine olduğu Amerikalı uzmanlar tarafından açıklanmış olmasına rağmen) kabul etmesi kendi koyduğu prensiplerinin 12 nci maddesi[296] ile çelişmektedir. Paris Konferansı'nda Müttefik devletlerin hepsi Türklere karşı ateş püskürüyordu.

294 Y. Hikmet BAYUR, **ATATÜRK'ün Hayatı ve Eseri,** C. I. ANKARA 1970, s. 326.

295 Llyod George 05 Ocak 1918 tarihinde verdiği bu beyanatında; "Biz Türkiye'yi ne başkentinden ne de çoğunlukla Türk olan Anadolu'nun ve Trakya'nın zengin ve ünlü topraklarından mahrum etmek için döğüşüyoruz." demiştir

296 Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihindeki beyanatıyla ortaya koyduğu prensiplerinin 12 nci maddesinde; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkanları verilecek. Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu, milletler arası garanti altına konacak" denilmektedir.

Türkler, Birinci Dünya Savaşı'nda Boğazları kapatmak suretiyle savaşın iki yıl daha uzamasına sebep olmalarının ve Filistin ile Irak Cephesi'nde bir buçuk milyon askeri dört yıl uğraştırmanın hesabını vereceklerdi.

İşte, Müttefik devletlerin bu psikolojisinden en iyi yararlanan, Yunan Başbakanı Venizelos olmuştur. Venizelos daha konferans başlamadan faaliyete geçerek 30 Aralık 1918 tarihli bir muhtıra ile Yunan isteklerini açıklamıştır. Bu muhtırada Yunanlar; "Meis adası - Marmara denizi çizgisinin batısında kalan Anadolu'nun Yunanistan'a bırakılmasını" istiyorlardı. Venizelos'un isteğine göre; Büyük Menderes, Küçük Menderes ve Gediz nehirleriyle, Bakırçayı, Gönençayı ve Manyas Gölüne akan Kocaçay'ın ve güneyde Akdeniz'e dökülen Dalamançayı'nın suladığı en verimli topraklar ve bunların deniz zenginlikleri ile dolu kıyıları Türkiye'den koparılacaktı.

Venizelos, Paris Barış Konferansı'nın 3 ve 4 Şubat tarihli toplantılarında, İstanbul hariç bütün Trakya'yı ve Batı Anadolu'nun bir kısmı ile On iki Ada'yı, Kıbrıs'ı, Meis, Rodos, İmroz ve Bozcaada'yı istemiştir. İtalya, Yunanistan'ın istediği söz konusu bölgenin büyük bir kısmının Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan 6 Nisan 1915 tarihli Londra ve 17 Nisan 1917 tarihli Saint Jean de Maurienne gizli taksim anlaşmaları ile kendilerine vadetmiş olduğunu belirterek Yunanistan'ın kendi payına bırakılan yerlerle ilgili isteklerine şiddetle karşı çıkmıştır.[297]

Konferansta Yunan isteklerine en büyük desteği İngiltere Başbakanı Lloyd George vermiştir. İngiltere'nin Yunan isteklerine olumlu bakmasının sebeplerinden en önemlisi İtalya'nın Akdeniz'deki gücünün artmasını istememesidir. Zira, Süveyş Kanalı'ndan Uzak-Doğu'ya ve Avustralya'ya kadar uzanan Britanya İmparatorluk yolu üzerindeki Ege adalarının stratejik bir önemi vardı. Bu adaların İtalya gibi güçlü bir Akdeniz ülkesinin eline geçmesi İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgelerine giden bu yolun güvenliğini tehlikeye düşürecekti. Bu yüzden İngiltere, Ege adalarının ve Batı Anadolu'nun İtalya'ya oranla daha güçsüz olan Yunanistan'a verilmesi taraftarıydı. Ayrıca

297 NIGOLSON; **Peace Making,** s. 271; ayrıca bk. R. LONSING; **The Big Four and Others At the Peace Canterence,** s. 142 - 160.

İngiltere Başbakanı'nın Yunanistan Başbakanı Venizelos'a karşı aşırı bir sempatisi vardı. Bu sempatinin en önemli sebebi, İngiltere Başbakanının Yunanları eski Yunan kültürünün temsilcisi olarak görmesinden kaynaklanıyordu. İşte bu sebeplerden dolayı İngiltere, İtalya'nın Yunan isteklerine bu yerlerin savaş sırasında yapılan Londra ve Saint Jean de Maurienne anlaşmalarıyla kendilerine verildiğine dair itirazlarına karşı çıkarak, söz konusu anlaşmalardan Londra Anlaşması ile sadece Antalya ve çevresinin verildiğini, Saint Jean de Maurienne gizli taksim anlaşmasının ise Rusya'nın değişen tutumu karşısında muteber sayılamayacağını belirtmiştir. Paris Konferansı'nda yapılan görüşmelerde İngilizler, Batı Anadolu'nun İtalyanlar yerine Yunanlar tarafından işgal edilmesini tercih ettiklerini açıkça belirtmişlerdir.[298]

Kurnaz bir politikacı olan Venizelos, Yunan hak iddialarını Wilson prensiplerine, özellikle 12 nci prensibe ve self - determinasyon hakkına dayandırıyordu. Venizelos hiçbir dayanağı olmayan ve doğruluk payı bulunmayan Rum Patrikhanesi'nden aldığı uydurma istatistikleri delil olarak[299] göstererek, Trakya bölgesinde Rum nüfusunun fazla olduğunu ileri sürmek suretiyle bu bölgenin Yunanistan'a bırakılmasını istiyordu. Ancak Bulgarlar da Doğu Trakya'da Balkan Savaşları'nda uzaklaştırılan 36.000 Bulgar'ın yine Edirne civarına yerleştirilmelerini ve ondan sonra Wilson prensiplerine uyularak "bu bölge mukadderatının" tayinini istiyorlardı. Trakya bölgesinde Bulgarların da gözü olduğunu ve bu amaçla bir takım faaliyetler içinde olduğunu gören Venizelos, Bulgarların Trakya ile ilgili tezlerini çürütmek ve bu bölgenin Yunanistan'a verilmesini sağlamak maksadıyla "Bulgar Meclisi'ndeki Batı Trakya" milletvekillerini elde ederek onlardan, Trakya'da Bulgar zulmünü açıklayan ve halkın Yunan idaresini istediğini belirten yazılar alarak yayımlamıştır.[300]

---

298 Yunan istekleri arasında Kıbrıs da bulunmaktaydı. Çünkü savaşa girmesi halinde İngiltere Yunanistan'a Kıbrıs'ı teklif etmiştir. Paul C. HELMRICH; **From Paris to Sevres,** Ohio, 1974, s. 40.

299 Birgül Demirtaş COŞKUN; **Bulgaristan'la Yeni Dönem,** Balkan Araştırmaları Dizisi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001. s. 6.

300 Paul C. HELMRICH; **From Paris to Sevres, The Partition of The Ottoman Empire at The Peace Conference of 1919-1920,** Ohio. 1974, p. 40.

Yunanların çok kuvvetlenmesini kendileri için zararlı gören İtalyanlar, barış konferansında Trakya konusunda Bulgarların tarafını tutmuş, buna karşılık Fransızlar da Yunanları desteklemişlerdir. Ama ne gariptir ki memleketin esas sahibi olan Türkleri hiç kimse hesaba katmamıştır. Oysa her iki Trakya'da da nüfus çoğunluğu Türkler'de idi. Nitekim, Edirne vilayetinin Balkan Harbi'nden sonra Batı Trakya adını alan Gümülcine, Dedeağaç sancaklarıyla birlikte 1.185.189 kişiyi bulan nüfusundan 650.624'ü Türk idi. Burada yaşayan Rumlar 357.102, Bulgarlar ise 127.459 kişi idiler. Geriye kalanlar da öteki unsurları teşkil etmekteydi. Bu gerçeğe rağmen başta İngiltere, Fransa, Amerika ve daha birçok devletin konferanstaki temsilcileri Türk aleyhtarı olması sebebiyle Trakya işlerini incelemek üzere Paris Barış Konferansı'nın kurmuş olduğu komisyon, neticede Doğu ve Batı Trakya'nın Yunanlara bırakılmasına karar vermiş ve konferansa bu yolu tavsiye etmiştir. Fakat "Yüksek Konsey" bu tavsiyeye uymayıp ve 11 Mart 1919'daki toplantısında, Trakya hakkındaki hükmün ileride Osmanlı ve Bulgar barış müzakereleri sırasında verilmesini karara bağlamıştır.[301]

Yunanistan Başbakanı Venizelos, Batı Anadolu üzerindeki hak iddialarını şu ilkelere dayandırıyordu:

a. Daha önce Türkiye'ye ait olan herhangi bir ülkede kesin olarak bir Türk çoğunluğu yoksa, o ülke müstakbel Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalmamalıdır.[302]

b. Nüfus bakımından ve etnik nedenlerden Anadolu'nun batı kısmı coğrafi ve tarihi açılardan özel ve ayrı bir bölge teşkil eder.

Venizelos, bu bölgenin nüfusunu gösterecek resmi istatistikler olmadığını belirterek Rum Patrikhanesi tarafından hazırlanan istatistikleri öne sürüyordu. Patrikhane'nin istatistiklerine göre Batı Anadolu'daki tüm Rum nüfusu 1.700.000 olarak gösteriliyordu. Venizelos ise Batı Anadolu'da Rumların nüfusunun 1.080.000 olduğunu, buna yakındaki adaların nüfusu da eklenirse

301 Selahattin TANSEL; **Mondros'tan Mudanya'ya**, C. I. İstanbul, 1991, s. 161-162.

302 Türkiye Hristiyanları adına Trabzon Metropoliti Hrisantos Efendi'nin Yunanistan'a ilhak arzularını Paris Sulh Kongresine sunması da bu beklentinin bir ürünüdür. **B.O.A. DH. KMS.** 49-2 I 52.

bu rakamın 1.450.000'e yükseleceğini belirtiyordu. Buna karşılık aynı ülkedeki Müslüman nüfusunu *943.000* olarak göstererek, Rumların 189.000 fazla olduğunu iddia etmiş, bundan dolayı bu bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk bölgelerinin bir kısmını teşkil edemeyeceğini ileri sürmüştür.[303] Venizelos'un bu söz düzenbazlıklarını büyük bir sempatiyle dinleyen Paris Barış Konferansı, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un önerisi üzerine, Yunan Başbakanının ileri sürdüğü noktaları ve verdiği sayıları inceleyerek kararlarını konferansa bildirmek üzere uzmanlardan oluşan bir kurul atamak kararını almıştır. Bu kurulda Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya ikişer üye ile temsil edilecekti.[304]

Yunan arazi isteklerini inceleyen komisyondaki Amerikalı uzmanlar, Yunanların ortaya koyduğu rakamların yanlışlığını, tersine Yunanların istemekte oldukları topraklar üzerinde Türk çoğunluğunu kendi topladıkları rakamlara dayanarak ispatlamışlar, bu sebeple de toprakların "Türkiye'den ayrılmasına" karşı olduklarını bildirmişlerdir. Buna rağmen, aşırı bir Venizelos hayranı olan Wilson'un Yunanlara sempatisi olduğu için, Batı Anadolu'nun nüfusu ile ilgili kendi uzmanlarının verileri yerine Venizelos'un verilerini kabul etmiş, Venizelos'un Batı Anadolu ile ilgili arazi isteklerini haklı görmüştür.[305] Hatta İngiliz ve Fransızlar, Aydın vilayetinin ancak bir kısmının Yunanlara bırakılması tavsiyesini de yeter görmeyerek İzmir ve civarının Yunanistan'la birleştirilmesini istemişlerdir. Fakat neticede İngiliz ve Fransızların birlikte kabul ettikleri sınırlar Yunanların işgal sahası olarak kabul edilmiştir.[306]

Yunan arazi isteklerini incelemekle görevli komisyon, 30 Mart 1919 tarihli raporu ile İtalyan üyelerinin itirazlarını da hiçe sayarak, İzmir ve arka bölgesinin Yunanistan'a verilmesini kabul ve tavsiye etmiştir. Bununla bera-

303 Lüleburgaz Rumlarınca da Osmanlı idaresi aleyhinde bir muhtıra hazırlanıp Paris Konferansına gönderilmiştir. **B.O.A., DH. KMS.** 52 - s. 40.

304 R. Salahi SONYEL; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C.1., Ankara, 1971. s. 35-36.

305 İstanbul ve Anadolu'daki gayrimüslimlerin tehlikede olduğu ve Babıali'nin Paris Barış Konferansı'na göndereceği muhtıra ve ıslahat projesinin herhangi bir yenilik getirmeyeceği iddiasını ileri süren Patrikhane, konferansa çeşitli raporlar göndermiştir. **B.O.A., DH. EUM. AYŞ., 29 1121.**

306 Selahattin TANSEL; s. 163.

ber bu kararın yanlışlığı üzerinde ısrar edenler olmuştur. Mesela, Amiral Calthorpe 3 Nisan 1919'da "Helen İmparatorluğu'nun Ege denizinin doğu sahiline kadar uzamayacağını ciddi bir şekilde ümit ediyorum, zira böyle bir hareket taraflarına saadet ve refah değil tam tersini sağlar" diyordu. Lord Curzon da 18 Nisan 1919 tarihli meşhur muhtırasında şöyle diyordu; *"Selanik kapılarının beş mil uzağında nizam temin edemeyen Yunanlara İzmir gibi büyük bir şehir ve Aydın gibi bir eyaleti işgal ve idare etmelerine müsaade edilebilir mi?"* Ayrıca 19 Nisan 1919'da Franchet d'Esperey de "İstanbul, İzmir ve Edirne Türk kalacaktır" demekle, yapılan işin yanlışlığını çok kesin olarak ortaya koymuştur. Fakat bütün bu ihtar ve uyarmalara rağmen İngiltere Başbakanı Llyod George, İtalya'nın emperyalist isteklerini engellemek amacıyla daha kolay kontrol edebileceğini düşündüğü Yunanistan'ı desteklemeyi tercih etmiştir. Konferans süresince İngilizlerle birlikte ortak hareket eden Fransızlar da İtalya'nın Akdeniz'de güçlenmesini istemiyordu. Ayrıca Fransız kamuoyunda Yunanlara karşı büyük bir sempati vardı. Bu yüzden Yunan isteklerini Fransa da destekliyordu.[307]

Konferansta Yunan isteklerine karşı en büyük tepkiyi hiç kuşkusuz İtalya gösterdi. İtalya delegeleri, Yunan isteklerinin incelenmesinde, Anadolu halkının refah ve saadetlerinin bütün isteklerin üstünde tutulmasını ve halkın medeniyete doğru yöneltilmesi yollarının araştırılmasını tavsiye etmekle konuyu ele almıştır. Ondan sonra da Venizelos'un muhtırasında ileri sürülen iddia ve onların dayanaklarını birer birer ele alarak bunları çürütmeye ve hükümsüz bırakmaya çalışmıştır. İtalya bu tezlerini kabul ettiremeyince bu sefer Venizelos'un istediği toprakların, mevcut milletler arası anlaşmalar gereğince kendisine ait olduğunu ileri sürerek, tezlerini bu yönde savunmaya başlamıştır. Özellikle de Saint Jean de Maurienne Anlaşması'na dayanarak Osmanlı mirasından kendi paylarını istemişlerdir. İngiltere ve Fransa ise kendi bakımından ne derece haklı olursa olsun İtalya'nın Doğu Akdeniz'de bu derece yayılmasına karşı çıkmışlardır.[308]

---

307 Yahya AKYÜZ; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu,** Türk Tarih Kurumu. Ankara. 1987, s. 331.

308 Selahattin TANSEL; **a.g.e.,** s.161.

İtalyanlar tüm ısrarlarına rağmen arzularına ulaşamamışlardır. Bunun üzerine 24 Nisan 1919'da İtalyan murahhasları (Başbakan ile Dışişleri Bakanı) Dörtler Meclisi toplantısında bulunduktan sonra Fiume ve Dalmaçya'da isteklerini alamadıkları için protesto mahiyetinde konferanstan bir süre için çekilmişlerdir.[309]

İngiltere Başbakanı Llyod George, Yunan isteklerini bir an önce gerçekleştirmek için 5 Mayıs 1919'da Üçler Konseyi'nde, İtalyanların doğudaki hareketlerinden şüphelendiğini, gizlice yapacakları bir saldırı ile Anadolu'da gerekli yerleri zaptedebileceklerini, böyle bir harekete başvurmalarına imkan kalmadan ve konferansa dönmelerinden önce İzmir'in işgal hakkının Yunanlara tanınmasını teklif etti. 6 Mayıs'ta da Anadolu'da bir İtalyan oldu bittisine göz yumulmamasını söyledikten sonra; "Türkiye'deki Rumları korumak için Venizelos'a, İzmir'e iki-üç tümen çıkarmak müsaadesi verilmelidir." dedi ve bu teklif, Fransa ile Amerika tarafından hemen kabul edildi. Konsey 7 Mayıs 1919'da durumu Venizelos ile tartıştı ve kendisinden Yunanların bu iş için ne kadar kuvvet ayırabileceğini, İzmir civarındaki Türk kuvvetinin ne kadar olduğunu sordu. Fakat, Venizelos onlar kadar endişeli görünmüyordu. Çünkü o, "Mondros Mütarekesi gereğince Müttefiklerin her hangi bir bölgeyi işgal yetkileri olduğunu, Yunanlar da ittifaka dahil bulunduğuna göre Türk kuvvetlerinin bu çıkarmaya engel olmaya hakları bulunmadığını, bununla beraber Türkleri bu çıkarmadan ancak 12 saat önce haberdar etmenin ihtiyata uygun düşeceğini" söyledi.[310]

Kurul 10 Mayıs 1919 tarihinde yine İtalyanların olmadığı bir zamanda toplanmışlardır. Bu toplantıda işgalin ayrıntıları tespit edilmiştir. İşgalin nasıl "yapılacağı kararlaştırılmıştır. Karara göre İngiliz Amirali Calthorpe" İşgal sırasında orada bulunacak "Yunan kıt'aları" 14 Mayıs'tan evvel gelemeyecek, işgal olayı Türklere 12 saat evvel bildirilecek, işgalden 36 saat önce İzmir tabyalarının Müttefiklere teslimi istenecek ve daha sonra bu tabyalar Yunanlara verilecektir.[311]

309 HELMEREICH; **a.g.e.**, p. 28.

310 Selahattin TANSEL, **a.g.e**, s.166.

311 Laura ADKINNSON; **in Great Britain and the Kemalist Mouvement for Turkish Indepandance 1919-1923.** Texas, 1958, s. 118-119.

İtalyanlar 12 Mayıs 1919 tarihinde katıldıkları konferans toplantısında bir oldu bitti ile karşılaşmışlardır. Fransa Başbakanı Clemenceau, İzmir Hıristiyanlarını kurtarmak için şehre Yunanları çıkarmak kararı aldıklarını, bu harekata İngiliz ve Fransızlarla birlikte İtalya'nın da katılmasını istediklerini İtalya Başbakanı Orlondo'ya bildirilmiştir. İtalya Başbakanı harekatı desteklediğini ancak, İzmir hakkında barış konferansında kesin bir karar alınıncaya kadar İngiliz, İtalyan, Fransız ve Yunan birliklerinin şehirde kalmasının daha uygun olacağını, böylece harekatın milletler arası bir anlam taşıyacağını ileri sürmüştür. Bu teklif, şehirdeki polis görevini Yunanların yapacağını, bu yüzden büyük devlet askerlerinin Yunanistan komutası altına girmesinin doğru olmayacağı gerekçesiyle İngiltere ve Fransa tarafından reddedilmiştir.[312]

Şüphesiz, İtalya Başbakanı Orlondo, Anglo-Saksonların ve Fransızların İzmir hakkındaki niyetlerini bilmekteydi. Fakat, Fiume'nin İtalya'ya verilmesi karşılığında Anadolu'daki bütün isteklerinden vazgeçeceklerini özel olarak söylemiş ve bu ümidini de yitirmediğinden, Müttefikleri ile İzmir'in işgali konusunda daha fazla tartışmayı göze alamadı, İtalya'nın iş birliği böylece sağlandıktan ve en büyük engel de ortadan kalktıktan sonra, Amiral Calthorpe'a 12 Mayıs akşamı Paris'ten gönderilen bir telgrafla harekete geçmesi bildirildi.[313]

Amiral Calthorpe aynı gün İstanbul'da Fransız yüksek komiseri De France ile İtalyan yüksek komiseri Kont Sforza'yı İngiltere büyükelçiliğine çağırarak onlarla bu konu hakkında bir toplantı yapmıştır. Toplantıda işgalden önce ve sonra tutulacak yol görüşülmüştür, ilk olarak 14 Mayıs günü, Foça ve Urla'nın Fransızlar, Karaburun ve Köstenada'nın İngilizler, körfezin girişindeki Yenikale istihkamlarında Yunanlar tarafından ön tedbir olarak işgal edilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan sonra Amiral Calthorpe,14 Mayıs 1919 tarihinde saat 22'de İzmir'in Yunan birlikleri tarafından işgal edileceğine dair notayı İzmir valisi[314] ve 17 nci kolordu komutanına verdi.

312 HELMEREICH, **a.g.e** , p. 29 vd.
313 David Lloyd GEORGE; **Memories of the Peace Conference,** Yale, 1939, p. 830.
314 Selahattin TANSEL, **a.g.e,** s. 203.

15 Mayıs 1919 günü sabahı Yunan kıtalarının İzmir rıhtımına çıkmasıyla başlayan İzmir'in işgali, başından sonuna kadar sözün tam anlamı ile tüyler ürpertici facia sahneleri ile doludur. Yunan işgal ve faciası sadece işgal günüyle sınırlı kalmamıştır.16 Mayıs ile 12 Haziran arasında Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Manisa, Bayındır, Selçuk, Aydın, Ayvalık, Tire, Kasaba, Ödemiş, Nazilli, Akhisar ve Bergama'yı işgal ederek buralardaki Müslüman halka türlü işkenceler yapmışlardır. Menemen'de 17 Haziran'da da bir katliam yapmışlardır.

Bu işgallerin, İzmir sancağı ile sınırlı kalmayarak daha içerilere kadar yapılmasının Venizelos'un isteği ile meydana geldiği anlaşılmıştır. Zira, Paris Barış Konferansı Yunanların işgal edeceği bölgeyi sınırlandırmayı unutmuştur.[315] Bundan faydalanan Venizelos 19 Mayıs'ta "intizamın sağlanması ve mültecilerin dönüp yerleşmesi için memleket içine girmesi gerekeceğini" komutan Zafiriu'ya bildirmiştir. Halbuki 17 Mayıs'ta Amiral Calthorpe, barış konferansınca durumun açıklanmasını istemiş, konferanstaki ilgililer de 19 Mayıs'ta sadece "İzmir sancağı ile Ayvalık kazasının" Yunan işgal bölgesi içinde bulunduğu kararını vermiştir. Fakat bu karar, Calthorpe'un eline ancak 28 Mayıs'ta geçmiştir. Bu yüzden Calthorpe'un Yunan birliklerinin ileri harekatını durdurma çabaları boşa gitmiştir. Venizelos bu boşluktan faydalanarak Rum göçmenlerin İzmir ve Ayvalık bölgelerinde geniş bir alana yerleşmelerini sağlamıştır.[316]

Yunanların İzmir ve çevresi ile yetinmeyerek Aydın iline kadar işgal bölgelerini genişletmeleri üzerine Osmanlı Hükümeti harekete geçerek işgal alanının kısâ tutulması ve sınırlandırılması yönündeki isteklerini İstanbul'daki İtilaf devletlerinin komiserleri (temsilcileri) vasıtasıyla Paris Barış Konferansına bildirmiştir. Ayrıca Paris'te Osmanlı delegesi olarak bulunan Damat Ferit Paşa'ya Dışişleri Bakanı Safa Bey tarafından 03 Haziran 1919 tarihinde çekilen bir telgrafta, Venizelos'un büyük devletlerce Yunan askerlerinin işgali altında bırakılması kararlaştırılmış olan bölgenin sonradan genişletilmesi

315 Yunan işgalinin Aydın Vilayeti sınırına kadar genişletilmesi konusunda Sulh Konferansında karar alındığı konusunda Osmanlı Hükümeti endişeye düşmüştü. **B.O.A., DH. KMS.** 52 - s, 34.

316 Selahattin TANSEL; **a.g.e.**, C.1, s. 204-205 . Konu ile ilgili bkz. BELGE-1.

amacıyla başvurduğu hilelere son verilmesi ve işgal sahasının genişletilmesine engel olunması için gerekli girişimlerde bulunulması istenmiştir.[317]

Yunanların Batı Anadolu bölgesinde yapmış oldukları işgal ve faciaya karşı Türk milletinin tepkisi büyük olmuştur. Memleketin her tarafında yapılan protesto ve mitinglerle işgalden duyulan rahatsızlık ortaya konulmuştur. Özellikle 9 ncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'nun her yerinde protesto ve mitingler yapılmasına dair komutan, vali ve milli teşekküllere gönderdiği telgrafından sonra yapılan protesto ve mitinglerin sayısı ve şiddeti işgal devletlerini rahatsız edecek kadar artmıştır. Sonuçta işgal devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri Osmanlı Hükümetine baskı yaparak Hükümetin bir süre miting yapılmasını yasaklamasını sağlamışlardır.

3. İTALYA'NIN TUTUMU

İtalya, Anadolu'da geniş bir bölgeyi, bir İtalyan kolonisi haline getirmek amacıyla işgal etmiştir.[318] İtalyan işgaline karşı Osmanlı Devleti pasif tutum

317 SelahattinTANSEL; a.g.e., C.1, s. 256-257.

318 İtalyanların Anadolu'da nüfuz elde etme çabaları 1912 yılından itibaren başlamıştır. 18 Ekim 1912 tarihinde Ouchy anlaşması ile Trablusgarp ve On iki Ada'ya yerleşmeyi başaran İtalya, bu anlaşmadan sonra bütün dikkatini Anadolu'ya çevirmiştir. Trablusgarp Savaşı'ndan sonra İstanbul'a elçi olarak gönderilen Camillo Garroni'nin amacı, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki politik ve ekonomik menfaatlerini kollamaktı. "Doğu'ya yönelmiş emperyalist bir devlet adamı" olan Dışişleri Bakanı San Guiliano, İtalya'nın Akdeniz siyasetini tespit ettiği bir "temel program" hazırlamıştır. Buna göre Akdeniz bölgesinde banka şubeleri açmayı, ticari ilişkiler kurmayı ve mahalli haberleşmenin geliştirilmesi amaçlanmıştır. San Guiliano önceleri Adana ve Halep'e yönelmiş; fakat bu bölgelerde diğer Avrupa ülkelerinin de menfaati bulunduğundan İtalya bu bölgeleri program dışı bırakmak zorunda kalmıştır. İtalya için işgal altında tuttuğu On iki Adalara yakın Anadolu sahilleri daha uygun hale gelmiştir. Anadolu'da nüfuz bölgesi elde etmede kararlı olan İtalya 1913 yılında Antalya'da bir konsolosluk açarak bölgeye yönelik projeler hazırlamıştır. Antalya'daki görevine 31 Mayıs 1913 tarihinde başlayan İtalyan konsolosu Agostini Ferrante bölgeyi benimseyen ve İtalya'nın niyetlerini gösteren davranışlarda bulunmaya başlamıştır. Ferrante, Antalya Kalesi'nden bir taş sökülse derhal olay yerine gidiyor ve "bu eserler Romalıların yani İtalyanların eseridir. Bunları hiç kimse tahrip edemez" diyerek müdahale ediyordu.

1913 yılında İzmir ve Suriye'de de faaliyetlerde bulunan İtalya, 60 civarında İtalya'nın yaşadığı Antalya'da İtalyan etkinliğini artıracak çeşitli kuruluşlar açmıştır. Bölgeye nüfuz etmede dini cemiyetlerle iş birliğine önem veren İtalya, Milli Misyoner Cemiyeti aracılığıyla 1913 yılı Ekim ayında Antalya'da bir sağlık ocağı, dispanser ve rahip - rahibe okulları açmıştır. Antalya ile yetinmeyen İtalyanlar, Fethiye'de bir seyyar hastane kurdukları gibi, Muğla ve Marmaris'te de sağlık ocakları açma girişiminde bulunmuşlardır.

takınmış, itilaf devletlerini kızdırmayacak bir politika izlemiştir. İtalyan işgaline ancak yazılı ve sözlü protesto ve gösterilerle tepki verilmesi tavsiye edilmiş,[319] fiili direniş hareketlerine müsaade edilmemesi dahiliye nezareti tarafından illere gönderilen 18 Haziran 1919 tarihli bir genelge ile bildirilmiştir.[320] İtalyanlar, Anadolu halkının tepkisini çekmemek için, Anadolu'ya padişahın izni ile yerleştiklerini, ülkeye medeniyet getireceklerini, işgalci olmadıklarını belirtmişlerdir. İtalyanlar konumu dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı öncesinde de Antalya ile ilgilenmişlerdir.[321] İtalyanlar, Antalya merkez olmak üzere silahlı güçleriyle bölgede kontrolü sağlamaya çalışmışlardır.[322] Paris Barış Konferansı'nda İtalya ile Yunanistan arasında İzmir'e sahip olmak için rekabet yaşanmıştır. İzmir'in Yunanistan'a verilmesi konusunda İngiltere ısrarcı olmuş ve İtalya İzmir'in Yunanlar tarafından işgaline rıza göstermiştir. 15 Mayıs 1919 sabahı Yunan birlikleri İzmir'e çıktığında İzmir'de yaşayan İtalyanlar moral bozukluğu içine girmiş, İtalyan kamuoyu işgale tepki göstermiştir. Ancak, İtalyanların tepkisinin asıl nedeni İzmir'in İtalyanlarca işgal edilememiş olmasıdır. 16 Mayıs 1919'da 262 kişilik bir İtalyan birliği Afyon istasyonunu denetim altına almış, Akşehir istasyonu da İtalyan denetimine girmiş, Milas'ın iskelesi olan Güllük'e 250 askerden oluşan bir İtalyan birliği konuşlandırılmıştır. 17 MAYIS 1919'da Söke işgal edilmiş, İtalyan komutanlık binası önünde Söke halkına hitaben yapılan konuşmada, İtalyan işgal birliği komutanı tarafından, göndere çekilen İtalyan bayrağı göste-

---

1913 yılı içerisinde İtalyanlar, Fethiye - Muğla, Antalya - Kızılkaya, Antalya - Alanya ve Antalya - Burdur demiryolu hatlarının yapımını üstlenmişlerdir. Antalya'daki İtalyan faaliyetleri Fransa Hükümeti ile basınının dikkatini çekmiştir. İtalya'nın Antalya ve çevresindeki faaliyetlerinin Türklerde ve yerli Rumlarda İtalyan düşmanlığına yol açtığına dikkat çeken Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği, İtalyanların Antalya'da konsolosluk açmalarını ve vapur seferleri düzenlemelerini de yakından izlemiştir. 1913 yılının Ağustos ayında Echo de Paris gazetesi "İtalya'nın geniş projelerle Adana vilayetine barışçı yollardan nüfuz etmeye çalıştığını" yazmıştır. Bir başka Fransız gazetesi Temps de İtalyan arkeoloji heyetinin çalışmalarını, konsolosluk ve hastane açmalarını değerlendirerek "İtalyanların Antalya bölgesine yerleşmeye çalıştıklarını" yazmış ve Antalya için "İtalyan nüfuz bölgesi" yorumunu yapmıştır. İtalyanların Antalya bölgesinde "dehşetli propaganda" yaptıklarını haber veren Tasvir-i Efkar gazetesi, "şehirde İtalyan malları lehinde ilanlar asıldığını, bu ilanlardan birisinin cami duvarına asılmasının Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılandığını" yazmıştır.

319 **B.O.A., DH. KMS.**, 52-2160.

320 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH - KMS. Dosya 52 - 2, Belge: 44 .

321 Gnkur. ATAŞE Bşk..lığı Arşivi, K. 401, D. 2, FH. 4.

322 Gnkur. ATAŞE Bşk.lığı Arşivi, K. 401, D.3, (16-5), FH. 14.

rilerek, "Bu bayrak böyle şerefle yükselir ve ancak kanla iner." denmiştir.[323] 2 Haziran 1919'da Milas bir İtalyan taburu tarafından işgal edilmiştir. Daha sonra, 28 Haziran 1919'da Burdur,[324] 23 Temmuz 1919'da da Muğla işgal edilmiştir.

4. OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN KONFERANSA KATILMASI

Osmanlı Devleti'nin kaderini tayin edecek Paris Barış konferansına, Osmanlı Hükümetinin teşebbüslerine rağmen Osmanlı Devleti davet edilmemiştir. Şu halde konferans, Türk topraklarından bir kısmının işgaline nasıl kendi başına karar verdi ise bu defa da barışa aynı süratle karar vermiş olacaktı. Bu ise çok sakıncalı bir durumdu. Onun için, birçok yollara başvurularak konferansa katılma çareleri aranmıştır. Sonuçta Hükümetin çabaları ve gayretleri, Veliahd Abdülmecid Efendi'nin İngiltere Kralı ile İtalya Kralı'na ve Fransa Başvekili Clemenceau'ya birer mektup göndererek yardımlarını istemesi olumlu sonuç vermiştir. Nihayet 30 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'nda yüksek konsey, "Damat Ferit Paşa'nın, bir Türk delegasyonunun barış konferansı tarafından dinlenilmesi için" gönderdiği bir yazıyı müzakere etti ve Amerika Cumhurbaşkanı'nın istekli olmamasına rağmen Lloyd George, Clemenceau ve Orlondo, bir Osmanlı heyetinin dinlemesine karar vermiştir.[325] Bu karar üzerine İstanbul'da Fransız yüksek komiseri olarak bulunan de France, 1 Haziran 1919' da Babıali'ye gelerek sadrazamı ziyaret etmiş ve Osmanlıları resmen barış konferansı'na davet etmiştir. Bu davet üzerine Paris Barış Konferansı'nda Türklerin hak ve hukuklarını savunmak üzere, uzun tartışmalardan sonra Sadrazam Damat Ferit Paşa ile eski sadrazamlardan Tevfik Paşa delege olarak, Maliye Bakanı Tevfik ve Danıştay Başkanı Rıza Tevfik Beylerin ise elçi danışmanı olarak gönderilmesine karar veril-

323 İsmail GÜN - Ahmet ÖZDEMİR; **Söke Tarihi ve Coğrafyası**, 1, Aydın, 1943, s. 101.
324 **B.O.A., DH.KMS.**, 52-2/60.
325 Selahattin TANSEL; **a.g.e.**, s. 256-257.

miştir.[326] Osmanlı delegeleri (Tevfik Paşa hariç[327]) Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan 6 Haziran 1919 tarihinde ayrılmışlardır.[328]

Osmanlı delegelerinin Paris'e gitmek için İstanbul'dan ayrılmalarından önce barış konferansında nelerin savunulacağı ve nelerin feda edilebileceği meselesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu konu ile ilgili devletin ileri gelenleri görüşlerini belirtmişlerdir. Bu görüşlerden Türk milletinin geleceği için en yararlı görüşü Mustafa Kemal Paşa dile getirmiştir. 03 Haziran 1919'da çeşitli makamlara gönderdiği bir yazı ile hem milleti durumdan haberdar etmiş hem de konferansa katılacak Türk delegelerinin ön planda neleri savunacaklarını açıklamıştır. Bunlardan birisi millet ve memleketin bağımsızlığı, ikincisi de vatanın herhangi parçası üzerinde yaşayan çoğunluğun azınlığa feda edilmemesiydi.

Mustafa Kemal Paşa'nın barış konferansında savunulmasını istediği konular hakkındaki görüşleri ile Damat Ferit Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı Hükümetinin görüşleri çok farklı idi. Zira, Sadrazam Damat Ferit Paşa bir beyanında, doğuda Ermenilere toprak verilebileceğinden bahsetmekteydi. Bu husus Türklerin nüfus olarak azınlıklara göre çok fazla olması sebebiyle çoğunluğunun azınlığa feda edilmesiydi. Bu durumu kabul etmek mümkün değildi. Bu yüzden sadrazamın bu beyanatına Türk toplumunun her kesiminden şiddetli tepkiler gösterilmiştir.[329] Mesela, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu düşünceye karşı hemen harekete geçerek 4 ve 7 Haziran 1919 tarihlerinde sadrazama gönderdikleri yazılarda, doğuda var olduğu iddia olunan Ermeni hukuk ve kültürünü çürütmüşler ve bu bölgede "içtimai, idari, iktisadi" hakimiyetin ve üstünlüğün tamamıyla Türklerde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca bu yazılarda "Milli birliğimizi ve bağımsızlığımızı ihlal eden Ermenistan muhtariyeti ve büyük devletlerden birinin himayeleri gi-

326 B.O.A., MV., 254/116.

327 Tevfik Paşa. Paris'e gitmek için İstanbul'dan 14 Haziran 1919 tarihinde ayrılmıştır.

328 B.OA, MV., 218/155.

329 Sulh Konferansı kararları Müdafaa- i Hukuk cemiyetleri tarafından protesto edilmiştir. B.D.A. CH. KMS. 52-6/31.

bi" mütaalalar reddediliyor ve "Milli iradenin taalluk etmediği başka hiçbir çözüm şeklinin kabul edilmemesi" bildiriliyordu. Konferansta savunulması istenen hususlar ile ilgili 5 Haziran 1919' da İstanbul Üniversitesinde toplanan yüksek öğrenim gençleri de bazı kararlar almışlar ve bunları sadrazama duyurmuşlardır. Yüksek öğrenim gençlerinin almış oldukları bu kararlara göre;

a. Türk çoğunluğunun yaşadığı topraklarda tam istiklal prensibi Paris Konferansı'nda savunulmalıdır.

b. Ayrıca himaye ve vesayet gibi istiklalimizi tehdit edecek bütün idare teşekkülleri reddedilmelidir.

Paris Barış Konferansı'na katılan Osmanlı heyet başkanı Damat Ferit Paşa 11 Haziran 1919 tarihinde barış yüce kurulu huzurunda Türklerin hak ve hukukunu savunmuştur. Osmanlı delege heyeti tarafından 15 Haziran 1919 tarihinde konferansa verilen bir muhtırada ise; masum ve fedakâr olan Osmanlı halkının savaştan sorumlu tutulamayacağı, bu hususta konferanstaki büyük devletlerin adalet ve insafına müracaat edildiği vurgulanmıştır. Ayrıca muhtırada doğudaki Ermenilerin göç ettirilmesi olayına da değinilerek bu olayların başlıca sebebinin Çar ordusu ile birlikte hareket eden Ermenilerin Türk ve Müslüman halka yaptıkları katliamların olduğu ve söz konusu olaylara yurt içinde yapılan üzücü müdahalelerin ise İhtilal Hükümetinin gafleti sonucu meydana geldiği belirtilmiştir.[330] Bu kişilerin mahkeme sonuçlarına göre çeşitli cezalara çarptırıldığı belirtilmiştir.[331]

Bu hususların haricinde söz konusu muhtırada; Rumların sadece kıyılardan içeriye göç ettirildiği, Wilson prensiplerine göre kurulması gereken Türk devletinin sınırlarının nerelerden geçeceği, Ermeni iddiaları ve Ermenilere bırakılması düşünülen yerlerdeki Türk nüfusunun oranı, Arap halkının hila-

330 Emniyet -i Umumiye Müdüriyeti Ermeni mezalimi hakkında Fransızca ve Türkçe bir kitap hazırlanarak Paris'teki heyete verilmesini talep etmiştir. **B OA, DH.EUM . LVZ., 60 / 75.**

331 Muammer Demirel; **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresindeki Ermeni Hareketleri (1914 -1918),** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 63.

fete bağlılığı ve Arap bölgelerine özerklik verilmesi, Türk devletinin sınırları içinde kalacak olan azınlıklara milletler topluluğu tarafından yapılmak istenen ıslahatlardan Türk devletinin bağımsızlık şartına ters düşmeyenlerin yapılması, Türkiye'nin mali ve ekonomik bağımsızlığının gerekli olduğu ve kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı borçlarının ödeme usulü, başkentin emniyetinin sağlanması şartı ile boğazların açık tutulacağı, Anadolu'da yapılan işgallere derhal son verilerek işgal kuvvetlerinin işgal ettikleri yerleri derhal terk etmesi ve söz konusu isteklerin yerine getirilmesi halinde bağımsız ve uygarlığa istekli bir Türkiye'nin kurulacağı dile getirilmiştir.

Öte yandan Osmanlı Hükümetinin uzun çalışmalardan sonra hazırladığı bir barış taslağını Osmanlı delege heyeti 17 Haziran'da Onlar Meclisi huzuruna çıkarak açıklamıştır. Bu taslakta Osmanlı heyeti hali hazır durum hakkında, bugün için askıda olan meselelerin üç farklı nokta etrafında toplandığını ve çözümlerin tek ve bölünmez olduğunu beyan ederek, bu üç noktayı şöyle açıklar.

a. Avrupa Trakya'sı,

b. Asya'nın Türk kısımları,

c. Arabistan.

Daha sonra bu noktalar üzerindeki Osmanlı temsilci heyeti barış konferansına görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:[333]

a. Trakya

Avrupa'nın bu bölgesinde sürekli bir barış sağlayabilmek için, başkentin güvenliği kendisine bağlı olan Edirne kentine kolaylıkla saldırılmasını engelleyecek bir sınır çizgisi çizilmesi doğru olur. Türklerin büyük çoğunlukta oldukları Batı Trakya'yı da içermek üzere Edirne ilinin kuzey ve batısındaki yörelerin, Başkan Wilson'un ilkeleri bakımından olduğu kadar ekonomik ne-

332 Söz konusu muhtıranın orijinal ve Türkçeleştirilmiş metni için bkz. BELGE-2.
333 OLCAY; **a.g.e.**, s. 18.

denlerle de bu il sınırları içine alınması; Edirne için öngörülen belediye yönetiminin, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sayılarak altı ay içinde kurulması[334] gerekmektedir.

b. Küçük Asya

Asya'da Türk topraklarının kuzey sınırı Karadeniz, doğu sınırı ise savaş öncesindeki sınır olmalıdır. Savaş öncesindeki doğu sınırı Türk-Rus ve Türk Acem sınırları olup güneyde Musul ve Diyarbakır illeriyle Akdeniz'e kadar Halep ilinin bir bölümünü kapsamaktadır.

c. Kıyıya Yakın Adalar

Tarih ve ekonomi açılarından Küçük Asya'nın bir parçası oldukları için, kaçakçılığın önlenmesi ve kıyıların güvenliğinin sağlanabilmesi maksadıyla büyük bir özerklik içinde Osmanlı egemenliği altında kalmalıdır.

d. Ermenistan

Erivan'da kurulan Ermeni Cumhuriyeti, Müttefik devletlerce tanınmakta ise Osmanlı temsilci heyeti, bu yeni cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nden ayıracak olan sınır çizgisini onaya bağlı olmak üzere görüşmeyi kabul edecektir. İmparatorluk Hükümeti, yeni cumhuriyete yerleşmek üzere göç etmek isteyecek Ermenilere elinden gelen her türlü kolaylığı gösterecektir. Türkiye'de kalmak isteyecek ve Trakya, Kafkasya ya da başka yerlerde dağılmış olanlar ise tüm öteki azınlıklar gibi kültürel ve ekonomik gelişmelerden yararlanacaklardır.

e. Arabistan

Türk ülkelerinin güneyindeki Arap illeri, Suriye, Filistin, Hicaz, Asir, Yemen ve Irak ile savaş öncesi Osmanlı Devleti'nin bütünleyici bölümleri olarak tanınmakta olan tüm öteki bölgeleri de içermek üzere, padişahın temsilcileri atanacak ve bunların sınırlı sayıda onur birlikleri bulunacaktır.

---

334 Osman OLCAY; **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara, 1981 s. 519.

Kutsal yerlere her yıl Sürre Alayı'nın (Kutsal Kervan) gönderilmesi kutsal geleneği, bu alayın gönderilmesi halifelik katının eski bir ayrıcalığı olarak, bilinen törenleri ve alışılmış biçimiyle sürdürülecektir.

Vakıfların gelirlerinin dağıtımı, eskiden olduğu gibi engellenmeden sürdürülecektir. Bu vakıfların bir bölümü Osmanlı padişahı, bir bölümü de özel kişilerce kurulmuş olup, her zamanda halifelik katınca yönetile gelmiştir. Bu yöntem de tümüyle, olduğu gibi ayakta tutulacaktır.

Kendisiyle doğrudan doğruya en çok ilgili devletle anlaşmaya varılarak özel biçimde örgütlenmesi tanınabilecek olan Hicaz dışında, özerk illerden her birinin valisi padişah tarafından atanacaktır. Bütün Arap ülkelerinde emirliklerin ya da özerk illerin toprakları üzerinde Osmanlı bayrağı dalgalanacaktır. Adalet, padişah adına dağıtılacak ve paralar üzerinde tuğrası bulunacaktır.

f. Mısır ve Kıbrıs

Osmanlı Hükümeti, zamanı geldiğinde Britanya Hükümeti'yle, Mısır'ın ve Kıbrıs Adası'nın siyasi statüsünü açıkça tanımlamak amacıyla görüşmelere başlamayı içtenlikle diler.

İmparatorluğun yeni düzenlemesi hakkındaki görüşlerini böylece yukarıda belirtmiş olan Osmanlı Hükümeti, barış Konferansına daha sonra, maliye, ekonomi ve yargı konularındaki görüşlerini bildirmek hakkını da saklı tutar.

Bu düzen yerleşir yerleşmez, geçici olarak Arabistan'ın kimi bölümlerinde kalmaları gerektiği haller dışında, anlaşma ile saptanacak kısa bir süre içinde, Müttefikler arası işgal kuvvetleri Osmanlı topraklarından çekilecektir.

İmparatorluğun parçalanmasını, ya da çeşitli mandatlara bölünmesini millet kabul edemez. Aralarında bunca yüzyıllardan beri kurulmuş ve kutsallaşmış Osmanlı birliğinden ayrılmayı kabul etmeyecek, Toroslar ötesi halklarının ve hatta çöl bedevilerinin de bulunduğu milletlerin isteklerine hiçbir Hükümet karşı çıkamaz.

İllerde kurulan çok sayıdaki milliyetçi cemiyetlerin gösterileri ve yüz binlerce vatandaşın katıldığı İstanbul'daki büyük halk mitingleri ve Hükümetin her gün, her sınıf halktan aldığı telgrafların dili, bir tek düşünceyi dile getirmektedir; birlik ve bağımsızlık.

Barış konferansının adalet duygularına güvenen Osmanlı milleti, haklı isteklerine uygun ve doğuda, pek çok gereksinmesi duyulan, sürekli bir barışı sağlayabilecek bir çözüm bulunabileceğinden umudunu kesmemektedir.[335]

Osmanlı Temsilci Heyeti Başkanı Damat Ferit Paşa tarafından açıklanan bu taslak barış istekleri, konferansa katılmış olan delegelerden bazılarını kızdırmaktan ve bazılarını ise güldürmekten başka bir işe yaramamıştır. Çünkü onlar, Türkiye'nin "verilecek hükmü bekleyen bir suçlu" olduğunu kabul ediyorlardı. Bu yüzden yüce kurulda Damat Ferit Paşa tarafından sunulan söz konusu muhtıraya Müttefik devletlerin cevabı bu konuda her türlü kuşkuyu ortadan kaldıracak nitelikteydi. Müttefikler çok sert olan cevaplarında özetle şu hususlara değiniyorlardı;" Türkiye, Almanya'nın elinde kendini bir aygıt gibi kullandırtmıştır, nedensiz başlatılmış ve amansız olarak sürdürülmüş olan savaşın yanında, yazılı tarihte eşine rastlanmayacak korkunçlukta hesaplı kırımlar da yer almıştır. Ama bu suçlar ve kötü davranışlarından Türk milletinin sorumlu tutulamayacağı bir Türk Hükümetince işlenmiştir.

Bugünkü Hükümetin üyeleri, kişisel olarak ülkeleri için bu denli zararlı olmuş olan eylemleri reddetmek için her türlü nedeni bulabilirler, her türlü hakka sahiptirler. Ama genel olarak bir millet, onu yöneten, dış politikasına yön veren, ordularını denetleyen Hükümete göre yargılanmalıdır.

Konsey, Türk milletinin iyiliğini ister ve pek yüksek niteliklerine değer verir. Ama bu nitelikler arasında yabancı soyları yönetebilmek yeteneğinin de sayılabileceğini kabul edemez.

Türkiye, kendisine hiçbir meydan okuma yapılmamış iken, hiçbir nedene dayanmadan, Müttefik devletlerine bilerek saldırmış ve yenilmiş bulunuyor.

335 OLCAY; **a.g.e.,** s. LXIX-LXX.

Kendi imparatorluğunun birbirine benzemez halklarının yazgısını saptamak gibi çok ağır bir görevi de yenen devletlere yüklemiş olmaktadır. Başlıca Müttefik ve ortak devletler kurulu bu görevi, olabildiğince bu halkların kendi istek ve sürekli çıkarlarına uygun bir biçimde yerine getirmek istiyor. Ama ne yazık ki kurul, bu muhtıra ile kanunun, sözde dinsel rekabetlere dayandırılan çok değişik bir düşünce düzeyine getirilmek istendiğini görmektedir."[336]

Konferansta, başlıca Müttefik ve ortak devletler kurulu, Osmanlı İmparatorluğunun birbirine benzemez halklarının yazgısını olabildiğince bu halkların kendi istek ve sürekli çıkarlarına uygun bir biçimde yerine getireceğiz demek suretiyle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü parçalayacaklarını ima ediyorlardı. Buna karşılık Damat Ferit Paşa, konferansta Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamaya yönelik olan arzu ve ricalarını belirtmekte ve Doğu sorunları hakkında konferansın alacağı karara kadar Osmanlı sınırlarının her nevi tecavüz ve işgalden dokunulmaz kalmasını isteyerek İzmir'de müdafaasız İslam halkına Yunanlar tarafından yapılan zulümlerden şikayet etmektedir.[337]

Öte yandan Damat Ferit Paşa 23 Haziran 1919 tarihinde başkatip Ali Fuat Bey'e çektiği bir telgrafta; konferansta meydana gelen Birinci demecinin iyi etkisini yok etmek maksadıyla Paris'te bir kısım basının yine Asya'da Hristiyan katliamından söz ederek şamataya başladıklarını belirterek söz konusu basının yalan yakıştırmalarının (Fransa'da bir Osmanlı yetkili delege heyetinin olduğunu vurgulayarak) bundan sonra cevapsız kalmayacağını bu hususta İstanbul'da dahi bazı girişimler gerekli ise de Hükümetin bu konudaki suskunluğunu anlayamadığını ifade etmektedir.[338]

Osmanlı temsilci heyetinin konferansta dile getirdikleri görüşlerinden İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi işinin kolay olmadığını anlamışlardır. Çünkü onlar için uysal politikacı olan Damat Ferit Paşa bile "Paris Ba-

336 OLCAY; **a.g.e.,** s.LXXI-LXXII.
337 Konu ile ilgili bkz. BELGE-3
338 Söz konusu telgrafın orjinal ve Türkçeleştirilmiş metni için bkz. BELGE-4.

rış Konferansı genel sekreteri Dudasta'ya, Clemenceau'ya sunulmak üzere" 19 Haziran 1919 tarihinde verdiği bir muhtırada "*kabulü zaruri tek hal çaresi; hiç şüphe yok ki İzmir'in işgali meselesinde Yunanlar tarafından işgal edilen toprakların kamilen ve nihai olarak sür'atle boşaltılmasına intizaren Yunanistan'ı Paris Konferansı'nın işaret ettiği hudutlar içine geri çevirmektir*" diyordu. Yine aynı kişi, 23 Haziran'da yaptığı açıklamada da Türk halkının "İmparatorluğun parçalanmasını veya muhtelif mandaterler eline verilmesini kabul etmeyeceğini ve Hükümetlerin de halk iradesi dışında hareket edemeyeceklerini" belirtmiştir.[339]

Damat Ferit Paşa'nın bu açıklamaları Onlar Konseyi'ni oluşturan delegeler üzerinde hiçbir etki yapmamıştır. Zira Onlar Konseyi, 27 Haziran 1919'da Osmanlı ile yapılacak olan barışı "Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, eski Türk İmparatorluk topraklarından bir kısmının mandası üzerine alıp alamayacağını bildirinceye" kadar geri bırakmış ve Türk delegelerinin Türkiye'ye dönebileceklerine karar vermiştir. Onlar Konseyi'nin bu kararı 28 Haziran 1919 tarihinde B. Balfour tarafından Türk heyetine bir mektupla bildirilmiştir. Balfour deklerasyonunda "Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler, Türk Temsilci Heyeti'ne, Barış Konferansı'na sunmak iznini istemiş olduğu demeçler nedeniyle teşekkür ederler. Bu demeçler, hak ettikleri dikkatli irdelemeden geçmiş ve geçecektir. Ancak bunlar, Türkiye'ninkiler dışında bazı çıkarlara da değindikleri gibi, derhal çözüme ulaştırılması ne yazık ki imkansız bulunan milletler arası sorunlar ortaya atmaktadırlar. Bu nedenle her ne kadar kurul, barışın biran önce kesin olarak sağlanması özlemi içinde bulunmakta ve şimdiki kararsızlık döneminin uzamasının sakıncalarını tümüyle bildirmekte ise de durumun derinliğine irdelenmesi, bir süre daha gecikilmesinin kaçınılmaz olduğu kanısına vardırılmıştır.

Bu şartlar altında kurul, Türk Hükümetinin Fransa'ya göndermek iznini istemiş olduğu Türk temsilci heyetinin Paris'te daha çok kalmasından fazla bir yarar edinilemeyeceği görüşündedir. Doğaldır ki yeni görüş alış verişlerinin yararlı olabileceği izleniminin edinileceği bir döneme girilince, bu sonu-

339 Selahattin TANSEL; a.g.e., s. 26

cun ivedilikle ve kolaylıkla sağlanması için en iyi yöntem hakkında Türk Hükümetine bilgi vermekten geri kalmayacaktır."

Osmanlı Devleti temsilcisi Damat Ferit Paşa'nın konferans ile görüşmeleri, bu katı ve duraksamaya yer bırakmayan kesin demeçle sona ermiştir. Görüşmelerin devamında yarar olmadığını anlamamakta direnen Damat Ferit'e, kurul tarafından ilk trenle İstanbul'a dönmesi söylenmiştir.[340]

Bu tarihten sonra, Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasında barış anlaşmasına değin en önemli yazışma, San-Remo Konferansı'nda son şeklini almış olan anlaşma tasarısına, Osmanlı Devleti'nin değişiklik önerilerini içeren muhtıra ile Müttefiklerin buna verecekleri red cevabını içeren bölüm olacaktır. Paris Barış Konferansı çalışmalarına Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine yaptıkları eski Türk İmparatorluk topraklarında bir kısmının mandasını üzerine alıp alamayacağı teklifine vereceği cevaba kadar çalışmalarına ara vermiştir. Ancak Amerika, Onlar Konseyi'nin bu teklifine aradan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen bir cevap vermemiştir. Bunun üzerine başlıca Müttefik devletler yarım kalan barış görüşmelerini tamamlamak için Londra'da tekrar bir araya gelmişlerdir.

B. BİRİNCİ LONDRA KONFERANSI

Osmanlı Devleti ile yapılacak barış anlaşmasını görüşmek üzere başlıca Müttefik devletleri, Paris'ten sonra 12 Şubat 1920 tarihinde Londra'da toplanarak görüşmelere başlamışlardır.[341] Görüşmeler 27 Şubat 1920 tarihine kadar Müttefik devletlerinden Britanya imparatorluğu Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Millerand, İtalya Başbakanı Nitti ve bu devletlerin Dışişleri bakanlarının katılımından oluşan Yüce Kurul'da yapılmıştır. Kurul başkanı Lloyd George'dur. Londra Konferansı'na Amerika Birleşik Devletleri'nden de bir temsilci çağrılmış olmasına rağmen Wilson, Türkiye ile yapılacak barış görüşmelerine katılamayacağını bildirerek kendisi gelemediği gi-

340 OLCAY; a.g.e., s. LXXIV.
341 B.O.A., M.V. 222 / 50; MV 255 / 28.

bi bir temsilci de göndermemiştir. (Yüce Kurul toplantılarına Japonya'yı temsilen Japonya'nın Londra Büyükelçisi Vikont Chinda katılmıştır.)[342]

27 Şubat 1920 tarihinde yapılan Yüce Kurul toplantısında Lloyd George, işlerin yoğunluğu sebebiyle konferansın kuvvetlerini bölmesi ve Türkiye ile barış anlaşmasıyla ilgilenen üyelerin Dışişleri Bakanlığı'nda toplanmasını önermiştir. Bu önerinin Fransa ve İtalya temsilcilerince kabul edilmesi üzerine Yüce Kurul'un temel esasta anlaşmaya vardıkları konuların teferruatına ilişkin bölümlerinin görüşülerek karara bağlanması işi Dışişleri bakanları ve Büyükelçiler Konferansı'na bırakılmıştır.[343] Dışişleri bakanları ve büyükelçiler konferansı, Büyük Britanya Dışişleri bakanlığında bakan odasında 27 Şubat 1920 tarihinden itibaren çalışmalarına başlamıştır.[344] Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanı Curzon'un başkanlığında toplanan Dışişleri bakanları ve Büyükelçiler Konferansı'nda yapılacak barış anlaşmasının teferruata ilişkin maddeleri görüşülerek karara bağlanmıştır.[345]

İtalya Başbakanı Nitti'nin 3 Mart 1920 tarihinde Londra'dan ayrılarak Roma'ya dönmesinden sonra Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Başbakanları San-Remo görüşmelerine kadar bir araya gelememişlerdir. Bu yüzden Dışişleri bakanları ve Büyükelçiler Konferansı'nda üzerinde anlaşma sağlanamayan konular San-Remo Konferansı'na bırakılmıştır.[346]

10 Nisan 1920 tarihine kadar süren Londra Konferansı'nda; Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan gizli taksim anlaşmaları gereği Osmanlı Devleti'nin topraklarının İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında taksimi, başlıca Müttefik devlet temsilcilerinden oluşacak Boğazlar Komisyonu, İstanbul'un Osmanlı Devleti'ne bırakılıp bırakılmayacağı ve İstanbul'un Müttefik devletlerce işgali meselesi, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan Devleti'nin kurulması, yine doğu bölgemizde özerk bir Kürdistan oluşturulması,

342 **Manchester Guardian,** 17 Şubat 1920.
343 **Yeni Gün,** 29 Şubat 1920.
344 **Yeni Gün,** 5 Mart 1920.
345 **British Document,** 7: 719 - 21.
346 **Yeni Gün,** 5 Mart 1920.

Filistin meselesi, mali konular, kapitülasyonlar, İstanbul ve Anadolu'da küçük bir bölgenin bırakılacağı Osmanlı Devleti'nin kara, deniz ve hava gücü, asker miktarı, Trakya'nın, İzmir'in, Kilikya'nın durumu, azınlıklara verilecek haklar vb. gibi daha birçok mesele görüşülmüş ve büyük bir kısmı karara bağlanmış, anlaşma sağlanamayan konularda San-Remo görüşmelerine bırakılmıştır.[347]

Londra Konferansı'nda görüşülen başlıca önemli konuların açıklanmasına geçmeden önce Müttefik devletlerin yapılacak barış anlaşması ile ilgili beklentileri, toprak istekleri ve konferansa katılan devletlerin temsilcilerinin tutum ve davranışları üzerinde kısaca durmak, Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırarak Türklere yaşam imkanı vermeyen Sevr Barış Anlaşması'nın çatısının oluşturulduğu bu konferansın nasıl bir hava içinde yapıldığının daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır.[348]

Konferansın görüşme tutanaklarına bakıldığında Türkiye toprakları üzerinde en az isteği olan Müttefik devletin İngiltere olduğu görülmekle birlikte, görüşmelerde Türklere karşı en acımasız tutum ve davranış içinde olan devletin de İngiltere olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere'nin Türklerden doğrudan doğruya toprak isteminin diğer Müttefik Devletlere oranla az olması aslında gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Zira, İngiltere az toprak istemekle birlikte Doğu Anadolu'da kendi hakimiyetinde bağımsız bir Ermenistan ve özerk bir Kürdistan devleti kurma çabası içinde olmuştur. Türkiye toprakları içinde kurulacak bir Kürt devletinin İngiltere için neden önemli olduğunu

347 **Yeni Gün,** 7 Mart 1920; İleri, 29 Mart 1920.

348 İstanbul'daki İngiliz Yüksek Temsilcisi Amiral de Robeck, daha Sivas Kongresi sırasında Türkiye'de cumhuriyete doğru bir gidiş olduğunu, yeni bir devlet kurulduğunu Londra'ya bildirmiş, İstanbul'daki bir diğer İngiliz Amirali Webb ise, Müttefikler yeterince kuvvetle Türkiye'ye saldırmadıkça milliyetçilere istenilen şartların kabul ettirilemeyeceğini belirtmiştir. Lloyd George, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'yi yıprattığını, Türkleri ancak çok üstün kuvvetlerle yenmeyi başarabileceklerini hatırlatarak Türk başarısının başta bütün Müslüman halklar olmak üzere İngiliz sömürgelerinde kötü etki yapacağını ileri sürmüş ve Türkiye'nin mutlaka yenilmesini ve Halife'nin İngiliz denetiminde olmasını istemiştir. Lloyd George bunun için Yunanistan'ı Sakarya Savaşı sonuna kadar desteklemiştir. Yunan bozgunundan sonra gerek İngiliz Genelkurmayının gerekse kendi kamuoyunun baskısı ve Yunanistan'ı desteklemenin İngiliz ekonomisine verdiği zarar yüzünden Yunanistan'ı kaderine terk etmiştir.

Lloyd George şöyle ifade etmiştir. "Musul ilinin dağlık kesiminde Kürtler oturduğu için, Güney Kürdistan'ın bir bölümü İngiliz çıkarlarını doğrudan ilgilendirir. Bağımsız bir Kürdistan kurulacak olursa, Musul yöresindeki Kürtler ayrılarak bağımsız Kürdistan Devleti'ne bağlanabilir. Musul ilinin bölünmesi şimdilik planımızda yoktur. Bağımsız bir Kürdistan kurulduğunda, Musul'daki Kürtlerin Britanya mandası altında kalmayı mı yoksa vatandaşları ile birleşmeyi mi istediklerine kendilerinin karar vermelerinin sağlanması gerekir. Bu konuyu bugün için çözmek çok güçtür. Ancak Kürdistan konusunda bir şeyler yapmamız gerekiyor."[349]

İngiltere'nin Anadolu'da Ermenistan ve Kürdistan[350] adı altında bağımsız bölgeler meydana getirmek istemesinin altında yatan en önemli sebep, Türkiye ile Musul arasında kendi kontrolünde tampon bölgeler sağlama düşüncesidir.

İngiltere konferans görüşmelerinde; ülkesinin ekonomik ve siyasi etkinliğini artırmak ve kurmuş olduğu dünya imparatorluğunun iletişim ve ulaşım yollarının güvenliğini sağlayacak önlemleri almak gayreti içinde olmuştur. İngiltere barış görüşmelerinde petrol bölgelerine hakim olmayı daima birinci öncelik olarak ele almıştır. İngiltere bu amaçla önceden yapılan taksim anlaşmalarında Fransa'ya bırakılmış olan Musul'un, Fransa'ya Suriye'de yaptığı yardımlara karşılık olarak kendi hakimiyetine bırakılmasını istemiş, dönemin Fransa Başbakanı Clemenceau da İngiltere Başbakanı Lloyd George'un bu

349 Mim Kemal Öke; **Belgelerle Türk İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926.** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara. 1992, s. 74.

350 Mütareke döneminde İngilizler Anadolu'da giriştikleri işgallerle birlikte bölücülük faaliyetlerine de başlamışlardır. Anadolu'da İngiliz müstemlekesi zayıf oluşumları gerçekleştirmek amacıyla etnik kimlikleri ön plana çıkartmayı hedefleyen İngiliz politikası çok yönlü olarak uygulamaya konulmuştur. Nitekim bu dönemde İngilizler, Kürtçülük propagandalarına hız vermişler; kendi denetimlerinde Kürt Teali Cemiyeti başta olmak üzere İngiliz Muhipler Cemiyeti, Teali İslam Cemiyeti gibi dernekler kurdurarak propagandalarını artırmışlardır. İngilizlerin Kürtçülük propagandası yapmaktaki başlıca amaçları, Orta Doğu'da zengin petrol yataklarına sahip Musul ve Kerkük civarını koruyacak kukla bir Kürt devleti vücuda getirmektir. Basra Körfezindeki Süleymaniye sancağında İngilizlerin siyasi temsilcisi Yüzbaşı Edward NOEL'in propagandaları Kürtler üzerinde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu sırada Türkiye'de incelemelerde bulunan Amiral Bristol, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığına çektiği 30 Eylül 1919 tarihli telgrafında, İngilizlerin Kürtleri kullanarak Anadolu'da oluşmakta olan milliyetçi akımı boğmak istediğini bildirmiştir.

isteğini geri çevirememiştir. Her ne kadar Londra Konferansı'ndaki barış görüşmelerinde Fransa'nın yeni Başbakanı Millerand bu durumu kabul etmek istememiş ise de İngiltere'nin politik baskısı karşısında duruma razı olmak zorunda kalmıştır. Londra Konferansı'nda alınan kararlarda Büyük Britanya Devleti'nin kesin bir hakimiyeti olmuş ve İngiltere görüşünü Fransa ve İtalya'ya çoğu kez kabul ettirebilmiştir.

İngiltere'nin Londra Konferansı'ndaki hedeflerinden birisi de Süveyş Kanalı ve Filistin'i kendi nüfuzu altına alıp Arap devletleri arasında gelişen Arap milliyetçiliğini denetimi altına almaktır.[351]

Türk düşmanı olarak da bilinen Büyük Britanya Başbakanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Londra Konferansı'nda Türklere karşı davranışlar, açık bir küstahlık ve kabalık içinde olmuştur. Türklere karşı en ufak bir tavizi bile çok gören İngiliz Başbakanı Lloyd George Türkleri "bir insanlık kanseri, yönettikleri toprakların etine işlemiş bir yara" olarak tanımlamıştır. Türkler için endişesini ise şöyle ifade etmiştir "Bu belayı ve potansiyel dert kaynağını Avrupa'dan def etmek gibi büyük bir fırsatı şu anda gerçekten de kaçırıyor olabiliriz".[352] Konferansta mali konuların görüşülmesi esnasında İngiltere Türk Devleti'nin dışında kalacak olan Suriye, Musul gibi yerlerdeki işgal masraflarını da Türklerden istemiştir. Türklere ait 10 adet yolcu gemisinin akibeti görüşülürken İtalya ve Fransa'nın Müttefik devletlerinin bu gemilere ihtiyacının olmadığını belirterek, bu gemilerin elinde hiç gemisi kalmayan Türklere bırakılmasını istemelerine rağmen İngiltere bu isteğe şiddetle karşı çıkmıştır.[353]

Birinci Londra Konferansı'ndaki barış görüşmelerinde Fransa Sykes-Picot gizli taksim anlaşması ile kendisine bırakılan Kilikya bölgesini, mandası altına almaktan vazgeçtiğini ve Suriye ile yetineceğini ifade etmiştir. Konferansta Fransız delegeleri her ne kadar Türklere karşı düşmanca bir tutum içinde olsalar da bazı konularda İngilizlere göre daha insaflı davranmışlardır.

---

351 **British Document,** 7: 697, 31 Mart 1920.
352 Doğan AVCIOGLU; **Milli Kurtuluş Tarihi,** Tekin Yayınları, 1996, s. 35-36
353 **British Documeot,** 156 - 157.

İtalya, Birinci Londra Konferansı'nda, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan gizli anlaşmalarda kendisine vadedilen Güney Anadolu topraklarını alma çabası içinde olmuştur. İtalya, Fransa ve İngiltere gibi Anadolu'da ele geçireceği toprakları sömürge haline getirmekten çok bu topraklara İtalyan göçmenlerini yerleştirerek buralarını tamamen kendi toprakları içerisine katmak emelindedir. İtalyan delegelerinin konferanstaki tutum ve davranışları İngiltere ve Fransa'ya göre daha ölçülü, ön yargıdan uzak, gerçekçi ve adildir.

Yunanistan Londra Konferansı görüşmelerine Yüce Kurul'un isteği üzerine kendisini ilgilendiren konularda hem siyasal toplantılara hem de askeri komitelerin toplantılarına katılmıştır. Koyu bir Türk düşmanı olan Yunan Başbakanı Venizelos konferansta, Anadolu'dan daha çok yer koparmak için görüşlerini büyük bir ustalıkla dile getirmiştir. Venizelos, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde gelişen Türk milletinin direnişini küçümseyerek bir Yunan tümeninin bunların hakkından geleceğini ileri sürmüş ve bu görüşünü kendisine aşırı bir sevgi duyan Lloyd George ve Millerand'a da kabul ettirmiştir. İstanbul'u ve Ege Denizindeki Türk adalarını hakimiyeti altına alarak Büyük Yunanistan'ı kurma amacını güden Venizelos, konferansta Çatalca çizgisine kadar Türk Trakyası'nın tümünü kapsayan bir uygulamaya ve Ege Bölgesi'nde de İtalya ile toprak paylaşmasına istemeyerek razı olmak zorunda kalmıştır. Konferansta Venizelos'un Türklere karşı tutumu ve beyanatları İngilizleri aratmayacak derecede sert ve insafsızca olmuştur.

Türk delegesinin çağırılmadığı Londra Konferansı'nda görüşülen önemli konuları şu başlıklar altında inceleyebiliriz.

1. OSMANLI DEVLETİ TOPRAKLARININ BAŞLICA MÜTTEFİK DEVLETLER ARASINDA TAKSİM EDİLMESİ

a. İngiltere'ye Bırakılan Yerler:

Londra Konferansı'nın gündem konularının en önemlisi Osmanlı Devleti topraklarının Müttefik devletler arasında pay edilmesi meselesi olmuştur.

Görüşmelerde alınan kararlarda Büyük Britanya'nın ev sahibi olarak büyük bir ağırlığı olmuştur. İngiltere'nin Anadolu'dan çok petrol yönünden değerli olan Ortadoğu bölgesinde istekleri olmuştur. Büyük Britanya, daha önce Sykes-Picot Anlaşması ile kendi sömürge yolu üzerindeki Irak, Filistin ve Arabistan bölgesinde söz sahibi olmaya başlamıştır.[354]

(I) Filistin

Filistin bölgesinde milletler arası bir yönetim kurulacağı Sykes-Picot Anlaşması'nda belirtilmişti. Ancak, Büyük Britanya Başkanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un konferanstaki tatmin edici beyanatları neticesinde Filistin'in Büyük Britanya İmparatorluğu'nun mandası altına girmesine karar verilmiştir. Fransa ve İtalya gönülsüz de olsa bu yeni durumu kabul etmek zorunda kalmıştır.[355] Fakat buna rağmen Filistin meselesi Londra Konferansı görüşmelerinde her yönü ile çözümlenememiştir.[356] Özellikle Ya-

---

354 Londra Konferansı'nda ilk iki hafta İngiltere ve Fransa Suriye - Filistin sınırını saptamak ve bir anlaşmaya varmak için uğraşmışlardır. Aralık ayında yapılan ikili görüşmelerde İngiltere'nin aklından Mezopotamya'dan Akdeniz'e demiryolu planında Filistin'den direkt hat kurmak geçiyordu ve yarı çöl olan bölgenin sulama projesi vardı. Bu konferansta Fransa, Ürdün de dahil olmak üzere su planını onaylıyordu. İngiltere ve Fransa kendi mandaterliklerinde olan bölgelerde birbirlerine toleransı, olmak için gerekli adımları atıyorlardı. Sevres Anlaşmasına gelindiğinde çok küçük anlaşmazlıklar kalacaktır.

355 İngiltere ve Fransa arasında "Kudüs ve Filistin'in uluslararası bir statüye kavuşturulması" konusunda mutabakat sağlanmıştır. Mutabakatın asıl nedeni, bu bölgede bir Musevi yerleşim alanı meydana getirmektir. Politik Siyonizm veya Filistin'de Ulusal İsrail Devleti'ne dönüş fikri, 1896 yılında Theodor Herzl tarafından yayınlanan "İsrail Devleti: Musevi Sorununa Çözüm için Girişim" isimli kitapta ele alınmış ve ilk Siyonist Kongresi 1897 yılında İsviçre'nin Basel kentinde toplanmıştır. Kıbrıs veya Sina Yarımadası'nın Musevi nüfusun yerleşimine açılması yönündeki girişimler, Mısır'daki İngiliz yönetiminde benimsenmemiştir. Musevilere İngiltere'nin Afrika'daki sömürgesi Uganda'dan yer verilmesi teklifi, Herzl tarafından kabul edilmişse de, 1904 yılında yapılan 6. Siyonist Toplantısı'nda bu teklif reddedilmiştir. Bu girişimleri takiben ilk somut gelişme, İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un, İngiliz Parlamentosu'nun Musevi üyesi Lord Rotschild'e yazdığı 2 Kasım 1917 tarihli mektubunda görülmektedir. Dışişleri Bakanı bu mektubunda aşağıdaki hususları belirtmiştir **'Krallık Hükümeti, Filistin'de Museviler için bir milli yurt kurulmasını uygun karşılamakta olup bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin'deki Musevi olmayan toplumların sivil ve dini haklarına ve başka ülkelerde yaşayan Musevilerin hak ve politik statülerine zarar verilmeyeceği kabul edilmektedir."**

Balfour Deklarasyonu olarak ifade edilen bu resmi açıklama, İsrail Devleti'nin kurulması yönünde önemli adımlardan birini teşkil etmiştir.

356 İngiltere ve Fransa arasındaki Suriye - Filistin anlaşmazlığı Faysal ve diğer Araplarla anlaşmazlığa ve pazarlığa dönüşüyordu. 1920 ilkbaharı bu tip ilişkilerle geçmiştir. Faysal'ın kardeşi Abdullah Mezopotamya'da bağımsız bir devlet kurduğunu açıklarken Faysal kendisine Fransızlarla iş birliği konusunda destek bulamamışlır. Kedurie, England and the Middle East, Chapter 7.

hudilere Filistin'de milli bir yurt verilmesini öneren 17 Kasım 1917 tarihli dönemin Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Balfour'un beyanatının barış anlaşması metninde aynen yer alması, Filistin'deki Katolik çıkarlarının ve Museviler dışındaki toplumların haklarının korunması görevinin Fransızlara bırakılması gibi konular anlaşma sağlanmasını engellemiştir. Fransa, İngiltere ile görüş birliğinde değildi. Fransa, Balfour'un Yahudilerle ilgili demecinin bu haliyle kabul edilemez olduğunu ve değiştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca Fransa İngiltere'nin Filistin'deki tüm toplumların haklarının eşit bir şekilde korunmasını sağlayacak güvenceler vermesini istemiştir.[357] İtalya'da Balfour'un demecinin anlaşmaya aynen dahil edilmesinden rahatsız olmuştur. Anlaşma sağlanamayan bu konular San-Remo Konferansı'na bırakılmıştır.

(II) Musul

Sykes-Picot taksim anlaşması ile Musul Fransa'ya bırakılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Suriye'den İngiliz birliklerinin çekilmesi üzerine Fransa, Suriye'de hakimiyet kurmakta zorlanmıştır. Büyük Britanya İmpara-

---

357 Sykes-Picot anlaşması ve Balfour deklarasyonu ile Filistin sınırlarının açıkça düzenlenmemiş olması, daha sonraki yıllarda çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ürdün (Şeria) Nehri ile ikiye bölünmüş olan Filistin'de, Akdeniz'le Ürdün Nehri arasında kalan bölgenin, Musevi yerleşim alanı olarak tanımlanması gerektiği İngilizlerce ifade edilmiştir. Daha sonraları Haşimi Ürdün Krallığı adını alacak olan Ürdün Nehri'nin doğusundaki toprakların ise, İngiltere'nin denetiminde, Hicaz Emiri Hüseyin'in büyük oğlu Prens Abdullah tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır

Sykes-Picot Anlaşmasında, Irak'ın kuzeyi Fransız nüfuz bölgesi olarak tanımlandığı için, İngiltere Musul petrolünün çıkarılması ve işletilmesinde Fransa'nın da imtiyaz sahibi olmasını garanti etmiş ve bu garanti karşılığında Fransa Musul'un İngiltere tarafından işgalini kabullenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ise, Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa tarafından nüfuz bölgeleri oluşturulmasına karşı çıkmamakla birlikte, özellikle petrole ilişkin ticari faaliyetlere müdahale edilmemesini ve Amerika'nın bu yöndeki girişimlerinin engellenmemesini istemiştir. Amerikan firması Standart Oil of Newyork (Socony),1919 yılında iki mühendisini Irak'a petrol aramak üzere göndermiştir. Bunlardan birisi yazdığı mektupta (Fromkin, D., 1989, s. 534): "... pasta o kadar büyük ki, bunun Amerika'ya ait olması için her şey yapılmalıdır." şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Mektubun işgal altındaki İstanbul'da İngilizlerce ele geçirilmesi üzerine Londra, Irak Yüksek Komiseri Arnold Wilson'a jeologların petrol aramasının yasaklanması yönünde talimat vermiştir. Bu gelişme nedeniyle Socony firmasının talebi üzerine, Amerika Dışişleri Bakanlığı İngiltere'yi protesto etmiştir. Benzeri çıkar çatışmaları bir süre daha devam ettikten sonra, her biri %23.75 hisseye sahip Anglo-Persian Oil Company (daha sonraları BP adını almıştır.); Royal Dutch Shell; Standart Oil of New Jersey ve Socony-Vacuum (Mobil); Compagnie Française des Petroles firmalarından oluşan çok uluslu Irak Petrol Şirketi kurulmuş, kalan % 5 hisse ise Ermeni asıllı Gülbenkyan'a verilmiştir.

torluğu'ndan yardım istemek zorunda kalmıştır. Büyük Britanya Hükümeti Fransa'ya yardım edebileceğini fakat bunun karşılığında Fransa'nın Musul bölgesindeki haklarından vazgeçerek Musul'un Büyük Britanya İmparatorluğu'na bırakılmasını istemiştir. Fransa'nın teklifi kabul etmesi üzerine İngiltere, Suriye konusunda Fransa'ya yardım etmiştir. Büyük Britanya Hükümeti ile Fransa arasında 15 Eylül 1919 tarihinde anlaşma yapılmıştır.[358] Bu anlaşmaya göre İngilizler Urfa, Antep, Maraş sancakları üzerindeki haklarını Fransızlara, Fransızlar da Musul üzerindeki haklarını İngilizlere devretmiştir. İngiltere, birliklerini Musul bölgesine kaydırmış ve Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan hemen sonra da sistemli bir plan dahilinde Musul'u işgal etmiştir. Musul-Kerkük bölgesi zengin yeraltı kaynaklarıyla İngiltere'nin iştahını kabartmıştır. Bölgenin etnik yapısını yakından bilen İngiltere, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kürt, Arap ve diğer unsurları kışkırtarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmaya ve Osmanlı Devleti'nin otoritesini sarsmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda İngiltere, Musul Viskonsolosu Vibliki'yi Hemavend Aşireti içinde dolaştırarak onları devlete karşı kışkırtmıştır. Osmanlı yetkilileri İngiltere'nin Musul Viskonsolosu olan Vibliki'yi bölgeden uzaklaştırmıştır. İngilizler bir taraftan bölgeyi işgal ederken diğer taraftan Kürtlerin menfaati için burada bulunduklarını söyleyerek şeyhleri ve reisleri ele geçirmeye gayret etmiş, bölgenin önde gelenlerinden Seyyid Taha'ya Cezire - Rumiye arasında beylik vaadinde bulunmuş, adamlarına gizlice silah ve mühimmat yardımı yapmış, Simko adlı aşiret reisini Türk kuvvetlerine saldırması için teşvik etmiş, ve bu kişiye Rumiye, Deyleman ve Hoy havalisini vaderek buralara Ermeni ve Nastürileri yerleştirmeye çalışmışlardır. Bir İngiliz yüzbaşısı Milli Aşiretini kendi taraflarına çekmek için görevlendirilmiş, bu amaçla Viranşehir'e gelmiştir.[359]

Birinci Londra Konferansı'nda İngiltere, Irak bölgesinin mandaterliğini aldığında bu bölgeye Musul bölgesinin de dahil olması gerektiğini öne sürmüş ve konferanstaki Fransız temsilcisi, Birinci Dünya Savaşı sırasında ya-

358 **Musul ve Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri,** Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 9, vd.

359 **A.g.e.,** aynı yerde.

pılan Sykes-Picot gizli taksim anlaşması ile bu bölgenin kendilerine bırakıldığını belirterek bu isteğe itiraz etmiştir. Bunun üzerine Lloyd George, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu bölgenin o dönemin Fransa Başbakanı Clemenceau tarafından İngiltere'ye bırakıldığını hatırlatmıştır. Bu hatırlatma üzerine Fransa Başbakanı Millerand bu anlaşmanın Musul'daki petrolleri kapsamadığını, bu yüzden Musul'un Büyük Britanya Hükümetinin mandası altında bırakılmasını kabul etmelerinin ancak Musul petrollerinden belli bir yüzdenin Fransa'ya bırakılması durumunda mümkün olacağını söylemiştir. Lloyd George'un Musul'da İngiliz hakimiyetinin kurulabilmesi için yapılacak yeni düzenlemeler dolayısıyla çok büyük masraflar yapılacağını bu yüzden bu bölgeden çıkacak petrolden Fransa'ya pay vermelerinin mümkün olamayacağını belirtmiştir. İngiltere'nin bu cevabı üzerine Fransa, Irak üzerindeki mandaterliğini Musul bölgesi üzerine çekince koymak şartı ile kabul etmiştir. Birinci Londra Konferansı'nda halledilemeyen bu mesele San-Remo Konferansı'na bırakılmıştır.[360]

(III) Mısır

İngiltere Konferansta, daha XIX. yüzyılın sonlarına doğru nüfuzu altına aldığı Mısır'ı tamamen ele geçirmek için harekete geçmiştir. Bu amaçla İn-

360 İngiltere, Musul konusundaki ihtiraslarını Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar gerçekleştirememiştir. Ateşkes anlaşması imzalanıncaya kadar Musul Bölgesinde her türlü faaliyetlerine ve aşiretlerden bazılarından gördükleri yardımlara rağmen Türk birliklerini yenemeyen İngiliz kuvvetleri Musul'u ele geçirmeyi başaramamışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında 30 EKİM 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşmasının 7 nci Maddesi'ne dayanan İngiltere Musul'un teslimini istemiştir. Buna rağmen oradaki Türk birliklerinin Komutanı Ali İhsan Paşa Musul'u teslim etmeye yanaşmamıştır. Bunun üzerine İstanbul Hükümetini tehdit ederek padişahın Ali İhsan Paşa'yı İstanbul'a çağırmasını istemişlerdir. Ali İhsan Paşa padişahtan aldığı talimat gereği İstanbul'a dönmek zorunda kalmış ve İngilizler 8 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmiştir. İşgal bu tarihte gerçekleştiği için Musul, 28 OCAK 1920 tarihinde ilan edilen Misak-ı Milli sınırlarına dahildir. Çünkü, Misak-ı Milli'nin 1nci maddesine göre "Osmanlı Devletinin özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu 30 EKİM 1918 günkü Mondros Mütarekesi yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerin (o sırada Hatay ve Musul Bölgesi Türk egemenliği altındaydı) geleceğinin, halklarının serbestçe alacağı oy uyarınca belirlemeleri gerekir. Söz konusu Mütareke çizgisi içinde, din, soy ve amaç birliği içinde birbirlerine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen Osmanlı - İslam çoğunluğunun yerleşmiş olduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun hiçbir şekilde birbirinden ayrılamayacak bir bütündür." Musul'un işgali, İngiltere'nin uyacağını duyurduğu Wilson prensiplerine de aykırıdır. Buna rağmen 1920 San Remo Konferansında Musul İngiliz nüfuz alanı olarak belirlenmiş, Irak'ın Manda yönetimi İngiltere'ye bırakılmıştır.

giliz delegeleri barış anlaşmasına konmak üzere Mısır ile ilgili aşağıdaki muhtırayı konferansa sunmuşlardır.

İngiliz delegelerince hazırlanan ve Mısır hakkında Türk anlaşmalarına konacak maddeler öneren muhtıra;

(a) Türkiye, Mısır'daki ve Mısır üzerindeki bütün haklarından vazgeçer. Bu vazgeçme 5 Kasım 1914'den başlayarak geçerli sayılacaktır. Türkiye, Müttefik devletlerce girişilen eyleme uygun olarak, İngiltere'nin 18 Aralık 1914'de Mısır üzerinde ilan ettiği koruyuculuğu tanıdığını bildirir.

(b) 18 Aralık 1914'te Mısır'a yerleşmiş bulunan Osmanlı uyrukları "o tarihte geçici olarak Mısır'da bulunamayıp da, o tarihten sonra dönmemiş olanlar dışında" Mısır uyrukluğunu ancak Mısır Hükümetinin özel izniyle alabileceklerdir.

(c) 18 Aralık 1914'den sonra Mısır'a yerleşen ve işbu anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinde yerleşmiş durumda olan Osmanlı uyrukları, Mısır uyrukluğuna hak öne sürebilecekler, bununla birlikte bireysel durumlarda, bu sistem yetkili Mısır makamlarınca reddedilebilecektir.

(d) İşbu anlaşmaya ilişkin bütün konularda, Mısır uyrukları Müttefik uyruklarıymış gibi işlem görecekler ve Mısır, Müttefik toprağı sayılacaktır.

(e) 2 nci ve 3 ncü maddeler hükümleri uyarınca Mısır uyrukluğunu alan ya da buna hak öne sürebilen 18 yaşından büyük kişiler, işbu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra geçecek bir yıl içinde, Osmanlı uyrukluğunu seçmek hakkına sahip olacaklardır. Sözü edilen kişiler Mısır halkının çoğunluğunu oluşturanlardan değişik bir soydan iseler, aynı süre içinde kendilerine Osmanlı toprağı aktarılmış bulunan devletlerden birinin uyruğunu bu devlet halkının çoğunluğu, seçme hakkını kullanan kişiyle aynı soydan ise seçebilir.

Kocanın yaptığı seçim karısının durumunu, ana-babanın seçimi de 18 yaşından küçük çocukların durumunu kapsar.

Yukarıda öngörülen seçme hakkını kullanmış kişiler, Mısır'da oturmalarını sürdürmeğe izin verilmiş değillerse, oturma yerlerini seçmiş oldukları

devlete taşınmak zorundadırlar. Bunlar taşınmaz mallarını Mısır'da ellerinde tutmak ve her çeşit taşınır mallarını da götürmek hakkına sahip olacaklardır. Bu yüzden kendilerine çıkış ya da giriş için hiçbir vergi ya da harç yüklenmeyecektir.

(f) Mısır Hükümeti, Osmanlı uyruklarının Mısır'daki statülerini ve Mısır topraklarında hangi koşullar altında yerleşebileceklerini düzenlemekte tam bir davranış özgürlüğüne sahip olacaktır.

(g) Mısır uyruklarının, yurt dışında İngiltere'nin diplomasi korumasına hakları olacaktır.

(h) Türkiye'ye giren Mısır malları İngiliz mallarına sağlanan işlemlerden yararlanacaktır.

(i) Süveyş Kanalından geçiş özgürlüğüne ilişkin olarak 29 Ekim 1888'de İstanbul'da imzalanan sözleşme ile padişaha tanınan yetkiler, Britanya Hükümetine aktarılmıştır.

(j) Mısır'da Osmanlı Hükümetine ait bütün taşınır ve taşınmaz mallar karşılığı ödenmeksizin Mısır Hükümetine geçecektir.

Mısır'da (Mısır uyrukluğunu almayan) Osmanlı uyruklarına ait her çeşit taşınır ve taşınmaz mallar, işbu anlaşmanın ilgili bölümü (Ekonomik Hükümler)'ne göre işlem görecektir.

(k) Türkiye, Mısır'ın daha önceleri ödemekte olduğu vergi üzerindeki tüm haklarından vazgeçer.[361]

İngiltere, Mısır vergisi güvencesine dayanan Türk borçlanmalarının tüm yükümlülüklerinden Türkiye'yi kurtarmayı üstlenir. Bu borçlanmalar şunlardır:

1855 güvenceli borçlanması;

1854 ve 1871 değiştirilmiş borçlanmasının yerini alan 1894 borçlanması;

---

361 **British Document**, 7: 697.

1877 değiştirilmiş borçlanmasının yerini alan 1891 borçlanması.

Mısır hidivlerinin bir çok kez sözü edilen borçlanmaların piyasaya çıkarılmasını üzerlerine alan kurumlara ödemeyi yükümlendikleri paralar, eskiden olduğu gibi, borçlar ödeninceye dek 1894 ve 1891 borçlanmalarının faiz ve amortismanlarında kullanılacaktır. Mısır Hükümeti de güvenceli 1855 borçlanmasının faizlerinin ödenmesine eskiden yapmakta olduğu ödemeleri yapmayı sürdürecektir. Bu 1894, 1891 ve 1855 borçlanmalarının ödenmesinin sona ermesinde, Mısır Hükümetinin eskiden Mısır'ın Türkiye'ye ödediği vergiden doğan bütün yükümlülükleri sona erecektir.[362]

1855 borçlanması faizlerinin ödenmesi Büyük Britanya ve Fransa Hükümetlerinin güvencesi altında olduğundan, yüksek bağıtlı taraflar, Büyük Britanya Hükümetinin bu faizlere ilişkin tüm ödemeler hakkında, Fransız Hükümetine ödence vermeyi kabul ettiğini ve böylece bu Hükümeti, güvencesi altındaki tüm yükümlülüklerden kurtardığını kaydederler.

(I) Mısır Hükümetince çıkarılan borçlanma senetleri taşıyanların çıkarlarını korumak için, Britanya Hükümeti, güvenceli borçlanmanın yıllık ödentileri ya da ayrıcalıklı veya birleştirilmiş borçlanmaların faizleri Mısır Hükümetince ödenmeyecek olursa, Mısır'da mali dengeyi yerine getirmek ve Mısır kamu borcu tahvil sahiplerinin çıkarlarını korumak için gerekli önlemleri alacağını bildirir.

(m) Bir önceki maddede Britanya Hükümetince yapılan bildiri üzerine, Mısır borçlanması senetlerini taşıyanlarının korunması için Mısır Kamu Borcu Komisyonuna gereksinme kalmadığından, yüksek bağıtlı taraflar, Altes Hidiv'in 28 Kasım 1904 tarihli buyruklarının Mısır Hükümetince gerekli görüleceği gibi kaldırılmasını ya da değiştirilmesini kabul ederler.

(n) Britanya Hükümeti, Mısır'ın siyasal statüsündeki değişiklik üzerine, 18 Mart 1855'de Londra'da imzalanan ve aynı yılın 25 Temmuz tarihinde değiştirilen anlaşma gereğince, Mısır Hükümeti tarafından 1885 yılında alınan

362 **British Document**, 7: 697.

9.000.000 Paundluk borcun faizleriyle amortismanı hakkında Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya, Rusya ve Türkiye Hükümetlerinin üstlendikleri tüm yükümlülüklerden bu Hükümetleri kurtarmayı kabul eder. Britanya Hükümeti yukarıdaki borçlanmanın faizlerine ayrılan yıllık £ 315.000'lik ödentinin düzenli biçimde ödenmesini güvence altına almak yükümlülüğünü taşıdığını yineler.[363]

Söz konusu muhtıra konferansta görüşülürken, Fransa delegeleri muhtıranın 9 ve13 ncü maddelerine eş değer maddelerin Fransa'nın nüfuzu altında bulunan Fas için de geçerli olmasını isteyerek bu maddeleri onaylamamışlardır. Birinci Londra Konferansı'nın daha sonraki oturumlarında da konu ile ilgili Fransa ve İngiltere arasında uzlaşma sağlanmadığı için Mısır ile ilgili bu muhtıra Fransa'nın 9 ve 13 ncü maddelerine koydukları çekince ile ufak değişikliklerle kabul edilmiştir. Çekince konan 9 ve 13 ncü maddeler ile ilgili görüşmeler San-Remo Konferansı'na bırakılmıştır.[364]

(IV) Kıbrıs

Büyük Britanya İmparatorluğu, Hindistan sömürge yolu üzerinde stratejik bakımdan oldukça önemli bulunan Kıbrıs Adası ile XIX ncu yüzyılın sonlarından itibaren ilgilenmeye başlamışlardır. İngiltere daha 1876 yılında Kıbrıs'ı yayılma planlarına dahil etmiştir. İngiltere'nin İstanbul'a gizli görevle gönderdiği Yarbay Robert Home, 8 Şubat 1877 günlü raporunda Rusya'nın Osmanlı aleyhine genişlemesi halinde "Çanakkale ve Kıbrıs'ın İngiltere tarafından işgal edilmesini" tavsiye etmiştir.[365] Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Berlin Anlaşması'nda Osmanlı Devleti lehine ağırlığını koyan İngiltere, bu yardımına karşılık Kıbrıs'ta bir üs elde etmeyi başarmıştır. Bu şekilde Kıbrıs'ta imtiyaz elde eden İngiltere kısa sürede Kıbrıs'taki faaliyetlerini geliştirmiştir. İngiltere, Kıbrıs'ı 5 Kasım 1914 tarihinde kendi topraklarına kattığını ilan etmiştir. İngiltere'nin Kıbrıs'taki egemenliğinin barış anlaş-

363 Osman OLCAY; **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara, 1981 s. 336-338.

364 Taner BAYTOK, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970, s.115.

365 Dwight E. LEE. **Great Britain and the Cyprus Conventian Policy of 1878**, Cambridge Mass, 1934, p. 38.

masında bir madde ile belirtilmesi için konferansa İngiliz delegeleri tarafından bir muhtıra sunulmuştur. Bu muhtıra Müttefik devletlerin temsilcileri tarafından kabul edilmiştir. Büyükelçiler ve Dışişleri Bakanları Toplantısında kabul edilen Kıbrıs ile ilgili bu muhtıra şu şekildedir: "Bağıtlı yüksek taraflar, İngiliz Hükümetince 5 Kasım 1914'de ilan edilmiş olan Kıbrıs'ın kendisine bağlanmasını tanıdıklarını bildirirler. Türkiye, bu adanın padişaha ödenen vergiye olan hakkı da içermek üzere, Kıbrıs üzerinde ya da Kıbrıs'a ilişkin bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçer!"[366]

Böylece İngiltere, Birinci Londra Konferansı ile; Filistin, Irak (Musul dahil), Mısır ve Kıbrıs'ı Osmanlı Devleti'nden tamamen koparark kendi hakimiyetine almıştır. Kıbrıs, İngiltere'nin elde etmek istediği stratejik bir noktada yer almaktadır. Henüz XIX. yüzyıl başlarında Doğu Hindistan Şirketi'nde görevli bir İngiliz Yüzbaşısı olan J. M. Kinner, 1814'te Kıbrıs'ı ziyareti sonrası Kıbrıs Adasının önemini İngiltere açısından şöyle ifade ediyordu: "Kıbrıs'ı ele geçirmekle İngiltere Akdeniz'de muazzam bir nüfuza sahip olacağı gibi, Akdeniz'in gelecekteki kaderini tayin edebilecektir. Mısır ve Suriye kısa zamanda kendisine tabi olacak ve Küçük Asya (Anadolu) da fazla bir haşmet uyandıracak duruma girerek, Babıali'yi her an kontrol altında tutabilecektir. Rusya'nın bu tarafa yapacağı akınları önlemese bile geciktirebilecektir. Bu aynı zamanda İngiliz ticaretinin gelişmesine de vesile olacaktır. Kıbrıs donanma için de faydalı bir merkez olabilir." İngiliz Başbakanı Disraeli de "Kıbrıs Doğu Asya'nın anahtarıdır." sözleriyle Kıbrıs'ın İngiltere için önemini vurgulamıştır.

İngiltere daha 1877 - 1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın başlarında Rusya'ya karşı barış masasında destek olacağı vaadiyle Kıbrıs'ı resmen talep etmiştir. Bu konuyla ilgili anlaşma metni, Sultan II. Abdülhamit tarafından "adanın egemenlik haklarına dokunulmamak kaydıyla" imzalanmıştır.[367] Bu durumda Kıbrıs hukuken Türkiye'nin sayılıyor, ancak gerçekte yardım karşılığında

366 OLCAY; a.g.e., s. 238.
367 Coşkun ÜÇOK; **Siyasi Tarih**, İstanbul, 1963.

İngiltere'ye kiralanıyordu. Böylece Kafkaslardan ve Balkanlardan gelen Rusya tehdidine karşı, Akdeniz'de bir kale, İngiltere'nin eline geçmiş oluyordu

b. Fransa'ya Bırakılan Yerler

(ı) Suriye

Sykes-Picot gizli taksim anlaşmasıyla kendisine Suriye bölgesi bırakılan Fransa, Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin yardımıyla Suriye'yi işgal etmiştir. Fransa Suriye'de İngiltere'nin desteği ile hakimiyetini kurmuştur. Birinci Londra Konferansı'nda Suriye mandasının Fransa'ya verilmesi kabul edilmiştir. Ancak, Müttefik devletler arasında Fransa hakimiyetine verilen Suriye'nin Filistin ile olan doğu sınırı hakkında bir uzlaşma sağlanamamış, konu San-Remo Konferansı'na bırakılmıştır. Konferansta, Suriye ile ilgili görüşülen diğer bir konu da Suriye'nin kuzey sınırı meselesi olmuştur. Fransa, gizli anlaşmalarda kendisine bırakılan Kilikya bölgesinde bir manda kurulmasını kabul etmemiştir. Bu yüzden Kilikya sınırının güzergahı konusunda görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde Fransa, Suriye'nin kuzey sınırının tespit edilirken sınırın Maraş yakınındaki tepelerden geçerek kuzey doğuya doğru eğmeç çizen Bağdat demiryolunu içine alacak şekilde Bağdat demiryolunun kuzeyinden geçmesinde ısrar etmiştir. Sonuçta Suriye'nin kuzey sınırı Fransa'nın isteği doğrultusunda tespit edilmiştir. Böylece Birinci Londra Konferansı'nda prensip olarak Suriye'nin Türkiye'den koparılarak Fransız mandasına bırakılması kabul edilmiştir.

Fransa Kral Faysal ile Suriye hakkında geçici bir anlaşma yapmış ancak bu anlaşma İngilizler tarafından kabul edilmediğinden Suriye'de uygulanacak manda meselesi San-Remo Konferansı'na bırakılmıştır.[368]

(II) Kilikya

Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan Sykes-Picot gizli taksim anlaşmasında Kilikya bölgesi Fransızların hakimiyetine bırakılmıştır. Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra bu bölge ilk önce geçici olarak İngiliz birlikleri ta-

368 CLEVELAND; **A History of the Modern Middle East,** Oxford, 1999., p. 161 - 165.

rafından işgal edilmiş ise de (Suriye'de olduğu gibi) daha sonra taksim anlaşmalarında bu bölgenin Fransa'ya bırakılmış olmasından dolayı İngilizler bu bölgeden birliklerini geri çekerek bölgeyi Fransa'ya bırakmışlardır. Bundan sonra Fransızlar, Kilikya bölgesini işgal etmişlerdir. Fransızların işgal birlikleri içerisinde çok sayıda Ermeni askeri bulunması, Fransız üniforması giymiş Ermenilerin işgal sırasında Türklere çok acımasızca davranmaları, Türk kadınlarına sarkıntılık yapmaları ve keyfi olarak Türkleri katletmek istemeleri, çoğunluğu Türk olan bölgede Türklerin sabrını taşırmış ve kısa sürede Türklerin milis kuvvetler kurarak Fransızlarla silahlı bir çatışmaya girmelerine neden olmuştur.[369] Fransızlar Türklerin direnişleri karşısında zorlanmışlardır. Hatta Fransızlar, Maraş'ı işgallerinde burada uzun süre tutunamamıştır. "Sütçü İmam Olayı"ndan sonra artan Türk direnişi "Bayrak Olayı" ile zirveye ulaşmış ve sonuçta Fransızlar Maraş'tan Islahiye'ye doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır. Çoğunluğu Türk olan ve Fransız hakimiyetini asla tanımayacaklarını giriştikleri silahlı mücadele ile ortaya koyan Türk halkının tepkisini gören Fransa, Kilikya bölgesinde bir manda yönetimi kurmayı kabul etmemiştir. Birinci Londra Konferansı görüşmeleri esnasında Fransa delegesi Berthelot, Fransa'nın Kilikya ile ilgili görüşünü "Fransa'nın ne şimdi ne de ileride Kilikya bölgesini kendisine bağlama amacı yoktur" sözleriyle belirtmiştir.[370] Aynı toplantıda Lloyd George da Kilikya'da halkın Türk olduğunu, 75.000 Ermeni ve 20.000 Rum'a karşılık 290.000 Müslüman bulunduğunu, bu şartlar altında Fransa'nın bu ülkeyi elinde tutmak ve yönetmek girişiminde bulunması halinde sadece başına dert olacağı görüşünde olduğunu belirttikten sonra, Kilikya'nın Fransa'nın kaynaklarını sürekli harcayacağı bir yer olacağını, bu nedenle Fransa'nın Kilikya'yı yönetmesinin kendi çıkarlarına uygun olamayacağı sonucuna varmakla akıllılık ettiğini söylemiştir.[371]

Fransa, Kilikya bölgesinde bir manda yönetimini kabul etmemekle birlikte Kilikya'dan tamamen elini eteğini çekmeyeceğini de belirtmiştir. Özellikle Kilikya bölgesindeki ekonomik çıkarlarının devam edeceğini, ticari önce-

369 Esat ÖZOĞUZ; **Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları**, İstanbul, 1934, s. 6 vd.
370 Tayfur SÖKMEN; **Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar**, Ankara, 1978, s. 3 vd.
371 Ali Fuat CEBESOY; **Milli Mücadele Hatıraları**, Ankara, 1953, s. 268.

liğin kendilerinde olması gerektiğini, bölgedeki jandarmayı gözetim altında tutmak için bölgeye Fransız subaylar atamak istediğini, maliye ve yönetimin başka dallarını da denetlemek için Fransız danışman ve müsteşarları atayacağını belirtmiştir. Konferanstaki İngiliz delegeleri, Hükümet dairelerini denetlemek için danışman ve müsteşarlar atanmasının bölgede mandater bir yönetimi oluşturacağı görüşünde olduklarını belirtmişlerdir. Fransız delegeleri ise bu durumun manda oluşturmayacağı fikrinde direnerek, düşüncelerine göre manda, belirli bir bölgede önceden saptanmış bir Hükümet sistemi uygulanması kavramını içerdiğini söylemişlerdir. İngiliz delegeleri de kendi fikirlerinde ısrar ederek danışman ve müsteşar atanmasının manda sistemine gidiş olduğunu söylemişlerdir. Neticede Fransız delegeleri, danışman ve müsteşar konusunda Paris'ten yönerge isteyeceklerini belirtmişlerdir.[372]

Konferansta Kilikya ile ilgili gündeme gelen bir başka konu ise Kilikya'daki azınlıkların korunması konusu olmuştur. Özellikle konferans devam ederken meydana gelen Maraş olaylarını, Ermeniler konferansa çektikleri telgraflarda abartarak Türk Milliyetçileri tarafından katledilen Ermeni sayısını 20.000 olarak göstermişlerdir. Konferansta konu ile ilgili yapılan toplantılarda Ermenileri korumak için acil önlemler alınması gerektiği üzerinde durulmuştur.[373] Görüşmelerde Ermeni nüfusun korunması için alınacak önlemlere dair çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Fakat en ilgi çekici görüş, dönemin İngiltere Başbakanı Lloyd George tarafından dile getirilmiştir.[374] 28 Şubat 1920 tarihinde yapılan Müttefikler Konferansı'nda Lloyd George, Maraş'taki olayların arkasında Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Türk milliyetçileri olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın ise İstanbul Hükümetinin yüksek bir memuru olup son günlerde Erzurum'a vali olarak atanmış olduğunu, bu yüzden Mustafa Kemal Paşa'nın bu kıyım harekatına son vermesi konusunda İstanbul Hükümetine daha fazla baskı yapılması görüşünü ileri sürmüştür.[375] Sonuçta, İstanbul'a yapılacak baskının dozajı İngiltere'nin aşırı istek-

372 **İkdam**, 3 Nisan 1920.
373 **British Document**, 7: 47.
374 **Vakit**, 2 Nisan 1920.
375 OLCAY; **a.g.e.**, s. 145.

leri sonucunda İstanbul'un Müttefik devletler tarafından işgaline kadar artmıştır.

Kilikya bölgesindeki başta Ermeniler olmak üzere azınlıkların korunmasının bu bölgenin Fransızların sorumluluğunda olması sebebiyle Fransızlar tarafından sağlanacağı kararlaştırılmıştır. Fransızlar da buradaki birliklerini Türkiye ile anlaşma yürürlüğe girdikten ve anlaşmada öngörülen güvence hükümleri gerçekte uygulanmaya başladıktan sonra birliklerini geri çekeceğini ve bu süreç içerisinde de azınlıkların korunması için aldığı tedbirleri artıracağını belirtmiştir.

Azınlıkların korunması ile ilgili yapılan görüşmelerin sonucunda şu karar alınmıştır;

"Osmanlı Devleti'nin herhangi bir coğrafyasında özel ekonomik çıkarlardan yararlanan herhangi bir büyük devlet o bölgedeki azınlıkların korunmasına ilişkin anlaşma hükmünün gözetiminin sorumluluğunu da yüklenmektedir."[376]

Birinci Londra Konferansı görüşmeleri sonucunda Kilikya bölgesinde Fransızlar tarafından bir manda yönetimi kurulamayacağı, ancak bu bölgenin Fransız nüfuz bölgesi içinde olması, bundan dolayı bu bölgede Fransa'nın öncelikli olarak ticari ve ekonomik ayrıcalığa sahip olacağı kararlaştırılmıştır.

c. İtalya'ya Bırakılan Yerler

(ı) Antalya ve Çevresi

Birinci Dünya Savaşı'nda Londra Anlaşması ile Batı Anadolu'da Antalya ve çevresini pay olarak alan İtalya, 1917 yılında yapılan Saint Jean de Maurienne Anlaşması ile İzmir dahil bütün Batı Anadolu bölgesini almıştır. Ancak savaştan sonra durum İtalyanların aleyhine değişmiştir. Zira savaşın sonlarına doğru Müttefik devletler yanında savaşa dahil olan Yunanistan, savaştan sonra yapılan Paris Barış Konferansı'nda İngilizleri arkasına alarak İtal-

376 OLCAY; **a.g.e.**, s. 200.

yanlara bırakılmış olan İzmir ve çevresinin, bölgedeki Rumların çokluğunu sebep göstererek kendi payına verilmesini sağlamıştır. İtalya, Paris Barış Konferansı'nda İzmir ve çevresinin Yunanistan tarafından işgal edilmesini önlemek için büyük çaba sarf etti ise de İtalya'nın bu yerleri alarak Akdeniz'de güçlenmesini gelecekteki menfaatleri açısından çok tehlikeli bulan İngilizlerin Yunanistan'ı desteklemesi ve Fransızların da bu duruma ses çıkarmayarak destek vermesi sonucunda İtalya, İzmir ve çevresini kaybetmiştir.[377]

İtalya, Birinci Londra Konferansı'nda, İzmir'in haksız bir şekilde elinden alınarak Yunanistan'a verilmesine olan tepkisini bir kez daha dile getirerek bu kaybının giderilmesi için Batı Anadolu Bölgesi'nde kendi hakimiyeti altına bırakılan Antalya ve çevresindeki bölgenin genişletilmesi teklifinde bulunmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda Londra Anlaşması ile İtalya'ya verilen Antalya ve çevresinin sınırları biraz daha genişletilerek Marmara çevresinde Bursa ve Balıkesir'e, doğuda Niğde'ye, kuzeyde de Afyon'a kadar uzatılmıştır. Konferansta İtalya'nın da Fransa gibi kendine bırakılan bu bölgede manda devleti kurmayacağı, bu bölgenin yönetiminin İtalya'nın nüfuzu altında Türklere bırakılacağı ve bölgedeki ekonomik ve ticari haklara öncelikle İtalya'nın sahip olacağı kararına varılmıştır.

(II) On İki Adalar ve Meis Adası

1911 - 1912 Türk - İtalyan Savaşı'nda, Trablusgarp ve Bingazi'nin yanında, İtalyan saldırılarına maruz kalan Türk toprakları arasında Rodos ve On iki Adalar[378] da bulunmaktaydı. İtalyan işgaline kadar geçen 400 yıllık Türk idaresi süresince Osmanlı Devleti'nin yönetiminden memnun olan adalar halkı, 1821'de başlayan Yunan isyanına kadar devlete sadık bir tebaa olarak yaşamışlardır. Ne var ki, Yunan isyanı çok geçmeden adalara da sıçramış ve Rodos başta olmak üzere On İki Adalar'ın halkı bağımsızlıklarını ilan etmiş, bununla da kalmayarak gemilerine Yunan bayrağı çekmişlerdir. İngiltere, Fran-

377 "İzmir ve Trakya", **Vakit**, 30 Nisan 1920.

378 On iki Adalar terimi 1912 yılındaki İtalyan işgali ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. İtalyanlar bu adalara "Dodecanes (On iki Adalar)" demişlerdir. Osmanlı Devleti döneminde bu adalar "Menteşe Adaları" adı ile anılmaktaydı.

sa ve Rusya, 16 Kasım 1828 Londra Protokolü ile Rodos ve On İki Adalar'ı himayeleri altına aldıklarını ilan etmişlerdir. 03 Şubat 1830 tarihli Londra Protokolü'nde ise Yunanistan'ın sınırları çizilirken Eğriboz'un Yunanlara terkine karşılık On İki Adalar ve Rodos Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Bu olaydan sonra Rodos ve On İki Adalar 1912'deki İtalyan işgaline kadar Osmanlı yönetiminde kalmışlardır.[379]

Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan Londra Anlaşması ile Ege Denizindeki On İki Adalar İtalya'ya verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya Başbakanı Nitti ile Yunan Başbakanı Venizelos arasında yapılan bir anlaşmayla İtalya On İki Adaları Rodos hariç olmak kaydıyla Yunanistan'a bırakmıştır. Ayrıca iki devlet arasında sonradan saptanacak şartlar altında, halkın hangi devlet egemenliği altında yaşamak istediğini anlamak amacıyla bir kamuoyu yoklaması yapılması hususunda bir anlaşmaya varılmıştır.[380] Bu anlaşma Birinci Londra Konferansı'nda gündeme gelmiş ve kabul edilmiştir. Böylece Rodos hariç Ege'deki On İki Adalar Yunanistan'a verilmiştir. Konferansta, Yüce Kurul'un 21 Şubat 1920 tarihinde saat 16:00'da yaptığı toplantıda İtalya Başbakanı Nitti, Yüce Kurul'dan Batı Anadolu kıyılarına çok yakın olan ve küçük bir ada olduğundan dolayı da nüfusu çok az olan Meis Adası'nın Fransa tarafından İtalya'ya bırakılmasını istemiştir. Fransız delegelerinin bu öneriye itiraz etmemeleri üzerine Yüce Kurul, Nitti'nin teklifini kabul ederek Meis Adası'nı İtalya'ya bırakmıştır. Ancak 16 Mart 1920'de yapılan Büyükelçiler ve Dışişleri Bakanlığı Konferansı'nda Büyük Britanya Dış İşleri Bakanı Lord Curzon, Venizelos'tan mektup aldığını ifade etmiştir. Venizelos, Lord Curzon'a yazdığı mektupta; Meis Adası'nda 12.000 kişilik bir Yunan nüfusu olduğunu, adanın On İki Ada içinde sayıldığını, ada halkının Yunan Hükümeti yönetimi altına girmek istediğini ve bu isteklerinin onaylanmasını beklediklerini yazmıştır.

Venizelos'un mektubundaki teklife İtalya'nın Londra Büyükelçisi İmperiali Markisi, söz konusu adanın Anadolu'ya çok yakın olmasından dolayı

379 Şerafettin TURAN; "Rodos ve On İki Adaların Türk Hakimiyetinden Çıkışı". **Belleten,** c. 29, Sayı, 113, s. 77.

380 OLCAY; **a.g.e.,** s. 102.

İtalya'ya bırakıldığını, üstelik birkaç ay önce Paris'te Venizelos'un adada 1.500 Rum yaşadığını söylediğini, şimdi ise 12.000 kişinin yaşadığını belirttiğini, "Yunanlar ne kadar doğurgan da olsalar bunda şaşılacak bir taraf yok mu?" diyerek tepki göstermiştir. Yapılan görüşme sonucunda Yüce Kurul'un konu ile ilgili daha önce almış olduğu kararda hiçbir değişiklik yapılmayacağına ve Venizelos'un bu konuda Yüce Kurul'a başvurabileceği kararlaştırılmıştır.[381]

d. Yunanistan'a Bırakılan Yerler:

Büyük Yunanistan'ı kurmak için Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru savaşa giren Yunanistan, Venizelos'un aşırı hırslı ve hayalperest politikaları sonucunda sonunu getiremeyeceği bir maceraya atılmıştır. Gerçekten de Yunanistan, savaştan hemen sonra İngiltere'nin desteğini arkasına alarak Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan taksim anlaşmalarında İtalya'nın payına bırakılan İzmir ve çevresini işgal etme hakkını, İtalya'nın itirazlarına rağmen Paris Barış Konferansı'nda elde etmiştir. Venizelos'un Yunanistan ile ilgili büyük hayalleri O'nu büyük riskler alarak büyük oynamaya yöneltiyordu. Fakat Venizelos, karşısına çıkacak büyük devlet adamı Mustafa Kemal Paşa ile vatanı, istiklali ve namusu için şehit olmaya ant içmiş kahraman Türk Milleti'nin gücünü hesaba katmayı ihmal etmiştir. Aslında Venizelos'un hedefi, Batı Anadolu ve bütün Trakya'dan başka İstanbul ve Boğazları da ele geçirmektir. Venizelos, Birinci Londra Konferansı'nda hedeflediği yerlerden sadece Trakya'yı tam olarak alabilmiştir. İzmir'de geçici bir süre için Türk metbuluğunu kabul etmiş, İstanbul'un Türklere bırakılmasına razı olmuştur. Boğazlar ve Marmara Denizi çevresinde ise Müttefik devletlerin temsilcilerinden oluşan Boğazlar Komisyonu'na ses çıkarmamıştır.

Birinci Londra Konferansı'nda Venizelos'un konferansta hakim güç olan İngiliz ve Fransız delegelerini etkileyerek Türk nüfusunun azınlık nüfusundan çok fazla olmasına rağmen ve Wilson'un çoğunluğun azınlığa feda edilemeyeceğine dair prensibi de henüz canlılığını koruduğu halde Trakya'yı

381 OLCAY, a.g.e., s. 286.

Yunanistan'a nasıl kattığını; İzmir'i belli bir süre sonra hakimiyeti altına almasını sağlayacak bir yapıya nasıl getirdiğini ve bunlarla da yetinmeyerek Aydın'dan Anadolu'nun iç kısımlarına kadar Anadolu'yu işgal etme müsaadesini nasıl aldığını ve bu planı ne şekilde yürüttüğünü görelim.

(ı) Trakya

Yunanistan Başbakanı Venizelos, 16 Şubat 1920 saat 19:00'da yapılan Müttefikler Konferansı toplantısında Trakya bölgesinin Yunanistan'a bırakılması ile ilgili görüşlerini Yüce Kurul'da özetle şu hususlara değinerek dile getirmiştir. "İstanbul'dan kuzeye doğru çıkıldığında ahalinin çoğunluğunun Rum olduğunu, Midye-Enez çizgisinin Balkanlarla Türkiye arasında kabul edilebilir bir sınır çizgisi olduğunu, ancak önerilen bu sınırın ne herhangi bir coğrafya çizgisi ile ne de stratejik, ekonomik ya da etnolojik bakımdan savunulmayacağını belirtmiştir. Ayrıca Çatalca ile Midye - Enez arasında yaklaşık olarak 86.000 Müslüman, 18.000 Ermeni, 3.000 Bulgar ve 145.000 Rum'dan oluşan 260.000 kişilik bir nüfusun olduğunu belirttikten sonra, Midye - Enez çizgisinin çok uzun bir sınır olduğunu da sözlerine eklemiştir. Venizelos, Gelibolu ile ilgili olarak da, burada savaştan önce nüfus çoğunluğunu Rumların oluşturduğunu, savaş sırasında Rumların yarımadayı boşalttıklarını, şimdi ise geri dönmeye başladıklarını söylemiştir.[382]

Büyük Britanya, Fransa ve İtalya'nın Gelibolu'yu işgal için karma bir garnizon göndermelerine karşı çıkmak istemediğini, ancak Boğazların bir yakasının bu üç Müttefik öteki yakasının ise Yunanların elinde olması gerektiğini düşündüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Venizelos, Gelibolu'da yaklaşık 64.000 Rum'a karşılık 26.000 Türk olduğunu ve Dedeağaç'ta, bir Yunan, bir Bulgar bir de Milletler Cemiyeti'nin atayacağı temsilcilerden oluşacak küçük bir komisyonun kurulmasını ve bu limandan Bulgar sınırına giden demiryolunun denetlemesi ve Bulgaristan'ın denize özgür bir çıkışının sağlanmasının gerekliliğini belirtmiştir. Venizelos, Edirne ile ilgili olarak da Rum Patrikhanesi'nden aldığı istatistiklere dayanarak, Edirne'de 30.000 kadar Türk ile 28.000 Rum'un yaşadığını söylemiştir.[383]

382 **Vakit**, 31 Mayıs 1920.
383 OLCAY; **a.g.e.**, s. 18-19.

Birinci Londra Konferansı'nda Müttefik devlet temsilcileri, Çatalca ile Bulgaristan arasında kalan Trakya topraklarının Yunanistan'a bırakılmasına karar vermişlerdir. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri başkanı bu bölgenin tamamının Yunanistan'a verilmesine karşı çıkarak, bölgenin kuzey bölümünün (Edirne ilinin) Bulgaristan'a verilmesi gerektiğini savunmuştur. Wilson, elindeki verilere göre Kırklareli ile Edirne'deki Bulgar nüfusunun, Türk ve Rumlara göre daha fazla olduğunu öne sürmüştür. Müttefik devletlerin yaptıkları araştırma neticesinde Wilson'un elindeki Edirne'nin nüfus durumu ile ilgili bilgilerin gerçeği yansıtmadığı gerçekte Edirne'de 53.000 Müslüman, 36.000 Rum ve 15.000 çeşitli azınlık (aralarında Bulgar da olmak üzere) olduğu tespit edilmiştir. Venizelos'un Doğu ve Batı Trakya'nın nüfusu ile ilgili Yüce Kurul'a sunduğu istatistiklerde, Rum nüfusu Türklere ve Bulgarlara oranla çok fazla gösterilmiştir. Oysa, gerçekte o tarihlerde Trakya'nın her iki bölümünde de ezici bir Türk çoğunluğu mevcuttur.

Birinci Londra Konferansı'nda Çatalca'ya kadar olan Trakya bölgesinin Yunanistan'ın hakimiyetine verilmesi kabul edilmiştir. Ancak, Çatalca'ya kadar olan sınırın tam tespiti ve Edirne'de Türklere verilecek imtiyazlar ile Wilson'un Doğu Trakya'nın Bulgaristan'a verilmesi gerektiği ile ilgili tezine gerekli cevap,[384] bu konferans gündemine zaman yetersizliğinden dolayı girmemiş, San-Remo Konferansı'na bırakılmış ve orada görüşülerek karara bağlanmıştır.

(II) İzmir

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan Saint Jean de Maurienne gizli taksim anlaşması ile İzmir, İtalya'nın payına bırakılmıştır.[385] Ancak savaştan sonra İngiltere, İtalya'nın Akdeniz'de giderek güçlenmesini ve Boğazlar'a yaklaşmasını kendi menfaatleri açısından uygun bulmadığından dolayı İzmir ve çevresini (Saint Jean de Maurienne Anlaşması'nın, Rusların değişen durumu nedeniyle geçerliliğini yitirmesini öne sürerek) İtalya'ya bırakmayıp, da-

384 **Vakit**, 22 Haziran 1920.
385 **British Documents**, 7:259 – 60.

ha güçsüz durumda olan ve kolayca sözünü geçirebileceğini değerlendirdiği Yunanistan'a vermeyi planlamıştır. Paris Barış Konferansı'nda bu konu gündeme geldiğinde her ne kadar İtalya bu duruma şiddetle karşı çıkmış ise de konferansa hakim olan İngiltere yanına Fransa'yı da alarak İtalyanların bu konudaki itirazlarını kulak arkası etmiş ve menfaatlerine daha uygun olan kararı alma yoluna gitmiştir. Nitekim, İngiltere İtalya temsilcilerinin geçici bir süre için Paris'ten ayrılmalarını fırsat bilerek Yunanlara İzmir'i işgal etme izni vermişlerdir. Bu oldu bittiyi konferansa dönüşlerinde İtalya'da kabul etmek zorunda kalmıştır. İşte, Paris Barış Konferansı'nın bu müsaadesi üzerine Yunanistan 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etmiş ve kısa sürede İzmir'in ilçelerini de ele geçirerek Paris Barış Konferansı'nın işgalin sınırlarını belirlemeyi unutmasından faydalanarak işgali Aydın'a kadar genişletmiştir. İşgal esnasında Yunanların Müslüman Türk halkına akla hayale gelmedik işkenceler yapması bütün Türk halkının sert tepkisine yol açmış ve Müttefik devletlerini rahatsız edecek derecede büyük ve kalabalık mitingler yapmalarına ve Müttefik devletlere protesto telgrafı göndermelerine neden olmuştur.[386]

Birinci Londra Konferansı başladığı dönemde İzmir ve çevresi Yunan işgali altındadır. Venizelos konferansın sonucunda İzmir ve çevresinin Yunanistan'a bırakılacağını heyecanla beklemiştir. Ancak konferans görüşmeleri başladığında Fransız ve İtalyan delegelerinin İzmir'i Yunan egemenliğine bırakmayı göze alamadıkları görülmektedir. İzmir'in Yunan işgaline Türk milleti'nin gösterdiği tepki Fransa'da büyük yankı uyandırmıştır. Bu yüzden Konferans'ta bu mesele görüşülürken Fransa Başbakanı Millerand, çoğunluğu Türk olan İzmir'in Yunanistan'a bırakılmasının İzmir'den vazgeçemeyen Türklerin büyük tepkisine yol açacağını ve bu durumun Türk düşmanlığına neden olacağını belirterek, buradan Yunanlıları çıkarmanın çaresinin aranması gerektiğini, Yunanistan'ın burayı boşaltması halinde kendisine başka yerler verilebileceğini ve İzmir'deki ekonomik çıkarlarının korunabileceği teklifini yapmıştır. İngiltere Başbakanı Lloyd George ise Fransa'nın bu görüşü-

386 Paul C. HELMEREICH; **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi,** Sabah Yayınları, İstanbul, 1996, s. 61.

ne karşı çıkarak Yunanistan'ın İzmir'de kalmasını ve nüfus çoğunluğu Türk olsa da İzmir'in Yunanistan'a verilmesi gerektiği görüşünde olduğunu, ancak İzmir'de Yunanları bırakmaları halinde meydana gelebilecek Türk tepkilerini hafifletmek amacıyla biçimsel olarak İzmir'de Türk metbuluğunun tanınabileceği önerisini getirmiştir. Ayrıca konu ile ilgili Venizelos'un da görüşlerinin dinlenmesinin faydalı olacağını vurgulamıştır. Yüce Kurul'un isteği üzerine Müttefikler Konferansı'nın toplantısına katılan Venizelos, İzmir ile ilgili görüşlerini açıklarken özellikle Yunanistan'ın işgali altında olan bölgede[387] 590.000 Rum, 350.000 Türk ve 90.000 Ermeni, Yahudi ve daha başka Türk soyundan olmayan, yani yaklaşık olarak üçte biri Müslüman, toplam 1030.000 nüfusun yaşadığını bu nüfusa Anadolu'nun bir parçası durumunda olan adalardaki Rum nüfusun da eklenmesi halinde bu nüfusun 1.000.000'dan fazla olduğunu belirterek bölgenin nüfus yapısı üzerinde durmuş ve elindeki gerçeği yansıtmayan Rum Patrikhanesinden aldığı istatistiklere dayanarak bölgedeki Rum nüfusunu Türk nüfusuna göre fazla göstermeye çalışarak bu duruma Müttefikleri inandırmaya çaba göstermiştir.[388] Oysa, Müttefik devletlerin delegelerinin de çok iyi bildikleri gibi Yunan hakimiyetine verilmek istenen yerlerdeki Türk nüfusu Rumlara oranla çok fazla idi. Venizelos, Rum nüfusunun Türk nüfusuna oranla fazla olması sebebiyle Yunanistan'a bırakılmasını istediği bu yerlerde İngiltere Başbakanı'nın padişaha biçimsel bir egemenlik bırakılması önerisine de karşı çıkmıştır.

Yüce Kurul, İzmir ile ilgili Venizelos'un görüşlerini dinledikten sonra İngiltere Başbakanı Lloyd George'un önerisi üzerine konunun coğrafya yönünün incelenmesi için İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin temsilcilerinden oluşan bir küçük komisyon kurulmasına karar vermiştir.[389]

Konferansın daha sonraki tarihlerde yapılan toplantılarda İzmir meselesi birkaç defa daha gündeme gelmiştir. Bu görüşmelerde Lloyd George, sembolik olarak bir Türk metbuluğunda İzmir'deki hakimiyetin Yunanistan'da ol-

387 Bu sırada Yunan birlikleri; İzmir'i bütün sancakları ile birlikte Saruhan ve Aydın sancaklarının ise bir bölümünü ve Ayvalık kazasını işgal etmiş durumdaydılar.

388 B.O.A., DH.KMS , 49 -2/52; DH. EUM.AYŞ., 29/121

389 HELMEREICH; a.g.e,. aynı yerde.

masını savunurken, Venizelos bu Türk metbuluğunu da kabul etmek istemeyerek İzmir ve çevresinin doğrudan Yunanistan'a bağlanmasını istemiştir. İtalya Başbakanı Nitti ile Fransa Başbakanı Millerand ise İzmir ve çevresinin doğrudan Yunanistan'a bırakılmasına karşı çıkarak, sembolik de olsa Türk metbuluğunun olması gerektiği görüşünde olduklarını bildirmişlerdir. Sonuçta; İzmir ve çevresinin aslında Yunanistan'a bırakılmasına, fakat Türk tepkisini de çekmemek için burada sembolik olarak Türk metbuluğunun devam etmesi görüşü ağırlık kazanmıştır. Fakat bu sefer de bölgedeki Rumların Atina'daki parlamentoya milletvekili gönderebilmesi ve Yunan ordusuna asker göndermesi meselesi ortaya çıkmıştır. Bölgenin hem Türk metbuluğunda olması hem de bölge Rumlarının Atina'daki parlamentoda temsil edilmelerinin çok sakıncalı olacağı, bu iki durumun birbirleri ile uyuşmasının mümkün olmayacağı görüşü konferansta ağırlık kazanmıştır.[390] İtalya Başbakanı bu duruma bir çare olarak, Türk metbuluğu altında kalacak olan bu bölgede geçici bir süre için nüfus oranına göre Türk ve Yunan milletvekillerinden oluşacak bir yerli parlamento kurulabileceği önerisinde bulunmuştur. Müttefik devletler arasında yapılan tartışmalar neticesinde İzmir ve çevresinin yönetimi ile ilgili İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından hazırlanan şu taslak plan üzerinde bir anlaşma sağlanmıştır:

(a) Türk metbuluğunun tek işareti olarak Türk bayrağı olacaktır.

(b) Bölge, Yunan yönetimine verilecektir.

(c) Bölgede bir Yunan garnizonu bulunacaktır.

(d) Rumlar ve Türklerden oluşacak bir "Yerel Parlamento" olacaktır.

(e) İki yıl sonunda Yerel Parlamento'nun Yunanistan'la birleşmek üzere Milletler Cemiyeti'ne başvurma hakkı olacaktır. Milletler Cemiyeti'nin, gerek görürse bir kamuoyu yoklaması yapılması için ısrar etme hakkı olacaktır. [391]

390 Engin BERBER; Mütareke ve İşgal Döneminde İzmir Sancağı, İstanbul, 2000, s. 12 vd.
391 OLCAY; a.g.e., 1981, 8.110.

Yüce Kurul, İzmir ile ilgili aldığı bu taslak planın haricinde İngiltere'nin teklifi ile İzmir'in Milletler Cemiyeti güvencesi altında özgür bir liman olması kararını da almıştır. İzmir'in geleceği ile ilgili olarak İngilizler tarafından hazırlanan Yüce Kurul'daki Müttefik temsilcileri tarafından da kabul gören taslak plan hakkında Yunanistan Başbakanı Venizelos'un da görüşü alınmıştır. Venizelos bu plana razı olmuş, ancak Türk metbuluğunun tek işareti olan Türk bayrağının şehirdeki Türk olmayan halk arasında huzursuzluklara yol açacağı gerekçesiyle şehrin dışındaki en yakın kaleye çekilmesini teklif etmiş ve Venizelos'un bu teklifi kabul edilmiştir. Diğer taraftan İzmir meselesi ile ilgili kurulan İzmir komisyonu Venizelos'un görüşlerini de almak suretiyle Türk metbuluğu altında Yunan yönetimine verilecek İzmir ve çevresinin sınırını tespit etmiştir. Komisyon bu tespiti yaparken Yunan isteklerini özellikle göz önüne almıştır. Ancak Venizelos, Midilli'de oturan Rumların Edremit'te çok geniş arazileri olduğunu, bu yüzden Edremit'in de Yunanlara bırakılmasını istemiştir. Ancak komisyon, Edremit'teki Türk nüfusunun Rum nüfusundan çok fazla olduğunu ileri sürerek teklifi kabul etmemiştir. Yunan hakimiyetine bırakılan yerlerde Rum nüfusunun Türk nüfusundan çok olduğu tezinin kabul edilmesi mümkün değildir. İzmir ili dahil İzmir'in bütün ilçelerinde ve Yunan hakimiyetine bırakılmak istenen diğer yerlerde Türk nüfusu Rum nüfusundan her dönemde fazla olmuştur. Komisyon, Yunan yönetimine bıraktığı yerlerdeki Rum nüfusunu tespit ederken gerçeği yansıtmayan savaş öncesi Rum Patrikhanesi'nin istatistiklerini baz almıştır. Rum Patrikhanesi'ne göre bu yerlerde savaştan önce Rum nüfusu oldukça fazladır. Savaşta, Müttefik devletler söz konusu bölgedeki Rumların büyük bir bölümünün göç etmiş olması nedeniyle Rum nüfusunun azaldığını kabul etmektedirler. İşte, İzmir komisyonu gerçeği yansıtmayan bilgilerle Rum nüfusuna bakarak İzmir ilini (bütün sancakları dahil) ve Aydın iline kadar olan (Aydın hariç) bütün yerleri Yunan yönetimine bırakmıştır.[392] San-Remo Konferansı'nda İzmir bölgesi ile ilgili üzerinde görüş birliğine varılan bu planda ufak değişiklikler yapılarak bu plan kabul edilecektir.

392 B.O.A. MV, 217/107.

Birinci Londra Konferansı'nda alınan karar ile İzmir ve çevresi Müttefik devletlerin Türk tepkisinden çekinmeleri sebebiyle göstermelik bir Türk metbuluğu altında Yunan yönetimine bırakılmıştır.[393] Yunanistan'ın bu bölgeyi tamamen hakimiyetine almaları için oluşturulacak olan Yerel Parlamento'nun 2 yıl sonra (San-Remo Konferansı'nda bu süre 5 yıla çıkarılmıştır) Yunanistan'la birleşmek üzere Milletler Cemiyeti'ne başvurabilecekleri kararı alınmıştır.

(III) Ege Adaları

Ege Denizindeki On İki Adalar, İtalya konusunda da belirttiğimiz gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalyanlar tarafından adalardaki Rum nüfusuna binaen (Rodos adası hariç) Yunanistan'a bırakılmıştır. Bu durum Birinci Londra Konferansı'nda Müttefik devletlerin temsilcileri tarafından onaylanmıştır. Böylece Yunanistan, Ege'de Rodos hariç bütün On İki Adalar ve Meis hariç diğer Ege adalarının hakimiyetini ele geçirmiştir. Yunan Başbakanı Meis Adası'nı da istemiş ise de Yüce Kurul bu isteği kabul etmemiştir.

2. İSTANBUL VE BOĞAZLARIN DURUMU

Birinci Londra Konferansı'nda ele alınan ilk konu İstanbul'un durumunun ne olacağı konusudur. Bu konu ile ilgili yapılan görüşmelerde Fransa ve İtalya, Türkleri başkentlerinden atmanın çok büyük sorunlar meydana getireceğini bu yüzden çoğunluğu Türk olan İstanbul'un Türklerin elinde kalması gerektiğini savunmuşlardır. İngiltere ise Fransa ve İtalya ile aynı görüşte olmayıp, İstanbul'da Rum nüfusunun fazlalığından bahsederek Türkleri İstanbul'dan çıkarmak emelinde olmuştur. Fakat İngiltere, sömürgesi olan Hindistan'daki Müslümanların tepkisinden çekinmesi sebebiyle istemeyerek de olsa İstanbul'un Türklere bırakılmasına razı olmuş ancak Osmanlı padişahının İstanbul ve Avrupa'daki etkisinin olabildiğince kısıtlanması konusunda ısrarcı olmuşlardır. Görüşmeler neticesinde; barış şartlarını dürüstçe yerine getirmeleri ve topraklarındaki azınlıkların haklarına saygı gösterdikleri sürece pa-

393 B.O.A. DH. KMS., 52-5/13.

dişah ve Hükümetinin, Türkiye'nin başkenti olarak kalacak olan İstanbul'da kalmalarına müsaade edilmesi karara bağlanmıştır.[394] Türk Hükümetinin bu şartları yerine getirememesi halinde, Müttefik devletler kararlarını yeniden gözden geçirme konusunda serbest olduklarını belirtmişlerdir. İstanbul'un Türklere bırakılması kararına isteksiz olarak katılan İngiltere, karşısına çıkacak ilk fırsatta İstanbul'u işgal etmek amacındadır. İngiltere bu düşüncede iken Maraş'ta Fransız üniforması altında türlü işkence ve katliamlar yapan Ermenilere karşı silaha sarılan Türkler, Ermenilerin bu tedhiş hareketlerini önlemeye çalışmışlar ve Ermenilerden oluşan Fransız birliklerini Maraş'tan çıkarmak için karşı taarruza geçmişlerdir. Bu olayları Ermeniler konferansa çektikleri telgraflarla bir Ermeni katliamı olarak göstermişler ve 20.000 Ermeni'nin Türkler tarafından katledildiğini ve Türklere engel olunmaz ise bu sayının giderek artacağını ifade etmişlerdir. Bu olayları İngiliz temsilcileri konferansta gündeme getirerek olayların sebepleri üzerinde durmuşlar ve alınması gereken önlemleri tartışmışlardır. Yapılan görüşmeler neticesinde Müttefik devletlerin temsilcileri Maraş'taki Türk milis kuvvetlerinin Anadolu'da milliyetçilerin başında bulunan Mustafa Kemal Paşa tarafından yönetildiği ve bu olayların onun emri ile gerçekleştirildiği sonucuna varmışlardır.

Londra'daki Müttefikler Konferansı'nın 28 Şubat 1920 saat 16:00'daki Yüce Kurul toplantısında Ermeni soykırımı meselesi görüşülürken söz alan Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanı Lord Curzon, beyanatında Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Hükümeti'yle suç ortaklığından bahsetmiş ve aralarındaki ilişkinin sıkı olduğunu bildiğini söyleyerek Mustafa Kemal'in şu günlerde Erzurum'a vali olarak atandığını öğrendiğini belirtmiştir.[395] Lord Curzon'un Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yaptığı açıklamalara katıldığını bildiren Lloyd George, İstanbul Hükümetinin yüksek bir memuru olan Mustafa Kemal'in faaliyetlerine son vermesinin sağlanması için İstanbul Hükümetine baskı yapılmasını, hatta gerekirse İstanbul'un işgal edilmesi fikrini ileri sürmüştür. Oysa, İtalya Başbakanı Nitti, Lord Curzon ve Lloyd George'un söylediklerinin aksine Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümetinin

394 **B.O.A. DH. EUM. AYŞ.**, 29/121.
395 OLCAY; **a.g.e.**, s. 144.

emrinde olmadığını belirterek, Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde Anadolu'dan toplanmış 150.000'e yükseldiği sanılan bir kuvvet bulunduğunu, hal böyle olunca işin doğrusunun İstanbul'un Mustafa Kemal Paşa'yı kontrol ettiği değil Mustafa Kemal Paşa'nın isteklerini İstanbul'a zorla kabul ettirdiği şeklinde olduğunu[396] söyleyerek Yüce Kurul üyelerine düşüncesini aktarmıştır. Konferansta İngiliz temsilcilerin Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Hükümeti ile iş birliği içinde olduğunu öne sürmekteki amaçlarının, bu durumdan faydalanarak İstanbul Hükümetine daha fazla baskı yapmak ve İstanbul Hükümetinin Mustafa Kemal Paşa'ya karşı daha etkili tedbir almalarını sağlamak olmuştur. Şayet aldıkları bilgiler doğru ise İstanbul Hükümetinin Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerine son vermesini sağlayabilirlerdi. İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerine son verme hususunda etkili tedbirler almakta çekingen kalırsa bu durumda İstanbul Hükümetini daha etkili tedbirler almak hususunda zorlamak için İstanbul'u işgal etme yoluna gidebilirlerdi. Sonuç itibariyle Lloyd George ve Lord Curzon, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul Hükümetinin yüksek bir memuru olarak görüyor ve bu hareketi önlemek için İstanbul Hükümetine yapacakları baskının şiddetini İstanbul'u işgal etmeye kadar götürüyorlardı. Oysa o dönemin Britanya İmparatoru'nun Savaş Bakanı Churchill daha gerçekçi düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu harekatın İstanbul Hükümetine baskı yaparak önlenemeyeceğini, bu yüzden doğrudan Mustafa Kemal Paşa ile temas kurulması gerektiğini öne sürmüştür. O'na göre, İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'ya saldırırken, Mustafa Kemal'in varlığını görmezlikten gelmek, sorunu tek yanlı bir biçimde ele almak demek olacaktır.[397]

Mustafa Kemal Paşa konusunda İngiltere'den farklı düşünen özellikle İtalya ve Fransa, İstanbul'un Müttefik devletlerce işgal edilmesine belli bir süre karşı çıkmışlardır. Fakat İngiltere'nin; İtalya ve Fransa'ya, İstanbul'un işgal işine katılmayı kabul etmezlerse bu işi İngilizlerin tek başlarına yapabileceklerini, ancak bu harekatın üç Müttefik birliklerince ortaklaşa olarak ya-

396 OLCAY; **a.g.e.**, s. 147.

397 Tahir KODAL; "Osmanlı - İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış", **KÖK Araştırmalar,** Osmanlı Özel Sayısı, 2000, Ankara, s. 47-60.

pılmasının düşmana Müttefik devletler arasındaki birlik ve beraberliğin gösterilmesi açısından çok daha etkili olacağını belirtmesi ve bu konuda kesin tavrını koyması üzerine Fransa ve İtalya'da İstanbul'un işgal işine evet demişlerdir. Müttefik devletlerin İstanbul'u işgal etmeyi kararlaştırmalarının en önemli sebeplerinden biri, hiç kuşkusuz İstanbul Hükümetine her dediklerini daha rahat yaptırarak Mustafa Kemal Paşa'yı etkisiz hale getirmeyi sağlamaktır. Müttefik Devletlerin İstanbul'u işgal etmekteki diğer amaçları ise şunlardır;

(1) Azınlıkların kırımını ve onlara kötü davranılmasını önlemek için Türkiye'yi tehdit etmek.

(2) Barış şartları Türklere bildirildiği sırada Müttefik devletlerin ellerinde bir çeşit koz bulunması ve böylece bunların kabulünün sağlanmasında baskı yapabilmektir.[398]

Böylece Müttefik devletler ortaklaşa olarak İstanbul'un işgaline karar vererek 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal etmişlerdir. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'da özellikle kontrol altında tuttukları Osmanlı Devleti'nin müesseseleri; Sadrazamlık binası, Genelkurmay Başkanlığı binası, telgraf ve telefon müdürlüğü olmuştur.[399] Müttefik devletler işgalden hemen sonra Misak-ı Milli'yi kabul etmiş olan son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ni dağıtmışlardır. Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin İtilaf Devletleri tarafından dağıtılmasına karşı Mustafa Kemal Paşa da Ankara'da ilk T.B.M.M.'ni açmıştır.[400]

Birinci Londra Konferansı'nda Boğazlar bölgesi ve Marmara Denizinin kıyıları hariç tüm İstanbul, Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Ancak müttefik devletleri yukarıda belirttiğimiz sebepleri öne sürerek burasını da Türklere çok görerek işgal etmişlerdir.

---

398 OLCAY; **a.g.e.,** s. 237.

399 Tanju DEMİR; **Türkiye'de Posta ve Telgraf ve Telefon Örgütünün Tarihsel Gelişimi 1840 - 1920,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2001, s. 233.

400 **İngiliz Belgelerinde ATATÜRK,** Haz. Bilal N. ŞİMŞİR 1919 - 1938), C. 1., Ankara, 1973, s. 460.

Birinci Londra Konferansı görüşmelerinde, Boğazların gelecekteki statüsü ile ilgili Fransa Başbakanı Millerand; Boğazlar üzerinde uluslararası bir denetim kurulmasının bir zorunluluk olduğu görüşünde olduğunu ifade etmiştir. İtalya Başbakanı Nitti de bu konu ile ilgili olarak, Boğazların tam özgürlüğünün güvence altına alınması gerektiği bu durumun tüm Avrupa'nın ortak çıkarı olduğunu belirtmiştir.

Müttefikler Konferansı'nın 16 Şubat 1920 saat 11:00'de yaptığı Yüce Kurul toplantısında Boğazların denetlenmesi gerektiğine karar verilmiştir. 21 Şubat 1920 tarihinde yapılan Yüce Kurul toplantısında ise Boğazların hakimiyeti Osmanlı Devleti'ne bırakılmayarak, Müttefik devletlerin temsilcilerinden ve Boğazların çevresindeki diğer devletlerin temsilcilerinden oluşacak olan bir komisyona bırakılması kararlaştırılmıştır. Buna göre; Boğazların ve Marmara Denizinin sularının yönetilmesi için kurulacak olan komisyonda şu devletlerin temsilcileri bulunacaktır:[401]

(1) Birleşik Devletler Hükümeti (bu Hükümet katılmayı isterse ve istediğinde)

(2) Britanya Hükümeti

(3) Fransa Hükümeti

(4) İtalya Hükümeti

(5) Rusya Hükümeti (Rusya Milletler Cemiyeti üyesi olursa ve olduğunda)

(6) Yunan Hükümeti

(7) Romen Hükümeti

(8) Bulgar Hükümeti (Bulgaristan Milletler Cemiyeti üyesi olursa ve olduğunda)

Yukarıda belirttiğimiz her devlet komisyona bir temsilci atayacaktır. Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Rusya temsil-

401 "Boğazlar hakkında verilen son karar". İleri, 29 Şubat 1920.

cilerinin ikişer oyu olacaktır. Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan temsilcilerinin birer oyu olacaktır. Her komisyon üyesi ancak kendi Hükümetinin izni ile görevinden alınabilecektir.[402]

Boğazlar Komisyonu'nda Japonya'dan da bir temsilci bulunması için Japonya'nın Londra Büyükelçisi Vikont Chinda, Büyükelçiler ve Dışişleri Bakanlarının 4 Mart 1920 saat 11'deki toplantısında bir öneride bulunmuş ise de bu öneriye özellikle Lord Curzon'un Japonya'nın Boğazlarla bir ilgisi olmadığını öne sürmesi üzerine sıcak bakılmamıştır. Bunun üzerine Japon elçisi de Boğazlar Komisyonu ile ilgili projeyi 4ncü maddesine çekince koymak suretiyle kabul etmiştir.[403]

Büyükelçiler ve Dışişleri Bakanlarının 7 Nisan 1920 saat 16:00'daki toplantısında Boğazlar Komisyonu ile ilgili projenin 4 ncü maddesine konan Japonya'nın çekincesi Vikont Chinda tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Konu ile ilgili olarak Lord Curzon Vikont Chinda'ya "Devletler barış anlaşmasını uygulamak için asker kullanmak zorunluluğunu duyacak olursa, Japonya'nın buna katılmayı ve askeri yardım göndermeyi görev sayıp saymayacağını sormuştur." Vikont Chinda tarafından Lord Curzon'a verilen cevapta; "Japonya'nın Boğazların askeri denetimine katılmayı istemediğini, şimdiki isteminde ne siyasal ne de askeri işlerle ilgisinin olmadığını, Japonya'nın sadece; komisyonda temsil hakkı olduğu için bunu istemekte olduğunu, ama Japonya'nın askeri girişimlere katılması da beklenecek ise o zaman askeri denetime katılmasının da doğal olacağını belirtmiştir."

Toplantı Sonucunda;

(1) Japon Büyükelçi'sinin konuyu Hükümetine duyurmasına.

(2) Boğazlar ve Marmara Denizi sularının yönetimi hakkında, Türkiye ile barış anlaşmasına konacak 1nci maddeye, "İtalya Hükümeti" sözcüklerinden sonra, "Japon Hükümeti" sözcüklerinin eklenmesine ve aynı maddede "İtalya" adından sonra "Japonya" adının konulmasına karar verilmiştir. Böy-

402 OLCAY; a.g.e., s. 154.
403 OLCAY; a.g.e., s. 203-208.

lece Boğazlar Komisyonu'nda Japonya Devleti'nin de bir üye ile temsil edilmesi sağlanmıştır.[404]

Komisyonun yetki alanı; Akdeniz yönünde Çanakkale Boğazı'nın girişi ile, Karadeniz yönünde Karadeniz Boğazı'nın girişi arasındaki suları, bu girişlerin her birinde üç mil açıklara kadar kapsayacaktır. Komisyon bu yetkisi sınırları içinde aşağıdaki görevleri yapmakla yükümlü olacaktır:

(1) Geçitlerin, limanlara ya da doklara (havuzlara) ve rıhtımlara girişlerin iyileştirilmesi için gerekli görülecek tüm işlerin yapılması.

(2) Geçitlerin aydınlatılması ve şamandıralar konması.

(3) Kılavuzluk ve yedek çektirme işlerinin denetimi.

(4) Gemilerin demirledikleri yerlerin denetimi.

(5) Havuz, rıhtım ve limanların denetimi ve gerekebilecek fazla havuz ve rıhtımın sağlanması.

(6) Kazaya uğramış gemilerin kalıntıları ile çalışma, karaya oturma yada herhangi bir nedenle yara almış gemilerin kurtarılmasına ilişkin tüm işlerin denetimi.

(7) Mavnalardan ya da başka araçlardan, rıhtımlara ya da kıyıya, ya da buralardan mavnalar ya da başka araçlara yük doldurma ve boşaltma işlerinin denetimi.[405]

Yüce Kurul tarafından Karadeniz ve Çanakkale boğazlarının özgürlüklerinin sağlanması için, iki tümenlik (yaklaşık her biri dokuz tabur) bir kuvvet bulundurulması ve İstanbul'da uygun büyüklükte bir deniz birliği hazır olması kararı alınmıştır.

Konferansta; Marmara Denizindeki adaların, Boğazların güvenliği açısından kime verileceği konusu da gündeme gelmiştir. Venizelos, burada yaşayan Rumları öne sürerek bu adaların Yunanistan'a bırakılmasını istemiştir.

404 OLCAY; **a.g.e.**, s. 428.
405 OLCAY; **a.g.e.**, s. 158-159.

Fakat konferansa katılan Müttefik devlet temsilcileri yaptıkları görüşmelerden sonra bu adaların silahtan arındırılarak Müttefiklerin ortak denetimi altındaki Türkiye'ye bırakılmasına karar vermişlerdir.

3.DOĞU ANADOLU'DA KURULMASI DÜŞÜNÜLEN ERMENİ DEVLETİ

Birinci Londra Konferansı'nın gündemine sık gelen konulardan birisi de Ermenistan meselesidir. Konferansa katılan Müttefik devletlerin temsilcilerinin hepsi, bağımsız bir Ermenistan kurulması yönünde görüş birliğine varmışlardır. Ancak, kurulacak Ermeni devleti'nin büyüklüğü konusunda Müttefik devletlerin temsilcileri arasında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüşte olan devletler kurulması düşünülen Ermeni devletinin Doğu Anadolu bölgesindeki altı Türk ilini de kapsayarak Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan büyük bir devlet olmasını istemişlerdir. Diğer görüşü savunan devletler ise bu kadar büyük bir alanda Ermeni nüfusunun genel nüfusa oranının ancak 1/4 oranında olacağını, bu yüzden Ermenisiz bir Ermenistan'ın ortaya çıkacağını, diğer taraftan bu kadar büyük bir alanın savunulmasının imkansız olduğunu belirterek daha "Küçük bir Ermenistan devleti kurulmasını teklif etmişlerdir. Bu sırada zaten başkenti Erivan olarak özerk varlığı ile bir Ermeni Devleti'nin çekirdeği, sağlanmıştır. Paris'teki konferans da bu devleti tanımış bulunuyordu. Şimdi bu devlete Doğu Anadolu bölgesinden bazı yerleri katarak Ermeni Devleti'nin kuruluşu tamamlanabilirdi. Küçük bir Ermenistan kurulmasını özellikle İtalya savunmaktadır. Gerçi İngiltere ve Fransa da bu fikre karşı çıkmamaktadırlar. Ermeni toplumu Anadolu'da üç yerde ağırlıklı olarak yerleşmişlerdir. Bu yerler Kars, Adana ve Van bölgesidir.[406] Kurulacak olan bu devletin sınırları içine, nüfusu tamamıyla Türk olan Erzurum'un dahil edilip edilmeyeceği ve bu devlete Karadeniz'e, Trabzon Limanı vasıtasıyla veya Batum'un serbest bir liman yapılarak Kars'tan Batum'a demiryolu

406 Ergünöz AKÇORA; "Ermenilerin Çıkarmış Oldukları Van İsyanı", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**.Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 242.

yapılmak suretiyle buradan bir çıkış verilmesi, konferansta tartışma konusu olmuştur. Sonuçta, yeni kurulacak Ermenistan devletinin sınırları konusunda ve Kilikya'daki Ermeni gruplarının korunması için ne gibi önlemler alınacağı konularında bir rapor hazırlamak üzere Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya devletlerinden ikişer temsilcinin katılması suretiyle oluşacak olan bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir.

Ermenistan komisyonu, konu ile ilgili yaptığı çalışma neticesinde raporunu hazırlayarak konferansa sunmuştur. Komisyon; yeni Ermenistan devletinin sınırlarını tespit ederken savunulabilmesi ve Milletler Cemiyeti'nden sorumluluk kabul etmesi istenebileceğini göz önüne alarak, geniş olmamasına dikkat etmiştir. Bu yüzden komisyon, raporunda Erzincan ve Trabzon'u Ermenistan'ın sınırları içine almamıştır. Konferanstaki görüşmeler sonucunda komisyonun kararı uygun görülerek, Erzincan ve Trabzon'un Ermenistan sınırları içine alınmaması kararlaştırılmıştır.

Komisyon, Ermenistan'ın Karadeniz'e çıkış yolu bulması için Ermenistan'ın metbuluğunda Karadeniz'in doğu kıyısında özerk bir, Lazikistan kurulmasını da önermiştir. Konferansta bu konu tartışılırken Lazikistan halkının tümüyle Müslüman olduğu, bu yüzden buradaki halkın Ermeni metbuluğu yerine Türk metbuluğunu tercih edecekleri konferansa katılan delegeler tarafından belirtilmiş olmasına rağmen, Ermeni devletinin Lazikistan yolunu kullanarak Karadeniz'e çıkmalarının önlenmemesi için Yüce Kurul, komisyonun bu önerisini de. kabul etmiştir.

Ayrıca komisyon stratejik bakımından çok önemli olan ve güçlü bir kaleye sahip bulunan Erzurum'un da Ermenistan'a verilmesini öğütlemiştir. Müttefik devlet temsilcileri de Erzurum'suz Ermenistan olamayacağını belirtmelerine rağmen Erzurum'u Ermenistan'a bırakmak konusunda bir türlü karar verememişlerdir. Zira, Erzurum'da gerek savaştan önce ve gerekse sonra ezici bir Türk nüfusu üstünlüğü vardır ve Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünde, Kazım Karabekir Paşa'nın emrindeki eğitimli ve disiplinli 15 nci Kolordu birlikleri Erzurum'dadır. Müttefik devletler Ermenistan sınırları içerisine Erzurum'u dahil ederlerse, Türklerin bu durumu kabul etmeyerek karşı çıkacak-

larını ve Ermenilerin Müttefiklerden yardım almadıkça Türklerin bu teşebbüslerine karşı koyamayacakları ve kendilerinin de Ermenilere yardım edebilecek durumda olmadıklarını belirterek Erzurum'u Ermenistan'a vermekte tereddüt gösteriyorlardı.[407] Gerçi, Dışişleri Bakanları ve Büyükelçiler Toplantısında Erzurum'un Ermenistan'a bırakılması kararlaştırılmıştır ancak kesin karar San -Remo Konferans'ında alınacaktır.

Konferansa katılan başlıca Müttefik devletler savunulabilir ölçüde küçük bir Ermenistan'ın kurulmasını düşünürlerken, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson bunun tersine büyük bir Ermenistan kurulması görüşündeydi. Ona göre; kurulacak Ermenistan güneyde Van'ı, kuzeyde Trabzon'u içine almalıydı. Wilson bu görüşünü konferansa da bildirmiştir. Konferansta yeni kurulacak Ermenistan devleti tartışılırken bu devletin belli bir süre mali ve askeri açıdan desteklenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu yüzden bu devletin güçlü bir devletin mandası altına girmesinin gerekli olduğu hususunda görüş birliğine varılmıştır. Ermenistan mandasını kabul edebilecek devletler arasında ilk akla gelen Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Ancak, konferans heyeti tarafından Wilson'a gönderilen telgrafta Amerika Birleşik Devleti'nin yeni kurulacak Ermenistan Devleti'nin mandasını kabul edip edemeyeceği sorulduğunda, Wilson Ermenistan mandasını kabul etmemiştir. Ayrıca, konferansın Ermenistan'a mali yardımda bulunulması isteğine de Wilson cevap vermemiştir.

Konferansta, başta Fransa Başbakanı Millerand olmak üzere İngiltere ve İtalya devletlerinin temsilcileri Doğu Anadolu bölgemizde Erivan'daki Ermeni devleti ile birleşmiş olarak yeni bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasını çok istiyorlardı. Ancak bu devletlerden hiçbirisi de bu devleti mandası altına almayı kabul etmediği gibi, bu devletin savunulması için asker göndermeyi ve büyük çaplı olarak mali yardımda bulunmayı da kabul etmiyorlardı. Bununla birlikte bu yardımlar yapılmadan kurulacak olan bir Ermenistan Devleti'nin de ayakta kalamayacağı konusunda hemfikir idiler. Yapılan gö-

407 Vital CUINET; **La Turquie d'Asie,** Paris 1892-1894, Nakleden Cevdet KÜÇÜK, **XIX. Asırda Anadolu'da Ermeni Nüfusu,** Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara ,1985, s. 399.

rüşmeler sonucunda yeni kuracakları bu devlete Milletler Cemiyeti'nin yardım edip edemeyeceğinin Milletler Cemiyeti'ne sunulmasını kararlaştırarak, bu yönde bir telgrafı Milletler Cemiyeti'ne gönderdiler.[408]

4. KÜRDİSTAN

Kürdistan adlı bir devletin kurulması da Türkiye'yi bölme çabaları ve emperyalist devletlerin Orta-Doğuya yerleşme planlarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu devletin toprak sınırları, Ermenistan'ınkinden bile daha belirsiz ve Müttefik devletlerin keyfince çizilecektir.[409]

Kürdistan devleti kurulması yönünde özellikle İngilizlerin yoğun bir faaliyet içerisinde oldukları görülmektedir.[410] Nitekim (Kürtleri Osmanlılar aleyhine kışkırtma faaliyetleri ile tanınan) Binbaşı Novil'in Kürtlerin haklarının temini ile ilgili bir rapor vermek üzere Londra'ya gittiğinin haber alındığı ve Osmanlı Hükümetine Kürtler üzerinde egemenlik hakkı verilmeyeceği gibi bir takım arka arkaya yaygın söylentilerin gelmekte olduğu Dersim aşiretleri reisleri tarafından Osmanlı Hükümetine (bu konuda tedbir alınması amacıyla) çekilen telgraftan anlaşılmaktadır.* Ancak Londra Konferansı'nda Kürdistan meselesi fazla gündeme gelmemiştir. Bu konu konferansta 26 Şubat 1920 saat 16:00'da yapılan toplantıda gündeme gelmiştir. Bu toplantıda Kürdistan'ın yeni bir öğe olduğu ve bu konuda Sykes-Picot Anlaşması'nda herhangi bir sınır çizilmediği belirtilmiştir. Kürdistan konusu ile ilgili görüşmeler daha çok San-Remo Konferansı'nda yapılmış ve bu toplantıda Kürdistan ile ilgili bir takım kararlar alınmıştır. İngilizler Anadolu'yu bölmek için

408 Yuluğ Tekin KURAT; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara, 1986, s. 110.

409 OLCAY; **a.g.e.**, s. XXIV.

410 İngilizlerin bölgede yürüttükleri Kürtçülük Faaliyetine engel olmak için Diyarbakır'da bulunan TBMM Hükümetine bağlı XII ncü Kolordu Komutanlığı harekete geçerek bazı tedbirler almanın yanı sıra olayın bizzat kışkırtıcısı olan İngilizleri şiddetle protesto etmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaratılmak istenen Kürtçülük cereyanına karşı Heyet-i Temsiliye namına MUSTAFA KEMAL PAŞA, 06 KASIM 1919 tarihinde Kolordulara ve valiliklere gönderdiği bir genelge ile İngilizlerin teşviki ve Kürt Teali Cemiyetinin, Kürtlerin milli hareketinin karşısında olduklarına ve İstanbul da propagandalar yaptıklarına dair haberler alındığını belirterek, bu hareketi telin ettiklerine dair Kürt ağa ve eşrafının Hükümete ve elçiliklere protesto telgrafı çekmelerini istemiştir.

* Söz konusu telgrafın orjinal ve Türkçeleştirilmiş metni için bkz. BELGE-5.

Kürtçülük propagandalarına hız verdiler. Kürtçülük propagandası yapmaktaki başlıca amaçları Musul ve Kerkük petrol bölgelerini koruyacak İngiltere'nin güdümünde kukla bir Kürt devleti vücuda getirmektir. Basra Körfezindeki Süleymaniye sancağında İngilizlerin siyasi temsilcisi olarak bulunan Yüzbaşı Edward Noel'in propagandaları Kürtler üzerinde ağırlık kazanmaya başlamıştır.[411]

Türkiye'de incelemelerde bulunan Amiral Bristol, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığına çektiği 30 Eylül 1919 tarihli telgrafında, İngilizlerin Kürtleri kullanarak Anadolu'da oluşmakta olan milliyetçi akımı boğmak istediğini bildirmiştir.[412]

İngilizlerin bölgede oynamak istediği bu oyunu önlemek ve Kürtçülük faaliyetine engel olmak için Diyarbakır'da bulunan XIII ncü Kolordu Komutanlığı harekete geçmiştir. Komutanlık Kürtçülük faaliyetlerini önlemek için bazı tedbirler almanın yanı sıra olayın bizzat kışkırtıcısı olan İngilizleri şiddetle protesto etmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaratılmak istenen Kürtçülük cereyanına karşı Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa 06 Kasım 1919 tarihinde Kolordulara ve valiliklere gönderdiği bir yazı ile İngilizlerin teşviki ve Kürt Teali Cemiyetinin Kürtlerin, milli hareketinin karşısında olduklarına ve İstanbul'da propagandalar yaptıklarına dair haberler alındığını belirterek, bu hareketi telin ettiklerine dair Kürt ağa ve eşrafının Hükümete ve elçiliklere protesto telgrafı çekmelerini istemiştir.[413]

5. BATUM

Batum, Birinci Dünya Savaşı sonrası İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Zengin petrol kaynaklarına sahip olan Batum'un gelecekteki durumu ile ilgili Yüce Kurul'da yapılan görüşmeler sonucunda şu kararlar alınmıştır:

---

411 **Documents On British Foreign Policy 1919-1939,** First series, Volume IV, 1919, London, 1952, s. 678, **H.T.V.D.** Yıl: 1954, Vesika No: 147.

412 Kazım KARABEKİR; **İstiklal Harbimiz,** İstanbul 1969, s. 224.

413 Bekir Sıtkı BAYKAL; **Heyet-i Temsiliye Kararları,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s. 47.

a. Batum'un özgür ve bağımsız bir devlet olarak kurularak, Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğu altında bulundurulması.

b. Milletler Cemiyeti Konsey'ince Batum için bir yüksek komiserin atanması.

c. Batum'un Milletler Cemiyeti güvencesi altında serbest bir liman olması.

d. Batum'da bir Britanya, bir Fransız ve bir İtalyan taburundan oluşan karma Müttefik garnizonun geçici olarak şehirde bulundurulması kaydıyla Batum'un Gürcistan'a bırakılması.

San-Remo Konferansı'nın toplanacağı tarih geldiğinde Batum'da işler kötüye gitmiş durumdaydı. Rus Bolşevik kuvvetleri General Denikin komutasında Karadeniz kıyısı boyunca hızla Batum'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Serbest liman koşulunu sağlamak bir yana, Batum'daki Müttefik garnizonu kendisini Rus Bolşevik ordusuna karşı şehri savunurken bulacaktı. O tarihe kadar Bolşeviklerle doğrudan bir askeri temastan kaçınmış olan Müttefikler için böyle bir çatışmanın başlayacağı ideal yer Batum olamazdı. Gürcü ulusal ordusuna güvenilmeyeceği gibi, şehirde yoğun bir Bolşevik sempatisi hüküm sürüyordu. Yapılacak her türlü savunmayı sadece Müttefikler üstlenmek zorunda kalacaktı. Öte yandan Batum'dan vazgeçilmesi Kafkaslardaki Müttefik nüfuz ve denetiminin muhtemelen sonu demek olacaktı. Bu sadece Ermenistan'a zarar vermez, aynı zamanda yeni kurulan Azerbaycan devletinin başkenti Bakü'yle petrol boru hattı ve demiryolu bağlantılarını da etkilerdi. San Remo'dan nihai bir karar çıkmadı. Müttefikler adına Batum'da bulunan İngiliz yüksek askeri temsilcisi Amiral de Robeck'in durum raporu oldukça karamsardı.[414] Gürcistan'ın elde tutulamayacağını ifade eden amiral Batum'u Bolşeviklerin eline düşmekten kurtarmak için en az iki tümen asker gerekeceğini vurguluyordu. İngiltere zaten orada bulunan tek taburunu muhafaza etmek istemediğinden, Fransız ve İtalyan ihtiyat kuvvetleri de henüz varmamış olduğundan şehrin savunulması söz konusu bile değildi. Bakü'nün

414 **British Documents**, 4: 10 - 24.

Bolşeviklerin kontrolüne geçmesiyle Bakü - Batum demiryolu ve petrol boru hattı bağlantılarına ilişkin durum tamamen değişmiştir. Müttefiklerin Batum'u elde tutmalarının nedeni olan kişisel çıkar zemini ortadan kalkmış durumdaydı. Sonuç olarak İtalyan taburu hiçbir zaman gönderilmedi. 7 Temmuz 1920 tarihinde İngiliz ve İtalyanlar şehri Gürcistan Hükümetine devrederek askerlerini çektiler. Gürcüler Batum'un Ermenistan Azerbaycan ve İran için bir serbest liman olarak muhafaza edilmesi kaydını kabul etmişlerdi. Ama bir dış denetimin olmayışı ve ardından Rusların Gürcistan'la Rus Ermenistan'ını almalarıyla birlikte bu kaydın anlamı kalmamıştır.[415]

6. TÜRKİYE'NİN SINIRLARI

Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında Londra Konferansı'nda genel hatları kesinleşen paylaşımına göre Türkiye'nin sınırları şu şekilde tespit edilmiştir:

a. 18 Şubat 1920 saat 11:30'da yapılan Müttefikler Konferansı'nda Yüce Kurul'un aldığı kararla Avrupa'da Yunanistan ve Türkiye toprakları arasındaki sınırın Çatalca hattı olması geçici olarak kabul edilmiştir. Bu karar San-Remo Konferansı'nda kesinlik kazanmıştır.

b. Türkiye'nin kuzeyinin Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi, Karadeniz Boğazı ve Ermenistan sınırlarına kadar Karadeniz ile sınırlandırılacağı.

c. Doğudaki sınırın Ermenistan olacağı kararlaştırılmıştır. Ancak Ermenistan ile Türkiye sınırının nereden geçeceği Doğu Anadolu'da kurulması düşünülen Ermenistan'a verilecek yerler konusunda konferansta bir karara varılamadığından dolayı bu mesele San-Remo Konferansı'na bırakılmıştır.

d. Güneyde sınır, Fransız temsilci heyeti tarafından belirlenen Bağdat demiryolunun Maraş yakınındaki tepelerde kuzey doğuya doğru çizdiği eğmeci izleyerek (bu eğmecin içi Fransız Suriye'si alanının içinde kalacaktır) ve

415 Paul C. HELMREICH; **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar, ve Türkiye'nin Taksim Planı** (çev. Şerif EROL), Sabah Kitapları, İstanbul. 1996, s. 226.

doğuya doğru Nusaybin yakınında Dicle'ye (salların genellikle karşıya geçme yeri olan noktaya kadar) uzanan Suriye'nin kuzey sınırı ile İskenderun Körfezi'nden batıya doğru Akdeniz kıyıları olacaktır. Buna göre Antep, Urfa ve Mardin illeri Türkiye'nin dışında kalmaktadır.

e. Batıda sınır Akdeniz olacaktır.[416]

Ayrıca bu sınırlar içinde kalan Türkiye'nin Kilikya bölgesi Fransızların, Antalya ve çevresi İtalya'nın, İzmir ve çevresi ise Yunanistan'ın nüfuzu altına bırakılıyordu. Bu yerlerde söz konusu devletler gerek siyasi ve gerek ekonomik hakimiyete sahip olacaklardı. Doğu Anadolu Bölgesi de sınırları San-Remo'da kararlaştırılmak üzere yeni kurulacak Ermeni devletine veriliyordu.[417]

7. YAPILACAK BARIŞ ANLAŞMASINA GÖRE TÜRKİYE'NİN KARA, DENİZ VE HAVA GÜCÜ

Birinci Londra Konferansı'nda Türkiye'nin ordu yapısının şekli, kara deniz ve hava kuvvetlerinin olup olmayacağı, olacaksa bu kuvvetlerdeki asker, araç ve gereç miktarı gibi konular da görüşülmüştür. Bu görüşmeler sonucunda alınan kararlara göre Türk ordusu iç düzeni koruma örgütü haline getiriliyordu. İç düzenden kastettikleri Müttefiklerin bölgede rahatını temin etmektir. Bu çerçevede hava kuvvetleri tümden yasaklanıyor ve deniz kuvveti de kıyı koruma gereksinmesi düzeyinde tutuluyordu. Deniz kuvvetlerince kıyı korumasını yapacak 600 tonilatodan aşağı olmak üzere, 13 Gambot ve Torpidosunun bırakılmasındaki esas amaç da Müttefik devletlerin çıkarlarına ters düşebilecek kaçakçılığın önlenmesidir.[418]

Konferansta Türkiye'nin kara ordusunun toplam personel miktarının 50.700 olması tespit edilmiştir. Bu miktarın 35.000'i jandarma kuvvetini,

---

416 **British Document,** 7: 47.

417 Sevr Barış Antlaşması sonucunda Türkiye'ye bırakılan yerlerin sınırlarını gösteren harita EK-6'dadır.

418 **British Document,** 7: 368 - 77.

700'ü de padişah kuvvetlerini, 15.000'i ise çeşitli sınıfların ve hizmetlerin personelini kapsayan düzenli birlikleri oluşturacaktır. Bu birliklerin hafif silahları bulunacaktır. Top ve makineli tüfek gibi ağır silahlar yok denecek kadar az sayıda olacaktır. Bu birliklerin başında bulunan subayların da yüzde on beşini Müttefik veya tarafsız devletlerin subayları teşkil edecektir.[419]

Müttefik devletler ayrıca kara, deniz ve hava kuvvetlerimizin anlaşma hükümlerine göre düzenlenip düzenlenmediğini ve ordu yapısı ile ilgili anlaşma hükümlerine uyulup uyulmadığını denetlemek amacıyla Müttefikler arası denetleme komisyonu da kurmuşlardır.

8. MALİ HÜKÜMLER

Türkiye'yi kalkındırmaya yönelik gibi sunulan mali hükümlerin altında yatan esas amacın Türkiye'nin bütün gelirlerinin dolaylı yönden de olsa hakimiyet altına alınarak, Türkiye'nin bir sömürge ülkesi haline getirilmek hedefine yönelik olduğu hemen anlaşılır.

Müttefik devletler, Türkiye'nin bütçesiyle mali yasalarının ve yönetmeliklerinin uygulanmasını denetlemek amacıyla Fransa, Britanya İmparatorluğu ve İtalya'nın birer temsilcisinden oluşan bir maliye komisyonu kurmuşlardır. Bu denetleme, maliye komisyonunun doğrudan doğruya emri altında bulunacak ve üyeleri bu komisyonun uygun bulmasıyla atanabilecek olan Türkiye Maliye Müfettişliği aracılığı ile yapılacaktır. Ayrıca, Türk Maliye Bakanı'nca her yıl parlamentoya sunulacak bütçe, ilk önce maliye komisyonuna sunulacak ve komisyonca uygun bulunan biçimde parlamentoya sunulacaktır. Parlamentonun getireceği hiçbir değişiklik, maliye komisyonunun onayı alınmadıkça yürürlüğe girmeyecektir. Türkiye, maliye komisyonunun izni olmadıkça hiçbir iç ya da dış borçlanmaya girişmeyecektir. Türk parasının cins ve miktarını da düzenleyecek olan maliye komisyonu Türkiye'nin bütün servet ve gelirlerini elinde bulunduracak ve elde ettiği paraları sıra ile kendi

419 A.g.e., 7: 178.

masraflarını, işgal kuvvetlerinin masraflarını, savaş sırasında zarar görmüş olan tebaasının zararlarını karşılamaya ayıracak, geri kalan kısmını da Osmanlılar için harcayacaktır. Bu komisyonda bulunacak olan Osmanlı üyesinin sadece "istişari mahiyette" bir konuşma hakkı olacaktır.[420]

Konferans görüşmelerinde Büyük Britanya İmparatoru Başbakanı Lloyd George, Türkiye'nin mali denetiminin tamamen mali komisyona geçtiğine göre artık Osmanlı Devleti'nden alacaklı olan kişilerin borç tahvil senetlerinin tahsili için kurulmuş olan Düyun-u Umumiye'ye gerek kalmadığını ileri sürerek kaldırılmasını istemiştir. Lloyd George'un bu görüşüne Fransa Başbakanı Millerand, Fransa'daki çok sayıda Osmanlı Devleti'nden alacaklı olan tahvil sahiplerinin Fransa Hükümetine olan baskısını sebep göstererek karşı çıkmıştır. Fransa, Düyun-u Umumiye'nin devam etmesini ısrarla istemiştir. Konferansta bu konu ile ilgili İngiltere ve Fransa temsilcileri arasında uzun süren tartışmalar yapılmıştır. Sonuçta bu konunun çözümü San-Remo Konferansı'na bırakılmıştır. Konferansta mali konular ile ilgili yapılan görüşmeler esnasında gündeme gelen başka bir konu da tazminat meselesi olmuştur. Konferanstaki başlıca Müttefik devlet temsilcileri ilke olarak Osmanlı Devleti'nin savaş tazminatı ödeyecek mali gücü olmadığını kabul etmelerine rağmen, özellikle İngiltere savaşın Osmanlı Cephesi'nde kendisine pahalıya mal olduğunu öne sürerek işgal giderlerini Türklere yükleme çabası içinde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin elinden alınmasına karar verilecek toprakların giderlerini bile Türklere ödetme yönündeki İngiliz girişimleri, zaman zaman İtalya'nın, hatta Fransa'nın adalet duygularını rahatsız eder hale gelmiştir.[421] Azınlıklar da, savaş yıllarında kaybettiklerinin Osmanlı Devleti'nce kendilerine tazminat olarak ödenmesini sağlamak için sık sık konferansa başvurmuşlardır. Konferansta azınlıkların istekleri göz önüne alınmış ve barış anlaşmasına ilgili hükümler dahil edilmiştir.

420 **British Document,** 7:165 -166.
421 OLCAY; **a.g.e.,** s. XXVIII.

9. KAPİTÜLASYONLAR

Konferans gelişmelerinde ve daha sonraki tüm müzakerelerde İtilaf Devletlerinin en çok üzerinde durduğu konu kapitülasyonlar olmuştur. Osmanlı Devleti'ni yarı-sömürge durumuna getiren ve çöküşünde büyük bir rolü olan kapitülasyonların tarihsel arka planına bir göz atmak Türkiye'nin paylaşılması konusunda niçin en çok üzerinde durulan konu olduğunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Kapitülasyon kelimesi köken olarak "kral veya kilise emirnamelerinin bir bölümü" anlamındaki, Latince 'capitulum' dan türemiş olan İtalyanca Capitolazione kelimesine dayanmakta ve terim olarak *'savaş sırasında bir ordunun, bir kale ya da bir şehrin teslim edilmesi amacıyla yapılan anlaşmalar'* demektir.[422] Fransızca 'bir yerin teslimi için yapılan anlaşma', İngilizce ise 'savaşta silahlı bir düşman kuvvete belirli bir kıtanın veya şehrin teslimi için yapılan anlaşma'[423] anlamına gelen kapitülasyonlar, daha sonra dar bir anlam kazanmıştır. Reşat Ekrem Koçu'nun tanımlamasına göre; *"Osmanlı İmparatorluğu memleketlerinde daimi surette yahut muvakkat olarak oturan Hristiyan devletleri tebasına bahşolunan müsaadeler ve imtiyazları ihtiva eden ve Osmanlı Devleti'nin en şevketli ve kudretli bulunduğu bir zamanda Babıali'nin rıza ve muvaffakatı ile akdolunan muahedelere"*[424] kapitülasyon denilmektedir. Ünlü Hukuk bilgini Renault'ya göre ise; kapitülasyonlar, "Hristiyan memleketler dışında ve başlıca İslam ellerinde geçici veya devamlı surette oturan Hristiyan milletler tebasının, mahalli Hükümet ve nüfuzundan öte kalmak ve kendi elçi ve konsoloslarına tabi bulunmak hakkını"[425] ifade etmektedir. Un Ancien Diplomat adlı eserde de kapitülasyonların kökeninde Müslümanların Hristiyanlara duydukları nefretin yattığı ifade edilmiştir.[426]

---

422 Şerafettin Turan; **Türk İtalya İlişkileri I**, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 13; Bir başka kaynağa göre, Akapitolo fasl ve bab demektir ve muhteviyatı bir takım kısımlara ayrılmış akd ve senet anlamını taşımaktadır. Ahmet Nusret; **İmtiyazat-ı Ecnebiye yahud Uhud-u Atika**, Dersaadet, 1325. s. 1.

423 Yılmaz Altuğ; **Yabancıların Hukuki Durumu**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966, s. 41.

424 Reşat Ekrem; **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934, s. 402.

425 Aktaran Cemil BİLSEL: **Lozan** 2. Cilt, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998. s. 27.

426 Un Ancien Diplomat, **Le Regime Des Capitulations**, Paris, 1898.

Görüldüğü gibi, tanımlarda Hristiyan devletlerin vatandaşlarının İslam ülkelerinde sahip oldukları haklarını düzenleyen anlaşmalar söz konusudur. Bu nedenle kapitülasyonlara sadece Hristiyan devletlerle Müslüman devletler arasında geçerli anlaşmalar olarak bakılmaktadır. Oysa kapitülasyonlar, İslam'ın ortaya çıkışından önce de mevcuttur. Örneğin, MÖ. 1294-1244 yıllarında Mısır'ın Memphis şehrine yerleşen Fenikelilere kendi tapınaklarında dua etmeleri hakkının verildiği[427] bilinmektedir. Ayrıca İstanbul'un fethinden 300 yıl önce, Bizans Devleti Venedikler ve diğer İtalyan kavimlerine imtiyazlar vermişlerdir.[428] Ortaçağ'da Batı Roma'nın yıkılmasından sonra İspanya'daki Vizigotlar da, yabancı tüccarlara olağanüstü imtiyazlarda bulunmuşlardı.[429] Bununla da kalınmamış, iki İslam devleti olan Osmanlı Devleti ve İran arasında, 1847 yılında yapılmış olan Erzurum Anlaşması'nın 7. maddesine göre de bir kapitülasyon söz konusu olmuştur.[430] Yani devletler ticari ilişkilere girmeye başladıktan sonra bu tip anlaşmalardan geri kalmamış ve Müslüman, Hristiyan ayrımı yapılmadan imtiyaz anlaşmaları imzalanmıştır. Başlangıçta, toplumlar arasındaki ticaretten dolayı ülkelerdeki yabancı vatandaşların, kendi ülkelerindeki haklardan aynen yararlanması olarak ortaya çıkan kapitülasyonlar, Avrupa'da sanayinin doğması ve gelişmesiyle yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır.[431] Gelişen sanayileri nedeniyle üretimleri için pazar aramaya başlayan sömürgeci devletler, egemenliklerini ya uzak bölgelerdeki ilkel toplumlara yaydılar ya da kendileriyle kapitülasyon anlaşmaları yapan devletleri kendi çıkarları için sömürmeye başladılar.

Bu ortamda önemli bir konu da kapitülasyonların anlaşma ya da tek taraflı olup olmadığıydı. Kapitülasyonlar, bölümleri veya maddeleri sadece ve-

---

427 ALTUĞ; **a.g.e.**, s. 43.

428 Hasan Fehmi Paşa; "İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Çare-i İlgası" **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası**, No.1., 31 Mart 1325, s. 4.

429 ALTUĞ; **a.g.e.**, s. 43.; Kapitülasyonların Orta çağın ortaya çıkardığı bir sistem olduğu Lozan Anlaşması görüşmelerinde İngiliz delegeleri için Londra Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü tarafından hazırlanan bilimsel gizli raporda da belirtilmişti. Turgut Işıksal, "Kapitülasyonlar, Lozan'da İngiliz Heyetine verilen gizli raporun tam metni III, **B.T.T.D.**, Sayı 36, Eylül 1970, s. 49.

430 ALTUĞ; **a.g.e.**, s. 50; 7.maddeye göre; her iki devlet konsoloslarına diğer yabancı devlet konsoloslarına tanınan imtiyazları tanıyacaktı.

431 Osman NEBİOĞLU; **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1986, s. 9.

rilen hak ve imtiyazlara ait olan, tek taraflı yazılmış ahitname veya resmi taahhüt senedi olarak görüldüğü gibi [432] başlangıçta bunların 'müsaade' kelimesiyle tanımlanmış olmasına rağmen daha sonra yanlışlıkla kapitülasyon olarak tercüme edildiği de belirtilmiştir.[433] Ayrıca güçlü olan Osmanlı Devleti diğer devletlerin kendisiyle 'anlaşma' yapma isteğini de, kendisine hakaret kabul ederek reddetmiştir[434] Lozan'da İngiliz delegeleri için hazırlanan kapitülasyonlar raporunda da "...başlangıçta kapitülasyonlar karşılıklı yapılmış anlaşmalar değildi. Onlar Osmanlı Hükümeti tarafından, vatandaşları Türk eyaletlerinde oturmayı arzu eden yabancı milletlere lütfedilmiş tek taraflı imtiyazlardı[435] denilerek hem anlaşma değil değişim oldukları hem de tek taraflı oldukları kabul edilmişti.[436] Aynı şekilde Cumhuriyet döneminin Adliye nazırlarından olan Mahmut Esat Bozkurt da 1918 yılında İsviçre'de yaptığı doktora tezinde, bilinen tüm kapitülasyonlardan örnekler vererek Osmanlı'daki kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılabileceğini kanıtlamış ve bu tez o dönemde İsviçre'deki üniversiteden onay alabilmişti.[437] Ona göre kapitülasyonlar rejimi Osmanlı'nın kuruluşundan çok daha önceye gitmekte ve zamanla Osmanlı tarafından genişletilerek, bu devletin hukukunun bir parçası haline gelmişti.[438] Mahmut Esat tezinde birçok Hristiyan devletinin geçmişte başka devletlerin uyruklarına ayrıcalık tanıdığını da kanıtlamış[439] ve kapitülasyonların tek yanlı olarak hükümdarlar tarafından verildiği için çağdaş anlamda bir anlaşma sayılamayacağı ve istenildiği zaman tek taraflı olarak kaldırılabileceğini belirtmiştir. Ayrıca yapılan bu işlemlerin ahidname ya-

---

432 Cabit DOĞAN; "Kapitülasyonların Siyasi ve İktisadi Sebepleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, sayı 7, Ağustos 1980, s. 128.

433 Orhan Türkdoğan; **Türk Tarihinin Sosyolojisi**. s. 35.

434 DOĞAN; **a.g.e.**, s. 158.

435 Aslında İngilizler bunun başlangıcından beri farkındaydılar. 1710'lu yıllarda İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir James Porter'a göre, kapitülasyonlar ticaret anlaşması değil, sadece Babıali yönünden ihsan edilmiş, verildikleri Hükümetten buna karşılık bir imtiyaz gerektirmeyen ticaret imtiyazlarıdır. IŞIKSAL; **a.g.e.**, s. 49.

436 Niyazi BERKES; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, s. 50, dpn. 13

437 Mahmut Essad; **Du Regime des Capitulations Ottomans**, İstanbul, 1928, s.115.

438 Zeki Arıkan; "Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar", **ÇTTAD**, Cilt II, Sayı 4-5, Yıl 1994-95. DEÜ. ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1995, s. 225.

439 Mahmud Essad, **a.g.e.**, s. 13.

ni uzlaşma olduğunu da kabul eden Mahmud Esat, yine bu nedenle veren tarafından geri alınabileceğini de savunmuştu.[440]

Kapitülasyonların tek taraflı olduğuna önemli bir kanıt da; Fransızlara verilen ilk imtiyazlarda Osmanlıların ülkelerinde yabancılara tanıdıkları hakların aynısını, kendi vatandaşları için de Fransa'dan talep etmemesi gösterilmektedir.[441]

Lozan Anlaşması görüşmelerinde de Türk tarafının tezi kapitülasyonların tek taraflı olduğu yönündeydi. Çünkü bir vesikanın iki taraflı sayılabilmesi için karşılıklılık ilkesinin bulunması gerekirdi. Oysa Osmanlı padişahları yabancı devletlere imtiyaz bahşederken karşılığında bir şey istememişlerdi.[442]

Genel olarak kapitülasyonları üç noktada toplamak mümkündür:

1- Kişi imtiyazları[443]

2- Hukuk imtiyazları[444]

---

440 **A.g.e.**, s. 65.

441 Anlaşmalar çift taraflı olmuş olsaydı aynı haklar Osmanlılara da tanınmış olacaktı. BİLSEL; **a.g.e.**, cilt II, s. 36; Bu görüş kapitülasyonların İslam dini ile Hristiyanlık arasındaki derin farklılıklardan kaynaklandığına dair olan tezi de çürütmektedir. Çünkü eğer böyle olsaydı, Osmanlı'nın aynı hakları Fransa'daki kendi vatandaşları için de istemesi gerekirdi.

442 Tahir Taner; **Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi?** Muammer Raşit Seviğ'e Armağan'dan Ayrı Basım. LÜ.H.F. yayınları, İstanbul, 1956. s. 16.

443 Yabancılar kendi din ve mezheplerine ait kiliselerde serbestçe ibadet edebilirlerdi. Kendi dinsel yöneticilerini rahatlıkla seçtikleri gibi, bu din adamlarının mabed içinde ve dışında dokunulmazlıkları da bulunurdu. Mevcut kiliseleri onardıkları gibi, yeni kiliseler de inşa edebilirlerdi. Yabancılar Osmanlı ülkesinde istedikleri yerde (Mekke ve Medine hariç) hiçbir kayda bağlı olmadan oturabilirler, suç işleseler bile sınır dışı edilmezler, serbestçe ticaret yapıp istedikleri malları alıp satarlardı. Yabancıların bulundukları ev, iş yeri ve ticarethanelerine ne olursa olsun konsoloslukların bir tercümanları hazır bulunmadıkça girilemez ve arama yapılamazdı. Konsoloslar tercüman ve kavaslarla birlikte bütün konsoloshane memurları imtiyazlardan yararlanırdı.

Yabancılar kendi okullarını açıp buralarda istedikleri gibi eğitim ve öğretim yapabilir, ders içeriklerini kendileri belirleyebilirdi. Buna kendi sağlık kuruluşlarını kurmaları da dahildir. Bu sağlık kuruluşlarında kendi doktorları aracılığıyla da imtiyaz elde edebilmekteydiler.

444 Osmanlı'daki yabancıların kendi aralarındaki davaların yargısı konsoloshanelerdeki hakim ve mahkemelerin yetkisi alanındaydı. Osmanlılarla olan davalar ise muhtelif mahkemelerde ancak yabancının bağlı bulunduğu konsolosluğun tercümanı huzurunda görülürdü. Eğer tercüman gelmemiş veya davayı bırakıp gitmişse dava olduğu gibi kalırdı. Yabancıları tevkif hakkı konsoloslara ait idi. Tercüman olmadıkça suç üstü durumunda bile tevkif edilemezdi. Mahkum edilen yabancı cezasını Osmanlı hapishanelerinde değil konsolosluklarının hapishanelerinde çekerlerdi. Her türlü adli tebligatlar konsoloslukarca yapılırdı. Elçiliklerce kabul edilmeyen kanunlar (pasaport, gümrük, basın, şirketler) yayınlanmazdı.

3- *Ticari imtiyazlar*[445]

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar içeren anlaşmalar yapması da belli nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenlerin başında Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki gelenek görenek açısından farklılıklar olduğu gibi, adli sistemin de İslam hukukuna dayanıyor olması gelmekteydi.[446]

Ayrıca Osmanlı Devleti kurulduğu zaman çevresinde kapitülasyonlar kurumu zaten bulunmaktaydı.[447] Gerçekten de Osmanlı Devleti Anadolu'ya geldiği zaman, gerek Bizans Devleti gerekse İslam Devletleri tarafından verilmiş kapitülasyonları karşılarında bulmuşlardı.[448] Yine Osmanlı Devleti fethettiği değişik kültürde ve dinde olan bölgelerdeki halka hoşgörülü davranmaktaydı ve bu halkın yaşayış ve gelenek göreneklerine saygı duymaktaydı. Bu amaçla özellikle Fatih zamanında İstanbul fethedildiğinde kentteki kurumlara kendi törelerinde ve dini törenlerinde serbest olma izni verilmişti.[449] Ayrıca Osmanlı padişahlarının Avrupa devletlerine kendi hükümranlıklarını tanıtmak amacıyla ve kendi dönemlerindeki siyasi şartlar gereği yarar elde etmek amacıyla da kapitülasyonlar verdikleri de bilinmektedir.[450]

---

445 Yabancıların ticari imtiyazları onların bütün vergilerden muaf tutulmalarıydı. Sadece gayri menkul vergileri, ithalat ve ihracat vergilerini kendi devletlerinin Osmanlı'ya izin verdikleri derecede öderlerdi. Rahatlıkla ticaret yapabildikleri gibi Osmanlı karasularında gemi işletmeciliği, yolcu ve eşya naklini de ellerinde bulundururlardı. Özellikle kıyı bölgelerinde yabancıların postahane açma hakkı vardı. Yabancılara gelen ve giden her türlü mektup, telgraf ve paketler Hükümet ve yerel yönetimler tarafından denetlenemezdi. Bk. Tanju DEMİR; **Türkiye'de Posta ve Telgraf ve Telefon Örgütünün Tarihsel Gelişimi 1840 - 1920,** Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2001.

446 Bu hukukun karakteri kesinlik ve değişmezlik taşımaktaydı ve yalnızca Müslümanlara uygulanmaktaydı. Bu yüzden Avrupa devletleri Hristiyan olan kendi vatandaşlarının Osmanlı Devleti'nde kendi hukuklarına göre yargılanmasını istemişlerdi. Bu nedenle ülkedeki yabancı ve gayrimüslimler kendi kuralları çerçevesinde kendi sahip oldukları haklardan yararlanmaya başladılar. Ki bu da kapitülasyonları geçerli bir konuma getirmişti. Onların iddiasına göre, kanunların şahsiliği anlamına gelen bu isteğe göre; her toplumun kendine göre bir hukuk ve gelenek ve görenekleri vardı. Bu toplumların bireylerinin diğer ülkelere gittikleri zaman iş olsun ticaret olsun buralarda belli bir süre kalmaları gerektiği için çıkan hukuki sorunlarda da kendi hukuklarına göre yargılanmaları söz konusu olmaktaydı. Dolayısıyla kanunların şahsiliği kapitülasyonların ortaya çıkışını kolaylaştırmış oluyordu NEBİOĞLU; **a.g.e.,** s. 10.

447 Nihat Erim; **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri** Cilt I, TTK. Yayınları, Ankara, 1953, s. 5.

448 Suphi Nuri İLERİ; **Türkiye'de Yabancıların Hukuku ve Statut Personelle Meselelerinin Tatbiki,** Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1938, s. 8; 22 Ocak 1938 tarihinde Ankara halkevine verilen konferanstan.

449 NEBİOĞLU; **a.g.e.,** s. 10.

450 BİLSEL; **Lozan II,** s. 31.

Osmanlı Devleti'ndeki kapitülasyonların başlangıcına gitmek gerekirse; kesin olarak kanıtlanma olanağı olmamasına rağmen verilmiş olan ilk ticari imtiyaz, I nci Murat zamanında, 1365 yılında, Ragusa Cumhuriyeti gemilerinin doğuda serbestçe dolaşmalarına izin veren ahidnamedir.[451] Ardından 1387 yılında Cenevizlilerle yapılan ticaret anlaşmasında da Cenevizlilere bir takım imtiyazlar verilmişti.[452]

Bu arada Osmanlı'nın kendi açısından kapitülasyon hakkı içeren anlaşma ise, Palaiologos ile Yıldırım Beyazıt arasında 1397 yılında yapılmıştır.[453] Buna göre; Osmanlı Devleti İstanbul'da bir mahalle kurma, cami açma ve kendi mahkemesini kurarak burada bir kadı bulundurma hakkını elde etmiş olmaktaydı.

I. Mehmet zamanında ise 1410 yılında Cenevizlilere[454] 1419 yılında da Venediklilere bazı haklar tanınmıştır.[455] Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasından sonra Galatalılar ve Cenevizlilere bir ferman ile bazı özel haklar verildiği de bilinmektedir[456] Rum Ortodoks Patrikhanesine de verilen imtiyazlarla da[457] o bölgedeki Ortodokslar üzerinde mutlak bir otorite kurulmuş oldu[458] yine aynı yıl Cenevizlilere Bizans tarafından verilmiş olan imtiyazlar yenilendiği[459] gibi, 1454 yılında aynı şekilde Venedik Cumhuriyeti ile yapılan yeni bir ticaret anlaşmasında ise; Venediklilere ticaret serbestisi ancak, giriş ve çıkışta %2 gümrük vergisi vermeleri karşılığında tanınmıştı.[460] Bu imtiyazlar daha sonra 1480 ve 1482 yıllarında yenilenmişti[461] Buradan da anla-

---

451 Reşat Ekrem; **a.g.e.**, s. 8, Dalmaçya kıyılarındaki bu devlet, Osmanlı'dan koruma talep etmiş ve yılda 500 duka altın karşılığında doğuda ticaret yapmalarına izin verilmiştir. Bir görüşe göre ise Raguza Cumhuriyeti'nden alınan bu 500 duka altın tarihte anlaşmaya bağlı ilk maktu vergi olarak kabul edilmiştir. Nihad S. SAYAR; **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları**, Metler matbaası, İstanbul, 1977, s. 23.

452 **A.g.e.**, s. 9.

453 **A.g.e**, s. 11, İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI bu tarihi 1401 olarak vermektedir. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; **Osmanlı Tarihi**, 1. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 292.

454 DOĞAN; **a.g.e.**, s. 138.

455 UZUNÇARŞILI, **a.g.e.**, s. 229.

456 ERİM; **a.g.e.**, s. 6.

457 M. Süreyya ŞAHİN; **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996, s. 53.

458 SAYAR; **a.g.e.**, s. 4.

459 BİLSEL; **a.g.e.**, 2. Cilt, s. 33.

460 DOĞAN; **a.g.e.**, s. 141.

461 Reşad Ekrem; **a.g.e.**, s. 31, Verilen bu ilk ticari imtiyazlar, sadece serbest ticaretin yapılması ve geliştirilmesini amaçlamış, oturma ve yargı serbestliği gibi geniş imtiyazlar henüz verilmemiştir.

şıldığına göre; Osmanlı Devleti kurulduktan sonra bu bölgede kapitülasyonlar kurumunu karşısında bulmuş ve Bizans'ın Venediklilere verdiği kapitülasyonları onaylamaktan başka bir şey yapmamışlardı.[462] 1514'de Ankonalı tüccarlara da Venediklilere verilen ticari imtiyazlar verilmiş[463], ardından bir yıl sonra ise, 1499 yılından beri Osmanlı ile ticaret serbestliği konusunda görüşmelere başlamış olan Rusya'ya da Kefe ve Azak'ta tüccarları için serbest ticaret izni verilmişti.[464] Ayrıca, 1517'de Mısır Memlük sultanlarının Fransız, Venedik ve Katalan tüccarlarına vermiş oldukları imtiyazlar, Osmanlı tarafından tanınmıştı.[465]

Kanuni zamanında ise, ilk olarak Ankonalı tüccarlara 1514'de verilen ticaret yapma izni, 1520 yılında yenilenmişti.[466] İkinci olarak 1521'de Venedik Cumhuriyeti ile kapitülasyonların yenilenmesi gerçekleştirilmiş ve varlığını sadece deniz ticareti ile sağlayan Venedik'in serbestçe ticaret yapmasıyla ilgili maddeler devam ettirilmişti.[467] Ayrıca Mısır Memlük sultanlarının Fransız, Venedik ve Katalan tüccarlarına vermiş oldukları ve 1517 yılında tanınmış olan imtiyazlar, yine bu dönemde, 1528 yılında yenilendiği gibi[468], aynı yıl Toskana ile de kapitülasyon muahedesi gerçekleştirilmişti.[469]

Bu imtiyaz muahedelerinin amacı, o dönemde Osmanlı ekonomisine canlılık getirilmesini, iç ve dış ticaretin geliştirilmesini sağlamaktı.[470] Nitekim Osmanlı Devleti, ticaret yollarının da katkısıyla Kanuni Süleyman zamanında güçlü bir devlet durumuna gelmiş bulunuyordu.

---

462 TURAN; **a.g.e.**, s. 15.

463 Reşad Ekrem; **a.g.e.**, s.37.

464 **A.g.e.**, aynı yer.

465 **A.g.e.**, s. 38.

466 **A.g.e.**, aynı yer.

467 **A.g.e.**, s. 39. Venediklilerin Kanuni ile 'Anlaşma' yapma isteği, 'bende' durumundaki Venedik ile eşit şartlar altında bir anlaşma yapmayı 'şerefine aykırı bulması' nedeniyle Kanuni tarafından kabul edilmemiş, eski müsaadelerin yenilenmesiyle yetinilmişti. DOĞAN; **a.g.e.**, s. 149.

468 **A.g.e.**, s. 40.

469 **A.g.e.**, aynı yer

470 Hayri SEVİMAY; **Cumhuriyete Girerken Ekonomi**, Kazancı Kitap Ticaret AŞ, İstanbul 1995, s. 178.

Lozan'daki İngiliz delegelerine verilen kapitülasyonlar raporunda, Osmanlı Devleti'ndeki kapitülasyonlar dönemi, hakim oldukları devletlere göre dörde ayrılmıştı.[471] Buna göre;

1. 1535-1782 dönemi, Fransa'nın hakim olduğu,

2. 1783-1837 dönemi, Rusya'nın hakim olduğu,

3. 1838-1860 dönemi, İngiltere'nin hakim olduğu,

4. 1861-zamanımıza, yeniden Fransa'nın hakim olduğu dönem idi.

1536 yılındaki kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti tarafından Fransa kralı François I.'in elçisi La Foret'ye bahş ve ihsan edilmişti.[472] 1536 kapitülasyonları, daha sonraki yıllarda Fransızlarla ve diğer devletlerle yapılacak her türlü kapitülasyonlara esas oluşturmuştu.[473] O zamanlarda Osmanlı ülkesinde Fransızların az sayıda bulunması ve bulunanların da seçme olması, ayrıca Osmanlı Devleti'nin en parlak, en kuvvetli bir dönemde olması ve bu imtiyazların geçici bir zaman için verilmesinden dolayı kapitülasyonların zarar getireceği gibi bir görüş kimsenin aklında yoktu ve zararları bu nedenle henüz hissedilmemişti.[474] Ayrıca 1740 yılında Fransa'ya verilecek kapitülasyonlara kadar, Osmanlı Devleti verdiği bu ilk imtiyazlarda değerli bir şey verdiği düşüncesindeydi.[475] Aslında 1536 kapitülasyonlarının belgesi Fransız arşivinde bulunmamıştır.[476]

Fransızlara verilen bu bağış, 1569 yılında II. Selim zamanında daha da genişletildi.[477] Vergi muafiyeti süresiz olarak tanındığı gibi, ihraç edilmeleri

471 IŞIKSAL; **a.g.e.**, s. 61.
472 Reşat Ekrem; **a.g.e.**, s. 402.
473 Reşat Ekrem; **a.g.e.**, s. 410.
474 Aktaran, İLERİ; **a.g.e.**, s. 10.
475 İbrahim Hakkı Paşa; "Kapitülasyonlar veyahud Uhud-u Kadime" **İlm-i Hukuk ve Mukayeseli Kavanin Mecmuası** No. 15, Eylül 1326, s. 164.
476 DOĞAN; **a.g.e.**, s. 158.
477 Zeki ARIKAN; "Cumhuriyet ideolojisi ve 1536 Kapitülasyonlar" **VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi**, 18-21 Haziran 1998, Bursa, Basılmamış Bildiri.

devletin iznine bağlı olan pamuk, bal mumu ve boyanın Fransa'ya ihracı serbest bırakıldı.[478] Ayrıca, Yakın-Doğu'da dolaşan gemilerin hangi ulustan olursa olsun, Fransız bayrağı ile Osmanlı denizlerinde dolaşma hakkı da verilmişti.[479]

1739 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında anlaşmazlıkta Osmanlı'ya diplomatik destek veren ve Belgrad Anlaşması'nın yapılmasında önemli rol oynayan Fransa, 1740 tarihli Ticaret Anlaşması ile hak ettiğinin ötesinde ödüllendirilmişti.[480] Fransa, 1740 kapitülasyonlarını alarak, yıllardır istediği, imtiyazlarını genişletme fikrini gerçekleştirmiş oluyordu. Ayrıca, bu anlaşma kapitülasyonlar kavramına yeni bir nitelik getirmişti. Artık kapitülasyonlar daimi olmayan durumdan çıkmış, karşılıklı bağlayıcılığı olan ticaret anlaşması haline gelmişti.[481] Çünkü kapitülasyonların her padişah değiştikçe yenilenmesi kaldırılmış kalıcı bir hale getirilmişti. Yani o güne kadar Fransa'ya tanınan imtiyazlar kurumsallaştırılmış idi.[482] Fransa, 1535 yılında elde ettiği ilk kapitülasyonlardan sonra sürekli olarak adli alanda kazanımlar için çabalamış, özellikle Osmanlı Devleti'ndeki Fransızların kendi istekleriyle bile olsa Osmanlı mahkemelerine başvurmalarına şiddetle karşı çıkmıştı.[483] Nitekim Fransa, 1740 anlaşmasıyla kendi vatandaşlarının aralarındaki davaların Fransa kanunlarına göre ve Fransa elçi ve konsoloslarının izniyle yapılabilmesi şartını da elde edebilmişti.[484] Örneğin bu tarihe kadar bir yabancının evine Hükümet memurları rahatlıkla girebilirken şimdi, o kişinin bağlı olduğu devletin konsolosuna haber verildikten sonra, gelen biri huzu-

478 SEVİMAY; a.g.e., s. 179. Yed-i Vahit yönetimine bağlı olan bu malların serbestçe ihraç edilmesi, Osmanlı hazinesini zarara soktuğu gibi, Fransa'nın da gümrük resmi ödemesine göz yumulmuş oluyordu.

479 NEBİOĞLU; a.g.e., s. 14. Bu madde, Fransız tüccarlarının kazancının artmasıyla birlikte, onların Osmanlı'da üstün bir duruma gelmesini sağlamıştır.

480 SEVİMAY; a.g.e, s. 181.

481 BERKES; a.g.e., s. 77.

482 Buna karşılık, 1740 Anlaşması'nda, 23. maddesi gereği, yabancıların Osmanlı ülkesine girişlerine ancak ellerinde Mürüriye tezkeresi olduğu takdirde izin verileceği gibi bazı şartların da olduğu belirtilmişti. KD, **Kapitülasyonlar,** Sancakyan Matbaası, 1329, s. 11.

483 IŞIKSAL; a.g.e., s. 63.

484 JacquesTHOBiE **'Interets et Imperialisme Français dans L'empire Ottoman, 1895-1914,** Puplications de la Sarbonne, Paris, 1977. s. 43.

runda ancak o eve girilmeye başlanmıştı.[485] Ayrıca daha geniş imtiyazlar veren bu kapitülasyonlarla tercümanlık işleri de kesin sonuçlara bağlandığı gibi, Fransızlara ikamet ve dolaşma özgürlüğü de tanınmıştı.[486]

Bu arada diğer devletler de Fransa'nın yolunda gitmekteydi. İngiltere ilk defa 1580 yılında Osmanlı Devleti ile bir ticaret anlaşması imzaladığı gibi,[487] Rusya'da özellikle 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Karadeniz'de ticaret yapma hakkını elde etmiş, 1783 yılında yenilenen kapitülasyonlar ile de Rusya da Fransa'nın yerini almaya başlamıştı. Yine de Fransa'nın Osmanlı'daki durumu henüz önemini kaybetmemişti O kadar ki; Osmanlı'daki Fransız elçisi C. Gouffier, abartarak da olsa 1781 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'nın bir kolonisi olduğunu bile söyleyebilmişti.[488]

Bu dönemdeki İngiltere ile yapılan 1809 Kala-i Sultaniye Anlaşması da, karşılıklılık esasına dayandırılmış ve bu açıdan önemli bir anlaşma olmuştur. Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında Fransa'nın Osmanlı aleyhinde tutum takınması, onun Osmanlı'daki yerini daha da sarsmış ve 1838 İngiltere ile yapılan Ticaret Anlaşması ile bu tarihten sonra üstünlük İngiltere'ye geçmişti. Bu döneme gelene kadar Osmanlı Devleti Avusturya, İsveç, Felemenk, Lehistan, Danimarka gibi devletlere tek taraflı bağışlarda bulunmuş ve böylece fetih politikasına paralel olarak bu devletlere ticari imtiyazlar verilerek, onların kazanılması amaçlanmıştır.[489]

---

485 Ahmet Nusret; a.g.e., s. 8.

486 THOBİE; a.g.e., s. 45.

487 Reşat Ekrem; a.g.e., s. 411.

488 Aktaran Serap YILMAZ, "17 ve 19. yüzyılda İzmir'de Fransızlar" Ç.T.T.A.O, Cilt. 1 , Sayı. 3, DEÜ. ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993 s. 102.

489 1838 tarihinde İngiltere ile imzalanan Ticaret Anlaşması sonrasında Fransa ve Rusya'dan sonra, İngiltere de Osmanlı ülkesinde durumunu güçlendirmeye başladı. Özellikle kendi sömürgelerine giden Hindistan ticaret yolu üzerinde önemli bir ülke konumundaki Osmanlı Devleti'ni kendi yanında tutabilmek amacıyla gelişen olayları çok iyi değerlendiren İngiltere, Mehmet Ali Paşa isyanını bu yönde kullanmış ve Osmanlı Devleti'ne yardımının karşılığını da görmüştü. Avrupa devletlerinin gümrük duvarlarını yükseltmesinden bunalan İngiltere, artan üretimine pazar arayışını Osmanlı topraklarında sonuçlandırmıştı. Aslında gelişmekte olan kapitalist ülkelerden yapılan sanayi ürünün ithalatı bu ticaret anlaşmalarından önce 1820'lerde artmaya başlamış ve 1830'larda hızlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı sanayileşmesini baltalayan süreç 1838'den bir hayli önce başlamıştı. DOĞAN, a.g.e., s. 162. Bunun yanında ticaret yollarının işlemesi ve işleyen bu yollardan da Osmanlı'nın zenginleşmesi de sağlanmıştır.

1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması'na geliş sürecinde Osmanlı Devleti'nin psikolojik durumuna bakılacak olursa; 1821 Yunan isyanının başarıya ulaşması, Rusya ile savaş ve Edirne Anlaşmasındaki kayıplar[490], Fransa ve İngiltere'nin teşviki ile çıkan Mehmet Ali Paşa isyanı ve Rusya ile Hünkar iskelesi Anlaşması sonrasındaki Rus koruyuculuğu,[491] Osmanlı Devleti'ni uzun vadeli iktisadi çıkarlardan önce, günlük politik çıkarları ön plana alacak bir psikoz içine sokmuştu.[492] Buna İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerstone'un İstanbul'daki elçisine verdiği *"Sultanın tebasının servet ve refahları artacak, sanayi önemli bir gelişme gösterecek, bunu gereken kişilere anlat"*[493] şeklindeki direktifi de eklenmişti. Ateşli Rus düşmanı İngiliz elçisi Ponsonby de oyunu istediği gibi oynamaktaydı ve "Eğer Osmanlı sarayı teklif ettiğim ticari şartları reddederse, İngiltere yalnız dil değil tutum da değiştirecek: ben de Mehmet Ali'yi İstanbul üstüne yürütmenin İngiliz çıkarlarına uygun olduğu anın gelip çattığı kanaatinde olacağım" diyerek Osmanlı'yı sıkıştırmıştı.[494] Bu şartlar altında imzalanan 1838 anlaşmasında Osmanlı Devleti, İngiltere'ye daha önce vermiş olduğu imtiyazları onayladığı gibi, İngiliz tüccarlara en ziyade müsaadeye mazhar millet işlemi uygulanacağını, yed-i vahit usulünü kaldırdığını ve ülkeye giren İngiliz mallarından gümrük vergisi dışında ülke içinde alınan iç gümrük resimlerinin alınmayacağını da kabul etmişti. İngilizlere tanınan bu imtiyazlara karşılık olarak İngiltere, ne Osmanlı Devleti'ne ne de Osmanlı vatandaşlarına bir imtiyazda bulunmuştu. Yani Osmanlı'nın ve halkının bir kazanımı olmamıştı. Açık bir deyişle kapitülasyonlar tam anlamını bulmuştu.[495]

---

490 Seyfettin GÜRSEL; "1838 Ticaret Anlaşması Üzerine" **Yapıt,** No. 10, Nisan-Mayıs 1985, s. 27.

491 1829 yılındaki Türk-Rus Anlaşması, Lozan'daki İngiliz raporuna göre, kapitülasyonların prensiplerine yapılan en büyük tecavüz idi. Çünkü bununla Türkiye'deki Rus tebası ancak Rus elçisi veya konsoloslarının kanuni koruyuculuğu altına girmişti. Işıksal, **a.g.e.,** s. 47. Rapordan anlaşıldığına göre İngilizler kapitülasyonlar prensibinde Rusların elde ettiklerinin tecavüz olarak nitelerlerken daha sonra kendi elde ettiklerini ise hak olarak görmeleri çelişkilerini ortaya koymaktadır.

492 Taner TİMUR; "Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya; 1838 Ticaret Anlaşmasını Doğru Değerlendirdik mi?" **Yapıt,** No 10, Nisan-Mayıs 1985, s. 23.

493 Doğan AVCIOĞLU; **Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın.** 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 106.

494 Stefanos YERASIMOS; **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I,** Bizanstan Tanzimata, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974, s. 551

495 SEVİMAY; **a.g.e** , s. 192.; Anlaşma, Ponsonby tarafından "daha fazlasını istemeğe hakkımız olmayacak kadar mükemmel ve önceden ümit ettiklerimizin çok fevkinde" olarak nitelenmişti .Yerasimos, **a.g.e.,** s. 552.

Osmanlı Devleti 1838 Ticaret Anlaşması sonrasında diğer devletlerin isteği üzerine aynı ayrıcalıklar, Fransa (1838), Löbek, Bremen, Hamburg, Hans şehirleri, Sardunya (1839). İsveç, Norveç, İspanya, Felemenk, Belçika, Prusya (1840), Danimarka, Toskana (1841)[496] devletlerine de tanınmıştı.

Osmanlı Devleti, artık ticari ve adli yönden tam olarak kapitülasyonların zincirleriyle bağlanmış durumdaydı. Stratejik konumu gereği toprakları da tehlike altındaydı. Özellikle Rusya'nın geleneksel politikası gereği Osmanlı üzerinden sıcak denizlere inme isteği İngiltere ve Fransa'nın da çıkarlarına gelmemekteydi. Bu amaçla Rusya ile Osmanlı arasında yapılan Hünkar iskelesi Anlaşması feshedildiği gibi, Osmanlı topraklarının bütünlüğünü de korumaları altına almışlardı. Özellikle 1853 Kırım savaşı sırasında Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı desteklenmiş ve sonuçta 1856 Paris Konferansı ile Avrupalı sayılmıştı. Osmanlı Devleti bu tarihten sonra, Avrupa devletleri arasındaki çıkar çekişmelerinden yararlanarak, bir takım denge hesapları içinde varlığını sürdürebilmeye çalışacaktır.[497]

1861 yılında Fransa'nın, Osmanlı'nın iç ve dış ticaretinde tamamen serbest olmasını sağlayan, gümrük vergilerinin ise zamanla düşürülmesinin planlandığı bu yeni ayrıcalıkları getiren anlaşmalar aynı yıl İngiltere, İtalya ve Belçika ile, 1862 yılında ise Rusya, Amerika, Hollanda, İsveç, Norveç, Danimarka, İspanya, Prusya, Zollverein, Avusturya[498] ile de gerçekleştirilmişti. Zamanla bu anlaşmaların olumsuzlukları ortaya çıkmaya başlamış ve ilk olarak devlet gelirlerinin azalması sonucunda, Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı sonrasında dış borç tuzağına düşmesine neden olmuştur. Dış borçlar ise, giderek kapitülasyonların da katkısıyla Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankası gibi Osmanlı maliyesini denetim altına alacak olan kapitülasyonların mali kurumlarını ortaya çıkarmaya başladı. Barış anlaşmalarıyla yabancı ülkelere tanınan iktisadı kapitülasyonlar yanında, adli ve idari kapitülasyonlarla da, Osmanlı Devleti sömürülmenin yanında özerkliğini de yabancı dev-

496 Karal, **Osmanlı Tarihi,** VI Cilt. TTT Yayınları, Ankara, 1988, s. 254.
497 AVCIOĞLU; **a.g.e.,** s. 101.
498 Reşat Ekrem; **a.g.e.,** s. 206-207.

letlere kaptırmış oluyordu[499] Bütün devletler, ellerindeki bu hakları kullanarak ülke içinde isyanlar çıkartıyor, eski anlaşmalarla Osmanlı Devleti'ne zor bir süreç yaşatıyordu.[500]

Kendi çıkarları gereği, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasına devam eden İngiltere'nin, 1878 Berlin Anlaşması sonrasında artık bu politikasının geçersizliğini anlaması, Osmanlı'nın iç işlerine daha da fazla karışılmasına neden olmaya başladı. Berlin Anlaşması ile Osmanlı Devleti özellikle İngiltere'ye karşı hukuki bir taahhüt altına da girmişti. Bu amaçla Dışişleri Bakanı Kont Salisbury, İstanbul'daki İngiliz Elçisi Layard'a 8 Ağustos 1878 tarihinde gönderdiği talimatta, Anadolu'da kurulacak denetleyici mahkemelerin başına Avrupalı yargıçlar getirilmesini önererek, anlaşmanın kendisine verdiği yetkilerle Babıali üzerinde idari kapitülasyon kurma yoluna gitmeyi düşünmüştü.[501] Aynı zamanda bu yolla, adli kapitülasyonların etkisini de artırmayı düşünen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin adli sistemindeki eksiklikleri de kullanarak, özellikle Doğu Anadolu bölgesinde bir "Islahat Reformu" yapılmasını amaçlıyordu. Daha sonraları, Doğu Sorunu adı altında Osmanlı Devleti'nin içişlerine yapılan bu müdahalelerde, Osmanlı'daki gayrimüslim unsurlar devamlı ön plandaydı[502]. Özellikle Doğu Anadolu'daki Ermeniler lehinde istenilen adli reformlar, Osmanlı Devleti'ni adli yönden tamamen denetim altına alacak şekildeydi.[503] Bu devletlerin müdahaleci tutumlarına karşılık Osmanlı Devleti denge politikasına devam etmiş, özellikle Bağdat demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesinden sonra ülke, Alman mallarına ve sermayesine boğulmuştu.[504] İşte bu ortamda dünyanın değişen şartları Osmanlı Devleti'ni de etkilemeye başlamış-

499 SEVİMAY; **a.g.e.,** s. 194.

500 H.C. ARMSTRONG; **Türkiye Nasıl Doğdu.** Arma Yayınları, İstanbul, 1997, s. 129.

501 Yuluğ Tekin KURAT; **Henry Layard'un İstanbul Elçiliği,** Üniversite Basımevi, Ankara, 1968, s. 172.; Sir Henry LAYARD, İngiltere'nin Osmanlı politikasını değiştirdiği bir dönemde, 20 Nisan 1877'den 2 Nisan 1888 tarihleri arasında, İngiltere'nin İstanbul Elçiliği görevinde bulunmuştur.

502 Osmanlı'daki gayrimüslimlerin sınıflandırılması için bkz, Yavuz ERCAN, "Türkiye'de 15 ve 16. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu" **Belleten,** Cilt XLVII., Sayı. 188, Ekim 1983.

503 Gülnihal BOZKURT; **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914).** TTK. Yayınları, Ankara. 1996, s. 102.

504 Mahmut Muhtar; **Maziye Bir Nazar,** Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 98.

tı. Osmanlı Devleti 1908 yılında yeni bir anayasa ilan ederek modern bir devlet haline gelmiş ve kapitülasyon rejimini de hükümsüz bırakmıştı.[505] Avrupa'da da özellikle adli alanda kanunların şahsiliği ilkesinin zamanla yerini kanunların mülkiliğine bırakması, bağımsızlığına ve egemenliğine önem vermeye başlayan devletlerin, kendi ülkelerinde bulunan diplomasi memurları dışındaki tüm yabancıların, kendi ceza kanunlarına ve mahkemelerine uyması konusunda titiz davranmasına neden olmuştu.[506] Ancak diğer devletler, çağdaş devlet anlayışı gereği bu sistemi uygulamaya başlarken, Osmanlı Devleti'nde aynen devam ettirildi.[507] Hem adli, hem ticari, hem de idari alandaki bu baskılardan kurtulmak amacını taşıyan Osmanlı devlet adamları da, kapitülasyonların kaldırılması yönündeki çabalarına hız vermeye başlayacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'na girildiği dönemde başlıca Avrupa Devletleri'nin (Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Avusturya-Macaristan, v.s.) ekonomi, mali, adli alanda elde ettikleri kapitülasyonları, Osmanlı Devleti savaşı bahane ederek[508] tek taraflı olarak kaldırmıştır.

Sevr Anlaşmasının şekillendirildiği Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri en fazla adli sistem üzerinde durmuştu. Lord Curzon'un kapitülasyonlar sistemini gerçekte bir kölelik olarak belirterek, yerine birleştirilmiş bir sistemin kurulmasını savunması,[509] devletlerin kapitülasyon rejimi yerine yeni bir

505 Mahmoud Essad; **a.g.e.**, s. 94.

506 ERİM; **a.g.e.**, s. 5.

507 Seha L. MERAY; **Lozan'ın Bir Öncüsü, Prof. Ahmet Selahattin Bey 1787-1920**, TTK, Ankara, 1976. s. 8.

508 12 Şubat - 10 Mart 1920 tarihleri arasında gerçekleşen 1. Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin kapitülasyonların sürdürülmesinin amaçlanmadığı açıklamasının nedenleri ortaya çıkmaktaydı.

Müttefik devletlerin temsilcileri Birinci Londra Konferansı'nda mali ve ekonomik konularda aldıkları kararlarla bu alandaki kapitülasyonları en geniş bir şekilde tekrar diriltmişlerdir. Ayrıca, konferansta yargı alanındaki kapitülasyonlarla ilgili de İngiliz, Fransız, İtalya ve Japonya devletlerinin temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun Osmanlı adli kapitülasyonlarının yerine geçmek üzere koyacağı bir usulü Osmanlıların kabul edeceği kararı alınmıştır. Kapitülasyonlardan bütün Müttefik tebaası faydalanacaktır. Konferansta ayrıca yargıya değin kapitülasyon hükümlerinin barış anlaşmasını imzalayacak devletler arasında değişik biçimlerde uygulanmasını öngören işlemler de düşünülmüştür.

Mehmet Emin ELMACI; **Meşrutiyetten Lozan'a Kapitülasyonlar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İzmir, 2001, s. 117.

509 OLCAY; **a.g.e.**, s. 31

rejimin kurulmasını istediklerini göstermektedir. Lord Curzon'un kapitülasyonları kölelik sitemi olarak görmesine rağmen, daha sonraki görüşlerindeki, Türkiye'yi yeniden hem de eskisinden daha sıkı kayıtlar altına almaya çabalaması, gerçeği görmesine rağmen, İngiliz çıkarına sadık kaldığına işaret etmektedir.[510]

Londra Konferansında devletlerin Türkiye'ye bakış açısıyla ilgili en önemli gösterge İngiliz devlet arşivlerden elde edilen bir belgeydi.[511] Belgeye göre küçük bir Türkiye devleti kurulması istenirken *"kapitülasyonlar adli işlere de uzatılabilir. Japonya'dan kapitülasyonları kaldırdık, çünkü onlar kuvvetliydi, başka çaremiz yoktu. Türklerin kafası, Japonlarınkinden çok daha az işler bu nedenle kapitülasyonlar adli işlere de uzatılabilir"*[512] denilmiş ve böylece Batılıların, kapitülasyonların kaldırılmasını hangi şartlar altında kabul edeceği ortaya çıkmıştı.[513]

Böylece Londra ve San Remo Konferansları'nda, Sevres Anlaşması'nda Türkiye'ye sunulacak anlaşma taslağı belirlenmiş oluyordu. Belirlenen maddeler 11 Mayıs 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa başkanlığındaki Türk delegasyonuna sunulur.[514] 10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti tarafın-

---

510 Londra Konferasında Yunanistan delegesi Venizelos'un çabalarına da değinmek gerekmektedir. Venizelos konferansta Türkiye'ye Almanya, Bulgaristan ve Romanya gibi Hristiyan devletler için kabul edilen Avrupalı sistemin uygulanmasını istememişti. Ona göre böyle eşitlikli bir sistem kurulursa, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere vermiş olduğu imtiyazların tümü ortadan kalkmış olacaktı. Oysa Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı'ndan itibaren kapitülasyonlar aleyhinde yaptığı tüm çabalar ise, bu Avrupalı sistemi gerçekleştirmek içindi ve 9 Eylül 1914'teki karar ile de bu başarılmıştı. Ancak Türkiye'nin Avrupa sistemine geçilmesini devletler kendi çıkarları için istememişti.

511 Erol ULUBELEN; **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,** Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 216.

512 19. yüzyıl sonlarında, ileride Japonya'nın doğuda güçlü bir devlet olacağını anlayan İngiltere, Rusya'ya karşı Japonya ile anlaşma yoluna gidecek ve 1899 yılında Batılılar ile olan kapitülasyonları Japonya'nın isteği üzerine kaldırılacaktı. Selçuk TÖZÖREN, "Japonya'da Toprak Düzeni ve Kapitülasyonlar" **Toplum ve Bilim,** sayı 25-26, Bahar - Yaz, 1984, s. 55.

513 Londra Konferansında önemli görüşme maddelerinden birisi de postahaneler konusuydu. Bu konuda uzun tartışmalardan sonra, daha önce bu haktan yararlanan devletlerin postahanelerinin yeniden açılmasına karar verilmişti. Buna göre "... anlaşmalardan, sözleşmelerden ve paylaşıla gelişlerden doğan ve postahane kurmak hakkını da içeren kapitülasyonlar rejimi yeniden kurulacaktır" kararı alınmıştı. Olcay, a.g.e., s. 394. Konferans'da Japonya, ileride Lozan Anlaşması'nda da yapılacağı gibi, Osmanlı'daki kapitülasyonlardan yararlanmayı kafasına koymuştu. Bu amaçla Postahaneler konusunda Japon delegesi Vikont Chinda, bütün devletlerin bu haktan yararlanmasını istemiş, ancak postahanelerin kapitülasyonlarla ilgisi olmadığı görüşüyle bu istek reddedilmişti. A.g.e., s. 3900.

dan imzalanan Sevr Anlaşması'nın kapitülasyonlarla ilgili maddeleri 261 ve 317. maddeler arasındaydı. Buna göre; *"kapitülasyonlar, 1 Ağustos 1914'den evvel, bunlardan doğrudan doğruya veya dolayısıyla istifade eden devletler menfaatine yeniden tesis edilecek ve 1 Ağustos 1914'ten evvel bunlardan istifade etmeyen Müttefik devletlere de teşmil edilecek. Ecnebi postahaneler yeniden açılacak, muahedelerden sayılanlardan başka hangilerinin meriyete geçmesi lazım geldiğini devlete bildirecekler"*[515] denilmişti. Böylece 19 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'daki yüksek komiserlerin kapitülasyonları yeniden tesisi için verdikleri nota ile başlayan bu fiili süreç, Sevr ile resmiyete dönüştürülmek istenmiştir.

Yine daha önce belirlendiği gibi Sevr'de adli kapitülasyonlarla ilgili 136. madde ile 6 ay içinde İngiliz, Fransız ve Japonya üyelerinden oluşacak bir adli ıslahat komisyonu, Osmanlı Hükümetinin de onayını alarak, muhtelif veya tek bir usul oluşturulmasını tavsiye ediyordu.[516] Böylece Türkiye'nin elinden adli ıslahat yapma hakkı da alınmış olacaktı.

Bununla da kalınmamış, gümrük tarifeleri 1907 yılındaki gibi değer üzerinden %8 olarak belirlendiği gibi,[517] 141. madde ile azınlık okullarına, devletin hiçbir müdahalesinin olamayacağı,[518] yabancı şirketlerin de tüm haklarının geri verileceği de belirlenmişti. Böylece Türkiye'nin tüm mali denetimi ile birlikle idari denetimi de İtilaf Devletlerinin eline geçecekti. Yani Sevr'e göre ekonomik nitelikteki hiçbir karar, Türk Hükümetinin yetki alanına verilmemişti. Paranın ıslah edilmesi, ekonomik gelişme, vergi reformu, iç ve dış borçlanma, gümrük tarifeleri politikası, imtiyazlar, tüm kaynaklar, oluşturulmuş bir mali komisyona bırakılmıştı. Bu ekonomik halkalarla Türkiye İtilaf Devletlerine zincirlenmiş oluyordu.[519] Daha da ileri gidilmişti. Sevr Anlaşmasında Osmanlı Hükümeti tarafından kapitülasyonların kaldırılması, eksil-

514 Harry No HOWARD; "Paris, San-Remo, Sevr'de Türkiye'yi yok etme planları II, **BTTD**, Eylül 1970, sayı 36, s. 240.

515 BİLSEL; **Lozan I..**, s. 311.

516 **A.g.e.**, s. 315.

517 Ali Naci KARACAN; **Lozan**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 660.,

518 BİLSEL; **Lozan I...**, s. 316.

519 BLAISDELL; **a.g.e.**, s. 180.

tilmesi, değiştirilmesi yolunda çıkartılmış olan bütün kanunlar, kararnameler, nizamname ve talimatnameler hükümsüz sayılmıştı.[520] Adli alanda da büyük tavizler söz konusuydu. Eskisi gibi konsolos mahkemeleri oluşturulacak, kendi vatandaşlarının uyacakları kuralları kendileri belirleyecekti.[521]

Ülkenin parçalanması, bağımsızlığının yok edilmesi, anlamına gelen Sevr Anlaşması, Ankara'da şiddetli bir tepkiyle karşılanmıştı. Bu arada San Remo Anlaşması sonrasında başlayan Yunan taarruz hareketi devam etmekteydi. Sevr Anlaşması'nın ağır şartları ve Türkiye'nin parçalanması konusunda devletlerin anlaşmazlıkları itilaf bloğunun da parçalanmasına neden olmaktaydı. Bu dönemde TBMM Kuva-yı Milliye ordularının teşkilatlandırılıp düzenli bir ordu oluşturulmasının ardından 10 Ocak 1921 tarihinde, I. İnönü Savaşı'nın kazanılması sonrasında Sevr Anlaşması hükümlerini TBMM Hükümetine kabul ettiremeyeceğini anlayan İtilaf Devletleri, anlaşma maddelerinde değişiklik yapmayı gerekli görmüş ve bu amaçla Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardı.[522]

21 Şubat 1921 tarihinde toplanan Londra Konferansı'nda TBMM Hükümeti adına bulunan Bekir Sami Bey, Misak-ı Milli konusundaki görüşlerini devletlere duyurmaya çalışmıştı. Ankara'da Mustafa Kemal'in heyete verdiği projede, adli kapitülasyonlar ve yabancı postahaneler konusunda Sevr maddelerinde değişiklik de bulunmaktaydı.[523] Londra Konferansı sırasında, Sevr hükümleriyle getirilen ekonomi imtiyazlarının yerli ticaret ve sanayi için engelleyici niteliğini kabul eden İtilaf Devletleri, hafifletici önlemler getirmelerine rağmen, yine de vergileri ve gümrük resminin saptanmasını kendi denetimlerinde tutmuş, adli sistemi de bir komisyonun çalışmaları sonrasındaki raporunun insafına bırakmışlardı.[524] İtilaf Devletleri tarafından

520 BİLSEL; **Lozan I...**, s. 318. Azınlıklarla ilgili 149. Maddede de Venizelos'un isteği aynen yansıtılmış ve padişah tarafından verilmiş olan din, mektep ve adli imtiyazlar bütün genişliği ile teyid edilmişti. s. 317.

521 Suphi Nuri; **Sevres ve Lausanne,** Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934, s. 34.

522 Şerafetin TURAN; **Türk Devrim Tarihi,** 2. Kitap, Bilgi yayınevi, Ankara, 1992, s. 219.

523 Mustafa Kemal ATATÜRK; **Nutuk,** ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 385.

524 KOLOĞLU; **Türk Çağdaşlaşması,** s. 57.

Sevr'den verilen kapitülasyonlar konusunda tek taviz yabancı postahanelerin bazı şartlar altında kaldırılmasını kabul etmekti.[525] Sevr ve Londra Konferansı kararlarının tespitini Mustafa Kemal Paşa Nutuk'unda da vermişti.[526]

Londra Konferansı'nın kapitülasyonlar açısından diğer önemli yanı Ankara Hükümeti delegesi Bekir Sami Bey'in İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri ile yaptığı anlaşmalar idi. İngilizler ile yapılan esir değişimi anlaşmasında eşit şartlar altında bir anlaşma söz konusu değildi. Çünkü böyle bir anlaşmayı onaylamak Türk tebaasının Türkiye'deki hareketleri üzerinde yabancı devletlerin bir tür yargı yetkisini onaylamak demek olacaktı.[527] Fransa ile olan anlaşmada ise güney cephesini boşaltması karşısında, onlara bu bölgede bazı idari yetkilerle iktisadi imtiyazların verilecek olması da Misak-ı Milli'den verilen bir taviz anlamı taşımaktaydı. Aynı şekilde İtalya'ya da, İzmir'in Türklere bırakılmasını desteklemesi karşılığında batı ve güney bölgelerinde imtiyazlar verilecek olması da bu nedenle olumsuzluk içermekteydi.

Nitekim Bekir Sami Bey'in Ankara'ya dönüşünde olay açıklığa kavuştu. Yapılan anlaşmalar bir ülkenin iktisadi bağımsızlığına ters düşen anlaşmalardı. Bu nedenle Mustafa Kemal'in de tepki göstermesi sonucunda anlaşmalar meclis tarafından onaylanmadı.[529]

Bu arada 1921 Şubat ayında bir Amerikan destroyerinde görüşen Ankara Hükümeti ile Amerikalı yetkililer arasında Amiral Bristol'e iletilmek için verilen notada, TBMM'nin temel amacının, Anadolu halkının siyasal ve ekono-

525 KARACAN; **a.g.e.**, s. 660.

526 **Nutuk**, s. 509.

527 **Nutuk**, s. 391.

528 İtalya'nın İzmir konusunda İtilaf Devletleri ile anlaşamaması onu Ankara'ya yaklaştırmıştı. Lloyd George'nin isteğiyle Londra Konferansı'na katılan Cavit Beyin belirttiğine göre Konferansta İtalya'ya Türkler tarafından verilen projede İtalya'dan iktisadi kapitülasyonları kaldırması ve adli kapitülasyonları da değiştirmesi de istenmişti. Cavit Bey; **Felaket Günleri 2.** s. 128.

529 Cemil BİLSEL; Bekir Sami Bey'in yaptığı bu anlaşmalarda sergilediği zihniyeti, Tanzimat döneminde, kapitülasyonlar konusunda olumlu gelişmeler yapılırken M. Reşit Paşa'nın yabancı devletlerle yaptığı ticaret anlaşmalarında verdiği imtiyazlarla oluşan "atıfetçi" zihniyete benzetmişti. Cemil BİLSEL; "Harici siyaset..." **Tanzimat II**, s. 398.

mik bağımsızlığını sağlamak olduğu belirtilmiş ve kapitülasyonların kaldırılması koşuluyla Amerika ile dostane ilişkilere başlanacağı anlatılmıştı.[530]

I. İnönü Savaşı Ankara Hükümetinin ülke içinde ve dışında prestijinin artmasına neden olmuştu. 1917 yılındaki devrimden sonra yönetim değişikliğine gidilen Rusya'daki Bolşevik Hükümeti ile 1918'de Brest Litovsk'da kapitülasyonlar konusunda sağlanan uzlaşmanın aynı şekilde Sovyet Rusya'ya da kabul ettirilmesi gerekliydi. 8 Ekim 1920'de Moskova elçiliğine atanan Ali Fuat Paşa'nın çalışmaları sonunda, bu amaçla iki devlet arasında 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Anlaşması[531] konumuz açısından önemli bir belgedir. Sovyet Rusya anlaşmanın 7. maddesindeki *"Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, kapitülasyonlar yönetiminin her ülkenin ulusal gelişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik haklarını bütünüyle kullanmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, Türkiye'de bu yöntemle herhangi bir biçimde ilişkili her türlü yetkilerin ve hakların kullanılmasını geçersiz ve kaldırılmış sayar"*[532] sözleriyle Türkiye'deki kapitülasyonları yok saymıştı. Büyük bir devlet ile Ankara Hükümetinin yaptığı bu anlaşma, Sovyet Rusya'nın Misak-ı Milli'yi kabul etmesi açısından önem taşımaktaydı.

Ankara Hükümeti yabancı sermaye konusunda kesinlikle olumsuz değildi. Aksine her fırsatta ülke kalkınmasının yabancı sermaye yardımı ile olacağını ancak Misak-ı Milli kararları gereğince tam bağımsızlık açısından bu yabancı sermayenin bazı şartları yerine getirmesi gerektiğini de belirtiyorlardı. Yani Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki bağımsızlığının farkındaydılar. Ankara'nın bu tutumunu yakından takip eden İtilaf Devletleri'nden Fransa ve İtalya, Anadolu macerasının olumsuzlukla sonuçlanacağını anladıkları andan itibaren Ankara Hükümeti ile bazı imtiyaz pazarlıklarına girmeyi de düşündüler.

Nisan ayındaki II. İnönü Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri arasındaki Türkiye üzerindeki bloklaşma kırılmaya başlamıştı. Özellikle Fransa, Frank-

530 Bilmez Bülent CAN; **Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1909-1923,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 213.

531 AYBARS; **a.g.e.,** s. 470.

532 SOYSAL; **a.g.e.,** s. 34.

lin Boullion'u Ankara'ya göndererek, Türklerin eğilimini saptamaya çalışacaktı. Bekir Sami Bey'in Londra'da Fransa ile yaptığı anlaşmanın geçerli olmasını isteyen Fransızlara, yeni Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) tarafından Misak-ı Milli ilkelerinin esas olduğu anlatılmış ve Nutuk'tan anlaşıldığına göre bu nedenle görüşmeler, kapitülasyonlar ve imtiyazlar üzerinde sürdürülmüştü.[533]

Mustafa Kemal Atatürk'ün bu konuda Boullion'a verdiği yanıt, konumuzla bağlantısı açısından önemlidir. O'nun *"İstiklal-i tam bizim bugün deruhte ettiğimiz vazifenin ruh-ı aslisidir. Bu vazife bütün millete ve tarihe karşı deruhte, edilmiştir... Bizden evvelkilerin irtikap ettikleri hatalar yüzünden milletimiz lafzan mevcut zannolunan istiklalinde mukayyet bulunuyordu. ... İstiklal-i tam denildiği zaman bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri harsı ve ilaher hususta İstiklal-i tam ve serbesti-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumiyet, millet ve memleketin manayı hakikisiyle bütün istiklalinden mahrumiyeti demektir."* [534] şeklinde yanıtı kapitülasyonlar konusundaki görüşlerini açıklamaktadır.

Ankara'daki görüşmelerde Fransız Heyeti'nin devamlı Bekir Sami Bey ile yapılan anlaşmaları öne sürerek, taviz koparmaya çalışmaları Bekir Sami Bey hakkında verilen kararın doğruluğunu da göstermekteydi. Sakarya Savaşı'nın da başarıyla sonuçlanması, ardından 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması ile iki taraf arasındaki savaş durumu sona ermişti. Anlaşma ile Fransa'ya güney bölgelerinde bazı imtiyazlar verilmişse de bu imtiyazlar %50 Türk sermayesi ile ve Türk yasalarına uygun biçimde kurulmuş bir ortaklık çerçevesinde yürütülecekti.[535] Yani hiçbir konuda Türkiye'nin egemenliğini sınırlayabilecek bir imtiyaz verilmemiş oluyordu.[536] Ayrıca Fransız eğitim öğretim ve sağlık kuruluşlarının hiçbir şekilde Türkiye'nin çıkar-

533 TURAN; **a.g.e.**, s. 220.
534 **Nutuk**, s. 416.
535 SOYSAL; **a.g.e.**, s. 53.
536 M. GÖNLÜBOL, C. SAR; **ATATÜRK ve Türkiye'nin Dış Politikası**, MEB yayınları, İstanbul, 1963, s. 34.

larına ve yasalarına karşı bir propaganda ve harekete girişmemeleri halinde, ancak Türkiye'de varlıklarını sürdürecekleri de kararlaştırılmıştı.[537]

Sakarya Savaşı'nın kazanılmasının bir diğer olumlu sonucu da Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile yapılan Kars Anlaşmasıydı. 13 Ekim 1921 yılında yapılan bu anlaşma Moskova Anlaşması'nın bir tekrarıydı ve 3. maddesindeki "*Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetler Cumhuriyetleri Hükümetleri kapitülasyonlar yönetiminin her ülkenin ulusal gelişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik haklarının bütünüyle kullanılmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, Türkiye'de bu yöntemle herhangi bir biçimde ilişkili her türlü yetkilerin ve hakların kullanılmasını geçersiz ve kaldırılmış sayar*"[538] sözleriyle yine kapitülasyonlar kaldırılmış sayılıyordu.

İtilaf Devletleri artık Sevr'den vazgeçmiş görünüyorlardı. Bunu Cavit Bey de anılarında dile getirmiş ve Fransız vekili Mösyö Weil'den aldığı telgrafta; kendisine Sevr Anlaşması'nın iktisadi şartlarından hangisinin değişmesini zaruri gördüğünün sorulduğunu belirtmişti. Cavit Bey 21 Ocak 1922 tarihli yanıt mektubunda, özellikle, oluşturulan mali komisyonun ve iktisadi kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini yazmıştı.[539] Cavit Bey'e göre artık İstanbul'da kendi etrafında oluşan ittihatçıların Ankara'dan kabul etmelerini istedikleri barış şartları, iktisadi ve mali kapitülasyonları kaldıracak, İzmir'i geri alacak, Midye Enez hattını kurtaracak, Ermenistan meselesini söz konusu etmeyecek, azınlıkların hukukunu kontrol altında tutacak, adli kapitülasyonların değiştirilmesini kabul ettirecek bir şekilde olmalıydı.[540]

Bu dönemde İstanbul'da ise Osmanlılar ile İngiliz, Fransız ve İtalyan vatandaşları arasındaki ticaret ve medeni hukuk davaları için bir adli encümen kurulmuş, Ocak 1922'den itibaren yabancıların üç devletten birer hakimin yer aldığı bu encümene baş vurabilecekleri belirtilmişti.[541]

---

537 SOYSAL; **a.g.e.**, s. 58.

538 **A.g.e.**, s. 42.

539 Cavit Bey; **Felaket Günleri 2**, s. 267.

540 **A.g.e.**, s. 27. Cavit Bey aynı görüşleri İstanbul'a döndüğünde İngiliz Dayinler vekili Adam **Block**'a da (s. 321) belirttiği gibi savaş bitiminde İsmet Paşa'ya da (s. 350) söylemişti.

541 Aktaran BOZKURT; **Batı Hukukunun...**, s. 155.

Ağustos 1922 yılında yapılacak olan Büyük Taarruz'a kadar geçen dönemde, devletler, Ankara'yı köşeye sıkıştırmak amacıyla devamlı kapitülasyon sorununun üzerine gitmişlerdi. Kendileri açısından kapitülasyonların varlığını savunmuşlar ve olası bir anlaşmanın nasıl olacağını vurgulamışlardı. Örneğin, 14 Ağustos 1922 tarihli İstanbul'daki ticari çevrelerin görüşünü yansıtan ve Near East'in 31 Ağustos 1922 tarihli nüshasından yayınlanan yazıda şöyle deniliyordu: *"Osmanlı halkının sınırları içinde tam hükümranlık haklarından bahsederken anımsanmalıdır ki, bunun anlamı, İngiliz, Fransız ya da Yunanlar Türk makamlarınca tutuklanabilirler ve Türk mahkemelerinde yargılanabilirler ve eğer kapitülasyonlar kalkarsa hiçbir yabancı burada kalmaz. Bir İngiliz Tüccar dedi ki "Milliciler İstanbul'a gelirse kapitülasyonlar iptal edilir... ve o zaman burada yaşam çekilmez olur. Türklerin İstanbul'da kalmaları bütün ulusların yararınadır ama kontrol altında tutulmalıdırlar ve bu fikre çok sayıda Türk de katılıyor. Dolayısıyla bu konuda bir düzeltme ya da değişme yapılacaksa ilk etkilenecek olan Türkiye'deki yabancıların, dikkate alınması ve gereken önemin verilmesi zorunludur."*[542]

Görüldüğü gibi artık Ankara Hükümetinin başarıları herkes üzerinde olumsuz etki yapmış ve yeni düzenlemelerin gerektiği kabul edilmiştir. Ayrıca Ankara'nın kapitülasyonları kaldıracağı yönündeki bir görüş de oluşmuş durumdadır.[543] Ancak yine de Batılı devletler çıkarları gereği kapitülasyonların varlığına çok önem vermekteydiler. Bu amaçla daha sora Lozan Konferansı'nda uzun tartışmalara girişmişler hatta konu üzerinde isteklerini kabul ettiremedikleri için de *konferansı* kesmekle tehdit de etmişlerdi. Buna karşılık Mustafa Kemal ve arkadaşları ise kapitülasyonlar ortadan kalkmadan tam

542 KOLOĞLU; **Türk Çağdaşlaşması...**, s. 58.

543 Aynı yazıya eklenen yorumda ise "hem Kemalist basın, hem de Kemalist politikacılar kamu önündeki açıklamalarında kapitülasyonlara temastan kaçmıyorlar. Oysa bu konu diğer hususlara nazaran Türkiye'deki yabancılar için en önemli olanıdır. İttihat ve Terakki komitesi gibi Ankara'nın Genç Türkleri de bütün varlıklarının bağımsızlığın kazanılmasına bağlamışlardı ki bu bir çok fırsatta, bu sütunlarda açıkladığımız gibi her şeyden evvel hem ilke hem de uygulama olarak, kapitülasyonların lağvı anlamına gelir. Konuya hiç temas etmemesine bakılarak Ankara Hükümetinin 1914'te İttihatçı Hükümetin yaptığı gibi Müttefikleri zorlayacağından korkulur. Gerçekte bu, Müttefiklerin çıkarları açısından en önemli hususlar ve sorun ne kadar önce kesin bir açıklığa kavuşturulursa o kadar iyi olur" denilmiştir, **a.g.e.**, s. 58.

bağımsızlığa kavuşamayacaklarının farkındaydılar ve bu nedenle de Lozan'a giden heyete verilen talimatlardan birisi de kapitülasyonların kesinlikle kaldırılması olacaktır.[544]

İtilaf Devletleri Büyük Taarruzdan önce 26 Mart 1922 tarihinde yaptıkları barış önerisinde kapitülasyonlardan tam olarak vazgeçemeyeceklerini göstermişlerdi. Buna göre: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye'nin üyelerinden ve kapitülasyonlardan yararlanan diğer devletin uzmanlarından oluşacak bir komisyon, barıştan hemen sonra üç ay zarfında İstanbul'da toplanıp, kapitülasyon rejiminin değiştirilmesi konusundaki teklifi hazırlayacaktı.[545] Mali komisyondan da vazgeçen İtilaf Devletleri, adlı kapitülasyonlar konusunda oluşturulacak komisyondan ise vazgeçememiştir. Bu tekliflerden Ankara'nın karşı tekliflerinin kabul edilmemesiyle, sonuç alınamamıştır.

Mudanya Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasından hemen önce, Ankara Hükümetinin politikası, Le Figaro'nun bir gözlemcisi tarafından şöyle açıklanmıştı. *"Türklerin politikası bir cümlede özetlenebilir. '20 yıldır bir Avrupalı ulus olmaya çalışıyoruz, bir Avrupalı ulus gibi muamele görmek istiyoruz' diyorlar. Bir başka deyişle imtiyazlar olmayacak, kontrol, müdahale, egemenlikte kısıtlama, yabancılar için özel statü olmayacak. Programları işte bu. Ama şüpheniz olmasın ki bütün Türklerin kafasında bu vardır ve zaman içinde bütün Müslümanların kafasında olacaktır."*[546]

İtilaf Devletleri'nin kapitülasyonlar konusundaki kaygılarını belirtmelerine, Ankara Hükümeti, 15 Kasım 1922 de verdiği notada "tecahül-ü arifane" bir tarzda, kapitülasyonlardan bahsedilmesine şaştığını, çünkü böyle bir şeyin var olmadığını ülkede eşitliğe dayalı uluslararası kuralların ve TBMM yasalarının geçerli olduğunu belirtmişti.[547]

Bu dönemde Türkiye'ye önerilen rejim ılımlı bir kapitülasyon sistemiydi. Orhan Koloğlu'nun Le Temps'den aktardığına göre, Belçika, Milletler

544 İstanbul Hükümetinin kapitülasyonlar konusundaki vurdumduymazlığı için ise bkn. KOLOĞLU; **Türk Çağdaşlaşması...**, s. 59.
545 **Nutuk**, s. 509.
546 KOLOĞLU; **a.g.e.**, s. 60.
547 KOLOĞLU; **a.g.e.**, s. 64.

Cemiyeti garantisi altında Türkiye'de ılımlı bir kapitülasyon kurulmasını istemişti.[548]

Görüldüğü gibi Fransız ticaret odası, kapitülasyonları yeniden başka şekil altında devam ettirebilmek amacıyla, sözde kaldırılmasını da önermekteydi. Fransızların düşündüğü gibi İngiliz kamuoyu da hemen hemen aynı görüşteydi. Onlara göre *"...eğer Türkiye sözde değil de gerçek bağımsızlık istiyorsa yavaş ama emin yapılanma yolunu seçmelidir. 1920'den bu yana İstanbul'un borcunu reddetmekle ve İzmir'de uyguladıkları vergi politikasıyla hataya düştüler. ....Kemalistler kapitülasyonlar alanında Müttefiklerden ne kadar çok kopmaya çalışır ya da yabancı ticaretini ve tüccarlarını cezalandırmaya yönelirse, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu maddi yardımları elde etmekte o derece zorlanacaklardı."* [549] diyen İngilizler, yine her zaman olduğu gibi tehdit etmeyi unutmamışlardı.

Bu devletlerin Türkiye'ye ilgisinin son dönemlerdeki yeni nedeni, özellikle Türkiye'nin güneydoğusunu da içine alan Orta Doğu bölgesindeki petrol imtiyazlarıydı. Bu, Monroe doktrininden vazgeçen ve savaş sonrası düzenlemelere aktif olarak müdahaleyi amaçlayan Amerika ile, daha önce bu bölgelerde imtiyazı bulunan İngiltere ve Fransa'yı karşı karşıya getirmişti. Amerika'nın Osmanlı'daki durumu, kapitülasyonların 1914 yılında kaldırılmasından sonra da hemen hemen hiç değişmemiş olduğu gibi, iki ülke ara-

548 İstanbul Fransız ticaret odası da biraz önce bahsedilen raporunda belirttiği gibi; "...en şiddetli Türk dostlarının da kabul ettiği gibi imtiyazları muhafaza etmeliyiz. Abartılmış durumdaki Türk gururunu okşamak için kapitülasyonların iptal edildiği ilan edilebilir, ama bir başka şekil altında bunlar devam ettirilebilir. ...Hukuk sisteminin düzeltilmesi için 15 yıl konabilir ve sonuçta düzeldiği kabul edilirse haklar kalkar... Eğer kapitülasyonlar kaldırılırsa Fransızlar da diğer yabancılar da Osmanlılardan alınan vergileri vermek durumunda kalacaktır... Muhtemelen Türkiye ekonomik özgürlüğünü de alır. Dolayısıyla şimdiye kadar Avrupa devletlerinin onayıyla saptanan gümrük tarifelerini istediği gibi belirleyebilir, yöneticilerinin fakirleşmiş ve nüfussuz kalmış ülkede büyük bir sanayi kurmak gibi çocukça hayalleri bulunduğuna göre koruyucu amaçla gümrük tarifelerini büyük ölçüde arttıracaklardır. ...Ayrıca Fransa ve İngiltere'nin baş müşterisi olduğu ham maddelerin fiyatlarını da artıracaklardır. İçki yasağını da İzmir ve Bursa'ya girer girmez uyguladılar. Bundan Fransa'nın zararı yılda 15 milyon olacaktır. Şirketlerimiz kontrol altına girecek yazışmaları Türkçe yapmak zorunda kalacak bütün memurların Türk olması istenecek bu yüzden vatandaşlarımız, gemilerimiz, okullarımız, hastanelerimiz, genel hizmet kurumlarımız, Fransız, İtalyan, İngiliz postaları yok olacaktır. ...Bu acıklı durumda eski imtiyazlarımızın olabildiği kadar bir kısım enkazını kurtarmaya çalışmalıyız'. KOLOĞLU; **a.g.e.**, s. 61.

549 **A.g.e.**, s. 63.

sında savaş durumu olmadığı ve yakın temasta bulunulmadığı için de düşmanlık duyguları oluşmamıştı.[550] Ayrıca Amerika savaşa sonradan katılmış olmasına rağmen, sağladığı lojistik destek ile İtilaf Devletlerine yardımcı olmuş ve savaş sonrası düzenlemelerde hak iddia edebilme konumuna gelmişti.

Amerika amacının gerilediğini, İngiliz ve Fransızların Irak petrolleri üzerinde San-Remo'daki anlaşmaları üzerine iyice anlamaya başlamıştı. Protestolarla birlikte aktif bir politikaya geçerek bu bölgedeki varlıklarını artırmaya çalıştılar. Bu bölgede imtiyaz hakkını kendisinde gören Fransız mali gurubu The Turkish Petroleoum ile Amerikan Standard Oil'in Temmuz 1927'de anlaşması bu alanda önemli bir çabaydı.

Bir diğer çaba ise, Amerika'nın İstanbul'daki ticari ataşesi Julian E. Gillespie'nin Aralık 1921 ve Şubat 1922 tarihleri arasındaki Ankara ziyareti oldu.[551] Gillespie, Rauf Bey ile olan görüşmesinde, onun Musul ve Van bölgesindeki petrol, için Amerikan gruplarının tercih edileceğini söylediğini de belirtmişti. Ankara'yı ziyaret eden bir başka Amerikalı da Amerikan Levant ticaret odası idari sekreteri Lavrence Shaw Moore idi.[552]

Moore, Mustafa Kemal ile olan görüşmesinde Amerika'nın yardımının olumlu karşılanacağını öğrenmişti. Çünkü Mustafa Kemal, Amerika'nın Avrupalı ulusları Türklerle ilişkilerinde harekete geçiren siyasal dürtülere sahip olmadığına inandığını belirtmişti.[553]

İşte Ankara'da Amerika'ya karşı olan bu "şartlı" olumlu hava ikinci Chester projesi için de uygun bir ortam yaratmış oldu. 1908 yılında ilk Chester projesinde söz sahibi olan Amiral Colby Chester'in oğlu Arthur Chester ile Clayton-Kenedy'nin 1922 Eylül ayı ortalarında Ankara'ya gelmesi ile bu

550 CAN; **a.g.e.**, s. 199.

551 **A.g.e.**, s. 215.

552 **A.g.e...**, Moore yıllarca İstanbul'da yaşamış, King-Crane komisyonunda görev almış, Robert Koleji'nde de tarih öğretmenliğinde bulunmuştu.

553 **A.g.e.**, s. 217.

projeye yeniden başlangıç verilmişti.[554] Bu iki kişi, TBMM Hükümeti ile yaptıkları görüşme sonrasında 1908 yılında verilen imtiyazları tekrar almak için başvuruda bulunmuşlardı. Bu ortamda Chester projesi, The Ottoman American Development Company ile Ankara'da Nafia Nezareti arasındaki görüşmelerde hazırlanan yeni sözleşmeler ile, Ocak 1923'te onay için TBMM'ne sunulmuştu.[555]

Lozan Konferansı'nın devam ettiği ve özellikle kapitülasyonlar üzerinde sert tartışmaların yaşandığı bu dönemde, İngilizlerin Musul üzerindeki istekleri Türk heyetini sıkıştırmaktaydı. Ayrıca Chester projesi sahipleri de Lozan'da kulislerine devam etmekteydiler.[556] Chester Projesi'nin TBMM'ne sunulduğu haberi, Lozan'da Türk Delegesini sıkıntıya da sokmuştu. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği 30 Aralık 1922 tarihli mektuptan öğrendiğimize göre Fransızlar, daha önce bu bölge imtiyazlarının kendisine verildiği ısrarındaydı. Bu nedenle İsmet Paşa Chester projesinin ertelenmesini bile istemişti.[557] Ancak Rauf Bey, Chester Projesinin vatanın çıkarı için daha "muvaffık" olduğu için Nafia Nezareti'nin bu konuyla ilgili görüşmeleri devam ettireceğini İsmet Paşa'ya bildirmişti.[558] Çünkü O sıralarda Fransızlar da, Ankara'da aynı konuda teşebbüslerde bulunmaktaydılar. Ankara Hükümeti de Chester Projesini hem Musul konusunda[559] İngilizlere hem de daha önce burada imtiyazı olduğunu belirten Fransa'ya karşı bir denge aracı olarak kullanmak istemiştir.[560]

554 Fahir ARMAOĞLU; **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri.**, TTK. Yayınları, Ankara, 1991, s. 29.

555 TEZEL; **"Birinci..."**, s. 294.

556 CAN; **a.g.e.**, s. 244.

557 Bilal ŞİMŞİR; **Lozan Telgrafları 1 (1922-1923)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1990, s. 299.

558 **A.g.e.**, s. 324.

559 Chester projesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da demiryolu hattını içerdiği gibi, daha güneye inen bir noktada da Musul'u da içine almaktaydı.

560 Nitekim Nafia Nezareti'nde projenin incelenmesinin bitmesi ve TBMM'ye yollanması aşamasında, Rauf Bey 25 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya bir telgraf gönderir. Rauf Bey'in Chester Projesinin meclise yollanmasının zamanının olup olmadığını, Fransızların Ankara'da bu konuda çalışmalar yaptığını da bildirerek sorması üzerine İsmet Paşa'nın Fransızlardan hayır yoktur ve barış olmadığı halde bile bazı teminatlar sağlanarak, Chester'in tercih edilmesi yönündeki yanıt telgrafı, olayı daha iyi açıklamaktadır.

Bu gelişmeler ışığında 4 Şubat 1923'de Lozan Konferansı'nın kesilmesi sonrasında gelişen olaylara bakılacak olursa ilk dikkati çeken olay, İzmir'deki bir iktisat kongresinin toplanmasıydı.

17 Şubat 1923'te toplanan kongreye başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Ankara'nın önemli askeri liderleri, meclis üyeleri, büyük topraklı zengin çiftçiler, İstanbul tüccarları Anadolu esnafı ve işçiler katılmıştı. Mustafa Kemal'in kongreyi açış nutkunda genel bir girişten sonra kapitülasyonların tarihçesine girmesi, yabancı sermaye konusunda konuşması ilgi çekiciydi.[561]

Özellikle *"cümlemizin arzumuz şudur ki bu memleketin efradı ellerinde numuneleriyle ziraatın ticaretin, sanatın, sâyin, hayatın bir mümessili olsun"*[562] *sözleriyle yerli iktisadın önemini vurgularken, "Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki biz ecnebi sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır bizim memleketimiz vasidir (geniştir) çok say (emek) ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız,*[563] diyerek de yabancı sermayenin şartlı olarak kabul edileceğini vurgulamış belki de Nafia Nezaretinde görüşülmekte olan Chester Projesine atıfta bulunmuştu.

İzmir İktisat Kongresini çok yakından izleyen resmi ve akademik nitelikli Orient Moderno adlı yayın organı bu kongreyi ekonomik Misak-ı Milli olarak kabul etmiş ve Türklerin Türkçe kullanmayan ulusal yasalara uymayan

---

Gerçekten de bu konuda Lozan'da Fransa ile Amerika arasında gizli bir çekişme yaşanmıştı. 1914 yılında sorunlu da olsa bu bölge imtiyazlarının Fransa'ya verilmiş olması nedeniyle, Chester Projesi Fransa'yı olumsuz etkilemişti. Ama Fransızların Türk heyetinden istediği, bütün anonim şirketlerinin yabancı muamelesi görmesi, kabotaj hakkının 5 sene daha devamı, yabancıların vergilerden muaf olması gibi istekleri Türk heyeti tarafından kabul edilemeyecek şartlardı. Ankara Hükümeti Chester Projesinin görüşülmesinin, Lozan'da Amerikan heyetinin Türk tarafını tutacağına da neden olacağını düşünmüşlerdi. Ayrıca Anadolu bölgesinde bir demiryolu projesi Amerika gibi bir devlete verilirse, Irak ve Kafkasya petrol bölgelerinde gözü olanların dışlanacağı da düşünülmekteydi. Ancak Lozan'daki Amerikan delegesi Mr. Child'in diğer devletlerden daha fazla Türkiye aleyhinde olması, Türk heyeti tarafından Ankara'ya bildirilmişti. Hatta Ankara'da bulunan Chester İstanbul'a gelerek, Amerikan temsilcisine Lozan'daki Child'in hareket tarzının Doğudaki Amerikan çıkarlarına zarar vereceği şikayetinde de bulunmuştu.

561 M. Kemal, kapitülasyon kelimesini bir kale içinde muhasara olunan esbab ve vesaiti tedafüiyesini kullandıktan sonra, arz-ı teslimiyete mecbur olanlar hakkında kullanılan bir kelime olarak belirtmiştir

562 **ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri** 11.1997. s. 112.

563 **A.g.e.**, s. 113.

kurumlar istemediğini, ancak bu koşullarla yabancı sermayeden yana olduklarını ve her türlü tekele karşı olduğunu belirtmişti.[564] Gerçekten de kongrenin toplanacağının bildirilmesinden sonra İstanbul'da toplanan Milli Türk Ticaret Birliği 21 Ocak 1923 tarihli toplantısında, koruyucu bir gümrük sisteminin yabancı müdahalesi engellenerek düzenlenmesi, kabotaj hakkının Türk bayrağını taşıyan gemilere ait olması, yabancı sermayenin muzır olmayacak şekilde memlekete girebilmesi gibi, önemli kararlar almış ve bu raporu önce İzmir İktisat Kongresi'ne[565] sonra ise Hükümete sunmuşlardı.[566]

Bu kararlar daha önce duyulmuş olmalıydı ki Yunan Atina Ajansı kongre toplanmadan önce yayınladığı haberde Türklerin kongre toplama amacının yabancılara imtiyazlar verilmesinin ve yabancı vapur kumpanyalarının Türk sahillerinde dolaşmasının engellemek olduğunu bütün dünyaya duyurmuşlardı.[567] Yunanistan savaştan yenik çıkmanın ezikliği altında, bu kongreden yabancı sermaye ile ilgili olumlu haberlerin çıkacağını kestirdikleri için bunu önleme yoluna gitmişlerdi.

İzmir İktisat Kongresi çalışmalar sonunda önemli kararlar alır. Misak-ı iktisadi adındaki bu kararlardan en önemlisi yabancı sermayeden uzak kalınamayacağı, ancak ülkeye gelen yabancı sermayenin belli bir denetim altında tutulması gerektiğiydi.[568] Ayrıca koruyucu gümrük politikası uygulanması kararı da alınmıştı.[569] Nitekim 1923 Nisan'ında Ankara Hükümeti, İstanbul'da da gümrük vergilerini kendi adına toplamaya başlamıştı.[570]

---

564 KOLOĞLU; **a.g.e.** , s. 67.

565 ÖKÇÜN; **Türkiye İktisat Kongresi, (İzmir - 1923) TTT...** s. 144.

566 **A.g.e.,** s. 435. Türk Ticaret Birliği aynı zamanda İktisat Kongresine sunduğu bir başka raporda ise; İstanbul Ticaret Odası'nın genellikle Rum ve Ermenilerden oluştuğu için milli olmadığını, bu nedenle de Türk Ticareti aleyhinde olabilecek kötü niyetlere açık olduğunu belirtmişti. **A.g.e.,** s. 96. Zonguldak'tan gelen madenciler de dışarıdan gelen kömürlerden daha yüksek gümrük alınmasını istemiş, özellikle Havza'da Amerikan ve İngiliz kömürlerinden az gümrük alınması nedeniyle rekabet imkanının olmasından şikayet etmişlerdi. **A.g.e.,** s. 182.

567 **A.g.e.,** s. 7.

568 Yahya Sezai TEZEL; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi,** Yurt yayınları, s. 133.

569 **A.g.e.,** s. 132.

570 BLAİSOALL; **A.g.e.,** s. 182. Böylece sona yaklaşılıyordu. Adli alanda da Adliye Vekaleti eski kanunları zamana göre uyarlamak için, çeşitli komisyonlardan 'Mecelleyi Taadil Komisyonu' ile 'Ahkamı Şahsiye Komisyonu' 1916 da yarım kalan bazı layihaları tamamlamış ve sonuçta Hukuk-u Aile Kararnamesine çok benzeyen bir tasarı, 30 Aralık 1920'de Adliye Vekili Seyid Bey tarafından Meclise sunulmuştur.

Bu dönemdeki önemli bir olay da, 8 Nisan'da TBMM'nde görüşülmeye başlanan Chester Projesi ya da orjinal ismiyle Şarki Anadolu Demir yollarının inşasına dair anlaşmaların, 9 Nisan'da Meclis'te kabul edilmesi oldu.[571] Bir diğer gelişme ise milli amaçlarla iktisadi bir zafer elde etmek amacını güden Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'nin Lozan Anlaşması'nın 2. kısmının devam ettiği bir sırada 15 Haziran 1923'te Lozan'da Corporation for the Economic Development of Turkey adlı İngiliz Şirketiyle imtiyaz kokan" bir anlaşma imzalamasıydı.[572]

Böylece Lozan devam ederken, dış dünyaya yabancı sermayeye Türkiye'nin karşı olmadığı şeklinde mesaj verildiği gibi[573] aynı zamanda devletler arasındaki çelişkileri artırarak, Lozan'da başarı elde etme amaçlanmıştı.

Chester Projesi'nin ilginç olan noktası ise, meclisteki milletvekillerinin tutumudur. Milletvekilleri, bu proje ile ülkenin demiryoluna kavuşarak sorunlarının çözüleceği düşüncesindeydiler. Ayrıca Amerika sömürgeci Avrupa devletlerinden sayılmıyordu ve bu demir yollarının imtiyazlarının Amerikan şirketine verilmesinin kapitülasyon tehlikesi yaratmayacağı da düşünülmekteydi.[574]

Yahya Sezai Tezel, 1970 yılında yayınladığı makalesinde, Chester Projesi ile Meclis'in antiemperyalist olup olmadığını sorgulamıştı. Buna göre milletvekilleri bu onaylamayı kutsal bir görev olarak görmüşlerdi. Özellikle Rauf Bey ve Nafia Encümeni Başkanı Osman Bey'in projeyi övücü konuşmalarından bahsettikten sonra, Kurtuluş savaşının yöneticisi olan asker-sivil bürokrat kadronun, bu tarihlerde savaş sonrası kapitalist gelişme stratejisini benimsediğini belirtmişti.[575] Kısaca proje Tezel'e göre Amerikan kapitalistleri

---

571 TEZEL; 'Birinci..." s. 294. Anlaşmaların İngiliz ve Türkçe tüm metni için bkn. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 29 - 88.

572 Sina AKŞİN; "Kurtuluş Savaşında ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler" **Lozan'ın 50. Yılına Armağan.** Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1998, s. 66.

573 Taner TİMUR; **Türk Devrimi ve Sonrası,** İmge Kitapevi, Ankara, 1994, s. 47.

574 Armaoğlu; **a.g.e.**, s. 30.

575 TEZEL; "Birinci... s. 300. Kanımızca sadece olayın ne olduğuna bakılarak, dönemin şartlarının ve olaylarının geri plana atıldığı böyle bir yargıyı, Meclis ile birlikte M. Kemal'e ve onunla birlikte oluşan yeni yönetime de yansıtması haksız bir karar olmuştur.

ile bir iş birliğiydi.[576] Ve antiemperyalist bir savaş veya iktidar emperyalizme karşı yani uluslararası burjuvaziye, başka bir deyişle uluslararası kapitalizme karşı olmalıydı.[577]

Tezel, Türkiye'nin emperyalistlere bağlı Yunan ve Ermeni devletleri ile sömürge parçaları kurulmasına karşı çıktığını ve sömürgeciliğe karşı anti-kolanyalist bir savaş verdiğini belirttikten sonra, Lozan ile de Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan arta kalan yarı sömürge olma durumunu sona erdirdiğini de eklemiş olmasına rağmen, sonuçta 1 nci TBMM'nin uluslararası burjuvazi, yani uluslararası kapitalizmle uzlaşma içinde olduğu yargısında da bulunmuştu.[578]

Tunaya ise, Chester Projesi'nin Ermeni ve Siyonizm hareketlerine hizmet ettiğini belirttikten sonra özellikle ilk Chester Projesi'nin Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarını artıracağı ve bunun da Amerika'nın Osmanlı mahkemelerini kabul etmesinden dolayı sorun yaratacağını ve devlete maddi zarar vereceğini düşünenler tarafından mecliste engellendiğini anlatır.[579]

Edward M. Earle ise eserinde; Mustafa Kemal Paşa'nın Chester Projesi aracığıyla Amerikan sermayesini Türkiye'ye çağırırken, Abdülhamit'in Bağdat Demiryolu için iktisadi yönden güçlü, siyasi bakımdan tutkusuz Almanya sermayesini seçmesindeki düşünceyle benzer düşüncede olduğunu söyledikten sonra, Mustafa Kemal'in Amerikan müteşebbislerinin, mühendislerinin ve sanayicilerinin Anadolu'yu kalkındıracak, modelleştirecek imkan ve bilgiye sahip olduğuna inandığını da belirtmişti.[580] Yine Earle'a göre Ameri-

---

576 **A.g.e.**, s. 312.

577 **A.g.e.**, 317. Tezel bu sözünün Mao-Tse-Tung'tan alıntıladığını dipnot 70 de belirtmiştir. Ona göre: tek tek anti emperyalist devletlere karşı savaşmış bir iktidar, uluslararası kapitalizme karşı bir iktidar değilse anti emperyalist değildir.

578 **A.g.e.**, s. 318. Tezel daha da ileri giderek Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla Amerikan emperyalizminin yörüngesine girmesinin nedenini de o dönemdeki uluslararası güç konjektöründen daha fazla, Kemalist Devrimin başlangıcında dolayısıyla kendisinde görmüştür.

579 TUNAYA; **Türkiye'de...**, Cilt II, s. 364. Tunaya Tezel'in bahsedilen makalesine atıfta da bulunarak, Tezel'in işin öncesini ve bütününü ele alma zahmetine katlanmadan haksız yargıya vardığını belirtmiştir. **A.g.e.**, s. 364. dpn. 84.

580 EARLE; **a.g.e.**, s. 371. Çünkü Amerika hiçbir Türk toprağına saldırmamış, nüfuz bölgeleri elde etmeye çalışmamış, Düyun-u Umumiye katılmamıştı. Yine Amerika Sevres'e imza atmamış, Türkiye'ye savaş ilan etmemişti.

kan dış politikası da Türklerin bu inanışını doğrular bir görünüşteydi. Onlara göre dünyanın siyasi sorunlarına karışılmamalı ve sadece ticaret yaparak para kazanılmalıydı.[581]

TBMM üyelerinin görüşlerine de yer vermek gerekirse, en başta Mustafa Kemal Paşa daha Chester Projesi ortada yokken, Chicago Tribun İzmir muhabirine 26 Eylül 1922 tarihinde verdiği demeçte *"kapitülasyonları hiçbir kısmında istisnayı kabul etmiyoruz. Adli mali veya askeri kapitülasyonların hiçbirini tanımıyoruz."*[582] *derken, 2 Aralık 1922'de ise Petit Parisien'e "... Her şeyden evvel şurası bilinmelidir ki TBMM Hükümeti kapitülasyonların ibkasını asla kabul etmeyecektir. Şayet teba-yı ecnebiye eskiden olduğu gibi bundan sonra da kapitülasyonlardan istifade etmeyi düşünüyorlarsa aldanıyorlar. Kapitülasyonlar bizim için mevcut değildir ve asla mevcut olmayacaktır. Türkiye'nin istiklali her sahada tamamen ve kamilen tasdik olunmak şartıyla kapılarımız bütün ecnebilere genişçe açık kalacaktır,*[583] *diyerek yabancıların Türkiye'ye giriş şartını da ortaya koymuştu. Mustafa Kemal'in 1923 Temmuz'unda bir başka gazeteci ile görüşmesinde ise "...biz gelişmemizde Amerikan yardımını memnuniyetle karşılarız, çünkü bütün başka ülkelerin sermayesinden farklı olarak Amerikan parası, Avrupa milletlerinin bizimle ilişkilerine can veren siyasal entrikalardan uzaktır. Başka bir ifadeyle Amerikan sermayesi yatırılır yatırılmaz bayrağını çekmeye kalkmaz. Amerika'ya olan inanç ve güvenimizin somut bir delilini, Chester imtiyazını vermek suretiyle gösterdik. Gerçekten bu Amerikan halkına bir teveccühtür."*[584] *demiştir.*

Rauf Bey de "Kapitülasyonlar istiklal-i siyasimize ve istiklal-i millimize büyük engel olmuş ve milletimizi terakki yollarında en şedit manialarla me-

581 **A.g.e.**, s. 372. Gerçekten de 1920 sonrası Türk Politikasında, Amerikan dış işleri, bu imtiyaz teşebbüslerinden ve TBMM Hükümeti ile ilişkilerinde resmi bir tarzdan kaçınmıştı. Amerika Hükümeti ticari işlere resmen karışmak istemiyor ve bunu özel teşebbüse bırakıyordu.

582 **ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri III**, TTK yayınları, Ankara 1997, s. 66.

583 **A.g.e.**, s. 70.

584 Aktaran CAN; **a.g.e.**, s. 278.

netmiştir. Müstakil Türkiye kapitülasyon kabul edemez.[585] *şeklinde görüş bildirmişti.*

Aynı şekilde iktisat vekili Mahmut Esat Bey de İzmir İktisat Kongresi sırasında verdiği bir demeçte "kavanin ve nizamatımıza tabi olmak şartıyla memleketimize girmek isteyen ecnebi sermayesine karşı Türkiye'nin buğz ve adaveti yoktur. Ve bu ecnebi sermayedarlarına her türlü teshilatı göstermeye hazırız. Chester Projesi'ni kabul etmekle ve aynı grupla alat ve edevat-ı ziraiye mukavelesi yapmakla Türkiye Hükümeti tarafından ecnebi sermayesine karşı takip edilen siyaseti göstermiştir."[586] demiştir.

Türk Hükümetinin Amerika'nın siyasi çıkarları olmadığı noktasındaki görüşünü hatırlayacak olursak 1923 Nisan ayında Amerika'ya yarı resmi bir ziyaret yapan TBMM üyelerinden Fuat Bey'in sözleri de önemlidir. *"Biz Türkler ülkemizi kalkındırmak istiyoruz. Bu kalkınma için yabancılarla iş birliğine ihtiyacımız var. Bu iş birliği olmadan yapamayız. Fakat yabancılarla iki çeşit iş birliği vardır. Biri yabancı hegemonyasını da birlikte getiren, yalnız yabancı kapitalistin kârını düşünen iş birliği, öbürü de emperyalist amaçları olmayan iş birliğidir. Birincisinden çok çektik. Onun için Chester grubu ve öteki Amerika müteşebbisleri ile mümkün olan ikinci iş birliğini seçtik. Bu iş birliği hem Amerika'nın, hem Türkiye'nin yararına olacak ve Türkiye'nin egemenliği ile siyasi çıkarlarına zarar vermeyecektir.*[587]

Böylece Türkler Avrupa'nın dayattığı ekonomik kölelikten kurtulmaya çalışırken, ulusun yeniden inşaası işine Amerikalıların etkili bir şekilde yardım edebileceğine, iyi niyetlerine ve siyasal dürüstlüklerine tam güvenle Birleşik Devletlere yöneliyorlardı.[588]

---

585 Cengiz KÜRŞAT; 'TBMM'de Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar' **BTTD.** sayı 34, Temmuz 1970, s. 27.

586 ÖKÇÜN; **Türkiye İktisat Kongresi...**, s. 10.

587 EARLE; **a.g.e.**, s. 367.

588 Aktaran CAN, **a.g.e.**, s. 279. Can, Türklerin bir başka beklentisi olarak, yıllardır süren Kürt Sorununa bu sayede çözülebileceğini belirtir. Chester Projesi bu anlamda bu bölgedeki modern standartlaşmayı da sağlayacaktı. Tezel'de aynı konuda bu bölgedeki demiryolu yapımının yönetici kadro tarafından Kürt nüfusunun Türk kültürü içinde eritme açısından önem verdiğini belirtmiştir. TEZEL; **Cumhuriyet**, s. 307.

Sina Akşin, Chester Projesi ve sonrasında ithalat ihracat Anonim Şirketi'nin İngiltere ile yaptığı imtiyaz anlaşması ile, Lozan'ın devamı sırasında Amerika ile İngiltere'nin ağzına birer parmak imtiyaz balının çalındığını belirtmiş, ancak, Sevr cephesini kırmayı amaçlayan bu imtiyazlarda Ankara Hükümetinin bol keseden değil, katı davrandığını da eklemiştir.[589] Chester Projesi Amerika'da ise gerekli ilgiyi görmedi. Dışişleri Bakanlığı projenin önemini kabul etmesine rağmen, resmen arkasında durmuyordu.[590] Projenin onaylanması, İngiltere ve Fransa kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Ankara Hükümetine çekilen Fransa'nın resmi protesto notalarını, İngilizlerin notası izlemiştir.

Projenin onaylanmasının Avrupa kamuoyunda kabul edilmeyeceği anlaşılmıştı. Özellikle Lozan Konferansı'nın 23 Nisan'da ikinci kısmının başlamasından sonra bu konuda Türk heyeti Lozan'da İtilaf Devletlerinin sıkı protestolarına da göğüs germek zorunda kalmıştır. Görüşmeler sonunda Lozan'da anlaşma 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştı. Anlaşmaya göre Musul bölgesinin Türkiye sınırlarına katılmaması, Chester Projesinin uygulanamamasına bir neden olarak görülmüş olmasına,[591] karşı fikir olarak, bunun geçersiz olduğu çünkü bu projenin Anadolu bölgesindeki boyutuyla bile büyük ve önemli olduğu gösterilmişti.[592]

Gerçekte ise şirketin Kanadalı ortağı Clayton Kenedy ile Arthur Chester arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle, Chester'in projeden ayrılması[593] ve şirketin sermaye bulamaması[594] projenin zamanında uygulanamamasına neden olmuştu. Bu durum Ankara Hükümetinin de tepkilerine yol açmış ve Aralık 1923 yılında anlaşmayı iptal ettiğini şirkete bildirmişti.[595] Sonuçta bu

589 AKŞİN; "**Kurtuluş...**" s. 67.
590 **A.g.e.**, s. 387.
591 TEZEL; "Birinci ..." s. 31.
592 CAN; **a.g.e.**, s. 312.
593 ARMAOĞLU; **a.g.e.**, s. 31.
594 CAN; **a.g.e.**, s. 313.
595 ARMAOĞLU; **a.g.e.**, s. 31.

çok önemli bölgede İngiltere ve Fransa olmadan bir harekette bulunmanın zorluğu bir kez daha anlaşılmıştı.[596]

Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresi'ndeki açılış konuşmasında da belirttiği gibi *"konferanstaki muhataplarımız bizimle üç-dört senelik değil, üç yüz ve dört yüz senelik hesabatı rüyet ediyorlardı."* [597] Bu nedenle, Kurtuluş Savaşı'nın güçlüğü kadar Lozan Konferansı'nın güçlüğü de ortadaydı.

Lozan Konferansı 21 Kasım 1922 yılında açılmıştır. Konferans'ta kapitülasyonlar konusu ilk defa 2 Aralık 1922'de görüşülmüştü. Türk heyetinde olduğu gibi, yabancı devletler de Lozan'da isteklerinin ne olacağını ve nasıl tartışılacağını önceden planlamışlardı. Örneğin İngiliz Dışişleri Bakanlığı kapitülasyonlar hakkında uzun bir rapor hazırlatmış ve bunu Lord Curzon'un belgeleri arasına koymuştu.[598] Nitekim Lord Curzon da bu rapordan konferans boyunca yararlanmıştır. Ayrıca yine İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın, Lozan'daki isteklerini hazırladıkları listede vazgeçilmezler ve temenni edilenler şeklinde iki kategori bulunmaktaydı ve kapitülasyonlar vazgeçilemezler arasında yer almaktaydı.[599]

Bu şartlar altında ikinci komisyonda kapitülasyonlar konusunda görüşmeler sert başlamıştır. Garroni, Barrere ve Lord Curzon'un İsmet Paşa ile karşılıklı konuşmalarından sonra İsmet Paşa çok uzun ve önceden hazırlan-

---

596 Lozan Anlaşması'nın, konumuz dışında kalmasına rağmen, bir bütünlük sağlanması amacıyla değerlendirilme, kapsamına alınması zorunludur. Yıllarca kapitülasyonlarla yaşamış olan Türk ulusu, topraklarındaki düşmanlardan kurtulduktan sonra özgür, bağımsız bir devlet olma yolunda önemli adımları atacağı bir sürecin başlangıcında bulunmaktaydı. Bu nedenle, T.B.M.M Hükümeti tarafından Lozan Anlaşması'na giden Türk Heyeti'ne verilen talimatların en önemli maddelerinden birinin kapitülasyonların diğerinin de Ermeni yurdunun kabul edilemeyecek olması anlamlıdır. Bu konularda olumsuzluk yaşanması durumunda konferansın terk edilmesi, yani dolayısıyla savaşın yeniden başlaması talimatı, yeni Türkiye Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğe verdiği önemi çok açık göstermektedir.

597 ÖKÇÜN; **Türkiye İktisat....** s. 253.

598 IŞIKSAL; **a.g.e.,** Temmuz 1970, sayı 34. Londra Üniversitesi Tarih Araştırmalar Enstitüsü tarafından hazırlanan bu rapor kapitülasyonların Ortaçağ'daki örneklerinden başlayıp Osmanlı'daki kapitülasyonların geniş analiziyle sona ermiştir. Rapordaki Osmanlı'nın yaptığı kapitülasyon anlaşmalarının başlangıçta tek taraflı, ancak sonra çift taraflı olduğunu kanıtlarcasına verilen bilgiler İngiltere'nin Lozan'daki görüşünü de ortaya koymaktaydı.

599 Michael DOCKRILL; "Lozan Konferansı ve İngiltere" **70. yılında Lozan Barış Anlaşması,** Uluslararası Seminer, İnönü Vakfı Yayınları, 1994. s. 111.

mış ayrıntılı bir rapor okumuştur.[600] Bu rapora göre Türk tezi üç esasta toplanmıştı.

1. Türkiye genel hukuka uymayan kapitülasyonların yeniden tesisini kabul edemez.

2. Türkiye kapitülasyon özelliği gösteren hiçbir usulü bunların yerine kabul edemez.

3. TBMM. Hükümeti devletlerle karşılıklı olmak şartıyla ve devletler hukuku prensiplerine göre ticaret, ikamet, konsolosluk ve suçluları iade mukaveleleri yapmaya hazırdır.[601]

Lozan'ın hem birinci hem de ikinci aşamasında yabancı devletler kapitülasyonların kaldırılmasına, ancak yeni bir rejimin getirilmesi şartıyla rıza göstermekteydiler. 1914 yılından beri yabancıların öne sürdükleri gerekçe, Lozan'da da önümüze çıkmış[602] ve yine Türkiye'nin adli sisteminin bozukluğu, hakimlerin kalitesizliği, mahkemelerin yetersizliği öne sürülmüştü.[603] Konuşmalarda, İtalyan delegesi Garroni, Türklerin adli ve ekonomik ayrım yapmadan kapitülasyonları kaldırmak istemesine şiddetle karşı çıkmıştır.[604] Ancak genel olarak devletlerin kapitülasyonların maddi çıkarlara dayalı ticari boyutundan vazgeçtikleri anlaşılıyordu. Onlar adli konuda ise özellikle yabancıların kişisel özgürlükleriyle ilgili olmasından dolayı dikkatli olunması görüşündeydiler ve bir geçiş dönemiyle de yasaların, yargıçların, çağdaş gerekleri karşılar nitelikte olması için güvence istemekteydiler.[605]

General Pelle, Türkiye'de tarafsız devletlerin konsolosluk mahkemelerine müsaade edildiğinden kapitülasyonların fiilen kaldırılmadığını öne sür-

600 BİLSEL; **Lozan II**, s. 82.

601 KARACAN; **a.g.e.**, s. 156.

602 Sir Rumbold kapitülasyonların resmi kaldırılış tarihi olan 1 Ekim 1914'den bir gün önceyi kastediyor.

603 **A.g.e.**, s. 373.

604 **A.g.e.**, s. 372.

605 Seha L. MERAY; **Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeler**, Takım 1, 2. Cilt, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1971, s. 56.

müştür.[606] Bu görüşe cevap olarak İsmet Paşa, konsolosluk mahkemelerinin işgal bölgesinde olduğunu ve işgal devletlerinin konsolosluk mahkemelerinin kaldırılmasına razı olduklarını belirtmiştir.[607] İtilaf Devletlerinden özellikle İngilizler, görüşmeler sırasında konsolosluk mahkemelerinin savaş sonrası kraliçe adına davalar gördüğünü, Flemenk konsolosluklarının da yargılamada bulunduklarını, söyleyerek kaldırma kararının uygulanmadığını belirtmiştir.[608] Yine gümrük tarifeleri konusundaki görüşmelerde de Hasan Bey, kapitülasyonların kaldırıldığı 1914'ten beri, Türkiye'nin gümrük tarifeleri konusunda özgürleştiğini ve bundan da yararlandığını belirtmiştir.[609]

Türk heyetin en fazla itiraz ettiği konu adli kapitülasyonlar konusudur.[610] Horace Rumbold tarafından yürütülen adli kapitülasyonlar komisyonunca, önerilen her konu, egemenliğimizi ihlal ettiği gerekçesi ile Türk heyeti tarafından reddedilmiştir. [611]

İsmet Paşa bu şantajlara boyun eğmemiş, tavrını açıkça ortaya koymuştur. Türkiye'nin diğer ülkelerdeki adli sistem dışında bir düzenlemeyi kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Önceki görüşmelerde kapitülasyonların kaldırılmasının kabul edilmiş olmasına rağmen, daha sonra yeniden gündeme *getirilmesine "bir kere kabul edilmiş, tekerrür etmiş olan bir meseleyi yeniden müzakere edemem, bu hususta kararım katidir. Benim için başka türlü hare-*

---

606 Aynı konudaki aynı tartışma alt komisyonda da Hasan Bey ile General Pelle arasında da yapılmıştı. Hasan Bey kapitülasyonlar tek taraflı olduğu için 1914'te kaldırılmasının doğru olduğunu belirtmişti. **A.g.e.**, s. 362.

607 MERAY; **a.g.e.**, s. 28.

608 KARACAN; **a.g.e.**, s. 374.

609 MERAY; **a.g.e.**, s. 285.

610 Salahi SONYEL; **a.g.e.**, s. 77.

611 İtilaf Devletleri, Türk adli sistemi geliştirilinceye kadar yerine geçici bir sistemin kurulması gerektiğini ve ancak bu yapı kurulduktan sonra kapitülasyonları kaldırmaya razı olacaklarını belirtmişlerdir. Hatta tehdit de ederek, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için "tek bir Amerikan doları, tek bir İngiliz şilini verilmeyeceğini, kapitülasyonların kaldırılmasında ısrar edilirse, Avrupalı iş adamlarının Türkiye'den ayrılabileceğini ve yabancı sermayenin de girmeyeceğini açıkça ifade etmişlerdir. KOLOĞLU; **Türk Çağdaşlaşması...**, s. 65. Özellikle İngilizlerin İsmet Paşa ile Ankara arasındaki haberleşmeleri şifre uzmanları aracılığıyla dinleyip Lozan'daki manevralarını ona göre yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkn. Keith JEFFERY-Alan SHARP "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı" **70. Yılında Lozan Barış Anlaşması**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 143.

ket imkanı yoktur. Bu adli usul meselesinde memleketim çok hassastır. Hiçbir ad ve şekil altında kapitülasyon kabul edemeyiz. Kaza hakkımızı asla feda edemeyiz"[612] demişti. Le Temps'a bir demeç veren İsmet Paşa; *"karşınızda özgür bir halk var sömürge değil, eşit insanlar var, kullar değil"* şeklinde konuşmuştu.[613]

Avrupalılar Lozan'a gelen Türk heyetlerine, Osmanlı Devleti'nin zayıf devirlerindeki bakış açılarıyla bakmaktaydılar. Oysa karşılarında farklı bir devlet farklı bir heyet vardı. Karşı koyuyor, direniyor, yanıt veriyor, mücadele ediyordu. Bu heyet savaş kazanmış, güçlü ve başı dikti.[614] Roderic Davison bu tavrı; dış müdahalenin Osmanlı Devleti üzerindeki baskısının, Osmanlı toplum ve devlet yapısında oluşturduğu duyarlılık olarak açıklamıştır.[615] Davison'un belirttiği gibi bu duyarlılık "eğer *yabancıların diplomatik baskılarına karşı boyun eğilirse, Türkiye'nin egemenliğinin kaybedileceği ve Hükümetin etkisinin yok olacağı korkusuna"* dayanmaktaydı.

Lozan'da, azınlıklar bahanesiyle, Türkiye'nin içişlerine karışılmasından Türk heyeti rahatsız olmuştur. Lord Curzon ise azınlıklar konusunda Türk tarafı boyun eğmezse konferansı kesintiye uğratmayı bir çözüm olarak görmüştür.[616] İtilaf Devletlerinin Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit edici teklifleri, Türk heyeti tarafından şiddetle reddedilmiştir.[617] Azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda Türk heyetinin önüne gelen önemli engellerden birisi de Türkiye'nin laik olmadığı görüşleriydi.[618]

---

612 KARACAN; **a.g.e.**, s. 415. Hatta Amerikan delegesinin, Lord Curzon ile İsmet Paşa'yı adli kapitülasyonlar konusunda bir araya getirdiği sırada Curzon'un İsmet Paşa'nın inatçılığından bağırdığını, bastonla duvarlara vurduğunu ama yine de İsmet Paşa'nın tam hakimiyetten vazgeçmediğini belirtir. Davison, "Turkish diplomacy."

613 KOLOĞLU; **a.g.e.**, s. 64. İsmet Paşa görüşmelerde söylediği 'Türk halkının her şeyden önce bağımsız başka herhangi bir ulus gibi işlem görme hakkı vardır' sözleriyle de bu düşüncesini delegelere yansıtmıştı. MERAY; **a.g.e.**, s. 54.

614 Nitekim özellikle azınlıklar konusunda Lord Curzon'un suçlayıcı bildirisine verdiği sert yanıt İsmet Paşa'yı Lozan'da en saygın ve ciddi konuma getirmişti. KARACAN; **a.g.e.**, s. 157.

615 DAVISON; "Foreign..." s. 83.

616 SONYEL; **a.g.e.**, s. 6.

617 Azınlıkların haklarının verilmesi konusunda Aralık ayı sonuna geldiğinde işi "Azınlıklara bir Noel hediyesi vermek istemez misiniz?" sorusuna kadar götürenlere Rıza Nur'un verdiği "Bizde Noel Hediyesi geleneği yoktur" yanıtı oldukça ün kazanmıştı. KOLOĞLU; **a.g.e.**, s. 65.

618 Bilal ŞİMŞİR; "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin doğuşu" "**70. Yılında Lozan Barış Anlaşması,** İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 38.

Savaş döneminde çıkartılan Hukuk-u Aile Kararnamesi ile İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin adli yapısını eleştirmelerine engel olunmak istenmiştir.[619]

Azınlıkları kullanarak Türkiye'nin iç işlerine müdaheleyi gelenek haline getiren Avrupa devletleri bu politikalarını (din, dil ve ırk açısından azınlık yaratmak) Lozan'da uygulamaya çalışmışlardır fakat Türk heyetinin ısrarlı tutumları ile bu planları sonuçsuz kalmıştır. Lozan Konferansı 4 Şubat 1923'te sonuçsuz bir şekilde dağılmıştır. 17 - 23 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi ile Türklerin yabancı sermayeye karşı olduğu şeklindeki propaganda yok edilmeye çalışılmıştır. 9 Nisan 1923'te ABD'ye verilen Chester imtiyazı ile Türkiye üzerinde devletler arasındaki çıkar tartışmaları körüklenmiştir. İmtiyazın kabul tarihi, konferansın kesilme tarihine denk gelmiştir. Bu gelişmeye rağmen İsmet Paşa İtilaf Devletlerinin Dışişleri bakanları ile Mart 1924'de yazışmış ve görüşmelere tekrar başlanacağının işaretlerini almıştır.[620]

23 Nisan 1923'te Lozan konferansının ikinci kısmı başlamıştır. Özellikle adli kapitülasyonlar üzerinde tartışılmış ve sonuçta 24 Temmuz 1923'te Lozan Anlaşması imzalanmıştır.

Lozan Anlaşmasının özel hükümler bölümünde 28. maddedeki *"Bağıtlı yüksek taraflar Türkiye'de kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak kabul ettiklerini açıklarlar."*[621] şeklindeki tanımla kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Yabancı devlet vatandaşları ile ilgili olarak, maddi yükümlülüklere ilişkin hükümlerin 13. maddesinde *"kapitülasyonlara son verilmiş olduğu için Türkiye yabancı devletlerin uyruklarına, kendi uyruklarına sağladığından daha elverişli bir işlemde bulunmayacak ve iş bu ke-*

---

619 Türk Heyeti Lozan'da laikleşmenin gerekli olduğuna inanmıştı. Mustafa Kemal'in çok önceden de aklında olan bu fikir Lozan sonrası 1924 yılında gerçekleşen devrimlerle hayata geçirilmeye başlamıştır. 3 Mart 1924 yılında gerçekleştirilen Halifeliğin ve Şeriye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılması. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile 8 Nisan 1924'de Şeriye mahkemelerinin kaldırılarak, mahkemelerin birleştirilmesi bunlar arasındadır. 1926 yılındaki Medeni Kanun ile olgunlaşan bu dönem 1928 yılında Anayasa'dan devletin dininin İslam dini olduğu şeklindeki maddelerin çıkartılması ile son bulmuştu.

620 BİLSEL; **Lozan II**, s. 110.

621 SOYSAL; **a.g.e.**, s. 93.

simde öngörülen konular bakımından eşit işlemde bulunma ilkesini uygulayacaktır"[622] *denilerek kesin çözüm sağlanmıştır. Bir diğer kapitülasyon alanı olan adli alanda ise; oturma ve yargı yetkisi konusunda sözleşmedeki 14. maddede geçen "Türkiye'de öteki bağıtlı devletlerin uyrukları, buna karşılık o devletlerin ülkelerindeki Türk uyrukları, 18. madde hükümleri saklı kalmak üzere*[623] *her konuda yerli uyrukların bağlı oldukları özdeş koşullara göre mahkemelere özgürce başvurarak davacı yada davalı olabileceklerdi*[624] maddesine karşılık 17. maddedeki *"Türkiye'deki yabancılara, kişileri ve malları bakımından Türkiye mahkemeleri önünde, devletler hukukuna ve öteki ülkelerde genellikle uygulanan ilke ve yöntemlere uygun bir korunma sağlayacağını Türkiye Hükümeti açıklar"*[625] denilmişti. 113. maddedeki *"bağıtlı yüksek taraflar her biri kendisiyle ilgili olarak, Türkiye'de yabancı postahanelerin kaldırılmasını kabul ettiklerini açıklar."*[626] denilmesiyle de yıllardır süren yabancı postahaneler konusu çözümlenmiştir.

Sağlık alanında ise 114. maddede, *"İstanbul sağlık işleri yüksek kurulu kaldırılmıştır. Türkiye'nin kıyıları ve sınırlarının sağlık örgütüyle Türk yönetimi görevlidir"*[627] denilerek de sağlık alanındaki son kapitülasyon sayılan karantina örgütü de Türklerin eline geçmiştir.

Cemil Bilsel, intikal tedbirleri olarak nitelediği bu konuları "*... dört asırlık bir kapitülasyon rejiminden istiklal rejimine girerken istisnai bazı intikal tedbirleri almak zaruri idi. İsmet Paşa, intikal devresini hiçbir suretle kabul etmemiş idi.* Ancak bazı muvakkat tedbirleri kabul etmek, belki Türkiye'nin de menfaati icabı idi[628] cümleleriyle açıklamıştır. Bu konular, anlaşmanın

622 **A.g.e.**, s. 162.

623 18. madde Türkiye ile öteki bağıtlı devletler arasındaki ilişkilerde mahkeme harcamalarına karşılık kefillik akçesine, mahkeme kararlarının yürütülmesine yargısal ya da yargısal olmayan belgelerin bildirilmesine istinabeye, mahkeme harcamalarıyla ilgili ceza kararlarına, parasız yargısal yardıma ve borç yüzünden tutuklanmaya ilişkin tüm konular ilgili devletler arasında yapılacak özel sözleşmelerle düzenlenecektir.

624 **A.g.e.**, s. 162.

625 **A.g.e.**, s. 163.

626 **A.g.e.**, s. 130.

627 **A.g.e.**, aynı yer.

628 BİLSEL; **Lozan II...**, s. 171.

oturma ve yargı yetkisi konusu ile ilgili sözleşmesindeki yabancı uyrukların aile hukuku başlığında, yabancı uyruklulara bağlı bulundukları ülkenin mahkemelerine gitme hakkının verildiği 16. madde[629] ile yine aynı bölümde Türkiye'deki yabancı şirketlerin zorunlu borçlanmalara ve vergilere tabi tutulamayacağını açıklayan 12. maddesidir.

Ayrıca ticaret sözleşmesindeki 1 nci madde ile Türkiye'de yabancı mallara uygulanan gümrük resminin kısa bir süre için 1916 tarihli tarifeye göre yapılması kabul edilmiştir.[630] Ticaret sözleşmesinin 9. maddesinde Türkiye'ye de aynı işlem uygulanması şartıyla, İtilaf Devletlerinin gemilerine izin verilmiştir. 1924'de 6 ay içinde anlaşma yapılmaz ise 1926 yılından sonra Türkiye'nin kabotaj yasağı koyma hakkı kabul edilmiştir.[631] 2 yıllık bir süre için Türk sularında yabancı gemilere Kabotaj hakkı tanınmış ve 1926 Temmuz ayında yabancı devletlerin kabotaj hakkı yasaklanmıştır[632] Lozan konferansındaki önemli bir ödün de adliye beyannamesindeki maddeler ile savaşa katılmamış devletlerin hukuk müşavirliklerini (5 yıllık bir süre için) Türkiye'nin kabul etme şartının kabulü konusudur. Aynı şekilde sıhhiye beyannamesinde de 5 yıllık süre için sınır sağlık yönetimine de üç Avrupalı doktorun danışman olarak atanması, Türk Hükümetince kabul edilmiştir. Ancak ödün olarak görülen tüm bu maddeler Türk Hükümetleri tarafından uygulanmamış ve kademe kademe kaldırılmıştır.[633]

---

629 Görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı dönemindeki Hukuk-u Aile Kararnamesinin önemi ortadadır. Türkiye kanunları laikleştirilemeyeceği için yabancıların "sizin dininize göre oluşmuş mahkemelerinizde Hristiyanlar nasıl yargılanır" şeklindeki şikayetlerine tutarlı bir yanıt verilemediği, dolayısıyla böyle bir maddenin kabul edilmemesi için uygun ortamın olmadığı da ortadadır.

630 Yine de İkinci Maddesinde ise bu resimlerin kambiyo kuruna göre zaman zaman değiştirilip, düzeltilecek artırma katsayılarına bağlı tutulacağı kabul edilmişti. Bu konudaki bir düşünceye göre, bu madde ile Türk Hükümeti bağımsız bir gümrük politikası izleyememiş, ithal maldan alınacak gelir kaynağı da azalmıştı. Beşir HAMİTOĞULLARI; "iktisadi sistemimizin oluşmasında Lozan Anlaşması'nın etkileri **Lozan'ın 50 yılına Armağan**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978, s. 172.

631 Kabotaj ile ilgili daha ayrıntılı gelişmeler için bk. Tahir ÇAĞA; "Türkiye'de Deniz Kabotajı Tekeli" **Lozan'ın 50. yılına Armağan,** Fakülteler Matbaası. İstanbul, 1978, s. 73.

632 ÇAĞA; **a.g.e.,** s. 83. Nitekim Lozan'daki Kabotaj serbestisine rağmen bu kural yeterince uygulanmamıştır. Örneğin İzmir rıhtımında önemli bir konumda olan Guiffray ailesi kabotaj yasağı nedeniyle yükleme boşaltma işini ve Eliane yolcu vapurunu düşük bir fiyatla satmak zorunda kalmıştı. Marcel Guiffray'ın yayınlanmamış hatıraları, 1986.

633 Aktaran, TİMUR; **a.g.e.,** s. 52.

Times gazetesinde doğu sorununa objektif bakışıyla bilinen Arnold Toynbee *"Lozan Geçici Pırıltısı"* başlıklı yazısında azınlıkların Türkiye'den ayrılmalarının, Türkiye'yi ekonomik anlamda batıracağını ifade etmiştir.[634] Lozan anlaşması batılılar için büyük bir yenilgidir, İsviçreli Profesör Bove'nin 500 kişilik bir toplantıda Cemil Birsel'e söylediği *"Bu muahede Avrupa'nın Türkiye'ye verdiği kapitülasyondur. Onu Avrupa'nın tasdik etmemesini isteyeceğiz"* [635] sözleri bu durumu açıkça ortaya koymuştur.

İsmet İnönü kapitülasyonların kalkmış olmasının iki toplum arasında sorun yaratmayacağı görüşündedir.[636]

Lozan Anlaşması sonrasında, Türkiye'de kapitülasyonlar kalkmış olmasına rağmen büyük devletlerin mandası altında olan Suriye, Lübnan gibi yerlerde bu imtiyazlar devam etmiştir. Bölgede 9 Eylül 1914 kararı sonrası, sevinç gösterileriyle bayram yapan halk, Fransa'nın kısıtlamasına tepkisini göstermiştir.[638]

Avrupalı devletler yüzyıllardır alıştıkları sistemden zor vazgeçmişlerdi. Amerikalı Adamopolos'un askeri mahkemede Ağustos 1924'de yargılanmasına Amiral Bristol'un müdahalesi üzerine İsmet Paşa'nın yargının müdahale kabul etmeyeceği yönündeki yanıtı şaşkınlığa neden olmuştur.[639] Fransız

---

634 KOLOĞLU; **a.g.e.**, s. 69.

635 BİLSEL; **Lozan II**, s. 574.

636 İsmet İnönü 16 Temmuz 1923'te Neue Zürcher Zeitung gazetesine verdiği demeçte kapitülasyonlar nedeniyle Gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında eşit davranılmadığı için iyi ilişki kurulamadığını ve kaldırma kararı ile de bu problemin düzeleceğini "... şimdi (kapitülasyonların) kaldırılmasından dolayı zarara uğradıklarını söyleyerek şikayet edeceklerdir. Lakin bu genel bir talihsizlik değildir. Ben aksine bir süre sonra insanların her şeyin çok iyi gidişinden dolayı neden çok seneler önce normal düzenin kurulmamış olduğunu anlamakta güçlük çekeceklerine inanıyorum" sözleriyle belirtmiştir. Nejat GÖĞÜNÇ, "Sevres'ten Lausanne'a" **Belleten**. 46. Cilt, Sayı: 183, TTK Ankara, 1989, s. 560.

637 KOLOĞLU, **a.g.e.**, s. 72.

638 Lozan'dan sonra kapitülasyonların kaldırılması doğuya da örnek olmuştu. Özellikle 1926-27 yılında bu üst düzeydeydi. Near East'in haberine göre "son aylarda doğunun bir çok ülkesinde kapitülasyonların kaldırılması için yeniden akım belirdi. Kısmen Çin'deki olaylar, kısmen Bolşevik kışkırtması var ama, muhtemeldir ki en büyük etki Lozan'da kapitülasyon rejimini silip atan Türkiye örneğinden doğuyor" demişti. Aktaran KOLOĞLU; **a.g.e.**, s. 75.

639 Orhan DURU; **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları.** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 195.

Pier Loti vapurunun İstanbul'daki kazası sonucu, gemi süvarilerinin tutuklanması Fransa'nın Türkiye'yi sert bir şekilde kınamasına sebep olmuş bunun üzerine Paris büyükelçiliği müsteşarı Esat Cemal Bey Türkiye'deki yeni adli kanunlar gereği konunun Türk yetkililerince verilecek karar doğrultusunda çözümleneceğini ve müdahale haklarının olmadığını ifade etmiştir.[640] Atatürk başkanlığındaki bu dönemde, önceden yabancılara verilmiş demiryolu imtiyazları acilen satın alınarak millileştirilmeye başlanmıştır.[641]

10. AZINLIKLARA VERİLECEK HAKLAR

Osmanlı Devleti'nin himayesi altında yaşayan azınlıklara özellikle XIX ncu yüzyılda Avrupalı devletlerin baskıları sonucu çeşitli imtiyazlar verilmiştir. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nı örnek olarak gösterilebilir. 1856 Islahat Fermanı 20 noktada Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında eşitlik sağlamayı amaç edinmiş bir belgedir. Hıristiyanlar kendilerine tanınan yeni haklarla Müslümanların seviyesine getirilmiş ve bu suretle iki din mensuplarının birbiri ile kaynaştırılmasına çalışılmıştır.[642] Fakat azınlıklara geniş hak ve imtiyazların verilmesi hiç kuşkusuz Birinci Londra Konferansı'nda kararlaştırılmıştır. Bu konferansta göstermelik de olsa Türkiye'nin dışında kalacak Türk azınlıklarına verilecek haklar gündeme gelmiştir. Türk azınlıklara verilmesi düşünülen hak ve imtiyazların Türkiye'de yaşayan azınlıklara verilmesi düşünülen hak ve imtiyazlara göre birbirleriyle kıyaslanmayacak kadar az olduğu hemen görülmektedir.[643]

Konferansta, azınlıkların sorunlarını tespit etmek, verilecek hak ve imtiyazları belirlemek amacıyla bir azınlıklar komisyonu kurulmuştur. Söz konusu komisyon hazırladığı raporunu konferansa teslim etmiştir. Konferansta ko-

640 Esat Cemal Paker; **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları,** Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 141.

641 Hilmi Uran; **Hatıralarım,** Ankara, 1959. s. 74.

642 Fahir H. Armaoğlu; **Siyasi Tarih 1789-1960,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973. s. 148.

643 Paul C. HELMREICH, **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi,** çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996. s. 196.

nu ile ilgili yapılan tartışmalardan sonra çok az bir değişiklikle komisyonun hazırladığı bu rapor kabul edilmiştir. Bu rapor ile azınlıklara verilmesi karara bağlanan hak ve imtiyazlardan bazıları şunlardır:

a. Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin gereklerini, ister açıkta ister özel olarak, özgürce yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

b. Türkiye, soy azınlıklarından olan kişilerin karşılıklı ve gönüllü göçlerine ilişkin olarak Müttefik devletlerin uygun görecekleri hükümleri tanıyacaktır.

c. Türk Hükümeti, 1 Ağustos 1914'den beri topluca öldürülme korkusuyla ya da başka herhangi bir zorlama yüzünden yurtlarından kovulmuş, Türk soyundan olmayan Osmanlı uyruklarının yurtlarına dönüşlerini ve yeniden işlerine başlayabilmelerini, kolaylaştırmayı resmen yükümlenecektir.

d. Tüm Osmanlı uyrukları yasa önünde eşit olacaklar ve soy, dil, din ayrılığı gözetilmeksizin aynı vatandaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır. Azınlıkların kendi dillerini her yerde (ticaret, mahkeme, açık toplantılarda ve özel yaşantılarında) serbestçe kullanmaları konusunda her türlü kolaylık sağlanacaktır.

e. Soy, din ya da dil azınlıklarından olan Osmanlı uyrukları, bağımsız olarak giderlerini kendileri ödemek kaydıyla her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ya da sosyal kurumlar, ilk, orta ve yüksek okullarla başka her çeşit öğretim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek konusunda diğer vatandaşlarla eşit hakka sahip olacaklardır.

f. Soy, dil ya da din bakımından azınlıklardan olan Osmanlı uyruklarının önemli bir oranda bulundukları kentlerde ya da bölgelerde, söz konusu azınlıklar, devlet bütçesi ile belediyeler ya da öteki bütçelerce eğitim yada hayır işlerine kamu gelirlerinden sağlanacak paralardan yararlanmaya hak gözetirliğe uygun bir ölçüde katılacaklardır.[644]

644 OLCAY; a.g.e., s. 247-249.

11. ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

Birinci Londra Konferansı'nda barış anlaşmasına konmak üzere yukarıda belirttiğimiz konuların haricinde; savaş tutsaklarının serbest bırakılması, savaş sırasında ölen Müttefik askerleri için Türkiye toprakları üzerinde mezarlıklar yapılması, arşivlerin geri verilmesi, Osmanlı Devleti'nden koparılan topraklardaki Osmanlı devlet mallarının bu toprakları hakimiyeti altına alan Müttefik devletlerine bırakılması, Müttefik devletlerden savaş sırasında alınan ganimetlerin geri verilmesi, Türk ticaret filosunun (10 ticaret gemisinin) İngilizlere teslim edilmesi, Müttefik devletlerin Türkiye'de postahane, telgrafhane açabilmesi, Yunanlara bırakılan yerlere ait tapu kütüklerinin geri verilmesi, limanlar, su yolları ve demiryollarının denetimlerinin sağlanması ve eski eserler konusunda ne yapılacağının belirlenmesi gibi konular karara bağlanmıştır.

C. SAN-REMO KONFERANSI

Birinci Londra Konferansı'nda; İngiltere, Fransa ve İtalya Başbakanlarının Londra'dan sonra İtalya'da bir araya gelmelerine karar verilmiştir. Bu amaçla Londra'da, Dışişleri ve büyükelçilik seviyesinde yapılan toplantılarda kesin çözüme ulaştırılamayan konuların görüşülmesi ve yapılacak barış anlaşmasına son şeklinin verilmesi amacıyla üç Müttefik devletin (İngiltere, Fransa ve İtalya) Başbakanları ve Dışişleri bakanları ile konu ile ilgili uzmanlar ve Japonya temsilcisi 18 Nisan 1920 tarihinde İtalya'nın San-Remo şehrinde toplanarak görüşmelere başlamışlardır.[645] (Bu konferansa Amerika, bir delegesini gözlemci olarak göndermiştir.) San-Remo Konferansı 26 Nisan 1920 tarihine kadar devam etmiştir.[646]

Konferansta, Osmanlı Devleti'nin parçalanması asıl konu olduğu halde, konferansa katılan devletler Osmanlı temsilcilerinin görüşlerini almak lüzu-

645 **Vakit,** 22 Nisan, 1920.

646 Jukka NEVAKIVI; **Britain, France and The Middle East, 1914-1920,** University of London, the Athlone Press, 1969, p. 241-260.

munu duymamışlardır. (Birinci Londra Konferansı'na da Osmanlı delegesi çağrılmamıştır.) Türk diplomatı Galip Kemali Söylemezoğlu, toplantı başlamadan önce, İtalya Başbakanı Nitti'ye bir mektup sunarak, *"Gayet mühim ve vahim kararlar alınmadan evvel bir Türk'ün de"* dinlenmesini istemiş, fakat onun bu isteği yerine getirilmemiştir. Bununla beraber Söylemezoğlu 23 Nisan 1920'de, konferansa bir muhtıra sunmaya muvaffak olmuştur.[647] Bu muhtırada; İzmir, Trabzon, Adana, Bitlis, Erzurum, ve Trakya'da nüfusun büyük çoğunluğunu Türklerin ve Müslümanların teşkil ettiğini, Mondros Mütarekesinden beri türlü felaketlerle karşılaşmış olan Türk Milleti'nin, *"Muzaffer devletlerden adilane, insanca bir karar"* beklediğini beyan etmiştir.[648] Osmanlı Devleti'ni parçalama gayreti içinde bulunan Müttefikler bu muhtırayı dikkate almamışlardır.

1. AMERİKAN NOTASINA VERİLECEK CEVAP

San-Remo Konferansı'nda ele alınan ilk konu, Wilson tarafından 26 Mart 1920 tarihinde Türkiye ile barış anlaşması imzalanmasına ilişkin notaya verilecek cevabın görüşülmesi olmuştur. Yapılan görüşmelerde Lord Curzon tarafından söz konusu notaya cevap mahiyetinde yazılmış olan metin incelenmiştir. Lord Curzon tarafından hazırlanan cevapta; padişahın İstanbul'dan çıkarılmayacağı, Türkiye'nin güney sınırlarının "yalnız etnik faktörlere göre değil, coğrafi ve ekonomik faktörler de dikkate alınarak çizileceği, Boğazlar Komisyonu'nda Rusya'nın da temsil edilmesinin memnuniyetle karşılanacağı, ancak, bu önemli konunun Rusya ile yapılacak görüşmeler sonuna bırakılamayacağı, Birleşik Amerika'nın da istediği bağımsız Ermenistan'ın kurulacağı, Arap memleketlerinin, yine Birleşik Amerikanın istediği gibi Türk idaresinden kurtarılacağı, Doğu Trakya ile İzmir'in Yunanlara verileceği, fakat Türklerin İzmir Limanı'ndan serbestçe faydalanmalarının sağlanacağı belir-

647 Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU; **Başımıza Gelenler 1918-1922,** İstanbul, 1939, s. 143.

648 Selahattin TANSEL; **a g.e.,** C II, s.145. Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU; **Hariciye Hizmetinde 30 sene, (Mutlakiyet Meşrutiyet ve Milli Mücadele yollarında şahidi ve amili olduğum hadiselere ait vesikalar), 1892-1922,** LV. Cildin son kısmı, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955.

tilmiştir.[649] İtalya Başbakanı Nitti bu cevap tasarısının gönderilmesinin şimdilik uygun olmayacağını, zira Trakya ve İzmir sınırının son biçimiyle henüz çizilmediğini, Trakya ve İzmir'i Yunanistan'a vermekle ne gibi askeri yükümlülükler altına girileceğinin de her yanı ile incelenmiş olmadığını belirtmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Lord Curzon'un hazırladığı cevabi notanın uygun bulunmasına, ancak gönderilmesinin, kara ve deniz askeri uzmanlarının Türkiye ile yapılacak anlaşmanın uygulattırılması hakkındaki raporunun görüşülmesinden sonraya ertelenmesine karar verilmiştir.

Konferans, Türkiye ile yapılacak anlaşmanın uygulattırılması yolları hakkındaki askeri uzmanların görüşlerini 20 Nisan 1920 tarihinde dinlemiştir. Uzman askeri komitenin başkanı Fransız komutan Mareşal Foch tarafından yapılan açıklamalarda barış şartlarının Türklere zorla kabul ettirilebilmesi için, en az 27 tümene ihtiyaç olduğu söylenmiştir. Konferans, askeri uzmanların bu görüşlerini aldıktan sonra 26 Nisan 1920 tarihinde Amerikan notasına Lord Curzon'un hazırladığı cevabi notada ufak değişiklikler yaparak bu notayı Amerika Birleşik Devleti'ne vermeyi kabul etmiştir.[650]

2. MALİ KONULAR

Birinci Londra Konferansı'nda, maliye komisyonunun kurulması ve Düyun-u Umumiye'nin kaldırılması konusu İngiliz ve Fransızlar arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Konferanstaki İngiliz temsilcileri, maliye komisyonunun kuruluşunu tamamlamasıyla birlikte Düyun-u Umumiye İdaresi'nin ortadan kaldırılmasını isterken, Fransız temsilcileri ise Fransa'da bulunan çok sayıda tahvil sahiplerinin de baskısı neticesinde maliye komisyonunun başarılı olup olmayacağının bilinmediğini bu yüzden başarılı olmuş olan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin devam etmesi gerektiğini savunmuşlardır.[651] Yapılan görüşmelerden sonra konu ile ilgili şu çözüm şekli kabul edilmiştir;

---

649 Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** C. II, İstanbul 1991, M.E.B yayınları, s. 146.

650 Tevfik BIYIKLIOĞLU; Trakya'da Milli Mücadele, TTK. Basımevi, Ankara, 1955, s. 243. Taner BAYTOK; İngiliz Kaynaklarından **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970, s. 107. Erol ULUBELEN, İngiliz Gizli Belgeleriyle Türkiye, Çağdaş Yay., İstanbul, 1982, s. 228 - 229, Belge 4.

651 HELMEREICH; **a.g.e.**, s. 219.

"Düyun-u Umumiye İdaresi'nin maliye komisyonu ile birleştirilmesi konusunda tahvil sahiplerine danışılıncaya kadar Düyun-u Umumiye idaresi görevinde bırakılacaktır. Üç Müttefik Hükümet (İngiltere, Fransa, İtalya), tahvil sahiplerine danıştıktan sonra, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin yerinde kalması ya da ortadan kaldırılması konusunda, çoğunlukla karar vereceklerdir; şu kadar ki bu kararın kurulun bu dönem görev süresinin bitiminden önce alınması gereklidir. Böylece, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin bu dönem görev süresinin bitim tarihi olan 1923 yılına kadar kaldırılması üzerinde anlaşmaya varılmıştır.[652]

3. TRAKYA SINIRI MESELESİ

Birinci Londra Konferansı'nda Trakya bölgesi Yunanistan'a verilmiş ve Trakya sınırının Çatalca mı yoksa Midye - Enez hattı mı olması hakkında tartışmalar olmuş ve Çatalca hattı benimsenmiştir. Ancak, askeri komitenin Terkos Gölü'nün İstanbul'un önemli bir su havzası olduğunu, bu yüzden buranın mutlaka Müttefik devletlerin kontrolü altında bulunması gerektiğini bildirmeleri üzerine Çatalca olarak belirlenen sınırın nereden geçirileceği üzerinde bir anlaşmaya varılamamıştır.[653]

San-Remo Konferansı'nda Trakya meselesi görüşülürken, İtalya Başbakanı Nitti konu ile ilgili olarak; sınırın Çatalca üzerinden çizilmesi halinde çok büyük zorluklar ortaya çıkabileceğini; bu sınır ile Türklerin gerçekte Avrupa'dan çıkarılmış olacağını, bu durumun Türklerin barış anlaşmasını imzalamamalarına ve savaşın tekrar çıkmasına neden olacağını belirtmiştir. Ayrıca, Boğazları çevreleyen toprakların bir bölümünün Yunanistan gibi egemen ve bağımsız bir devletin eline geçecek olursa Boğazların denetiminin zorlaşacağını, Gelibolu Yarımadası Yunanistan'ın olursa Boğazların özgürlüğünü güvence altında saymanın mümkün olmayacağını vurgulamıştır.

652 **British Document,** 7: 165 - 66.
653 **Lloyd George Papers,** F.55 /1 28. Venizelos to Lloyd George, 26 Nisan 1920.

İngiltere Başbakanı Loyd George, Nitti'nin ortaya attığı sorunun son derece önemli olduğunu bildiğini, ancak Nitti'nin Trakya sınırının Çatalca'dan geçmesine itiraz ederken karşı bir önerge getirmediğini, belki de aklından Midye-Enez çizgisinin geçmekte olduğunu, fakat bu çizginin uzunluğunun 120-150 mil kadar olması sebebiyle doğal bir sınır olmadığını ve askeri açıdan savunulmayacağını, oysa Çatalca çizgisinin hem kısa hem de savunulabilir olduğunu belirterek kurulun Türkiye'nin sınırlarını Çatalca hattında saptayacağına inandığını söylemiştir. Lloyd George, Gelibolu'nun Yunanistan'a verilmesi konusu ile ilgili de Gelibolu Garnizonu'nun Müttefik kuvvetlerden oluşacağını, sadece sivil yönetimin Yunanlarda olacağını, bunun da önemli olmadığını belirtmiştir. Edirne ile ilgili olarak da bu şehrin nüfus itibariyle çoğunluğunun Türklerde olduğunu ve şehrin Türkler açısından kutsal bir şehir olduğunu kabul ettiğini, ancak çevresinin tamamıyla Rum ağırlıklı nüfusa sahip olduğunu, bu yüzden bu yerlerin haklı olarak Yunanistan'a verildiğini Edirne'nin Yunan topraklarının ortasında kalacağı için Türklere bırakılmasının söz konusu olmayacağını belirtmiştir. Daha sonra, konu ile ilgili yapılan görüşmelerde Fransız temsilcisi Çatalca çizgisini kabule hazır olduğunu belirtmiştir. Ayrıca görüşmeler esnasında gündeme gelen başka bir konu da Edirne'de Müslümanlara belediyeye ilişkin bazı haklar verilmesi konusu olmuştur. Bu konuyu özellikle Hint Müslümanlarının tepkisini azaltmak için İngiliz temsilcileri gündeme getirmiştir. Sonuçta; Trakya sınırı ile ilgili yüce kurul şu karara varmıştır;

a. Çatalca çizgisinin Türkiye'nin Avrupa'daki sınırı olacağı hakkında 18 Şubat 1920 günkü geçici kararını doğrulamak ve gerçek sınırın Terkos Gölü'nün içinde bulunduğu havzanın Türk toprakları kapsamına gireceği sınır olacağını saptamak;

b. Askersizleştirilmiş bölge hükümleri saklı kalmak üzere, bu çizgi dışındaki toprakların, Gelibolu'yu da kapsamak üzere Yunanistan'a verilmesi;

c. Edirne için öngörülen belediye yönetiminin, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sayılarak altı ay içinde kurulması.[654]

654 Osman OLCAY; **a.g.e.**, s. 519.

4. İZMİR MESELESİ

Birinci Londra Konferansı'nda, İzmir ve çevresinin Türk metbuluğu altında Yunan yönetimine verilmesi kararlaştırılmış ve bu konu ile ilgili taslak bir plan üzerinde görüş birliğine varılmıştır. İzmir meselesi San-Remo Konferansı'nda tekrar gündeme gelmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde İzmir için Londra Konferansı'nda kararlaştırılan taslak plan olduğu gibi kabul edilmiştir. Yalnız, Londra Konferansı'nda yerel parlamentonun Yunanistan'a katılmak için Milletler Cemiyeti'ne iki yıl sonra başvurabileceği belirtilirken bu süre San-Remo Konferansı'nda Millerand'ın önerisi ile beş yıla çıkarılmıştır.[655] Bekleme dönemiyle ilgili maddenin tamamen kaldırılmasına çalışan Venizelos'un bütün Konferans boyunca "yediği tek gerçek şamar" bu olmuştur.[656]

Vakit gazetesinde *"İzmir ve Trakya"* başlığı altında yayımlanan yazıda[657] *İzmir'e verilecek idarenin şekli hakkında dün tafsilat alınmıştır. Le Moniteur'un beyanına göre Edirne'deki camilerle dini kurumlar hariç olmak üzere bütün Türkiye Yunanistan'a verilmekte imiş.*

Atina, 23 Nisan Moniteur - Meclis-i ayanın tebliğinde şu cümle vardır: 'Meclis, İzmir'in durumu hakkında kesin kararlar ittihaz etmiştir'. Evvelce bildirildiği üzere İzmir havalisinin tüm yönetimi Yunanistan'a geçmektedir. Padişah yalnızca bir hakem gibi davranacaktır. İzmir'de Milletler Cemiyeti tarafından belirlenen usule bağlı olarak seçilmiş bir mahalli parlamento bulunacaktır. Bu parlamento İzmir'in geleceğini oy çoğunluğuna göre tayin edebilecektir. Bu karar Milletler Cemiyeti'ne tebliğ olunacaktır. Milletler Cemiyeti de referanduma gitme kararını almada yetki sahibi olacaktır.

Paris, 28 Nisan 1920, Paris gazetelerinin San - Remo muhabirleri İzmir'de teşkil edilecek mahalli parlamento hakkında Atina'daki tafsilatı vermektedir. Bu parlamentonun üyeleri nispi temsil usulü üzerine seçileceklerdir. Barış anlaşmasının uygulamaya konmasından üç ay sonra Yunanistan

655 **British Document**, 7: 165, 166.
656 HELMEREICH; **a.g.e.**, s. 219.
657 **Vakit**, 30 Nisan 1920.

Hükümeti Milletler Cemiyeti kongresine bu parlamentonun nizamnamesinin projesini vermek mecburiyetindedir. Parlamento altı ay sonra ilk içtimaını yapacaktır.

San-Remo 27 Nisan 1920, Moniteur, San-Remo Konferansı kayıtsız şartsız bütün Türkiye'yi Yunanistan'a vermiştir. Yalnız Edirne'deki camilerle dini kurumlar hariçtir. Gelibolu yarımadasına gelince, Yunanistan'ın Seddülbahir sahilinde Çanakkale'de hiçbir istihkam inşa etmeyeceği kayda bağlanmıştır."

İtalyan gazeteleri ise İzmir konusunda İngiltere'nin Yunanlara verdiği desteği sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Aida Nationale gazetesi Venizelos'un diplomatik ataklarına İngiltere sayesinde cesaret bulduğunu belirtmiştir.[658]

5. YENİ ERMENİSTAN DEVLETİ VE ERZURUM

Birinci Londra Konferansı'nda Doğu Anadolu bölgemizde Erzurum'u da içine alan bir Ermenistan devletinin kurulması kabul edilmiştir.[659] Dışişleri Bakanlığı ve Büyükelçilikler Kurulu'nca kurulması benimsenmiş olan Ermenistan devletinin korunmasının, Milletler Cemiyeti Konseyince temin edilip edilemeyeceği sorulmuştur. Milletler Cemiyeti Konseyi verdiği cevapta; Ermenistan sorununa olumlu yaklaşmış, ancak cemiyetin doğrudan doğruya bir manda yükümlülüğü altına giremeyeceğini belirtmiştir.[660] Ermenistan mandasını (Milletler Cemiyetinin manevi desteği ve denetimi altında), cemiyet üyesi bir devletin kabul edebileceğini ifade etmiştir. Fakat Ermenistan mandasını ne Amerika Birleşik Devletleri ne de Fransa ve İngiltere gibi Müttefik devletler kabul etmemiştir. Ermenistan'ın ayakta kalabilmesi için mandaterliği üstlenen devletin çok büyük masraf yapmak zorunda kalacak olması teklifin reddine en önemli sebeptir.[661]

---

658 Nakleden **VAKİT**, 30 Nisan 1920.

659 **The Times, 28 Nisan 1920**

660 Monoug Joseph SOMAKIAN; **Empires Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895 - 1920,** Tauris Academic Studies, London - New York, 1995. p.p. 198 - 252.

661 **British Document** 8:50.

Milletler Cemiyeti, Ermenistan ile ilgili verdiği raporda, Ermenistan devletinin kurulması ve kurulduktan sonra ayakta kalması için şu üç noktaya işaret etmiştir:

a. Mali kaynaklar,

b. Kurulduktan sonra savunulması için gerekecek askeri kaynaklar,

c. İsteyebileceği denize çıkış imkanları.[662]

Milletler Cemiyeti Konseyi mali kaynakları yeterli olmadığı için Ermeni Devleti'nin kuruluşu için gerekli olan parayı Müttefik devletlerin avans olarak verip veremeyeceğini veya Ermenistan adına alınacak bir borca Müttefik devletlerin güvence vermeye hazır olup olmadıklarını sorduğunda, üç Müttefik devlet (İngiltere, Fransa, İtalya) Başbakanı Ermenistan'a mali yardım yapmaya ve bu konuda güvence vermeye yanaşmamışlardır. Aynı şekilde yeni kurulacak Ermenistan'ın savunulması için askeri birlik göndermelerinin mümkün olmadığını açık bir dille ifade etmişlerdir. İngiltere Başbakanı Lloyd George, Ermenilerin 30.000 ya da 40.000 silahlı adamlarının olduğunu, Ermenilerin sadece donatım ve eğitim istediklerini belirttikten sonra Müttefik devletlerin Ermenistan'ın bu isteklerini karşılayabileceklerini düşündüğünü ifade etmiştir. Serbest bir liman haline getirilen Batum'dan Ermenistan'ın faydalanabileceği, ayrıca Ermenistan'a Gürcistan kıyısında verilecek iki küçük liman ve serbest liman haline getirilecek Trabzon'un olduğu Ermenistan'ın bu bölgeye ulaşımının bölgenin askersizleştirilmesi ile kolaylaştırıldığı Milletler Cemiyeti'ne bildirilmiştir.[663]

Konferansta Ermenistan meselesi görüşülürken, delegelerin üzerinde en fazla tartıştığı konu Erzurum'un Ermenistan'a bırakılıp bırakılmayacağı konusu olmuştur. Londra'da Dışişleri Bakanları ve Büyükelçiler Kurulu'nda Ermenistan ile ilgili oluşturulan komisyonun tavsiyesine uyularak Erzurum'un Ermenistan devletine bırakılması kabul edilmiştir. Ancak bu hususa San-Remo'da İtalya Başbakanı Nitti ile İngiltere Başbakanı Lloyd George

662 Osman OLCAY, **a.g.e,** s. 470.
663 **British Document** ve basında Mart Nisan aylarındaki yayınlarda görülmektedir.

şiddetle karşı çıkmışlardır. Karşı çıkışlarının en önemli nedeni Erzurum'daki güçlü Türk garnizonu ve ezici Türk çoğunluğu hususları idi. Lloyd George, Erzurum'da gerek savaştan önce gerek savaştan sonra Türklerin daima çoğunlukta olduğunu belirtmiştir. Erzurum'un Ermenistan'a bırakılmasının milletlerin kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi prensibiyle uyuşmayacağını, Müttefik devletlerin böyle bir tavrı hiçbir şekilde izah edemeyeceğini ifade etmiştir.[664] Nitti ve Lloyd George, Erzurum'un Ermenistan'a bırakılması halinde zorla alınması gerekeceğini ve bunun ise Türklerle yeniden savaşı göze almayı gerektireceğini belirtmişlerdir. Ermenilerin tek başlarına Türklerle başa çıkamayacağını, Müttefik devletlerin de askeri yardım gönderecek güçlerinin olmadığını hatırlatmışlardır.[665]

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Fransız delegeleri, Erzurum'un Ermenilere verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Fransız delegesi Berthelot, Erzurum'un stratejik öneme haiz bir şehir olduğunu, bu yüzden "Ermenistan'ın ayakta kalabilmesi için güçlü bir kaleye sahip olan ve tüm yolların kavşağında bulunan Erzurum'u almasının şart olduğunu Erzurum'suz bir Ermenistan'ın olamayacağını" vurgulamıştır. Lord Curzon ise her ne kadar Erzurum'da Ermeni çoğunluğu yok ise de yıllarca Ermenilerin Türkler tarafından kıyıma uğradığını bu yüzden Erzurum'un Ermenilerin hakkı olduğunu belirtmiştir. Lord Curzon Erzurum'un Türklerden alınmasına ve Ermenilerin Erzurum'a yerleştirilmeleri için gerekli yardımı Amerika'nın yapabileceğine dikkat çekmiştir. Lord Curzon'un ve Fransız delegelerinin Erzurum'un Ermenistan'a verilmesi konusunda isteklerini ısrarla dile getirmeleri üzerine Yüce Kurul, Ermeni temsilcilerinden Bogos Nubar Paşa'yı ve Aharonian'ı dinlemişlerdir. Bogos Nubar Paşa; yeni Ermenistan cumhuriyeti için Erzurum'un alınmasının şart olduğunu, Ermenilerin şu anda 15.000 kişilik bir ordularının olduğunu, Müttefik devletlerin kendilerine mühimmat ve gereç sağlamaları halinde 40.000 kişiyi daha silah altına alabileceklerini belirttikten sonra, Ermenilerin bu güçlü orduları ile Türklerden Erzurum'u rahatlıkla alabileceklerini söylemiştir. Diğer Ermeni temsilcisi Aharonian'da Erzurum'da-

664 "Ermenistan Mandası", **Vakit,** 30 Nisan 1920.
665 **British Document,** 8:56.

ki Türk birliklerinin (Ermeni kurmay subaylarının raporuna göre) sanıldığı kadar fazla olmadığını ve bu birliklerin düzensiz birlikler olduğunu, çoğunluğunun Kürtler ve köylülerden oluştuğunu, kendi birliklerinin ise yıllarca Rus ve Fransız ordusunda savaşmış tecrübeli ve eğitimli olduklarını, Ermeni askerlerinin sayıca üstün bulunduğunu, bu yüzden Erzurum'u Türklerden almakta zorlanmayacaklarını belirtmiştir. Nüfus konusunda da Erzurum'da 240.000 Türk ve 230.000 Hıristiyan nüfusun olduğunu belirtmiştir. Lloyd George tarafından Erzurum ili nüfusunun Türk istatistiklerinde 800.000'in üstünde gösterildiğinin hatırlatılması üzerine Aharonian, Türk istatistiğinin abartılmış bulunabileceğini söylemiştir. Oysa, İtalya Başbakanı Nitti de Erzurum ilinde 673.000 Müslüman, 8500 Rum ve 135.000 Ermeni yaşadığını ifade etmiştir.[666]

Mareşal Foch, Ermeni temsilcilerinin Ermenilerin askeri gücü hakkında kurula verdiği bilgilerin, Ermeni çıkarları doğrultusunda gerçeği yansıtmayan bilgiler olduğunu ifade etmiştir. Mareşal Foch, kurul başkanı Nitti'nin isteği üzerine yaptığı açıklamada; Türkiye'nin Erzurum'da ciddi bir askeri kuvvetinin bulunduğunu, bu yüzden buranın Ermeniler tarafından ele geçirilmesinin muazzam bir iş olacağını, Erzurum'un ancak çok büyük ve güçlü bir saldırı ile düşürülebileceğini ve bunu sağlamak için ağır topçu desteğine ihtiyaç duyulacağını belirttikten sonra, Ermeni kuvvetlerinin bunu başarabilecek kuvvette olmadığına inandığını vurgulamıştır.[667]

Mareşal Foch Ermenilerin Türklerden Erzurum'u alabilecek güçte olmadığını belirtmiş olmasına rağmen, özellikle Fransız delegelerin fikrinden vazgeçmeyeceklerini gören Lloyd George, etnolojik açıdan savunulamaz bir tez olan Erzurum'un Ermenistan'a verilmesi konusunun Amerika Birleşik Devletleri'nin mandaterliği kabul edip etmemek ile ilgili kararını verinceye kadar çözüme kavuşamayacağını, ABD'nin tavrı belli olana dek konunun askıya alınması gerektiğini düşündüğünü söylemiştir. Fransa Başbakanının bu öneriyi kabul etmesi üzerine Başkan Wilson'dan Amerika'nın Ermenistan man-

666 **British Document**, 2 : 295.
667 **British Document**. 8 : 48.

dasını kabul edip etmeyeceğinin sorulmasına karar verilmiştir. Amerika'nın Ermenistan mandasını kabul etmemesi durumunda ise Erzurum'un Ermenistan'ın bir parçası veya serbest bir şehir olması konusunda ABD'nin fikrinin alınmasına karar verilmiştir.[668] Böylelikle ileride Ermenistan'ın hiç Türk toprağı edinememesi gibi olası bir başarısızlığın vebali İngiltere'nin ve daha dolaysız bir biçimde, Lloyd George'un üzerinden hiç değilse bir kısmı kalkmış olacaktı.[669]

6. KÜRDİSTAN MESELESİ

Konferansta, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından ortaya konan Kürdistan sorunu hakkında bu konferansta da kesin bir karar alınamamıştır. Lord Curzon konuşmasında, Büyük Britanya'nın yönetimine geçme olasılığı bulunan Musul ilinin bir bölümünü Güney Kürdistan'ın oluşturduğunu ifade ettikten sonra, Kürtlerin yaşadığı yerlerin bu bölümleri üzerinde Fransa'nın ve İngiltere'nin himaye kurmayı planladığı, ancak her iki devletin de bu sorumluluğu yüklenmek istemediğini, bu yüzden Kürdistan bölgesini Türkiye'den ayırıp Kürtlere özerklik vermenin iyi çözüm olacağını düşündüğünü, fakat her Kürt aşiretinin kendi kabile başkanının emrinde olduğunu, bütün Kürt aşiretlerini kendi emrinde toplayacak bir Kürt liderinin olmadığını, bu yüzden Kürtlerin arkalarında bir büyük devlet olmadıkça varlıklarını sürdüremeyeceklerini düşündüğünü söylemiştir. Lord Curzon son olarak, Kürdistan meselesinin çözümünün çerçevesini saptayan dört maddelik bir tasarıyı kurula sunmuştur.[670] Tasarı kurulda kısa bir tartışmadan sonra, Fransa'nın söz konusu bölgede saklı tutulan ekonomik haklarına hiçbir bakımdan kısıtlamanın söz konusu olmaması kaydı ile kabul edilmiştir. Bu tasarının muhteviyatı özetle şu şekildedir:

668 **British Document**, s. 94.
669 HELMEREİCH; **a.g.e.**, 225
670 **British Document**, 7 : 43 - 44.

a. İşbu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay içinde İstanbul'da toplanacak bir komisyon, (komisyon Britanya, Fransız ve İtalyan Hükümetlerince atanacak birer temsilciden oluşacaktır) Fırat'ın doğusunda Ermenistan'ın güney sınırlarının güneyinde, Suriye ve Irak kuzey sınırlarının kuzeyinde, çoğunlukla Kürtlerin bulunduğu bölgeler için bir yerel özerklik planı hazırlayacaktır. Britanya, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürt temsilcilerinden oluşacak bir başka komisyon işbu anlaşma hükümleri gereğince Türk sınırının Acem sınırı ile aynı olduğu yerlerde, gerektiğinde ise ne gibi düzeltmeler yapılacağını incelemek ve karara bağlamak için bu yerleri gezecektir.

b. Türkiye Hükümeti her iki komisyonun da kararlarını üç ay içinde kabul etmeyi ve yerine getirmeyi baştan kabul edecektir.

c. Bununla birlikte, işbu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl içinde 1nci maddede tanımlanan bölge içindeki Kürt halkları, bu bölge nüfusunun çoğunluğunun Türk yönetiminden bağımsız olmak istediğini gösterir biçimde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvuracak olur ve Konsey de bu halkların bağımsızlığı kullanmaya yetenekli oldukları kanısına vararak bu imkanın kendilerine sağlanmasını öğütleyecek olursa; Türkiye, bu öğütleme hükümlerini yerine getirmeyi ve bu bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakmayı başından yükümlenir. Bu bırakma işleminin ayrıntıları, Türkiye ile işbu anlaşmayı imzalayan başlıca Müttefikler arasında ayrı bir anlaşma konusu olacaktır.

d. Böyle bir bırakma olacak olursa, Kürdistan'ın şimdiye değin Musul ili kapsamında sayılmış bölümünde oturan Kürtlerin, böyle bir bağımsız Kürt devletine kendi istekleri ile katılmalarına başlıca Müttefik devletlerce karşı çıkılmayacaktır.[671]

7. BATUM'UN SON DURUMU

Birinci Londra Konferansı'nda, Batum'un Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğu altında bağımsız bir devlet olması kararlaştırılmıştır. Ancak beliren

671 **British Document,** s. 108- 111/112. **Vakit,** 31 Mayıs 1920; **Vakit,** 01 Haziran 1920.

Bolşevik tehlikesi üzerine San-Remo Konferansı'nda Batum konusu tekrar gündeme gelmiştir.[672] Lloyd George; Bolşevik güçlerinin Batum'a doğru yaklaşmakta olduğunu, bu yüzden buradaki İngiliz garnizonunun geri çekilebileceğini belirterek, kurulun bu konudaki görüşünü sormuştur. Fransız delegesi Berthelot, Batum'un tüm Kafkasya ve Acemistan'ın önemli bir petrol, manganez ve ipek ticareti bakımından çıkış limanı olduğunu, bundan dolayı burasının Ruslara terk edilmemesi gerektiğini belirttikten sonra Bolşevik ordusuna karşı koyma konusunda Azerbaycan'ın tutumunun ümit verici olmadığını, fakat Gürcistan'ın tutumunun şu sırada görüşme konusu olan Batum'un, Gürcistan'a verilmesi tasarısı ile değişebilir göründüğünü söylemiştir. Berthelot, sözlerine Fransa'nın imkanlarını zorlayarak Britanya garnizonuna yardımcı olmak için bazı kıtalar gönderebileceğini de eklemiştir.[673]

Yapılan görüşmeler neticesinde, Batum'daki İngiliz garnizonuna yardımcı olmak üzere Fransa ve İtalya, Batum'a bir tabur göndermeyi kabul etmiştir.

Sonuçta, Batum'un Gürcistan'a bırakılmasına ve anlaşmanın imzasından sonra Batum'un Gürcistan'a teslimine kadar geçecek zaman içinde Batum'daki İngiliz garnizonunun burada kalmasına karar verilmiştir.

8. FİLİSTİN MESELESİ

Birinci Londra Konferansı'nda Büyük Britanya İmparatorluğu'nun mandası altına bırakılan Filistin konusunda Müttefik devletlerin anlaşma sağlayamadıkları görülmüştür. San-Remo Konferansı'nda da Yahudi ve azınlıklar meselesi uzun tartışmalara yol açmıştır. Büyük Britanya Devleti'nin temsilcileri, Yahudilerin Filistin'e dönmesi ve Filistin'de Yahudilere milli bir yurt verilmesini kapsayan 8 Kasım 1917 tarihli Balfour'un demecinin barış anlaşmasında aynen tekrarlanmasında ısrar etmişlerdir.[674] Lord Curzon, Balfour'un Yahudilerle ilgili bu demecinin hiç değiştirilmeden barış anlaşmasına

672 **The Times**, 3 Haziran 1920.
673 **British Document**, 8 : 51 - 52.
674 **Daily Mail**, 26 Nisan 1920.

olduğu gibi konmasının Yahudilerin de isteği olduğunu, üstelik bu demecin metninin Şubat 1918 tarihinde, o sıralarda Fransız Dışişleri Bakanı Pichon'a bildirildiğini, ayrıca dönemin İtalyan Hükümetinin de bu demecin hükümlerini kabul ettiğini, sonradan demecin hükümlerinin Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan, Çin ve Sırbistan gibi Müttefik devletlerin çoğunluğu tarafından da kabul edildiğini, bu yüzden bu demecin aynen barış anlaşmasında yer almasının hiçbir sakıncasının olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Lord Curzon'un bu görüşlerine Fransız delegesi Berthelot karşı çıkmış ve kendi görüşüne göre Pichon'un tek kabul ettiği şeyin Yahudilerin geleneksel yurtlarının yeniden kurulması konusu olduğunu, Pichon'un tüm bildiriyi olduğu gibi kabul ettiğini kanıtlayacak bilginin olmadığını söylemiştir. Daha sonra; Fransa Başbakanı Millerand, Yahudilere Filistin'de bir milli yurt verilmesini Fransa'nın kabul ettiğini, karşı çıktıkları hususun tarih vermek suretiyle Balfour'un 8 Kasım 1917 tarihli Yahudilerle ilgili demecinin aynen anlaşmaya konmak istemesi olduğunu, söz konusu demecin tarih vermeden aynı hususları kapsayan değişik bir şeklinin anlaşmaya konabileceğini belirtmiştir.[675] İngiliz delegeleri Balfour'un demecinde değişiklik yapılmasını kabul etmemiştir. Fransa da demecin barış anlaşmasına olduğu gibi konmasını kabul etmemiştir.

Filistin ile ilgili anlaşmaya varılamayan diğer iki konu ise; Yahudi olmayan toplumların haklarının korunması ve Yahudi olmayan örgütlerin haklarının devamı konusudur. Bu konu ile ilgili özellikle Fransızlar, Filistin'deki Katoliklerin haklarının korunmasının daha önce olduğu gibi Fransızlara bırakılmasını istemişlerdir. İngilizler ise bu isteğin manda hükümleri ile bağdaşmayacağını, bu yüzden kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirtmişlerdir. İngiliz delegeleri İngiltere'nin tarih boyunca çeşitli halkların dinlerine tam bir tarafsızlıkla davrandıklarını söylemişlerdir. İtalya Başbakanı ise meselenin bir an önce çözüme kavuşması için kurula bir öneri sunmuştur. Bu öneriye göre; "çeşitli dinsel toplulukların tüm hak ve ayrıcalıkları irdelenecektir."[676] Lloyd George Nitti'nin önerisini benimsediğini belirtmiştir. Mille-

675 **A.g.g**, aynı tarih.
676 OLCAY; **a.g.e.**, s. 555.

rand ise İtalyan önerisinin metnine "Mandater devletlerin çeşitli dinsel toplulukların isteklerine ilişkin tüm hususların, Milletler Cemiyeti'nce atanacak ve ilgili dinsel kuruluşların çıkarlarını temsil edecek kişilerden oluşacak bir Müttefikler arası komisyona sunmayı kabul ettiklerini" belirten bir tümce konulmasını istemiştir. Lloyd George, Millerand'ın İtalyan önerisine ekletmek istediği tümceyi kabul etmemiştir. Genellikle İngiltere ve Fransa arasında yapılan tartışmalardan sonra, Filistin ile ilgili üzerinde anlaşmaya varılmayan konular genelde İngiltere'nin görüşleri doğrultusunda çözümlenmiştir. Yukarıda bahsedilen konuların son şekli barış anlaşmasının mandaterliğe ilişkin maddesinde şu şekilde yer almıştır:

"Mandater devlet, Filistin'de Yahudi halkı için milli bir yurt kurulmasından yana İngiliz Hükümeti'nce 8 Kasım 1917'de açıklanan ve Müttefik devletlerce kabul edilen bildirinin uygulanmasından sorumlu olacaktır; şu kadar ki, Filistin'deki Yahudi olmayan toplumların vatandaşlık haklarıyla dinsel haklarına ve başka herhangi bir ülkedeki Yahudilerin yararlandığı haklara ve siyasal statüye zarar verecek hiçbir şey yapılmayacaktır.

Mandater devlet; çeşitli dinsel topluluklara ilişkin tüm sorunları ve istekleri incelemek ve bunların çözümünü sağlamak için en kısa sürede komisyon kurmak ve bunun çalışma kurallarını saptamak yükümlülüğünü kabul eder. Bu komisyonun kuruluşunda, ilgili dinsel çıkarlar göz önünde tutulacaktır. Komisyon başkanı, Milletler Cemiyeti Konseyi'nce atanacaktır."[677]

9. MUSUL MESELESİ

Birinci Londra Konferansı'nda Fransa, İngiltere'nin Irak üzerindeki mandaterliğini (Musul bölgesindeki petrollerden istediği payın İngiltere tarafından kabul edilmemesinden dolayı) çekince koyarak kabul etmiştir. Fransa ile İngiltere arasında Musul petrolleri konusundaki sorun Birinci Londra Konferansı'nda aşılamayarak, San-Remo Konferansı'na bırakılmıştır. San-Remo Konferansı'nın ilk toplantısının yapıldığı 18 Nisan 1920 tarihli oturumunda

677 Osman OLCAY; **Sevres Anlaşmasına Doğru,** Ankara, 1981. s. 566.

gündeme gelen bu mesele ile ilgili Lloyd George, Musul petrollerinin yüzde ellisini isteyen Millerand'a Mezopotamya'nın yönetiminin çok pahalı olduğunu, bugünkü askeri kuvvetler azaltıldığında bile bu ülkenin ancak zararına yönetilebileceğini, bu bölge için tek gelir umudunun petrol olduğunu belirttikten sonra, İngilizlerin Fransa'ya Büyük Britanya'nın aldığı şartlar dahilinde (yani Mezopotamya'nın yönetim giderlerini düştükten sonra) yüzde yirmi beş pay vermeye razı olduğunu söylemiştir.[678] Millerand ise 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile Musul'un Fransa'ya verildiğini, bu yüzden petrol ve Musul konularının birlikte incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Loyd George, Millerand'ın bu sözlerine sert tepki göstererek, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransız Hükümetinden Suriye ve Irak'ın ortaklaşa bir hareketle ele geçirilmesi maksadıyla İskenderun'a kuvvet göndermesi için ricada bulunduğunu, Fransa'nın sadece nutuk vermekle yetindiğini, Büyük Britanya'nın bu toprakları nutuk çekerek ele geçirmediğini vurgulamıştır. Sonuç olarak Loyd George, Millerad'ın petrol konusunda ne istediğini açıkça yazıya dökmesini istemiştir.[679] Birinci Dünya Savaşı başlamadan az önce İngiltere Hükümeti, İstanbul'daki sefiri vasıtasıyla İttihat ve Terakki Hükümetini tehdit etmiş, Musul'daki petrol sahalarının imtiyazını istemiştir. Aynı zamanda Londra'daki Osmanlı Sefirini de bu imtiyazı elde etmek için sıkıştırmaya ve tehdit etmeye başlamıştır. Bu tarihten yıllar sonra Mr. Churchill, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada 20'nci yüzyıl başlarında İngiltere'nin bölgeye verdiği önemi en iyi şekilde özetlemiştir. Churchill, şöyle demiştir: *"Baylar, şunu iyi biliniz ki, bir damla petrol bir damla kandan daha kıymetlidir."*[680]

Musul petrolleri ile ilgili problem konferans süresince Fransız delegesi Berthelot ve İngiliz delegesi Sir John Catman arasında görüşülmüş, neticede

678 HELMEREICH; **a.g.e.**, s. 302.

679 Feridun ERGİN; "Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri", **ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi,** C. VII MART 1991, Sayı 20, s. 165 vd.

680 Raif Karadağ, **Petrol Fırtınası,** İstanbul 1991, s. 104, Mehmet Okur; "Mondros Mütarekesi'nin Irak ve Suriye Cephelerinde Uygulanışına İngiltere'nin Yaklaşımı, **ATATÜRK Dergisi,** Erzurum ATATÜRK Üniversitesi Yayını cilt: III, sayı: 2, Temmuz 2002, s. 231.

Musul petrolleri konusunda bu iki delege konferansın sonuna doğru bir anlaşmaya varmıştır.[681]

10. MISIR MESELESİ

Birinci Londra Konferansı'nda İngiliz delegeleri tarafından Mısır üzerindeki İngiliz hakimiyetinin Türkiye tarafından kabul edildiğinin barış anlaşmasında belirtilmesi maksadıyla Türk barış anlaşmasına konmak üzere sunulan muhtıranın 9 ve 13 üncü maddelerine Fransızlar çekince koymak suretiyle kabul etmişlerdir. San-Remo Konferansı'nda Mısır'la ilgili muhtıra tekrar gündeme gelmiştir. Konferansta, İngiliz delegeleri ile Fransız delegeleri arasında yapılan görüşmelerden sonra Fransız temsilci heyetinin önerdiği şu tasarı, 9 uncu madde için kabul edilmiştir:

"Türkiye, Süveyş Kanalı'nda geçiş özgürlüğüne ilişkin olarak 29 Ekim 1888'de İstanbul'da imzalanan sözleşme ile padişaha tanınan yetkilerden Büyük Britanya yararına vazgeçer."[682]

Konferansta, muhtıranın 13ncü maddesi hakkında yapılan görüşmelerden sonra şu karara varılmıştır:

"Fransa ile Büyük Britanya arasında Mısır'daki borç komisyonu ve Fas'taki devlet bankasına ilişkin konuda bir anlaşmaya varılmadıkça ve varılıncaya kadar, birinci tümcesi dışında 11 nci madde ile 12 ve 13 ncü maddelerinin Türkiye ile yapılacak barış anlaşmasına konulması."[683]

11. SURİYE SINIRI

Birinci Londra Konferansı'nda Suriye'nin Fransız mandasına bırakılması konusunda görüş birliğine varılmış, ancak bu konuda kesin bir karar alınmamıştır. Ayrıca Suriye'nin doğu sınırı üzerinde bir anlaşmaya varılmamış-

681 **British Document,** 8 : 31 -35 S.C. 19 Nisan 1920.
682 OLCAY; **a.g.e,** s. 489
683 OLCAY; **a.g.e.,** s. 569

tır.[684] San-Remo Konferansı'nda Suriye konusunda yapılan görüşmelerden sonra Suriye'nin doğu sınırının Musul Bölgesi ile birlikte, Dicle'nin Sykes-Picot hattının Fıratla kesiştiği yere kadar çizilecek bir çizginin oluşturması kabul edilmiştir. Ayrıca, Fransa'ya Suriye mandasının verildiği karara bağlanmıştır.[685]

12. HİCAZ'IN BAĞIMSIZLIĞI

San-Remo Konferansı'nda gündeme alınan konulardan biri de Hicaz Krallığı'nın geleceğinin belirlenmesi konusu olmuştur. Müttefik devletler (özellikle İngilizler) Birinci Dünya Savaşı yıllarında Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak amacıyla Araplar arasında bağımsız bir Arap devleti kurulacağı propagandasını bizzat İngiliz casusları vasıtasıyla yaptırmışlardır.[686] Sykes-Picot gizli taksim anlaşmasında da yer alan bağımsız Arap devletinin, Türklerle yapılacak barış anlaşmalarında yer alarak kesinleşmesi için San-Remo Konferansı'nda Fransız temsilci heyeti tarafından bağımsız Hicaz devletinin kuruluşu ile ilgili barış anlaşmasında yer alması için 4 maddelik bir tasarı planı konferansa sunulmuştur. Oysa, Paris Barış Konferansı'nda Hicaz konusu tek bir madde içinde ele alınmıştır. Bu maddeye göre; "Türkiye, tıpkı öteki devletler gibi Hicaz'ı bağımsız ve sınırları bu anlaşma ile saptanacak bir devlet olarak tanıyacaktır."[687]

---

684 San Remo Konferansında ele alınan bir diğer konu da Suriye ve Mezopotamya sorunuydu. Çünkü daha önce Suriye ve Lübnan'ın mandaterliği Fransa'ya Mezopotamya ve Filistin'in mandaterliği ise İngiltere'ye verilmişti. Daha önce ortaya çıkan sınır tartışmaları da halledilmiş, İngiltere ve Fransa mandaterlik konusunda birbirleriyle anlaşmış görünüyorlardı. Bölgede politikalarını birlikte oluşturacaklardı. Ancak, her iki devletin de sorunu bölge halkı olan Araplardan kaynaklanıyordu. Arap - Fransız çatışması İngiltere'ye nazaran daha yoğun ve boyutları daha büyüktü. Fransa'nın bölgedeki diğer bir sıkıntısı ise Orta Doğu'da sahiplendiği Katolik Kilisesi'nin bamiliği ve Fransa'ya kiliseden gelen baskılar sonucu Hıristiyanların bölgede örgütlenme çabalarıdır. Ayrıca bölge halkı büyük ölçüde Müslüman olduğundan Arap liderler de gelişen olaylara karşı gelemiyorlardı. Fransız hükümetinin Filistin'deki Hıristiyan azınlığın isteklerini yerine getirmeye kalkışması çatışmaya neden oluyor, İngiltere'nin kontrolü altında Katolikleri tutması kendisi için ayrı bir sorun olarak ortaya çıkıyordu.

685 Ferhat BAŞDOĞAN; "Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalayan ve Türkiye Cumhuriyeti'ni Kuran Anlaşmalar", **Silahlı Kuvvetler Dergisi,** 110/330 (Ekim 1990), s. 44 - 49.

686 Briton Cooper BUSCH; Britain, India and The Arabs, 1914-1921, London, 1971, p. 324.

687 OLCAY; **a.g.e.,** s. 493.

Büyük Britanya, Hicaz Krallığı'nın bağımsızlığını bildiren böyle basit bir bildiriyi yeterli bulmakta iken yukarıda da belirttiğimiz gibi Fransa, Hicaz'ın bağımsızlığı ile ilgili barış anlaşmasına 4 maddelik bir muhtırayı koymak istiyordu. Konferansta, Fransa'nın Hicaz konusu ile ilgili barış anlaşmasına konmak üzere öne sürdüğü 4 maddelik muhtıra incelenmiş ve neticede; "kutsal yerler çevresindeki toprakların Müslümanlar tarafından kutsallığını göz önünde tutan yüksek bağıtlı taraflar, Hicaz Krallığı'nın bağımsızlığının tam olması gerektiğini tanır ve bu krallığın yönetimine ya da içişlerine hiçbir devletin siyasal etkide bulunmayacağını bildirirler." şeklinde olan 3 ncü maddenin çıkarılmasını ve 1 nci maddeden ise" *aşağıdaki sınırlar içinde kalan Hicaz sınırlarının coğrafi bakımdan tanımlanması"* sözcüklerinin çıkarılmasını karara bağlamışlardır. Diğer maddeler ise aynen kabul edilmiştir. Böylece bağımsız Hicaz Krallığı'nın kuruluşu da tamamlanmıştır.[688]

13. TÜRKLERİN PARİS'E ÇAĞRILMASI

Müttefik devletlerin temsilcileri, yapılacak barış anlaşmasının Türklere tebliğinin Paris'te yapılmasına Birinci Londra Konferansı'nda karar vermişlerdir. San-Remo Konferansı'nın 19 Nisan 1920 saat 11.00'da yapılan Yüce Kurul toplantısında ise barış anlaşmasının Türklere verilmesi için Türk delegelerinin Paris'e ne zaman çağrılacağı konusu tartışılmıştır. Lord Curzon, Yüce Kurul'un işleri gereğinden fazla uzamayacak olursa, Türklerin Paris'e rahatlıkla 10 Mayıs'ta çağrılması imkanı bulunduğunu belirtmiştir. Yazı Komitesi Başkanı ise 15 Mayıs tarihinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Ancak Lloyd George, İstanbul'un işgalinin Türkler üzerinde Müttefiklerin gücünü ve kararlılığını göstermesi açısından yaptığı olumlu etkinin zayıflamasından önce Paris'e çağrılarak barış anlaşmasının verilmesinin uygun olacağını, bu yüzden Türklerin, anlaşma metninin yaklaşık olarak hazır olacağı 10 Mayıs tarihinde çağrılmasının yerinde olacağını söylemiştir. Kurul üyelerinin Lloyd George'un bu fikrini benimsemeleri üzerine barış anlaşmasının tebliği

688 Taha AKYOL; **Medine'den Lozan'a,** Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 132.

için Türklerin 10 mayıs 1920 tarihinde Paris'e çağrılmasına karar verilmiştir.[689]

Müttefik devletlerin barış anlaşmasını Türklere vermek üzere Türk delegelerinin 10 Mayıs'ta Paris'te hazır bulunmalarını istemeleri üzerine, Osmanlı Devleti sadrazamlarından Tevfik Paşa ve Bayındırlık Bakanı Cemil Paşa ile İçişleri Bakanı Reşit ve Milli Eğitim Bakanı Fahrettin beylerin delege olarak Paris'e gönderilmeleri kararlaştırmış ve bu hususta bir de İrade-i Seniyye çıkarılmıştır.[690]

San - Remo Konferansı'nda son şekli verilen barış anlaşmasının kararları 11 Mayıs 1920'de öğleden sonra Fransa Dışişleri Bakanlığında yukarıda belirttiğimiz Osmanlı heyetine Fransa Başbakanı Millerand tarafından tebliğ edilmiştir. Millerand, Osmanlı delegelerinin yerlerine oturmalarından sonra toplantıyı açarak sözlerine barış şartlarını gösteren projeyi kendilerine vermeye memur edildiğini söylemek suretiyle başlamış ve verilecek cevabın yazılı olmasını bunun için bir aylık müsaade verilmiş olduğunu belirtmiştir.[691]

Londra Konferansı'nda ana çatısı ortaya çıkarılan ve San-Remo Konferansı ile son şekli verilen barış anlaşması metninin imzalanması için Osmanlı delegelerine verilen anlaşma metninin, henüz Fransız meclisince tasdik edilmediğini görmekteyiz. Son zamanlarda Fransız kamuoyunda Kuvayı Milliye ile uzlaşma siyasetinin Fransız menfaatlerine daha uygun düşeceği yolunda esen havaya göre, Fransız Meclisi'nin bu anlaşmayı tasdik etmeyeceği anlaşılıyordu. Diğer taraftan İtalyanların da Venizelos'un Türkiye üzerindeki aşırı istekleri yüzünden rahatsız oldukları bir gerçektir. İşte böyle bir ortam içinde, başta Müttefik devlet temsilcileri ile bazı tanınmış askerler Hythe'de toplanarak Türkiye meseleleri üzerinde bir defa daha görüşmüşlerdir.[692] Ancak Venizelos'un Türkiye hakkındaki düşüncelerinde herhangi bir

689 Ali Naci KARACAN; **Lozan,** Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 117.

690 İbnül Emin Mahmut Kemal İNAL; **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,** İstanbul, 1940, s. 2059; Nejat GÖĞÜNÇ; "Sevres'ten Lausanne'a" **Belleten,** 46. Cilt Sayı: 183, TTK Ankara, 1989; Harry HOWARD; "Paris, San-Remo, Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planlar, **BTTD,** 1970, Sayı 36, s. 123.

691 **British Documents,** 8: 134 - 36, S.C, 4/23/20. s. 143.

692 **British Documents,** 7: 165 - 66, S.C, 20 Şubat 1920.

değişiklik olmadığı gibi o, bu toplantıda Yunan askerlerinin, Anadolu'da daha ileri gitmesine ve bu saycde Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerinin dağıtılmasına izin verilmesini istemiştir. Nihayet 20 Haziran 1920'de Hythe'de "barışın zırhının sağlanması için" Venizelos'a Yunan ordusunun Bandırma'ya doğru hemen ileri yürüyüşe geçmesi izni verilmiştir.[693] Bu iznin çıkmasından sonra Venizelos, Yunan birliklerini 22 Haziran 1920'de Anadolu'nun içlerine doğru taarruza geçirmiştir.[694] Yunan birlikleri 22 Haziran'da Akhisar'ı, 23 Haziran'da Kırkağaç, Soma ve Salihli'yi, 25 Haziran'da Alaşehir'i, 30 Haziran'da Balıkesir'i, 2 Temmuz'da Kırmasti ve Karacabey'i, 3 Temmuz'da Nazilli'yi işgal etmiştir.[695] Müttefik devletleri, Yunanların 22 Haziran taarruzu ile kazandıkları kısmi zaferlerin sarhoşluğu içinde Osmanlı Devleti'nin şartları çok ağır olan San-Remo kararlarının değiştirilmesi veya hafifletilmesi yönündeki isteklerini 7 Temmuz 1920 Spa Konferansı'nda reddetmişlerdir. Müttefik devlet temsilcilerinin Spa Konferansı'nda, savaşın iki yıl uzamasına Osmanlı Devleti'nin sebep olduğunu, bundan dolayı Trakya ve İzmir'in Osmanlı hakimiyetinden ayrılması ile ilgili maddelerinde hiçbir değişiklik yapılmayacağı kararını almışlar ve Osmanlı delegelerine barışı imzalamak veya reddetmek üzere 27 Temmuz 1920 akşamına kadar süre tanımışlardır.[696]

Spa Konferansı'nın barış anlaşmasının Osmanlı Devleti tarafından imzalanmasıyla ilgili ültimatomu andıran bu kararı üzerine, Osmanlı Hükümeti 20 Temmuz'da barış anlaşmasının imza edilmesini tavsiyeye karar vermiştir. Ancak padişah, şartların kabulü veya reddi hakkında devlet ricalinin ve askeri erkanın fikirlerine baş vurulması için Saltanat Şurası'nın toplanmasını istemiştir. Bunun üzerine Saltanat Şurası 22 Temmuz 1920 tarihinde Yıldız Sarayı'nda toplanmıştır. Saltanat Şurası görüşmelerden sonra Hükümet tarafından barış şartlarının hafifletilmesi için bir kez daha Müttefik devletler nez-

693 Gottahard JAESCHKE; **Kurtuluş Savaşıyla ilgili İngiliz Belgeleri,** Ankara, 1971, s. 90.
694 Ali Fuat CEBESOY; **Milli Mücadele Hatıraları,** İstanbul, 1953, s. 423.
695 Selahattin Tansel; **Mondros'tan Mudanya'ya**,C II, İstanbul 1991, M.E.B yayınları s.157-159.
696 Roderic H. DAVISSON; **Turkish Diplomacy From Mondros to Lousanne in the Diplomats. 1919 - 1939**, Princeton University Press, 1969, s.181.

dinde girişimde bulunulmasına karar vermiştir. Osmanlı Hükümeti bu girişiminde, imzalanması için Osmanlı Devleti'ne verilen barış anlaşmasında şu değişikliklerin yapılmasını istemiştir:

a. Istranca-Çatalca hattının evvelki hududumuz olan Midye-Enez'e kadar ileri alınmasına,

b. Tarafsız bölgenin Marmara kıyılarından kaldırılarak Boğazlarla sınırlı tutulmasına,

c. İzmir'in Hamburg gibi serbest bir şehir olarak hususi ve muhtar bir teşkilatla idaresine,

d. Hilafet'in, siyasi ahitnamede mevkii olamayacağının tekrar ifadesine,

e. İzmir ve Trakya hakkındaki teklif kabul olunmazsa, İzmir ve Trakya idaresinin milletler arası mahiyete haiz olacak olan Boğazlar Komisyonu'na bırakılmasına.[697]

Diğer taraftan Paris'te bulunan Reşit Bey, İstanbul Hükümetine gönderdiği telgraflarda Spa Konferansı kararları kabul edilmezse İstanbul'un Türklerden alınmasının planlandığını bildirmiştir. Bu gelişme üzerine Sadrazam Damat Ferit Paşa,[698] yapılan bir toplantıda son durum hakkında devlet ileri gelenlerine bilgi vererek toplantıda bulunanlardan görüşlerini istemiştir. Konu ile ilgili eski Şeyhülislamlardan Mustafa Sabri Efendi, Hadi Paşa, Abdurrahman Şeref ve Mustafa Asım efendiler ve daha bazı kişiler görüşlerini açıkladıktan sonra barış anlaşmasının imza edilip edilmemesi padişah tarafından oylamaya konulmuştur. Yapılan oylamada Ayandan Topçu Feriki Rıza Paşa hariç toplantıda bulunan devlet ileri gelenleri anlaşmanın imzası yönünde oy

697 Selahattin Tansel; **Mondros'tan Mudanya'ya,** C II, İstanbul 1991, M.E.B yayınları

698 Beş defa sadrazam olduğu halde Milli Hareket'e karşı takındığı tavır yüzünden Türk milletince pek sevilmemiştir. Beş defa sadrazam olan paşa beşinci istifasından sonra Karlsbad'a gitmiş, 1922 de tekrar İstanbul'a dönmüş, Fakat kalamayarak ailesi ile birlikte Nice'e kaçmıştır. 6 Ekim 1923'te orada öldüğü zaman Times gazetesi şöyle yazmıştır: "pek namuslu vatanperver bir adamdı; fakat, siyasi değildi. Hayatı sade tavırları büyüleyici, ve azametli idi fakat İstanbul'da çıkmakta olan Tevhid-i Efkar gazetesi buna karşı şu cevabı verdi" bilakis ne vatanperver idi ne de büyüleyici bir bakışta aczi belahati meydana çıkan bir biçare idi. İbnülemin Mahmut Kemal İNAL : **Son Sadrazamlar,** İstanbul, 1964, s. 2005.

kullanmışlardır. Bundan sonra Hükümet barış anlaşmasını imzalamak üzere delegeler heyetine katılmalarını uygun gördüğü Hadi Paşa ile Rıza Tevfik Beyi bir Fransız savaş gemisi ile Paris'e göndermiştir. Hadi Paşa, Saltanat Şurası'nda verilmiş karara uygun olarak, anlaşmada Osmanlı Devleti'nin yapılmasını istediği değişiklikleri Fransa'dan bir kez daha rica etmiştir. Fakat bu istek kabul edilmemiştir.[699]

Sonuçta; söz konusu anlaşma *"Paris'te, Sevr (Sevres) Müessese-i Sınaiyyesi Dairesinde"* 10 Ağustos 1920 Salı günü saat on altıda Hadi Paşa, Rıza Tevfik Bey ve Reşat Halis Bey tarafından imza edilmiştir.[700]

Şartları çok ağır olan ve Türkiye'nin milli mevcudiyetini yok etmeyi amaçlayan bu anlaşma her ne kadar Osmanlı delegeleri tarafından imzalanmış ise de sonuçta Osmanlı Parlamentosu, Padişah ve Osmanlı Hükümeti tarafından onaylanmamıştır. Oysa anlaşmanın bir anlam kazanabilmesi için parlamentolar tarafından onaylanması gerekmekteydi. Onun için Müttefik devletler bu anlaşmayı bir yandan kendi parlamentolarına, bir yandan da Osmanlılara onaylatmak zorundaydılar. Ancak ortada bir Osmanlı Parlamentosu olmadığı için bu anlaşmanın onaylanması mümkün değildi. Son Osmanlı Parlamentosu'nun dağıtılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sevres Barış Anlaşması'na karşı tutumu, daha 18 Temmuz 1920 tarihinde Spa Konferansı kararlarından sonra açık bir şekilde ortaya çıkmıştı.[701]

18 Temmuz 1920 tarihinde Spa'da kaleme alınan ve İstanbul'a gönderilen murahhas heyetine derhal tevdi edilen cevabın metni İtilaf Devletlerinin gerçekleştirmek istedikleri paylaşımı ve emellerini açıkça ortaya koymaktadır:

---

699 Selahattin Tansel; **a.g.e.**, c. 3, s. 170

700 Selahattin Tansel; **a.g.e.**, s. 173.

701 San Remo konferansına hakim olan tavır en iyi özetini Lloyd George'un şu yorumunda bulmaktadır: "Mustafa Kemal'in Yunanları Küçük Asya'dan çıkarabileceğine kimse inanmıyordu". **British Documents**, 8:92, 4/21 120.

"Osmanlı Mukabil Teklifine Müttefiklerin Cevabi Notası

Spa, 16 Temmuz 1920

Müttefik devletler, Osmanlı Hükümetinin kendisinden imzası talep edilen barış anlaşması projesi hakkındaki mülahazalarını dikkatle tetkik etmişlerdir. Osmanlı Hükümeti, harpteki sorumluluğunun Müttefiklerine nispetle daha az olduğu ve bu itibarla kendisine daha yumuşak davranılmasını istemekte haklı bulunduğu kanaatinde görünüyor. Müttefikler bu iddiayı kabul edemezler. Onların fikrince, Türkiye bütün milletlerin hürriyetine karşı tertip edilen suikaste, bu tertibin zalim gayesi dünyanın nazarında açıkça belirdiği bir sırada, kendi arzusuyla iştirak etmiştir. Müttefiklerin kanaatince bu suretle hareket etmekle Türkiye, yarım asırdan fazla bir zamandan beri denenmiş dostları olduklarını ispat eden devletlere karşı aşikar bir ihanet ortaya koymuştur. Türkiye, en küçük bir mazereti olmadan ve hiçbir tehdit karşısında kalmadan harbe girmiştir. Müttefikler kendisine hiçbir hasmane maksat beslememekte idiler. Daha 1914 yılı Ağustos ayında devletler Babıali'ye Türkiye harbin sonuna kadar tarafsız kaldığı takdirde Müttefiklerin Osmanlı topraklarının bütünlüğünü garanti etmeyi kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Bu beyanatı alaycı bir şekilde karşılamakla beraber Türkiye harbe girmesindeki amacının güvenlik kaygısı değil, ihtiras olduğunu ispat etmiştir. Osmanlı heyetinin, Türkiye'nin müdahalesinin insanlık için sebep olduğu kötülükleri ve kayıpları doğru olarak ölçemediği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin müdahalesinin insanlık için sebep olduğu kötülükleri ve kayıpları doğru olarak ölçemediği anlaşılmaktadır.[702] *Türkiye'nin sorumluluğunun şumulü yalnız Müttefiklerin Türk ordularına karşı kazandıkları zaferin bahasına bağlı değildir; sebepsiz olarak Müttefiklere büyük bir bir deniz muvasala yolunu kapamakla, bu suretle bir taraftan Rusya ile Romanya arasındaki, diğer taraftan onlarla batılı Müttefikleri arasındaki münasebetleri kesmekle Türkiye harbi en aşağı iki yıl uzatmış ve Müttefiklerin birkaç milyon insan ve yüzlerce milyar kaybetmelerine sebep olmuştur.*[703] *Türkiye'nin muazzam kayıplar pahasına dünya hür-*

---

702 Bu iddianın doğru olmadığı savaş öncesinde ve esnasında yapılan paylaşım görüşme ve anlaşmalarında açığa çıkmış olmasına rağmen bu ifadeleri cüretkarca kullanabilmektedirler.

703 İtilaf Devletleri, Çanakkale'deki mağlubiyetlerin hıncını almaya çalışmaktadırlar.

riyetini yeniden tesis edenlere borçlu olduğu tazminat, verebileceği miktarın çok üzerindedir.

Müttefikler, Türklerin diğer milletler üzerindeki hakimiyetlerine son vermesi zamanının geldiğini açıkça görmektedirler. Harpten önceki uzun devrelerde Babıali ile büyük devletler arasındaki münasebetlerin tarihi, Bulgaristan'da, Makedonya'da, Ermenistan'da ve başka yerlerde meydana gelen zalimane hareketlere son verilmesi için yapılan ve başarılı olamayan seri halindeki teşebbüslerin tarihidir. Bu zalimane hareketler insanlık vicdanını sarsmış ve isyan ettirmiştir. Son 20 yıl içinde Ermeniler, işitilmemiş barbarlık şartları altında katliam, sürgün ve harp esirlerine kötü muameleler gibi hareketleri, bu gibi kötülükler bahsinde daha evvelki hareketlerini geride bırakmıştır. Yapılan tahminlere göre[704] 1914 yılından beri Osmanlı Hükümetleri sözde bir isyan bahanesiyle erkek, kadın ve çocuk olarak 800 bin Ermeniyi katletmiş, 200 binden fazla Rum'u ve 200 bin Ermeniyi sürgüne göndermiş veya ocaklarından kovmuştur. Türk Hükümeti, Türk ırkından olmayan tebalarını yağmaya, hoyratlığa ve cinayete karşı koruma vazifesini yapmamakla kalmamıştır; aynı zamanda, himayesiyle mükellef bulunduğu halk kitlelerine karşı en vahşiyane hücumları bizzat idare ve tertip etmek mesuliyetini de üzerine almıştır. Bu hususta Müttefiklerin elinde bir çok deliller mevcuttur.[705] Bu sebeplerle Müttefik devletler, Türk ırkından olmayan ekseriyetlerle meskun bütün toprakları Türk boyunduruğundan kurtarmaya azmetmişlerdir. Türk olmayan bir çok halk topluluklarını, Osmanlı idaresi altında tutmak ne doğru bir hareket olur ne de Yakın Doğu'da adilane bir barış kurmaya yarar. Müttefik devletler, Trakya'yı, İzmir'i Türk hakimiyetinden ayıran anlaşma hükümlerinde hiçbir değişiklik yapılmasına muvafakat etmezler. Çünkü, bu topraklarda Türkler azınlıktadır.[706] Suriye ile Türkiye arasındaki hudut hakkında da aynı hükümler geçerlidir.

---

704 Tahmin demektedirler; çünkü ellerinde kanıt yoktur.

705 Bu iddia da gerçeği yansıtmamaktadır. İtilaf Devletleri 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal ettikten sonra Ermeni tercümanlar vasıtasıyla tüm Osmanlı Devlet dairelerinde ve arşivlerinde delil aramışlar; ancak, istediklere delillere ulaşamamışlardır.

706 Milletlerin hak ve hürriyetlerini korumak iddiasında bulunanlar tarafından kaleme alınan uluslararası bir belgede bu ciddiyet ve gerçeklerden uzak ifadelerin yer alması dikkat çekicidir.

Müttefik devletler, aynı sebeple birleşik Amerika Başkanı tarafından adilane bir şekilde tespit edilecek olan hudutlar içinde müstakil bir Ermenistan kurulmasını hedef tutan hükümlerde hiçbir değişiklik yapamayacaklardır.

İzmir hakkındaki hükümler, bu limanın Anadolu ile ticaretini ve mübadelelerini sınırlamak gibi bir sonuç vermeyecektir. Bilakis, limanın serbestliği anlaşma ile garanti edildiği için bu bölge halkı onun hinterlandın bir mahreci olmasından geniş ölçüde istifade edecektir. Namuslu bir Hükümetin idaresi altında bu liman, dahilin ihtiyaçlarını eskisinden daha etkili bir şekilde sağlayacaktır Kurulacak rejim Dantzig rejimine benzemektedir.

Boğazlar rejimine gelince: büyük devletler herhangi bir Türk Hükümeti tarafından medeniyet davasına karşı yapılacak yeni bir ihaneti[707] *önlemek için gereken tedbirleri almakta tereddüt etmezler. Bu itibar la Boğazların serbestliğini temin için meşru ve adilane olduğuna kani oldukları rejimin esas hatlarını değiştirmeyeceklerdir. Bununla beraber, Müttefikler, Osmanlı heyetinin, Türkiye'nin kıyıdaş bir devlet sıfatıyla temsil edilmesi hususundaki mülahazalarını ve Bulgaristan gibi aynı şartlar altında bu komisyona bir murahhas gönderilmesi hakkını tamamıyla reddetmemektedirler. Türkiye lehinde yapılan bu değişiklik ve mesela, Türkiye'nin 1600 ve daha yukarı gayrı safi tonajdaki bütün gemileri Müttefik Hükümetlere teslim etmesi hakkındaki maddenin kaldırılması gibi yapılması mümkün görünen diğer bazı düzenlemeler işbu cevabın zeyilinde yazılıdır.*

Türkiye'nin mali kontrolünü hedef tutan hükümlerden maksat bu devleti vesayet altına almak değildir. Bu hükümler bizzat Türkiye'yi mazide kendisini yıpratmış olan irtişa ve spekülasyona karşı korumak ve nihayet emperyalist eğilimlerden kurtulmuş olan Türk milletine[708] *refah ve iyi bir idare temin etmek gayesiyle konulmuştur.*

---

707 Bu konuda Türkiye'nin İtilaf devletlerine karşı anlaşmalardan doğan taahhütleri olup olmadığı ve bunları ihlal edip etmediği sorulabilir.

708 İki yüzyıldan beri komşularının devamlı taarruzlarına ve büyük devletlerin gizli emellerine karşı kendini koruyan Türkiye'yi emperyalist eğilimlere sahip olmakla itham etmek ciddiyetle bağdaşmayacak bir iddiadır.

Sonuç olarak Müttefikler, anlaşmanın, Osmanlı heyeti tarafından o kadar amansız ve kötü bir şekilde idare edilen topraklar üzerindeki hakimiyetine son verdiği doğrudur. Fakat anlaşma, Türkiye'yi geniş ve verimli topraklara sahip bir milli devlet olarak ipka etmektedir. Tespit edilen hükümler, Türk milletinin metotlarını ıslah ettiği takdirde müreffeh bir millet olmasına engel teşkil edecek hiçbir kaydı taşımamaktadır. Anlaşma, İstanbul'un burada Türklerin çoğunluğu teşkil ettikleri şüpheli olmakla beraber[709] *başkent olarak Türkiye'de kalmasını bile temin etmektedir. Türklerin geçmişte, kuvvet ve kudretlerini kötü bir şekilde kullanmaları keyfiyetinin doğurduğu büyük tereddütlere rağmen Müttefikler, ihtiyatlı ve basiretli olduğun şüphe uyandıracak böyle bir karara varmışlardır.*

Türk Hükümeti barış anlaşmasını imzalamaktan imtina ettiği, yahut Anadolu üzerinde tesis etmekte acz gösterdiği veya anlaşmanın uygulanmasını sağlayamadığı takdirde Müttefiklerin anlaşma hükümlerine uyarak bu maddeyi değiştirmeleri ve Türkleri bu sefer ebediyen Avrupa dışına atmak mecburiyetinde kalmaları ihtimali vardır.[710]

Müttefik devletler bu notalarıyla Osmanlı heyetine, Türkiye'ye anlaşma hükümlerini kesin olarak kabul ettiğini ve anlaşmayı imza edeceğini bildirmek için on gün süre verildiğini tebliğ eder, Bu süre 27 Temmuz 1920 tarihinde gece yarısı sona erecektir. Anlaşma, gösterilen şartlar altında imza edilmediği takdirde Müttefik devletler duruma göre gereken tedbirleri alacaklardır. "[711]

Bir yıl süren bir bekleme döneminden sonra Spa Konferansı Türklere çok sert ve onur kırıcı bir lisanla kaleme alınmış olan yukarıda metni sunulan notayı vermiştir. Bu notada baştan başa *"amansız ebedi düşmanlar haline gelmiş olan geleneksel dostlarının"* galiplerin kin ve intikam duyguları, Türk milletini yok etmek konusundaki azimli ve değişmez kararları belirtilmiştir.[712]

---

709 Bu ifadeler de hiçbir uluslar arası metinde görülemeyecek kadar gayrı ciddidir.

710 Tehdit ve yıldırma politikası uygulayan İtilaf Devletleri İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başkenti olmasını böylece belirli şartlara bağlamışlardır.

711 Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU; **Yok Edilmek İstenen Millet,** İstanbul, 1957, s. 8 - 10.

712 SÖYLEMEZOĞLU; **a.g.e.,** s. 12.

Hiçbir diplomatik belgede bir millete karşı bu kadar kötü niyetli ve alçaltıcı bir lisan kullanılmamış, dünyada yeni bir birlik ve adalet devresinin temellerini atmak isteyen hiçbir barış konferansında mağluplara karşı bu derece kasıtlı ve iftiralı sözler söylenmemiştir. Üstelik 1918 yılının son günlerinden beri devamlı hücumlara maruz kalan ve rastgele en ağır suçlarla itham edilen devlet, en temel müdafaa hakkından mahrum edilmiştir. Ayrıca, iki mütareke arasındaki dönemde Türkiye'de yükselen her türlü protesto sesi bastırılmaya çalışılmıştır.

İftiralar ve kinlerle dolu olan bu notanın, büyük Yunanistan'ı kurduğu iddiasında bulunan Lloyd George tarafından kaleme alındığını yazan Rumca gazeteler, bu olaydan dolayı memnun olduklarını bildiren yazılar yayımlamışlardır.

Bununla birlikte bu sonuncu nota yeni bir delili içermemekte idi. Müttefikler, M. Clemenceau'nun notasında ele alınan görüşleri tekrar etmekte, yani Türkiye'nin milletlerin hürriyetlerine karşı suikastte bulunduğunu, dostlarına ihanet ettiğini, Hıristiyanların Türkiye'de sistemli bir şekilde katliama maruz kaldıklarını, Türkiye'nin başka milletleri idareden aciz bulunduğunu iddia etmekteydiler.

Savaşın son yıllarında gerek Lloyd George ve gerekse diğer İngiliz siyasi şahsiyetleri tarafından verilen demeçler İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere'nin gerçek niyetlerini açığa vurmakta idi. Lloyd George'un 17 Aralık 1917 tarihinde Avam Kamarasında söylediği sözler bunun en açık bir kanıtıdır. Lloyd George *'Türkiye Meselesi"* başlığı altında şunları söylemiştir: *"Türkiye meselesini halledebilmek için Amerika Birleşik Devletleri'nin ne yapmak istediğini bilmemiz lazım geliyor. Bize diyorlar ki, Türkiye ile tamamıyla Türk olmayan toprakları kendisinden almak suretiyle niçin barış yapmıyorsunuz? iyi fakat İstanbul ve Boğazlar ne olacak? Bu kapılar açık olsaydı, harp ve ticaret gemilerimiz buradan serbestçe geçebilseydi dünya harbi iki sene kısalmış olacaktı. Bu kapılar bir ihanet neticesi olarak kapatılmıştır.*[713] *Bu sebeple biz artık bunların muhafızına (Türkiye) emniyet edemeyiz.*

713 Türkleri İstanbul'dan çıkarmak ihtimalinden ilk defa olarak ciddiyetle bahsedilen bu nutuklarda Çanakkale yenilgisinin intikamını almak için fırsat kolladığını göstermektedir.

Fakat Amerika'nın tasavvurlarını bilmeden alınacak tedbirleri kabul edip etmeyeceğini, edecekse hangi ölçüde kabul edeceğini öğrenmeden ne yapabiliriz?"[714]

Lloyd George, 1920 yılı başlarında ise daha da sertleşmiştir.

".....İstanbul'a Türklerin yerine Rusların ikamesi hakkındaki anlaşma Rus ihtilalinden ve Brest - Litovsk Barışından sonra hükümsüz kalmıştı. Bugün için Bolşevikler, kendilerine bu yolda bir teklif yapılması bahis konusu olsa bile böyle bir sorumluluğu kabul etmeye hazır bulunmamaktadırlar. Herhalde Çanakkale'nin bekçisini değiştirmiş bulunuyoruz. Bundan sonra hiçbir zaman Türklere Boğazları İngiliz gemilerine kapatmak fırsatını vermeyeceğiz. Avusturya - Macaristan'ı yok etmek veya Akdeniz'den Karadeniz'e geçiş yolunun milletler arası bir hale getirilmesi şartıyla başkenti İstanbul olan bir Türk İmparatorluğunun ipkasına mani olmak için çarpışmayacağımıza dair Ocak 1918'deki vaadimizi yerine getireceğiz. Aynı vaat mucibince Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin ayrı birer millet olarak tanınmak hakkına sahip olacaklardı.[715]

...Bundan başka Türklerin bir zamanlar Akdeniz'in ambarı olan zengin toprakların geliştirilmesine engel olmamaları lazımdır. Şu halde Türkiye artık Boğazın bekçisi olmayacaktır. Onun bu bölgede olan kaleleri yıkılacaktır. Sahiller civarında Türk kıtaları bulunmayacaktır. Müttefikler donanmanın yardımıyla geçiş serbestliğini sağlayacak olan garnizonları bizzat temin edeceklerdir. Nispeten zayıf kuvvetlerin Çanakkale'yi ve icap ederse Boğaziçi'ni muhafaza edebileceğini ümit ediyoruz. Türkiye'nin donanması olmayacaktır."[716]

Ültimatom şeklinde olan Spa Konferansı kararlarının duyulması üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi söz konusu tarihte gizli bir toplantı yaparak "Misak-ı Milli sınırları içindeki milleti ve vatanı kurtarmak için" and içmiştir.[717]

---

714 SÖYLEMEZOĞLU; **a.g.e.**, s. 20.
715 SÖYLEMEZOĞLU; **a.g.e.**, s. 21 - 22.
716 SÖYLEMEZOĞLU; **a.g.e.**, s. 22 vd.
717 Ergün AYBARS; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, 1995. s. 423.

D. PAYLAŞIM ANLAŞMALARI SONUCU GENEL GÖRÜNÜM

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra barış konferansının Paris'te yapılmasına karar verilmiştir. Konferansı bekleyen iki önemli problem, Avrupa sınırlarının yeniden çizilmesi ve Osmanlı Devleti hakkında verilecek karardı. İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında paylaştıkları gizli anlaşmalar birer taslak durumundaydı. Konferans masasına ellerinde bu anlaşmalarla gelen İtilaf Devletleri gizliliğini kaybetmiş bu belgelerin imzalanmasından biraz zaman geçtikten sonra çok şeyin değiştiğini görmüşlerdi.[718] Suriyelilerin Fransız yönetimi altına girmeye kesinlikle karşı olmaları, İtalya gibi önemli bir Akdeniz devletinin İzmir ve çevresine egemen olmasına ne Fransa ne de İngiltere tarafından razı olunmayışı çeşitli bunalımlara yol açtığı kadar, Türkiye sorununun da ivedilikle çözülemeyeceğini gösteriyordu.[719]

Barış görüşmeleri bir anlamda İtilaf Devletlerine yapılan vaadlerin meşrulaştırılması anlamına geldiğinden menfaat çatışmaları beraberinde rekabeti de getirmiştir. Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da sömürgecilik yarışında da karşı karşıya gelen bu iki devletten İtalya, geri kalmışlığının ve nüfus fazlalığının yarattığı sorunların çözümü olarak savaş sonrasında elde edeceği toprakları görüyordu. İtalyanlar, Fransızlarla hem Güney Anadolu'da hem de özellikle Ereğli kömür havzası konusunda kesin bir çıkar çatışması içine girmişlerdir.

Hem İtalya'nın hem Yunanistan'ın bölüşülen Osmanlı topraklarında gözü vardır. Etki bölgesi değil, yerleşme bölgesi istemektedirler. Müttefikleri arasında İtalya ikinci sınıftan Birinci sınıfa, Yunanistan da hiç olmazsa ikinci sınıfa yükselmenin yolunu sömürge imparatorluğuna sahip olmakta ve Anadolu topraklarının en zengin bölümlerini kullanmakta bulmaktaydı.[720] Yunanistan, İngiltere'den aldığı destekle İtalya'nın isteklerinin önündeki en

718 Yuluğ Tekin KURAT; "Türkiye Topraklarının Paylaşılması Hazırlıkları – Sevr" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** c. X, sayı: 58, (Temmuz 1982). ss: 7-18.

719 Mevlüt ÇELEBİ; **Milli Mücadele Döneminde Ankara - İtalya ilişkileri (1920 - 1923).** (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, s. 19.

720 **Türk İstiklal Harbi,** Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, C II, 1. Kısım. Ankara. 1963, s. 21 vd.

büyük engel haline gelmiştir. Lamas çayından İzmir ve Ayvalık'a kadar güney ve batı Anadolu kıyılarıyla bunların hinterlandını teşkil eden ve o zamanki Konya ve Aydın vilayetlerini elde etmeye çalışan İtalya, Akdeniz'de kuvvetli bir donanmaya sahiptir. Bu açıdan bakıldığında İngiltere için potansiyel bir rakiptir. Yunanistan ile arasındaki büyük rekabet, Fransa ile çıkar çatışmaları, A.B.D. ile Fiume meselesi ve İngiltere'nin de İtalya'ya cephe alması başlangıcından itibaren İtalyanların Paris Barış Konferansı'nda "üvey evlat" muamelesi görmelerine sebep olmuştur.[721]

Paris ve Londra Konferanslarında İtilaf Devletlerinin Sevr Anlaşmasına giden yolda isteklerini ortaya döktükleri ancak, sonuca ulaşamadıkları görülmektedir. Bunda İtalya - Yunanistan, İngiliz - Fransız menfaatlerinin çakışmasının olduğu kadar, ABD'nin de payı vardır. Manda konusunda ABD'nin belirsiz tavrı, özellikle Ermeni meselesinde yeni bir sürece girilmesine neden olmuştur. ABD, Ermenilerin ABD Kongresinden istedikleri manda talebine karşılık General Harbord'u Anadolu'ya göndermişlerdir.[722] Harbord'un raporunun Ermenileri hayal kırıklığına uğratmasıyla İngiltere ve Fransa Ermeniler için başka çözümler aramaya başlamışlardır.

Mustafa Kemal Paşa 1920 yılı başlarında komutanlara ve İstanbul'da bulunan arkadaşlarına yolladığı telgraflarla bir durum değerlendirmesinde bulunmuştur. 9 Ocak ve 5 Şubat 1920 tarihli bu telgraflar 1920 yılı başlarında ülkenin durumu, yabancı devletler ve izlenecek politika yönünden Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini içermektedir.[723] Mustafa Kemal Paşa'ya göre, *"İtilaf Devletlerinin savaş içinde yapmış oldukları anlaşmalar aralarındaki çıkar çatışmaları yüzünden bozulmuş, özellikle Boğazlar ve Türkiye'de İngilizlerin üstünlük sağlaması Fransız ve İtalyanları rahatsız etmiştir. Türkiye'nin Fransız ve Yunanlar karşısında kazanacağı başarı üzerine İtalyanlar kendiliklerinden Anadolu'yu terk edebilecektir. Trakya'da da mücadele edilmeli, Bulgarların tarafsızlığı sağlanmalıdır. Bolşeviklerin zaferi Türkiye açı-*

721 Mevlüt ÇELEBİ; **a.g.t.**, s. 35.
722 Seçil AKGÜN; **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu,** Ankara, 1981, s. 1 vd.
723 **ATATÜRK'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,** s. 152 -159, 180 - 184.

sından büyük önem taşımaktadır. Çünkü Bolşeviklerle temas eden bir ülke ya onlarla sosyal ve politik iş birliğine girmekte veya çatışmaktadır. Türkiye'nin Bolşeviklere karşı silahlı çatışmaya girmesi için İtilaf devletlerinin büyük fedakarlıklar yapması, işgal edilmiş Türk topraklarının terkini gerektirir ki, bunu yapamazlar. Bu sebeple Türkiye barışı ertelenmiştir. Türkiye'yi her yönden kuşatılmış bulunan İtilaf Devletleri Türk - Rus ilişkisini engellemek için Kafkasya'da bir set oluşturma çabasındadırlar. Bu amaçla Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan devletlerini tanıyarak bu seddi gerçekleştirmek istemektedirler. İtilaf Devletleri diğer yandan Türkiye içinde ayrılık ve iç çatışmalar çıkarılarak Kuvay-ı Milliye'yi dağıtmaya çalışmaktadırlar. Kendi arzularını yerine getirecek zayıf hükümetler istemektedirler. "[724]

Mustafa Kemal Paşa durum değerlendirmesinin sonunda ise alınması gereken önlemleri belirtmiştir: "Kafkasya'da kurulmak istenen seddi engellemek için burada kurulmakta olan Hükümetlerle temas etmek Doğu Cephesi'nde seferberlik yapmak. Eğer Kafkas milletleri İtilaf Devletleri ile iş birliğine giderlerse, Bolşeviklerle anlaşıp bu şeddi yıkmak... İstanbul Hükümeti bu kararları desteklemezse,Temsil Heyeti İstanbul ile ilişkisini keserek gereken önlemleri kendisi almalıdır."[725]

23 Nisan 1920 tarihinde T.B.M.M. açıldıktan sonra Anadolu'da iç ayaklanmalar doruk noktasına ulaşırken Haziran ayında Yunanlar Batı Cephesi'nde saldırıya geçmişlerdir. Fransa Türkiye sorununun Paris Barış Konferansı'nda çözüme bağlanmasını ve Türkiye'nin kimsenin mandasına verilmemesini istiyordu. Lord Curzon 4 Ocak 1920'de İngiliz kabinesinde "her ne pahasına olursa olsun Türkiye'nin Avrupa'dan çıkarılmasını" isteyen bir öneri sunmuş ise de bu öneri İngiltere kabinesinden destek görmemiştir.

Türkiye sorunu 12 Şubat 1920 tarihinde bu ortam içinde Birinci Londra Konferansı'na getirilmiştir. İngiltere, Türklerin vatanının yarısından çoğunu

724 Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal imzasıyla İstanbul basınında da yer almıştır. **Vakit**, 11 Ocak 1920; **Memleket**, 20 Ocak 1920, **İkdam**, 21 Ocak 1920, **İleri**, 20 Ocak 1920.

725 **ATATÜRK'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, s. 180 - 184.

elinden alıp, Yunanistan'a, Ermenistan'a dağıtırken işgal altındaki İstanbul'u Türklere verdiğini söylemekle büyük bir lütufta bulunduğu görüşündeydi. İslam halifesinin yaşadığı "İslam Payitahtı Türklerde kalmakla, dünya Müslümanlarını daha kolay yönetebileceğine" inanıyordu.[726]

İngiltere böyle bir tutum içindeyken Meclis-i Mebusan İstanbul'da toplanmış ve "Misak-ı Milli" kararlarını ilan etmiştir. 28 Ocak 1920 tarihinde Fransızlar Maraş'ta yenildiler. Lloyd George, Anadolu'da bulunan Yunan, İngiliz, Fransız, İtalyan kuvvetlerinin Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerini yeneceğini öne sürmüştür. Fakat Fransa ve İtalya böyle bir çatışmaya girmeyeceklerini bildirince İngiltere İstanbul'u resmen işgal etmiştir. İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ı da dağıtan İngiltere, Milli Mücadele azmini artıracağını hesaba katmamıştır. Ankara'da toplanan TBMM Anadolu'daki bütün İngiliz askerlerinin tutuklanmasına ve rehin alınmasına karar vermiştir.[727]

Bu şartlar altında Londra Konferansı 10 Nisan 1920'de dağılırken, sonraki toplantının San - Remo'da yapılmasına karar verilmiştir. İtilaf Devletleri, 18-28 Nisan 1920 tarihleri arasında San Remo'da bir araya gelerek Avrupa sorunlarına ek olarak Osmanlı topraklarının paylaşılması (Doğu Sorunu) konusunu görüşmüşlerdir. İtilaf Devletleri San Remo'da da Türkleri dinlemeden, kendilerine yapılan başvuruyu dikkate almadan kararlar almışlardır. Doğu sorununu kendilerine göre kalıcı olarak çözümlemek için uzun tartışmalardan sonra hazırladıkları "barış projesi"ni Türk halkının yasal temsilcisi olarak kabul ettikleri Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir.[728] Osmanlı Devleti 23 Nisan 1920 tarihinde Tevfik Paşa'yı Paris'e gidecek heyetin başına getirmiştir. Oysa aynı gün Ankara'da TBMM açılıyordu. Anadolu'da yeni bir devletin kurulduğunu bütün dünyaya bildiren 30 Nisan 1920 tarihli TBMM notasını da dikkate almayan İngiltere İzmir'in Yunanlarda kalmasında kararlıydı. İtalya ve Fransa tepki gösterdiyse de Türkiye'yi parçalamayı amaçlayan

726 Enver Ziya KARAL; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Ankara. 1971, s. 230.

727 AYBARS; **a.g.e.,** s. 421.

728 İhsan GÜNEŞ; "Bursa'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Doğurduğu Tepkiler". **Üçüncü Askeri Tarih Semineri.** Ankara 1989, s. 143.

istekler ağırlık kazanmıştır. Venizelos 14 tümen ile işgalin başarılabileceğini, Türklerin gücü kalmadığını, hatta 7 tümenin bile yeterli olabileceğini ileri sürüyordu. Türkiye'yi parçalamak için alınan bu kararları, Türklere kabul ettirmek için 27 tümene ihtiyaç olduğunu belirten Fransız Mareşal Fosch'un bu uyarısını dikkate alınmamıştır. Barış Konferansı Türk Barış anlaşmasının metnini ancak Mayıs 1920'de tamamlayabilmiştir. Bu kararlar kendilerine 11 Mayıs'ta tebliğ edilmiştir. Paris'e gelen Osmanlı delegelerine metnin verildiği haberi 12 Mayıs günlü The Times ve Manchester Guardian gazetelerinde iri puntolarla yer almıştır.[729]

ABD'nin konuya bakışını yansıtması açısından New York Times gazetesinin Londra Konferansı ile ilgili bir yorumunu aktarmak yararlı olacaktır: New York Times, *"Anlaşma sonucu Türk Devleti bir gölge haline geliyor. İmparatorluk, nüfusunun 24 milyonunu ve donanmasının geri kalan kısmını da kaybediyor. Türklere Asya Türkiye'sinde küçük bir bölge bırakılacak.*

Lloyd George'un 'En insafsız yargıcı bile tatmin edecek kadar ağır hükümlerle dolu olarak nitelendirdiği Türkiye Anlaşması'nın en önemli maddeleri tespit edilmiş durumdadır. Anlaşma hükümlerine göre Türkiye eski varlığının soluk bir gölgesi olarak kalacak, 30 milyonluk nüfusunun 24 milyonunu ve Asya Türkiye'sinde kendisine bırakılan küçük bir bölge dışında bütün topraklarını kaybedecektir."[730]

New York Times, 18 Mart 1920 tarihli nüshasında "Türkiye için yapılan planlar koca imparatorluğu Anadolu'nun küçük bir köşesine sıkıştırıyor" başlığı altında verdiği haberde Amerikalı delegelerden Mr. Polk'un İtilaf Devletleri yetkililerine verdiği bir demeçte "ABD'nin Türklere karşı insafsızca davranılmasından ve şiddet kullanılmasından yana olduğunu" belirttiğini naklet-mektedir.[731]

729 Anlaşmanın tam metni hem **Manchester Guardian**'da hem de **Times**'da bulunmaktadır.
730 **The New York Times**, 3 Mart 1920.
731 **The New York Times**, 18 Mart 1920.

Paris, San Remo ve Londra görüşmelerinde gündemde tutulan en önemli konulardan birini de "manda sistemi" oluşturmuştur. İrili ufaklı bütün gerginliklere rağmen İtilaf Devletleri arasında *"Şark meselesi"*nin çözümüne ilişkin ana hatlar oldukça belirgin olduğundan, büyük güçler başlangıçta manda meselesine kayıtsız bir tavırla yaklaşmışlardır. Onlar Konseyi ilk birkaç toplantısının konusunu, Türkiye'den hangi bölgelerin alınacağı ve buralarda nasıl bir Hükümet kurulacağı sorusu oluşturmuştur.[732] Bir süre için, bu bölgeleri Avrupa ülkelerinin kendi topraklarına katmalarından ziyade bir manda sisteminin uygulanmasında bir görüş birliğine varılmıştır.

"San - Remo Konferansı'nın Netayici" başlığı altında Vakit gazetesinde yayımlanan haberde "Müttefiklerin genellikle kararlardan memnun kaldıkları" belirtilmektedir.[733]

Osmanlı Hükümetinin konferansa vereceği cevap da İstanbul basınında yer almıştır. "Hükümetin İzmir meselesinde ısrar etmekte olduğu, Boğazlar komisyonu, Irak, Suriye, Ermenistan meseleleri hakkında kesin görüşlerini konferansa ilettiği" belirtilmiştir.[734] İstanbul basınının Hürriyet ve İtilaf Fırkasını destekleyen, Amerikan, İngiliz mandasını savunan kanadı ve özellikle Peyam-ı Sabah ve Alemdar gazeteleri olayları teslimiyetçi bir tavırla değerlendirirken, İtham, Memleket, Vakit, İleri gibi gazeteler daha gerçekçi yorumlarla bilgileri aktarmaya gayret etmişlerdir. Vakit, İleri, İtham gibi gazeteler, Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu'da başlayan Milli Mücadeleden haberler aktarmaya, Mustafa Kemal Paşa'nın bazı tamim, telgraf ve beyannamelerini yayınlarken, İstanbul Hükümeti taraftarı olan gazetelerden bazıları Milli Mücadele hareketini yürütenlerden "dagiler, bagiler" (çirkin dağlı eşkıyalar) diye söz etmişlerdir.

732 İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve ABD'nin her birinden iki baş delegenin yer aldığı konsey Paris Barış Konferansı'nın ilk iki ayı boyunca yapılan bütün icraatın merkeziydi.

733 Vakit, 29 Nisan 1920.

734 Vakit, 27 Haziran 1920.

E. TAKSİM ANLAŞMALARI KARŞISINDA OSMANLI DEVLETİNİN TUTUM VE DAVRANIŞLARI

Mondros Ateşkes anlaşmasından sonra Müttefik devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını taksim etmek amacıyla Paris Barış Konferansı'nı toplamışlardır. Bu konferansta daha ziyade Yunanistan'ın Batı Anadolu bölgemizdeki istekleri görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Daha sonra Müttefik devletleri Paris Barış Konferansı'nda tamamlayamadıkları barış anlaşması görüşmelerine Birinci Londra Konferansı'nda devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin davet edilmediği bu konferansta barış anlaşmasının çatısı oluşturulmuş ve San-Remo Konferansı'nda son şekli verilmiştir.

Paris Barış Konferansı'nda Müttefik devletlerin temsilcileri Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının taksimiyle ilgili kararlar alırlarken bu duruma Paris'te bulunan Osmanlı delegelerinin seyirci kalmayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını savunmaya çalıştıkları ve özellikle konferansta Yunan isteklerine engel olmak için çaba sarf ettiklerini ancak olumlu bir netice alamadıklarını görmekteyiz.

Paris Barış Konferansına davet edilen Osmanlı Hükümeti bu konferansta Sadrazam Damat Ferit Paşanın başkanlığındaki bir heyetle temsil edilmiştir. Paris Barış Konferansı'ndan sonra yapılan Birinci Londra ve San-Remo Konferanslarına davet edilmediği için katılamayan Osmanlı Hükümeti kendi topraklarının pay edildiği barış anlaşmasının son şeklinden ancak Müttefik Devletlerin imza için Paris'e çağırdıkları Osmanlı Devleti'nin delegelerine barış anlaşmasının metnini verdikten sonra haberdar olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin bu taksim anlaşmaları karşısında nasıl bir tutum ve davranış içinde oldukları; Osmanlı Hükümetinin Paris'e gönderdikleri delegeleri ile yaptıkları telgraf görüşmelerinden ve Osmanlı Devleti'ni temsil etmek için Paris'te bulunan delegelerin konferansta dile getirdikleri Osmanlı Hükümetinin görüşlerinden anlaşılmaktadır. İşte bu bölümde sunacağımız taksim anlaşmaları karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun tutum ve davranışlarını ortaya koyan belgeleri; (EK-1) Paris Barış Konferansı dönemine ait belgeler ve barış anlaşmasının incelenip imza edilmesi için 10 Mayıs 1920 tarihinde Paris'e çağ-

rılan Osmanlı delegelerinin Paris'te iken söz konusu barış anlaşmasının imzalanışına kadar delegeler ile Osmanlı Hükümeti arasında yapılan yazışmalara ait belgeler olmak üzere iki bölüme ayırabiliriz.

Paris Barış Konferansı'na ait dört belge sunulmak üzere hazırlanan bu belgelerin ilki (Belge-1) 3 Haziran 1919 tarihli, Osmanlı Hükümeti tarafından Yunan işgal sahasının genişletilmesi isteğine engel olunmasıyla ilgili Paris'te Osmanlı Delege Heyet başkanı Damat Ferit Paşa'ya çekilen bir telgraftır.

İkinci belge (Belge-2) ise 15 Haziran 1919 tarihinde Paris'te Osmanlı Delege Heyet Başkanı olarak bulunan Damat Ferit Paşa tarafından Paris Barış Konferansına sunulan bir memorandumdur. Damat Ferit Paşa'nın Konferansa sunduğu bu memorandumda özetle Osmanlı Devleti'nin savaşa nasıl sürüklendiği, Ermeni ve Rum meselesi, Wilson prensiplerinin 12 nci maddesi gereği Türk devletinin sınırlarının nereden geçeceği, Arap bölgelerine özerklik verilmesi, Türk Devleti içinde kalan azınlıklara tanınacak haklar, Türkiye'nin mali ve ekonomik bağımsızlığı, Anadolu'da yapılacak işgallere derhal son verilmesi v.b. konular dile getirilmiştir.

Üçüncü belge (Belge-3) 18 Haziran 1919 tarihli olup Damat Ferit Paşa'nın Paris'ten Osmanlı Devleti'nin Dışişleri Bakanı Safa Bey'e çektiği bir telgraftır. Damat Ferit Paşa bu telgrafında; "Onlar Meclisinde" yaptığı konuşmaya değinerek, bu konuşmasında Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının korunması ve toprak bütünlüğünün sağlanması ile Yunan ilerlemesinin durdurulmasını istediğini belirtmiştir.

23 Haziran 1919 tarihli dördüncü belge (Belge-4) ise Paris'ten Damat Ferit Paşa'nın Başkatip Ali Fuat Bey'e çektiği bir telgraftır. Bu telgrafta Damat Ferit Paşa'nın Paris'te bir kısım basının tekrar Asya'da Hıristiyan katliamından bahsetmeye başladığını ancak basının bu yalan haberlerine Osmanlı Delege Heyeti tarafından gerekli cevabın verileceğini belirtmektedir.

Paris Barış Konferansı'ndan sonra barış anlaşmasının incelenmesi ve imzalanması ile ilgili ikinci bölüme ait belgeler ise (Belge 5-28) 17 Ocak 1920 ile 14 Ağustos 1920 tarihleri arasında büyük çoğunluğu Osmanlı Hükümeti

ile Paris'te (Versay sarayında) bulunan Osmanlı delegeleri arasında yapılan telgraf alışverişlerini kapsamaktadır.

Osmanlı Hükümeti Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından 17 Ocak 1920 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın Kürtlerin haklarını temin için yaptığı çalışmalar ve Kürt meselesi üzerinde durulmuştur.

Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığı ile Paris'te bulunan Osmanlı delege heyeti arasında karşılıklı olarak çeşitli tarihlerde yapılan telgraf alış verişlerinde ise üzerinde durulan başlıca konular şunlardır; barış anlaşmasının İstanbul'a geç gönderilmesinin sebepleri, anlaşma metninin bakanlar kurulunda ve özel olarak oluşturulan komisyonlarda incelenerek savunma noktalarının oluşturulması, barış anlaşmasına cevap verilmesi için konferansça tanınan sürenin uzatılması girişimleri, Yunanların Trakya'ya sevk edilmek üzere İzmir'e yaptıkları asker ve silah sevkiyatına karşı gerekli önlemlerin alınması meselesi, Bolanya ve Hytte konferanslarında Yunan Ordusuna Anadolu'nun içlerine doğru taarruz edebilmeleri için tanınan izin konusunun doğruluk derecesinin araştırılması ve doğru ise bu kararın iptal ettirilebilmesi için gerekli girişimlerde bulunulması, barış anlaşmasında Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun girişimler yapılmasına çalışılması, barış anlaşmasının imzalanması konusunda Osmanlı Hükümeti ile Paris'te bulunan Osmanlı delegeleri arasında fikir birliği olmadığına dair Rum kaynaklarında çıkan dedikoduların yalanlanması, Spa Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin barış anlaşmasında yapılmasını istediği değişikliklerin uygun görülmemesi, yabancı basının Osmanlı basınını kaynak göstererek Osmanlı Devleti'nin barış anlaşmasını imzalamaktan başka çaresi olmadığına dair yaptığı açıklamaların yalanlanması, barış anlaşmasında konferans tarafından yapılan değişikliklerin ikinci derecede önemli maddelere ait değişiklikler olduğu ve bu değişikliklerin Osmanlı Devleti'nin beklentilerine cevap vermediği bu yüzden daha önce barış anlaşmasını bu şekliyle imzalayamayacaklarını açıklayan Paris'teki Osmanlı delegelerinin barış anlaşmalarını bu haliyle imzalamalarının uygun olmayacağı, bundan dolayı yeni bir heyetin Paris'e gönderilmesi, barış

anlaşmasının imzasından önce bir kez daha yapılması istenen değişikliklerin bildirilmesi hususlarını kapsamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Müttefik Devletler tarafından taksim edilmesi karşısında Osmanlı devlet adamlarının nasıl tepki gösterdiklerini, imza için kendilerine sunulan barış anlaşmasını nasıl incelediklerini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını ortadan kaldıracak maddelerin değiştirilmesi amacıyla yaptıkları müracaatları ve içlerine bir türlü sindiremedikleri bu anlaşmayı hemen imzalamayarak sürekli cevap süresinin uzatılması için süre istediklerini gördüğümüz bu belgelerin günümüz Türkçe'sine çevrilmiş şekilleri tarih sırası ve konu bütünlüğü göz önüne alınarak aşağıda sunulmuştur. Belgelerin transkripsiyonları ve orijinal metinleri ise ekler bölümüne konmuştur.

V. BÖLÜM

SONUÇ

Başta İngiltere ve Fransa Olmak üzere Avrupa'nın ileri gelen devletleri XIX. yüzyıl başlarında gerçekleştirdikleri "Sanayi Devrimi" sonucunda büyük fabrikalar kurarak kısa zamanda kalkınmışlardır. Bu devletler kurdukları dev fabrikalarına ucuz ham madde sağlamak maksadıyla sömürgecilik faaliyetine başlamışlardır. Avrupalı devletlerden özellikle İngiltere, Hindistan çevresinde elde ettiği sömürgeler sonucunda kısa sürede büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuştur. Bu devletler sanayilerini ayakta tutmak ve daha fazla zenginleşmek için aralarında yeni sömürge elde etmek konusunda mücadele etmeye başlamışlardır. Yeni sömürge alanı olarak ise en zengin ülke Osmanlı İmparatorluğudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin yer altı ve yer üstü kaynaklara sahip geniş toprakları, sömürgeci Avrupa devletlerini her geçen gün biraz daha fazla cezbetmiştir. Bu amaçla İngiltere, Fransa, İtalya ve daha sonra Almanya Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını sömürge haline getirebilmek için sinsice Osmanlı İmparatorluğuna yaklaşmışlardır. Bu devletler sömürge yapmak için gözüne kestirdikleri Osmanlı topraklarına ilk önce ticaret yapmak amacıyla girmişler ve buralarda birçok ticari yatırımlar yapmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yüzyıldaki ekonomik yapısı ve mali durumu, söz konusu Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Özellikle 1838 yılında İngiltere ile yapılan ve daha son-

ra diğer devletlerle ticari ilişkilerde model olan "Ticaret Anlaşması" sonucu ithalat gümrüğünün %3, transit gümrüğünün % 1'i geçmemesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük el aletlerine dayanan sanayisinin, (Sanayi Devrimi sonucu dev fabrikalar kurmuş olan Avrupa devletlerinin sanayisi karşısında rekabet edemeyerek) çökmesine neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerli sanayisinin çökmesi ve bu yüzyılda özellikle Ruslarla yaptığı savaşlarda sürekli yenilmesi mali durumunun iyice bozulmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti, 1854 yılında ilk defa Avrupa devletlerinden borç para almak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine olan borçlanması daha sonraki yıllarda artarak devam etmiş ve sonuçta Osmanlı İmparatorluğu'nun mali yapısı bu borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma gelmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin maliyesinin denetim altına alınarak gelirlerine el konması ve dolayısıyla ekonomik bağımsızlığının yok olması manasına gelen Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasına yol açmıştır. Avrupalı devletler bu şekilde Osmanlı Devleti'ni ekonomik yönden ele geçirmişlerdir. Diğer taraftan bu devletler ilerde sömürgeleri haline getirecekleri yerlerde yapmış oldukları yatırımları her geçen gün biraz daha artırmışlardır. Bu yatırımlardan en önemlisi hiç kuşkusuz demiryoludur. Avrupalı devletler Anadolu'da ve Türkiye Asya'sında elde ettikleri demiryolu imtiyazını genellikle sahil kesimlerde yapmak istemişlerdir. Böylece bu ulaşım yoluyla bölgenin hammaddesini rahatlıkla istedikleri yerlere sevk edebileceklerdir. Bu dönemde Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaptıkları çeşitli yatırımlara baktığımızda hep daha sonra sömürgeleri haline getirmek istedikleri yerleri tercih ettiklerini görmekteyiz. Buna göre İngiltere Musul, Irak ve Basra Körfezi bölgesinde, Fransa Suriye'de ve İtalya ise Ege denizi ve Akdeniz kıyılarında yatırım yapmayı tercih etmiştir. Sonuç itibarıyla sömürgeci Avrupa devletlerinin XIX yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı imparatorluğu'ndan koparmaya çalıştıkları yerlere önce ekonomik açıdan girdiklerini ve Osmanlı Devleti'ni aşırı derecede kendilerine borçlandırmak suretiyle devletin ekonomik ve mali yapısını denetim altına aldıklarını ve bu durumu yeri geldikçe siyasi açıdan da kullandıklarını görmekteyiz. Mesela Avrupalı dev-

letlerin baskısı sonucu 1856 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından ilan edilen Islahat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nu içten yıkmak için büyük bir faaliyet içinde bulunan azınlıklara geniş imtiyazlar verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Misak-ı Milli sınırlarımız içinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş olan Mustafa Kemal Atatürk kontrolsüz dış sermayenin ve aşırı dış borçlanmanın Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl ekonomik ve siyasi açıdan Avrupalı devletlere bağlı kıldığını ve Avrupalı devletlerin bu durumu Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve topraklarını sömürge haline getirme konusunda nasıl kullandıklarını görmüş ve bundan dolayı kurmuş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni ekonomik açıdan kalkındırırken yabancı sermayeye kanunlarımıza uygun şekilde ve bağımsızlığımızı tehdit etmeyecek biçimde yer vermiştir. Özellikle devletin altından kalkamayacağı şekilde dış borçlanma yapılmasına müsaade etmemiş ve kendinden sonraki devlet adamlarının da dış borçlanma konusunda gerekli hassasiyeti göstermelerini istemiştir.

Osmanlı Devleti'nin çöküşünde en önemli meselelerden biri de kapitülasyonlardır. Avrupalı devletlerin Osmanlı mirasını paylaşmada kapitülasyonların rolü büyüktür. Osmanlı Devleti kendisine zarar verdiğini anladığı kapitülasyonları kaldırma girişimlerine başladığı andan itibaren, ortaya çıkan en önemli konu, artık kapitülasyonların bir bütün olmaktan çıkıp çok değişik alanlara yayılmış olmasının anlaşılmasıydı. Gerçekten de kapitülasyonlar, adli, mali, iktisadi, idari, dini alanlarda Osmanlı Devleti'ni tamamen denetim altına almış bulunuyordu. Bu nedenle daha ilk girişiminin olduğu 18. yüzyılda bile, tümden kapitülasyonlara değil, ondan doğan beratlı tercümanlığa karşı bir mücadele söz konusuydu. Bilinçsiz de olsa, o dönemde devlete zarar veren bir kurumun ortadan kaldırılması olarak algılanan bu dönemden sonra, özellikle Ali Paşa'nın Paris Konferansı'nda devletlerin tutumunu görmesinden sonra ise tamamen bilinçli bir hareket haline gelmişti.

Kapitülasyonların tümden kaldırılamayacak kadar genişlediğini ve kendilerini sarmaladığının farkında olan devlet adamları, bunun tek yolunun, ka-

pitülasyonlardan dolayı ortaya çıkan sorunların tek tek giderilmesi olduğunu da anlamışlardı.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, zaten yıllar önce başlamış olan kapitülasyonları kaldırma çabaları üst seviyeye ulaşmıştı. 1909 ve 1912 yıllarında Bosna-Hersek ve Trablusgarp sorunlarından dolayı Avusturya-Macaristan ve İtalya ile yapılan antlaşmalar da bu girişimlerin bir sonucuydu. Bu devletlerin postahanelerinin kapatılmasının ve kapitülasyonların kaldırılması konusunda destek verilecek olmasının yanında diğer devletlerin de onayının alınacak olması şartı, bundan sonraki dönemde Osmanlı Devleti'nin önüne çıkan önemli bir engel olacaktır.

9 Eylül 1914 tarihinde, Birinci Dünya Savaşı'nın uygun ortamından yararlanan İttihat ve Terakki Hükümeti, savaş öncesi başlattığı görüşmelerden sonuç alamayınca kendi başına hareket etmeye karar vermiştir. Bu ortamda anlaşılan en önemli konu Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde kendine Müttefik aramasıydı. Bu amaçla Cavit Bey ve Cemal Paşa'nın İngiltere ve Fransa yetkilileriyle görüşmeleri ise olumsuz sonuçlanmıştı. Bunun en önemli nedeni İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devletini Müttefik olarak kabul etme isteğinin olmamasıdır. Osmanlı Devleti de bu görüşmelerde başından beri hiç olmazsa iktisadi ve mali kapitülasyonların kaldırılmasını ön şart olarak masaya getirmiştir. Rusya da kendi çıkarlarından dolayı bu şartlara olur vermişti ancak, diğer iki devletten bağımsız bir şekilde hareket edememekteydi. Burada saptanabilecek önemli bir konu ise, İtilaf Devletlerinin bu dönemde istemiş olsalardı daha ufak tavizlerle bile olsa, Osmanlı Devleti'ni kendi yanına çekebilecek olmalarıydı. Ancak, bu istenilmedi ve Osmanlı Almanya tarafına itilmiş oldu.

Avrupalı devletlerin, Osmanlı İmparatorluğundan ele geçirmek istedikleri yerlerde ticari yatırımlar yapmak suretiyle önce bu yerleri ekonomik ve mali açıdan ele geçirme siyaseti izlemelerine karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde geniş emelleri olan Rusya'nın tarihi emellerine askeri tedbirlerle kısa yoldan ulaşmak istediği görülmektedir. Bu amaçla

Rusya XIX yüzyıl boyunca İstanbul'u ve Boğazları alarak sıcak denizlere inmek ve Doğu Anadolu'da kendisine bağlı bir Ermenistan kurmak maksadıyla sık sık Osmanlı İmparatorluğuyla savaşmıştır. Ancak Rusya'nın bu emellerinin gerçekleşmesine Avrupalı devletler engel olmuşlardır. Zira Rusya'nın bu istekleri Avrupalı devletlerin menfaatleriyle çatışmaktadır.

XX. yüzyılın başlarına geldiğimizde Avrupalı devletlerin yeni sömürgeler elde etme konusunda aralarında olan rekabet iyice artmış ve nihayet bu rekabete Almanya'nın da eklenmesi ile Avrupalı devletler iki bloğa ayrılmak zorunda kalmışlardır. İtilaf ve ittifak devletleri arasındaki aşırı silahlanma ve sömürge elde etme mücadelesi 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti bu savaşa her ne kadar girmek istememiş ise de Enver Paşanın aşırı Alman hayranı olması ve İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devletine bir ittifak için kapılarını kapatmaları sonucunda siyasi yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Almanya ile bir anlaşma imzalamış ve Enver Paşa'nın da gayretleri neticesinde Almanya yanında savaşa girmiştir.

1912 Trablusgarp Savaşı sırasında, bu savaştan yararlanarak, İtalyan vatandaşlarına uygulanan işlemlerin tümüyle 1914'deki kaldırma kararı sonrasındaki işlemleri hatırlatıyor olması, devletin kapitülasyonları kaldırmada 1911 yılındaki bu ortamı bir laboratuvar olarak kullandığını da göstermektedir. Bundan dolayı İttihat ve Terakki'nin perde arkasında olduğu ilk yıllarda ve 1913 yılından sonra da tam hakim olduğu bu dönemlerde, kapitülasyonlar ve kapitülasyonların kaldırılması konusunda bir çok eser yazılmış, sadrazamlar bile bu sorunu dergilerde ortaya koymuş ve nelerin yapılması gerektiğini tartışmışlardı. Ayrıca Cavit Bey ve arkadaşları gibi yabancı sermaye yanlısı kişiler yanında, Kazanlı Musa Akyiğitoğlu gibi koruyucu iktisadi görüşten yana olanlar da ortaya çıkmıştı. Parvus gibi kişiler de Osmanlı Devleti'ndeki Düyun-u Umumiye ve Reji gibi kurumların zararlarını ve Osmanlı Devleti'ni sömürmelerini yüksek sesle dile getirirken, özellikle Dünya Savaşı yıllarında devletin koruyuculuğunu savunan, kooperatifçilik ve esnaf örgütlenmelerinde etkili olan Kara Kemal ve sonraki yıllarda daha da ileriye giderek, tesanüt-

çülük ve dayanışmacılık görüşlerinden kaynaklanan devletçilik yanlısı Ziya Gökalp ve Tekin Alp de görüşleriyle kapitülasyonların kaldırıldığı bu ortamda Milli İktisat politikasının ortaya çıkmasına katkıda bulunmuşlardır. Kapitülasyonların kaldırılması ile gümrük ve temettü vergisini de kendi başına özgürce tespit edebilme şansıyla gelirlerini artırmaya çalışan Osmanlı Devleti, yeni şirketlerin ortaya çıkması ve yabancı şirketlerin de uzun vadede, kapatılması, kısa vadede ise Türkçe bilen ve Türk olanların buralara yerleştirilmeleriyle bu amacını daha kolay gerçekleştirme şansını bulabilmiştir. Çünkü bu tarihe kadar kapitülasyonlar nedeniyle küçük esnafın yok olması ve onun yerini alacak milli bir sanayi kolunun olmaması, ülkeyi yabancı mallarla doldurmakta ve dolayısıyla Avrupalıları güçlendirmekteydi.

Bu dönemde Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun da etkisiyle ülkede başlayan şirketleşme, bu açığı da kısmen de olsa kapatabilmiştir. Ancak, bu düzensiz gelişmeler savaş ortamı içerisinde olumsuz sonuçlar da doğurmuş ve Hükümetin oluşturmak istediği Türk tüccarı savaş öncesi, yabancılar ve gayrimüslimlerin halkı sömürmesi gibi aynı işlevi görmeye başlamışlardır.

Kapitülasyonların savaş ortamında kaldırılmış olması uygulamadaki sonuçlarının görülmesini engellemiştir. Ancak ne olursa olsun uygun bir ortamı yakalayarak önemli bir kararı kendi başına almayı başaran İttihat ve Terakki Hükümeti yıllardan beri zararı olan ve kaldırılmasının söz konusu bile olmadığı bir sömürü rejimini yok etmiş, yerine eksik de olsa uluslararası hukuka dayalı yeni bir rejim getirebilmiştir. Burada tek şanssızlığı ise Müttefikini yanlış seçmesi olmuştur. Savaşın Osmanlı aleyhinde bittiğini düşünecek olursak bunun değeri daha iyi anlaşılacaktır. Böylelikle bu dönemde yapılan, ancak savaşın kaybedilmesiyle devletler tarafından yürürlükten kaldırılan kanun ve talimatnameler daha sonrası için örnek de oluşturacaktır.

Aynı şekilde, ATATÜRK sayesinde gerçekleştirilen Türk İnkılâbı ve sonuçları yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve egemenliğini sağlamıştı. Ancak buradaki yöntem farklılığını da görmek yerinde olur. ittihat ve Terakki'nin ancak savaştan yararlanılarak tek başına almak zorunda kaldığı

kapitülasyonları kaldırma kararı, Türk Devleti tarafından çok zor şartlar altında gerçekleştirilen bir bağımsızlık savaşı ve arkasından yine bir çok devletin usta diplomatlarının yer aldığı Lozan Konferansı'nda büyük bir direnç ile başarılabilmişti. Önemli bir diğer fark da, Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu kararın alınmış olmasına rağmen, yöneticilerin başlangıçta bunun arkasında duramamaları ve savaş sonunda da kişisel hizip ve partizancılıkla yabancı devletlerin baskısına dayanamamaları olmuştur. Oysaki; Mustafa Kemal'in daha Kurtuluş Savaşı yıllarındaki kapitülasyonlar konusunda ödün vermez tutumu ve Lozan'daki İsmet Paşa'nın kararlı ve inatçı tutumunun arkasındaki bağımsızlıkçı karakteri, kapitülasyonların ülkeden çıkışını kolaylaştırmıştır.

Cihan Harbi ya da Harb-i Umumi diye bilinen Birinci Dünya Savaşı, çağımızın kaderini yönlendirmiş bir savaştır. Balkanlardan Orta Asya'ya; Kafkaslardan Kuzey Afrika'ya bugün sıcak bölge konumunu koruyan Orta Doğu sorunları, Birinci Dünya Savaşı ile biçimlenmiştir. 1914-1922 arasında İmparatorlukların çöktüğü, yeni bir dünyanın kurulduğu dönemdir. Batı yayılımının doruk noktaya ulaştığı 1914 yılının çözümsüzlükleri de bu döneme damgasını vurmuştur. Bu gelişmelerden belki de kendi iradesiyle yönünü çizen tek bölge ülkesi Türkiye'dir.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaşın başlarında kapitülasyonların kaldırılması ile ilgilenmiş, ve savaştaki yerini kapitülasyonların kaldırılması çerçevesinde belirlemeye çalışmıştır. Elbette ki, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesinin nedeni yalnızca kapitülasyonların kaldırılmasına İngiltere, Fransa ve Rusya'nın karşı çıkması değildir. Almanya'nın da kapitülasyonların kaldırılmasına engel olmak istemesi de bunu doğrulamaktadır. Ancak, kapitülasyonlara, Fransa ve İngiltere'nin sahip olması dolayısıyla Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki bloklaşmaları değerlendirmek ve kapitülasyonlardan kurtulmak istemiştir. Mali ve iktisadi konulardaki bu endişeler, Birinci Dünya Savaşı'nın temel nedeni olan siyasi paylaşımlar sürecinde Osmanlı Devleti'nin olayları tüm boyutlarıyla görmesini engellemiştir. Osmanlı top-

raklarının paylaşılması konusunda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın anlaşmaları, Almanya'nın Osmanlı devletinden beklentilerinin artmasına yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çatışan menfaatleri nedeniyle aralarındaki birlik ve beraberliğin bozulmaması ve bu yüzden çıkması olası anlaşmazlıkların şimdiden önlenmesi amacıyla aralarında gizli anlaşmalar yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını daha XIX yüzyılın sonlarına doğru tespit ettikleri yerlere göre pay etmişlerdir. Müttefik Devletlerin Türkiye'yi taksim için aralarında yaptıkları ilk taksim anlaşması İstanbul Anlaşmasıdır. 1915 yılında nota alışverişleri şeklinde yapılan bu anlaşma ile Rusya Boğazlar ve İstanbul'un hakimiyetinin kendisine verilmesini İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirmiştir. Rusya bu isteklerini 1916 yılında da İtalya'ya kabul ettirmek suretiyle kâğıt üzerinde de olsa Boğazları ve İstanbul'u hakimiyeti altına almış ve böylece Boğazları ele geçirerek sıcak denizlere inme konusundaki tarihi emellerini gerçekleştirmede önemli bir gelişme sağlamıştır. Ancak Rusya kağıt üzerinde kavuştuğu tarihi emellerine gerçekte ulaşamamıştır. Zira İstanbul Anlaşması, Rus Çarlığının 1917 ihtilaliyle yıkılmasıyla birlikte geçerliliğini yitirmiştir. Bu yüzden savaştan sonra bu anlaşmanın yürürlüğe konması söz konusu bile olmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan Türkiye'yi taksim anlaşmalarından ikincisi, Londra Anlaşmasıdır. 1915 yılında Müttefik Devletler arasında yapılan bu anlaşma ile İtalya'ya, Müttefik Devletler yanında savaşa girmesi karşılığında Ege denizindeki On İki adalar ve Anadolu'da Antalya ve çevresi verilmiştir. Londra Anlaşması'nın hükümleri geçerliliğini yitirmeyerek savaştan sonra uygulamaya konmuştur.

Rus ordularının 1916 yılının ilk aylarında Kafkaslarda elde ettiği başarılardan sonra kaçan Türk birliklerini kovalamak maksadıyla Irak bölgesine sarkmaları daha savaştan önce bu bölgeyi kendi nüfuzu altına almak için plânlar yapan ve bu maksatla bu bölgede bir takım ticari yatırımlar yaparak yoğun bir faaliyet içinde bulunan İngiltere'yi telaşa düşürmüştür. Rusya'nın

Irak bölgesine inmesini Suriye'deki menfaatleri açısından tehlikeli bulan Fransada bu durumdan endişe duymaya başlamıştır. Her ne kadar Rusya savaşta Müttefikleri ise de savaştan sonra Türkiye'nin taksimi konusunda anlaşmazlığa düşerek aralarında çatışma çıkması uzak görünmüyordu. İşte bu yüzden İngiltere ve Fransa savaştan sonra ilk önce kendi aralarında Türkiye Asya'sını kendi menfaat bölgelerine göre taksim etmişlerdir. Taksim planını İngiltere'den M. Sykes, Fransa'dan ise G. Picot yaptığından dolayı tarihe Sykes-Picot anlaşması olarak geçen bu anlaşmaya göre İngiltere, İran ve Basra Körfezine bitişik olan eyaletleri, Fransa ise Suriye ve Kilikya bölgesini almıştır. Daha sonra İngiltere ve Fransa aralarındaki taksim anlaşmasından Rusya'yı da haberdar ederek Rusya'nın bu anlaşmayı kabul etmesini istemişlerdir. Rusya ise Sykes-Picot anlaşmasını; Trabzon'un batısında tayin edilecek bir noktaya kadar olan bütün Karadeniz kıyısının ve Urmiye Gölünden başlayarak Van, Bitlis, Muş ve Harput'un güneyinden Toros dağlarından geçerek Anamur mevkisine kadar uzanan hattın doğusunda kalan arazi bölgesinin kendisine bırakılması şartıyla kabul edeceğini bildirmiştir.

İngiltere ve Fransa'nın Rusya'nın bu toprak isteklerini kabul etmeleri üzerine Sykes - Picot anlaşması üç Müttefik Devlet arasında kabul edilerek kesinleşmiştir.

Rusya Sykes-Picot anlaşması ile elde ettiği topraklara hakim olamamıştır. Zira daha savaş bitmeden ihtilal sonucunda Rus Çarlığının yıkılmasıyla Rusya savaştan çekilmiştir. Rusya'da ihtilal sonucu işbaşına gelen Bolşevik yönetimi de, bu gizli anlaşmaları tanımayarak kamuoyuna açıklamıştır.

Rusya açısından yürürlüğe girmeden kâğıt üzerinde kalan Sykes-Picot anlaşması İngiltere ve Fransa açısından kağıt üzerinde kalmamış ve savaştan sonra da geçerliliğini koruyarak yürürlüğe konmuştur. Gerçekten de İngiltere ve Fransa savaştan hemen sonra bu gizli taksim anlaşmasıyla kendilerine bırakılan yerleri hakimiyetleri altına almak için bu yerleri işgal etmeye başlamışlardır. Paris Barış Konferansı'nda bu anlaşma İngiltere ve Fransa açısından göz önünde tutulmuştur. İtalya, Müttefik Devletlerin savaş sırasında ken-

di aralarında yaptıkları Sykes-Picot anlaşması ile Türkiye Asya'sını paylaştıklarını öğrenince Londra Anlaşması ile aldıkları yerlere ilave olarak; İzmir, Aydın, Adana, Konya, Mersin gibi yerlerinde kendisine verilmesini Müttefiklerinden istemiştir. İtalya'nın bu geniş arazi isteklerine özellikle Fransa ve Rusya itiraz etmiştir. İngiltere Londra'da topladığı konferansta öncelikle bir uzlaşma yolu aramış ise de İtalya'nın isteklerinden hiç taviz vermemesi yüzünden bir sonuç alınamamıştır.

Üç Müttefik Devlet (İngiltere, Fransa ve Rusya) İtalya'nın kendisine verilmesi gereken yerler ile ilgili baskısına uzun süre karşı koymuşlarsa da Mart 1917 yılında Rusya'da çıkan ihtilal neticesinde Rus Çarlığının yıkılması ve bunun neticesinde Rusya'nın savaş gücünün iyice azalması üzerine İngiltere ve Fransa'nın İtalya'ya bakış açısı önemli ölçüde değişmiştir. Zira bu iki devlet savaş gücü iyice azalan Rusya'nın yerine İtalya'nın gücünden yararlanmak istiyorlardı. İngiltere ve Fransa'nın politikalarında yaptıkları bu değişiklik sonucunda İtalya'nın, Anadolu'dan istediği yeni arazi isteklerini Rusya'ya haber vermeden topladıkları Saint Jean De Maurienne Konferansı'nda yeniden inceleyerek İtalya'nın söz konusu arazi isteklerini büyük ölçüde kabul etmişlerdir. Böylece Saint Jean De Maurienne anlaşması ile Mersin hariç Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgeleri İtalya'ya bırakılmıştır. Gerçi İngiltere bu yerleri İtalya'ya Rusya'nın onaylaması şartı ile vermiştir. Söz konusu anlaşma Rusya tarafından onaylanmadığı için kâğıt üzerinde kalmış ve savaştan sonra uygulamaya konmamıştır. Zira İngiltere Paris Barış Konferansı'nda Rusya'nın onayı olmadığından dolayı Saint Jean De Maurienne anlaşmasını geçersiz sayarak İzmir sancağının İtalya'ya verilmesine engel olmuştur.

Almanya'nın 1918 yılında savaştan çekilmesinden sonra, Osmanlı devleti yalnız kaldığından dolayı tek başına savaşa devam edemeyeceğini görerek Müttefik devletleriyle ateşkes yapmanın yollarını aramaya başlamıştır. Sonuçta Müttefik Devletler adına İngiltere ile 30 Ekim 1918 tarihinde şartları Osmanlı Devleti açısından çok ağır olan Mondros Ateşkes anlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmiştir. Böylece Birinci Dünya savaşının sona ermesinden sonra üç Müttefik Devlet (İngiltere, Fransa ve İtalya) savaş yıllarında

kendi aralarında yaptıkları gizli taksim anlaşmalarından Sykes-Picot ve Londra anlaşmalarında kendi nüfus bölgelerine bırakılan yerler başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerini hakimiyetleri altına almak maksadıyla (Mondros Ateşkes anlaşmasının 7 nci maddesine dayanarak) Anadolu'nun işgaline başlamışlardır. Buna göre İngiltere başta Musul bölgesi olmak üzere İskenderun, Batum, Antep, Maraş, Urfa, Kars ve Samsun'u işgal etmiştir. Fransızlar; Mersin, Tarsus, Adana, Misis, Pozantı'yı ve daha sonra İngilizlerin boşalttığı Antep, Maraş ve Urfa'yı da işgal etmiştir. İtalyanlar ise Antalya, Bodrum, Fethiye, Marmaris, Kuşadası, Selçuk ve Akşehir'i işgal etmiştir. Ayrıca İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi gereği Çanakkale istihkamlarına el koymuşlar, İstanbul'a asker çıkarmışlar ve 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan gemisinden oluşan donanmayı da Dolmabahçe önüne demirlemişlerdir.

Müttefik devletlerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında daha savaştan önce elde ettikleri çeşitli imtiyazlar sayesinde ekonomik yönden kontrolleri altına aldıkları Osmanlı İmparatorluğuna ait yerleri aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla paylaştıklarını ve Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra da bu yerleri işgal ettiklerini görmekteyiz. Şimdi sıra işgal ettikleri bu yerleri yapacakları barış anlaşması ile Osmanlı Devleti'ne de kabul ettirerek hukuki açıdan tamamen kendi hakimiyetleri altına almaya gelmiştir.

Bu amaçla Müttefik devletleri 18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nı toplamışlardır. Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin durumu görüşülecek olmasına rağmen Osmanlı Delegeleri bu konferansa davet edilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin yoğun istekleri ve baskıları sonucunda Müttefik Devletler Osmanlı delegelerini söz konusu konferansa 1 Haziran 1920 tarihinde davet etmek zorunda kalmışlardır.

Paris Barış Konferansı'nda ön plana çıkan ve konferans sonucunda en fazla kazanç sağlayan devlet, (Birinci Dünya savaşına ancak savaşın bitmesine doğru girmiş olmasına rağmen) Yunanistan olmuştur. Bu sonucun ortaya çıkmasında Büyük Yunanistan hayalini gerçekleştirmek için sinsice bir

politika izleyen Venizelos'un konferanstaki gerçeği yansıtmayan iddialarının ve Anadolu'daki Rum nüfusu ile ilgili gerçeği yansıtmayan istatistiki bilgilerinin etkisinden daha ziyade Akdeniz'de güçlü bir İtalya devletini kendi menfaatleri açısından zararlı gören özellikle İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'ı desteklemelerinin büyük ölçüde rol oynadığını söyleyebiliriz.

Venizelos'un konferansta; Ege denizindeki adalarda, Batı Anadolu'da ve Trakya bölgesindeki, Rum nüfusunun yoğunluğunu ileri sürerek Wilson Prensiplerine göre bu yerlerin Yunanistan'a verilmesi ile ilgili iddialarına konferansta sadece İtalya delegeleri karşı çıkmıştır. Zira Venizelos'un Yunanistan'a verilmesini istediği Ege denizindeki On iki adalar ve Batı Anadolu'nun en büyük şehri olan İzmir, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan Londra ve Saint Jean De Maruienne gizli taksim anlaşmaları ile İtalya'ya bırakılmıştı. Fakat İtalya delegelerinin konferanstaki tüm haklı itirazlarına ve gerçekçi delillerine rağmen, İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'de güçlü bir İtalya Devleti görmek istememelerinden dolayı İzmir'in Yunanistan'a bırakıldığını görmekteyiz. Bu durum İtalya'nın Müttefik devletleri ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve İtalya devlet adamlarının İngiltere ve Yunanistan'a kin beslemelerine ve Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketine sempati ile bakmalarına ve zaman zaman da el altından bu hareketi desteklemelerine neden olmuştur.

Nitekim Yunan ordusunun barış anlaşmasının uygulanmasını sağlamak maksadıyla Müttefik Devletlerinin izniyle Anadolu'nun içlerine doğru dört bir koldan taarruza geçtikleri ve Anadolu'da Milli Mücadele aleyhine çıkan iç isyanlar sonucu Türk ordusunun cephelerde zor durumda kaldığı ve cephanesinin çok azaldığı bir dönemde Yunanlara karşı batı cephesi komutanı Ali Fuat Paşa Gediz'deki Yunan tümenine taarruz yapmak için Ekim 1920 tarihinde Genelkurmay'a başvurarak izin istemiştir. Ancak Genelkurmay öncelikle cephane azlığını ileri sürerek taarruza taraftar görünmemiştir. Fakat bu sıralarda cephane sağlanması işi ile meşgul olmak üzere İtalya'da bulunan Kurmay Yüzbaşı Feridun Bey, İtalyanların ucuz fiyatla tüfek ve cephane verdiklerini ve nakliyata da emin bir surette başladıklarını bildirince Genelkur-

may başkanı İsmet Bey'de Gediz taarruzuna ses çıkartmamıştır. Bu olaydan da anlaşılacağı üzere İtalyanlar el altından Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Milli Mücadeleyi desteklemek amacıyla Türk ordusuna ucuz fiyatla silah satıyorlardı. Ayrıca İtalyanların Yunanlara ve İngilizlere olan kinleri sebebiyle Birinci Londra Konferansı'nda görüşülen konular hakkında İstanbul'daki Yüksek komiserleri vasıtasıyla gizlice Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi verdikleri de tespit edilmiştir. Bu yüzden Birinci Londra Konferansı'ndaki yüce kurul toplantılarının birinde Büyük Britanya Başbakanı Lloyd George konferansta görüşülen önemli konular hakkında İstanbul'daki İtalyan Yüksek komiserinin Anadolu'ya bilgi sızdırdığının duyumlarını aldıklarını belirterek İtalya Başbakanı Nitti'den bu konu ile ilgili gerekli tedbirleri almasını istemiştir. Nitti ise Lloyd George'un bu iddialarını kesin bir dille yalanlamıştır. Ancak Nitti'nin yalanlamasını pek inandırıcı bulmayan İngiltere ve Fransa Başbakanları İstanbul'daki Komiserlerine, önemli konular hakkında İtalyan Komiseri ile görüşülmemesi ve bu konularda bilgi verilmemesi konusunda talimat vermişlerdir.

Paris Barış Konferansı'nda etkin bir rol oynayan ve konferansta her istediği kararı aldırma gücüne sahip olan İngiltere, İtalyan temsilcilerinin geçici bir süre için konferanstan ayrılmalarını fırsat bilerek İzmir bölgesinin Yunanlar tarafından işgal edilmesi kararını konferans üyelerine kabul ettirmişlerdir. Konferansın bu kararına uygun olarak Yunan birlikleri 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etmişlerdir. Yunan birlikleri konferansın işgal edilecek bölgenin sınırını çizmemiş olmasından faydalanarak İzmir'den başka çevresindeki şehir ve kasabaları da işgal ederek Aydın'a kadar olan bölgeyi denetimleri altına almışlardır. Yunanların gerek İzmir'i gerek İzmir'in çevre il ve kasabalarını işgali sırasında Türk ve Müslüman halkına yaptıkları katliamlar ve akla hayale gelmedik zulümler vatanın en ücra köşesinde yaşayan her Türk ferdi tarafından nefret ve kinle karşılanmıştır. Yunanların İzmir'i işgal etmeleri bütün yurtta tepkiyle karşılanarak Türk halkının her yerde protesto mitingleri yapmasına neden olmuştur Türk halkının büyük kalabalıklarla yaptığı bu mitingler ve protesto telgraflarının miktarı İtilaf Devletlerini tedir-

gin etmiş ve sonuçta Yunalıların işgal ettikleri yerlerde yaptıkları zulüm ve katliamları incelemek için bir komisyon bile kurdurmuşlardır. Bu komisyonun işgal sırasındaki Yunan askerlerinin yaptıkları işkence ve katliamları kabul eden bir rapor vermiş olmasına rağmen bu raporun Yunanistan üzerinde fazla bir etkisinin olmadığını görmekteyiz. Yunanistan'ın işgal ettiği yerlerdeki işkence ve katliamları Türk milletinin uyanmasına ve mücadele için harekete geçmesine neden olmuştur.

Yunanların Batı Anadolu'da yapmış olduğu işgalleri İtilaf Devletleri nezdinde şiddetle protesto eden Osmanlı Hükümeti yetkilileri Yunan Başbakanı Venizelos'un Barış Konferansı'nda meydanı boş bularak Türkler aleyhine kararlar aldırmasını önlemek ve Osmanlı Devleti'nin hak ve hukukunu savunabilmek için Paris Barış konferansına katılma hususundaki ısrarlarını daha da artırmıştır. Sonuçta Müttefik Devletler Paris'e Osmanlı delege heyetinin çağrılmasını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni temsil etmek için seçilen Sadrazam Damat Ferit Paşa başkanlığındaki heyetin Paris'e gitmelerinden önce konferansta Osmanlı Devleti'nin hak ve hukukunu nasıl savunacaklarını ve hangi konuları dile getireceklerini tespit etmek amacıyla devlet adamları ve konu ile ilgili uzmanlardan oluşan komisyonlar yoğun bir çalışma içine girmişler ve sonuçta konferansta Osmanlı Heyetinin dile getirecekleri konuları ve savunma esaslarını tespit etmişlerdir. Böylece Damat Ferit Paşa başkanlığındaki heyet, Paris Barış Konferansı'na tam bir hazırlık yaparak gitmiştir.

Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Delege Heyeti tarafından Müttefik Devlet delegelerine verilen memorandumda; "savaşa Osmanlı Devleti'nin iktidardaki İttihat ve Terakki Partisinin ileri gelenleri tarafından sokulduğunu bu yüzden masum Türk ve Müslüman halkın savaştan sorumlu tutulamayacağını, savaş sırasında Ermenilerin Ruslarla iş birliği yaparak Türk Ordusunu arkadan vurmaları, Türk ve Müslüman halka karşı katliamlara girişmeleri sonucunda bunlara karşı Osmanlı Devleti'nin bir takım sert tedbirler almak zorunda kaldıkları, bu yüzden Doğu Anadolu bölgesindeki Ermenilerin güneye (Suriye'ye) doğru göç ettirildiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Wilson Pren-

siplerine göre müstakil bir Türk vatanının kurulmasının kaçınılmaz olduğunu ve bu yeni kurulacak Türk Devletinin sınırlarının nerelerden geçmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu hususların haricinde, Arap bölgelerinden Suriye, El-Cezire, Hicaz ve Yemen'e geniş bir özerklik verilmesine razı olduklarını ancak özerklik verilmesini kabul ettikleri yerlerde padişahın kayıtsız şartsız siyasi bağımsızlığa sahip olmasını kati bir suretle talep etmişlerdir. Yine bu memorandumda, Türkiye'nin geleceği açısından mali ve ekonomik bağımsızlığın gerekli olduğunu bu yüzden Kapitülasyonların mutlaka kaldırılması gerektiği, Osmanlı Hükümetinin başkentinin emniyetine ait savunma önlemlerinin alınması şartıyla Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının savaş ve barış durumunda açık tutulmasına razı olduklarını ve son olarak Müttefik Devletler'in Anadolu'da Mondros Ateşkes Anlaşmasına aykırı olarak yaptıkları işgallere derhal son verip işgal ettikleri yerlerden çekilmelerini istemişlerdir."

Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Delegeleri tarafından verilen ve yukarıda ana hatlarını ortaya koyduğumuz memoranduma ve diğer demeçlerine bakarak Osmanlı Delegelerinin savaşta yenilmiş bir devletin delegeleri olmaları münasebetiyle Müttefik Devletlerin her istedikleri hususları kabul eden bir davranış içinde olmadıkları, tam tersine Osmanlı Devleti'nin hak ve hukukunu korumak ve özellikle de Wilson prensipleri gereği çoğunluğu Türk olan yerlerin Türklere bırakılması için çaba sarf ettikleri görülmektedir.

Osmanlı Hükümetinin ve Paris Barış Konferansında Osmanlı delegelerinin en çok hassas oldukları ve sık sık dile getirdikleri bir konu da Batı Anadolu'daki haksız Yunan işgal ve katliamları olmuştur. Yunan askerlerinin her geçen gün Aydın vilayetindeki işgal bölgelerini pek feci bir suretle genişletmiş olmaları ve çarpışmaların meydana gelmesi üzerine Osmanlı Hükümeti işgal alanının kısa tutulması ve sınırlandırılması için Müttefik Devletlerine İstanbul'da bulunan komiserleri vasıtasıyla müracaat etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu isteğine karşılık Paris'te bulunan Venizelos'un ise Yunan askerlerinin işgali altına bırakılması kararlaştırılmış olan Bölge sınırının, sonradan genişletilmesi için hilekarane çaba sarf etmekte olduğu görülmektedir. Venizelos'un konferanstaki bu faaliyetlerinden haberdar olan Osmanlı Hükü-

meti, Paris'teki delegelerine gönderdiği talimatta Venizelos'un işgal sahasının genişletilmesi hususunda yaptığı çalışmalara engel olunmasını ve işgal sahasının genişletilmemesi için gerekli girişimlerde bulunulmasını istemiştir. Bu talimat üzerine Osmanlı Delege Heyet Başkanı Damat Ferit Paşa 18 Haziran 1919 tarihinde "Onlar Meclisinde" yaptığı konuşmada Yunanların İzmir'de müdafaasız Türk halkına yaptıkları zulümlerden şikayette bulunarak, Yunanların Anadolu'nun içlerine doğru daha fazla ilerlemelerine engel olunmasını Müttefik Devletlerden istemiştir.

Birinci Londra Konferansı sonucunda çatısı ortaya çıkan ve San-Remo konferansında ise kesin şeklini alan barış anlaşmasının Osmanlı Devleti açısından şartlarının çok ağır olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Hükümeti söz konusu barış anlaşmasının hükümlerini konu ile ilgili uzmanlardan oluşan komisyonlarda en ince ayrıntısına kadar inceleyerek gerekli savunma noktalarını tespit ettirmiş ve Paris'teki delegeleri vasıtasıyla Barış anlaşmasının çok ağır olan maddelerinin biraz yumuşatılması için büyük bir çaba sarf etmiştir. Fakat Osmanlı Devletinin parçalanıp mirasının paylaşılmasını kâğıt üzerinde daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapmış olan Müttefik Devletleri, Osmanlı Devletinin Barış Anlaşmasında yapılmasını istediği değişikliklerin hiçbirini kabul etmemişler ancak önemsiz bir takım değişiklikler yapmakla yetinmişlerdir. Tali derecede yapılan bu değişiklikler Osmanlı Devletini hiç tatmin etmediğinden dolayı Paris'te bulunan Osmanlı Delegeleri Barış Anlaşmasının imzalanması için tanınan sürenin uzatılmasını istemiştir. Osmanlı Devleti barış anlaşmasında arzu ettiği değişikliklerin yapılmaması yüzünden barış anlaşmasını bu şekli ile imzalamaktan imtina ederek imza için verilen sürenin dolması üzerine tekrar ek süre istemiştir. Ancak bu sefer Spa konferansında bir araya gelmiş olan Müttefik Devletleri; Osmanlı Devletinin tekrar barış anlaşmasını daha ayrıntılı olarak incelemek amacıyla imza için tanınan sürenin tekrar uzatılması isteğini kabul etmeyerek, anlaşmanın tanınan sürenin sonunda imzalanmasını aksi takdirde İstanbul'un da Türklerin elinden alınacağını sert bir şekilde bildirmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devletinin ileri gelen devlet adamları son durumu aralarında müzakere etmişler

ve anlaşmada yapılmasını istedikleri değişiklikleri tekrar tespit ederek imzadan önce bu değişikliklerin yapılmasının Müttefik Devletlerden son kez istenmesini ve kabul edilmezse İstanbul'un da Türklerden alınarak, Osmanlı Saltanatına son verilmemesi için son çare olarak anlaşmanın bu şekli ile imzalanmasını kararlaştırmışlardır. Ancak Osmanlı Delegelerinin Osmanlı Hükümeti tarafından tespit edilen değişikliklerin yapılması konusunda Müttefik Devletler nezdinde yaptıkları son müracaatta kabul edilmemiş ve sonuçta barış anlaşması Müttefik Devletlerinin istediği şekilde Osmanlı delegeleri tarafından imza edilmiştir.

Osmanlı Hükümeti ile Paris'te bulunan Osmanlı Delegeleri arasında yapılan telgraf alışverişlerinden ve Osmanlı delegelerinin Paris Barış konferansında yaptıkları konuşmalardan; Osmanlı Hükümeti ve delegelerinin Paris Barış Konferansında, Osmanlı Devletinin aleyhine çok ağır kararlar alınmaması ve Wilson prensiplerinin Türkleri de kapsayarak Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin azınlıklara bırakılmaması için samimi olarak büyük bir çaba sarf ettiklerini ancak bu çabalarından olumlu bir netice alamadıklarını, aynı çabayı barış anlaşmasının kendilerine tebliğinden sonra da barış anlaşmasının çok ağır maddelerinin yumuşatılması konusunda gösterdiklerini fakat bu çabalarının da boşa gittiğini görmekteyiz.

Osmanlı Hükümetinin ve ileri gelen dönemin Osmanlı Devlet adamlarının gerek Paris Barış konferansında ve gerekse barış anlaşmasının hükümlerinin görüşülüp karara bağlandığı Birinci Londra ve San-Remo konferanslarında akılcı ve kurnaz bir siyaset izlediklerini söylemek çok zordur. Her şeyden önce dönemin yönetiminde söz sahibi olan devlet adamları (Damat Ferit Paşa ve diğerleri) barış anlaşmasının görüşülüp karara bağlandığı konferanslara hükmeden İngiltere Fransa ve İtalya devletleri arasındaki çekişmelerden ve İtalya'nın gizli taksim anlaşmalarında kendi hakkına düşen İzmir ve çevresinin İngiltere tarafından Yunanistan'a bırakılmasından dolayı İngiltere'ye ve Yunanistan'a olan kırgınlığından ya habersizdir veya haberli olsa bile bu durumdan faydalanarak Müttefik Devletler arasındaki söz konusu kırgınlığı iyice körükleyip birlik ve beraberliklerini bozup, sonuçta Osmanlı Devleti le-

hine bir ortam oluşturma siyasetinden pek uzaktırlar. Pekala İtalya'nın barış konferanslarındaki İngiltere ve Yunanistan'a karşı olan rahatsızlıklarından yararlanılabilirdi.

Öte yandan Osmanlı Hükümetinde söz sahibi olan Osmanlı Devlet adamlarının savaştan sonra başlıca itilaf Devletlerinden İngiltere, Fransa ve İtalya'nın askeri güçleri hakkında da sağlıklı bir bilgiye sahip olmadıklarını ve halâ bu devletlerin çok güçlü bir orduya sahip olduklarını kabul ettiklerini görmekteyiz. Oysa Birinci Londra Konferansı görüşmeleri esnasında Batum'da beliren Bolşevik tehlikesi karşısında burada bulunan İngiliz kuvvetlerine yardım göndermek söz konusu olduğunda Fransa ve İtalya'nın bir tabur askeri zorla göndermeyi kabul ettiklerini ve Doğu Anadolu da kurmayı düşündükleri Ermenistan Devleti için ise hiçbir askeri kuvvet gönderecek güçte olmadıklarını açıkça belirtmişlerdir. İşte Osmanlı Devletinin ileri gelen ve Hükümette de söz sahibi olan devlet adamları Birinci Londra konferansındaki bu görüşmeleri öğrenebilmiş olsalardı veya İtilaf Devletlerinin savaştan sonraki gerek askeri güçleri ve gerekse mali güçleri hakkında değişik kaynaklardan sağlıklı bilgilere ulaşabilselerdi hiç kuşkusuz Müttefik Devletlerin söz konusu şartları çok ağır olan barış anlaşmasının imzalanmaması halinde İstanbul'un da Türk'lerin elinden alınarak, Osmanlı saltanatına son verileceği şeklindeki tehditlerine kulak asmazlar ve barış anlaşmasında istedikleri değişiklikleri rahatlıkla kabul ettirirlerdi. Zira Birinci Londra ve San-Remo konferanslarında; barış anlaşmasının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemesi halinde Müttefik Devletlerinin Osmanlı Devleti ile top yekun bir savaşı kabul edemeyecekleri Müttefik Devletlerin delegeleri tarafından açıkça dile getirilmiştir.

Barış anlaşmasının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemesi halinde Müttefik Devletlerin nasıl bir tepki gösterecekleri konusunda dönemin Osmanlı Hükümetinde söz sahibi olan devlet adamları ile Anadolu'da Milli Mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal Paşa arasında görüş farklılığı vardır. Damat Ferit Paşa başta olmak üzere Osmanlı Hükümetinin ileri gelen devlet adamları barış anlaşmasının kabul edilmemesi halinde Müttefik Devletler tarafın-

dan Türk Ulusunu tamamen Anadolu'dan çıkarılacakları oysa bu anlaşmayı kabul ederlerse Türklerin, varlıklarını hiç olmasa İstanbul ve Orta Anadolu bölgesinde devam ettireceklerini savunurlarken, Mustafa Kemal Paşa ise bu anlaşmanın bu şekli ile olduğu gibi kabul edilmesi halinde, Türklerin her yönden esaret altına alınarak aşama aşama yok edileceğini, barış anlaşmasının kabul edilmemesi halinde ise tecrübeli bir asker olarak Müttefik Devletlerin Türklerle tekrar büyük bir savaşa girmeye cesaret edemeyeceklerini zira böyle bir savaşa askeri güçlerinin ve mali durumlarının pek müsait olmadığını savunmaktadır.

Sonuç olarak barış konferanslarına hükmeden Müttefik Devletlerin savaştan sonraki askeri güçleri ve mali durumları hakkında sağlıklı bilgilere ulaşamayan ve Müttefik Devletlerin kendi içlerindeki anlaşmazlıkları daha da körükleyerek bu durumdan gereği gibi yararlanma politikası izleyemeyen Osmanlı Hükümetinin ileri gelen devlet adamları, Paris Barış konferansında Osmanlı Devletinin hak ve hukukunu gayretli bir şekilde savunmaya çalışmışlardır. Ancak imzalanması için kendilerine verilen barış anlaşmasının (Türkleri her yönden esaret altına düşürecek olan) çok ağır maddelerinin değiştirilmesi için de büyük bir çaba sarf etmişler ise de bu çabalarında da başarılı olamayarak söz konusu barış anlaşmasını olduğu gibi kabul etmişlerdir.

Osmanlı Parlamentosu tarafından onaylanmayan bu barış anlaşmasını Türk Ulusu da hiçbir zaman kabul etmemiştir. Türk Ulusu söz konusu barış anlaşması ile kendisine vurulmak istenen esaret zincirini Ulu Önder Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlattığı Milli Mücadeleyi zafer ile sonuçlandırarak kırmayı başarmıştır.

Avrupa'nın emperyalist devletleri, Milli Mücadelede uğradıkları yenilginin sonucunda Anadolu'muzu hakimiyetleri altına alarak sömürmeyi hedef alan Sevr Barış Anlaşmasını geçici bir süre için rafa kaldırmak zorunda kalmışlardır. Şurası hiçbir zaman unutulmamalıdır ki, Türkiye'mizin Jeopolitik ve stratejik konumu dolayısı ile tarihin her döneminde olduğu gibi bugün de ve gelecekte de birçok düşmanları olacaktır. Bu düşmanlar Kurtuluş Zaferi-

mizden sonra rafa kaldırdıkları Sevr Barış Anlaşmasını fırsatını bulur bulmaz tekrar gündeme getireceklerdir. Zira bugün gerek komşularımızın ve gerekse yurt içindeki bölücü unsurların vatanımızı parçalama ve akabinde ele geçirme faaliyetleri Sevr barış anlaşmasının günümüze uygulanması çalışmalarının devamından başka bir şey değildir.

Türkiye'mizin bu jeopolitik ve stratejik konumu devam ettiği müddetçe düşmanlarımız her zaman Sevr Barış anlaşmasının gerçekleştirilmesi hülyası ile yaşacaklardır. Bu yüzden bağımsız olarak yaşayabilmemiz için Milli birlik ve beraberliğimizi koruyarak her zaman her yönden güçlü olmak zorundayız.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri:

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),

a. Maliye Nezareti,

b. Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

c. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

d. Hariciye Nezareti İstişare Odası Evrakı

B. Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi

"Paris Sulh Konferansı" Dosyası

C. Genelkurmay ATAŞE Bşk.lığı Arşivi

a. Birinci Dünya Harbi (BDH) Tasnifi

b. İstiklal Harbi (İSH) Tasnifi

D. Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

British Documents, 1919-1921

2. Gazeteler

İkdam

İleri

Vakit

Yeni Gün

Manchester Guardian

The New York Times

The Times

Daily Mail

3. Kitaplar. Tezler ve Makaleler:

1. **1911-1912 Osmanlı - İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal,** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985,s.128.

2. ADKINNSON, Laura; **In Great Britain and the Kemalist Mouvement for Turkish Independence 1919 - 1923,** Texas, 1958, s. 118-119.

3. Ahmet Nusret; **İmtiyazat-ı Ecnebiye yahud Uhud-u Atika,** Dersaadet, 1325.

4. Ahmet Refik (ALTINAY); "Türkiye'de Katolik Propagandası", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası,** 01 EYLÜL 1340 (1925), Sayı: 5, s. 264.

5. Ahmet Saip; **Şark Meselesi,** İstanbul, 1327, s. 14.

6. AKÇORA, Ergünöz; "Ermenilerin Çıkarmış Oldukları Van isyanı", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II,** Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

7. AKGÜN, Seçil; **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu,** Ankara, 1981.

8. AKŞİN, Sina; "Kurtuluş Savaşında ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile ilişkiler" **Lozan'ın 50. yılına Armağan.** Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1998.

9. AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,** İstanbul, 1976.

10. AKYOL, Taha; **Medine'den Lozan'a,** Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996.

11. AKYÜZ, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

12. ALTUĞ, Yılmaz; **Yabancıların Hukuki Durumu,** İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966, s. 41.

13. ANDREW, Christopher M.; **The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924,** Stanford University Press, 1981, p. 180-181.

14. ARAI, Masami; "Lozan Konferansı Karşısında Japonya", **70. yılında Lozan Barış Antlaşması,** İnönü Vakfı Yayınları, 1994, s. 129.

15. ARIKAN, Zeki; "Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar", **ÇTTAD,** Cilt II, Sayı A-5. Yıl, 1994-95 DEÜ). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1995, s.225.

16. ARIKAN, Zeki; "Cumhuriyet İdeolojisi ve 1536 Kapitülasyonları" **VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi,** 18-21 Haziran 1998, Bursa, Basılmamış Bildiri.

17. ARMAOĞLU Fahir; **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,.** TTK. Yayınları, Ankara, 1991.

18. ARMAOĞLU Fahir; **20 nci Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980),** 2.B., Ankara 1984.

19. ARMSTRONG H.C.; **Türkiye Nasıl Doğdu,** Arma Yayınları, İstanbul, 1997.

20. ARNOLD; David; **Britain, Europe and The World 1871 - 1971,** London, 1973.

21. ASQUITH, H.H.; **Letters to Venetia Stanley,** Oxford, 1982.

22. ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

23. ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri II-III. TTK yayınları, Ankara 1997.

24. AVCIOĞLU, Doğan; **Milli Kurtuluş Tarihi,** Tekin Yayınları, 1996.

25. AVCIOĞLU, Doğan;**Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün,Yarın,** 1 .Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973, s.106.

26. AVŞAR, Servet; "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'ndeki Aşiretler ve Casusluk Faaliyetleri", **Askeri Tarih Bülteni,** sayı 52, Ankara, 2002.

27. AYBARS, Ergün; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I,** Ankara, 1995.

28. AYBARS, Ergün; "Orta Doğu Emperyalizm Petrol ve Türkiye", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** (23 - 25 Ekim 1995 - İstanbul), c. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.

29. BAŞDOGAN, Ferhat; "Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalayan ve Türkiye Cumhuriyeti'ni Kuran Anlaşmalar", **Silahlı Kuvvetler Dergisi,** 110/330 (Ekim 1990).

30. AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam,** C. I, İstanbul, 1974.

31. BAYAR, Celal; **Ben de Yazdım,** C.I, İstanbul 1965.

32. BAYKAL, Bekir Sıtkı; **Heyet-i Temsiliye Kararları,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974.

33. BAYUR, Y. Hikmet; **ATATÜRK'ün Hayatı ve Eseri,** C.1. Ankara, 1970.

34. BAYUR, Y. Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi,** c. III, Ks. 3, Ankara, 1957.

35. BEAVERBROOK, Lord; **Man and Power 1917 -1918** (London: Hurtinson, 1956)

36. BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1979.

37. BİLGE, Suat; **Büyük Düş Türk Yunan Siyasi İlişkileri, 1919-2000,** Ankara, 2000.

38. BİLSEL, Cemil; **Lozan** 2.Cilt., Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.

39. BİRSEL Cemil; **Lozan,** c. II., İstanbul, 1933.

40. BOZKURT, Gülnihal; **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914),** TTK. Yayınları, Ankara, 1996.

41. BUSCH, Briton Cooper; **Britain, India and The Arabs, 1914 - 1921,** London, 1971.

42. CAN, Bilmez Bülent; **Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1909 - 1923,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

43. CEBESOY, Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları,** İstanbul, 1953.

44. Cemal Paşa; **Hatırat,** İstanbul, 1996.

45. CLEMENTIS V.; **Panslavism Past and Present,** London, 1943.

46. CLEVELAND, William L. A; **History of the Modern Middle East,** Oxford, 1999.

47. ÇAĞA, Tahir; "Türkiye'de Deniz Kabotajı Tekeli' **Lozan'ın 50. yılına Armağan,** Fakülteler Matbaası. İstanbul, 1978.

48. ÇAVDAR, Tevfik; **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu,** Ankara, 1970.

49. ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu,** İstanbul 1982.

50. ÇAYCI, Abdurrahman; **Büyük Salıra'da Türk - Fransız Rekabeti (1858 -1911),** Erzurum, 1970.

51. ÇEKİÇ, Orhan; **İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Kurtuluş Savaşı Belgeseli 1917-1920,** Or yayınları, İstanbul, 2001.

52. ÇELEBİ, Mevlüt; **Milli Mücadele Döneminde Ankara - İtalya ilişkileri (1920 -1923),** (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994.

53. ÇELİK, Hulusi; **Mütareke Döneminde İngiltere'nin Orta Doğu Politikası** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1989.

54. ÇELİKER, Fahri; "Birinci Dünya Harbinde Osmanlı İmparatorluğu" **Askeri Tarih Bülteni,** VI /12 (1981), 47 - 85.

55. ÇITAK, Celal; **Sir Mark Sykes Hayatı ve Ortadoğu'daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.

56. D. PIPIS; **Hidden Hand, Middle East Fears of Consipiracy,** New York, 1996.

57. DAVISON Roderic H.; **Turkish Diplomacy From Mudros to Lausonne in the Diplomats 1919 -1939,** Princeton University Press, 1969.

58. DAVISON Roderic H.; "Foreign and Environmental Contributions to the Political Modernization of Turkey", **Essays in Ottoman and Turkish History. 1774-1923,** University of Teksas Press, USA, 1990.

59. DAWN, C. Ernest, **From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism** (Urbana Chicago, University of Illinois Press, 1973, s. 54-68.

60. DEMİR, Tanju; **Türkiye'de Posta ve Telgraf ve Telefon Örgütünün Tarihsel Gelişimi 1840 -1920,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2001.

61. DEMİREL, Muammer; **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri,** Ankara, 1996 ERCAN, Yavuz; "Bloklar arası çatışmalarda Osmanlı Topraklarının Stratejik Önemi, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** (23 - 25 Ekim 1995 - İstanbul), c. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.

62. DEMİRTAŞ Birgül; **Bulgaristan'la Yeni Dönem,** Balkan Araştırmaları Dizisi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

63. DOCKRILL, Michael, "Lozan Konferansı ve İngiltere" **70 yılında Lozan Barış Antlaşması,** Uluslararası seminer. İnönü vakfı yayınları, 1994. s. III.

64. **Documents On British Foreign Policy 1919-1939, First Series,** Volume, LV, 1919, London, 1952.

65. DOĞAN, Cahit; "Kapitülasyonların Siyasi ve İktisadi Sebepleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** Cilt 2, sayı 7, Ağustos 1980.

66. DURU, Orhan; **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

67. Dünya Savaşları Ansiklopedisi, Görsel yayınları, 1988, C. I.

68. EARLE, Edward Mead; **Bağdat Demiryolu Savaşı,** İstanbul, 1972.

69. ELDEM, Vedat; **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,** T.T. K. Yayınları, Ankara, 1994.

70. ELMACI, Mehmet Emin; **Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İzmir, 2001.

71. ELMACI, Mehmet Emin; **Avusturya'nın Bosna Hersek'i İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1996.

72. ERCAN, Yavuz; *"Türkiye'de 15 ve 16 Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuk, İçtimai ve İktisadi Durumu"* **Belleten,** Cilt. XLVII, Sayı.188, Ekim 1983.

73. ERGİN, Feridun; *"Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri",* **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. VII, MART 1991, Sayı 20, s. 165 vd.

74. ERGİN, Vahdettin; **Rumeli Demiryolları,** İstanbul, 1992, s. 171.

75. ERİM, Nihat; **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri** C.1, TTK.Yayınları, Ankara, 1953, s.5.

76. ESMER, Ahmet Şükrü; **Siyasi Tarih,** İstanbul, 1953, s. 477.

77. EWANS, Laurence; **United States Policy and the Partition of Turkey 1914-1924,** Baltimore, 1965.

78. FROMKIN David; **Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922,** Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.

79. GÖĞÜNÇ, Nejat; *"Sevres'ten Lausanne'a"* **Belleten,** 46. Cilt, Sayı: 183, TTK Ankara, 1989, s. 560.

80. GÖNLÜBOL, M. - SAR, C; **Atatürk ve Türkiye'nin Dış politikası,** MEB yayınları, İstanbul, 1963.

81. GÜNEŞ, İhsan; *"Bursa'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Doğurduğu Tepkiler"*, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri,** Ankara 1989.

82. GÜRSEL, Seyfettin, *"1838 Ticaret Antlaşması Üzerine"* **Yapıt,** No. 10, Nisan-Mayıs 1985.

83. Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul-1986, s. 175.

84. HAMİTOĞULLARI, Beşir; *"İktisadi sistemimizin oluşmasında Lozan Antlaşması'nın etkileri"* **Lozan'ın 50 yılına Armağan,** Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978, s. 172.

85. Hasan Fehmi Paşa, *"İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Çare-i İlgası"* **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası,** No. 1., 31 Mart 1325.

86. HATİPOĞLU, Süleyman; *"Rusya'nın Bağdat Demiryolu ve Doğu Anadolu Siyaseti"*, **Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, 17-21 Haziran 1991,** Atatürk Üniversitesi Yayınları.

87. HELLER, Joseph; **British Policy Towards Ottoman Empire,** Frank Cass and Company Limited, London, 1983.

88. HELMREICH, Paul; C; **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi,** çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 196.

89. HELMREICH, Paul; C; **From Paris to Sevres,** Ohio, 1974, s. 40.

90. HOWARD, Harry N., *"Paris, San-Remo, Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları II"*, **BTTD,** Eylül 1970.

91. Hüseyin Cahit; **Siyasal Anıları,** Türkiye İş.Bankası Yayınları, Ankara, 1976.

92. Hüseyin Yusuf; **Şarki Anadolu Demiryolları Cephesinde Amerikalılar** İstanbul, 1339.

93. ISSAWI, Charles; **The Economic History of Turkey 1800 - 1914,** Chicago and London, 1980, p. 353.

94. IŞIKSAL, Turgut; *"Kapitülasyonlar, Lozan'da İngiliz Heyetine Verilen Gizli Raporun Tam Metni III,* B.T.T.D., Sayı 36, Eylül 1970.

95. İbrahim Hakkı Paşa; *'Kapitülasyonlar veyahud Uhud-u Kadime"* **İlm-i Hukuk ve Mukayeseli Kavanin Mecmuası** No. 15, Eylül, 1326.

96. İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal; **Son Sadrazamlar,** İstanbul, 1964

97. İLERİ, Suphi Nuri; **Türkiye'de Yabancıların Hukuku ve Statut Personelle Meselelerinin Tatbiki,** Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1938.

98. JAESCHKE, Gottahard; **Kurtuluş Savaşıyla İlgili İngiliz Belgeleri,** Ankara, 1971.

99. K.D; **Kapitülasyonlar,** Sancakyan Matbaası, 1329.

100. KANT, M.; **Great Powers and the End of the Ottoman Empire,** y.y., 1984.

101. KARABEKİR, Kazım; **Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik,** İstanbul, 1937.

102. KARABEKİR, Kazım: **İstiklal Harbimiz,** İstanbul 1969, s. 224.

103. KARACAN, Ali Naci; **Lozan,** Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

104. KARAL, Enver Ziya; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Ankara, 1971.

105. KARADAĞ, Raif; **Petrol Fırtınası,** İstanbul, 1991.

106. KEITH, Jeffery - SHARP, Alan; *"Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda gizli istihbaratın kullanımı"* **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması,** İnönü Vakfı, Ankara, 1994.

107. KIRKPINAR, Kenan; **Milli Mücadele Döneminde İngiliz Basını ve Kamuoyu,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İzmir, 1993, s. 162.

108. KİŞİ, Raziye; **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında İzmir'de İktisadi Hayat,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990.

109. KNIGTHLEY, Philip - SIMPSON, Colin; **Lawrence'in Gizli Hayatı,** çev. Cüneyt Emiroğlu, İstanbul, 1975, s. 177 -178.

110. KOCABAŞ, Süleyman; *"Birinci Dünya Harbi'nde Boğazlar Meselesi"*, **Askeri Tarih Bülteni,** XX/39 (1995), s. 91.

111. KODAL, Tahir, *"Osmanlı - İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış"*, **KÖK Araştırmalar,** Osmanlı Özel Sayısı, 2000, Ankara, s. 47-60.

112. KODAMAN, Bayram; *"Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları"*, **Milli Kültür,** C. II, s. 1 (1980).

113. KURAT, Yuluğ Tekin; **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği,** Üniversite Basımevi, Ankara, 1968.

114. KURAT, Yuluğ Tekin; *'Türkiye Topraklarının Paylaştırılması Hazırlıkları – Sevr'* **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** c. X., sayı: 58, (Temmuz 1982).

115. KURAT, Akdes Nimet; **Türkiye ve Rusya,** Ankara, 1970.

116. KURMUŞ, Orhan; **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,** Ankara, 1982.

117. KÜRŞAD, Cengiz; *"TBMM'de Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar"* **BTTD,** sayı 34, Temmuz 1970.

118. LEE, Dwight E.; **Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878** Cambridge Mass, 1934.

119. LESTEIN, George - CERE Roger; **İki Dünya Savaşı,** İstanbul, 1966.

120. LEWİS, Bernard; *"Osmanlı İmparatorluğu'nun İnhitatı Üzerine Batı Düşünceleri"* çev. Salih Tuğ, **İTED** s. 1 - 2 (1959 - 1960).

121. LEWİS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** Ankara, 1993.

122. Mahmut Muhtar; **Maziye Bir Nazar,** Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.

123. MANDELSTAM; Andre; **Le Sort de L'empire Ottoman** Libraire Payot Et Cie Lausanne - Paris, 1917.

124. MELEK, Kemal; **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890 - 1926),** İstanbul, 1983.

125. MERAY Seha L.; **Lozan'ın Bir Öncüsü, Prof. Ahmet Selahattin Bey 1787-1920,** TTK, Ankara, 1976.

126. MERAY Seha L.; **Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeler,** Takım 1, 2. Cilt, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1971.

127. MILLER, Geoffrey; **British Policy Towards the Ottoman Empire and the Origins of the Dardanelles Campaign,**The University of Hull Press, 1997.

128. **Musul ve Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri,** Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 9 vd.

129. NEBİOGLU, Osman, **Bir imparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar,** Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1986.

130. NEVAKIVI, Jukka, **Britain, France and The Middle East, 1914 - 1920,** University of London, the Athlone Press, 1969, p. 241 - 260.

131. NICOLSON, Harald; **Curzon: The Last Phase, 1919 -1925: a Study in Post War Diplomacy,** London.

132. NOVIÇEV, A.D.; **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi,** çev. Nabi Dinçer, Ankara, 1979.

133. OKUR, Mehmet; "Mondros Mütarekesi'nin Irak ve Suriye Cephelerinde Uygulanışına İngiltere'nin Yaklaşımı, **ATATÜRK Dergisi,** Erzurum ATATÜRK Üniversitesi Yayını cilt: III, sayı: 2, Temmuz 2002, s. 231.

134. OLCAY, Osman, **Sevres Andlaşmasına Doğru,** Ankara 1981.

135. **Osmanlı Devletinde Siyasi Olaylar,** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

136. ORHON, Alparslan; *"Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Boğazı'na Karşı Saldırının Nedenleri ve Saldırının Başarılı Olup Olamayacağı Konusundaki Düşünceler"*, **Harp Tarihi Bülteni,** III/5 (1978), 25 - 40.

137. ÖKÇÜN, A Gündüz; *"1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar"*, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinleri Araştırmalar,** s. 411 - 412, İsmail CEM; **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi,** 12. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul Şubat 1995, s. 299 - 300.

138. ÖKE, Mim Kemal; **Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918 - 1926,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.

139. ÖKTE, Ertuğrul ZEKAİ; **Ben Bir Türk'üm,** Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

140. ÖPÖZ, Funda; **İsmet Paşa ile Lozan'a gidenler,** DEÜ . Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. İzmir, 1998.

141. ÖZCAN, Besim; *"Gayri Müslim Osmanlı Tebaasının 1853 Kırım Harbindeki Siyasetleri",* **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II,** Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara,1997.

142. ÖZYÜKSEL, Murat; **Anadolu - Bağdat Demiryolları,** İstanbul, 1988.

143. PAKER, Esat Cemal; **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

144. PALMER, Alan; **Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Yeni Tarihi,** çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Sabah yayınları, İstanbul,1994.

145. PICHON, Jean; **Cihan Harbinin Şarka Ait Kaynakları,** çev. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul, 1939.

146. POMİANKOWSKI Joseph; **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü,** çev. Kemal Turhan, Kayhan yayınevi, İstanbul, 1990.

147. QUATAERT, Donald; **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881- 1908),** Çeviren: Sabri Tekay, Yurt Yayınları 14, Ankara Şubat 1987.

148. RATHMAN, Lothhar; **Berlin - Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi,** çev. Ragıp Larakolu, İstanbul, 1982.

149. RENOVİN, Pierre; **Birinci Dünya Savaşı Tarihi, I,** İstanbul, 1969.

150. REŞAT Ekrem; **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar,** Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934.

151. SABİS, Ali İhsan; **Harb Hatıralarım,** 1-3 cilt, 2. Basım, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1943

152. SABİS, Ali İhsan; **İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri,** Mahir yayınları, İstanbul, 1993.

153. SAYAR, Nihad S.; **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları,** Metler Matbaası, İstanbul, 1977.

154. SAZAK, M. Seyfi; **Sir Mark Sykes ve 1900 -1920 Arası İngiltere'nin Orta Doğu Politikasına Etkileri,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1988.

155. SERTOĞLU Mithat; **Birinci Cihan Savaşına Girişimizin Gerçek Sebepleri,** Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul.1968.

156. SEVİMAY, Hayri; **Cumhuriyete Girerken Ekonomi,** Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul, 1995.

157. SHORROK, William D.; **French Imperialism in the Middle East,** 1975.

158. SLOANE, William M.; **Bir Tarih Laboratuarı Balkanlar,** Süreç yay. İstanbul 1987.

159. SOMAKIAN, Monoug Joseph; Empires Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895 - 1920, Tauris Academic Studies, London - New York, 1995. p.p. 198-252.

160. SONYEL, R. Salahi; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C.1., Ankara. 1971.

161. SONYEL, R.Salahi; *"Lozan'da Türk Diplomasisi"* **Belleten,** Cilt 38. sayı 149. 152, 1974.

162. SONYEL, R.Salahi; *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908 - 1918)"*, **Belleten,** Ağustos 1997.

163. SONYEL, R. Salahi; **Turkish Diplomacy, 1918 -1923: Mustafa Kemal and The Turkish National Movement,** London, 1975.

164. SOYSAL, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları,** C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara, 2000.

165. **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı,** çev. Kurmay Yarbay Babaeskili Hüseyin Rahmi, İstanbul 1972, Belge Yayınları 4.

166. SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali; **Yok Edilmek İstenen Millet,** İstanbul, 1957.

167. SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali; **Başımıza Gelenler 1918-1922,** İstanbul, 1939.

168. SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali; **Hariciye Hizmetinde 30 sene, (Mutlakiyet Meşrutiyet ve Milli Mücadele yollarında şahidi ve Amili olduğum hadiselere ait vesikalar), 1892-1922,** IV. Cildin son kısmı, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955.

169. Suphi Nuri, **Sevres ve Lausanne,** Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934.

170. ŞAHİN, M. Süreyya; **Fener Patrikhanesi ve Türkiye,** Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996.

171. ŞİMŞİR, Bilal; **Lozan Telgrafları 1 (1922-1923),** İş Bankası Yayınları, Ankara, 1990,

172. ŞİMŞİR, Bilal; *"Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu"* ***70.*** **Yılında Lozan Barış Antlaşması,** İnönü Vakfı, Ankara, 1994.

173. **Talat Paşa'nın Hatıraları,** Hüseyin Cahit Yalçın'ın önsözüyle, Güven Basımevi, İstanbul, 1946.

174. TANER, Tahir; **Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi?,** Muammer Raşit Seviğ'e Armağan'dan Ayrı Basım, LÜ.H.F. yayınları, İstanbul, 1956.

175. TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** C.1., 3. B, İstanbul 1991,

176. TAYLOR, A.J.P.; **English History 1914 -1945,** Oxford: Clarendon Pres 1965.

177. TEZEL, Yahya Sezai; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi,** Yurt yayınları, İstanbul, 1986.

178. THOBIE, Jacques; **Interets et Imperialisme Français dans L'empire Attornan, 1895-1914,** Puplications de la Sarbonne, Paris, 1977.

179. TİMUR, Taner; *"Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya; 1838 Ticaret Antlaşmasını Doğru Değerlendirdik mi?"* **Yapıt,** No.10, Nisan-Mayıs 1985.

180. TİMUR, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası,** İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

181. TOKER, Hülya; *"Birinci Dünya Savaşı'nda Mekke Şerifi Hüseyin'inİsyanı"* **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** (23 - 25 Ekim 1995 -İstanbul), c. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.

182. TOPRAK, Zafer; **Türkiye'de Milli İktisat (1908 - 1918),** Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

183. TRUMPENER, Ulrich; **Germany and the Ottoman Empire 1914-1918,** NewYork, 1989.

184. TUNÇOKU, Mete; "Çanakkale Muharebeleri ve Yunan Dış Politikası", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** (23 - 25 Ekim 1995 - İstanbul), c. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.

185. TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi,** 2. Kitap, Bilgi yayınevi, Ankara, 1992.

186. TURAN, Şerafettin; **Türk İtalya İlişkileri I,** Metis Yayınları, İstanbul, 1990

187. TURAN, Şerafettin; *"Rodos ve On İki Adaların Türk Hakimiyetinden Çıkışı"*, **Belleten,** c. 29, Sayı, 113.

188. **Türk İstiklal Harbi,** Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, C.II, I. Kısım, Ankara, 1963.

189. TÜRKGELDİ, Ali Fuat; **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi,** Ankara 1948.

190. ULUBELEN, Erol; **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,** Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

191. Un Ancien Diplomat, **Le Regime Des Capitulations,** Paris, 1898.

192. URAL, Selçuk; **Vilayat-ı Şarkiye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilaf Devletleri Tarafından Kontrolü,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002.

193. URAN, Hilmi; **Hatıralarım,** Ankara, 1959. s. 74

194. ÜÇOK, Coşkun; **Siyasal Tarih 1789-1950,** Başnur Matbaası, Ankara, 1967.

195. ÜLKÜTAŞIR Türkan;" **Mondros Mütarekesinin Sarsıntıları ve Karşı Direnişler"** Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 23, İstanbul 1969.

196. ÜLMAN, Haluk; **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş,** Ankara, 1973.

197. VELAY, A. Du; **Türkiye Maliye Tarihi,** Der. Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, 1978.

198. WINSTON, P.V.F.; **Illicit Adventure,** London: Jonathan Cape, 1982.

199. YAVUZ, Bige; **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk - Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919 - 1922,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

200. YEL, Selma; **"Türkiye - AB İlişkilerinin Hatırlattıkları: Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Kaybedilen Yüz Bin Türk Askeri",** 2023 Dergisi, 28 Nisan 2003

201. YERASİMOS, Stefanos; **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan Tanzimat'a,** Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974.

202. YERASİMOS, Stefanos; **Devrimden Milli Mücadeleye Türk Sovyet İlişkileri,** İstanbul, 1979.

203. YILMAZ, Serap; "17 ve 19.yüzyılda İzmir'de Fransızlar" **Ç.T.T.A.D,** Cilt.1, Sayı.3, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993.

204. YILMAZ, Veli; I. Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, İstanbul, 1993.

205. YÜCEKÖK, Ahmet; "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri", **SBFD,** C. XXIII, S. 1-2 (1968).

206. Ziya GÖKALP; "Boğazların Serbestisi", **Küçük Mecmua,** S. 19 (1922).

207. Ziya Şakir, **1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?,** İstanbul, 1943.

EKLER

BELGELER

EK-1

BELGE 1
Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 - 264

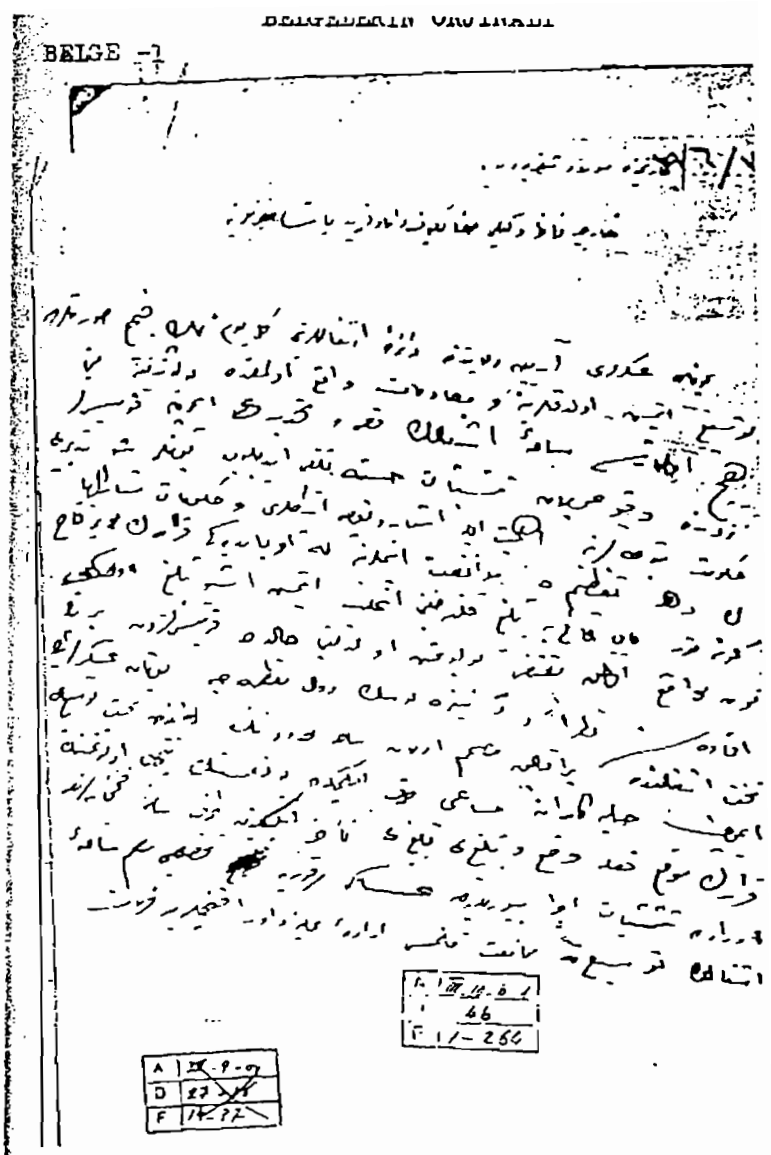
Kimden : Osmanlı Hükümetinin Dışişleri Bakanı Safa Bey'den
Kime : Paris'te Osmanlı delegesi olarak bulunan Damat Ferit Paşa'ya
Konu : Paris Barış Konferansı'nda Venizelos'un Yunan askerlerinin işgali altında bırakılmış olan bölgenin (İzmir ve çevresi) genişletilmesi için yaptığı faaliyetlerin önlenmesi ve Yunan işgal sahasının genişletilmesine engel olunması için Osmanlı Hükümetinin Paris'te Osmanlı delegesi olarak bulunan Damat Ferit Paşa'ya gönderdiği ferman.
Tarih : 03 Haziran 1919
Özellik : Ferman

3. 6. 1919 tarihinde gelen şifredir.

Bakan vekili Safa Bey'den Damat Ferit Paşa hazretlerine

Yunan askerleri Aydın vilayetinde işgal bölgelerini her gün pek feci suretlerde genişletmiş olduklarından ve çarpışmaların meydana gelmesi sebebiyle, hiç olmazsa işgal alanının kısa tutulması ve sınırlandırılması için komiserler nezdinde yapılan girişimler güzel bulunup bunlar şu tedbiri, bağlı oldukları Hükümetlerine önemle bildirdikleri ve tavsiye ettikleri ve söz konusu Hükümetler saygınlık yolunu uygun görmelerine bu konudaki kararın birkaç güne kadar Osmanlı Hükümetine bildirileceğini beyan etmiş, bu beyan önceki gün yapılması gerekli bulunmuş olduğu halde komiserlerden birinin ifadesine nazaran ve Venizelos'un büyük devletlerce Yunan askerlerinin işgali altında bırakılması kararlaştırılmış olan bölge sınırının, sonradan genişletilmesi için hilekarane çaba sarf etmesine son verilmesi, kararın işleme konulması ve bildirilmesi geciktiğinden sizin tarafınızdan orada girişimler yapılarak sözü edilen Yunan askerlerine tahsisi kararlaştırılmış, işgal sahasının genişletilmesine engel olunması sizin yüce iradeniz gereğidir. Ferman.

BELGE -1

BELGE 2

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası Kutu: 18 -3
AIII-10b-1
P:46
F 1 - 248

Kimden : Paris'te bulunan Osmanlı Delege Heyeti'nden
Kime : Paris Barış Konferansı'na
Konu : Osmanlı delegeleri tarafından Paris Barış Konferansı'na verilen muhtırada; Osmanlı Devleti'ni savaşa, devletin bütün nüfuzunu ve kuvvetlerini ele geçiren İttihat Partisi tarafından zorla sürüklendiği bu yüzden ittihat topluluğunun başkanlarının cezalandırılmasını Osmanlı Devleti'nin onayladığı ancak masum ve fedakar olan Osmanlı ve İslam memleketinin savaştan sorumlu tutulamayacağı, bu hususta konferanstaki büyük devletlerin adalet ve insafına müracaat edildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca muhtırada doğudaki Ermenilerin göç ettirilmesi olayına da değinilerek bu olayların başlıca sebebinin Çar ordusu ile birlikte hareket eden Ermenilerin Türk ve Müslüman halka yaptıkları katliamdan kaynaklandığı ve bu olaylara yurt içinde yapılan üzücü müdahalelerin ihtilal hükümetinin gafleti sonucu meydana geldiği belirtilmektedir.

Bu hususların haricinde muhtırada; Rum milletine hiçbir dönemde baskı yapılmadığı, Rumların sadece kıyılardan içeriye göç ettirildiği, Trakya'nın haklarının savunulması, Wilson Prensiplerinin 12 nci maddesinin Osmanlı saltanatının haklarını temin etmesi ve yine bu prensiplere göre kurulması gereken Türk Devleti'nin sınırlarının nerelerden geçeceği, Ermeni iddiaları ve Ermenilere bırakılması düşünülen yerlerdeki Türk nüfusunun oranı, Arap halkının hila-

fete bağlılığı ve Arap bölgelerine özerklik verilmesi, Türk Devleti'nin sınırları içinde kalacak olan azınlıklara Milletler Topluluğu tarafından yapılması istenilen ıslahatlardan Türk Devleti'nin bağımsızlık şartına ters düşmeyenlerin yapılması, Türkiye'nin mali ve ekonomik bağımsızlığının gerekli olduğu ve kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı borçlarının ödenme usulü, başkentin emniyetinin sağlanması şartı ile boğazların açık tutulacağı, Anadolu'da yapılan işgallere derhal son verilerek işgal kuvvetlerinin işgal ettikleri yerleri derhal terk etmesi ve söz konusu isteklerin yerine getirilmesi halinde bağımsız ve uygarlığa istekli bir Türkiye'nin kurulacağı belirtiliyor.

Tarih : 15 Haziran 1919
Özellik : Memorandum

OSMANLI HÜKÜMETİ
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
ÖZEL KALEM

15 Haziran 1919

1- Yıkıcı ve korkunç bir savaşa son verecek olan barışın uluslar arası adalet ve dostluk esaslarına dayanarak desteklenmesine taraftar olduğunu ve her şeyden önce açıklamakta olan Osmanlı delegeleri Yakın doğu'da adalet ve insaniyetin kurulmasına ve uzun müddet barış ve emniyetin kökleşmesini sağlayacak aşağıdaki açıklamaları sunmakla onur duyar.

2- Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'na katılması ilk anlarda görüldüğü gibi batı devletleri aleyhine olarak vuku bulmamıştır. Medeniyet ve ekonomik olarak batıya bağlı olan Türkiye hiçbir zaman batılı medeni devletler hakkında savaşçı bir düşünce beslememiştir. Şurada teşekkürle ifade etmek isteriz ki, Dünyanın geleceğini etkilemeye gücü olan şu toplulukta temsilcisi bulunan devletlerden bazıları ile Osmanlı hükümeti arasında fiili bir savaş bile ilan edilmemiştir.

Osmanlı Hükümetinin gerek siyasi ve ekonomik durumu, gerekse duygusal tarihi eğilimleri batı devletlerine karşı savaştan kaçınmayı ve tarafsızlığı korumayı gerektirirken; devletin bütün kuvvetlerini ve nüfuzunu eline geçiren bir ihtilal partisi, devleti zorla savaşa sürüklemiş ve Osmanlı milletinde bu savaşın asırlardan beri Osmanlılığı yok etme siyaseti güden Çarlık Hükümetine karşı gerçekleştiğini zannederek herkesin bildiği ve karşı karşıya savaştığı kahraman ordularca da onaylanmış olan bir aşk ve özveri ile vatanını müdafaaya gayret etmiştir.

Devletin dış ve iç siyasetini yanlış bir yola sevk eden ihtilal topluluğu, başkanlarının yola getirilme ve cezalandırılmaları hakkındaki gerekliliği, Osmanlı Hükümeti de tamamıyla uygun görür ve onaylar. Lakin masum ve fedakar Osmanlı ve İslam milletinin yurt savunması uğrunda boş yere kanlarını akıttıktan sonra da bir kere de savaş çıkartmaktan sorumlu tutulması adalet ve insafa katiyen uygun olamayacağı gibi böyle bir iddia savaştan sorumlu olan Hükümet başkanları olup, milletler olmadığı yolunda bütün siyaset adamları ve hukuk bilginlerinin onayı altında bulunan temel kurala dahi aykırı düşer. Bunun üzerine bu hususta Osmanlı Hükümeti delegeleri konferans büyük üyelerinin adalet düşünceleri ve insaf duygularına müracaat eder.

3- Savaş, aslında bir devletler faciası oluştururken doğuda milletlerin karışık bulunması ve milli hırsların şiddeti yüzünden son savaş bir takım acıklı iç olaylara da sebep olmuştur. Bunun çıkışı ve kaynağı hususunda taraflar birbirine zıt iddialar ileri sürmektedirler. Osmanlı Hükümetinin mevcut belgelere nazaran fikri, bu facialara Çar ordularıyla hareket birliği ve istila ettikleri bütün şehirleri ve kasabaları tahrip ve Müslüman halkı çok feci şekilde katliama cüret eden Ermeni çetelerinin sebebiyet verdiği şeklindedir. Bu şekilde İslam katliamı ile başlayan facialar Ermenilere karşılık vermeyi gerektirmiştir.

Osmanlı Hükümetinin bu fikri halk arasında meydana gelen ve ekseriya savaş cephelerinde yapılan çarpışmalara aittir.

Bu olaylara Hükümet tarafından yurt içinde yapılan üzücü ve ayıp müdahaleler ise yine yukarıda zikri geçen İhtilal Hükümetinin gafletinin eseri olması yüzünden bu hususta Osmanlı Hükümeti delegeleri en samimi teessür

ve üzüntülerini açıkça sunar ve bu yolda meydana gelen zarar ve ziyanın tamir ve telafisi için de gücü yettiği ölçüde hiçbir yardımın esirgenmeyeceğini vadederler. Aynı zamanda şu soylu dikkatlerine sunarlar ki iş bu facialarda Osmanlıların ve Müslümanların suçsuz olduğu apaçıktır. İslam'ın kanunlarına yönelmiş ve bağlanmış olan Osmanlı Devleti'nin yedi yüz senelik hayatının hiçbir anında Hıristiyan halklar hakkında Hükümetin haysiyet ve şerefini bozucu harekata tenezzül etmediği ve aksine daima onlara tam bir yumuşaklık ve koruma duygusu içinde muamele ettiği tarihten saptanmış gerçeklerdendir. İhtilal grubunun son ayıplanacak hareketleri olsa olsa Balkanlar'ın küçük Hıristiyan Hükümetleri politikalarının uğursuz taklidinden ibaret bir durumdur ki bunun Osmanlının ve İslam'ın gerçek siyasetiyle hiçbir alaka ve irtibatı mevcut değildir. Binaenaleyh bu facialar dolayısıyla Hıristiyan unsurlardan daha fazla zarar gören Osmanlı milletinin yola getirilip cezalandırılması vicdan ve insafa aykırıdır. Bu konudaki sorumluluk da facialarn bilinen ve görünen başkanları olan ve bugün Almanya'da bulunan düzenleyicilerine ait olmalıdır.

Osmanlı delegeleri şu konunun bilinmesini isterler ki, Ermeni milletine yapılan baskı hareketleri, ihtilal grubu yönetimi döneminde bile hiçbir zaman Rum milletine uygun görülmemiştir.

Rumlar yalnız sahilden içeriye göç ettirilmekten şikayetçi olabilirler ki bu da doğuda milletlerin dağıtılması hususu dolayısıyla savaş halinde bulunan bir devletin casusluğun engellenmesi ve kıyıların savunmasını sağlamak için yöneldiği çareden başka bir şey olmadığı barış delegelerinin pek az araştırma ve yorumlamalarıyla kuvvetlenecek bir durumdur.

Nitekim bu Dünya Savaşı'nda birçok devletler bir kısım vatandaşları hakkında bu yolda hareket ettikleri ve örnek olarak Romanya'nın İslam halkını göç ettirdiği bilinmektedir.

Rumların göçü esnasında maalesef meydana gelen bazı onaylanmayacak durumlar, araçları noksan ve sahası geniş olan ülkemizde savaşın getirdiği doğal karışıklıklardan ileri gelmiştir.

4- Gerçekte son savaştaki mağlubiyet, Trakya'yı haklarının savunulmasından aciz bir hale düşürmüş ise de Osmanlı Hükümeti bu yönde asla üzün-

tü ve ümitsizliğe düşmemiştir. Çünkü milli savunma kuvvetleri mevcut değilse, Allah'ın adaleti ve devletlerin medeni adaleti onun yerine geçmektedir.

Osmanlı Devleti 12 Şubat tarihli barış tekliflerinde açıkladığı şekilde geleceğin prensipleri demek olan Wilson Prensiplerini kabul etmiştir. Bunun on ikinci maddesi Osmanlı saltanatının hukukunu temin etmektedir. Şöyle ki: Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan bölümleri üzerinde egemenlik haklarının sağlam bir surette temini Türklerin yerleşmiş olduğu yurt parçasının milli birliği ve siyasi bağımsızlığının kesin olarak muhafazasıyla kabil olabileceği açıktır. Bununla birlikte tam bağımsızlık ve toprak bütünlüğü şartları dahilinde müstakil bir Türk vatanı kurulması şüphesizdir.

Bunun sınırı batıda Gümülcine Sancağı dahil olmak üzere Balkan Harbi'nden önce mevcut bulunan Türk-Bulgar sınır çizgisi, kuzeyde Karadeniz, doğuda üç sancak; Kars, Ardahan, Artvin dahil olmak üzere Türklerin yerleşim bölgelerini içine alarak Poti güneyinden başlayıp aşağıda izah olunacağı şekilde Ermenistan için belirlenecek sınır eski İran sınırıyla sınırlı bulunacaktır.

Güneyde sınır Türk ve Arap ulusal ayrım çizgisi olan Kerkük bölgesinden başlayarak Musul, Re'sülayn ve Halep'ten geçerek Lazkiye'nin kuzeyinde bulunan İn Hanı burnundan Akdeniz'e ulaşacaktır. Bu hudut dahilinde kalan arazi saltanat başkentini teşkil eden İstanbul ile beraber Wilson Prensiplerine dayanarak Türk milli hakimiyetinin vatanı olacaktır. Ege denizinin Osmanlı kıyılarına yakın bulunum adaların emniyet ve asayişinin korunması için gerekli olduğundan gelecekte arz ve izah edilecek usuldeki halk değişimi suretiyle bu adaların da Türk vatanına iadesini Osmanlı Hükümeti gelecekteki genel barış açısından talep ve temenni etmeyi en önemli görev sayar.

5- Osmanlı topraklarında sakin Ermenilerin milli iddialarının yerine getirilmesi için en salim harekat çizgisinin 12 Şubat tarihiyle Osmanlı Hükümeti tarafından İtilaf Devletleri temsilcilerine tevdi edilen muhtırada belirtildiği şekilde meydana geleceğine Hükümetimiz delegeleri inanmaktadır.

Osmanlı memleketinde oturan Ermenilerin adetleri ve sahip oldukları arazi göz önüne alınarak Kafkasya Ermenistan'ına bitişik olmak üzere uzmanlar tarafından bir miktar arazi ayrılması ve sınırlandırılmasıyla Ermeni-

lerin oralara sevki ve oralardaki Müslüman nüfusun iç tarafa nakilleri bu hususta tamamen gelecekteki zorlukları ortadan kaldıracak bir harekat çizgisi olacaktır. Bu suret kabul edilmeksizin Osmanlının şu andaki toprağı dahilinde birkaç hektarlık bir Ermenistan özerkliğine bile maddi imkan elvermemektedir. Çünkü Osmanlı Hükümeti inanmaktadır ki büyük itilaf devletlerinin adaletleri ve bir barış ve emniyet devri açılması hakkındaki içten istekleri hiçbir zaman büyük bir çoğunluğa sahip olan Müslüman nüfusun pek az bir azınlık teşkil eden Ermenilerin egemenlik ve yönetimleri altına verilmesine razı olamaz. Şu sırada diğer bir ek olarak arz ve izahına lüzum görülmektedir ki o da Adana ve havalisi meselesidir. Bu civarda küçük Ermenistan ismi altında yapılan kışkırtmaların bir propagandadan daha fazla hiçbir önemi yoktur. Bin seneyi aşkın bir zamandan beri memleketin asıl sahipleri Türkler olduğu kesin belgelerle desteklenmektedir. Ermenilerin bu araziye göçleri Türklerden üç yüz sene sonra olmuştur ve tarihin hiçbir safhasında orada bir Ermeni bağımsız Hükümeti yaşamamıştır. Bugün vilayet ahalisinin ancak yüzde on iki buçuğunu teşkil eden ahaliye geri kalan yüzde seksen yedi buçuk Müslüman nüfusu esir etmenin imkan ve ihtimali olamayacağı pek açıktır. Bu vilayet Ermenilerinin de diğer şehirlerin Ermenileri gibi ya nüfus değişimi veya azınlıkların haklarını sağlamak için genel olarak konulacak kuralların tatbiki suretiyle yatıştırılmaları kafidir.

Bunun gibi Rum hakları için de aynı surette muameleye tevessül edilerek bütün Rumların yoğun olarak bulundukları ve kendilerine gerekli olan arazi ile birlikte Avrupa tarafındaki Müslüman halk ile değişimleri imkanı mevcuttur.

Mesta Karasu yakınındaki havali bu hususta değişim zemini teşkil edebilir. Büyük devletler kontrol memurları kontrolü altında hareket etmek üzere ilgili devletler tarafından tesis olunacak göç bankaları değişim işini sür'at ve maharetle yapabilirler. Doğuyu süregelen ihtilal ve katliamdan kurtaracak ve bu sebeple Doğu problemini gelecekteki barış ve emniyeti temin edecek yegane çare bu olduğuna Osmanlı delegeleri inanmaktadırlar.

Bu suretle göçleri gerçekleşemeyen ahalinin azınlıklara sağlanan haklardan istifadeleri tabiidir.

6- Arap bölgeleri ahalisinin saltanat makamı ve hilafet hakkında şu anda göstermekte oldukları hamiyyet ve bağlılığı tam bir teşekkür ve minnet ile kayd ve zikretmemek Osmanlı delegelerince mümkün değildir. Bununla birlikte mahallinde yapılacak incelemeler ve kanuni araştırmalar icrası ile Osmanlıya kalpten bağlı halktan olan Müslüman Arap halkının hilafet makamından zorla bölünme ve ayrılmasına gidilmemesi İslamın genel selameti namına rica olunur.

Osmanlı Hükümeti Arap bölgelerinden Suriye, El-Cezire, Hicaz ve Yemen'e yine Wilson prensiplerinin on ikinci maddesinde zikrolunan gelişmeyi temin için geniş bir idari özerklik verilmesine hazır olduğunu beyan eder.

7- Yüce Osmanlı Devleti kendisine verilecek yukarıda adı geçen sınırlar dahilindeki Türk-İslam vatanı ile özerk Arap bölgeleri üzerinde padişahın kayıtsız şartsız siyasi bağımsızlığa sahip olmasını katiyyen talep eyler. İslam halifeliğinin vücud ve devamı Kur'an'a göre halifenin bağımsızlığını gerekli görür. Bununla birlikte kısıtlamaların kabulüne imkan yoktur. Şu kadar ki Milletler Topluluğu tarafından ıslahata ait olmak ve bağımsızlık şartlarına aykırı bulunmamak şartıyla teklif edilecek hayırsever ve insancıl yardımın tam bir ciddiyetle güzel bulunup ve tatbik edileceğini Osmanlı Hükümeti şimdiden söz verir.

Osmanlı Hükümeti Osmanlı saltanatı ve Türk milliyetinin şu andaki batı medeniyetini özümlemeye son derece istekli bulunduğunu şuracıkta medeniyet dünyasına arz etmeyi kendisine sevinç kabul eder.

8- Bilfiil istiklale bağlı bulunan kutsal İslam halifeliğinin vatanında hukuken müstakil olan Osmanlı hanedanında muhafazası bütün İslam alemi için vazgeçilmezdir. İslam aleminde önce ve sonra ortaya çıkan manevi bağlılığın kanuni hilafet hakkını desteklediğini ve halifenin kutsal şahsiyetinin bu hususdaki manevi nüfuzunu adalet, hakkaniyet ve medeniyet esasları dairesinde kullanmaya hazır bulunduğunu Osmanlı delegeleri tam bir sevinçle beyan eylemeyi gerekli görürler.

9- Türkiye'nin geleceği açısından mali ve ekonomik bağımsızlık gerekli olup bu sebeple kapitülasyonların kaldırılmasının kabulü zaruridir. Aksi halde Türkiye ekonomik çıkarlarının kasten ve hiçbir yasal sebebe dayanmaksı-

zın Avrupa çıkarlarına feda edilmesi demek olduğundan adaletin bunu kabul edemeyeceği açıktır. Bununla birlikte Türkiye'nin iç ve dış ticareti, ekonomik işlerinde bağımsız olması ve batı medeni hukukunun Türkiye hakkındaki tamamen geçerliliğinin tanınması zaruridir.

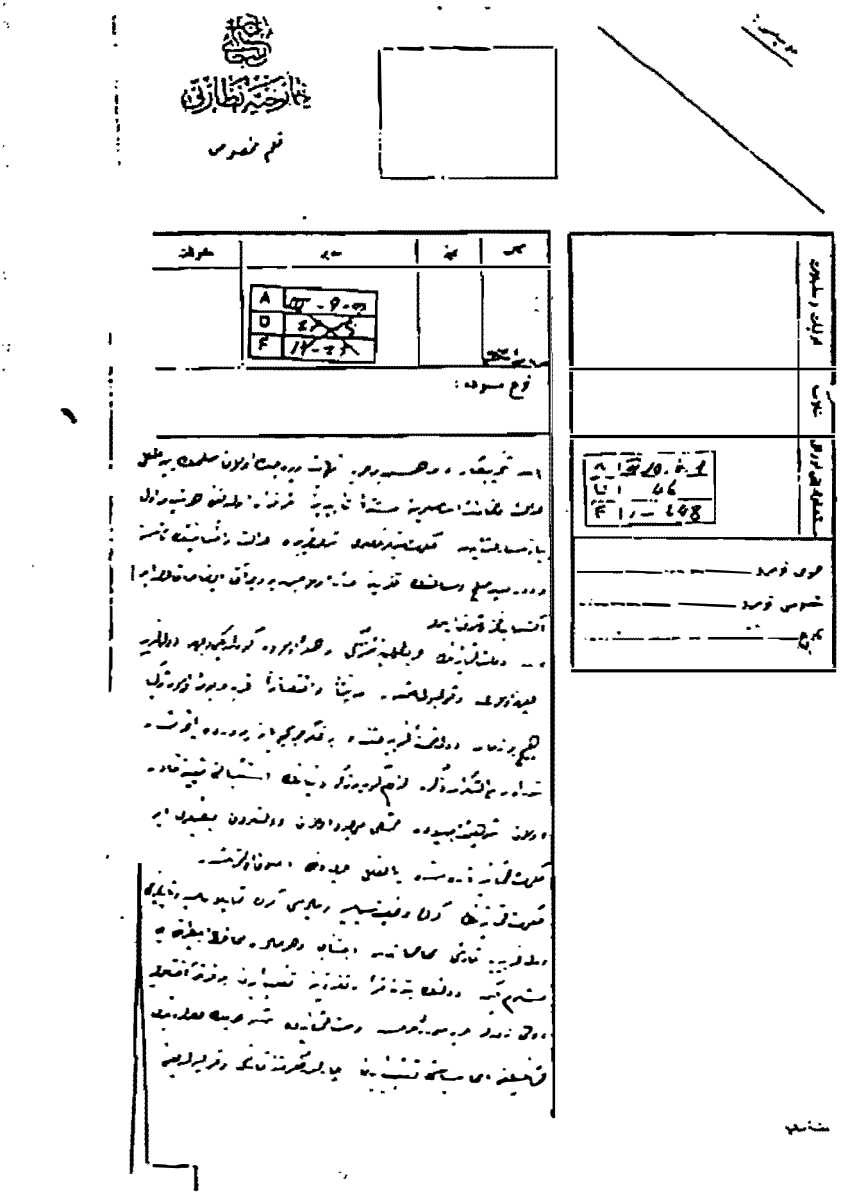
10-Osmanlı Hükümeti belirlenip sınırlanacak hudut dahilinde oturan ahaliye nispeten hissesine düşecek borçlarını alacaklılarıyla uyuşmak suretiyle namusuyla ödemeye ve bütün mesaisini bu yöne kanalize etmeye hazırdır. Bu hususta medeni batı devletlerinin mali yardımlarını temenni eyler.

11-Wilson Prensiplerinin Osmanlı Devleti'ne ait on ikinci maddesinin ikinci fıkrasında Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının açılması talep olunmaktadır. Osmanlı Hükümeti başkentin emniyetine ait savunma önlemlerinin alınması şartıyla savaş ve barış durumunda devamlı olarak Boğazlardan dünya uluslarının geliş-geçiş serbestliğini temin etmeye hazırdır.

12- Yukarıda arz edilen şartlar dairesinde barış anlaşmasına istekli bulunan Hükümetimiz hiçbir milli ve tarihi hakka, hiçbir lüzuma dayanmayarak ve ateşkes anlaşmasına aykırı olarak Adana, İçel, Antalya, Konya, Menteşe, İzmir ve Karesi havalisinin işgalini protesto etmeye kendisini görev icabı mecbur addeder ve bu işgal güçlerinin hemen bu bölgeyi tahliye etmelerinin emredilmesini galip büyük devletlerin adaletli duygularından bir an şüphe etmeyen Osmanlı Hükümeti konferans heyetinden ısrarla talep ve temenni eder.

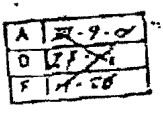
Nihayet bu isteklerin yerine getirilmesi halinde yeni, bağımsız ve uygarlığa istekli bir Türkiye'nin temeli kurulacağına inanan Osmanlı Hükümeti, Türklerin bundan sonra devletler arasında genel üretime katılan, barışsever, çalışkan ve Milletler Topluluğuna girmeye layık bir millet halinde çalışarak galip ve medeni batı devletlerine sonsuza kadar minnettar olarak yaşayacağını beyan ile gurur duyar.

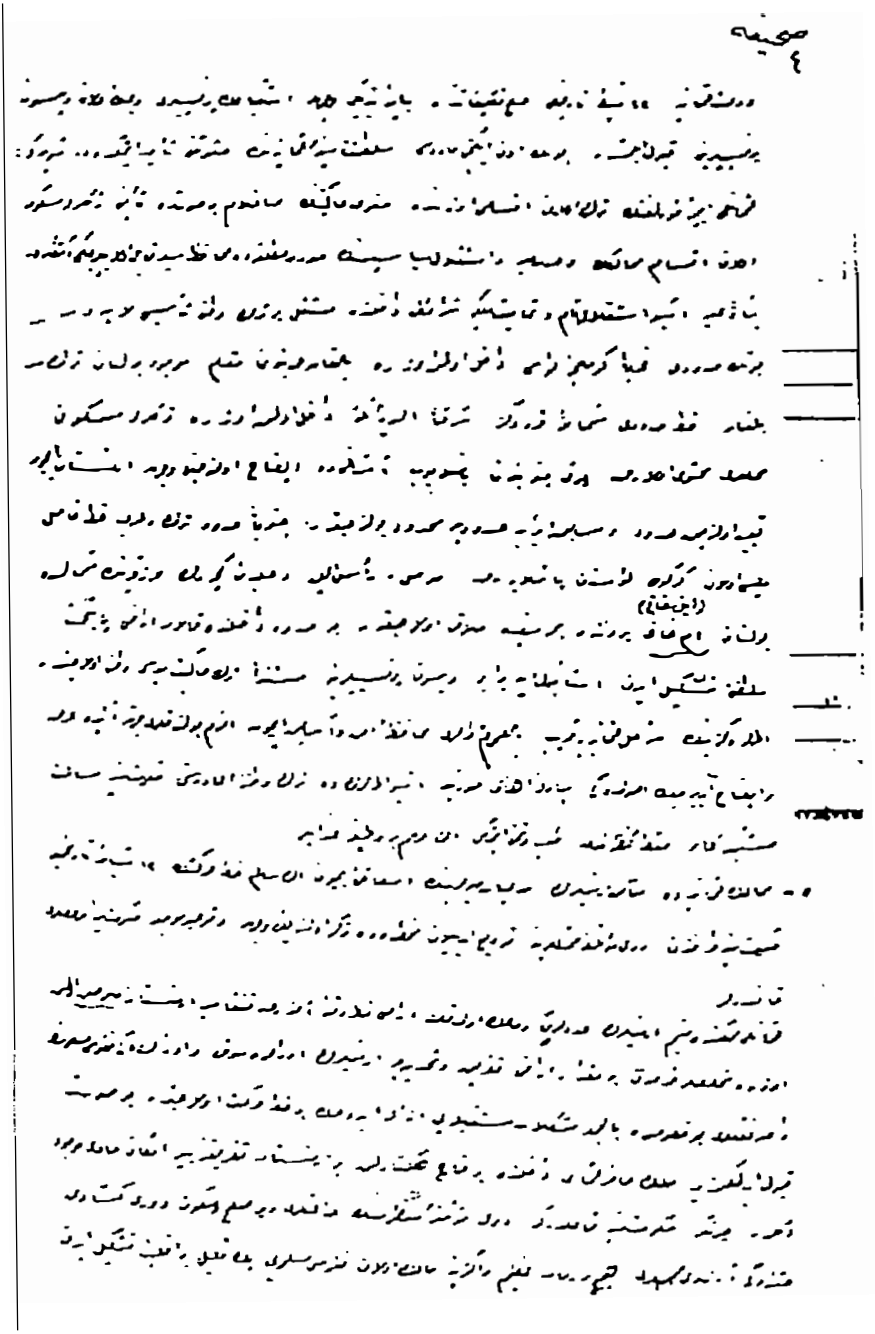
BELGE -2

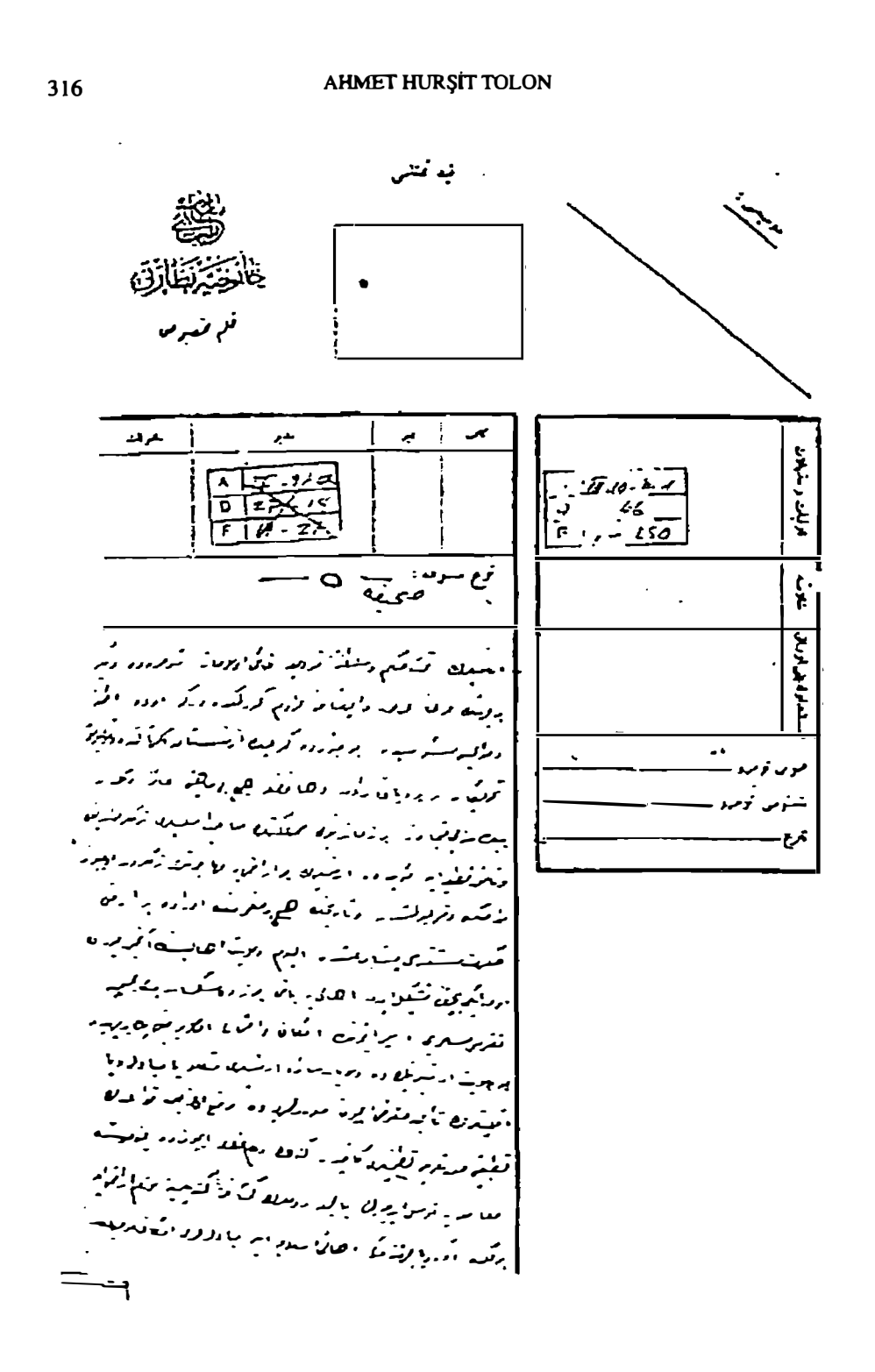

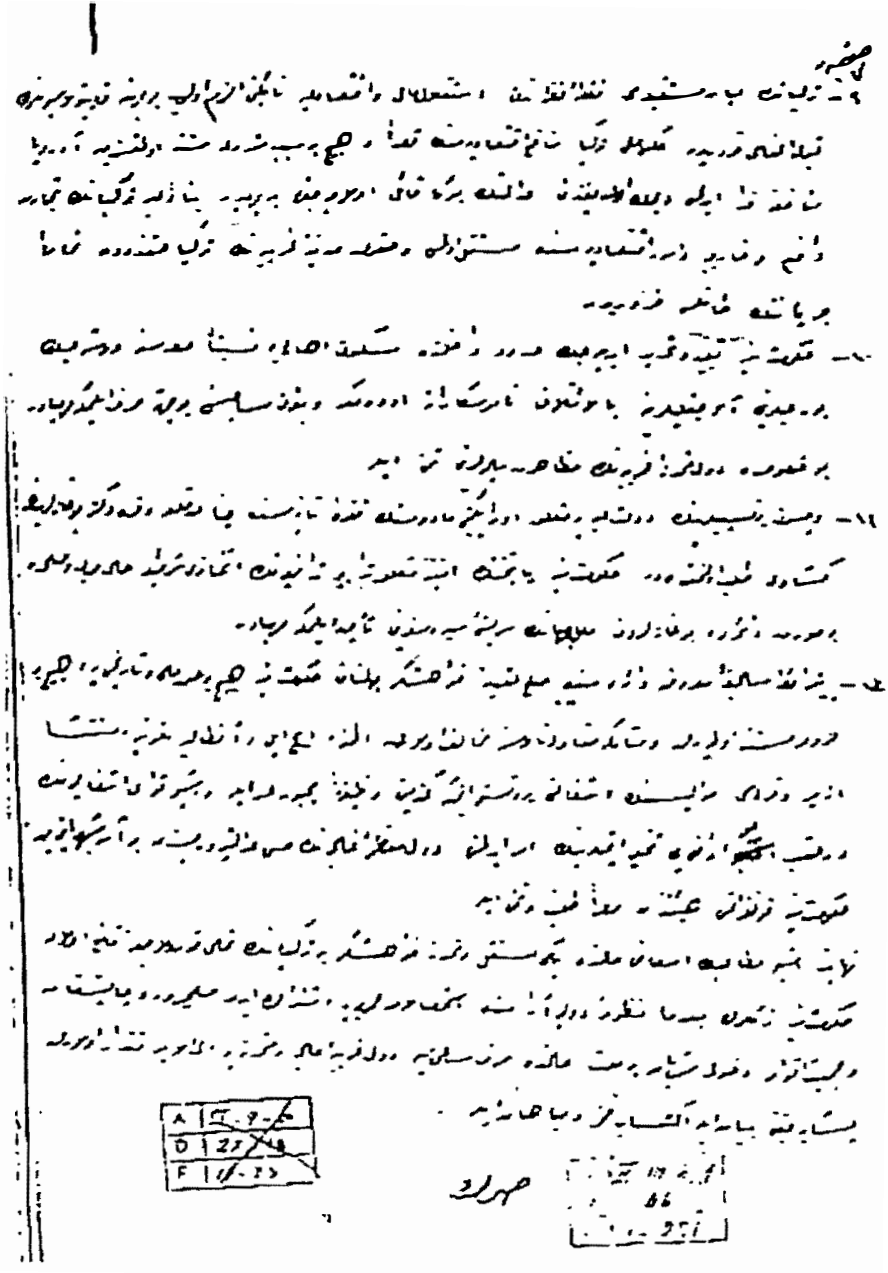
صحیفه
۲

صحیفه ۷

BELGE 3

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı"
Dosyası Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 - 256

Kimden : Paris'te Osmanlı delegesi olarak bulunan Damat Ferit Paşa tarafından

Kime : Osmanlı Devleti'nin Dışişleri Bakanı Safa Beye

Konu : Bu telgrafta Damat Ferit Paşa Paris'te Dışişleri Bakanlığında yaptığı konuşmaya değinerek, bu konuşmasında, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının korunması ve toprak bütünlüğünün sağlanması konusundaki arzu ve ricalarını belirttiğini, Yunanların İzmir'de yaptığı mezalimden bahsederek Yunanların ilerlemesinin durdurulması hakkında yaptığı taleplerden bahsetmektedir. Ayrıca söz konusu telgrafta Şeyhülislam ve içişleri Bakanı'ndan içte olup bitenler hakkında bilgi istemekte ve memleketin yüksek menfaatleri namına gazetelerden sükun ve sükunet talep edilmesi gerektiğini belirtmekte ve basının zararlı yayınlarına son verilmesini istemektedir.

Tarih : 18 Haziran 1919

Özellik : Telgraf

Safa Bey'e

18 Haziran 1919 Salı günü çekilen telgrafın sureti
Numara 6
Müsvedde Tarihi
18 Haziran 1919

Çekildiği Tarih
18 Haziran 1919

Bu sabah saat on birde Paris'te Dışişleri Bakanlığında toplanan Onlar Meclisinde hazır bulundum. Tevfik Paşa henüz Fransa'ya gelmediğinden yalnız Tevfik ve Rıza Tevfik Beyefendiler eşlik ettiler. Fransa Başbakanı Mösyö Klemanso başkanlığında toplanan konferans, Amerika Cumhurbaşkanı Mösyö Wilson, İngiltere Başbakanı Mösyö Lloyd George, Dışişleri Bakanı Mösyö Balfuz, İtalya Dışişleri Bakanı Mösyö Şoymo, Fransa Dışişleri Bakanı Mösyö Tişan ve iki Japonya delegesi ile birlikte başka şahıslardan oluşmuştu. Mösyö Venizelos hazır değildi.

Mösyö Klemanso tabiatında mevcut olan bir nezaketle, "Konferansa davet edilmeniz hakkında istekte bulunmanız, İtilaf Devletlerinin bu isteğinizi kabul etmekle Paris'e gelmenizi rica etmiştir. Gelmenizle şeref kazandık. "

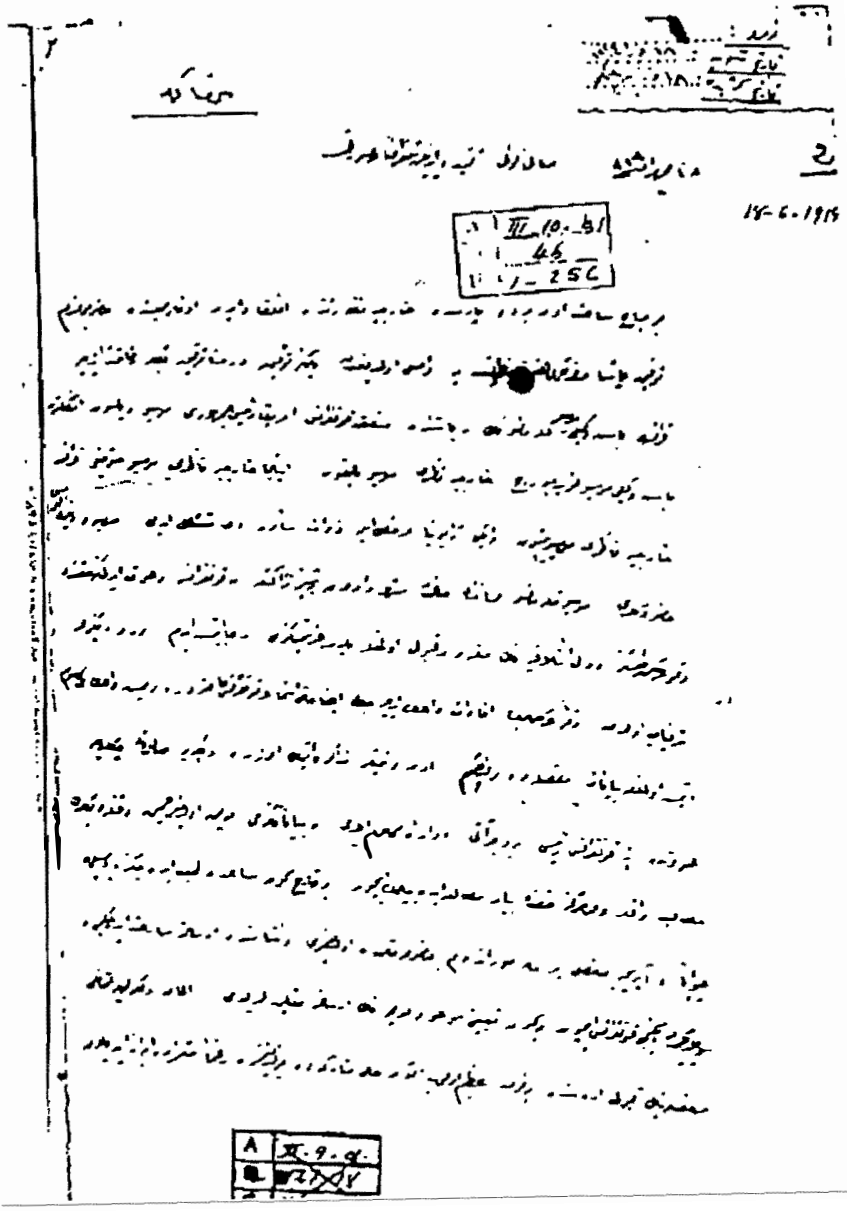
"Konferansa katılanlar, anlatacaklarınızı ve açıklamalarınızı dinlemeye hazırdır" demiş ve konuşmuş olmakla geniş açıklamalarda bulundum, on dakika müzakere etmek üzere diğer bir salona çekildiler. Dönüşte yine konferans başkanı aşağıdaki gibi konuşmasını sürdürdü.

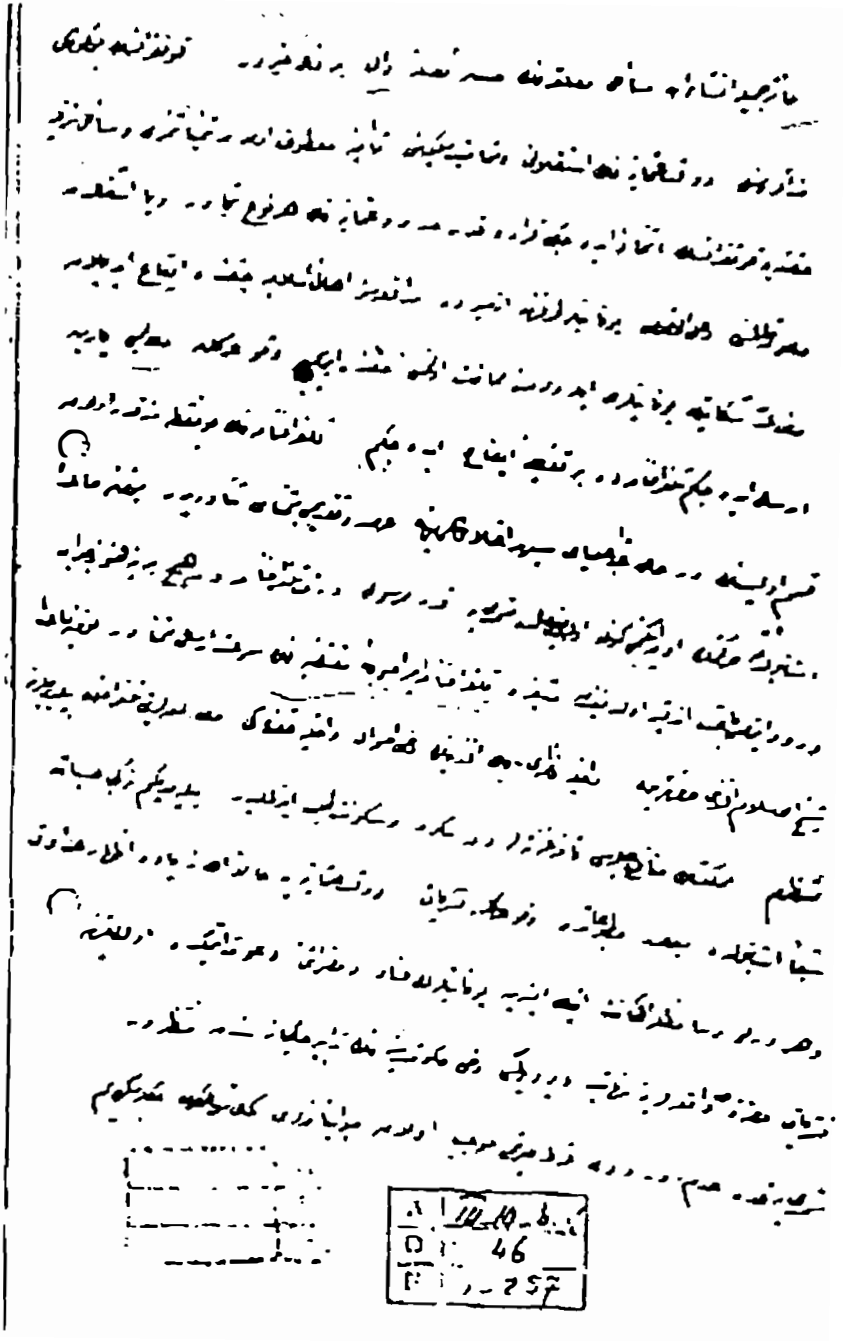
"Bildirilerinizi layık olduğu derin dikkatle dinledik. Ortaya koyduğunuz önemli istekleriniz hakkında düşüncelerimizi bildirebilmek için birkaç gün müsaade isteyeceğiz" demesiyle cevaben "aynen detaylı bir memorandum hazırlamakta olduğumuzu ve bittiğinde sür'atle göndereceğimi" söylediğimde ikinci konferans için bir gün tayini vadedilen tasarının gönderilmesine bırakıldı. Alman delegeleriyle Osmanlı delegelerinin kabulü arasında bir fark olup şu anda ateşkes halinde bulunmamıza rağmen hakkımızda gönderilen güzel eserler inşallah askıda olan sorunların iyi bir şekilde çözüleceğini gösteren hayırlı bir işe delildir. Konferansın bugünkü müzakeresinde Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamaya yönelik olan arzu ve ricalarımızı ve doğu sorunları hakkında konferansın alacağı karara kadar Osmanlı sınırlarının her nevi tecavüz ve işgalden dokunulmaz kalması ve düzensiz bir şekilde Yunanlar tarafından İzmir'de müdafaasız İslam halkı hakkında yapılan zulümlerden şikayetle Yunanların ilerlemesine engel olun-

ması hakkında ayrıca yaptığım taleplerimi yarın göndereceğim telgrafta uzun uzadıya açıklayacağım. Telgrafın bu noktasına kadar olan ön bölümünün derhal yüce padişah katına sunulması takdir hanınızın arzusudur. Bundan başka İstanbul'dan hareketimin on ikinci günü olduğu halde şimdiye kadar gönderilmiş özel telgraftan hiçbirine henüz bir cevap gelmemesi endişeye sebep olduğundan şifreli telgraf ile gerekli cevapların sür'atle gönderilmesi istenmektedir. Bundan başka Şeyhülislam Efendi Hazretleriyle İçişleri Bakanı dahi içte olup bitenler hakkındaki görüşlerini telgrafla bildirmelerini beklemekle memleketin yüksek menfaatleri namına gazetelerden sükun ve sükunet talep edilmelidir. Bilemediğim ne gibi olgulara uyarak İstanbul'da bazı basında yapılan yayınlar Osmanlı Devleti'ne halen en fazla düşmanlık gösteren ve her türlü araçlarla ihanet etmek isteyen Yunanların kargaşa ve zararını davet etmekte olduğundan yapılmakta olan zararlı yayınlara son verdirilmesi dahi Osmanlı Hükümetinin bilgece önlemlerinden beklenmektedir.

Şimdiye kadar gelmemesi, aşırı derecede hayretimi uyandıran cevapları olgunlukla, can atarak beklemekteyim.

BELGE-3

BELGE 4
Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AllI -10-b-1
P:46
F 1 - 265

Kimden : Paris'te Osmanlı delegesi olarak bulunan Damat Ferit Paşa tarafından
Kime : Başkatip Ali Fuat Beye
Konu : Bu telgrafta Damat Ferit Paşa, Paris'te bir kısım basının tekrar Asya'da Hristiyan katliamından bahsederek şamataya başladıklarını, yalan yakıştırmalara gerekli cevabın Osmanlı Delege Heyeti tarafından verileceği, İstanbul'un bu konudaki suskunluğunu anlayamadığını belirtmektedir

Tarih : 23 Haziran 1919
Özellik: Telgraf

Sulh Konferansı'nda
Osmanlı Delegeleri
23 Haziran 1919

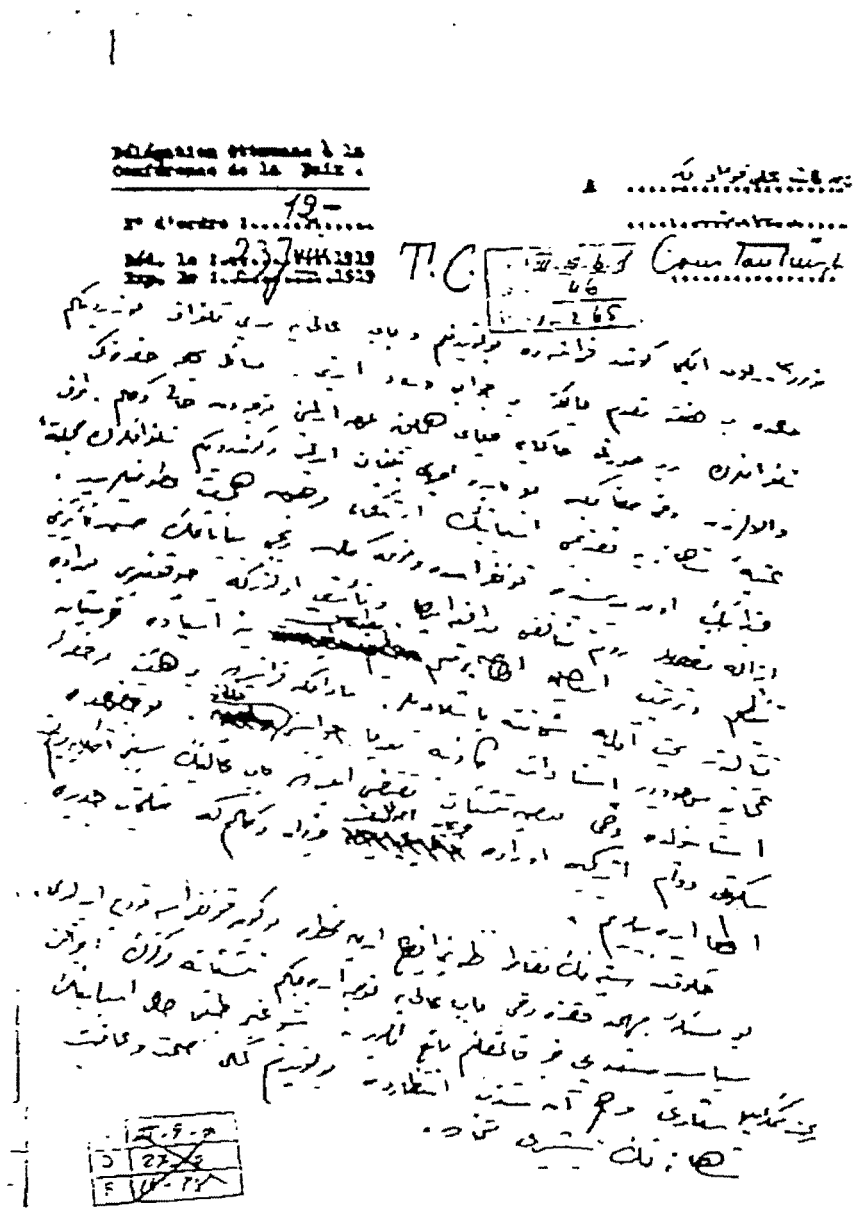
Baş Katip Ali Fuad Beye
İstanbul
Constantinapol

Numara 12 - On iki gündür Fransa'da bulunduğum ve Hükümet'e yedi telgraf gönderdiğim halde bir hafta önce yalnız bir cevap geldi. Önemli sorunlar hakkındaki telgrafların birer sureti padişahın ayaklarına sunulmasını tavsiyeden geri kalmış değil mi? Yüksek taraflarından dahi Safa Beye bu konuda bildirilmesi ve gönderdiğim telgrafların hepsini padişaha takdimi sebeplerinin tamamlanması esirgeyici ve merhametli kişiliğinize bağlıdır. Haziranın on yedisinde konferansta meydana gelen Birinci demecimin iyi etkisini yok etme maksadıyla çıkarlarını müdafaa eden ve yazıklar olsun ki, çok-

tan beri burada tanzim ve tertip edilmiş olan bir kısım basın yine Asya'da Hıristiyan katliamından söz ederek şamataya başladılar. Mademki Fransa'da bir Osmanlı yetkili delege heyeti var, yalan yakıştırmalar bundan sonra cevapsız kalmaz. Bu hususta İstanbul'da dahi bazı girişimler gerekli ise de Hükümetin sebebini anlayamadığım suskunluğu devam ettikçe, orada olup bitenden bilgisi yok mu ki yeni emirler verebileyim.

Osmanlı Hükümetinin göz önünde tuttuğu noktaları açıklayan nota bugün konferansa verildi. Bu önemli husus hakkında da Hükümete tavsiye edeceğim girişimlere merkezin siyasi işlerinden habersiz kalmam mani oluyor. Şu imkan olmayan durumların sebeplerini mümkün olan sür'atle bildirilmesi ve her an şiddetle beklediğim Padişah'ın sağlık ve afiyet üzere olduğu müjdesini almak arzusundayım.

BELGE -4

BELGE 5

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 -60

Kimden : Osmanlı Hükümeti Emniyet Genel Müdürlüğünden
Kime : Osmanlı Hükümeti yüce Dışişleri Bakanlığına
Konu : Bu rapor Paris'te bulunan Şerif Paşanın Kürtlerin haklarını temin için yaptığı çalışmaları, Kürdistan konusundaki kışkırtmaları ile tanınan Binbaşı Novil'in bu konuda bir rapor vermek üzere Londra'ya gitmesini, Osmanlı Hükümetine Kürtler üzerinde egemenlik hakkı verilmeyeceğine dair çıkan söylentileri vb. konuları ihtiva eder.
Tarih : 17 Ocak 1920
Özellik : Rapor

L- 4 Mütareke

Paris Barış Konferansı görüşmelerini içeren konular
OSMANLI HÜKÜMETİ
Emniyet Genel Müdürlüğü
Asayiş Şubesi
Genel Numara:-
Özel Numara: 60

Yüce Dışişleri Bakanlığına

Kürt aşiretleri reislerinden

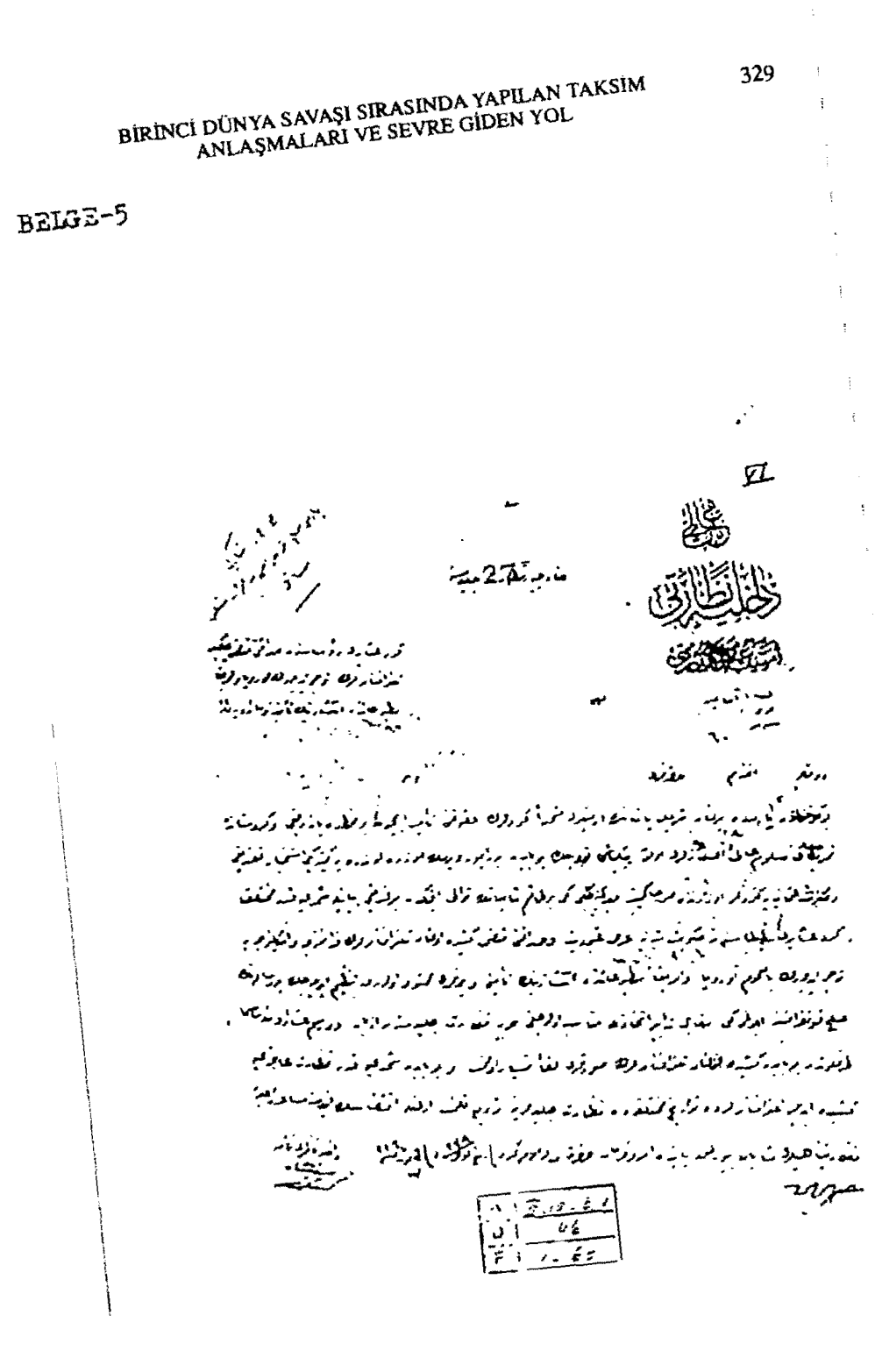
Sadakati içine alan telgrafların tercüme edilerek Avrupa ve Amerika basınında yayınlanmasının sağlanmasına vs. ye dair.

Devletlü Efendim Hazretleri.

Bugünlerde Paris'te bulunan Şerif Paşanın Ermenilerle birlikte Kürtlerin haklarını temin için bir nota yazdığı ve Kürdistan'da kışkırtmaları yüksek makamınızca bilinen Binbaşı Novil'in bu konuda bir rapor vermek üzere Londra'ya gittiği haber alındığı ve Osmanlı Hükümetine Kürtler üzerinde egemenlik hakkı verilmeyeceği gibi bir takım arka arkaya yaygın söylentiler gelmekte olduğu beyanı ile şimdiye kadar muhtelif Kürt aşiretleri reislerinden Osmanlı Hükümetine bütün Avrupa ve Amerika basınında yayınlanmasının sağlanması ve bunları içererek düzenlenecek bir broşürün sulh konferansına duyurulması gibi karşı tedbirler alınması uygun olacağı Savunma Bakanlığının yüksek katından bildirilen Dersim aşiretleri reisleri taraflarından bu konuda çekilen telgraf suretleri ilişikte gönderilmiş ve bu konuda şimdiye kadar Sosyal Yardım Bakanlığına çekilen telgraflarda değişik tarihlerde yüksek bakanlıklarına verilmiş olmakla gereğinin yapılmasına yüce bakanlığınızın müsaadeleri uygun buyurulmak konusunda emir ve ferman yüksek zatınızındır.

Rebiülahir 1922 ve 17 Ocak 1920

BELGE-5

BELGE 6

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 - 198

Kimden : Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığından
Kime : Paris'te bulunan Osmanlı Delege Heyet Başkanı Tevfik Paşaya
Konu : Anlaşma metninin Osmanlı Hükümetinin eline ulaşmasını müteakip tercüme edilerek oluşturulan komisyon aracılığı ile incelendiğinin bildirilmesi, ayrıca delege heyetinin hazırlamış olduğu cevabın geç geliş nedenlerinin belirtilmesi.
Tarih : 3 Haziran 1920
Özellik : Telgraf

Genel Numara : 22495
Özel Numara : 23
Tarih : 2 Haziran 1920

Dosyası
H.U. Mütareke

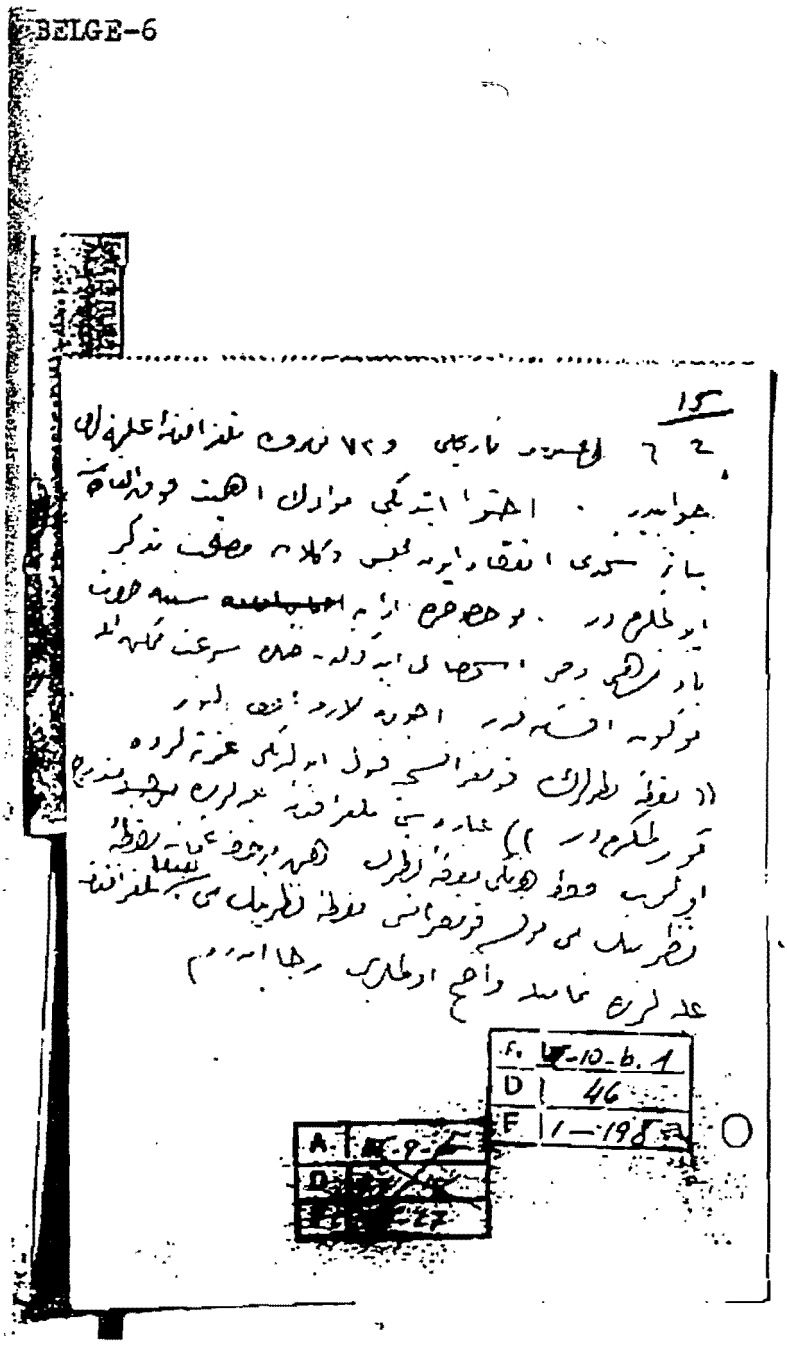
Kayıt damgası
Dışişleri Bakanlığı
Evrak Müdüriyeti
Konsolos. . .
Kayıt tarih 3 Haziran 1920
Numara 222

Taslak olarak hazırlanan Versay'da Delege Heyeti Başkanı Tevfik Paşa Hazretlerine telgraf

Anlaşma metni gelince tercüme edildi. Bu konu oluşturulan komisyon aracılığı ile incelenmektedir. Diğer taraftan Delege Heyeti'nin hazırlamış olduğu cevabın geç gelmesine şiddetle itiraz ediliyor. Hem cevabın oradan gönderildiği gün ve buraya ulaşması muhtemel olan günün mümkün olan sür'atle bildirilmesini rica ederim. Yazılı anlaşmanın oralarda meydana getirdiği etkilerini birkaç günden beri birçok defa telgrafla rica etmiştim. Bu konudaki cevabın çok sür'atle gönderilmesini istemekteyim efendim.

Ağustos tarihli ve 72 numaralı değerli telgrafın cevabıdır. İçerdiği maddelerin olağanüstü önemine dayanarak şimdi toplanan Bakanlar Kurulunda görüşülmektedir. Bu konuda Padişah'ın iradeleri de elde edildikten sonra mümkün olan sür'atle bugün akşama kadar gerekli olan cevaplar verilir. "Görüşlerin konferansça kabul edileceği gazetelerde görülmektedir" paragrafı değerli telgraflarında yazılı olup fakat herhangi bir görüş açısının Osmanlı Delege Heyeti'nin görüşü mü olduğunu değerli telgraflarında tamamıyla açık olarak bildirilmesini rica ederim.

BELGE-6

15

F.O. 371-10-b. 1
D 46
F 1-1958

A 9-
D
F 27

BELGE 7
Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı"
Dosyası Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 - 203

Kimden : Paris'te bulunan Osmanlı Delege Heyet Başkanı Tevfik Paşadan
Kime : Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığına
Konu : Bu telgrafta, yazılı anlaşmanın Paris'ten tercümesiyle beraber İstanbul'a geç gönderilmesinin sebebi açıklanmakta. Yazılı anlaşma metninin Eşref Paşa ile İstanbul'a gönderildiği, anlaşmaya verilecek cevap müsveddelerinin ise 10 Haziranda Reşit Bey vasıtasıyla gönderileceği hususu yer almaktadır.
Tarih : 5 Haziran 1920
Özellik : Telgraf

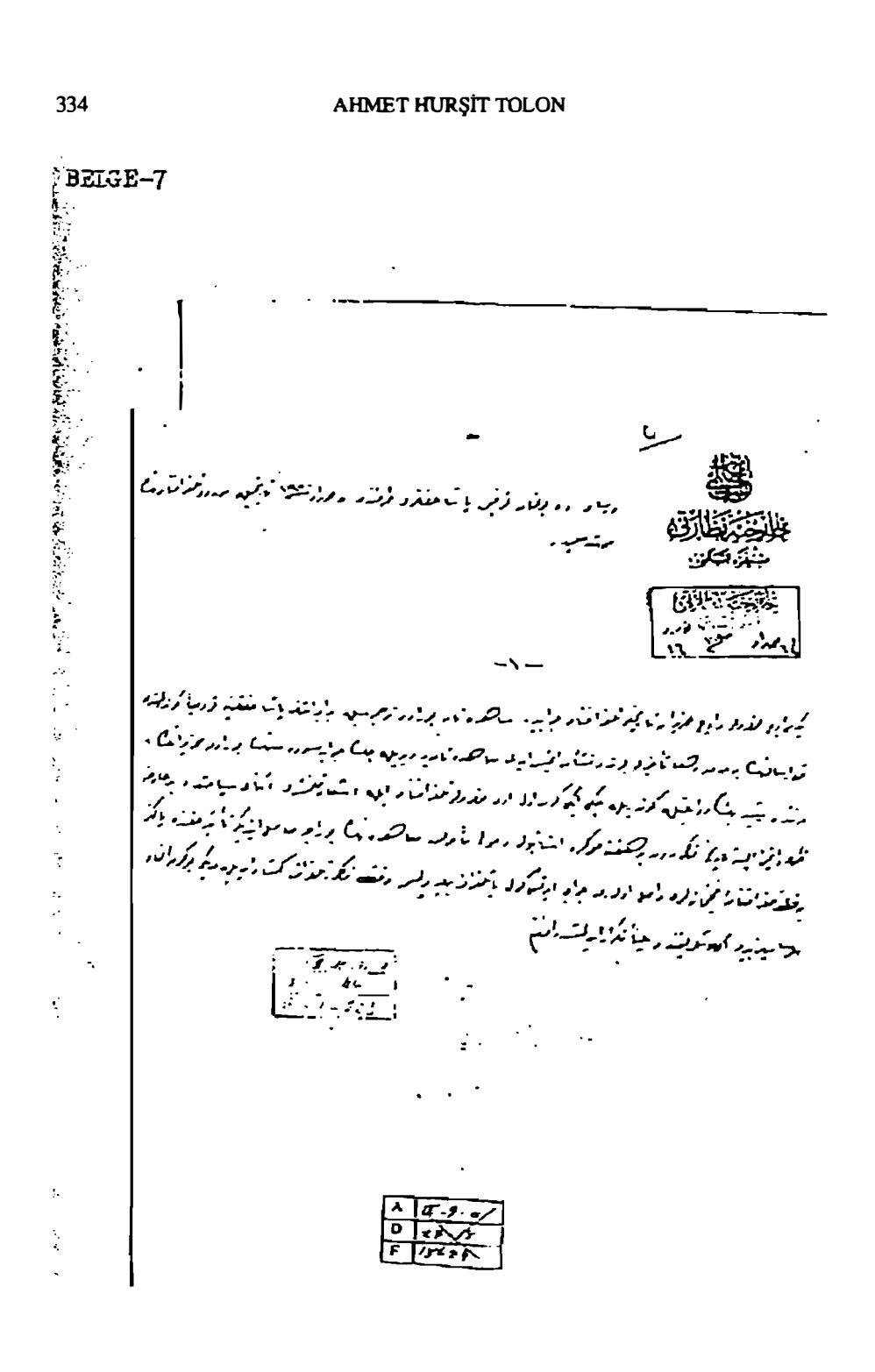
OSMANLI HÜKÜMETİ
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
Şifre Kalemi
6 Haziran 1920 numara 16

Versay'da bulunan Tevfik Paşa Hazretleri tarafından 5 Haziran 1920 tarihiyle gelen telgraf.

Yirmi üç numaralı üç Haziran tarihli telgrafın cevabıdır. Yazılı anlaşma buradan tercümesiyle beraber Eşref Paşa Hazretlerine verilerek gönderilmişti. Hatta gönderilmesinin bir süre daha geciktirilmesi bundan kaynaklanmıştı. Anlaşmaya verilecek cevap müsveddesini buradan Haziranın onunda Reşid Bey vasıtası ile gönderileceği iki gün önce on numaralı telgraf ile bildirilmişti.

Seyahat sırasında bir aksilik çıkmazsa adı geçen tarihten bir hafta sonra İstanbul'a girmesi umulur. Anlaşmanın buraca oluşturduğu etki hakkında yalnız değerli telgrafının bir kısmı ulaşarak, cevabı ertesi gün telgrafla bildirilmiş ve fakat adı geçen telgraf çekilemediği bugün alınan yüksek emirlerinden anlaşıldığı üzere aynen tekrar edilmiştir efendim.

BELGE-7

BELGE 8
Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 - 206

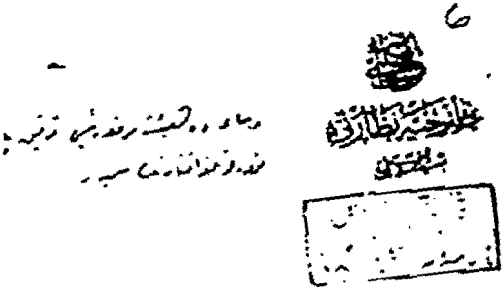
Kimden : Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığından
Kime : Paris'te bulunan Osmanlı Delege Heyeti Başkanı Tevfik Paşaya
Konu : Bu telgrafta, barış anlaşmasının Osmanlı Hükümeti tarafından etraflıca incelenerek bütün maksatlarının anlaşıldığı ve ona göre savunma notalarının hazırlandığı belirtilmektedir
Tarih : 7 Haziran 1920
Özellik : Telgraf

OSMANLI HÜKÜMETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
Şifre Kalemi
7 Haziran 1920
Numara 18

Versay'da Delege Heyeti Başkanı Tevfik Paşa Hazretlerine 6 Haziran 1920 tarihinde gelen on üç numaralı telgrafın hallidir.

Dört Haziran tarihli değerli telgrafınızın cevabıdır. Barış anlaşmasının delegelere bildirilmesinden şimdiye kadar geçen zaman boşa geçmemiştir. Gayet uzun, anlaşılmaz ve karışık olan barış tasarısı etraflıca incelenerek, kapsadığı bütün maksatlar anlaşılmış ve ona göre lüzumlu savunma notaları hazırlanmıştır. Bu incelemelerin üç beş gün içinde gerçekleşmesi mümkün olamayacağına ve barış anlaşması tasarısının İstanbul'a ulaşması ister istemez geciktiğine göre, üyelerce derinlemesine inceleme yapılmasına vakit ve imkan bulunamamış olacağından, burada uygun şekilde kanıtlara dayandırılarak hazırlanan cevapların bu derece önemli olan iş hakkında yalnız İstanbul'un kararı üzerine öyle bir cevap tasarısı hazırlamak şiddetle gerekli olmasına neden olur sanmaktayım. Bundan dolayı buradan dört gün sonra hareket ederek Haziranın on beşinci günü İstanbul'a varacak olan delege ve uzmanların gelmesinin bekleneceği ve araca hazırlandığı açıklanan tasarının gönderilmesi ülkenin ileri gelenleri açısından barış ve huzura uygundur. Cevap tasarısının bilirkişiler tarafından hazırlanması ve yetkili heyetler nezdinde fazlasıyla mümkün olabileceğinden bazı özel girişimler hakkında açıklamalar verilmesiyle bir hafta bitiminde dönmek üzere Reşid Beyin İstanbul'a gelmesi gerekli görülmektedir. Süre uzatmada, Trakya hakkında bir hafta önce gerekli girişimlerde bulunulduğu dün ve önceki günkü telgraflarda bildirilmişti. Bu konudaki cevabınızı bekliyoruz.

BELGE-8

BELGE 9

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı"
Dosyası Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 – 287

Kimden : Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığından
Kime : Paris'te (Versay Sarayı'nda) bulunan Osmanlı Delege Heyetine
Konu : Bu ferman barış anlaşmasına verilecek cevap müddetinin 11 Haziran 1920 tarihinden 11 Temmuz 1920 tarihine kadar uzatılması için itilaf devletleri komiserlerine yapılan müracaatı ve bu müracaatın sonucunu ihtiva eder
Tarih : 17 Haziran 1920
Özellik : Ferman

OSMANLI HÜKÜMETİ DOSYASI
Dışişleri Bakanlığı
Yazı işleri Kalemi
Kayıt Damgası
H.U. Mütareke Versay'daki Delege Heyeti ile haberleşme.
Merkezi Daireler Kısmı
Kayıt tarihi 22
Kalem Numarası: 296
SİYASİ
Başhalife Selahaddin
Başlangıç ve Ekler: Komiserlere 22425/161
Özet: Barış anlaşmasına verilecek cevap müddetinin uzatılması
Zarf içinde

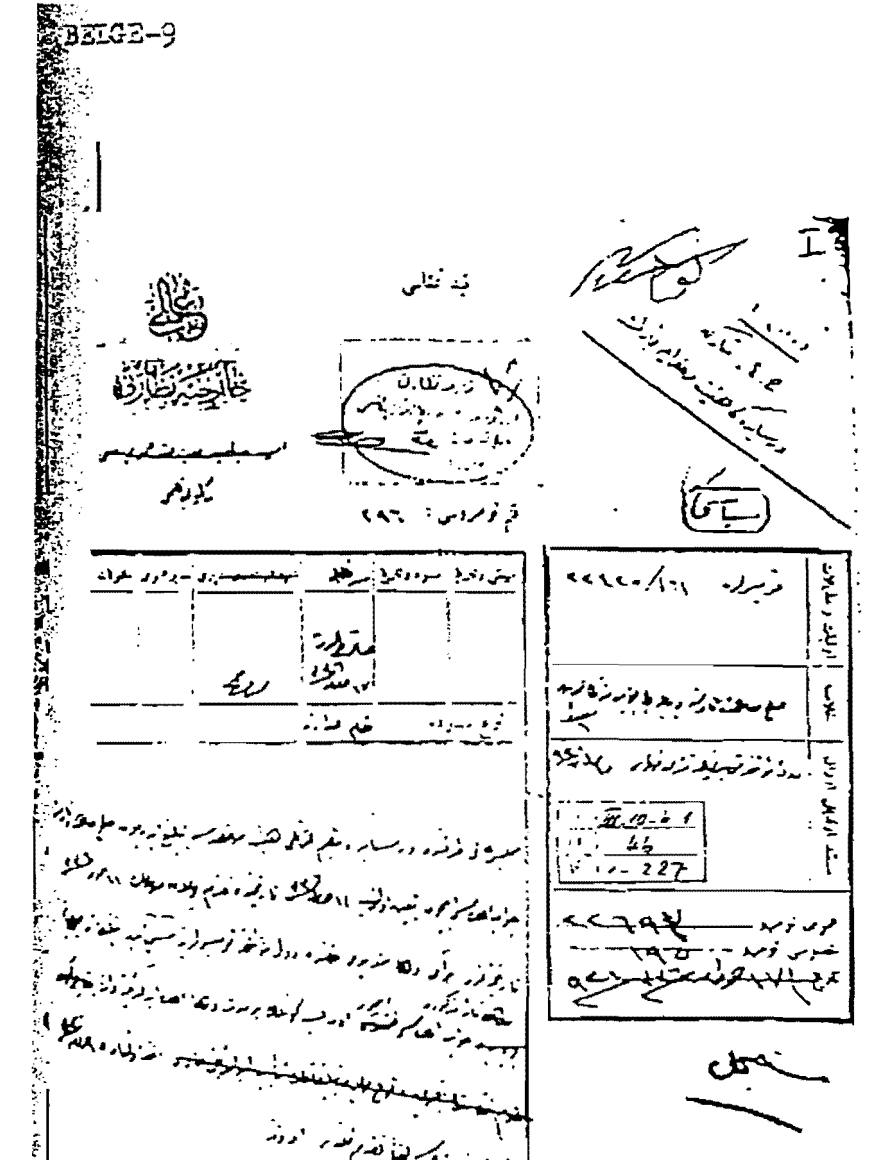
Evrak konusu: itilaf devletleri komiserlerinin müşterek notası
15 Haziran 1920
Genel Numara : 22693

Özel Numara: 195
Tarih: 17 Haziran 1920
Aceledir.

17 Haziran 1920

Yüce Meclis tarafından Versay'da bulunan Delege Heyeti'ne tebliğ edilen barış anlaşmasına cevap verilmesi için tayin olunup 11 Haziran 1920 tarihinde son bulan sürenin 11 Temmuz 1920 tarihine kadar bir ay daha uzatılması hakkında itilaf Devletleri komiserlerine yapılan tebligata cevaben adı geçen anlaşma için on beş günlük bir müddet daha verildiğine dair alınan 15 Haziran 1920 tarihli notanın tercümesi ilişikte takdim edildi. Ferman emri.

BELGE-9

BELGE 10

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
A III -10-b-1
P:46
F 1 - 288

Kimden : İstanbul'da bulunan Fransa ve İtalya olağanüstü komiserlerinden
Kime : Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığı'na
Konu : Osmanlı delegelerine barış anlaşmasına cevap vermeleri için tanınan sürenin 15 gün daha uzatıldığının bildirilmesi.
Tarih : 15 Haziran 1920
Özellik : Nota

OSMANLI	Çeviren	Daimi Tercüman	Birinci Tercüman
Hükümeti	Mehmed	İkinci tercüman	Süleyman Kani
Birinci Tercüman		Mehmed Nafiz	16 Haziran 1920
Tercümanlığı		16 Haziran 1920	

Fransa ve İtalya olağanüstü komiserlerinden gelen 15 Haziran 1920 tarihli notanın çevirisidir.

Olağanüstü komiserler, Osmanlı Devleti'nin Fransa, İngiltere ve İtalya olağanüstü komiserlerine gönderdiği 27 Mayıs 1920 tarihli resmi yazısına cevap olmak üzere Yüksek Meclis tarafından Versay'da bulunan Osmanlı Delege Heyeti'ne bildirilen barış anlaşmasına cevap verilmesi için on beş günlük bir müddet daha verildiğine dair birkaç gün önce sözlü olarak yapılan bildirmeyi teyit ediyorlar.

BELGE-10

BELGE 11

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 - 297

Kimden : Sadaret Kaymakamı ve Şeyhülislam Abdullah Beyefendi Hazretleri tarafından

Kime : Paris'te Osmanlı delegesi olarak bulunan Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Damat Ferit Paşa Hazretlerine

Konu : Barış antlaşmasının imzalanması için verilen sürenin uzatılmaması halinde verilecek cevabın Delege Heyeti tarafından hazırlanması sebebiyle özellikle Trakya ve İzmir sınırına ait meseleleri bir de devletin hakimiyetine bağlı kılacak olan kontrollere ait konuları esasları itibarıyla göstereh ve yalnız oradaki delegeler tarafından imzalanmasını isteyen telgraf.

Tarih : 24 Haziran 1920
Özellik : Telgraf

Delegation Ottomane
a la
Canterence de la Paix

Sadaret Kaymakamı ve Şeyhülislam Abdullah Beyefendi Hazretleri taradan
Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Damat Ferid Paşa Hazretlerine
İstanbul 24 Haziran 1920

Şifre telgraf

Bugün İstanbul'a gelen ajans telgrafında barış tasarısına cevap verilmesi için tayin olunan 26 Haziran tarihinin uzatılmasının uygun görülmediği hakkında bir fıkra görülmüş ve Delege Heyeti üyesinden olup bugün İstanbul'da bulunan Reşid Beyefendi ile Cemil Paşanın adı geçen tarihte Paris'te bulunmaları da imkansız olmasına rağmen bu haberin doğruluğu takdirinde mümkün ise söz konusu kişilerin ulaşmalarına kadar cevabın geciktirilmesine çalışılması ve olmadığı halde araca hazırlanan cevap maddelerinin öncelikle adı geçen heyet tarafından düzenlendiği ve yazıldığı üzere sonuçlandırma yönünde ve Trakya ile İzmir sınırlarına ait meseleleri bir de devletin hakimiyetini bağlı kılacak olan kontrollere ait konuları esasları itibarıyla gösterilen ve yalnız oradaki delegeler tarafından imza edilmek üzere bildirilmesi ve Maliye Komisyonu görevlerinin dahi icra edilecek kontrol, büyük devletlerin arzusu yönünde etkili ve verimli olacak ve ancak Osmanlı hakimiyeti ile uzlaştırılabilecek surette değiştirilmesi hususuna ilaveten, nüfuz ve itibar sahiplerine bildirilmesi Bakanlar Kurulu Kararı gereği olarak arz olunmuştur.

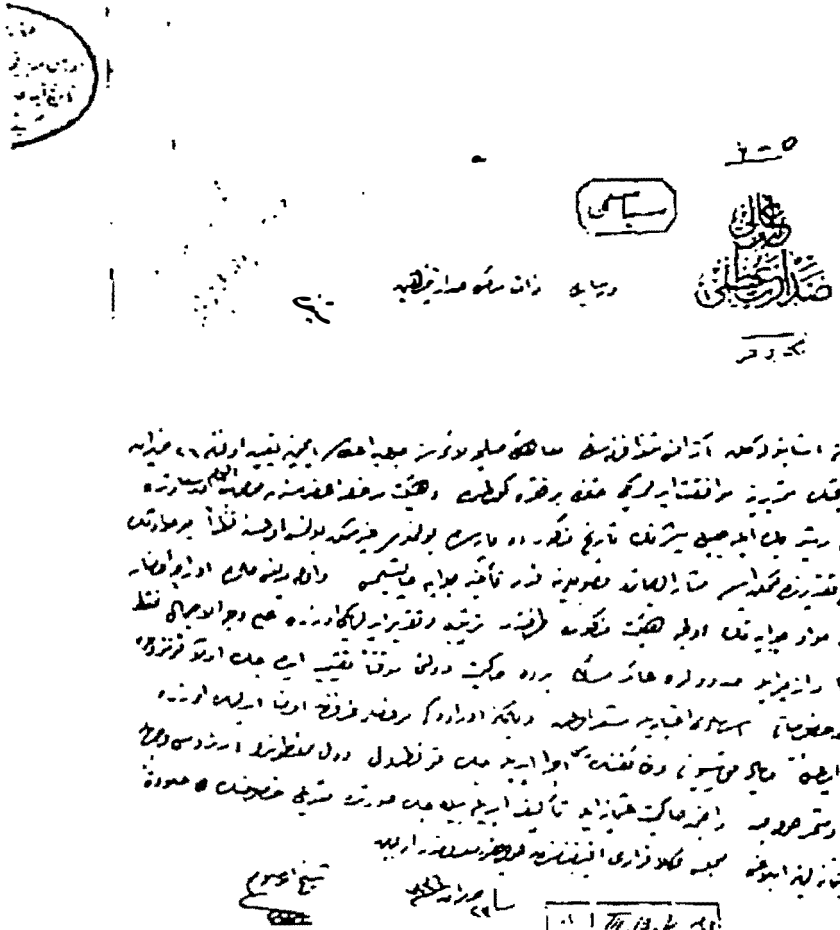
BELGE-11

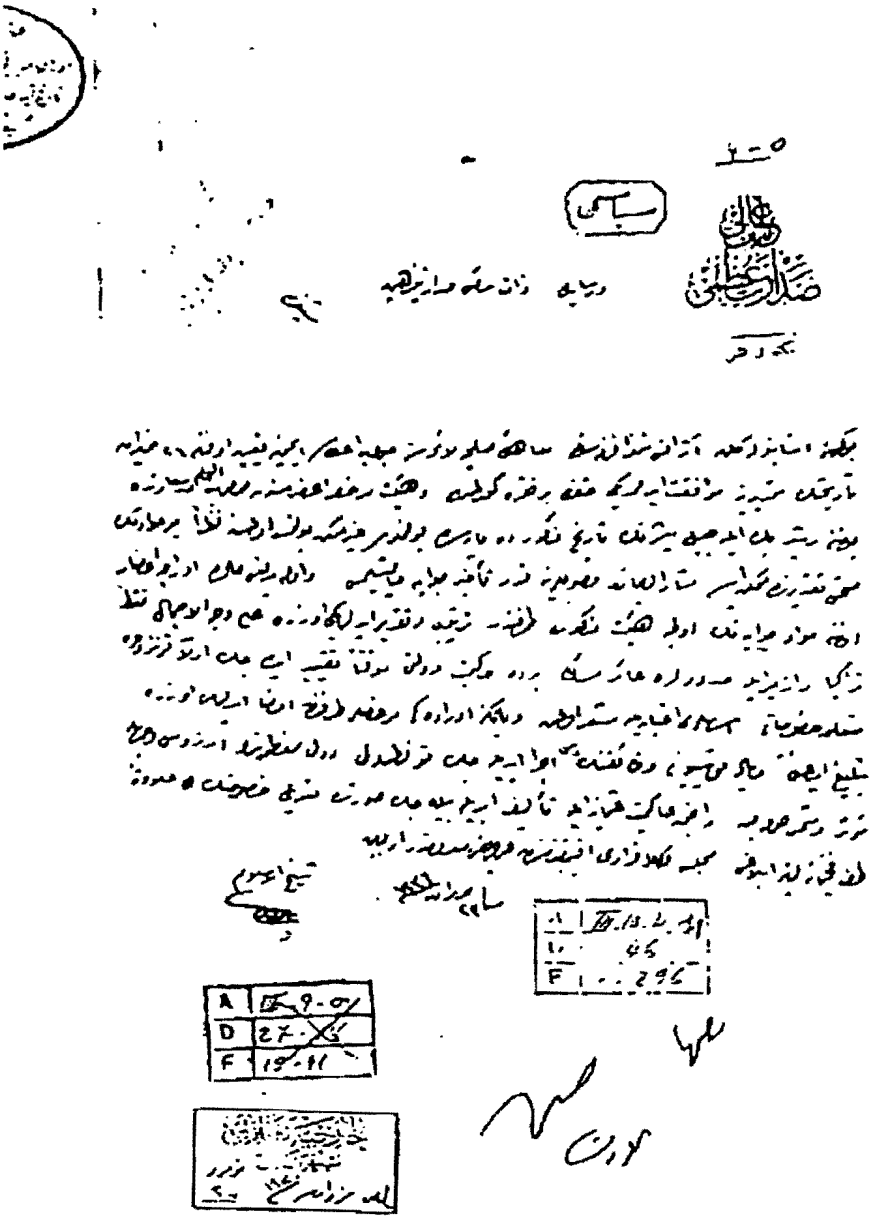
DÉLÉGATION OTTOMANE
À LA
CONFÉRENCE DE LA PAIX

[illegible]

A	[illegible]
D	[illegible]
F	[illegible]

A	[illegible]
D	[illegible]
F	[illegible]

BELGE 12

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 - 355

Kimden : Osmanlı Hükümeti Şeyhülislamı Abdullah Beyefendi tarafından

Kime : Paris'te Osmanlı delegesi olarak bulunan Sadrazam Damat Ferit Paşaya

Konu : Osmanlı delegelerine barış şartlarına cevap vermeleri için tanınan sürenin uzatılmaması üzerine İstanbul'da bulunan Osmanlı delegelerinden Reşit Bey ile Cemal Paşanın Paris'e gidişlerinin gecikmemesi için Amiral Boban tarafından bir savaş gemisi tahsis edilmesi. Adı geçen Osmanlı delegelerinin Paris'e gelişlerine kadar barış anlaşmasına verilecek cevabın geciktirilmesi.

Tarih : 25 Haziran 1920

Özellik : Telgraf

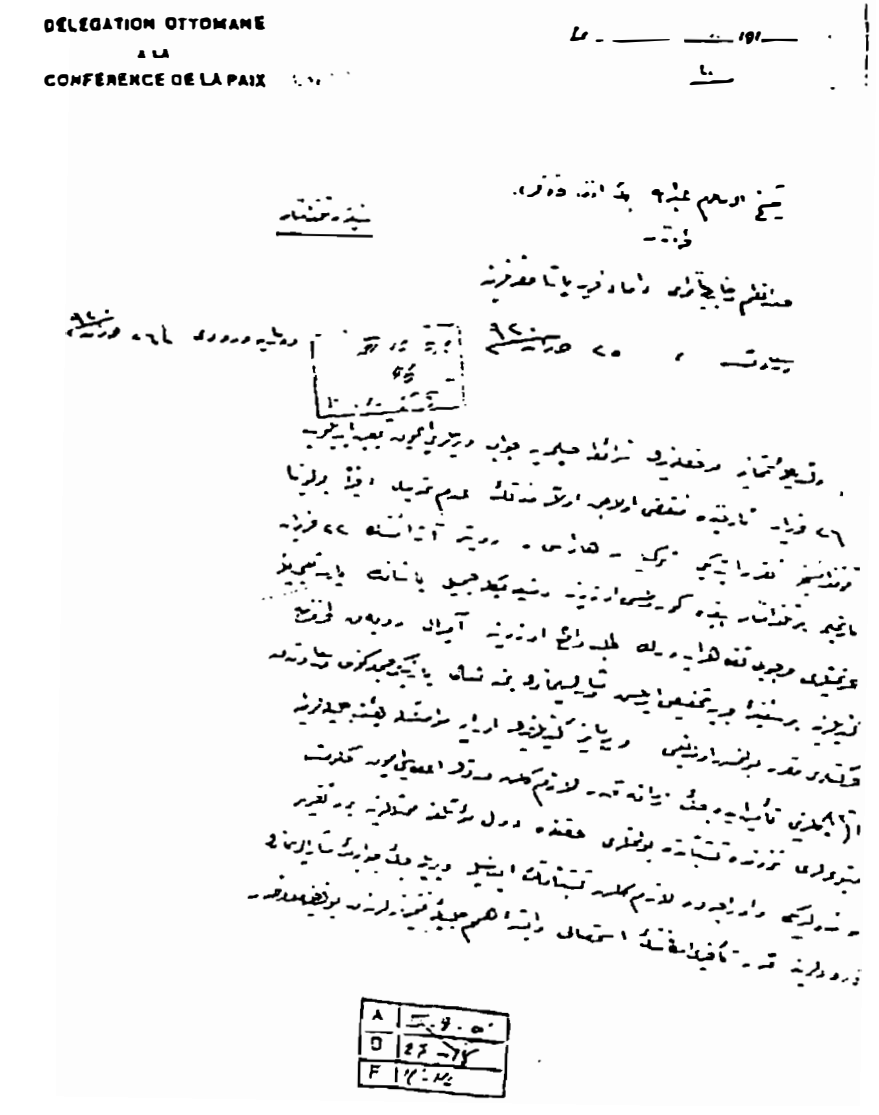
Delegation Ottomane
a la
Conference de la Paix

Şeyhülislam Abdullah Beyefendi Hazretleri tarafından
Şifre telgraf
Sadrazam Damat Ferit Paşa Hazretlerine
Versay'a gelişi 26 Haziran 1920, İstanbul 25 Haziran 1920

Yüce Osmanlı Devleti delegelerinin barış şartlarına cevap vermeleri için tayin edilip 26 Haziran tarihinde bitecek olan sürenin uzatılmaması, sonradan Bolanya Konferansı'na yazıyla bildirildiği Türkiye Havas-Royter Ajansı'nın 22 Haziran tarihli bir telgrafında görülmesi üzerine Reşid Bey ile Cemil Paşa'nın Paris'e gidişlerinin gecikmesi durumunun belirtmesine binaen istekleri üzerine Amiral Boben tarafından kendilerine bir savaş gemisi tahsis edilmiş ve adı geçenlerin bir engel çıkmazsa Cuma günü İstanbul'dan hareketleri kararlaştırılmış olduğu ve bununla birlikte kendilerinin oraya ulaşmalarıyla yüce Meclise katılışlarını sağlayana kadar gereken sürenin verilmesi için uyruğu bulunduğu Hükümet tarafından girişimde bulunmaları hakkında anlaşma devletleri temsilcileri tarafından birer önerge gönderildiği ve oraca da gerekli olan girişimlerin bildirilmesiyle verilecek cevabın adı geçenlerin gelişlerine kadar geciktirilebilmesi çok kuvvetli ve büyük çalışmalara bağlı olduğu arz olunmuştur.

BELGE-12

DELEGATION OTTOMANE
A LA
CONFERENCE DE LA PAIX

BELGE 13

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 - 360

Kimden : Paris'te Osmanlı Hükümeti delegesi olarak bulunan Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Damat Ferit Paşa tarafından

Kime : Osmanlı Hükümeti Sadaret Kaymakamı ve Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Beyefendiye

Konu : Bu telgrafla barış anlaşmasına verilecek cevap için tanınan sürenin uzatılması amacıyla Osmanlı Hükümetinin konferansa müracaatta bulunduğunu bu yüzden Paris'teki Osmanlı delegelerine cevap için Reşit Beyin dönmesini beklemelerinin tavsiye edildiği, ancak cevap verme süresinin dolması yüzünden Bolanya Konferansı'nın süreyi uzatmayacağının kesin bir dille belirtilmesi nedeniyle Paris'teki Osmanlı Delege Heyeti'nin Osmanlı Hükümetinin daha önce verdiği yetkiye dayanarak cevabi notayı verdiği açıklanmakta ve verilen cevabın daha önce Bakanlar Kurulunda görüşüldüğü ve uzman bir komisyon tarafından hazırlandığı belirtilmektedir.

Tarih : 27 Haziran 1920

Özellik : Telgraf

Sadrazam ve Dışişleri Bakanı değeri, şanı yüksek makam sahibi Damat Ferit Paşa Hazretleri tarafından Sadaret Kaymakamına ve Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Beyefendi Hazretlerine

Telgraf

Versay'dan 27 Haziran 1920

Birkaç günden beri birbirini yalanlayan telgraflar gelmektedir. 20 Haziran tarihli telgrafta sürenin uzatılması mümkün olmadığı takdirde Delege Heyeti tarafından bugün Paris'te bulunan kişilerin birlikte vereceği karar doğrultusunda gereğinin sür'atle yapılması için yüce buyruğun gerekmediği açıklandığı halde bugün ulaşan 25 tarihli telgrafta sürenin uzatılması istendiği açıklamasıyla Reşid Beyin dönüşünün beklenmesi tavsiye ediliyor. Şu çelişkinin giderilmesine zaman harcanması arzu edilse dahi Delege Heyeti önceki gün cevabi notayı vermiş olduğundan bugün söz konusu sürenin uzatılması durdurulmuştur. Bununla birlikte Bolonya Konferansı'nın kararına ve kararın önceki gün tarafımıza tebliğine rağmen ısrar niteliğini taşıyan süre uzatma isteği tekrar İtilaf Devletleri nezdinde güzel anlayış yerine kötü etkiye neden olabileceği konusunun Osmanlı Hükümetinin olaya inceden inceye bakışı fayda göstermekten yoksun değildir. Bir buçuk ay önce verilen anlaşma metni İstanbul'a ulaşır ulaşmaz bir komisyon tarafından incelenerek Bakanlar Kurulunun görüşünü içeren karamamenizin düzenlenmesi, sözlü ve yazılı dilekleri de kabul edilmiş ve Paris'te bir ay süresince yirmiden fazla uzmandan oluşan bir bilim ve teknik kurul Tevfik Paşa hazretleri misali bu gibi konularda yetenek ve engin tecrübe sahibi olan övgüye değer bir kişinin başkanlığında, oldukça delillere dayalı ve bütün işleri kapsayan ve gerçekten takdire değer bir açıklamalı cevap hazırlamış olması üzerine cevabın devletler nezdinde anlaşılacağı üzere en sür'atli şekilde konferansa verilmesi menfaat gereği bulunmuş ve toplu bilgi elde edilmek üzere bu sabah özeti ayrıca telgraf ile yüce taraflarına bildirilmiştir.

Damat Ferit

Şifre gönderildi

27 Haziran 1920

BELGE-13

BELGE 14

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AllI-10-b-1
P: 46
F 1 - 300

Kimden : Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığından
Kime : Osmanlı delegesi olarak Paris'te bulunan Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya
Konu : Aydın vilayetinden Yunanlar tarafından Trakya'ya sevk edilmek üzere üç tümen Yunan askeri ile yirmi beş ağır top ile elli beş top arabasının İzmir'e çıkarıldığının bildirilmesi.
Tarih : 26 Haziran 1920
Özellik : Şifre telgrafı

OSMANLI HÜKÜMETİ
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
Yazı İşleri Kalemi

Kayıt Damgası
28 Haziran 1920
223
Kalem Numarası: 352

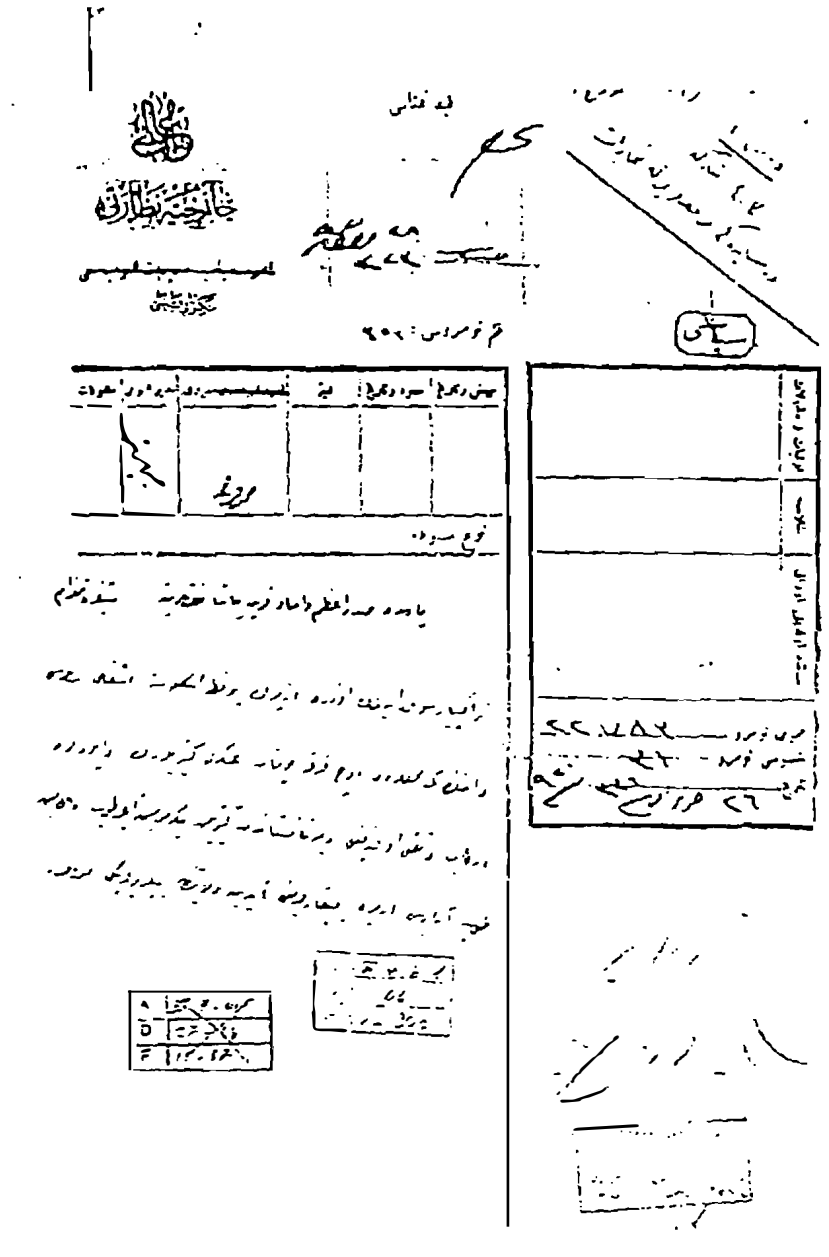
Dosyası: H.U. Mütareke, Versay'daki Delege Heyeti ile haberleşme

SİYASİ
Genel Numara : 22.783
Özel Numara : 31
Tarih :26 Haziran 1920
Çekilmesi : 26 Haziran 1920
Dışişleri Bakanlığı : 26 Haziran 1920
Numara : 27

Paris'te Sadrazam Damat Ferit Paşa Hazretlerine
Şifre Telgrafı

Trakya'ya sevk edilmek üzere İzmir'in Punta iskelesine, işgal sahası içerisindeki yerlerden üç tümen Yunan askeri getirilerek vapurlara bindirilip ve naklolunduğu ve Yunanistan'dan getirilen yirmi beş ağır top ve elli beş top arabası İzmir'e çıkarıldığı Aydın vilayetinden arz edilir.

BELGE-14

BELGE 15

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AllI-10-b-1
P:46
F 1 – 299

Kimden : Osmanlı Hükümeti sadrazamı adına Müsteşar Cemal Hazretleri tarafından
Kime : Osmanlı Hükümeti yüksek Dışişleri Bakanlığına
Konu : Bu fermanda, Yunanların Tarkya'ya gönderilmek üzere İzmir'e yaptığı üç tümenlik asker sevkiyatı ile silah sevkiyatı ve icraatına dair alınan haberin ve suikast meselesi hakkında icra kılınan soruşturma neticesini kapsayan yazı suretinin Aydın vilayeti valisi tarafından yüksek Dışişleri Bakanına gönderilmiş olduğu belirtilerek gereğinin yapılması istenmektedir.
Tarih : 24 Haziran 1920
Özellik : Ferman

YÜCE BAŞBAKANLIK
Yazı İşleri Kalemi
Genel Numara: 347826
Özel Numara: 215

Yüksek Dışişleri Bakanlığına

Aciz kulları sunar

Yunanlıların İzmir'deki sevkiyat ve icraatına dair haber almaları ve suikast meselesi hakkında icra kılınan soruşturma neticesini kapsayan Aydın vi-

layeti vekaletinden gelip yüksek Dışişleri Bakanlığından gönderilen yazı sureti ilişik olarak yüksek bakanlığınıza gönderilmiş ve Milli Savunma Bakanlığı vekaletine bilgi verilmiş, gereğinin yapılması konusunda ferman yüksek zatınızındır.

7 Şubat 1922 Sadrazam adına
24 Haziran 1920 Müsteşar
Cemal

OSMANLI HÜKÜMETİ
YÜCE BAŞBAKANLIK
Yazı İşleri Kalemi

Aydın vilayetinden gelen 10 Haziran 1920 tarih ve 609 numaralı yazının kopyasıdır.

Şu bir hafta zarfında Trakya'ya gönderilmek üzere İzmir'in Punta iskelesinden işgal sahası dahilindeki yerlerden üç tümen Yunan askeri getirilerek vapurlara dizilerek götürüldüğü ve Yunanistan'dan gelen "Margarit" vapuruyla yirmi beş ağır top ve elli bir top arabası İzmir'e getirildiği Tire kazasından İzmir'e tedavi edilmek üzere yüz elli yaralı gelerek bunların on beşinin yolda vefat ettiği ve çoğunun kol ve bacakları olmayıp geri kalanın İzmir'de üç numaralı hastaneye yatırıldığı adı geçen Margarit vapurunun getirdiği topları iskeleye çıkardıktan sonra İzmir'de bin beş yüzü aşan Yunan askeri alarak Selanik'e doğru hareket ettiğini.

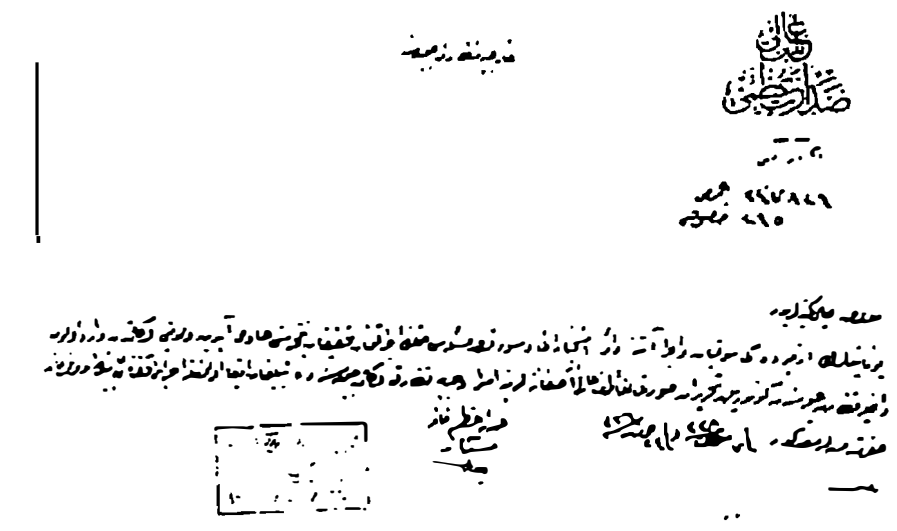
İzmir'de mevcut ve kral fırkasına mensup olup hareketleri itaatsizlik ve isyan derecesine varan bir alay kadar erlerin İzmir'e bağlı Bornova ve Mersinli çevrelerinde bulundurulmakta olduğu.

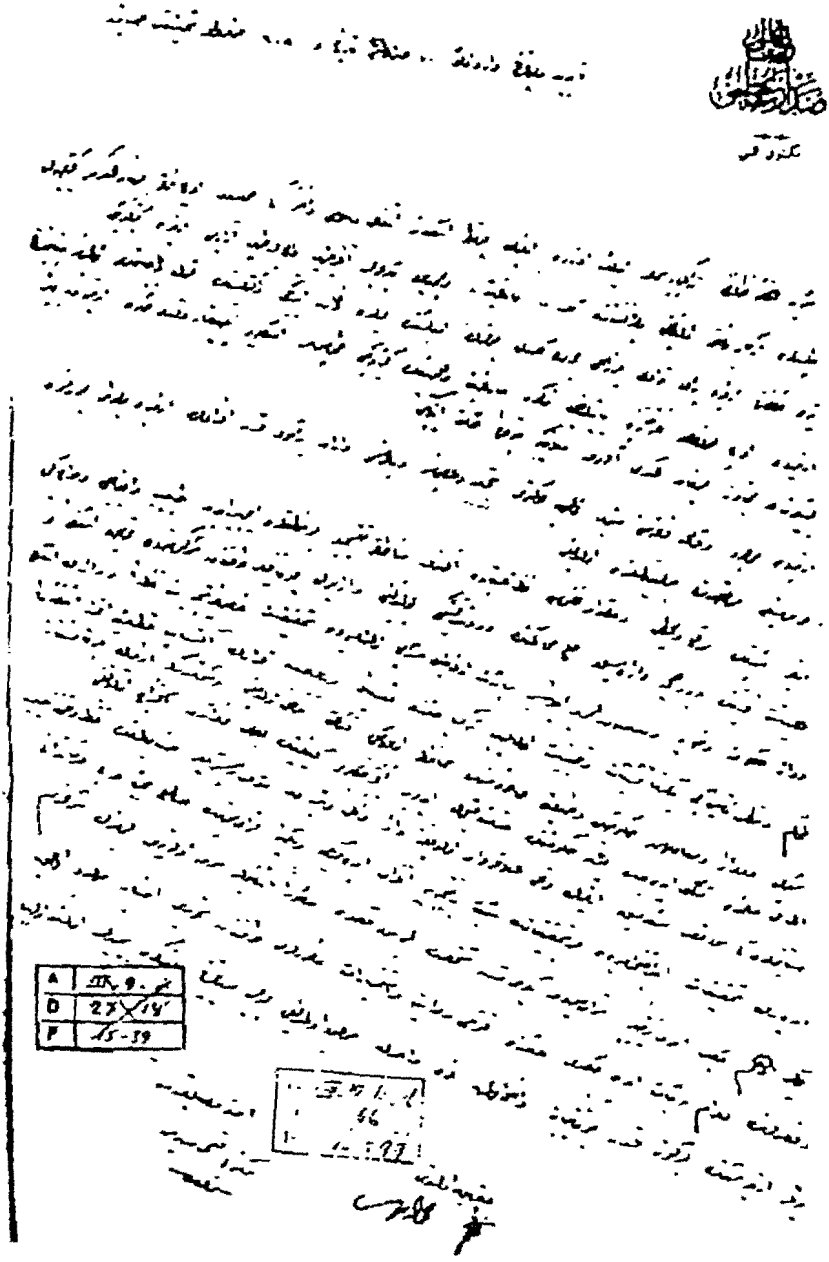
İzmir şehrinin yeri ve çevresi ve nüfus mevcudu önem verilerek bölgelere bölünmesi ile bu bölgelere gereken doktor, eczacı ve operatör gibi fen heyetinin ve birer sağlık dairesiyle sulh hakimliğinin kurulmakta olduğu ve İzmir'in Yunanlar tarafından şu günlerde Hükümet dairelerine el konulduğu ve

genel işlemlerin ifasına başlanacağı herkes tarafından duyulmuş ise de özel araştırma sonucuna göre dairelerin işgali, mahkemeler ve bölgeler kurulması gibi hiçbir suretle girişimler ve tebligat olmayıp Türkiye hakkında değiştirilerek verilecek kararın kesinlik kazanmasına değin şehrin ve Hükümet daireleriyle mevcut durumun olduğu gibi korunacağı kanısı hasıl olduğu, şu var ki İzmir'in Yunan topraklarına katılması durumunda kurulacak Yunan Hükümetinin yardım kabul edip etmeyeceği keyfiyeti bazı zevattan çıkarıldığı İstanbul'daki suikast meselesiyle İzmir'in de alakadar olduğuna dair ve sanı ve şüpheden doğan ve yayılan bir haber emniyetin dikkatini çekerek araştırmalar yapılmış ise de bu araştırmaların olumlu bir sonuca yaklaşamadığı ve yalnız Kuva-yı Milliye Salihli Harp Cephesi Kumandanı Çerkez Ethem Beyin emir ve tertibiyle Kuva-yı Milliye'den yirmi kadar şahsın bu suikaste memuren İstanbul'a gönderilerek bunların kesin istek ve niyetlerinde devam ve vazgeçmeyecekleri hakkında kuvvetli söylentiler mevcuttur. Haber alma memurları tarafından yazılı haber mevcut olmadığı polis müdüriyetinden tezkere ile bildirilmiştir.

Aslına mutabıktır
Yazı İşleri Kalemi Müdürü

BELGE-15

BELGE 16

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 - 354

Kimden : Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı İhsan Bey tarafından
Kime : Paris'te Osmanlı delegesi olarak bulunan Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Damat Ferit Paşaya
Konu : Yunanların Terkos fabrikalarını korumak bahanesiyle etraftaki Rum köylerini silahlandırması ve buralarda çeteler kurması.
Tarih : 25 Haziran 1920
Özellik : Telgraf

Delegation Ottomane
a la
Conference de la Paix

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı İhsan Bey tarafından
Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Damat Ferit Paşa Hazretlerine

Şifre ve telgraf
İstanbul, 25 Haziran 1920 Versay'a gelişi, 26 Haziran 1920

Görünüşte Terkos fabrikalarını muhafaza, gerçekte ise etraftaki Rum köylerini, özellikle Terkos ve Yeniköy Rumlarını silahlandırmak amacıyla on beş Mayısta Terkos gölüne getirilen yüz kişilik Yunan bölüğü geceleri köy haricinde pusu tertibatı ve Rum köylerine silahların dağıtımı ile uğraşma ve

Yeniköy'de önemli bir çete kurmakta olduğu ve bu hal Hadımköyü'ndeki Yunan taburunda da vaki olmakla belki Burgaz, Arnavut ve Ayazma köyleriyle İstanbul'da Tatavla vesair mahallerden gelen şahısların katılımıyla kuruluşa destek verildiği, Terkos'taki müfrezenin üç yüze ulaştırıldığı ve amaçları Hadımköy ile Terkos arasını kesmek ve o taraftaki köylerin Çatalca ile ulaşımını tehdit etmekte olduğu arz olunmuştur. Ferman.

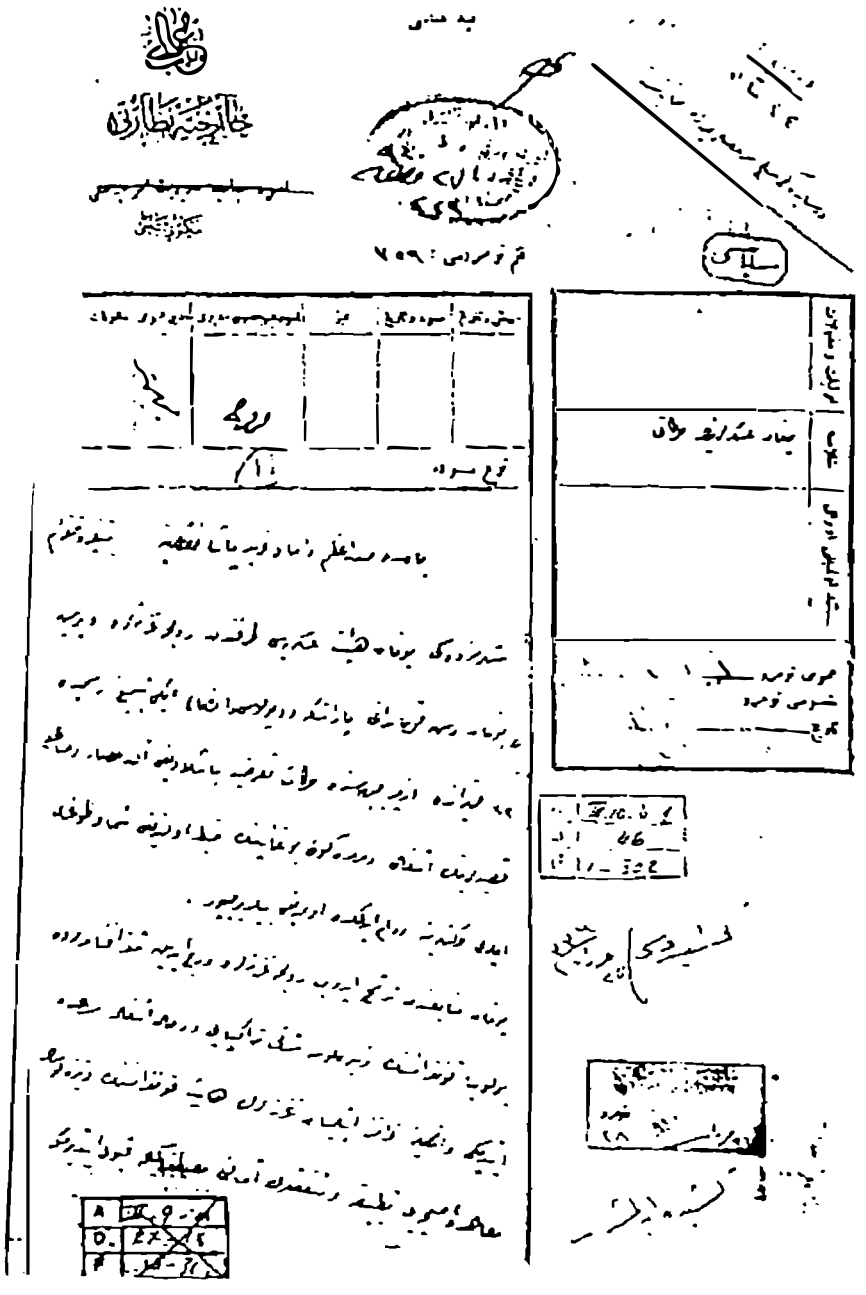
BELGE-16

DÉLÉGATION OTTOMANE
A LA
CONFÉRENCE DE LA PAIX

1

F 70.6.1
46
18.1.356

A	
D	
F	16.11

BELGE 17

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 - 302

Kimden : Osmanlı Hükümeti Dışişleri Müsteşarı Ali İhsan Bey tarafından

Kime : Paris'te Osmanlı Devleti'nin delegesi olarak bulunan Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Damat Ferit Paşaya

Konu : Bu telgrafta Yunan askerlerinin İzmir Cephesi'nden taarruz harekatına başlayarak Akhisar ve Salihli kasabalarını işgal edip kuzeye doğru ilerlemeye davam ettikleri, Yunan kaynaklı olarak Rum gazetelerine geçen telgraflarda Bolanya Konferansı'nda Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı derhal işgal etmesine müsaade edildiği. Ayrıca İngiliz Fransız ve İtalyan gazetelerinde Hythe Konferansı'nda Venizelos'un barış anlaşmasının uygulanması ve Müttefiklerin isteklerini Mustafa Kemal'e kabul ettirmeye memur edilmesi hakkındaki teklifini kabul ederek Yunan ordusuna hareket serbestliği tanıdığının belirtildiği, söz konusu bu haberler doğru ise sebeplerinin ve etkenlerinin nelerden ibaret olduğunun bildirilmesi istenmektedir.

Tarih : 26 Haziran 1920

Özellik : Telgraf

OSMANLI HÜKÜMETİ	Kayıt damgası	Dosyası
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI	Dışişleri Bakanlığı	H.U. Mütareke
Yazı İşleri Kalemi	27 Haziran 1920	Versay'daki Barış
	223	Delegelerimizle
SİYASİ	Kalem Numarası 359	Haberleşme

Özet :Yunan askerlerinin harekatı.
Genel Numara : 22.788
Özel Numara : 32
Tarih : 26 Haziran 1920
Çekildiği Tarih: 25 Haziran 1920
26 Haziran 1920 Numara: 28
Çekilmiştir.

Nev-i müsvedde

Şehrimizdeki Yunan askeri heyeti tarafından Rumca gazetelere verilen "Yunan Başkumandanı Paraşke Dopulos" imzalı iki resmi tebliğde 22 Haziranda İzmir Cephesi'nde taarruz harekatı başladığı, Akhisar ve Salihli kasabalarının işgal ve Marmara gölü boğazının işgal edildiğini, kuzeye doğru ilerlemeye devam edilmekte olduğu bildiriliyor.

Yunan kaynaklarından sızarak Rumca gazetelere geçen telgraflarda Boulogne Konferansı'nın Venizelos'a Doğu Trakya'yı derhal işgale müsaade ettiği ve İngiliz, Fransız, İtalyan gazetelerinin Hythe Konferansını Venizelos'un Barış Anlaşması tatbiki ve Müttefiklerin isteklerini Mustafa Kemal'e kabul ettirmeye memur edilmesi hakkındaki teklifi kabul ve Yunan ordusuna hareket serbestliği tanıdığı ve Dailymail ve Daily Cronicle ve diğer İngilizce ve Fransızca gazetelerin Türk barış anlaşmasının uygulanmasına Yunanistan'ın görevlendirildiğinden bahsettikleri söz konusu olayların yayımlanması yüksek makam ve çevrelerce olağanüstü endişe doğurup Dışişleri Bakanlığının bilgisi olup olmadığı sorulduğundan söz konusu makamlar ve çevreler aydınlatılmak üzere bu konuda alınan yüce bilgilerinin ve kendi açıkladıkları haberler doğru ise sebepler ve etkenlerin neden ibaret olduğunun açıklanması sür'atle rica olunur. Ferman.

BELGE-17

DELEGATION OTTOMANE
A LA
CONFERENCE DE LA PAIX

BELGE 18

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
Fl -351

Kimden : Osmanlı Hükümeti Sadaret Kaymakamı ve Şeyhülislamı Dürrizade Abdullah Efendi tarafından

Kime : Paris'te Osmanlı delegesi olarak bulunan Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Damat Ferit Paşaya

Konu : Yunan birliklerinin İzmir Cephesi'nden taarruza geçerek Akhisar, Salihli kasabalarını işgal ettiklerini Marmara gölü boğazını ele geçirdikleri ve kuzeye doğru ilerlemekte oldukları haberinin Yunan Başkomutanı imzasıyla Rum gazetelerinde yer aldığı. Ayrıca Doğu Trakya'nın işgali için Bolonya Konferansı'nda Venizelos'a izin ve Yunan ordusuna hareket serbestliği verilmesi konusunun doğruluk derecesinin araştırılması ve doğru ise bu durumu giderici önlemlerin alınmasının Damat Ferit Paşadan istenmesi.

Tarih : 27 Haziran 1920

Özellik : Telgraf

Delegation Ottomane
Ala
Conference de la Paix

Sadaret Kaymakamı ve Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi Hazretleri tarafından

Sadrazam ve Dışişleri Bakanı değeri, şanı yüksek makam sahibi Damat Ferit Paşa Hazretlerine

İstanbul'dan 27 Haziran 1920
Gelişi 28 Haziran 1920

"İzmir Cephesi'nde taarruz harekatı başlayarak Akhisar, Salihli kasabalarının Yunanlar tarafından işgali Marmara gölü boğazının ele geçirildiği ve kuzeye doğru ilerlemekte oldukları Yunan başkumandanı imzasıyla Rum gazetelerinde görülen resmi tebliğde gösterilmekte ve Doğu Trakya'nın işgali için Bolanya Konferansı'nda Venizelos'a izin ve Yunan ordusuna harekat serbestliği verildiği yolunda başka vesikalarda da birtakım yayınlar görülmektedir. Gerçi Hükümetçe resmi açıklama yoksa da kendisinden bahsolunan yayının kamuoyunda bazı çevrelerde itibar görmüş olduğundan, bunun doğruluk derecesinin araştırılarak emirle bildirilmesi ve hakikaten doğru ise giderilmesi, sebeplerinin elde edilmesine yüce yardımları özel olarak istenmektedir.

BELGE-18

DÉLÉGATION OTTOMANE
A LA
CONFÉRENCE DE LA PAIX

BELGE 19

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı"
Dosyası Kutu: 18-3
AIII-10-b-1.
P:46
F 1 - 303

Kimden : Osmanlı Hükümeti yüce Başbakanlıktan Şeyhülislam Abdullah Efendi tarafından
Kime : Paris'te bulunan Osmanlı delegelerine
Konu : Ticaret ve Ziraat bakanı Hüseyin Remzi Paşanın istifasına ve Yunanların Alaşehir'i de içine alan işgal hareketlerinin Bolanya Konferansı'nın kararlarına dayanması ile barış şartlarında Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun değişiklikler yapılmasına dair ifadeleri kapsamaktadır.
Tarih : 28 Haziran 1920
Özellik : Telgraf

Delegation Ottomane
a la
Conferance de la Paix
OSMANLI HÜKÜMETİ
YÜCE BAŞBAKANLIK
SİYASİ
8 Haziran 1920 tarihinde kaydedilmiştir.
Versay'da sadrazamla ilgili
H.U. Mütareke
Versay ile Haberleşme

Hüseyin Remzi Paşanın istifasına ve Yunanların taarruzu ile barış şartlarına dair ifadeleri içerir.

Saygıdeğer arkadaşlarımızdan Ticaret ve Ziraat Bakanı Hüseyin Remzi Paşa Hazretleri tarafından sonradan yardım işleriyle alakalı konular hakkında yetki dışı olarak yazılan bir izin belgesinin sebep olduğu hesap hatası kendisinin istifa etmesiyle bertaraf edilerek yerine vekaleten Devlet Şurası Başkanı Ethem Beyefendinin tayini hususuna Padişah tarafından emir verilmiştir.

Yunanların birkaç günden beri günlük gazetelerde yayınlanmış telgraflardan alınan haberlere göre taarruz harekatları İngilizlerin dünkü gazetelerde yayınlanan resmi tebliğleriyle onaylanan ve Yunan ordusunun harekata başlama girişimi Alaşehir'i de işgal ederek birçok top ve esir aldığının onaylanması kamuoyunu derin üzüntüye boğduğu gibi söz konusu taarruzun bugün ulaşan sonsuz saygı içeren değerli telgraflarından Bolonya Konferansı'nın kararına dayanarak icra olunduğu anlaşıldığından olay kararının memleket menfaatlerine uygun olarak ufak bir şekilde değiştirilmesine ve hiç olmazsa taarruz kuvvetlerinin ulaştıkları noktadan daha fazla ilerlememeleri vasıtalarının iyi ikmaline, barış şartlarının istenilen düzeltmeye hürmet sarf olunması buyurulacak, Hidive yaraşır tarzda yüksek yardımlarının Allah'ın korumasıyla doğrulanmış olmasını niyaz etmekle birlikte buna da imkan olmadığı takdirde daha önce huzurlarına takdim edilen tasanda sunulduğu ve açıklandığı yönüyle yüce hukuk hilafetinin tamamen korunmasına yüce yardımları temenni olunur. Ferman 28 Haziran 1920

Şeyhülislam
Abdullah

Keşidesi
28 Haziran 1920

ELGE-19

DELEGATION OTTOMANE
A LA
CONFERENCE DE LA PAIX

BELGE 20

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 – 366

Kimden : Başbakan ve Dışişleri Bakanı Damat Ferit Paşa tarafından
Kime : Osmanlı Hükümeti Şeyhülislamı ve Sadaret Kaymakamı Dürrizade Abdullah Efendiye
Konu : Reşit Beyin Paris'ten İstanbul'a gidip gelmesinin barış anlaşmasının imzalanması konusunda Osmanlı Hükümeti ile Osmanlı Delege Heyeti arasında fikir birliği olmadığı yolunda Rum kaynaklarından yayılması muhtemel dedikoduların çıktığı bu dedikoduların yabancı kamuoyu üzerinde pek kötü etki yaptığı Damat Ferit Paşa tarafından bildirilerek bu etkiyi gidermek için Sadaret Kaymakamı'ndan gerekli tedbirleri alınasını istemesi.
Tarih : 29 Haziran 1920
Özellik : Telgraf

Başbakan ve Dışişleri Bakanı değeri, şanı yüksek makam sahibi Damat Ferit Paşa Hazretleri tarafından

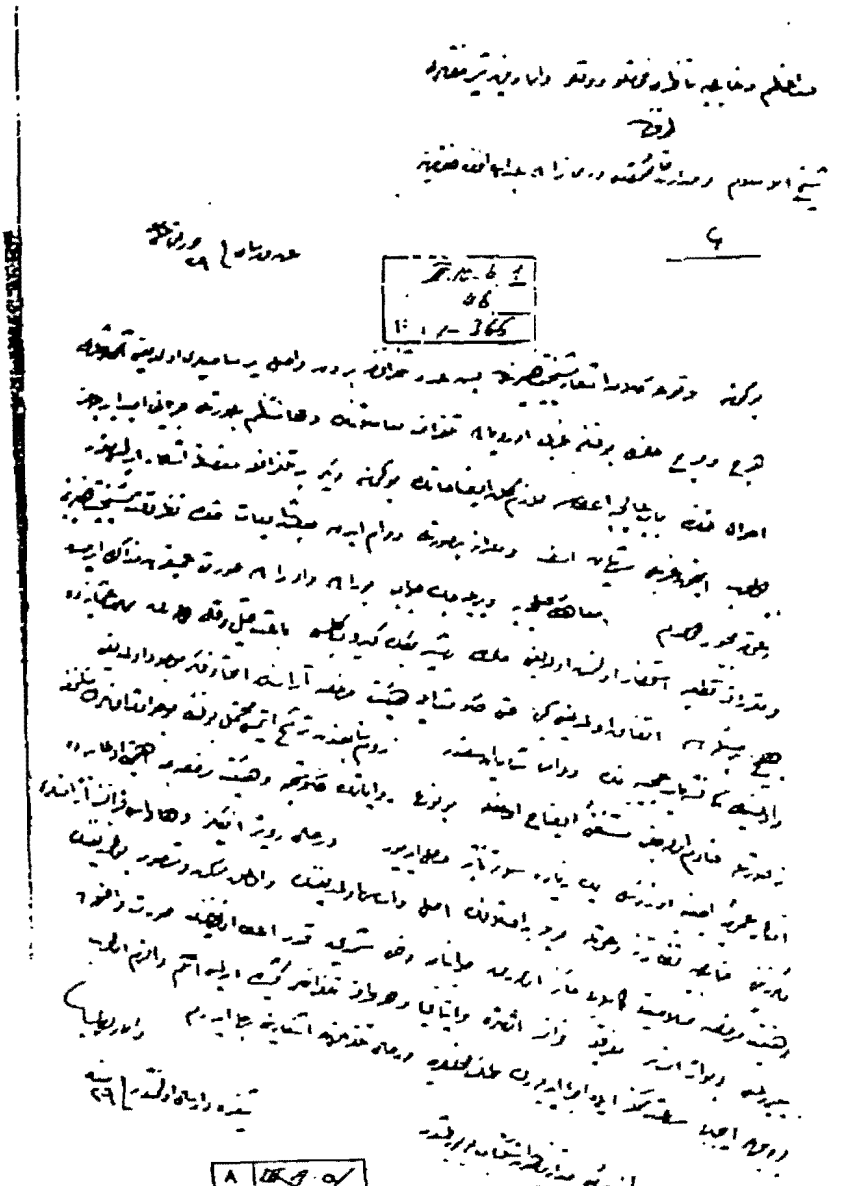
Şeyhülislam ve Sadaret Kaymakamı Dürrizzade Abdullah efendi Hazretlerine;

Versay'dan 29 Haziran 1920

Bugün bildirildiğine göre beş adet telgraf birden ulaştığı anlaşıldı. Kargaşa içinde bulunan Batı Avrupa'da telgraf işlemlerinin daha düzenli olması umut edilemez. Durumlar hakkında Hükümetçe verilmesi gereken açıklama-

nın bugün diğer bir tarafla ayrıntılı olarak bildirilmesi kararlaştırılmış olup ancak batıda üzüntü verici ve ısrarlı bir şekilde devam eden bazı söylentiler hakkında Şeyhülislamlığın dikkatini çekmeye mecbur oldum. Barış anlaşmasına verilecek cevap burada ve orada derinlemesine müzakere edilmiş ve kesin kararlar hazırlanmış olduğu halde Reşid Beyin gidip gelmesi dedikoduya sebep olarak Osmanlı topraklarında hiçbir meselede anlaşma sağlanamadığı gibi hatta Hükümet ile Delege Heyeti arasında fikir birliği mevcut olmadığı yolundaki enteresan yayınların devamı üzüntü vericidir. Rum kaynaklarından yayılması muhtemel bulunan bu haberler onların çıkarlarına ne suretle hizmet edeceği açıklama gerektirmemekle bu nevi söylentilerin Hükümetçe ve Delege Heyeti'nce bir önemi olmasa da yabancı kamuoyu üzerinde pek ziyade kötü etki bırakıyor. Derhal Reuter İngiliz ve Havas Fransız ajansları görevlilerini Dışişleri Bakanlığına davetle böyle bir ayrılığın aslı ve esası olmadığının ve olması da mümkün ve düşünülebilir bulunmadığının ve Delege Heyeti'nin tam bir yetkiyle yazılı cevabı dahi şimdiye kadar verdiğinin açık olarak bildirilmesi ve bu ajanslar marifetiyle Fransa, İngiltere ve İtalya ve her tarafa telgraflar çekilmesi çok önemli ve gerekli olup bu nedenle gereği olabildiğince çabuk yerine getirilerek tarafıma derhal telgrafla bildirilmesini rica ederim.

BEIGE-20

DÉLÉGATION OTTOMANE
A LA
CONFÉRENCE DE LA PAIX

le _____ 191_

A	11.10.1
D	46
F	1/-313

A	[illegible]
D	27 [illegible] 6
F.	15-19

BELGE 21

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AllI-10-b-1
P:46
F1-313

Kimden : Osmanlı Hükümeti Şeyhülislamı ve Sadaret Kaymakamı Dürrizade Abdullah Efendiden

Kime : Paris'te Osmanlı delegesi olarak bulunan Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Damat Ferit Paşa'ya

Konu : Osmanlı Hükümeti ile Osmanlı Delegeleri arasında barış anlaşmasının imzalanması konusundaki anlaşmazlık ile ilgili dedikoduların Osmanlı Hükümeti tarafından yalanlanması.

Tarih : 2 Temmuz 1920

Özellik : Ferman

Delegation Ottomane
ala
Conference de la Paix

Sadaret Kaymakamı ve Şeyhülislam Abdullah Efendi Hazretleri tarafından

Sadrazam ve Dışişleri Bakanı değeri, şanı yüksek makam sahibi Damat Ferit Paşa hazretlerine;

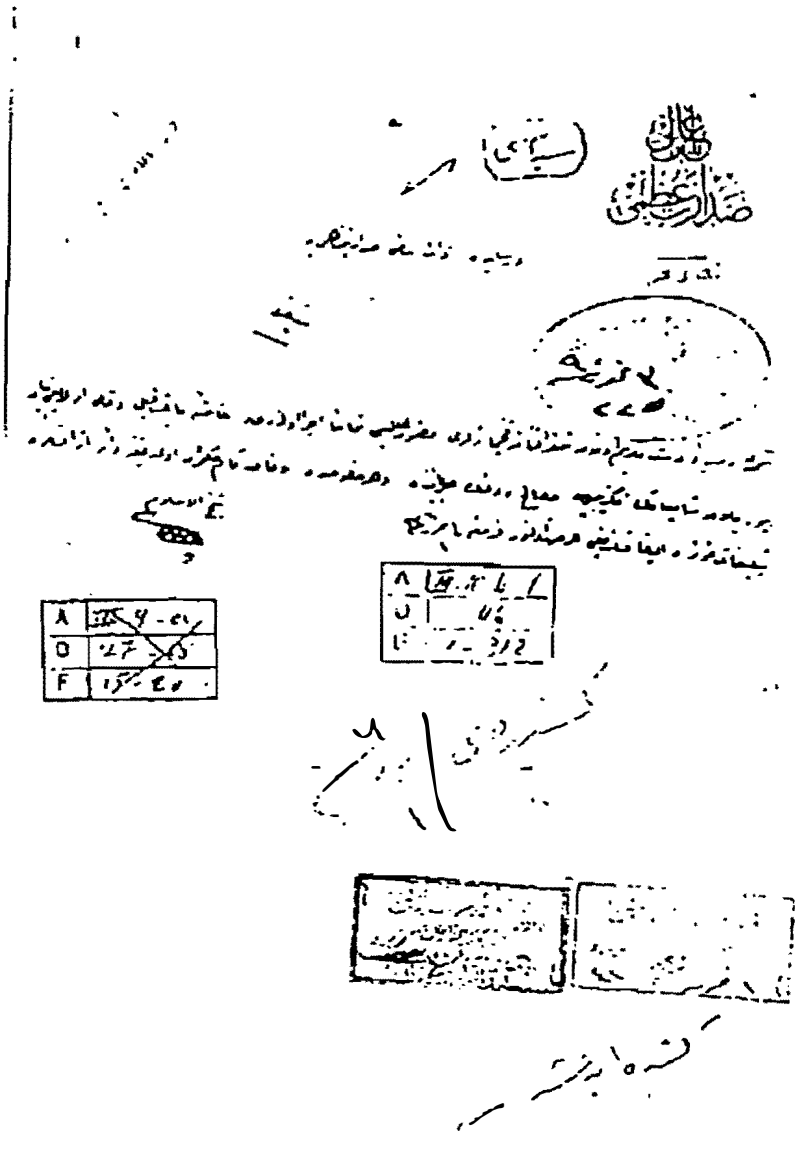
İstanbul'dan, 2 Temmuz 1920
Gelişi : 2 Temmuz 1920

Şimdi alınan değerli telgraflarında belirtilen konular tamamen yerine getirilerek özellikle dedikoduya sebep olduğu bildirilen söylentilerin yalanlan-

masıyla devlet işlerinin işleyişinde ve her konuda tam bir uyumun hakim olduğuna dair ajanslara etkili bildiriler gönderildiği arz olunur. Ferman.

[Bu telgraf Osmanlı Delege Heyeti arasında fikir birliği bulunmadığının yalanlanmasına dair çekilen 29 Temmuz tarihli telgrafın cevabıdır.]

BELGE-21

BELGE 22

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AllI-10-b-1
P:46
F 1 - 375

Kimden : Paris'te Osmanlı delegesi olarak bulunan. Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Damat Ferit Paşadan

Kime : Osmanlı Hükümeti Şeyhülislamı ve Sadaret Kaymakamı Dürrizade Abdullah Efendiye

Konu : Spa Konferansı'nda barış anlaşması ile ilgili Damat Ferit Paşa tarafından 26 Haziranda verilen cevabın incelenmesi ve anlaşmanın esas çizgileri üzerinde değişiklik yapılması konferansça mümkün görülmeyerek gerekli cevabın hazırlanması için bir komisyon kurulmasına karar verilmesi.

Tarih : 7 Temmuz 1920

Özellik : Telgraf

Sadrazam ve Dışişleri Bakanı değeri, şanı yüksek makam sahibi
Damat Ferit Paşa Hazretleri tarafından Sadaret Kaymakamı
ve Şeyhülislam Dürri-zade Abdullah Efendi Hazretlerine;

Versay'dan 7 Temmuz 1920

Bu telgraf Şeyhülislam huzurunda yazılarak, kopyasının Şeyhülislam'da kalması ve gizli tutulması temenni edilmektedir.

Dünkü telgrafta mülakatımı bildirdiğim İtilaf Devletleri büyüklerinden bir zat, konferansta yapılan davet üzerine Paris'ten hareket etti. Yaptığım açıklamayı telgrafla bildireceğimden sözlü müzakere edilmek üzere Belçika'ya davet edilmiş olması ortaya çıkan durumlardan anlaşılmaktadır.

Spa Konferansı tarafından bugün yapılan resmi tebliğ aşağıdadır.

[Sulh konferansı hızlıca toplanarak Damat Ferit Paşa tarafından 26 Haziranda verilen cevabı incelenmiştir. Osmanlı Hükümetinin talepleri gereği anlaşmanın esas çizgilerinde değişiklik yapılması konferansça mümkün görülemediğinden cevap hazırlanması için bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir. Bununla birlikte komisyon Osmanlı taleplerinden haklı ve kabul edilebilir olan maddeleri dikkate almak suretiyle gerekli cevapları tespit ederek kesin bir karar alınması için ongün süre verilecektir.]

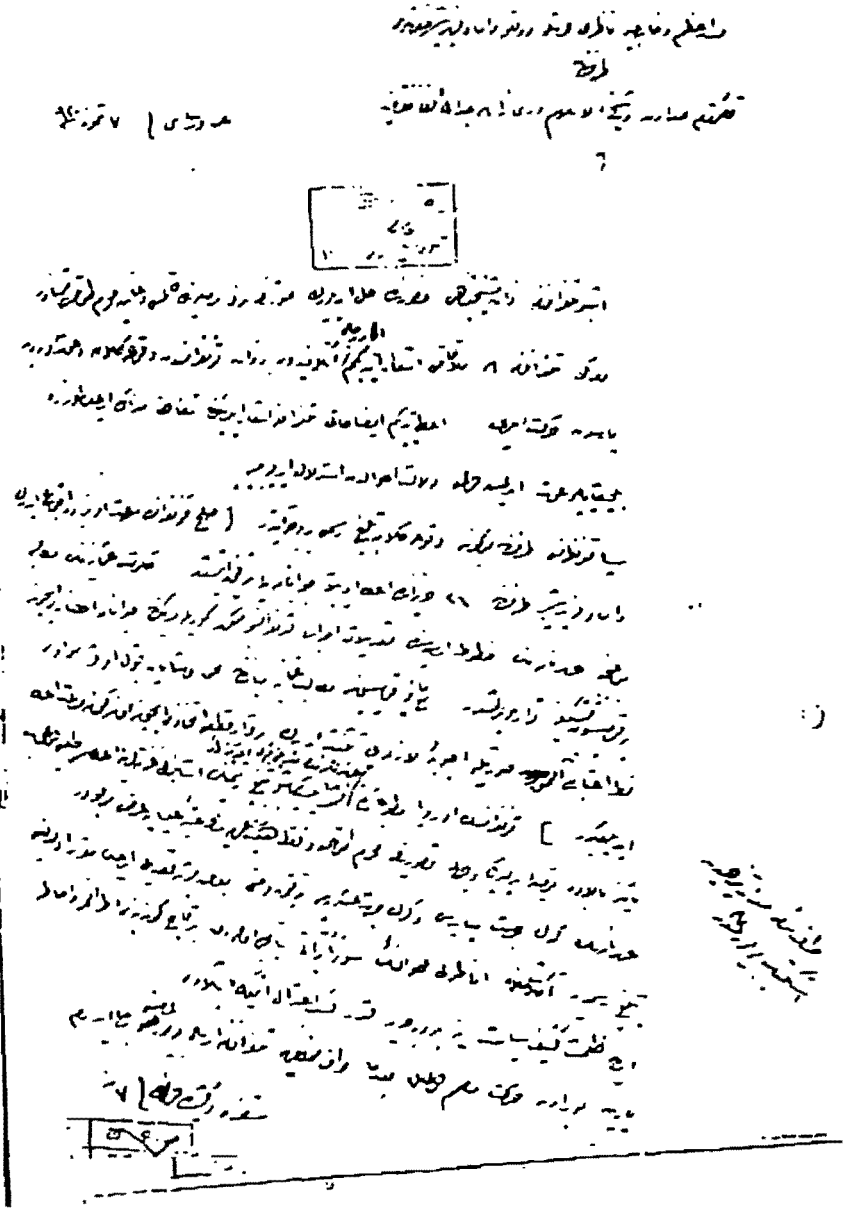
Konferansın Avrupa basınının anlaşmanın değiştirilmesini kabul ettiğine dair yayınladığı resmi tebliğin İstanbul gazetelerine verilmesi tabii olup yalnız yukarıda tavsiye edildiği şekilde geri kalan kısmın gizli tutulması, fakat anlaşmanın genel mahiyetinin padişaha arz edilmesi rica olunur.

Anlaşmanın gerek siyasi yönü ve gerek askeri yönü incelendiğinde ve hatta bazı maddelerin değiştirilmesi kararlaştırıldığı resmi tebliğden anlaşılmasıyla Anadolu şartlarının kötü etkileri sonucu olarak birkaç günden beri etrafımızı kuşatan yoğun siyaset karanlığı yine bir dereceye kadar normalleşmeye başladı.

Yarın buradan hareket düşünülmekle bundan sonra bana telgraf gönderilmemesini rica ederim.

Şifre çekildi 7 Temmuz 1920

BELGE-22

BELGE 23
Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F1-211

Kimden : Paris'te bulunan Osmanlı delegelerinden Reşit Bey tarafından
Kime : Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığına
Konu : Morning Post gazetesi ve diğer Fransız gazeteleri Osmanlı basınının Osmanlı Devleti'nin barış anlaşmasını imzadan başka çaresi kalmadığı ve barış şartlarını kabul edeceği yolunda haberler çıktığı şeklinde zararlı yayınların yalanlanması için Paris'teki Osmanlı Delegesi Reşit Beyin Babıaliden talimat istemesi.
Tarih : 14 Temmuz 1920
Özellik : Telgraf

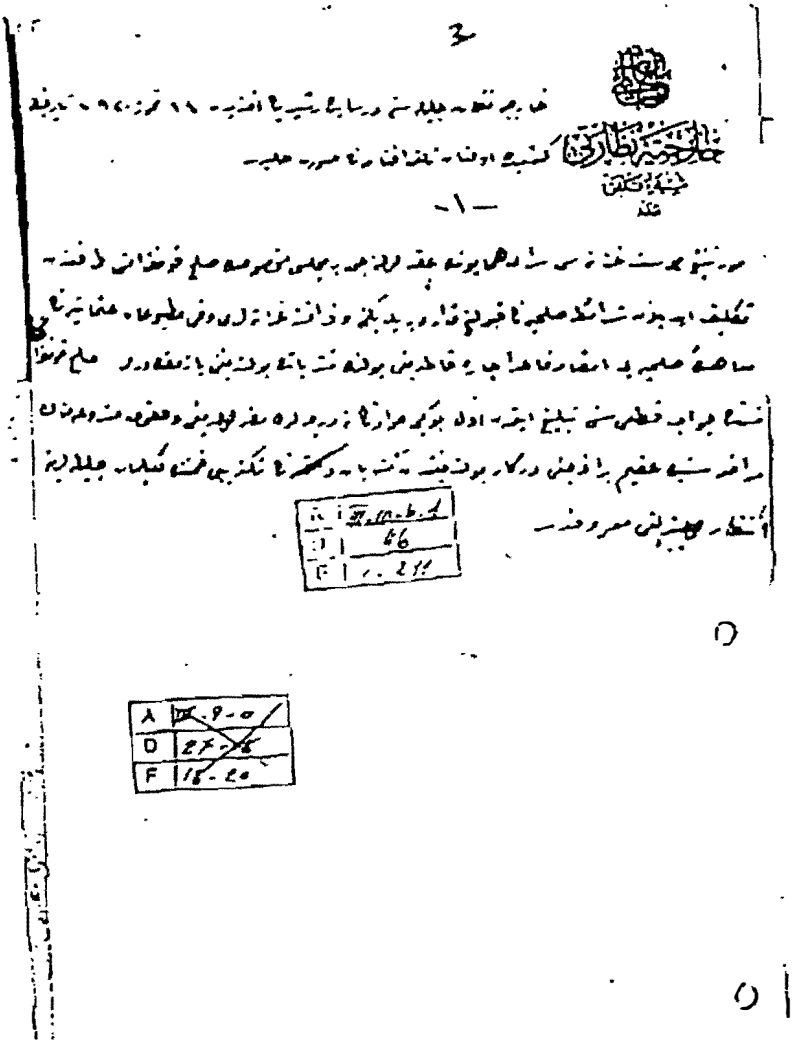
OSMANLI HÜKÜMETİ
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
Şifre Kalemi

Yüce Dışişleri Bakanlığına Versay'da Reşit Beyefendiden 14 Temmuz 1920 tarihiyle çekilen telgrafın çözülmüş kopyasıdır.

Morning Post gazetesi, Padişah sarayında toplanacak özel bir mecliste Barış Konferansı tarafından teklif edilen barış şartlarının kabulüne karar vereceğini ve Fransa gazeteleri de Osmanlı basınının barış anlaşmasını imzadan başka çare kalmadığı yolunda neşriyatta bulunduğunu yazmaktadırlar.

Barış Konferansı'nın kesin cevabını tebliğ etmeden önce bu gibi haberlerin ne derecelerde zararlı olduğu ve meşru haklarımızın müdafaasını da sonuçsuz bırakacağı açık bulunduğundan, yapılan yayınların yalanlanması için emir beklendiği arz olunur.

BELGE-23

BELGE 24

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı"
Dosyası Kutu: 18 -3
AIII-10-b-1
P:46
F1-213

Kimden : Paris'te Osmanlı Devleti'nin delegesi olarak bulunan Reşit Bey tarafından
Kime : Osmanlı Devleti'nin Sadrazamı Damat Ferit Paşaya
Konu : Barış konferansı tarafından barış anlaşmasında yapılan değişikliklerin Osmanlı Devleti'nin beklentilerine cevap verecek değişiklikler olmadığı bu yüzden söz konusu anlaşmanın bu haliyle Paris'teki Osmanlı delege heyeti tarafından imzalanmasının uygun olmayacağının bildirilmesi.
Tarih : 17 Temmuz 1920
Özellik : Telgraf

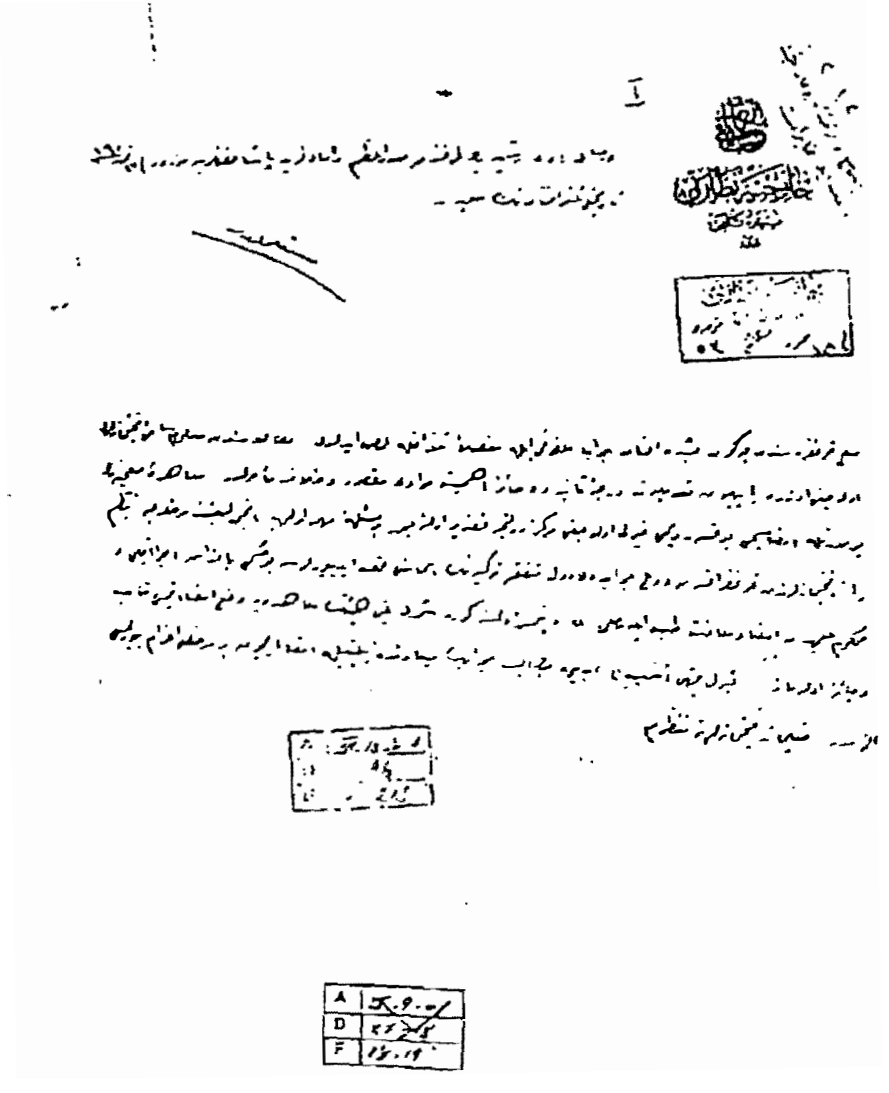
OSMANLI HÜKÜMETİ
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
Şifre Kalemi
18 Temmuz 1920 Numara: 53
H.U.M.

Paris Barış Konferansında bulunan Delege Heyeti ile Haberleşme Versay'da Reşid Bey tarafından Sadrazam Damat Ferit Paşa Hazretleri'ne gelen 17 Temmuz 1920 tarihli telgrafın hallidir.

Aceledir.

Barış konferansından bugün beşte alınan cevap, eki ile birlikte ayrıntılı olarak telgrafla sunuldu. İncelenmesinden anlaşılacağı üzere yapılan değişiklikler ikinci derecede önemli maddelere aittir ve beklentilerin tersinedir. Barış anlaşmasının bu şekilde imzalanması mı yoksa reddi mi hayırlı olacağı devlet merkezince takdir olunacak bir önemli mesele olup ancak, delege heyetince düzenlenen ve Sadrazam tarafından konferansa verilen cevapta "İttifak Devletleri Türkiye'nin imhasını kastediyorlarsa bu hükmü bizzat icra etmeli ve aleyhine hüküm verilenden imza ve yardım talep etmemeli" denmiş olmasına göre şimdi aynı heyetin anlaşma şartlarını kabul etmesi münasip ve uygun olamaz. Uygun görülecek ise cevabın zamanında tebliğiyle imza için bir delege gönderilmesi gereklidir. Yüksek emirlerinizi beklemekteyim.

BELGE-24

A	
D	
F	

BELGE 25

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı" Dosyası
Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F1-216

Kimden : Osmanlı Hükümeti Yüce Başbakanlığı tarafından
Kime : Osmanlı Devleti'nin Padişahı Mehmed Vahidettin'e
Konu : Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni temsil etmek ve alınacak kararları imza etmek üzere tam yetkiye sahip olarak Hükümet tarafından Hadi Paşa ve Rıza Tevfik Bey'in Delege olarak tayin edilmesi.
Tarih : 20 Temmuz 1920
Özellik : Ferman

OSMANLI HÜKÜMETİ
YÜCE BAŞBAKANLIK
Yazı işleri Kalemi
179
Padişah Buyruğu kopyasıdır

Mehmet Vahideddin

Barış Konferansında Osmanlı toprakları hakkında İtilaf Devletleri delegeleriyle görüşmelere katılmak ve bu konuda alınacak kararları imza etmek üzere tam yetkiye sahip olarak yüce Hükümetimiz tarafından ayandan Hadi Paşa ve Rıza Tevfik Bey delege tayin edilmişlerdir.

Bu emrimizin yerine getirilmesinde Bakanlar Kurulu görevlidir.

30 Zilka'de 1922, 20 Temmuz 1920

Başbakan ve Dışişleri Bakanı ve Savunma Bakanı Vekili Damat Ferit	Bahriye Nazırı Mehmet Said	Şeyhülislam Abdullah

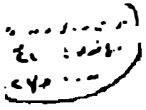
Şura-yı Devlet Reisi ve Ticaret ve Ziraat Bakan Vekili Edhem	Evkaf Hümayun Nazırı Osman Rıfat

Nafia Nazırı Cemil	Maarif Nazırı Fahreddin	Maliye Nazırı ve Dahiliye Nazırı vekili Reşad

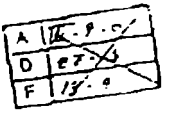
Adliye Nazırı
Rüşdi

Aslına uygundur
Yazı İşleri Müdürü namına Hülefadan Bende (imza)

BEIGE-25

BELGE 26

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı"
Dosyası Kutu: 18 -3
AIII-10-b-1
P:46
F1-219

Kimden : Osmanlı Hükümeti Yüce Başbakanlığı'ndan
Kime : Yüce Dışişleri Bakanlığı'na
Konu : Barış anlaşmasını imzalamak üzere Osmanlı Hükümeti tarafından ayandan Hadi Paşa ve Rıza Tevfik Beylerin delege tayin edilmeleri hakkında Padişah tarafından verilen emrin, gereğinin yapılması için Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmesi.
Tarih : 20 Temmuz 1920
Özellik : Ferman

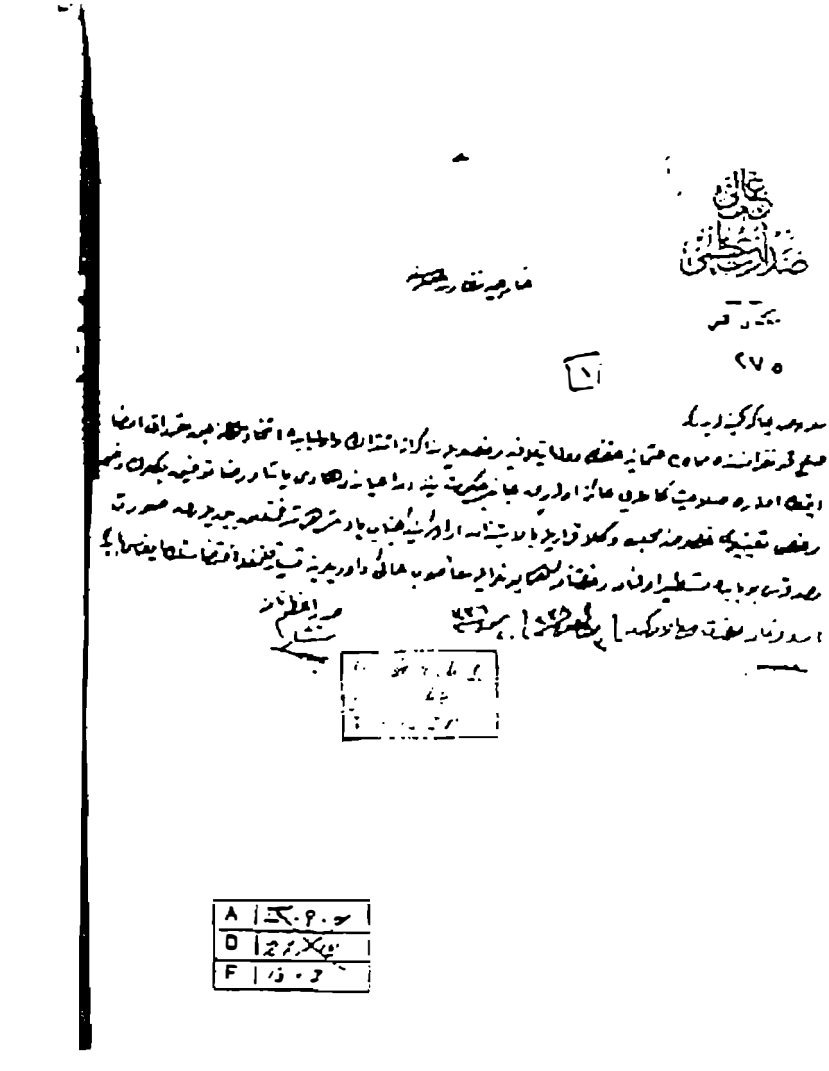
OSMANLI HÜKÜMETİ
YÜCE BAŞBAKANLIK
Yazı İşleri Kalemi
275
Yüce Dışişleri Bakanlığı'na

Aciz kullarının arzıdır. Barış Konferansında Osmanlı toprakları hakkında İtilaf Devletleri delegeleriyle görüşmelere katılmak ve bu konuda alınacak kararları imza etmek üzere tam yetkili olarak Osmanlı Hükümeti tarafından ayandan Hadi Paşa ve Rıza Tevfik Beylerin dahi delege tayinleri hususuna

Bakanlar Kurulu Kararıyla izin isteği üzerine padişah tarafından emir verilerek tasdikli kopyası bu konuda yazılan padişah izinleri ile birlikte Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmekle gereğinin yapılması konusunda emir ve ferman emir sahibinindir. 20 Temmuz 1920, 3 Zilkade 1922

Sadrazam adına
Müsteşar

BELGE-26

BELGE 27
Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı"
Dosyası Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 - 208

Kimden : Paris'te bulunan Osmanlı Delege Heyeti Başkanı Hadi Paşa'dan
Kime : Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığı'na
Konu : Bakanlar Kurulunda Osmanlı delege heyeti başkanı Hadi Paşa'nın Versay'dan Gönderdiği telgrafın görüşülmesi ve görüşmelerden sonra barış anlaşmasını imza edecek devletlerle ilgili alınan kararlar.
Tarih : 6 Ağustos 1920
Özellik : Telgraf

OSMANLI HÜKÜMETİ
YÜCE BAŞBAKANLIK
Yazı işleri Kalemi

Bakanlar Kurulu görüşmelerine mahsus tutanak suretidir. Versay'da bulunan Osmanlı Delege Heyetleri Başkanı Hadi Paşa'dan 6 Ağustos 1920 tarihiyle Dışişleri Bakanlığı'na verilen telgraf incelendi.

1. Barış anlaşmasını imza edecek İttifak Devletleri delegelerinin konferans tarafında Delege Heyetleri'ne verilen izin belgeleri arasında Hicaz Hükümetine ait izin belgesinin bulunmadığına ve alınan haberlerden Hicaz Hükümetinin anlaşmayı imzadan vazgeçtiği, imza için ısrar edilmemesi münasip görüldüğüne,

2. Delege Heyetleri'ne verilen izin belgeleri arasında Ermeni Cumhuriyeti tarafından verilmiş izin belgesinden başka Bogus Nubar namına Ermeni Patrikhanesi'nden de verilmiş birer izin belgesinin görülmesi ve halbuki Patrikhane'nin bir devlet gibi izin vermeye yetkisi olmadığı yönünde sözü edilen izin belgesinin konferansa iade edildiğine,
3. Anlaşmanın imzalandığı esnada anlaşmayı imzalayan iki taraftan imzada hazır bulunmayanların anlaşmanın yürürlüğe konulmasına kadar imzaya hakları olacağına dair bir protokol imzalanacağı konferans başkanlığından bir mektupla bildirilmesi üzerine Delege Heyetleri'nin yalnız anlaşmayı imzaya yetkili olup böyle bir protokol imzasına yetkisi olmadığından durumun Osmanlı Hükümetine sunulacağının ve bildirileceğinin haber verilmesi ve bununla birlikte anlaşmayı imza esnasında hazır bulunmayacakları beklenen devletlerin isimlerinin tebliği rica edildiğine dairdir.
4. Hicaz Hükümetinin konferansta yetkili delegesi bulunmadığı bildirilmesine nazaran belirtildiği gibi anlaşmanın Hicaz Hükümeti tarafından imza için ısrar edilmemesi.
5. Siyasi özelliklerden tamamen arınmış ve bir devletin uyruğu altında bulunan bir mezhep topluluğu Bağımsız devletler ile siyasi statüye sahip olamayacağı yönünden Bogos Nubar namına Ermeni Patrikhanesinden verilmiş izin belgesinin iadesi konusunda isabet görüldüğü,
6. Protokol hakkındaki teklif, sözü edilen telgrafın bir fıkrasında ima edildiği yönüyle Yunanistan'ın anlaşmayı imzadan vazgeçmesinden ileri geldiği takdirde mesele olağanüstü öneme haiz olup ayrıca düşünülmeye değer bulunduğu üzere aleyhimize şiddetli ve acı hükümleri içeren böyle bir anlaşmanın büyük devletlerin teklifleri üzerine Osmanlı Hükümeti'nce imzasını uygun gördüğü halde en fazla yararlanan bazı devletler tarafından imza edilmemesinden doğacak mesuliyet kendilerine ait olmak üzere protokolün tarafımızdan derhal imza edilmeyerek anlaşma metninin birlikte imzalanması isteğinde bulunulması ve bununla beraber konferans başkanlığından mektupla söz

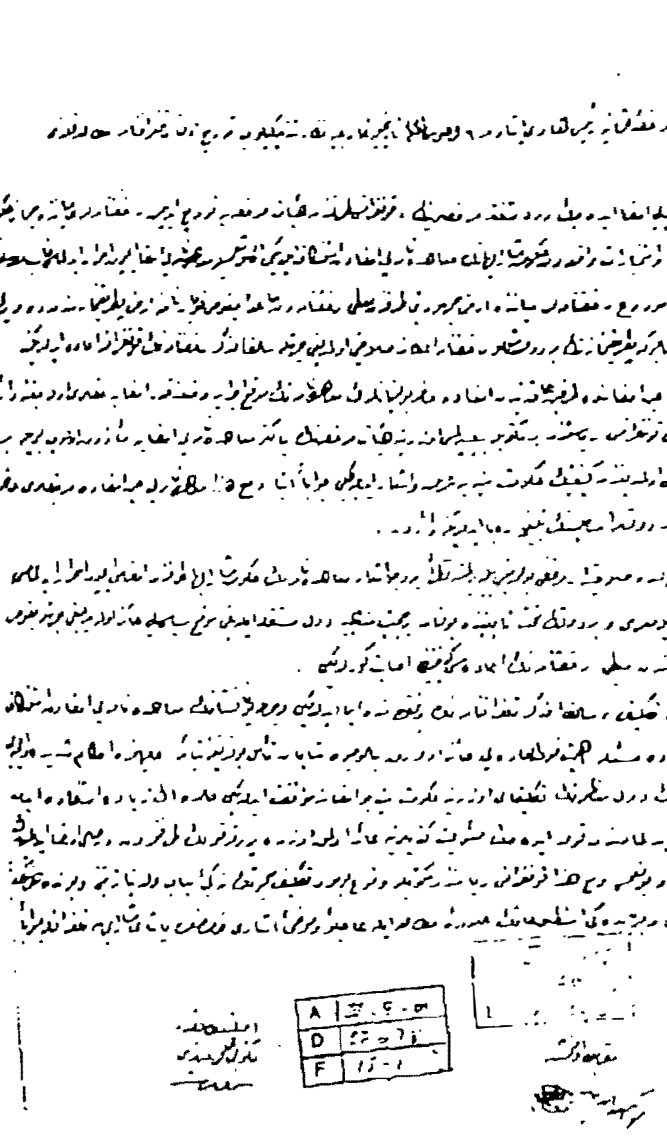
konusu teklifin ne gibi sebeplere ve sırlara dayandığı ve bunda hangi devletlerin etkili olduğundan ve alınan bilgilerin ilaveten incelenerek derhal ve açık olarak Hadi Paşa'ya telgrafla cevaben bildirilmesi düşünüldü.

Karşılıklı okunmuştur
Aslına uygundur
Yazı İşleri Kalem Müdürü

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA YAPILAN TAKSİM ANLAŞMALARI VE SEVRE GİDEN YOL

BELGE-27

BELGE 28

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi
"Paris Sulh Konferansı"
Dosyası Kutu: 18-3
AIII-10-b-1
P:46
F 1 – 209

Kimden : Osmanlı Hükümeti Tarafından
Kime : Paris'te bulunan Osmanlı delegesine
Konu : Yazılı anlaşmanın imzasından önce Osmanlı Hükümeti tarafından barış anlaşmasının hükümlerinde yapılması istenen değişiklikler.
Tarih : 14 Ağustos 1920
Özellik : Telgraf

14 Ağustos 1920

Yazılı antlaşmanın imzasından önce bazı değişiklikler icrasını bir daha İtilaf Devletlerinin insaf ve adalet bakışlarına gösterilmesi faydasız görülmeyip.

Tasarlanan değişiklikler aşağıdadır.

Birincisi: Istıranca - Çatalca hattının önceki sınırımız olan Midye- Enez'e kadar geri götürülmesi,

İkincisi: Bu takdirde, yani yalnız hudut genişletilmesi kabul edildiği taktirde tarafsız bölgenin Marmara sahillerinden kaldırılmasıyla Boğazlarla sınırlı kalması,

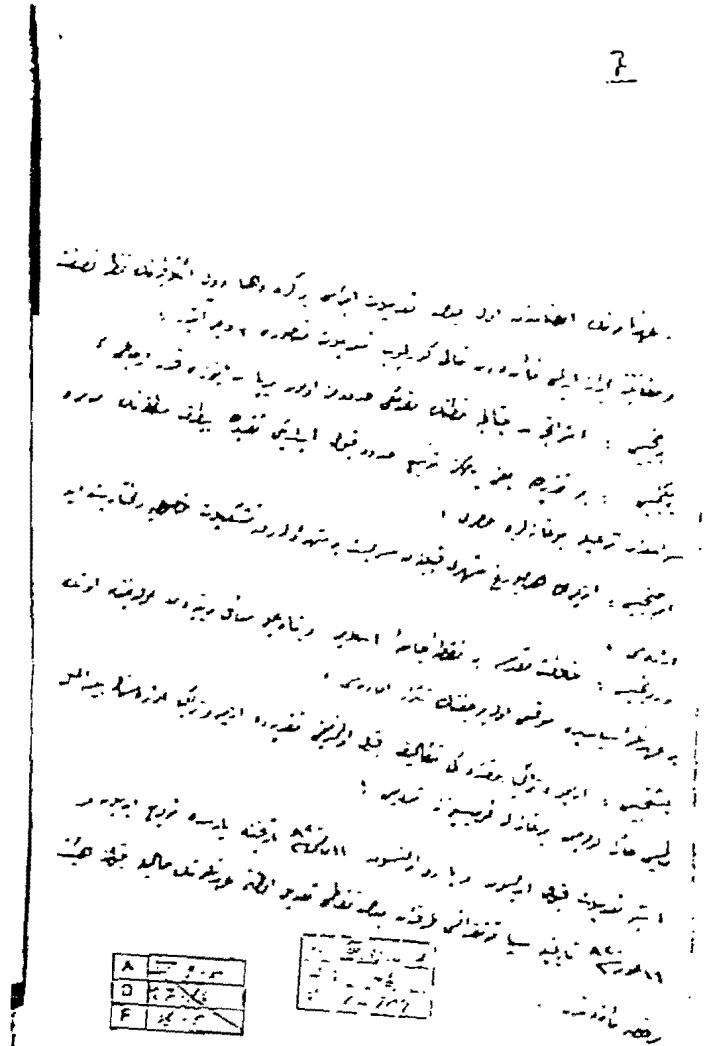
Üçüncüsü: İzmir'in, Hamburg şehri gibi serbest bir şehir olarak özel teşkilat ve özerklikle yönetilmesi,

Dördüncüsü: Kutsal halifelik, İslam topluluklarının odak noktası ve bundan dolayı dini konular içerdiğinden onun siyasi bir anlaşmada statüsü olamayacağının tekrar ifadesi,

Beşincisi: İzmir ve Trakya hakkındaki öneriler kabul edilmediği taktirde İzmir ve Trakya'nın idaresinin uluslararası nitelik taşıyacak Boğazlar Komisyonu'na verilmesi,

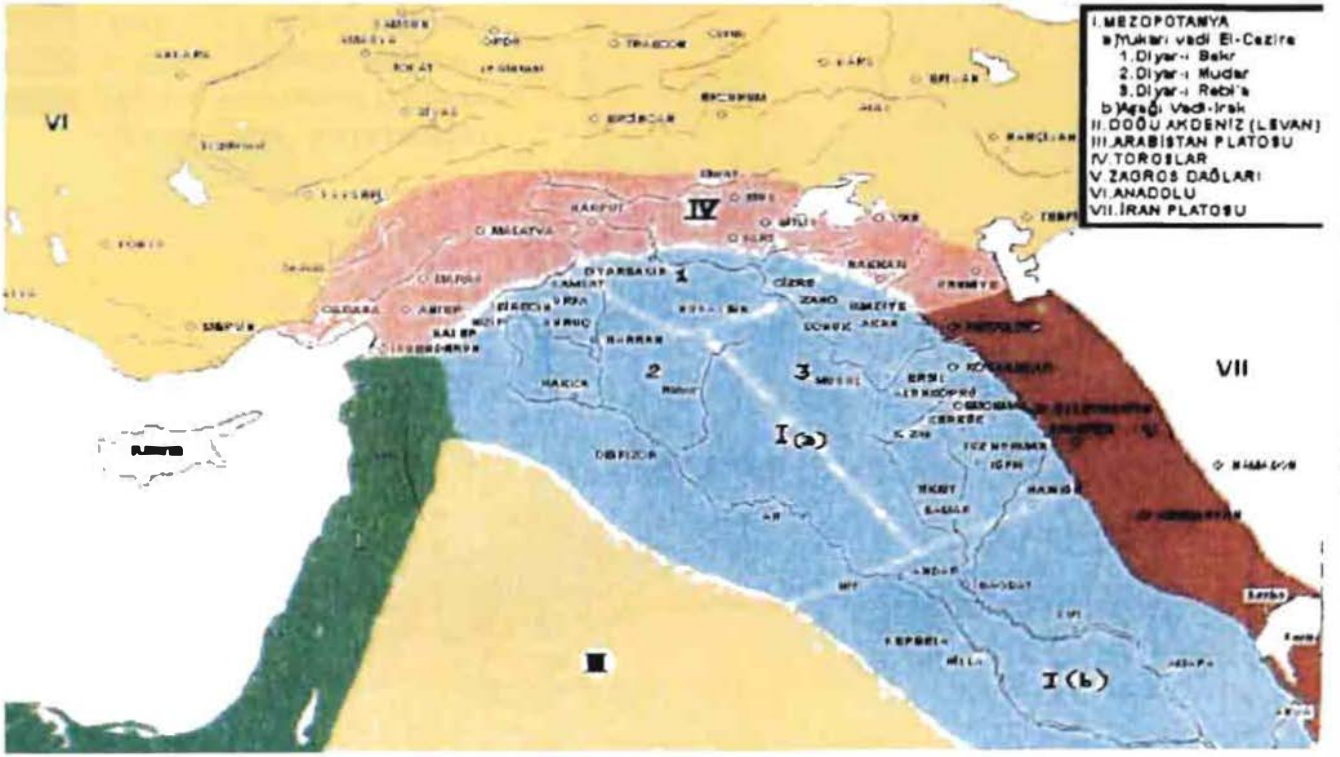
Bu değişiklikler kabul edilsin veya edilmesin 11 Mayıs 1920 tarihinde Paris'te sunulan ve 16 Temmuz 920 tarihiyle Spa konferansı tarafından bazı noktaları değiştirilen anlaşmaların olduğu gibi kabulüne Delegeler Heyeti yetkilidir.

BELGE-28

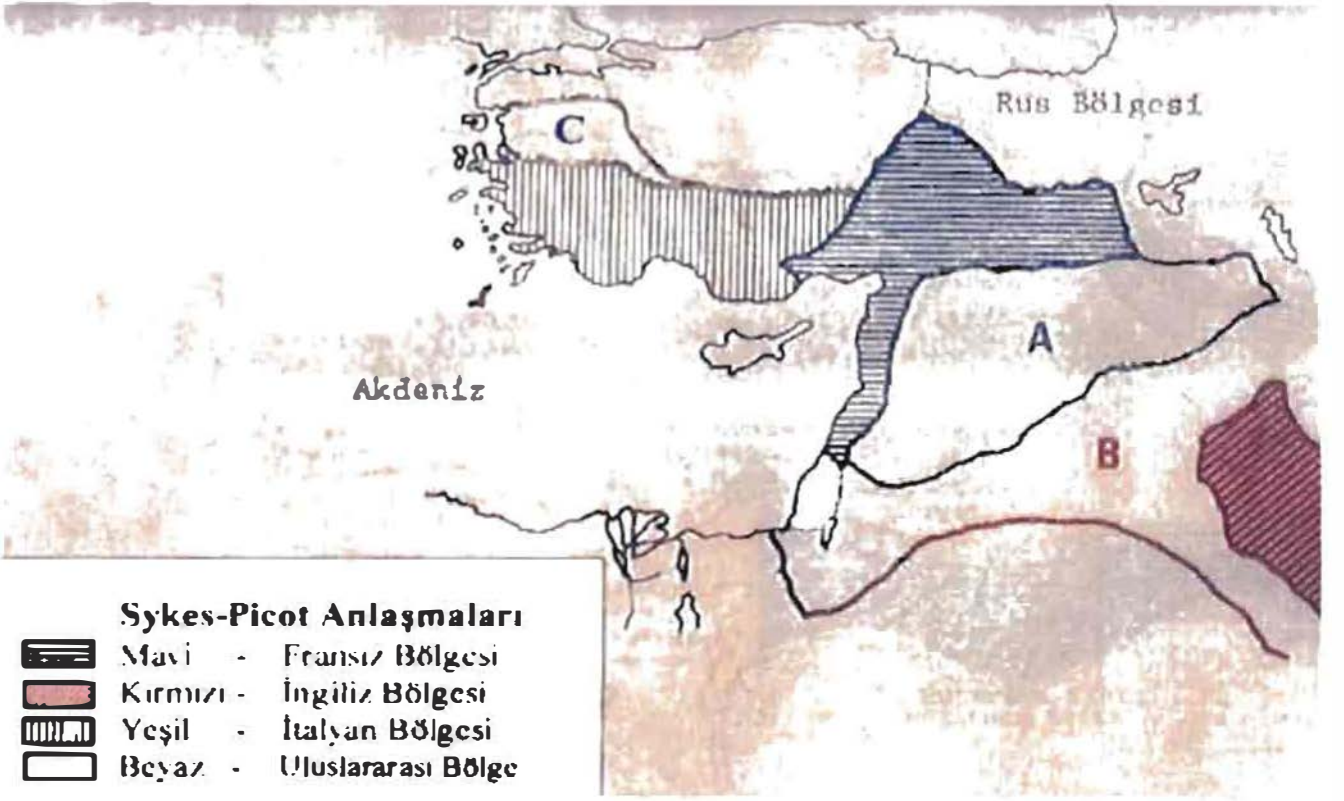
MEZOPOTAMYANIN COGRAFİ SINIRLARI

EK-2

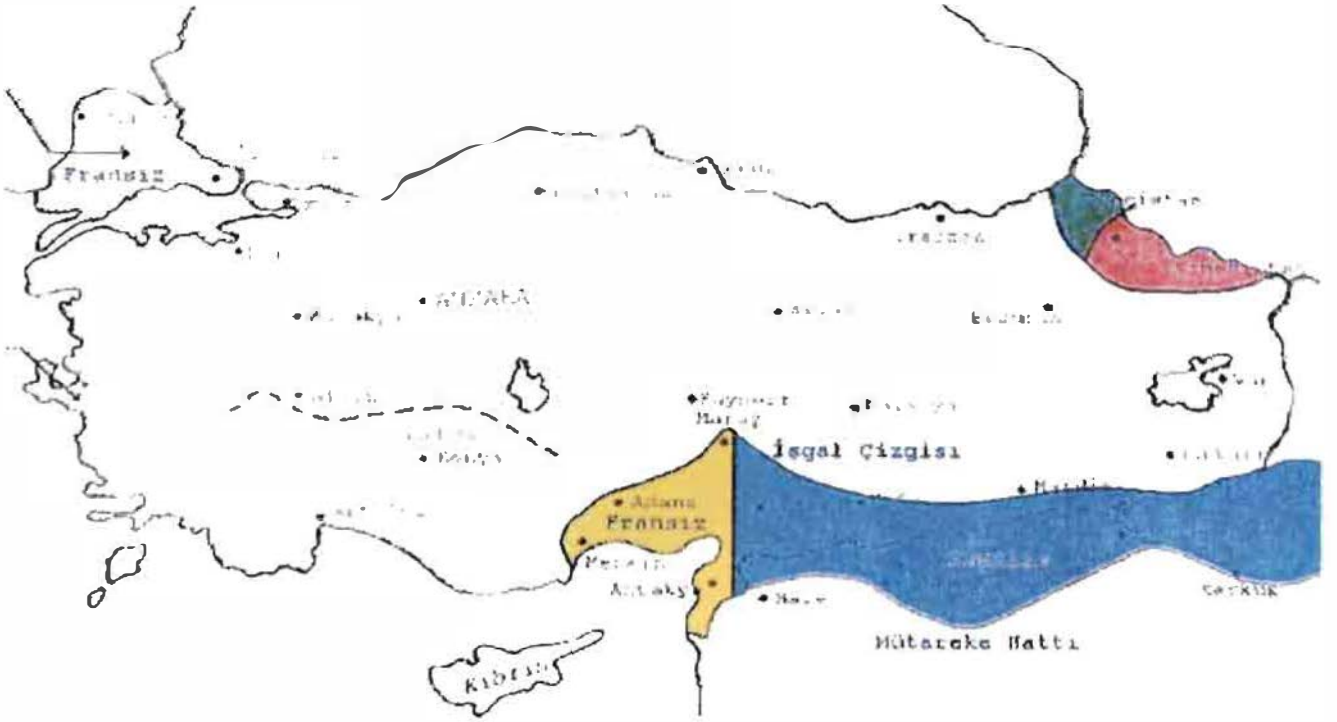

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA YAPILAN TAKSİM ANLAŞMALARI VE SEVRE GİDEN YOL

SYKES-PİCOT ANLAŞMASINA GÖRE TÜRKİYE ASYASININ ATKSİMİ EK-3

GİZLİ ANTLAŞMALARA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN PAYLAŞIMI EK-4

Fransız
İşgal Çizgisi
Fransız
Mütareke Hattı

EK-6

SEVR BARIŞ ANLAŞMASI'NA GÖRE ANADOLU'NUN TAKSİMİ

DİZİN

-A-

Abdülhamit, 16, 29, 151, 211.

Abdülmecid Efendi, 128.

Adana, 6, 76, 77, 78, 84, 104, 107, 112, 172, 226, 274, 275, 309, 311.

Aden, 66.

Adriyatik, 53.

Afrika, 24, 33, 254, 271.

Afyon, 127, 156.

Aharonian, 233, 234.

Akdağ, 69

Akdeniz, 5, 12, 17, 19, 32, 34, 54, 57, 79, 80, 85, 87, 93, 95, 96, 97, 98, 100, 109, 118, 122, 132, 151, 152, 156, 160, 171, 172, 179, 253, 254, 255, 266, 276, 308.

Akhisar, 111, 125, 245, 365, 366, 368, 369.

Akka, 63, 83, 84.

Akra, 65.

Aladağ, 69.

Alanya, 19.

Ali İhsan Paşa, 103.

Alman, 4, 12, 15, 17, 25, 27, 29, 30, 36, 82, 92, 98, 102, 105, 134, 150, 176, 194, 269, 295, 299, 320.

Almanlar, 6, 16, 17, 27, 35, 93, 97.

Almanya, 2, 12, 16, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 44, 53, 60, 74, 75, 92, 98, 195, 211, 295, 268, 269, 271, 272, 274, 307.

Amerika, 8, 13, 18, 93, 105, 116, 117, 120, 121, 123, 128, 136, 137, 160, 169, 174, 176, 193, 199, 200, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 214,

222, 225, 226, 227, 231, 233, 234, 235, 238, 250, 252, 253, 258, 259, 287, 290, 292, 320, 328,

Amman, 92

Anadolu, 2, 10, 11, 12, 17, 19, 32, 37, 54, 57, 66, 72, 80, 86, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 118, 120, 122, 123, 124, 126, 127, 131, 139, 140, 142, 143, 151, 157, 159, 162, 166, 167, 172, 175, 176, 186, 194, 199, 200, 208, 210, 211, 214, 245, 250, 251, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 266, 272, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282, 283, 286, 292, 295, 296, 305, 382

Anamur, 66, 67, 78, 273

Antakya, 107

Antalya, 19, 54, 76, 77, 78, 86, 108, 109, 110, 127, 155, 156, 179, 272, 274, 275, 311

Antep, 104, 106, 145, 179, 275

Arabistan,2, 5, 13, 15, 16, 47, 50, 57, 59, 62, 63, 66, 67, 72, 84, 131, 132, 133, 143, 253

Arap,12, 13, 14, 15, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 77, 83, 87, 88, 89, 279, 304, 305, 308, 310

Asir, 102, 132

Asquith, 55, 58, 74

ATATÜRK, 6, 17, 52, 88, 90, 111, 201, 223, 267, 270, 301, 304, 319, 324, 327, 330, 333, 335, 337, 340, 342, 347, 350, 353, 356, 361, 365, 371, 374, 378, 381, 384, 387, 390, 393, 396, 400

Atina, 45, 93, 163, 209, 230

Avrupa, 3, 4, 5, 15, 21, 22, 25, 27, 28, 31, 33, 49, 58, 88, 89, 95, 111, 131, 141, 165, 169, 178, 183, 186, 193, 194, 195, 204, 206, 212, 213, 214, 218, 221, 222, 223, 228, 229, 254, 256, 257, 259, 265, 269, 270, 283, 328, 374, 382

Avrupa Devletleri, 1, 3, 4, 5, 22, 25, 26, 36, 53, 193, 195, 210 219, 265, 266, 267, 268, 269

Avusturya, 1, 4, 8, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 51, 53, 54, 82, 98, 102, 150, 190, 191, 193, 195, 253, 258, 290

Ayasofya, 45

Aydın, 11, 76, 77, 86, 110, 121, 122, 125, 159, 161, 164, 255, 274, 277, 279, 302, 352, 353, 354, 356, 357

Ayvalık, 111, 152, 255

-B-

Babıali, 4, 11, 31, 92, 94, 100, 128, 151, 182, 194, 248, 249, 384

Bağdat, 6, 12, 15, 16, 17, 33, 62, 65, 92, 152, 178, 194, 211, 290, 291, 295

Balfour, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 112, 136, 144, 237, 238

Balıkesir, 156, 245

Balkan, 2, 4, 16, 25, 28, 29, 35, 44, 47, 49, 50, 58, 119, 120, 152, 159, 271, 290, 296, 307, 308

Balya-Karaaydın,11

Basra, 3, 12, 15, 16, 41, 57, 62, 67, 87, 104, 177, 266, 279

Batum, 103, 104, 172, 176, 177, 178, 232, 236, 237, 275, 282

Bayındır, 125, 244

Belçika, 8, 27, 193, 204, 381

Belgrad, 28, 190

Benckendorff, 30, 40, 41, 43

Benderabbas, 15

Bergama, 111, 121

Berkendorf, 71, 72, 73

Berthelot, 153, 233, 237, 238, 240

Beyrut, 6, 63, 81

Bicap, 62

Bingazi, 54, 102, 156

Birinci Dünya Savaşı, 2, 6, 9, 10, 13, 21, 23, 26, 27, 33, 35, 36, 39, 53, 55, 62, 66, 91, 100, 102, 104, 106, 107, 109, 114, 115, 116, 118, 127, 138, 142, 144,145, 146, 152, 157, 158, 160, 165, 176, 195, 240, 242, 254, 268, 269, 271, 272, 274, 275, 276, 280, 287, 294, 295, 298, 299.

Bismarck, 25.

Bitlis, 66, 67, 69, 112, 226, 293.

Bizans, 45, 183, 186, 187, 188.

Bogos Nubar Paşa, 233, 397.

Boğazlar, 3, 17, 30, 37, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 67, 76, 77, 79, 86, 87, 95, 97, 100, 107, 118, 131, 138, 158, 159, 160, 269, 272, 279, 305, 311, 400, 401.

Bolşevik, 87, 89, 113, 177, 178, 200, 237, 253, 255, 256, 273, 282.

Bosna-Hersek, 1, 268.

Bozcaada, 40, 43, 118.

Bulgar, 25, 92, 93, 119, 120, 159, 160, 169, 255, 308.

Bulgaristan, 28, 29, 47, 49, 50, 92, 159, 160, 169, 170, 249, 250.

Büyük Britanya, 44, 46, 48, 138, 141, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 157, 159, 160, 169, 181, 285, 237, 240, 241, 243, 277.

Büyük Menderes, 118.

-C-

Calthorpe, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 122, 123, 124, 125.

Carden, 49.

Cassel, 103.

Cavit Bey, 28, 202, 268, 269.

Cemal Paşa, 29, 223, 268, 347.

Ceyhan, 107.

Cezayir, 1.

Cezire-i İbni Ömer, 69.

Churchill, 28, 167, 240.

Clark, 71, 72.

Clemenceau, 117, 124, 128, 136, 140, 146, 252.

Curzon, 122, 138, 141, 143, 157, 163, 166, 167, 170, 193, 195, 196, 215, 218, 226, 227, 233, 235, 237, 238, 243, 256.

-Ç-

Çanakkale, 36, 40, 44, 45, 47, 49, 52, 54, 55, 58, 86, 150, 253, 275, 279, 311.

Çanakkale Boğazı, 2, 40, 43, 94, 100, 104, 171, 178, 231.

Çar, 87, 130, 304, 306.

Çatalca, 32, 142, 159, 160, 178, 228, 229, 246, 362, 400.

Çeşme, 111, 125.

Çorum, 10.

-D-

Dalamançayı, 118.

Damat Ferit, 96, 111, 125, 128, 129, 130, 134, 135, 136, 137, 196, 246, 260, 261, 278, 280, 281, 282, 301, 302, 319, 324, 342, 347, 350, 351, 353, 354, 361, 365, 368, 369, 374, 378, 381, 382, 387, 391.

De France, 124, 128.

Dedeağaç, 120, 159.

Delkase, 41, 42.

Demir yolları, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 27, 57, 65, 66, 69, 70, 81, 84, 102, 107, 152, 159,

172, 177, 178, 194, 210, 211, 223, 225, 266.

Derne, 54

Dide, 111, 272.

Dikili, 19.

Diyarbakır, 105, 112, 132, 174.

Doğu Anadolu, 5, 10, 11, 17, 18, 35, 86, 112, 138, 139, 172, 174, 176, 178, 179, 194, 251, 269, 278, 282.

Doğu Katolikleri, 6, 9.

Dörtler Meclisi, 117, 123.

Dörtyol, 107.

Dudasta, 136.

Duma Meclisi, 74.

Düyun-u Umumiye idaresi, 3, 4, 5, 70, 227, 228, 266.

Düyun-u Umumiye, 4, 8, 17, 19, 181, 193, 227, 269.

-E-

Edirne, 119, 120, 122, 131, 132, 159, 160, 192, 229, 230, 231.

Edremit, 164.

Ege, 19, 32, 54, 80, 110, 111, 118, 122, 142, 157, 165, 266, 272, 276, 308.

Eğin, 69.

Emperyalizm, 17, 22, 23, 24, 211.

Epir, 30.

Ereğli, 10, 254.

Erivan, 132, 172, 174.

Ermeni, 9, 101, 103, 107, 108, 113, 116, 129, 130, 132, 145, 153, 154, 159, 162, 166, 172, 173, 174, 179, 211, 232, 233, 234, 249, 255, 261, 304, 306, 307, 309, 397.

Ermeniler, 11, 107, 108, 129, 130, 132, 153, 154, 155, 166, 174, 194, 232, 233, 234, 249, 255, 278, 304, 306, 308, 309, 328.

Ermenistan, 17, 36, 57, 67, 107, 112, 129, 132, 138, 139, 140, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 202, 226, 231, 232, 233, 235, 236, 249, 250, 253, 256, 257, 259, 269, 282, 308, 309.

Erzincan, 18, 62, 173.

Erzurum, 18, 32, 62, 69, 112, 129, 154, 166, 172, 173, 174, 183, 226, 231, 232, 233, 234, 235.

-F-

Faysal, 71, 92, 152.

Fethiye, 19, 109, 275.

Fırat, 12, 65, 236, 242.

Filistin, 14, 15, 36, 57, 61, 63, 67, 88, 89, 118, 132, 139, 141, 143, 144, 151, 152, 237, 238, 239, 253.

Fiume, 123, 124, 255.

Fleurau, 85.

Foch, 227, 234.

Fransız, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 14, 18, 21, 22, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 34, 36, 40, 41, 43, 47, 50, 52, 57, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 92, 106, 107, 108, 117, 122, 124, 128, 141, 145, 149, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 161, 166, 177, 178, 182, 188, 190, 191, 197, 199, 201, 202, 203, 205, 222, 227, 229, 233, 234, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 244, 247, 254, 255, 257, 258, 275, 365, 366, 375, 384.

Fransızlar, 6, 7, 10, 49, 57, 61, 65, 70, 71, 73, 100, 104, 107, 108, 120, 121, 122, 124, 144, 145, 152, 153, 155, 156, 179, 185, 189, 190, 191, 201, 205, 206, 207, 227, 238, 241, 254, 257, 275.

-G-

Galiçya, 28, 34.

Gaugh, 93.

Gaziantep, 67.

Gediz, 118, 276, 277.

Gediz çayı, 10.

Gelibolu, 59, 60, 159, 228, 229, 231.

George Picot, 63

Germen, 25.

Girit, 45.

Goeben, 34.

Grey, 28, 41, 48, 49, 50, 68, 76.

Grodica, 53.

Gümülcine, 120, 308.

-H-

Halep, 6, 65, 92, 132, 308.

Hama, 6.

Harput, 66, 67, 69, 273.

Havza, 54, 92, 97, 228, 229, 254.

Hayfa, 18, 57, 63, 65, 66, 83, 84, 87.

Helen İmparatorluğu, 122.

Hristiyan, 2, 14, 57, 73, 135, 182, 183, 184, 186, 324.

Hicaz, 92, 102, 132, 133, 242, 243, 279, 310, 396, 397.

Hidiv, 149, 372.

Hindistan, 12, 15, 16, 35, 58, 61, 62, 72, 87, 103, 118, 150, 151, 161, 265.

Humus, 6, 92.

Hytte Konferansı, 116.

-I-

Irak, 3, 5, 12, 13, 14, 15, 16, 32, 36, 57, 62, 67, 69, 70, 87, 92, 94, 95, 102, 112, 118, 132, 143, 145, 146, 151, 206, 236, 239, 240, 259, 266, 272, 273.

Izona, 53.

-İ-

İmadiye, 69.

İmperiali, 74, 75, 76, 78, 80, 82, 83, 157.

İmroz, 40, 43, 118.

İnebolu, 18.

İngiliz, 2, 3, 4, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 25, 26, 30, 31, 32, 34, 40, 41, 43, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 80, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 111, 112, 117, 121, 123, 124, 140, 141, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 154, 158, 166, 167, 177, 178, 181, 182, 184, 189, 192, 194, 196, 197, 199, 202, 203, 205, 206, 210, 215, 227, 229, 238, 239, 240, 241, 242, 252, 253, 255, 256, 257, 259, 275, 282, 365, 366, 375.

İngilizler, 6, 12, 13, 14, 15, 16, 28, 40, 41, 43, 44, 60, 65, 70, 72, 93, 95, 97, 98, 99, 103, 104, 105, 106, 107, 119, 122, 124, 141, 142, 145, 152, 153, 155, 156, 164, 167, 175, 176, 199, 205, 207, 214, 217, 225, 238, 240, 247, 255, 275, 277, 372.

İngiltere, 1, 2, 3, 5, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87,

88, 89, 90, 94, 96, 97, 98, 103, 104, 105, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 156, 157, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 172, 174, 176, 178, 181, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 204, 205, 214, 215, 225, 228, 229, 231, 232, 233, 235, 238, 239, 240, 252, 254, 255, 256, 257, 265, 266, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 281, 282, 320, 375.

İran, 15, 24, 50, 51, 62, 67, 70, 101, 178, 183, 273, 308,

İsfahan, 51, 62.

İskele, 19

İskenderun, 18, 57, 63, 65, 81, 83, 87, 104, 112, 179, 240, 275.

İspanya, 8, 22, 93, 183, 193.

İstanbul, 2, 3, 9, 10, 11, 17, 29, 30, 31, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 62, 67, 76, 77, 79, 92, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 104, 105, 107, 108, 113, 118, 122, 124 125, 126, 128, 129, 130, 134, 135, 137, 138, 139, 142, 148, 150, 154, 155, 158, 159, 165, 166, 167, 168, 171, 176, 183, 186, 187, 192, 194, 196, 197, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 220, 223, 226, 228, 236, 240, 241, 243, 246, 247, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 259, 262, 269, 272, 275, 277, 279, 280, 282, 283, 308, 321, 324, 325, 333, 335, 340, 342, 343, 347, 348, 351, 358, 361, 362, 369, 374, 378, 382.

İsviçre, 92, 93, 184, 222.

İtalya, 2, 8, 9, 10, 19, 23, 25, 36, 37, 39, 51, 52, 53, 54, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 94, 108, 109, 115, 116, 117, 118, İ19, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 137, 138, 140, 142, 143, 144, 150, 155, 157, 165, 266, 268, 272, 273, 274, 276, 277, 281, 320, 340, 375.

İtalyan, 4, 19, 53, 54, 72, 74, 75, 81, 82, 83, 84, 89, 90, 100, 102, 108, 119, 120, 121, 123, 124, 127, 128, 142, 155, 156, 157, 161, 165, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 193, 199, 202, 216, 231, 232, 236, 238, 239, 244, 254, 255, 257, 269, 275, 276, 277, 282, 365, 366.

İtilaf Devletleri, 9, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 39, 53, 55, 57, 58, 59, 61, 66, 90, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 114, 125, 135, 168, 182, 195, 197, 198, 200, 202, 204, 206, 214, 217, 218, 219, 221, 247, 252, 254, 255, 256, 257, 258,

247, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 268, 269, 272, 275, 277, 278, 287, 308, 320, 351, 381, 390, 393, 400.

İttifak Devletleri, 33, 53, 388, 396.

İttihat ve Terakki, 93, 240, 268, 269, 270, 278.

İzmir, 3, 10, 19, 32, 43, 44, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 90, 95, 96, 97, 108, 110, 121, 124, 125, 127, 135, 136, 139, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 179, 199, 202, 205, 208, 209, 212, 213, 215, 219, 226, 227, 230, 231, 245, 246, 249, 250, 254, 255, 257, 259, 262, 274, 276, 277, 280, 281, 301, 311, 319, 320, 342, 343, 353, 354, 356, 357, 358, 365, 366, 368, 369, 400, 401.

İzvolski, 41, 42, 68.

İzzet Paşa, 93, 94, 95, 96, 97, 103, 113.

-J-

Japon, 23, 116, 138, 170, 171, 173, 196, 197, 204, 225, 320.

-K-

Kafkas, 18, 62, 152, 172, 256, 271, 272.

Kafkasya,35, 87, 95, 101, 132, 237, 256, 308.

Kambon, 76, 78, 85.

Kapitülasyon, 7, 8, 9, 11, 31, 32, 70, 267, 268, 269, 270, 211, 274, 305, 310.

Karaburun, 124.

Karadeniz, 32, 34, 66, 69, 72, 97, 100, 101, 132, 171, 172, 173, 177, 178, 191, 253, 273, 279, 308, 311.

Karloti, 77.

Kars, 104, 172, 202, 275, 308.

Kasaba, 10, 111, 125, 277, 306, 365, 366, 368, 369.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 2.

Kayseri, 66, 69.

Kerkük, 92, 104, 145, 176, 178.

Kermanşah, 61.

Kıbrıs, 1, 65, 107, 118, 133, 150, 151.

Kırım Savaşı, 3, 4, 8, 193.

Kızıldeniz, 16, 63, 66, 77, 84.

Kızılkaya, 19.

Kilikya, 3, 6, 67, 69, 70, 84, 107, 108, 112, 139, 141, 152, 153, 154, 155, 173, 179, 273.

Kilis, 104, 182.

Kocaçay, 118.

Kombon, 76.

Konya, 16, 76, 77, 78, 86, 109, 255, 274, 311.

Köstenada, 124.

Kuşadası, 80, 109, 275.

Kuva-i Milliye, 358.

Kuveyt, 16.

Küçük Asya, 5, 41, 46, 49, 68, 76, 79, 132, 151.

Küçük Menderes, 118.

Kürdistan, 69, 138, 139, 140, 175, 235, 236, 327, 328.

Kürt, 103, 104, 105, 116, 139, 140, 145, 175, 176, 234, 235, 236, 262, 327, 328.

-L-

Lawrence, 13, 59, 70, 71.

Lazikistan, 173.

Limni, 30, 96, 98.

Liverpool, 97.

Lloyd George, 106, 117, 118, 121, 128, 137, 138, 140, 141, 142, 146, 153, 154, 161, 162, 166, 167, 181, 229, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 243, 252, 257, 258, 277, 320.

Londra, 8, 30, 32, 39, 40, 42, 46, 50, 53, 54, 57, 58, 60, 61, 62, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 93, 95, 106, 108, 115, 118, 119, 137, 138, 139, 142, 143, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 165, 166, 168, 169, 170, 172, 175, 176, 179, 195, 196, 198, 199, 201, 223, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 236, 237, 239, 240, 241, 243, 244, 255, 256, 258, 259, 260, 272, 274, 275, 276, 277, 280, 281, 282, 327, 328.

Lübnan, 5, 6, 15, 73, 89, 222.

-M-

Macaristan, 1, 4, 25, 26, 27, 51, 53, 98, 195, 153, 268.

Makedonya, 28, 92, 249.

Manisa, 110, 111, 125.

Manyas, 118.

Maraş, 104, 106, 107, 145, 153, 154, 166, 178, 257, 275.

Mark Sykes, 14, 55, 58, 63, 88.

Mardin, 179.

Marmara, 40, 41, 43, 97, 118, 156, 158, 168, 169, 170, 171, 178, 366, 368, 369, 400.

Marne, 27, 28, 33, 53.

Marshall, 103.

Maruni, 6.

Megalo İdea, 110.

Meis, 118, 156, 165.

Mekke, 62, 64, 71, 87, 92.

Menemen, 111, 125.

Mergever, 69, 70.

Meriç, 92.

Mersin, 78, 84, 86, 107, 274, 275, 357.

Merzifon, 104.

Mezopotamya, 12, 57, 58, 89, 240, 253.

Mısır, 1, 2, 3, 5, 6, 15, 32, 35, 37, 58, 61, 87, 107, 133, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 183, 188, 241.

Midilli, 34, 95, 97, 164.

Midye-Enez, 43, 159, 229, 246.

Millerand, 137, 141, 142, 146, 161, 163, 169, 174, 181, 230, 238, 239, 240, 244.

Milletler, 40, 42, 45, 63, 64, 67, 85, 117, 122, 124, 133, 136, 143, 159, 163, 164, 165, 169, 175, 177, 182, 184, 204, 222, 230, 231, 232.

Milne, 92.

Misis, 107, 275.

Mondros, 91, 96, 97, 98, 100, 102, 103, 104, 107, 110, 111, 112, 114, 115, 123, 145, 152, 226, 260, 274, 275, 279.

Muğla, 19, 128.

Muharrem Kararnamesi, 9.

Mustafa Kemal, 52, 93, 105, 108, 111, 113, 114, 126, 129, 142, 154, 158, 166, 167, 168, 173, 176, 198, 199, 201, 203, 206, 208, 211, 212, 215, 245, 247, 255, 256, 257, 259, 267, 271, 276, 277, 282, 283, 365, 366.

Musul, 15, 62, 65, 103, 104, 107, 112, 132, 140, 141, 144, 145, 146, 151, 176, 206, 207, 214, 236, 239, 240, 241, 242, 266, 275, 308.

Muş, 66, 273.

Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, 129.

Müttefik Devletler, 46, 51, 54, 55, 75, 76, 78, 80, 81, 103, 107, 108, 109, 115, 116, 117, 118, 132, 134, 135, 137, 138, 139, 141, 142, 147,

151, 152, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 181, 197, 224, 228, 231, 232, 233, 236, 238, 239, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 260, 263, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283.

-N-

Nabi Bey, 113.

Nablus Savaşı, 92.

Nabokof, 78, 79.

Nazilli, 111, 125, 245.

Niğde, 156.

Nitti, 137, 138, 157, 163, 166, 169, 226, 227, 228, 229, 232, 233, 234, 238, 277.

Nurettin Paşa, 96.

Nusaybin, 179.

-O-

Odesa, 34.

On iki Ada, 54, 118.

On iki Adalar, 156, 276.

Onlar Konseyi, 116, 136, 137, 259.

Orlando, 117.

Orta Doğu, 6, 12, 13, 14, 17, 33, 55, 56, 57, 58, 61, 63, 74, 87, 205, 254, 271.

Ortadoğu, 143.

Osmanlı Bankası, 5, 8, 17, 193.

Osmanlı Devleti, 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 24, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 43, 44, 46, 47, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 64, 71, 73, 86, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 102, 103, 108, 109, 111, 113, 115, 116, 120, 126, 128, 132, 135, 137, 138, 139, 142, 145, 150, 151, 155, 156, 157, 168, 169, 178, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 218, 219, 223, 225, 226, 242, 244, 245, 246, 247, 254, 257, 260, 261, 262, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 274, 275, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 304, 305, 307, 308, 310, 311, 319, 320, 321, 340, 348, 365, 371, 384, 387, 390.

Osmanlı İmparatorluğu, 50, 85, 121, 135, 182, 191, 211, 260, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 272, 275, 308.

-Ö-

Ödemiş, 111, 125.

-P-

Panslavizm,2, 25.

Paris, 8, 24, 27, 32, 40, 41, 42, 46, 68, 75, 82, 85, 86, 108, 109, 110, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 135, 136, 137, 154, 155, 156, 158, 161, 172, 193, 212, 223, 230, 242, 243, 244, 246, 247, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 262, 267, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 301, 304, 319, 320, 324, 327, 328, 330, 333, 336, 338, 341, 343, 344, 348, 349, 351, 352, 354, 355, 357, 362, 366, 369, 372, 375, 379, 382, 385, 388, 391, 394, 397, 401, 402.

Patrikhane, 119, 120, 159, 162, 164, 187, 397.

Petersburg, 104.

Petrograd, 31, 75.

Peyki Şevket, 97.

Pichon, 238.

Polonya, 27.

Pozantı, 107, 275.

-R-

Ragi, 85.

Ramle, 18.

Rauf Bey, 94, 95, 96, 113, 206, 207, 210, 212.

Reşat Hikmet, 96, 100, 182, 247.

Reşid Akif Paşa, 113.

Rıza Paşa, 246.

Ribo, 85.

Riyak, 18.

Rodos, 90.

Roma, 80, 138, 183, 248, 307.

Romanya, 28, 47, 49, 50, 52, 170.

Rum, 110, 116, 119, 120, 125, 153, 158, 159, 160, 162, 164, 165, 187, 229, 234, 249, 252, 261, 262, 276, 304, 307, 309, 362, 366, 367, 369, 370, 375, 376.

Rumlar, 6, 120, 121, 123, 130, 156, 159, 160, 162, 163, 164, 171, 304, 307, 309, 362.

Rus, 2, 4, 17, 18, 25, 30, 31, 32, 34, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 85, 87, 100, 103, 132, 151, 177, 178, 194, 234, 253, 256, 268, 272, 273, 274.

Rusya, 2, 3, 5, 8, 12, 17, 18, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 63, 67, 68, 69, 70, 71,

72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 86, 87, 88, 89, 90, 113, 119, 150, 151, 152, 157, 169, 188, 189, 191, 192, 193, 200, 248, 268, 269, 271, 272, 273, 274.

-S-

Saint Jean de Maurienne, 39, 74, 82, 83, 86, 89, 108, 118, 119, 122, 155, 160, 274, 276.

Sakarya, 43, 106, 201, 202.

Samara, 65.

Samsun, 10, 18, 104, 275.

San-Remo, 115, 137, 138, 139, 144, 146, 150, 152, 160, 164, 165, 175, 177, 178, 181, 206, 225, 226, 228, 230, 231, 232, 237, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 260, 280, 281, 282.

Sazanof, 30, 31, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 63, 67, 68, 69, 72, 76.

Selanik, 92, 107, 122, 357.

Selçuk, 109, 125, 275.

Sevr, 89, 115, 116, 139, 195, 197, 198, 199, 202, 214, 247, 255, 283, 284.

Sforza, 124.

Sırbistan, 26, 27, 29, 33, 238.

Sırplar, 28.

Sinop, 69.

Sirkeci, 107.

Sivas, 10, 18, 62, 67, 89, 105, 106, 112.

Sivastopol, 34.

Slav, 2, 28.

Souchon, 34.

Sömürge, 1, 3, 16, 17, 22, 23, 24, 25, 35, 37, 53, 55, 62, 63, 83, 84, 106, 118, 142, 143, 150, 165, 180, 182, 183, 210, 211, 218, 254, 265, 266, 267, 269.

Söylemezoğlu, 226.

Spa Konferansı, 116, 24.., 246, 247, 251, 253, 262, 280, 382, 383, 402.

Suriye, 2, 3, 5, 6, 9, 10, 13, 15, 36, 49, 57, 60, 61, 63, 67, 69, 70, 73, 78, 87, 88, 89, 92, 94, 95, 102, 107, 112, 132, 140, 141, 144, 145, 151, 152, 154, 178, 179, 222, 236, 240, 241, 242, 249, 253, 254, 259, 266, 273, 278, 279, 310.

Sürre Alayı, 133.

Süryani, 103.

Süveyş, 12, 35, 45, 88, 103, 118, 141, 148, 241.

Sykes-Picot, 15, 55, 63, 66, 68, 74, 102, 103, 104, 141, 143, 144, 146, 152, 175, 240, 242, 273, 274, 275.

-Ş-

Şam, 6, 59, 60, 92.

Şat-ül Arap, 12.

Şeria, 92.

Şturmer, 68, 72, 75, 77.

-T-

Talat Paşa, 93, 94.

Tarsus, 107, 275.

Tepedelenli Ali Paşa, 2.

Terkos, 228, 229, 362, 363.

Tevfik Paşa, 93, 94, 96, 128, 129, 244, 247, 257, 320, 330, 333, 336, 352, 391.

Tire, 111, 125, 358.

Tirol, 53.

Tokat, 10.

Torbalı, 111, 125.

Toros, 66, 100, 101, 133, 273,

Townshend, 94, 95.

Trablus, 6, 152.

Trablusgarp, 54, 156, 268, 269.

Trabzon, 62, 69, 172, 173, 174, 226, 232, 273.

Trakya, 36, 43, 92, 107, 110, 115, 118, 119, 120, 131, 132, 139, 142, 158, 159, 160, 226, 227, 228, 229, 230, 245, 246, 249, 255, 262, 276, 304, 307, 337, 343, 344, 354, 355, 358, 366, 367, 369, 370, 402.

Trentino, 53.

Tunus, 1.

Turgutlu, 111.

Türk, 4, 11, 13, 14, 28, 29, 32, 35, 36, 40, 51, 55, 59, 62, 64, 66, 67, 68, 91, 92, 93, 96, 97, 98, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 113, 114, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 139, 141, 142, 143, 147, 148, 153, 154, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 172, 173, 174, 179, 180, 181, 184, 185, 197, 199, 201, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 233, 234, 235, 236, 241, 242, 243, 244, 246, 248, 249, 250, 251, 253. 256, 257, 258, 265, 270, 271, 272, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 304, 305, 308, 309, 310, 367.

Türkiye, 15, 30, 31, 36, 37, 41, 42, 46, 49, 51, 55, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 89, 93, 95, 101, 105, 106, 108, 118, 120, 121, 123, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 159, 166, 168, 170, 172, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223,

224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 234, 235, 236, 241, 242, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 266, 267, 271, 272, 273, 274, 279, 283, 284, 305, 310, 311, 349, 359, 389.

-U-

Urfa, 67, 104, 107, 108, 145, 179, 175.

Urla, 111, 124, 125.

Urmiye, 66, 67, 273.

Uşi, 54.

Uzunköprü, 107.

-V-

Van, 32, 66, 69, 112, 172, 174, 200, 273.

Venizelos, 109, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 142, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 171, 230, 231, 244, 245, 258, 276, 278, 280, 301, 302, 320, 366, 367, 369, 370.

Vikont Chinda, 138, 170.

Viyana, 24.

-W-

Wilhelm, 12, 25.

Wilson, 276, 278, 279, 281, 304, 308, 310, 311, 320.

-Y-

Yafa, 6.

Yahudi, 14, 67.

Yanya, 2.

Yavuz, 34.

Yemen, 102, 132, 279, 310.

Yenikale, 124.

Yezd, 51

Yıldırım Orduları, 93, 113.

Yıldızdağı, 69.

Yunanistan, 9, 10, 28, 30, 44, 45, 46, 47, 49, 86, 90, 92, 106, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 127, 136, 138, 142, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 170, 171, 178, 179, 209, 227, 228, 229, 230, 231, 238, 252, 254, 255, 257, 260, 275, 276, 278, 289, 282, 355, 358, 366, 367, 398.

-Z-

Zara, 69.

Zonguldak, 10.

BU COĞRAFYADA BAŞIMIZA NE GELMİŞSE, ULUSAL TECRÜBEMİZİ GELECEK KUŞAKLARA AKTARMAYA YETERLİ ÖZENİ GÖSTERMEMEMİZDEN GELMİŞTİR. GENÇ KUŞAKLARIN DÜNYAYI DOĞRU OKUMALARINA YARDIMCI OLAN HER ÇABANIN ÖNÜNDE SAYGIYLA EĞİLMEK LAZIM. PAŞAMIZIN ELLERİNE SAĞLIK.

ALEV ALATLI
YAZAR

GÜNÜMÜZE IŞIK TUTAN ÖZENLİ BİR ÇALIŞMA. DÜN OLANLARI İNCELEYİNCE GÜNÜMÜZ TEKRARIMI DİYE DÜŞÜNMEKTEN İNSAN KENDİNİ ALAMIYOR. UĞRAŞ ALANINDAKİ BİR EYLEM ADAMININ DOKTORA TEZİ ANCAK BÖYLESİNE ÖĞRETİCİ OLABİLİRDİ.

ENİS BERBEROĞLU
HÜRRİYET GAZETESİ

ORGENERAL HURŞİT TOLON, AÇIKLAMALARIYLA SIKÇA GÜNDEME GELİYOR. HATTA GÜVENLİK GÖREVLİLERİMİZİN ŞEHİT EDİLMESİNDEN SONRA "BUNU NOT ETTİK" SÖZLERİ, MANŞETLERE TAŞINMIŞTI.

DURUŞU; SÖZ VE DAVRANIŞLARIYLA, GAYET NET ANLAŞILAN PAŞAMIZIN, AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞME VE TARTIŞMALARIN SÜRÜP GİTTİĞİ BÖYLE BİR DÖNEMDE TARİHE IŞIK TUTAN ÖNEMLİ BELGELER İÇEREN BU KİTABININ "MÜZAKERECİLER" TARAFINDAN DA MUTLAKA OKUNMASI GEREKİYOR.

SAYGI ÖZTÜRK
GÖZCÜ GAZETESİ

BU KİTABIN TELİF HAKKI YAZARI SAYIN ORG. A.HURSIT TOLON TARAFINDAN
"TÜRKİYE GAZİLER VAKFI"
İLE
"ÇOCUKLARI SUÇ VE SUÇLULARDAN KORUMA VAKFI"NA
BIRAKILMIŞTIR.

ISBN 975-98504-1-9
9 799759 850417

ISBN 975-98504-1-9